

КОМПЕНДИУМ
СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ
ЦЕРКВИ

ПАПСЬКА РАДА
«СПРАВЕДЛИВІСТЬ І МИР»

**КОМПЕНДИУМ
СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ
ЦЕРКВИ**

КАЙРОС

Київ 2008

“Libreria Editrice Vaticana omnia sibi vindicat iura. Sine ejusdem licentia scripto data nemini liceat hunc Compendium denuo imprimere aut in aliam linguam vertere”.

© 2004 Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano

© 2004 Конференція Римсько-Католицьких єпископів України

© 2004 Синод єпископів Української Греко-Католицької Церкви

Переклад: *Ольга Живиця*

Наукова редакція: *Юлія Щербініна*

Літературна редакція: *Ігор Пізнюк*

Загальна редакція: *Леся Коваленко*

Технічний редактор: *Володимир Барановський*

Коректура: *Яна Ільницька*

Видання здійснене за фінансової підтримки фундацій *Communicantes*, *Renovabis*, АМА та анонімного донора.

Видавець:

ФОП Андрійчин Д.Ю.

ISBN 978-966-96652-5-6

Видавництво “КАЙРОС”

а/с № 78, 01001 Київ

e-mail: kairos@public.ua.net

www.public.ua.net/~kairos

ІВАНУ ПАВЛОВІ П,
УЧИТЕЛЮ СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ,
ЄВАНГЕЛЬСЬКОМУ СВІДКУ
СПРАВЕДЛИВОСТІ І МИРУ

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРІАТ

Ватикан, 29 липня 2004 р.

№: 559.332

Ваше Високопреосвященство,

Упродовж усієї своєї історії, а надто в останні сто років, Церква невтомно виголошувала, за висловом Папи Лева XIII, «власне слово» щодо питань суспільного життя. Продовжуючи тлумачити і збагачувати велику спадщину католицької соціальної доктрини, папа Іван Павло II, своєю чергою, видав три визначні енцикліки: *Laborem exercens*, *Sollicitudo rei socialis* та *Centesimus annus*, котрі уособлюють основні етапи розвитку католицької думки в цій царині. Останнім часом багато єпископів з усього світу сприяли глибшому розумінню соціальної доктрини Церкви. Свій внесок зробила також і велика кількість науковців з усіх континентів.

1. Саме тому передбачалося, що буде укладений компендіум, котрий збере ці нові матеріали й систематично представить основи католицької соціальної доктрини. За цю справу взялася Папська рада «Справедливість і мир» і наполегливо працювала над нею протягом останніх років.

Я радий, що «Компендіум соціальної доктрини Церкви» побачив світ, і що разом з Вами я можу запропонувати його вірним і всім людям доброї волі як поживу для людського та духовного зростання окремих осіб і цілих спільнот.

Його Високопреосвященству
Кардиналові РЕНАТО РАФФАЕЛЕ МАРТІНО,
Голові Папської Ради «Справедливість і мир»
Ватикан

2. Ця праця засвідчує також важливість католицької соціальної доктрини як інструменту євангелізації (пор. *Centesimus annus*, 54), оскільки визначає місце людини й суспільства у світлі Євангелія. Принципи соціальної доктрини Церкви, які походять із природного права, підтверджуються і зміцнюються Євангелієм Христа.

А отже, людина покликана, насамперед, усвідомити себе як трансцендентну істоту в усіх аспектах власного життя, включаючи суспільний, економічний та політичний. Віра надає повноти розумінню родини, котра заснована на шлюбі між чоловіком та жінкою і творить первісну й життєво необхідну клітину суспільства. Віра кидає промінь на гідність праці; як діяльність, що веде людину до досконалості, праця має перевагу над капіталом і дає право людині користатися її плодами.

3. У цьому тексті підкреслюється важливість моральних цінностей, що ґрунтуються на природному праві, записаному в свідомості кожної людини, отже, кожна людина зобов'язана визнавати і поважати це право. Сьогодні людство прагне більшої справедливості у процесах глобалізації, висловлює стурбованість проблемами екології і чесного державного управління, відчуває необхідність оберігати національну самосвідомість, дотримуючись водночас закону й усвідомлюючи єдність людського роду. Сфера праці, глибоко змінена розвитком сучасних технологій, сягає надзвичайно високого рівня якості, але, на жаль, вона також позначена новими формами нестабільності, експлуатації, і навіть рабства, у тих суспільствах, що вважаються заможними. В усьому світі рівень добробуту продовжує зростати, але водночас спостерігається загрозливе збільшення кількості зубожілих. З різних причин поглиблюється розрив між багатими і менш розвинутими країнами. Вільний ринок – економічний процес, що дає позитивні результати, – попри все, має певні обмеження. З іншого боку, любов до бідних – принциповий вибір Церкви, вона закликає всіх людей доброї волі приєднатись до нього.

Очевидно, Церква не може не виголошувати власні погляди на ці «нові речі» (*res novae*), що притаманні нашому часові, адже її завдання – заохочувати людство робити все, аби поширити справжню культуру, орієнтовану на цілісний солідарний людський розвиток.

4. Сучасні культурні і соціальні проблеми стосуються, насамперед, мирян, покликаних, як нагадує нам II Ватиканський Собор, вести і впорядковувати світські справи згідно із Божою волею (пор. *Lumen gentium*, 31). Тому чудово розуміємо, наскільки важливо виховувати так, аби вони святістю свого життя і силою свого свідчення сприяли людському прогресу. Цей документ має слугувати їм допомогою в цій щоденній місії.

Крім того, цікаво зауважити той факт, що численні ідеї цього документу поділяють також інші Церкви, церковні спільноти та релігії. Текст викладений таким чином, щоб зробити його корисним не тільки всередині (*ad intra*), тобто поміж католиків, а й зовні (*ad extra*). Справді, поєднані з нами спільним хрещенням, так само як послідовники інших релігій і всі люди доброї волі, читаючи цей документ можуть отримати нагоду поміркувати і спільний стимул для цілісного розвитку кожної і цілої людини.

5. Сподіваючись, що цей документ сприятиме людству в його активних пошуках спільного блага, Святіший Отець закликає Боже благословення на тих, хто буде розмірковувати над цим вченням. Висловлюючи особисті побажання успіху в цій справі, я вітаю Ваше Високопреосвященство і співробітників Папської Ради «Справедливість і мир» з тим, що ви виконали це важливе завдання.

З глибокою повагою,

Залишаюсь Ваш у Христі,
Кардинал Анжело Содано
Державний Секретар

Передмова

Я радий представити «Компендіум соціальної доктрини Церкви», який укладений на прохання Святішого Отця Івана Павла II і в якому дається стислий, але повний огляд соціального вчення Церкви.

Перетворення соціальних явищ силою Євангелія, свідками чого є вірні Ісуса Христа, завжди було і залишається сьогодні, на початку третього тисячоліття християнської ери, викликом. Проголошення Ісуса Христа, «Доброї Новини» спасіння, любові, справедливості і миру, не вельми охоче приймає сучасний світ, спустошений війнами, бідністю і несправедливістю. Саме тому люди в наш час потребують Євангелія як ніколи, потребують рятівної віри, осяйної надії і люблячого милосердя.

Церква, знавець людської природи, довірливо й активно чекає «нових небес» і «нової землі» (2 Пт 3, 13) і вказує на них кожній людині, аби допомогти їй прожити своє життя в його істинному сенсі. «*Gloria Dei vivens homo*»: людська особа, котра живе у повноті власної гідності, воздає хвалу Богові, джерелу цієї гідності.

Цей документ покликаний, насамперед, підтримувати та заохочувати діяльність християн у соціальній сфері, зокрема мирян, котрим ця сфера і належить; все їхнє життя повинно стати плідною працею євангелізації. Кожен вірний має навчитись, перш за все, слухатися Господа силою віри, подібно до святого Петра: «Наставнику, всю ніч трудилися ми й нічого не піймали, але на твоє слово закину сіті» (Лк 5, 5). Кожен читач, людина «доброї волі», збагне мотиви, що спонукали Церкву розробити власну доктрину в суспільній сфері, котра, на перший погляд, не належить до компетенції Церкви, усвідомить причини для зустрічі, діалогу, співпраці задля спільного блага.

Мій шановний попередник, покійний кардинал Франсуа-Ксав'є Нгуєн Ван Тхуан, мудро, наполегливо й далекоглядно керував складним підготовчим етапом праці над цим документом; хвороба перешкодила йому довести справу до кінця. Ця праця, яку було доручено мені і яку я пропоную сьогодні читачам, позначена отим великим свідком Хреста, що залишився міцним у вірі у часи жахів, що він пережив у В'єтнамі. Ми глибоко вдячні йому за велику працю, здійснену з любов'ю і відданістю. Нехай же він благословить усіх тих, хто буде розмірковувати над цими сторінками.

Нехай зішле нам своє заступництво святий Йосип, Опікун Відкупителя, Обручник Пресвятої Діви Марії, Покровитель Вселенської Церкви і праці, аби цей текст дав рясні плоди у суспільному житті і став знаряддям проголошення Євангелія задля справедливості й миру.

Ватикан, 2 квітня 2004 р., пам'ять св. Франциска з Паоли

Кардинал Ренато Раффаеле Мартіно
Голова

✠ Джампаоло Крепальді
Секретар

Вступне слово до українського видання

Місія Церкви – служити повному спасінню людини. Церква реалізує це покликання в рамках земної історії, у певній спільноті та суспільстві.

Іван Павло II неодноразово наголошував, що Церква завжди пам'ятає про людину, про її проблеми та її життя. В енцикліці *Sollicitudo rei socialis* (1987) папа навчав: “Соціальна доктрина Церкви – це не «третьої шлях» між ліберальним капіталізмом і марксистським колективізмом, ані альтернатива іншим, не таким радикально протилежним розв'язанням: вона становить незалежну категорію. Також вона не являє собою ідеологію, а докладне формулювання результатів глибоких роздумів, здійснених у світлі віри й церковної традиції, над складною дійсністю людського існування в суспільстві і в міжнародному контексті. Його основна мета – пояснити цю дійсність, вивчаючи її відповідність чи невідповідність науці Євангелія про людину та її земне, а водночас і трансцендентне покликання. Отож, вона належить не до сфери ідеології, а богослов'я, зокрема морального богослов'я” (*Sollicitudo rei socialis*, 41, 82).

Назва “католицьке соціальне вчення” походить з енцикліки Пія XI *Quadragesimo anno* (1931), в якій папа стверджує: “Під впливом настанов та у світлі енцикліки Лева XIII постало справжнє католицьке соціальне вчення, яке щодня розвивають і збагачують невтомними зусиллями ті, кого називаємо помічниками Церкви. Вони не обмежують це вчення кабінетними стінами [...] а виходять з ним у світ і у вир життя” (*Quadragesimo anno*, 20).

У суспільному повчанні Іван Павло II був послідовником спадку Івана XXIII, Павла VI та II Ватиканського собору. Бо ж “нерозривність і оновлення становлять доказ непроминальної цінно-

сті науки Церкви” (*Sollicitudo rei socialis*, 3). Однак ніхто до нього не ствердив так виразно, що викладання і поширення соціального вчення Церкви входить до складу її євангелізаційної місії (пор. *Sollicitudo rei socialis*, 41).

Відаючи до рук вірним Церкви та людям доброї волі український переклад “Компендіуму соціальної доктрини Церкви”, хочу підкреслити, що це видання містить суттєві вказівки християнської науки на суспільні теми. Водночас воно позначено думкою і турботою Івана Павла II про сучасний світ. Нехай це видання “Компендіуму”, нагадуючи нам особистість і діяльність Слуги Божого Івана Павла II, стане також знаком вдячності Богові за дар Папи-Слов’янина і, водночас, вказує на наші суспільні обов’язки, що постають із прийняттям святого хрещення в ім’я Отця і Сина і Святого Духа.

Львів, 15 березня 2007 року

+ Мар'ян кард. Яворський

Кардинал Мар’ян Яворський,
Архієпископ, Митрополит Львівський
латинського обряду
Голова Конференції
латинського єпископату України

Вступне слово до українського видання Блаженнішого Любомира (Гузара), Глави УГКЦ

Шановні читачі, упродовж століть, від самих початків свого існування, християни, вслухаючись у науку і наслідуючи приклад Божественного засновника Церкви, намагалися служити ближнім, особливо потребуючим. На основі цього багатющого досвіду виникла соціальна доктрина Христової Церкви; з плином часу її закріплено у різних документах, повчаннях тощо.

Сьогодні пропонуємо вам перекладений українською мовою звід найважливіших документів Вселенської Церкви у сфері соціального вчення. Тут знайдете авторитетні повчання Вчителства Церкви щодо різних аспектів суспільного співжиття, ладу та служіння. Це своєрідний коментар, за допомогою якого вчимося застосовувати Боже Слово в практичному щоденному житті. Цей переклад, безумовно, збагатить нашу релігійну літературу, адже мета Компендіуму – не тільки поповнити фахову літературу, а й заохотити вірних здійснювати Божу науку.

Маю надію, що Компендіум соціальної доктрини Католицької Церкви суттєво поглибить християнське соціальне вчення. На цьому скористаємо усі, кожен з нас особисто, наші родини, громади, спільноти та наша держава.

Благословення Господнє на Вас,

Київ, 24 листопада 2007 року

**КОМПЕНДИУМ
СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ
ЦЕРКВИ**

Вступ

Цілісний і солідарний гуманізм

а. На світанку третього тисячоліття

1. Церква входить у третє тисячоліття християнської ери як *наломницький народ під проводом Христа, «великого Пастиря»* (Євр 13,20). Він є Святими Дверима (пор. Йн 10,9), через котрі ми ввійшли під час Великого Ювілею 2000 року¹. Ісус Христос – Шлях, Істина і Життя (пор. Йн 14, 6); споглядаючи Лик Господній, ми укріплюємо нашу віру і надію на Нього, єдиного Спасителя і кінцеву мету історії.

Церква продовжує звертатися до всіх народів і всіх націй, бо тільки в ім'я Христа людині даровано спасіння. Спасіння, котре Господь Ісус здобув «дорогою ціною» (1 Кор 6, 20; пор. 1 Пт 1, 18-19), очікує праведників у новому житті після смерті, але воно також поширюється і на цей світ – економіку та працю, техніку і комунікації, суспільство й політику, міжнародне співтовариство і відносини між культурами та народами: «Ісус прийшов принести цілісне спасіння, що охоплює цілу і кожну людину, відкриваючи їй дивовижні горизонти божого синівства»².

2. *На світанку третього тисячоліття Церква ненастанно проголошує Євангеліє, що дарує спасіння і справжню свободу також і в земних справах;* Церква не забуває урочисту настанову св. Павла, яку він дав своєму учневі Тимотею: «Проповідуй слово, наполягай вчасно і невчасно, картай, погрожуй, напоумлюй із усією терпели-

¹ Пор. Іван Павло II, апост. посл. *Novo millennio ineunte*, 1: AAS 93 (2001), 266.

² Іван Павло II, енци. *Redemptoris missio*, 11: AAS 83 (1991), 260.

вістю і наукою. Бо буде час, коли люди не знесуть здорової науки, але за своїми пожаданнями зберуть навколо себе вчителів, щоб уприємнювати собі слух, і від правди відвернуть вухо, а повернуться до байок. Ти ж будь тверезим у всьому, знось напасті, виконуй працю євангеліста, виконуй твою службу» (2 Тим 4, 2-5).

3. *Церква пропонує свою соціальну доктрину також тим, хто подорожує разом із нею, чоловікам і жінкам нашого часу.* Насправді, коли Церква «виконує свою місію проповідування Євангелія, вона в ім'я Христа засвідчує людині її власну гідність та її покликання до особового сопричастя; вона навчає її вимог справедливості і миру, які згідні з Божою мудрістю»³. *Ця доктрина має глибоку внутрішню єдність, котра бере свої початки з Віри в цілісне спасіння, з Надії на повну справедливість, з Любові, що робить усіх людей справжніми братами у Христі;* вона виступає проявом Божої любові до світу, котрий Він так полюбив, «що Сина свого Єдинородного дав» (Йн 3, 16). Новий закон любові охоплює все людство і не знає меж, адже проголошення спасіння у Христі простягається «аж до краю землі» (Ді 1, 8).

4. *Усвідомлюючи Божу любов, людина осягає власну трансцендентну гідність, навчається не зосереджуватись лише на собі, а виходити назустріч іншому, створюючи справжні людські відносини.* Люди, оновлені Божою любов'ю, здатні змінювати правила та якість відносин і навіть суспільні структури. Ці люди спроможні принести мир туди, де існують конфлікти, побудувати і виплекати братерські стосунки там, де є ненависть, шукати справедливості там, де панує експлуатація людини людиною. Лише любов здатна радикально змінити відносини між людьми. З цього погляду кожна людина доброї волі може в істині і добрі збагнути широкі горизонти справедливості й людського розвитку.

5. *Любов має перед собою велику працю, до якої прагне долучитися Церква завдяки соціальній доктрині, що стосується цілої людини і звертається до всіх людей.* Багато нужденних братів очікують допомоги, багато пригнічених – справедливості, багато безробітних

³ ККЦ, 2419.

– роботи, багато народів – поваги до себе: «Хіба це можливо, що у наш час люди ще вмирають з голоду? Приречені на безграмотність? Не отримують елементарної медичної допомоги? Позбавлені даху над головою? Цей перелік злиднів може бути нескінченим, якщо до традиційних форм бідності додати новітні, котрі часто охоплюють заможні верстви населення, вражені відчаєм через відсутність сенсу життя, наркотичну залежність, страх перед самотністю в похилому віці чи хворобі, через соціальну маргіналізацію і дискримінацію... Невже можна залишатися байдужими до загрози екологічної кризи, що перетворює величезні простори нашої планети на непридатні та небезпечні для людини? Чи до проблем миру, якому часто загрожують катастрофічні війни? Чи до зневаги основних прав людини, зокрема дітей?»⁴

6. *Християнська любов веде до критичного погляду, подання пропозицій і посвяти у культурних і соціальних справах. Вона спонукає до плідної діяльності і власного внеску всіх тих, хто щиро-сердно опікується долею людини. Люди все чіткіше усвідомлюють поєднаність однією долею, котра вимагає спільної відповідальності, натхненої цілісним і солідарним гуманізмом. Людство бачить, що ця єдність долі часто обумовлена або навіть нав'язана технікою чи економікою, тому відчуває потребу поглибити моральну свідомість, що має керувати спільним шляхом. Із захопленням спостерігаючи за численними технологічними новаціями, люди нашого часу прагнуть, аби прогрес був спрямований на істинне благо сьогодення і завтрашнього людства.*

б. Значення документу

7. *Християнин знає, що у соціальній доктрині Церкви зібрані принципи судження, критерії оцінки та напрямки дії, котрі становлять точку відліку для розвитку цілісного і солідарного гуманізму. Тому поширення доктрини мусить стати справжнім душпастирським пріоритетом, щоби люди завдяки їй могли розуміти реальність сьогодення і шукати відповідні шляхи для дії: «Викладання і по-*

⁴ Іван Павло II, апост. посл. *Novo millennio ineunte*, 50-51: AAS 93 (2001), 303-304.

ширення соціальної доктрини є частиною євангелізаційної місії Церкви»⁵.

Саме тому видання документу, що містить основні складові соціальної доктрини Церкви і вказує на взаємозв'язок між цим вченням і новою євангелізацією⁶, є дуже корисне. Папська рада «Справедливість і мир», яка розробила цей документ і несе відповідальність за його зміст, працюючи над ним, консультувалася з власними членами і радниками, різними відомствами Римської Курії, Конференціями єпископів різних країн, а також з окремими єпископами й експертами з окреслених питань.

8. *Цей документ має на меті цілісно і систематично представити, хоча й у формі стислого огляду, соціальне вчення Церкви, плід глибоких роздумів Вчительства, вираз вірності Церкви благодаті спасіння, звершеного у Христі, та її відданої турботи про долю людства.* Найістотніші богословські, філософські, моральні, культурні й пастирські аспекти цього вчення поєднуються тут із *соціальними питаннями*. Таким чином, цей документ свідчить про плідну зустріч Євангелія з проблемами людства, що виникають упродовж його історії. Вивчаючи Компендіум, слід пам'ятати, що тексти Вчительства, які цитуються, різняться за рівнем авторитетності. Водночас із документами Соборів і енцикліками тут використовуються також папські звернення й документи, підготовлені різними відомствами Святого Престолу. Як відомо, але, здається, необхідно наголосити на цьому, читач повинен усвідомлювати, що йдеться про різні рівні вчительства. Обмежуючись окресленням основних складових соціальної доктрини Церкви, документ покладає на Конференції єпископів обов'язок адаптувати його до різних місцевих умов⁷.

9. *У документі в повному обсязі викладено основні напрямки доктринального корпусу католицького соціального вчення.* Це дозволить належним чином вивчати соціальні питання сьогодення в їхній сукупності, адже вони все більше взаємопов'язані і взаємо

⁵ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 41: AAS 80 (1988), 571-572.

⁶ Пор. Іван Павло II, апост. повч. *Ecclesia in America*, 54: AAS 91 (1999), 790.

⁷ Пор. Іван Павло II, апост. повч. *Ecclesia in America*, 54: AAS 91 (1999), 790; ККЦ, 24.

впливають одне на одне і все більше позначаються на всьому людському роді. Соціальна доктрина Церкви пропонує системний підхід до шляхів розв'язання проблем, аби їхнє розрізнення, оцінка і рішення відповідали дійсності, а солідарність і надія ефективніше впливали на складні поточні ситуації. Принципи доктрини взаємопов'язані і проливають світло один на одного, оскільки становлять вираз християнської антропології⁸, яка є плодом Одкровення Божої любові до людини. *Проте не слід забувати, що час та зміна соціальних реалій постійно вимагатиме нових міркувань над розглянутими тут питаннями, аби тлумачити нові знаки часу.*

10. *Цей документ виступає засобом моральної і пастирської оцінки складних подій нашого часу; провідником, що на особистісному та колективному рівні надихає на такі вчинки і рішення, котрі дають можливість усім людям дивитись у майбутнє з більшою довірою і надією; для вірних – посібником із вчення Церкви у царині суспільної моралі. Він може стати також джерелом нових стратегій розвитку, що відповідають вимогам сучасності та людським потребам і можливостям, але передусім, спонукати до нових форм реалізації покликання різних церковних харизм, спрямованих на євангелізацією суспільного устрою, адже «всі члени Церкви є учасниками її світського виміру»⁹. Нарешті, ми пропонуємо цей текст як основу для діалогу з усіма, хто щиро прагне добра людству.*

11. *Даний документ адресовано, перш за все, єпископам, котрі знайдуть відповідні способи для його розповсюдження і правильного тлумачення. Адже складовою *typus docendi*, яке отримали єпископи, є навчати, що «земні справи та людські установи спрямовано задумом Бога Творця на спасіння людей, і тому вони можуть сприяти зведенню Христового Тіла»¹⁰. Священники, богопосвячені особи та відповідальні за формацію віднайдуть у цьому документі провідника для своєї викладацької діяльності навчання і засіб пастирського служіння. Вірні миряни, що шукають Царство Боже, «дбаючи про земні речі та упорядковуючи їх згідно із Бо-*

⁸ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 55.

⁹ Іван Павло II, апост. повч. *Christifideles laici*, 15: AAS 81 (1989), 414.

¹⁰ II Ватиканський Собор, декрет *Christus Dominus*, 12: AAS 58 (1966), 678.

жою волею»¹¹, натраплять тут на роз'яснення своєї особливої місії. *Християнські спільноти* зможуть звернутися до цього документу за допомогою для об'єктивного аналізу подій, їхнього тлумачення у світлі незмінних євангельських слів, для визначення принципів роздумів, критеріїв оцінки і напрямків дій¹².

12. *Ми пропонуємо цей документ також братам із інших Церков і церковних спільнот, послідовникам інших релігій, а також всім людям доброї волі, котрі віддано служать спільному благу:* нехай вони приймуть його як плід спільного людського досвіду, позначеного незліченними знаками присутності Божого Духу. Він є скарбницею старих і нових речей (пор. Мт 13, 52), котрими Церква прагне поділитися зі світом, аби подякувати Богу, від якого походить «всьяке добре даяння й усякий досконалий дар» (Як 1, 17). Сьогоднішня відкритість до діалогу з боку релігій і культур та їхнє усвідомлення нагальної потреби об'єднати зусилля задля справедливості, братерства, миру і розвитку людської особи, є справжнім знаком надії.

Католицька Церква як на доктринальному, так і на практичному рівні долучається до праці інших Церков і церковних спільнот у соціальній сфері. Так само, як і вони, Католицька Церква переконана, що спільний спадок соціальних учень, який берегтиме жива традиція Божого люду, дасть стимули й орієнтири для поглиблення співпраці задля справедливості і миру¹³.

в. Служіння повній істині про людину

13. *Цей документ – справа служіння Церкви людям нашого часу,* котрим вона пропонує спадщину своєї соціальної доктрини в такому ж дусі діалогу, як і сам Бог у Своему єдинородженому Синові, який стався людиною, «промовляє до людей як до друзів (пор. Вих. 33, 11; Йн 15, 14-15) і з ними перебуває (пор. Вар 3, 38)»¹⁴. Узявши за натхнення пастирську конституцію *Gaudium et spes*,

¹¹ II Ватиканський Собор, догм. конст. *Lumen gentium*, 31: AAS 57 (1965), 37

¹² Пор. Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 4: AAS 63 (1971), 403.

¹³ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 92: AAS 58 (1966), 1113-1114.

¹⁴ II Ватиканський Собор, догм. конст. *Dei Verbum*, 2: AAS 58 (1966), 818.

цей документ також ставить у центр всього викладу людину «в її єдності душі і тіла, серця і сумління, розуму і волі»¹⁵. До того ж Церква «не керується жодною земною амбіцією, а має на меті лиш одне: під проводом Утішителя-Духа продовжувати справу Самого Христа. Адже Христос прийшов у світ, щоб свідчити правду, щоб спасати, а не судити, служити, а не щоб йому служили»¹⁶.

14. Цим документом Церква прагне дати правдиву відповідь на питання місця людини у світі та суспільстві – питання, що стоїть перед кожною цивілізацією і культурою, яким притаманна людська мудрість. Закорінені у минуле, яке вимірюється тисячоліттями, такі цивілізації та культури, маючи власні форми релігії, філософії й поетичного генія, пропонують свої тлумачення світу і суспільства та прагнуть збагнути таємницю людського існування. Хто я? Чому, незважаючи на прогрес, існує біль, зло, смерть? Чого варті численні здобутки, якщо за них часто-густо треба платити непомірну ціну? Що чекає нас після смерті? Ці важливі питання супроводжують людину протягом її життєвого шляху¹⁷. В зв'язку з цим слід згадати пораду «Пізнай себе», висічену над входом храму у Дельфах, котра засвідчує важливу правду: людина, що стоїть осторонь усього іншого створіння, є людиною саме тому, що в її сутність закладено прагнення *пізнати себе*.

15. Шляхи людського існування, суспільства та історії великою мірою залежать від відповідей на питання про місце людини у всесвіті та суспільстві. Мета цього документу полягає у тому, щоб зробити власний внесок у формування цих відповідей. Адже глибокий сенс людського існування розкривається у пошуках істини, здатної надати життю напрям і повноту. Вищезгадані питання повсякчас закликають людський розум і волю до цього пошуку. Вони становлять найвищий вираз людської природи, оскільки вимагають відповіді, якою вимірюється глибина відповідальності людини за власне існування. Більш того, це *питання релігійні по суті*: «Коли питання “чому?” щодо сутності речей невід’ємно пов’язане

¹⁵ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 3: AAS 58 (1966), 1026.

¹⁶ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 3: AAS 58 (1966), 1027.

¹⁷ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 10: AAS 58 (1966), 1032.

з пошуком кінцевої та вичерпної відповіді, тоді людський розум сягає своїх вершин і робиться відкритим до релігійності... Релігійність постає як найвищий вираз людської особи, оскільки є кульмінацією її розумної природи. Релігійність бере свої початки з глибокого людського прагнення до правди і лежить в основі вільного й особистого пошуку божественного»¹⁸.

16. *Великі виклики, нові умови і важливі рішення, що мають прийняти сучасні покоління, надають у наш час ще більшого значення цим важливим питанням, котрі споконвічно супроводжують людство на його шляху.*

Перший найбільший виклик, який стоїть сьогодні перед людством, – *правда про те, що означає бути людиною*. Межі та співвідношення з природою, технологією і мораллю – це питання, що переконливо закликають до особистої і колективної відповідальності при вирішенні, що таке людина, чого вона здатна досягнути і ким вона має бути. Другий виклик – *необхідність розуміти і керувати плюралізмом і розбіжностями* на всіх рівнях: мислення, морального вибору, культури, релігійної приналежності, філософії людського і соціального розвитку. Третій виклик – *глобалізація*, яка набагато ширша і глибша, аніж лише її економічна складова, бо історія свідчить, що глобалізація – це початок нової ери, яка починається на долі людства.

17. *Учнів Ісуса Христа хвилюють ці питання. Вони носять їх у серці і прагнуть разом з усіма людьми взяти участь у пошуку істини і сенсу життя як окремої людини, так і суспільства загалом. Вони сприяють цьому пошуку, щиро засвідчуючи щедрий та надзвичайний дар, отриманий людством: протягом історії Бог звертався зі своїм Словом до людей; більш того, Він Сам увійшов в історію, аби почати діалог із людством і відкрити йому Свій задум спасіння, справедливості і братерства. В Ісусі Христі, Своему Синові, що стався людиною, Бог звільнив нас від гріха і вказав нам шлях, яким слід іти, і мету, до якої прямувати.*

¹⁸ Іван Павло II, *Промова на загальній аудієнції* (19 жовтня 1983р.), 2: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 24 жовтня 1983 р., с. 9.

г. На знак солідарності, поваги і любові

18. Церква іде шляхами історії разом з усім людством. Перебуваючи у світі, хоча вона і не від світу (пор. Йн 17, 14-16), Церква му- сить служити йому, згідно зі своїм найглибшим покликанням. Та- кий підхід – засвідчений також і цим документом – походить з глибокого переконання: подібно як для світу важливо визнати Це- ркву як реальність і закваску історії, так і для Церкви важливо ви- знати все те, що вона отримала від історії та від еволюції людства¹⁹. II Ватиканський Собор яскраво засвідчив солідарність, повагу та любов до людського роду, коли розпочав з ним діалог із багатьох питань, «осяваючи світлом Євангелія й уділяючи людству ті блага спасіння, які сама Церква під проводом Святого Духа отримує від свого Засновника. Адже спастися має саме людина, адже оновити- сь має саме людське суспільство»²⁰.

19. Церква, знак Божої любові до людства і символ заклику до єдно- сті всіх людей, дітей єдиного Отця²¹, цим документом пропонує всім людям гуманізм, що відповідає Божому задуму любові. Цей цілісний і солідарний гуманізм здатен створити новий суспільний, економіч- ний і політичний лад, який ґрунтується на гідності та свободі кож- ної людської особи і повинен опиратися на засади миру, справед- ливості і солідарності. Цей гуманізм може втілитися в життя, якщо окремі люди та їхні спільноти плекатимуть особисті моральні і со- ціальні чесноти і поширюватимуть їх у суспільстві, «тоді за допо- могою Божої благодаті постане нове покоління людей, творців но- вого людства»²².

¹⁹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 44: AAS 58 (1966), 1064.

²⁰ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 3: AAS 58 (1966), 1026

²¹ II Ватиканський Собор, догм. конст. *Lumen gentium*, 1: AAS 57 (1965), 5.

²² II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 30: AAS 58 (1966), 1050.

ЧАСТИНА ПЕРША

«Богословський підхід необхідний
як для розуміння, так і для розв'язання
сучасних проблем у людському суспільстві».

(Centesimus annus, 55)

Розділ перший

Божий намір любові до людства

I. ВИЗВОЛЬНА ДІЯ БОГА В ІСТОРІЇ ІЗРАЇЛЮ

а. Божа присутність як дар

20. *Кожен справжній релігійний досвід у всіх культурних традиціях провадить до передчуття Таїнства, що нерідко дає змогу споглядати певні риси Божого образу. З одного боку, Бог вважається джерелом усього суцього, присутністю, що гарантує людям у суспільстві основні умови життя, обдаровуючи їх необхідними благами. З іншого боку, Він є критерієм того, що повинно бути, присутністю, що закликає до відповідальних особистих і суспільних дій при використанні цих благ з огляду на інших людей. Отже, кожен релігійний досвід закріплює важливість дару і безкорисливості як основних складових досвіду людського співіснування в світі. Не менш важливий і вплив цих складових на сумління людини, яка відчуває покликання до відповідального і спільного розпоряджання отриманим даром. Свідченням цього є загальне визнання золотого правила, в якому виражений на рівні людських відносин припис, зроблений Таїнством: «Все, отже, що бажали б ви, щоб люди вам чинили, те ви чиніть їм» (Мт 7, 12)²³.*

21. *На тлі загального релігійного досвіду, який проявляється різним чином, вирізняється поступове об'явлення Бога народові Ізраїлю. Це об'явлення вдовольняє людські пошуки божественного несподіва-*

²³ Пор. ККЦ 1789, 1970, 2510.

ним і дивовижним чином, через конкретні історичні події, в яких вражаюче та зворушливо виявляється Божя любов до людини. У Книзі Виходу читаємо, як Господь промовив до Мойсея: «Бачу я, бачу бідування народу мого, що в Єгипті, і чую голосіння, що його спричиняють доглядачі. О, я знаю біль його! Тому я й зійшов рятувати його з рук єгиптян і вивести його з тієї землі в землю простору і гарну, що тече молоком та медом» (Вих 3, 7-8). Дар присутності Бога – про яку нагадує саме Його ім'я, яке він об'явив Мойсею: «Я той хто є» (Вих 3, 14), – проявляється у звільненні з рабства та в обітниці. Це стає історичною подією, котра започатковує колективну ідентичність Божого народу шляхом набуття *свободи і землі*, що дарував їм Господь.

22. *Безкорисливість такої ефективної божественної дії в історії постійно супроводжується вірністю Заповіті, запропонованому Богом і прийнятому Ізраїлем.* На горі Синай Божий почин конкретизується у формі Завіту з Його народом, котрий отримує *Декалог заповідей, об'явлених Богом* (пор. Вих. 19-24). «Десять заповідей» (Вих 34, 28; пор. Втор 4, 13; 10, 4) «виражають наслідки того, що через Союз народ належить Богові. Моральне життя є відповіддю на почин любові Господа. Воно є визнанням любові Бога, Його вшануванням і культом подяки. Воно є співдією із задумом, який Бог здійснює в історії»²⁴.

Десять заповідей, котрі вказують надзвичайний і найпевніший шлях життя, що вільне від рабства гріха, становлять оптимальний вираз природного закону. Вони «вчать людину справжньої людськості. Вони висвітлюють головні обов'язки, а отже, посередньо, й основні права, притаманні природі людської особи»²⁵. Вони відображають універсальну людську мораль. У Євангелії Ісус нагадує багатому юнакові, що десять заповідей (пор. Мт 19, 18) «становлять невід'ємні правила всього суспільного життя»²⁶.

23. *З Декалогу бере свій початок зобов'язання не тільки щодо вірності одному істинному Богу, а й також щодо суспільних відносин все-*

²⁴ ККЦ, 2062.

²⁵ ККЦ, 2070.

²⁶ Іван Павло II, енци. *Veritatis splendor*, 97: AAS 85 (1993), 1209.

редині народу Завіту. Ці відносини регулюються, зокрема, так званим *правом бідного*: «Коли ж у тебе буде убогий, хто-небудь із твоїх братів... ти не будеш твердий серцем, ані не буде скудною рука твоя супроти вбогого брата; ні – ти радо даси з своєї руки й охоче позичиш йому, скільки в біді, в яку він упав, йому потрібно» (Втор 15, 7-8). Це стосується також і чужинців: «Коли якийсь приходень перебуває в вашім краю з вами, не гнобїть його. Приходень, що перебуває між вами, буде для вас як земляк посеред вас; любитимеш його, як себе самого, приходнями бо були в землі Єгипетській. Я – Господь, Бог ваш» (Лев 19, 33-34). Отже, дар свободи і землі обітваної, Синайській завіт і Декалог тісно пов'язані із правилами, що мають регулювати розвиток ізраїльського суспільства у дусі справедливості і солідарності.

24. *Серед багатьох норм, що мають на меті втілити в реальність богонатхнений характер безкорисливості і щедрості у справедливості, вирізняється припис відпустового (що відзначався кожні сім літ) та ювілейного (що відзначався кожні п'ятдесят літ) років²⁷, як важливий орієнтир соціального й економічного життя Ізраїлю, що, на жаль, так ніколи і не був повністю реалізований.* Попри вимоги відпочинку для поля, цей закон вимагав скасування боргів та всезагальне звільнення людей і речей: кожен мав право повернутись у власну родину і знову володіти своєю спадщиною.

Мета такого закону – забезпечити, аби спасительні події Виходу та вірність Завіту стали не тільки основою соціального, політичного й економічного життя Ізраїлю, а й також регулювали вирішення питань, пов'язаних з економічною бідністю і соціальною несправедливістю. Цей принцип покликаний зсередини постійно перетворювати життя народу Завіту, узгоджуючи його з Божим наміром. Щоб усунути дискримінацію та економічну нерівність, спричинені суспільно-економічними змінами, кожні сім років пам'ять про Вихід і Завіт переводиться в суспільно-юридичну площину, і поняття власності, боргу, позики та матеріального блага знову набувають свого найглибшого сенсу.

²⁷ Цей припис наводиться у Вих 23, Втор 15, Лев 25.

25. *Притиси відпустового та ювілейного років являють собою соціальну доктрину в мініатюрі*²⁸. Вони доводять, що принципи справедливості та соціальної солідарності натхнені подарованою нам спасительною подією, яку вчинив Бог, і не лише виправляють ситуації, де домінує власний інтерес і егоїстичні цілі, а й, як пророцтво майбутнього, мають стати нормативним орієнтиром, до якого кожне покоління Ізраїлю повинно пристосовуватись, якщо хоче залишитись вірним своєму Богу.

Ці принципи стають осереддям пророчої проповіді. Божий Дух, що виливається в людське серце, проголошують Пророки, народжує такі ж почуття справедливості та солідарності, що притаманні Божому серцю (пор. Єр 31, 33, Єз 36, 26-27). І тоді Божа воля, окреслена у Декалозі, що був отриманий на Синаї, зможе творчо укорінитися у внутрішньому світі людини. Цей процес *інтеріоризації* уможливує більшу повноту і реалістичність у суспільній діяльності, створюючи умови для *поступової універсализації прагнення справедливості і солідарності*, яке народ Завіту покликаний відчувати до людей всіх народів і націй.

б. Принцип сотворення і безкорислива дія Бога

26. *Принцип, що його висновують зі своїх роздумів Пророки і що походить з книг Мудрості і згідно з яким все було створене Богом, наближує до першого прояву і самого джерела Божого задуму щодо всього людства.* Стверджувати на основі символу віри Ізраїлю, що Бог є Творець, – означає не просто висловлювати теоретичне переконання, а й осягати справжню безмежність милосердної й безкорисливої Божої дії, спрямованої на людину. Бог вільно дарує життя всьому створенню. Саме тому чоловік і жінка, створені на його образ і подобу (пор. Бут 1, 26-27), покликані стати видимим знаком та дієвим засобом Божої безкорисливості в саду, де Він призначив їх управителями і хоронителями благ сотвореного світу.

27. *Сутність сотворіння, навіть викривленого досвідом гріха, міститься у безкорисливій дії Бога Творця.* У розповіді про скоєння першого гріха (пор. Бут 3, 1-24) змальовується стан постійної спо-

²⁸ Пор. Іван Павло II, апост. посл. *Tertio millennio adveniente*, 13: AAS 87 (1995), 14.

куси та безладу, в якому опинилось людство після гріхопадіння своїх прабатьків. Не послухатися Бога – означає заховатися від Його люблячого ока та прагнути самостійно розпоряджатися своїм життям і поведінкою у світі. Порушення єдності з Богом завдає шкоди внутрішній єдності людської особи, єдності між чоловіком і жінкою, гармонійним відносинам між людьми та іншим створінням²⁹. Саме в цьому первісному відчуженні маємо шукати найглибші причини зла, що руйнує міжособисті стосунки, та всіх економічних і політичних ситуацій, які загрожують гідності людини і порушують принципи справедливості й солідарності.

II. ІСУС ХРИСТОС – ЗВЕРШЕННЯ ОТЦІВСЬКОГО НАМІРУ ЛЮБОВІ

а. В Ісусі Христі здійснилась вирішальна подія в історії відносин Бога і людства

28. *Доброзичливість і милість, котрі надихають Божі дії і дають ключ до їхнього розуміння, настільки наблизилися до людини, що набули людських рис в Ісусі – Слові, що сталося тілом.* В Євангелії від Луки Ісус описує Своє месіанське служіння словами Ісаї, котрі нагадують про пророче значення ювілею: «Господній Дух на мені, бо він мене помазав. Послав мене нести Добру Новину бідним, звіщати полоненим визволення, сліпим прозріння, випустити пригноблених на волю, оповістити рік Господній сприятливий» (Лк 4, 18-19; пор. Іс 61, 1-2). *Отже, в Ісусі звершується пророцтво, не лише як справдження того, що було обіцяно і чого очікував Ізраїль, а й у більш глибокому сенсі: в Ньому звершується вирішальна подія в історії відносин між Богом і людьми.* Він проголошує: «Хто Мене бачив, той бачив Отця» (Йн 14, 9). Інакше кажучи, Ісус явно і виразно демонструє, як Бог поводить з людьми.

29. *Любов, що надихає служіння Ісуса серед людей, є любов'ю, котру Він пізнав у тісному єднанні з Отцем.* Новий Завіт дозволяє повніше збагнути досвід, який пережив і передав нам Ісус, досвід

²⁹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 13: AAS 58 (1966), 1035.

любві Бога Отця – «Абби». Він дає нам можливість увійти у найпотаємнішу сутність божественного життя. Ісус проголошує визвольну милість Бога всім тим, кого зустрічає на Своему шляху, починаючи від бідних, маргіналів, грішників, і запрошує їх іти за Ним, бо Він перший підкорився Божому наміру любові, і зробив це у винятковий спосіб – як Божий посланець у світі.

Усвідомлення Ісусом власного *синівства* – це вираз первісного досвіду. Синові все було дано безкорисливо Отцем: «Усе, що Отець має, – Моє» (Йн 16, 15). Його ж місія полягає в тому, щоб приєднати всіх людей до цього дару і цих синівських відносин: «Тож слугами вже не називатиму вас: слуга не відає, що його пан робить. Називаю вас друзями, бо все Я вам об'явив, що чув від Отця Мого» (Йн 15, 15).

Для Ісуса визнати любов Отця означає наслідувати власними вчинками Божу безкорисливість і милосердя, бо саме вони породжують нове життя, а отже, стати у Своему існуванні прикладом і взірцем для своїх учнів. Послідовники Ісуса покликані жити так, як Він, а після Його Пасхи, тобто смерті і воскресіння, жити у *Ньому* і *Ним*, завдяки щедрому дару Святого Духа-Утішителя, котрий вкорінює образ життя Христа у людське серце.

б. Одкровення тринітарної Любові

30. У Новому Завіті з невпинним подивом тих, хто зазнав невимовної Божої любові (пор. Рим 8, 26), в світлі повного одкровення тринітарної Любові, яку принесла Пасха Ісуса Христа, розкривається основне значення вочленення Сина та Його місії серед людей. Святий Павло пише: «Коли Бог за нас, хто проти нас? Він власного Сина Свого не пощадив, а видав Його за всіх нас, – як же разом із Ним не подарує нам усього?» (Рим 8, 31-32). Подібне говорить і святий Йоан: «Любов же полягає не в тому, що ми полюбили Бога, а що Він полюбив нас і послав Сина Свого – примирення за гріхи наші» (1 Йн 4, 10).

31. Світло Божого лику, що поступово відкривається в історії спасіння, в повноті своїй сяє в лику Ісуса Христа, Розіп'ятого і Воскреслого з мертвих. Бог є Трійцею: Отець, Син і Святий Дух; вони істинно відмінні та істинно єдині, бо Бог – це безмежна єдність лю-

бові. Безкорислива Божа любов до людства проявляється, насамперед, як любов, що походить від Отця, джерела всього суцього; як безкорисливе спілкування, в яке перетворює її Син, знову віддаючи себе Отцю та людству; як одвічна плідність божественної любові, котру Святий Дух уливає в серця людей (пор. Рим 5, 5).

Своїми словами і вчинками, а також повно й остаточно своєю смертю і воскресінням³⁰, Ісус відкриває людству, що Бог є Отцем і що всі ми покликані через благодать стати Його дітьми у Духу (пор. Рим 8, 15, Гал 4, 6), а отже, братами і сестрами одне одному. Саме тому Церква твердо вірить, що «ключем, осердям і метою всієї людської історії є її Господь і Вчитель»³¹.

32. *Розмірковуючи над безкорисливістю і щедрістю Отцівського дару Своему Синові, про який Ісус вчив і свідчив, віддаючи за нас Своє життя, апостол Йоан осягає його глибоке значення та логічний наслідок: «Любі, коли Бог так полюбив нас, то й ми повинні один одного любити. Бога ніхто ніколи не бачив. Коли ми любимо один одного, то Бог у нас перебуває, і Його любов у нас досконала» (1 Йн 4, 11-12). Взаємної любові вимагає заповідь, котру Ісус називає «новою» і «своею»: «щоб ви любили один одного! Як я був полюбив вас, так любіть і ви один одного» (Йн 13, 34). Ця заповідь вказує, як жити в Христі тринітарним життям у Церкві, Тілі Христовому, та як змінювати історію, поки вона не сягне свого апогею у небесному Єрусалимі.*

33. *Заповідь взаємної любові, котра становить закон життя для Божого народу³², має надихати, очищати і звеличувати всі людські відносини у суспільному й політичному житті. «Бути людиною означає бути покликаним до міжособового сопричастя»³³, бо образ і подоба Бога-Трійці лежить в основі всього «людського “етосу”», що сягає своєї вершини у заповіді любові»³⁴. Сучасні культурні, соціальні, економічні та політичні феномени взаємозалежності*

³⁰ Пор. II Ватиканський Собор, догм. конст. *Dei Verbum*, 4: AAS 58 (1966), 819.

³¹ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 10: AAS 58 (1966), 1033.

³² Пор. II Ватиканський Собор, догм. конст. *Lumen gentium*, 9: AAS 57 (1965), 12-14.

³³ Іван Павло II, апост. посл. *Mulieris dignitatem*, 7: AAS 80 (1988), 1666.

³⁴ Іван Павло II, апост. посл. *Mulieris dignitatem*, 7: AAS 80 (1988), 1665-1666.

зміцнюють і оприявнюють зв'язок, що єднає людський рід, вкотре наголошуючи, у світлі Одкровення, на «новій моделі єдності людства, котра має, зрештою, надихати *солідарність*. Ця найвища модель єдності, віддзеркалення внутрішнього життя Бога, єдиного у трьох Особах, є тим змістом, що ми, християни, вкладаємо у слово *сопричастя*».³⁵

III. ЛЮДСЬКА ОСОБА У БОЖОМУ ЗАДУМІ ЛЮБОВІ

а. Тринітарна любов, джерело і мета людської особи

34. *Одкровення у Христі Тайни Бога як тринітарної Любові – це водночас одкровення про покликання людської особи до любові. Це одкровення проливає світло на кожен аспект людської гідності, свободи і на глибину суспільної природи людини.* «Бути особою на Божий образ і подобу... означає існувати у взаємовідносинах, у зв'язку з іншим “я”»³⁶, бо Сам Бог, один і триєдиний, є спілкуванням Отця, Сина і Святого Духа.

У сопричасті любові, що є Бог, – в Якому три божественні Особи, взаємно люблячи одна одну, являють собою єдиного Бога, – людська особа покликана віднайти джерело і мету свого існування та історії. У пастирській конституції *Gaudium et spes* Отці Собору повчають, що «Господь Ісус, коли молить Отця, щоб “усі були одно... як і Ми одно” (Йн 17, 21-22), відкриває нові недосяжні для людського розуму перспективи, вказуючи на певну подібність між єдністю Божих Осіб і єдністю Божих синів у правді й любові. З цього постає, що людина – єдине створіння на землі, жадане Богом задля нього самого, – може насправді цілковито віднайти себе тільки у щирому самодаруванні (пор. Лк 17, 33)»³⁷.

35. *Християнське одкровення осяває новим світлом ідентичність, покликання та остаточну долю людської особи й усього людства.* Кожна людина, створена Богом і спасенна Ісусом Христом, реа-

³⁵ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 40: AAS 80 (1988), 569.

³⁶ Іван Павло II, апост. посл. *Mulieris dignitatem*, 7: AAS 80 (1988), 1664.

³⁷ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 24: AAS 58 (1966), 1045.

лізує себе через численні відносини любові, справедливості та солідарності з іншими, виконуючи різноманітну діяльність у світі. І якщо ця діяльність сприяє цілісній гідності, покликанню людини, якості її життя та зближенню народів і націй на засадах солідарності, то вона відповідає наміру Бога, котрий невтомно доводить Свою любов та Провидіння Своїм дітям.

36. *Сторінки першої книги Святого Письма, де описано історію сотворення чоловіка та жінки на образ і подобу Бога* (пор. Бут 1, 26-27), містять важливе вчення про сутність і покликання людської особи. Тут розповідається, що сотворення чоловіка і жінки – це вільна і безкорислива дія Бога; що чоловік і жінка, завдяки своїй свободі і розуму, втілюють сотворене Богом «ти»; що лише у спілкуванні з Ним вони можуть отримати й досягнути справжній і цілковитий сенс особистого та суспільного життя; що, доповнюючи один одного, вони є образом тринітарної Любові у створеному всесвіті; що саме їм, вінцю творіння, було доручено завдання упорядкувати сотворений світ, згідно із задумом Творця (пор. Бут 1, 28).

37. *Книга Буття дає нам чіткі принципи християнської антропології*: це і невід’ємна гідність людської особи, витоки та запорука якої знаходяться у творчому Божому задумі; засаднича суспільна природа людини, прототип котрої становлять первісні відносини між чоловіком і жінкою, чий союз «став першовзірцем спільноти осіб»³⁸; сенс людської діяльності в світі, пов’язаний з відкриттям і дотриманням законів природи, вписаних Богом у сотворений всесвіт, аби людство мешкало в ньому і дбало про нього згідно з Божою волею. Таке бачення людської особи, суспільства та історії закорінене в Богові й оприявнюється під час здійснення Його задуму спасіння.

б. Християнське спасіння: для всіх народів і цілої людини

38. *Спасіння в Ісусі Христі, вповні дароване людям за задумом Бога Отця та здійснене і передане Святим Духом – це спасіння для всіх народів і для цілої людини: універсальне і суцільне. Воно торкається*

³⁸ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 12: AAS 58 (1966), 1034.

усіх вимірів людської особи: індивідуального і соціального, духовного і тілесного, історичного і трансцендентного. Спасіння починає здійснюватись уже в історії, тому що все створене є добре та вгодне Богові і тому що Син Божий став одним із нас³⁹. Його здійснення, однак, сягає у майбутнє, коли разом з усім творінням (пор. Рим 8) ми будемо покликані взяти участь у воскресінні Христа й у вічному житті Отця в радості Святого Духа. У цій перспективі увиразнюється помилка й омана винятково поцейбічних бачень сенсу історії та претензій людства на самоспасіння.

39. *Спасіння, яке Бог запропонував своїм дітям, вимагає від них вільної відповіді та згоди.* Саме в цьому полягає віра. І саме через це, відповідаючи на попередню прещедру любов Бога (пор. 1 Йн 4, 10) конкретною любов'ю до братів і сестер та міцною надією – бо «Той, Хто обіцяв, вірний» (Євр 10, 23), – «людина вільно довіряє все своє ество Богу»⁴⁰. Адже божественний план спасіння не прирікає нас на просту пасивність чи меншовартість перед Творцем, оскільки наші відносини з Богом, які нам демонструє і співучасниками яких нас робить Ісус Христос дією Святого Духа, – це синівські відносини: ті ж, які пов'язують Ісуса з Отцем (пор. Йн 15-17; Гал 4, 6-7).

40. *Універсальність і цілісність спасіння, здійсненого Христом, встановлює нерозривний зв'язок між відносинами з Богом, до котрих покликана людина, і відповідальністю за ближнього в конкретні історичні періоди.* Це відчувається, хоч і не завжди безпомилково та чітко, в універсальному людському прагненні до істини і сенсу. Але цей зв'язок стає наріжним каменем у Завіті Бога з Ізраїлем, про що свідчать скрижалі Закону та пророча проповідь.

Цей зв'язок ясно і чітко виражає вчення Ісуса Христа й остаточно підтверджує найвище свідoctво – Він віддав життя, скоряючись волі Отця та через любов до братів і сестер. Книжнику, що питає його: «Яка перша з усіх заповідей?» (Мр 12, 28), – Ісус відповідає: «Перша – Слухай, Ізраїлю! Наш Господь Бог – Господь єдиний, і будеш любити Господа, Бога твого, всім серцем твоїм, усією душею твоєю, всією думкою твоєю й усією силою твоєю. А друга:

³⁹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 22: AAS 58 (1966), 1043.

⁴⁰ II Ватиканський Собор, догм. конст. *Dei Verbum*, 5: AAS 58 (1966), 819.

Будеш любити ближнього твого, як себе самого. Іншої, більшої від цих, заповіді нема» (Мр 12, 29-31).

У людському серці нерозривно пов'язані відносини з Богом – Творцем і Отцем, джерелом і вершиною життя та спасіння – і відкритість для конкретної любові до ближнього, до которого завжди треба ставитись, як до іншого «я», навіть якщо це ворог (пор. Мт 5, 43-44). Зрештою, прагнення до справедливості і солідарності, до побудови суспільного, економічного та політичного життя за Божим задумом закорінене в глибині людської душі.

в. Учень Христа як нове творіння

41. Як людським вчинкам, так і особистому й суспільному життю завжди загрожує гріх, але Ісус Христос «страждаючи за нас, не тільки дав нам приклад, як йти слідом за Ним, а й проклав новий шлях, і коли ним ідемо – життя і смерть освячуються і набувають нового сенсу»⁴¹. Учень Христа у вірі та через таїнства приєднується до Пасхальної Тайни Ісуса так, що його власна стара особа, з усіма її лихими нахилами, є розіп'ятою разом із Христом. І тоді він як нове творіння здатен з благодаті «жити новим життям» (Рим 6, 4). Це «діється не тільки з християнами, а й з усіма людьми доброї волі, в серцях яких панує невидима Божа благодать. Бо якщо Христос помер за всіх і якщо остаточна мета людини справді одна, тобто Божа, то ми повинні вірити, що Святий Дух усім дає змогу – у спосіб знаний одному тільки Богові – приєднатися до цього Пасхального Таїнства»⁴².

42. Внутрішнє поступове перетворення людини, її чимраз більше уподібнення до Христа – необхідна передумова справжнього перетворення її відносин з іншими. «Для того, щоб отримати суспільні зміни, які справді б стали на службі людині, треба звернутися до духовних і моральних здібностей особи і до постійної вимоги її внутрішнього навернення. Визнаний пріоритет за наверненням серця зовсім не усуває, а, навпаки, накладає обов'язок відповідно оздоровляти інституції та умови життя, якщо вони призводять до

⁴¹ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 22: AAS 58 (1966), 1043.

⁴² II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 22: AAS 58 (1966), 1043.

гріха, щоб вони відповідали нормам справедливості і сприяли добру, замість того, щоб чинити йому перешкоди»⁴³.

43. *Неможливо любити ближнього, як самого себе, та бути вірною цій любові без рішучого та незмінного наміру працювати на користь всіх і кожного*⁴⁴. Оскільки всі ми відповідальні за всіх. Згідно із вченням Собору, «пошану і любов слід поширити також і на тих, хто в суспільних, політичних або релігійних справах думає і поводиться інакше, ніж ми. І що глибше, з більшою людяністю і любов'ю, ми збагнемо їхній спосіб мислення, то легше зможемо розпочати з ними діалог»⁴⁵. Цей вибір вимагає благодаті, яку Бог дарує людині, аби допомогти їй подолати невдачі, вихопити її з кола брехні та насилля, підтримати й спонукати її відновити, із завжди новим запалом, справжні та щирі стосунки з ближніми⁴⁶.

44. *Стосунки людини із сотвореним світом та людська діяльність, спрямована на піклування про нього і на його перетворення, які щоденно потерпають від людської гордині та безладного егоїзму, також мають бути очищені й удосконалені через хрест і воскресіння Христа.* «Адже людина, яку відкупив Христос і яка стала новим творінням завдяки Святому Духові, може й повинна любити все, сотворене Богом. Вона ж приймає все це від Бога й дивиться на нього та шанує як те, що походить із рук Божих. Вона дякує за все це Благодателю й уживає його та користується ним у душі убогості й свободи. Таким чином, людина входить у справжнє посідання світу, як той, хто нічого не маючи, все посідає: “усе ваше, ви ж Христові, а Христос – Божий” (1 Кор 3, 22-23)»⁴⁷.

г. Трансцендентність спасіння та автономія земних справ

45. *Ісус Христос є Сином Божим, що став людиною, в Котрому і через Котрого світ і люди осягають справжню і повну істину про*

⁴³ ККЦ, 1888.

⁴⁴ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 38: AAS 80 (1988), 565-566.

⁴⁵ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 28: AAS 58 (1966), 1048.

⁴⁶ Пор. ККЦ, 1889.

⁴⁷ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 37: AAS 58 (1966), 1055.

себе. Здійснена у Воплоченні Ісуса Христа, що віддав себе на смерть на хресті, тайна нескінченної близькості Бога до людини свідчить: *що більше ми споглядаємо людську природу у світлі Божого плану і живемо в спілкуванні з Ним, то більше вона укріплюється і звільняється в своїй суті, сягаючи притаманної їй свободи.* Участь у синівстві Христа, яка стала можливою через Воплочення та Пасхальний дар Духа, зовсім не погамовує, а навпаки, визволяє істинні та незалежні особливості й ідентичність людської особи в усіх їхніх проявах.

Така перспектива провадить до *правильного підходу до земних справ та їхньої автономії*, як це чітко окреслено вченням II Ватиканського Собору: «Якщо під автономією земних справ маємо на увазі, що сотворені речі і людські суспільства керуються притаманними їм законами і цінностями, які людині слід поступово пізнавати, застосовувати і спрямовувати, то вимагати її – справа цілком слухна. Вона... згідна також з волею Творця. Адже у власній сотвореній природі всі речі наділено притаманною їм сутністю, правдою, добротою, законами і ладом, які людина повинна шанувати, визнаючи за всіма науками і мистецтвом властиві їм методи»⁴⁸.

46. *Бог і людина не перебувають у конфлікті, а пов'язані відносинами любові, в котрих навколишній світ і плоди людської діяльності у світі виступають речами взаємного дару між Отцем і Його дітьми та серед самих дітей в Ісусі Христі: в Ньому і через Нього світ і людина набувають свого істинного значення.* В універсальності Божої любові, котра обіймає все суще, Сам Бог об'являється нам у Христі як Отець і Життєдавець, а людина – як та, котра в Христі в свободі смиренно приймає все від Бога як дар і всім володіє як своїм, якщо усвідомлює і відчуває, що все належить до Бога, бере свій початок у Богові і прямує до Бога. Другий Ватиканський Собор вчить: «Коли під словами “автономія земних справ” маємо на думці, що сотворені речі не залежать від Бога й людина може використовувати їх незалежно від Творця, то кожен, хто визнає Бога, усвідомлює,

⁴⁸ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 36: *AAS* 58 (1966), 1054; II Ватиканський Собор, декрет *Apostolicam actuositatem*, 7: *AAS* 58 (1966), 843-844.

наскільки фальшиві такі погляди. Адже без Творця сотворіння втрачає свою суть»⁴⁹.

47. *Людська особа, у собі й у своєму покликанні, виходить за межі сотвореного всесвіту, суспільства та історії: кінцева мета людини – Сам Бог⁵⁰, Який об'явив Себе людям, аби запросити та прийняти їх у сопричастя із Собою⁵¹.* «Людина не може віддати себе суто людським задумам перетворення дійсності, абстрактним ідеалам чи фальшивим утопіям. Як особистість вона може віддати себе іншій людині або людям і, нарешті, Богові, Який дарував їй життя і Який Сам лише може цілковито прийняти від неї цей дар»⁵². І тому «людина відчужується, коли відмовляється вийти поза свої межі і жити, віддаючи себе й творячи істинно людську спільноту, скеровану до вищого призначення, до Бога. Суспільство відчужене, коли його соціальна організація, форми виробництва і споживання перешкоджають самовіддачі та солідарності людей»⁵³.

48. *Суспільні, економічні чи політичні структури не можуть і не повинні піддавати людську особу маніпуляціям, адже кожна людина має право прямувати до власної кінцевої мети. Отже, кожне культурне, соціальне, економічне чи політичне досягнення як історичний прояв суспільної природи людини та її творчої діяльності у світі слід завжди розглядати також у контексті його відносності та тимчасовості, бо «проминає образ світу цього» (1 Кор 7, 31).* Йдеться про *есхатологічну відносність*, і мається на увазі те, що людина і світ рухаються до власної мети – їхнього довершення у Богові. Йдеться також і про *богословську відносність*, оскільки Божий дар, через який людство і створіння досягнуть свого вінця, безмежно перевершує людські можливості та сподівання. Отже, будь-яке тоталітарне бачення суспільства і держави, так само, як і будь-яке виключно земне розуміння прогресу, суперечить цілісній істині про людську особу і Божому планові щодо історії.

⁴⁹ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 36: AAS 58 (1966), 1054.

⁵⁰ Пор. ККЦ, 2244.

⁵¹ Пор. II Ватиканський Собор, догм. конст., *Dei Verbum*, 2: AAS 58 (1966), 818.

⁵² Іван Павло II, енци. *Centessimus annus*, 41: AAS 83 (1991), 844.

⁵³ Іван Павло II, енци. *Centessimus Annus*, 41: AAS 83 (1991), 844-845.

IV. БОЖИЙ ЗАДУМ І МІСІЯ ЦЕРКВИ

а. Церква – знамення і захист трансцендентності людської особи

49. Церква, спільнота тих, кого зібрав Воскреслий Христос і хто вирішив іти за Ним, – це «знамення і захисниця трансцендентності людської особи»⁵⁴. Вона становить «своєрідне таїнство у Христі, тобто знак і знаряддя внутрішнього єднання з Богом і єдності всього людського роду»⁵⁵. Місія Церкви полягає у проголошенні та передачі людям спасіння, здійсненого в Ісусі Христі, котре Він називає «Царством Божим» (Мр 1, 15), тобто сопричастям людей з Богом і між собою. Мета спасіння – Царство Боже – охоплює всі народи і втілиться у повноті своїй за межами історії, в Богові. Церкві дано «місію проповідувати Царство Христа і Бога й утверджувати його поміж усіма народами, й сама вона являє собою сім'я та початок цього Царства на землі»⁵⁶.

50. Конкретне служіння Церкви Царству Божому має свою сутність, насамперед, проголошення і передачу Євангелія спасіння та заступання нових християнських спільнот. Крім того, вона «служить Царству, поширюючи у світі “євангельські цінності”, котрі є проявом Царства і допомагають людям прийняти Божий задум. Паростки цього Царства можна віднайти і поза межами Церкви – скрізь між народами, в залежності від того, наскільки вони живуть “євангельськими цінностями” і є відкриті до дії Духа, Котрий дишає, коли і де забажає (пор. Йн 3, 8). Але необхідно водночас додати, що цей дочасний вимір Царства залишається неповним, якщо він не пов'язаний із Христовим Царством, наявним у Церкві та спрямованим до есхатологічної повноти»⁵⁷. З цього висновується, зокрема, що Церква – це не політична спільнота, і вона не залежить від жодної політичної системи»⁵⁸. Справді, політична спіль-

⁵⁴ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 76: AAS 58 (1966), 1099.

⁵⁵ II Ватиканський Собор, догм. конст. *Lumen gentium*, 1: AAS 57 (1965), 5.

⁵⁶ II Ватиканський Собор, догм. конст. *Lumen gentium*, 5: AAS 57 (1965), 8.

⁵⁷ Іван Павло II, Енци. *Redemptoris Missio*, 20: AAS 83 (1991), 267.

⁵⁸ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 76: AAS 58 (1966), 1099; ККЦ, 2245.

нота і Церква автономні кожна на власних теренах та незалежні. Вони обидві, хоч і в різний спосіб, «служують особистому і громадському покликанню людини»⁵⁹. Слід зазначити, що чітке розрізнення між релігією і політикою та принцип релігійної свободи – це особливе досягнення християнства та один із його основних історичних і культурних внесків.

51. *Згідно з Божим задумом, звершеним у Христі, «спасенна й есхатологічна мета, якої можна цілковито досягти тільки у майбутньому житті»⁶⁰, визначає ідентичність та місію Церкви у світі.* Саме тому Церква вкладає свій самотутній та незамінний внесок, прагнучи зробити людський рід та її історію більш людською. І саме тому вона стоїть твердиною проти будь-якої спокуси тоталітаризму, вказуючи людині на її цілісне й остаточне покликання⁶¹.

Проповіданням Євангелія, благодаттю таїнств і досвідом братерського сопричастя Церква «оздоровлює і утверджує гідність людської особи, зміцнює суспільні зв'язки та надає щоденній людській діяльності глибшого сенсу й значення»⁶². Отже, на тлі конкретних історичних змін прищезає Царства Божого неможливо розпізнати в контексті певної соціальної, економічної чи політичної організації суспільства. Воно, радше, виявляється у розвитку суспільної свідомості, котра слугує закваскою для досягнення цілісності, справедливості і солідарності в душі відкритості до Трансцендентності як орієнтиру остаточної самореалізації людини.

б. Церква, Царство Боже та оновлення суспільних відносин

52. *Бог у Христі відкупив не лише окрему людину, а й суспільні відносини між людьми.* Як навчає апостол Павло, життя в Христі цілком і по-новому розкриває ідентичність і соціальність людської особи – їхні конкретні прояви в історичному та соціальному планах: «Бо всі ви сини Божі через віру в Христа Ісуса. Всі бо ви, що у Христа хрестилися, у Христа одягнулися. Нема юдея ані грека, нема не-

⁵⁹ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 76: AAS 58 (1966), 1099.

⁶⁰ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 40: AAS 58 (1966), 1058.

⁶¹ *Пор.* ККЦ, 2244.

⁶² II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 40: AAS 58 (1966), 1058.

вільника ні вільного, немає ні чоловіка ані жінки, бо всі ви одно у Христі Ісусі» (Гал 3, 26-28). З цього погляду церковні спільноти, зібрані в Святому Духові навколо Воскреслого Господа (пор. Мт 18, 20, 28, 19-20; Лк 24. 46-49), становлять місця сопричастя, свідочства та місії, що наближають відкуплення та перетворення суспільних відносин.

53. *Перетворення суспільних відносин згідно з вимогами Царства Божого не має чітко окреслених і даних раз і назавжди кордонів. Це радше завдання християнської спільноти, котра повинна розробити його і втілити у життя, черпаючи поживу для роздумів і практичних дій у Євангелії.* Той же Дух Господній, що веде Божий народ, водночас охоплюючи собою весь усесвіт⁶³, раз у раз надихає людство на нове і необхідне застосування творчої відповідальності⁶⁴. Це натхнення, отримане спільнотою християн, котрі є частиною світу та історії, робить відкритою цю спільноту до діалогу з усіма людьми доброї волі задля спільного пошуку паростків правди та свободи на широкому полі людства⁶⁵. Рушійні сили цього оновлення повинні бути надійно закріплені в незмінних принципах природного закону, записаного Богом Творцем у серце кожного створіння (пор. Рим 2, 14-15) й осяяного в Ісусі Христі есхатологічним світлом.

54. *Ісус Христос показує нам, що «Бог є любов» (1 Йн 4, 8) і навчає, що «основний закон людської досконалості, а отже, опосередковано і перетворення світу, – це заповідь любові.* Він запевняє тих, хто вірить у Божу любов, що шлях любові відкритий для всіх людей і що зусилля тих, хто прагне утвердити загальне братерство, не даремні»⁶⁶. Ця заповідь має стати остаточним мірилом і принципом розвитку людських відносин. Інакше кажучи, значення та цінність людської особи, її суспільних відносин і діяльності у світі беруть

⁶³ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 11: AAS 58 (1966), 1033.

⁶⁴ Пор. Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 37: AAS 63 (1971), 426-427.

⁶⁵ Пор. Іван Павло II, енци. *Redemptor hominis*, 11: AAS 71 (1979), 276: «Отці Церкви слушно вважали різні релігії ніби численними відблисками єдиної правди, “насінням Слова”, таким чином засвідчуючи, що, хоч дороги і можуть бути різними, та мета, до якої прямує найглибше прагнення людського духу, – лише одною».

⁶⁶ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 38: AAS 58 (1966), 1055-1056.

свої початки у тайні Бога, тринітарній Любові, яка була отримана через одкровення і передана людству через Христа в Його Духові.

55. *Перетворення світу – це нагальна потреба нашого часу. Відгукуючись на цю потребу, соціальне Вчительство Церкви пропонує відповіді на знаки часу, вказуючи насамперед на взаємну любов між людьми як на найпотужніше, з погляду Бога, знаряддя змін на особистому та суспільному рівні. Дійсно, взаємна любов як участь у безмежній Божій любові – ось справжня, що історична, що трансцендентна, мета людства. Отже, «треба чітко розрізнити земний прогрес і зростання Царства Христового. Однак, оскільки цей прогрес сприяє кращому упорядкуванню людського суспільства, він напрочуд важливий і для Царства Божого»⁶⁷.*

в. Нові небеса та нова земля

56. *Божя обітниця та воскресіння Ісуса Христа дають християнам тверду надію на те, що кожному людину очікує нова і вічна домівка, нова земля, де оселилася справедливість (пор. 2 Кор 5, 1-2; 2 Пт 3, 13). «Тоді, подолавши смерть, сини Божі воскреснуть у Христі, і те, що посіяне було у слабкості й тлінні, зодягнеться в нетління: і залишиться любов та її діла, а все творіння, яке Бог сотворив для людини, звільниться з неволі марноти»⁶⁸. Ця надія повинна не зменшувати, а навпаки, додавати бажання працювати в рамках сучасного світу.*

57. *Гідність людини, братерство, свобода, добрі плоди природи та людської діяльності – усі ці блага, що поширилися на землі, очищені від бруду, осяяні та перетворені у Господньому Духу та за Божою заповіддю, належать до Царства істини і життя, святості і благодаті, справедливості, любові і миру, до Царства, котре Христос передасть Отцю. І саме там ми віднайдемо їх знову. І тоді пролунають у своїй урочистій істинності слова Ісуса, звернені до всіх людей: «Прийдіть, благословенні Отця Мого, візьміть у спадщину Царство, що було приготоване вам від створення світу. Бо Я голо-*

⁶⁷ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 39: AAS 58 (1966), 1057.

⁶⁸ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 39: AAS 58 (1966), 1057.

дував, і ви дали Мені їсти; мав спрагу, і ви Мене напоїли; чужинцем був, і ви Мене прийняли; нагий, і ви Мене одягли; хворий, і ви навідались до Мене; у тюрмі був, і ви прийшли до Мене... усе, що ви зробили одному з Моїх братів найменших – ви Мені зробили» (Мт 25, 34-36,40).

58. *Цілковита реалізація людини, звершена у Христі завдяки дару Духа, здійснюється в історії через наші особисті стосунки з іншими. Ці стосунки, своєю чергою, сягають досконалості завдяки тому, що ми змінюємо світ на краще у справедливості і мирі.* Хоч Царство завжди залишиться абсолютно трансцендентним даром Бога, людська діяльність в історії має велике значення і дієвість для його остаточного становлення. Поважаючи дочасний устрій, така діяльність у світлі правди і любові стає знаряддям усе більшої і повнішої справедливості і миру, наближуючи обіцяне Царство до наших часів.

Наслідуючи Христа Відкупителя, людина усвідомлює себе як творіння, бажане й одвічно обране Богом, покликане до благодаті і слави у повноті тайни, співучасником котрої вона стала в Ісусі Христі⁶⁹. Наслідування Христа та споглядання Його Лику⁷⁰ пробуджує в християн нестримне палке прагнення пережити вже у цьому світі, у сфері людських відносин, те, що стане дійсністю у новому світі. Саме тому вони докладають зусиль, аби втамувати голод і спрагу, одягти, дати притулок, проявити турботу та гостинність Господу, Котрий стукає у двері (пор. Мт 25, 35-37).

г. Марія та її згода із Божим задумом любові

59. *Спадкоємницею надії праведних Ізраїлю та першою серед учнів Ісуса Христа стала Марія, Його Матір.* Від імені усього людства, погодившись на задум Божої любові (пор. Лк 1, 38), Вона приймає в історії Того, Хто був посланий Отцем, Спасителя людства. У величому гімні Вона проголошує пришествя Тайни Спасіння, прихід «Месії вбогих» (пор. Іс 11, 4; 61, 1). Бог Завіту, Котрого величає, радіючи духом, Діва з Назарету, є Тим, Хто скидає могутніх з

⁶⁹ Пор. Іван Павло II, енци. *Redemptor hominis*, 13: AAS 71 (1979), 283-284.

⁷⁰ Пор. Іван Павло II, апост. посл. *Novo millennio ineunte*, 16-28: AAS 93 (2001), 276-285.

престолу та підводить смиренних з колін, досхочу наділяє голодних дарами та відсилає багатих ні з чим, проганяє гордих серцем та проявляє милосердя до тих, що бояться Його (пор. Лк 1, 50-53).

Споглядаючи серце Марії та глибину Її віри, засвідчену в словах величного гімну, учні покликані повніше «усвідомити те, що *правда про Бога, Котрий спасає*, істина про Бога, Котрий є джерелом кожного дару, *не може бути відокремлена від Його переважної любові до вбогих і покірних*, любові, яку звеличила Марія словами гімну і яка втілилася згодом у проповідях та діях Ісуса»⁷¹. Марія беззастережно покладається на Бога й у пориві власної віри цілковито звернена до нього. Вона – «найдосконаліший образ свободи і визволення людства та всесвіту»⁷².

⁷¹ Іван Павло II, енци. *Redemptoris Mater*, 37: *AAS* 79 (1987), 410.

⁷² Конгрегація віровчення, інструкція *Libertatis conscientia*, 97: *AAS* 79 (1987), 597.

Розділ другий

Місія Церкви і її соціальна доктрина

I. ЄВАНГЕЛІЗАЦІЯ І СОЦІАЛЬНА ДОКТРИНА

а. Церква як оселя Бога з людьми

60. Церква, поділяючи радість і надію, смуток і журбу людства, солідарна з усіма чоловіками і жінками будь-якого віку і походження і несе їм добру новину про Царство Боже, що було звершене в Ісусі Христі і триває між людьми⁷³. Вона постає серед світу і людства як таїнство Божої любові, а отже, – як таїнство найбільшої надії, яка надихає і живить кожну справу, спрямовану на звільнення і розвиток людини. Церква присутня між людьми як Божий намет для зустрічі, «оселя Бога з людьми» (пор. Одкр. 21, 3), тому, знаходячи підтримку у спасенній любові Христа, людина не відчувається загубленою і заляканою, не перебуває наодинці зі своїм обов'язком зробити світ людянішим. Церква – посланниця спасіння не в абстрактному чи виключно духовному сенсі, а в контексті історії і життя людини⁷⁴. Саме в Церкві людина зустрічається з Божою любов'ю та покликанням відповісти на Божий задум.

⁷³ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 1: AAS 58 (1966), 1025-1026.

⁷⁴ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 40: AAS 58 (1966), 1057-1059; Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 53-54: AAS 83 (1991), 859-860; Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 1: AAS 80 (1988), 513-514.

61. *Будучи єдиною і неповторною, кожна людина за своєю природою відкрита до відносин з іншими в суспільстві. Суспільне життя з його багатством взаємовідносин – зустрічі, спілкування, обмін – поєднує окремих людей, родини та проміжні групи, забезпечуючи більшу якість людського життя. Спільне благо, до якого прагнуть люди і яке досягають через побудову соціальних спільнот, – ось гарантія особистого, родинного та громадського блага⁷⁵. Саме воно лежить в основі суспільства, формуючи його політичні, економічні, правові і культурні складові. Церква звертається із соціальною доктриною до людини «з її задієністю у складну мережу відносин сучасного суспільства»⁷⁶. Як «експерт людської природи»⁷⁷, вона здатна зрозуміти людину з її покликанням і прагненнями, обмеженістю і тривогою, її правами й обов'язками, а також промовити до неї слово життя, яке лунатиме в історичних і соціальних умовах людського існування.*

б. Збагачення і насичення суспільства Євангелієм

62. *Через своє соціальне вчення Церква прагне проголошувати і оприявнювати Євангеліє в складній мережі суспільних відносин. Йдеться не лише про звернення до окремої людини в суспільстві як до адресата євангельської новини, але радше про збагачення та насичення Євангелієм самого суспільства⁷⁸. Тому для Церкви піклуватися про людину означає також залучати суспільство до своєї місіонерської та спасенної праці. Те, як живуть люди разом у суспільстві, визначає якість життя, а отже, й умови, в яких людина усвідомлює себе, приймаючи рішення щодо свого життя і покликання. Тож Церкві небайдуже, що суспільство вибирає, виробляє і чим живе, небайдужа моральна якість, тобто людський і людяний аспект суспільного життя. Суспільство, а також політика, економіка, праця, право і культура не становлять виключно світську і земну дійсність, а отже, не є другорядними і не стоять осторонь по-*

⁷⁵ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 32: AAS 58 (1966), 1051.

⁷⁶ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 54: AAS 83 (1991), 859.

⁷⁷ Пор. Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 13: AAS 59 (1967), 263.

⁷⁸ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 40: AAS 58 (1966), 1057-1059.

слання і справи спасіння. Адже суспільство і все, що в ньому відбувається, має безпосереднє відношення до людини. Воно складається з людей, які є «найпершим і найважливішим шляхом Церкви»⁷⁹.

63. *За допомогою соціальної доктрини Церква бере на себе завдання проголошувати те, що їй доручив Господь. Вона оприявнює в історії людства послання звільнення і відкуплення, довершене Христом, та Євангеліє Царства. Проголошуючи Євангеліє, Церква «в ім'я Христа засвідчує людині її власну гідність та її покликання до особового сопричастя; вона навчає її вимог справедливості і миру, які згідні з Божою мудрістю»⁸⁰.*

Подібно до Євангелія, котре завдяки Церкві відлунюється в сьогоденні людства⁸¹, соціальна доктрина є словом, що приносить свободу. Це означає, що вона має дієвість істини і благодаті Духа Божого, Котрий проникає в серця і робить їх чулими до думок і планів, сповнених любові, справедливості, свободи та миру. Отже, євангелізувати суспільну площину – це означає вдихати в людське серце силу сутності і свободи Євангелія задля побудови достойного людини суспільства, бо воно є достойним Христа. Це також означає зводити «місто людини», котре було б більш «людським», бо у повнішій злагоді із Царством Божим.

64. *Створюючи соціальну доктрину, Церква жодним чином не відхиляється від своєї місії, а навпаки, сумлінно виконує її. Відкуплення, здійснене Христом і доручене спасенній місії Церкви, має, безумовно, надприродний вимір. Цей вимір, однак, не обмежує спасіння, радше, становить його повніше вираження⁸². Не слід розуміти надприродне як буття чи місце, котре починається там, де закінчується природне, а як піднесення природного до вищого порядку. Таким чином, усе, що належить до сотвореного чи людсько-*

⁷⁹ Іван Павло II, енци. *Redemptor hominis*, 14: AAS 71 (1979), 284.

⁸⁰ ККЦ, 2419.

⁸¹ Пор. Іван Павло II, проповідь у свято Зішестя Святого Духа в соту річницю «*Regnum novarum*» (19 травня 1991 р.): AAS 84 (1992), 282.

⁸² Пор. Павло VI, апост. повч. *Evangelii nuntiandi* 9, 30: AAS 68 (1976), 10-11; Іван Павло II, Промова на Третій загальній конференції єпископів Латинської Америки, Пуебла, Мексика (28 січня 1979 р.), III/4-7: AAS 71 (1979), 199-204; Конгрегація віровчення, Інстр. *Libertatis conscientia*, 63-64, 80: AAS 79 (1987), 581-582, 590-591.

го порядку, не стоїть осторонь або виключене з надприродного чи богословського порядку віри і благодаті, а радше, саме у ньому віднаходить свою сутність, охоплене і піднесене ним. «В Ісусі Христі видимий світ, сотворений Богом для людини (пор. Бут 1, 26-30), – той світ, який через гріх “підпорядковано суеті” (Рим 8, 20; пор. Рим 8, 19-22), – знову віднаходить первинний зв’язок з божественним джерелом Мудрості і Любові, адже “Бог бо так полюбив світ, що Сина свого Єдинородного дав” (Йн 3, 16). Подібно до того, як в Адамові цей зв’язок було розірвано, так у Христі його знову відновлено (пор. Рим. 5, 12-21)»⁸³.

65. *Відкуплення починається з Воплочення, через яке Син Божий у солідарності, встановленій мудрістю Божественного Творця, приймає на Себе все людське, окрім гріха, охоплюючи все Своїм даром визвольної Любові.* Ця Любов огортає людину в усій повноті її існування як істоту тілесну і духовну, як істоту, яка перебуває у солідарних відносинах з іншими. Ціла людина – не як відокремлена душа чи істота, закрита в своїй індивідуальності, а як людська особа і суспільство осіб – залучена до спасенної справи Євангелія. У Церкві, вісниці євангельського послання Воплочення і Відкуплення, немає іншого шляху: її соціальна доктрина, а також натхнена цією доктриною активна діяльність, жодним чином не кидають тінь на обличчя Церкви й не ослаблюють її місію, а навпаки, роблять вірною Христу і відкривають її людям як «всесвітнє таїнство спасіння»⁸⁴. Це напрочуд актуально в наші часи, позначені зростаючою взаємозалежністю і глобалізацією соціальних питань.

в. Соціальна доктрина, євангелізація і людський розвиток

66. *Соціальна доктрина – невід’ємна складова євангелізаційного служіння Церкви.* Проблеми і питання справедливості, свободи, розвитку, відносин між народами, миру – все, що стосується людської спільноти – також належать справі євангелізації. Вона була б неповною, якби не ставилася чуло до вимог Євангелія та

⁸³ Іван Павло II, енци. *Redemptor hominis*, 8: AAS 71 (1979), 270.

⁸⁴ II Ватиканський Собор, догм. конст. *Lumen gentium*, 48: AAS 57 (1965), 53.

реального життя людини, що приватного, що суспільного⁸⁵. Існує глибокий зв'язок між євангелізацією і людським розвитком: «Це зв'язок антропологічного порядку, адже людина, яку належить євангелізувати, – не абстрактна істота, а залежить від суспільних і економічних проблем. Це також зв'язок богословського порядку, оскільки неможливо відокремити план сотворіння від плану Відкуплення, котрий стосується конкретних ситуацій несправедливості, з якою слід боротися, і справедливості, яку необхідно відновити. Нарешті, це зв'язок виразно євангельського порядку, а саме – любові: невже можна проголошувати нову заповідь, не сприяючи водночас правдивому розвиткові людини у справедливості і мирі?»⁸⁶

67. *Соціальна доктрина Церкви «сама по собі – знаряддя євангелізації»⁸⁷, бере свої витоки із завжди нової зустрічі євангельського послання із суспільним життям. З цього погляду, соціальна доктрина – це особливий шлях служіння Слова і здійснення пророчої функції Церкви⁸⁸. «Євангелізаційна місія Церкви і важлива складова її християнського призначення полягає у навчанні й поширенні соціального вчення, оскільки воно вказує на безпосередні наслідки цього призначення у житті суспільства і додає до свідчення про Христа Спасителя необхідність щоденної праці й боротьби за справедливість»⁸⁹. Це не другорядна справа чи додаткова місія Церкви, радше осердя її служіння: за допомогою соціальної доктрини Церква «провіщає Бога і таїнство спасіння у Христі кожній людині, і саме для цього відкриває людині її саму»⁹⁰. Це служіння, що походить не лише з проголошення, а й із свідоцтва.*

68. *Церква не бере на себе відповідальність за кожен аспект суспільного життя, а, керуючись власною компетенцією, проголошує*

⁸⁵ Пор. Павло VI, енци. *Evangelii nuntiandi*, 29: AAS 68 (1976), 25.

⁸⁶ Павло VI, енци. *Evangelii nuntiandi*, 31: AAS 68 (1976), 26.

⁸⁷ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 54: AAS 83 (1991), 860.

⁸⁸ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 41: AAS 80 (1988), 570-572.

⁸⁹ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 5: AAS 83 (1991), 799.

⁹⁰ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 54: AAS 83 (1991), 860.

*Христа Спасителя*⁹¹: «Місія, яку дав Христос Своїй Церкві, – не політичного, економічного чи соціального порядку, адже мета, призначена Ним, – порядку релігійного. Однак саме із цієї релігійної місії виникають обов'язки, світло і сила, що можуть прислужитися встановленню і зміцненню людської спільноти за законом Божим»⁹². Це означає, що Церква у своїй соціальній доктрині не розробляє технічні питання, не пропонує і не впроваджує систему чи модель соціальної організації⁹³: це не належить до місії, яку доручив Христос Церкві. *Компетенція Церкви закорінена у Євангелії*: у звістці про звільнення людини, проголошеної і засвідченої Сином Божим, що став Чоловіком.

г. Права й обов'язки Церкви

69. Церква, завдяки своїй соціальній доктрині, «допомагає людині прямувати дорогою спасіння»⁹⁴, – це її основна і єдина мета. Церква не має наміру узурпувати чи зазіхати на обов'язки інших або нехтувати власними; вона також не домагається цілей, що не відповідають її місії. Ця місія визначає *право й водночас обов'язок Церкви* створити власну соціальну доктрину і впливати через неї на суспільство і його структури за допомогою зобов'язань і завдань, які породжує ця доктрина.

70. *Церква має право бути вчителькою людства, наставницею істини віри: істини не лише догматичної, а й моральної, джерела якої знаходяться у самій людській природі і в Євангелії*⁹⁵. Адже слово Євангелія мусить бути не лише почуте, а й дотримане і втілене у життя (пор. Мт 7, 24; Лк 6, 46-47; Йн 14, 21.23-24; Як 1, 22). Послідовність поведінки засвідчує, у що ми насправді віримо, і не зводиться виключно до церковних чи духовних речей, а охоплює

⁹¹ Пор. ККЦ, 2420.

⁹² II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 42: AAS 58 (1966), 1060.

⁹³ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 41: AAS 80 (1988), 570-572.

⁹⁴ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 54: AAS 83 (1991), 860.

⁹⁵ Пор. II Ватиканський Собор, декл. *Dignitatis humanae*, 14: AAS 58 (1966), 940; Іван Павло II, енци. *Veritatis splendor*, 27, 64, 110: AAS 85 (1993), 1154-1155, 1183-1184, 1219-1220.

повноту життєвого досвіду людини і всі її обов'язки. Якими б мирськими вони не були, їх виконує завжди людина, тобто істота, яку Бог через Церкву закликає приєднатися до Свого дару спасіння.

Відповісти на цей дар спасіння людина мусить не частковою, абстрактною чи просто словесною згодою, а всім своїм життям, з усіма його основними відносинами, – і відповісти так, щоб ніщо не залишилося знехтуване у марноті земної дійсності, байдужої чи чужої спасінню. Тому соціальна доктрина – це не привілей, відхилення, вигода чи втручання для Церкви: *проголошувати Євангеліє у суспільному контексті – її право*, тобто право проголошувати звільняюче слово Євангелія в складних умовах виробництва, праці, підприємництва, фінансів, торгівлі, політики, права, культури, соціальної комунікації там, де живе людина.

71. *Це право становить водночас і обов'язок, адже Церква не може зректись цієї відповідальності, не зрадивши саму себе і вірність Христові: «Горе мені, коли б я не проповідував Євангелію!» (1 Кор 9,16).* Застереження, з яким святий Павло звертається сам до себе, лунає в сумлінні Церкви, як заклик іти всіма стежками євангелізації: не лише тими, що ведуть до особистого сумління, а й тими, що прокладають шлях до суспільних інститутів. З одного боку, не можна обмежувати релігію «виключно особистою сферою»⁹⁶, з іншого, не можна зводити християнську звістку лишень до проповіді потойбічного спасіння, роблячи її нездатною прояснити наше земне існування⁹⁷.

*Зважаючи на громадське значення Євангелія та віри і на руйнівні наслідки несправедливості, тобто гріха, Церква не може стояти осторонь соціальних питань*⁹⁸. Їй «належить право проголошувати завжди і всюди моральні принципи, зокрема ті, що стосуються соціального порядку, і висловлюватись щодо будь-яких людських справ, наскільки цього вимагають основні права людини чи спасіння душі»⁹⁹.

⁹⁶ Іван Павло II, звернення до Генерального секретаря ООН з нагоди тридцятої річниці Загальної декларації прав людини (2 грудня 1978 р.): AAS 71 (1979), 124.

⁹⁷ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 5: AAS 83 (1991), 799.

⁹⁸ Пор. Павло VI, апост. повч. *Evangelii nuntiandi*, 34: AAS 68 (1976), 28.

⁹⁹ Кодекс канонічного права, канон 747, § 2.

II. ПРИРОДА СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ

а. Знання, просвітлене вірою

72. *Формуючи соціальну доктрину, Церква не планувала її від самого початку як органічну систему, а уклала протягом довшого часу завдяки численним виступам Учительства на соціальні теми. Такий розвиток доктрини пояснює деякі зміни її природи, методів та епістемологічної структури. Важливі зауваження про це містяться вже в енцикліці *Laborem exercens*¹⁰⁰, але основне роз'яснення дає енцикліка *Sollicitudo rei socialis*: соціальна доктрина Церкви «не належить до ідеології, а до теології, зокрема моральної теології»¹⁰¹. Її не можна розглядати за соціально-економічними критеріями. Це не ідеологічна чи прагматична система, спрямована на визначення і впорядкування економічних, політичних і соціальних відносин, а *самостійна категорія*. Вона являє собою «*грунтовне формулювання* результатів глибоких роздумів, у світі віри та церковної традиції, над складною реальністю людського існування в суспільстві й міжнародному співтоваристві. Її основна мета – *тлумачити* ці реалії, визначаючи їхню відповідність чи невідповідність євангельській науці про людину і її покликання, яке водночас і земне і трансцендентне. Отже, її мета полягає у тому, щоб спрямувати християнську поведінку»¹⁰².*

73. *Таким чином, соціальна доктрина має богословську природу, точніше, богословсько-моральну, «адже вона спрямована на скеровування людської поведінки»¹⁰³. «Соціальне вчення... діє там, де християнське життя і свідомість перетинаються з реальним світом, і стосується індивідумів, родин, працівників культурної, соціальної сфери, і політичного, державного апарату – усіх тих, хто прагне реалізувати його на практиці, привнести в історію»¹⁰⁴. Справді, со-*

¹⁰⁰ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 3: AAS 73 (1981), 583-584.

¹⁰¹ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 41: AAS 80 (1988), 571.

¹⁰² Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 41: AAS 80 (1988), 571.

¹⁰³ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 41: AAS 80 (1988), 572.

¹⁰⁴ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 59: AAS 83 (1991), 864-865.

ціальна доктрина відображає три рівні богословсько-морального вчення: *установчий* рівень мотивації, *директивний* рівень норм життя в суспільстві та *дорадчий* рівень сумління, який виконує функцію посередника між об'єктивними загальними нормами й окремими реальними соціальними ситуаціями. Ці три рівні опосередковано визначають власний метод і особливу епістемологічну структуру соціальної доктрини Церкви.

74. *Основні підвалини соціальної доктрини – це біблійне Об'явлення і церковна традиція.* З цього джерела, дарованого з висоти, Церква черпає натхнення і світло для розуміння, оцінки і керування людським досвідом та історією. Усьому передує і над усім вивищується Божий задум сотворіння і, особливо, задум життя і долі людей, покликаних до тринітарного сопричастя.

Віра, яка приймає Боже слово і втілює його у життя, ефективно співпрацює з розумом. Розуміння, яке дає віра, особливо віра, спрямована на практичну дію, впорядковане розумом і користує з усього, що він пропонує. Так само соціальна доктрина як знання, застосоване до конкретних та історичних аспектів практичної діяльності, поєднує разом *fides et ratio*¹⁰⁵ (віру і розум) і є красномовним свідченням їхнього плодотворного єднання.

75. *Віра і розум становлять собою два шляхи пізнання, якими прямує соціальна доктрина Церкви, оскільки вона бере свій початок із двох джерел: Об'явлення і людської природи.* «Знання», що його дає віра, осягає і спрямовує життя людини у світлі історично-спасительної таїни, у світлі Божого Об'явлення і Його дару нам у Христі. Розуміння віри звертається до розуму, завдяки якому воно, наскільки це можливо, пояснює і засвоює об'явлену правду, поєднуючи її із правдою про людську природу, – правдою, що міститься у Божому задумі, втіленому у творінні¹⁰⁶. Це *цілісна правда* про людську особу як духовну і тілесну істоту, що перебуває у взаємовідносинах з Богом, іншими людьми і створіннями¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Пор. Іван Павло II, енци. *Fides et ratio*: AAS 91 (1999), 5-88.

¹⁰⁶ Пор. II Ватиканський Собор, декл. *Dignitatis humanae*, 14: AAS 58 (1966), 940.

¹⁰⁷ Пор. Іван Павло II, енци. *Veritatis splendor*, 13, 50, 79: AAS 85 (1993), 1143-1144, 1173-1174, 1197.

Крім того, зосередження на тайні Христа жодним чином не ослаблює і не виключає роль розуму, а отже, не позбавляє соціальну доктрину Церкви раціональності і, відповідно, універсального застосування. Оскільки тайна Христа кидає промінь на тайну людини, розум надає повноти сенсу людській гідності і моральним вимогам, які цю гідність захищають. Соціальна доктрина – це знання, просвітлене вірою, а, отже, вияв більшої здатності до розуміння. Вона пояснює всім людям правду, яку проголошує, і обов'язки, що їх вимагає; її можуть визнавати і поділяти всі.

б. У дружньому діалозі з усіма галузями знань

76. Соціальна доктрина Церкви використовує здобутки всіх галузей знань, незалежно від їхнього походження, і має важливий міждисциплінарний характер. «Щоб повніше втілити у життя одну-єдину істину про людину в мінливих соціальних, економічних і політичних умовах, вона налагоджує діалог з різними дисциплінами, які досліджують людину, і засвоює все цінне, що в них є»¹⁰⁸. Соціальна доктрина однаково використовує що пояснювальні можливості філософії, що описові методи гуманітарних наук.

77. Важливий, насамперед, внесок філософії, на значенні якого ми вже наголошували, коли йшлося про людську природу як джерело і про розум як шлях пізнання самої віри. Завдяки розуму соціальна доктрина залучає філософію до власної внутрішньої логіки, інакше кажучи, до властивого їй способу аргументації.

Зараховуючи соціальну доктрину радше до богослов'я, ніж до філософії, ми не заперечуємо чи недооцінюємо роль і досягнення останньої, адже філософія – це відповідний і незамінний інструмент належного розуміння таких основних понять соціальної доктрини Церкви, як людина, суспільство, свобода, сумління, етика, право, справедливість, спільне благо, солідарність, субсидіарність, держава, – розуміння яких сприяє гармонійному життю в суспільстві. І саме філософія свідчить, наскільки мудро Євангеліє освітлює суспільство. Саме філософія спонукає розум і сумління кожної людини відкритися істині й прийняти її.

¹⁰⁸ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 59: AAS 83 (1991), 864.

78. *Вагомий внесок у соціальну доктрину Церкви роблять також гуманітарні і суспільні науки¹⁰⁹. Жодне знання не слід відхиляти, якщо воно хоча б частково висвітлює істину.* Церква визнає і схвалює все, що допомагає зрозуміти людину в усе мінливішій і складнішій мережі її суспільних відносин. Вона усвідомлює, що для глибокого пізнання людини не достатньо лише богослов'я – слід залучати інші галузі знань, до яких сягає і саме богослов'я.

Постійна і чула відкритість до інших галузей знань надає соціальній доктрині Церкви достовірності, конкретності й актуальності. Завдяки різним наукам Церква може уточнювати своє розуміння людини в суспільстві, переконливіше звертатися до людей свого часу й ефективніше здійснювати своє завдання: сумлінно і з соціальною відповідальністю нашого часу втілювати Слово Боже і віру, з яких і «бере свій початок»¹¹⁰ соціальна доктрина.

Такий міждисциплінарний діалог також спонукає ці науки осягати перспективи сенсу, цінності й посвячення, котрі відкриває соціальна доктрина Церкви, та «розширювати кругозір, щоб краще прислужитися кожній людині, пізнаючи її і люблячи в усій повноті її покликання»¹¹¹.

в. Вияв учительського служіння Церкви

79. *Соціальна доктрина належить Церкві, оскільки Церква її формулює, поширює і викладає.* Це вчення – не прерогатива якоїсь частини церковного тіла, а всієї спільноти, і є виявом того, як Церква розуміє суспільство і яку позицію вона посідає щодо його структур і змін, які відбуваються у ньому. Вся церковна спільнота – священники, богопосвячені особи і миряни – бере участь у розробці соціальної доктрини відповідно до власного завдання, обдарованості і служіння в Церкві.

¹⁰⁹ У зв'язку з цим важливе заснування Папської академії суспільних наук. У *Motu proprio* з приводу виникнення Академії читаємо: «Успіхи у різних сферах суспільства, особливо протягом століття, яке наближається до свого кінця, засвідчують, що дослідження суспільних наук можуть зробити суттєвий внесок у поліпшення відносин між людьми. Саме тому Церква, яка постійно дбає про справжнє благо людини, з усе більшим інтересом звертається до наукових досліджень, щоб знайти конкретну інформацію, необхідну для виконання своїх обов'язків Учителства». Іван Павло II, *Motu proprio Socialium Scientiarum* (1 січня 1994 р.): *AAS* 86 (1994), 209.

¹¹⁰ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 54: *AAS* 83 (1991), 860.

¹¹¹ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 59: *AAS* 83 (1991), 864.

Ці численні і різноманітні внески, що становлять вияв «надприродного відчуття віри (*sensus fidei*) усього народу»¹¹², обговорює, тлумачить і формує в єдине ціле Вчительство Церкви, яке поширює соціальне вчення як доктрину Церкви. До Вчительства належать наділені *munus docendi*, тобто завданням вчити у сфері віри і моралі із владою, даною Христом. Соціальна доктрина – це не просто плід думки і праці кваліфікованих спеціалістів, а думка Церкви, оскільки цю доктрину створило Вчительство, яке наставляє із владою, наданою Христом своїм апостолам і їхнім послідовникам: Папі та єпископам, що перебувають у єдності з ним¹¹³.

80. У соціальній доктрині Церкви задіяні всі складові і прояви Вчительства. Першочергове значення має універсальне Вчительство Папи і Собору: саме воно визначає напрямок і спрямовує розвиток соціальної доктрини. Його, своєю чергою, доповнює Вчительство єпископів, уточнюючи, роз'яснюючи і пристосовуючи до різноманітних місцевих ситуацій з їхніми конкретними особливостями¹¹⁴. Соціальне вчення єпископів робить важливий внесок у справу і дає поштовх Учителюству Римського понтифіка. Таким чином, відбувається рух по колу, який насправді є свідченням колегіальності церковних пасторів у єдності з папою щодо соціального вчення Церкви. Доктринальний корпус, що постає в результаті, містить універсальне вчення пап і окремих єпископів.

Оскільки соціальна доктрина – це частина морального вчення Церкви, вона наділена такою ж гідністю й авторитетом. Соціальна доктрина являє собою істинне Вчительство, яке покладає на вірних обов'язок дотримуватися його¹¹⁵. Доктринальну вагу й обов'язковість згоди з різними аспектами вчення визначають, виходячи з їхньої природи, рівня незалежності від випадкових і змінних елементів і частоти їх застосування¹¹⁶.

¹¹² II Ватиканський Собор, догм. конст. *Lumen gentium*, 12: AAS 57 (1965), 16.

¹¹³ Пор. ККЦ, 2034.

¹¹⁴ Пор. Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 3-5: AAS 63 (1971), 402-405.

¹¹⁵ Пор. ККЦ, 2037.

¹¹⁶ Пор. Конгрегація віровчення, інстр. *Donum veritatis*, 16-17, 23: AAS 82 (1990), 1557-1558, 1559-1560.

г. Задля суспільства, що житиме у згоді, справедливості та любові

81. Предмет соціальної доктрини Церкви, по суті, збігається з причиною її існування: людина, яку покликано до спасіння, і тому віддано Христом під опіку Церкви і на її відповідальність¹¹⁷. За допомогою своєї соціальної доктрини Церква піклується про людське життя в суспільстві, свідомо того, що від якості суспільного життя – тобто відносин справедливості і любові, котрі становлять кістяк суспільства, – головним чином залежить безпека і розвиток самої людини, заради якої створюється кожна спільнота. Адже в суспільстві поставлено на кін гідність і права людини, а також мир у відносинах між людьми і між спільнотами – блага, які суспільство зобов'язане прагнути і гарантувати. З цього погляду завдання соціальної доктрини Церкви полягає як у проголошенні, так і у викритті.

На першому місці стоїть проголошення того, що Церкві притаманне – «цілісне бачення людини і людських справ»¹¹⁸. Це здійснюється як на рівні принципів, так і на практичному рівні. Адже соціальна доктрина Церкви пропонує не лише цінності і критерії оцінки, а й відповідні норми і напрямки дій¹¹⁹. Своєю соціальною доктриною Церква не намагається збудувати чи сформуванати суспільство, а радше, апелювати до сумління, спрямовувати і формувати його.

Ця соціальна доктрина зобов'язана також викривати гріх там, де він присутній: гріх несправедливості і насильства, що різними шляхами проникає у суспільство і вкорінюється в ньому¹²⁰. Викриваючи гріх, соціальна доктрина виконує роль судді та захисника невизнаних і зневажених прав, особливо прав бідних, найменших і найслабших¹²¹. Що сильніше ці права нехтують чи порушують, то

¹¹⁷ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 53: AAS 83 (1991), 859.

¹¹⁸ Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 13: AAS 59 (1967), 264.

¹¹⁹ Пор. Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 4: AAS 63 (1971), 403-404; Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 41: AAS 80 (1988), 570-572; ККЦ, 2423; Конгрегація віровчення, інстр. *Libertatis conscientia*, 72: AAS 79 (1987), 586.

¹²⁰ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 25: AAS 58 (1966), 1045-1046.

¹²¹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 76: AAS 58 (1966), 1099-1100; Пій XII, радіозвернення з нагоди п'ятидесятої річниці *Rerum novarum*: AAS 33 (1941), 196-197.

більшими є масштаби насилля і несправедливості, охоплюючи цілі народи і великі регіони світу. Це призводить до виникнення соціальних проблем – тобто зловживань і порушення рівноваги, – що хвилюють суспільство. Значний пласт соціального вчення Церкви виник і сформувався через важливі соціальні проблеми, правильна відповідь на які – соціальна справедливість.

82. *Соціальна доктрина Церкви має релігійний і моральний характер*¹²². Її релігійність зумовлена тим, що євангелізаторська і спасенна місія Церкви охоплює людину «в повноті правди про її існування, про її особистісне, спільнотне і суспільне буття»¹²³. *Моральний* же характер походить із прагнення Церкви досягти «завершеної форми гуманізму»¹²⁴, тобто «звільнення від усього, що пригнічує людину»¹²⁵, і «розвитку цілої людини і всіх людей»¹²⁶. Соціальна доктрина Церкви вказує шлях побудови суспільства у мирі та злагоді через справедливість і любов, – суспільства, яке стане почином, прообразом і передвісником «нового неба й землі нової... в яких справедливість перебуває» (2 Петр 3, 13).

г. Послання синам і донькам Церкви та людству

83. *Перший адресат соціальної доктрини Церкви – церковна спільнота з усіма її членами, бо кожен несе соціальну відповідальність.* Соціальне вчення закликає сумління розпізнати і здійснювати зобов'язання справедливості та милосердя у суспільному житті. Ця доктрина – світло моральної правди, яка спонукає до конкретних

¹²² Пор. Пій XI, енци. *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), 190; Пій XII, *радіозвернення з нагоди п'ятидесятої річниці Regum novarum*: AAS 23 (1931), 196-197; II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 42: AAS 58 (1966), 1079; Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 41: AAS 80 (1988), 570-572; Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 53: AAS 83 (1991), 859; Конгрегація віровчення, інстр. *Libertatis conscientia*, 72: AAS 79 (1987), 585-586.

¹²³ Іван Павло II, енци. *Redemptor hominis*, 14: AAS 71 (1979), 284; пор. *Промова на III загальній конференції єпископів Латинської Америки, Пуебла, Мексика (28 січня 1979 р.)*, III/2: AAS 71 (1979), 199.

¹²⁴ Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 42: AAS 59 (1967), 278.

¹²⁵ Павло VI, апост. повч. *Evangelii nuntiandi*, 9: AAS 68 (1976), 10.

¹²⁶ Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 42: AAS 59 (1967), 278.

дій, що відповідають покликанню і служінню кожного християнина. Надихаючи на євангелізацію: навчання, катехизацію і формацію, – вона звертається до кожного християнина, відповідно до його компетенції, обдарованості, відповідальності і місії проголошення¹²⁷.

Соціальна доктрина закликає також нести відповідальність за побудову, організацію і функціонування суспільства, тобто до політичних, економічних і адміністративних обов'язків, – обов'язків світського характеру, які належать не священикам чи богопосвяченим особам, а мирянам¹²⁸. Ця відповідальність покладається на мирян через світський стан їхнього життя і світську природу їхнього покликання¹²⁹. Приймаючи цю відповідальність, миряни втілюють у життя соціальне вчення Церкви, а отже, здійснюють світську місію Церкви¹³⁰.

84. *Окрім того, що соціальна доктрина першочергово й особливим чином призначена синам і дочкам Церкви, вона має також універсальне призначення. Світло Євангелія, яке соціальна доктрина Церкви проливає на суспільство, осяває всіх чоловіків і жінок. Кожен своїм сумлінням і розумом здатен досягнути людську глибину значення і цінностей цього вчення і весь потенціал гуманності й гуманізації, що міститься в пропонованих нормах поведінки. Соціальна доктрина Церкви присвячена всім людям – в ім'я людства, в ім'я єдиної і унікальної людської гідності, в ім'я турботи про людство і розвиток суспільства, а також в ім'я єдиного Бога, Творця і кінцевої мети людини¹³¹. Соціальна доктрина – це вчення, відкрите всім людям доброї волі¹³². До неї прислуховуються члени інших Це-*

¹²⁷ Пор. ККЦ, 2039.

¹²⁸ Пор. ККЦ, 2442.

¹²⁹ Пор. Іван Павло II, апост. повч. *Christifideles laici*, 15: *AAS* 81 (1989), 413; II Ватиканський Собор, догм. конст. *Lumen gentium*, 31: *AAS* 57 (1965), 37.

¹³⁰ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 43: *AAS* 58 (1966), 1061-1064; Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 81: *AAS* 59 (1967), 296-297.

¹³¹ Пор. Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: *AAS* 53 (1961), 453.

¹³² Починаючи з енцикліки *Pacem in terris* Івана XXIII, адресат чітко визначається у такий спосіб на початку документа.

рков і церковних спільнот, послідовники інших релігійних традицій і люди, які не належать до жодної релігійної громади.

д. Під знаком послідовності й оновлення

85. *Перебуваючи під проводом вічного світла Євангелія й уважно стежачи за розвитком суспільства, соціальна доктрина Церкви вирізняється послідовністю і постійним оновленням*¹³³.

Вона *послідовна*, насамперед, у своєму викладі універсальних цінностей, які походять з Одкровення і людської природи. Тому соціальна доктрина Церкви не залежить від різних культур, ідеологій і поглядів, а становить *стале* вчення, яке «залишається постійним у своєму основному натхненні, власних “принципах мислення”, “критеріях судження”, у своїх найважливіших “напрямах дій” та, понад усе, в своєму життєдайному зв’язку з Євангелієм Господа»¹³⁴. Це основне і незмінне осердя соціальної доктрини Церкви дозволяє їй іти крізь історію, не обумовлюючись нею й уникаючи ризику розчинитися в ній.

З іншого боку, весь час звертаючись до історії і займаючись поточними справами, *соціальна доктрина Церкви демонструє здатність до постійного оновлення*. Неухильно дотримуючись власних принципів, вона не перетворюється на жорстку навчальну систему, а залишається Вчительством, яке є відкритим до *нових речей*, але не змінює під їхнім впливом свою природу¹³⁵. Це вчення зазнає «необхідних і вчасних модифікацій, що спричинені історичними змінами і безперервним потоком подій, які позначаються на житті людей і суспільств»¹³⁶.

86. *Соціальна доктрина Церкви – це «кузня», де повсякчас кипить робота, де вічна правда охоплює нові зміни, вказуючи шлях справед-*

¹³³ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 3: AAS 80 (1988), 515; Пій XII, звернення до учасників 3-тнього року *Azione Cattolica* (29 квітня 1945 р.), у *Discorsi e radiomessaggi di Pio XII*, т. VII, 37-38; Іван Павло II, Промова на Міжнародному симпозиумі «Від *Rerum novarum* до *Laborem exercens*: назустріч 2000 року» (3 квітня 1982 р.): *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, V, 1 (1982), 1095-1096.

¹³⁴ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 3: AAS 80 (1988), 515.

¹³⁵ Пор. Конгрегація віровчення, інстр. *Libertatis conscientia*, 72: AAS 79 (1987), 585-586.

¹³⁶ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 3: AAS 80 (1988), 515.

ливості і миру. Віра не намагається вписати соціально-політичну дійсність у жорстку схему¹³⁷, радше навпаки: віра – це закваска новаторства і творчості. Вчення, що опирається на такі передумови, «розвивається у роздумах над мінливими ситуаціями цього світу під проводом Євангелія як джерела оновлення»¹³⁸.

Церква, Мати та Вчителька, не закривається і не ховається в собі, а завжди відкрита, виходячи назустріч і звертаючись до людини, адже її спасіння – це причина існування Церкви. Вона присутня між жінками і чоловіками як жива ікона Доброго Пастиря, Котрий виходить на пошуки людини і знаходить її там, де вона є: в екзистенціальних та історичних умовах її життя. Отож Церква стає місцем зустрічі людини з Євангелієм, з вісткою про звільнення і примирення, справедливість і мир.

III. СОЦІАЛЬНА ДОКТРИНА В НАШ ЧАС: ІСТОРИЧНІ НОТАТКИ

а. Початок нового шляху

87. Вислів «соціальна доктрина» сягає своїми початками часів папи Пія XI¹³⁹ і означає доктринальний корпус щодо суспільних питань. Починаючи від енцикліки папи Лева XIII *Rerum novarum*¹⁴⁰, він поглиблюється Церквою через Учителство римських понтифіків, а також єпископів, що перебувають у єдності з ними¹⁴¹. Інтерес Церкви до соціальних тем не починається, звичайно,

¹³⁷ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 46: *AAS* 83 (1991), 850-851.

¹³⁸ Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 42: *AAS* 63 (1971), 431.

¹³⁹ Пор. Пій XI, енци. *Quadragesimo anno*: *AAS* 23 (1931), 179; Пій XII у своїх радіозверненнях з нагоди п'ятидесятої річниці *Rerum novarum*: *AAS* 33 (1941), 197, говорить про «католицьку соціальну доктрину» і в апост. повч. *Menti nostrae* від 23 вересня 1950 р.: *AAS* 42 (1950), 657, про «соціальну доктрину Церкви». Іван XXIII використовує вираз «соціальна доктрина Церкви» (енци. *Mater et magistra*: *AAS* 53 [1961], 453; енци. *Pacem in terris*: *AAS* 55 [1963], 300-301), і також «християнська соціальна доктрина» (енци. *Mater et magistra*: *AAS* 53 [1961], 453) чи «католицька соціальна доктрина» (енци. *Mater et magistra*: *AAS* 53 [1961], 454).

¹⁴⁰ Пор. Лев XIII, енци. *Rerum novarum*: *Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 97-144.

¹⁴¹ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 3: *AAS* 73 (1981), 583-584; Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 1: *AAS* 80 (1988), 513-514.

з цієї енцикліки, оскільки Церква ніколи не оминала суспільство своєю увагою, однак саме енцикліка *Rerum novarum* означає початок нового шляху. Поставши з багатовікової традиції, вона засвідчує початок і надзвичайний розвиток вчення Церкви в царині соціальної тематики¹⁴².

Постійно проявляючи увагу до суспільного життя людей, Церква збрала багатий доктринальний спадок. Він закорінений у Святому Письмі, особливо в Євангеліях і апостольських посланнях, і набуває форми й змісту вже за Отців Церкви і Вчителів Середньовіччя. Так виникла доктрина, яку Церква, навіть без відвертого та прямого проголошення Вчительством, поступово визнала своєю.

88. *Економічні події XIX століття драматично вплинули на соціальні, політичні і культурні аспекти життя. Промислова революція докорінно змінила віковічні суспільні підвалини, створивши серйозні проблеми справедливості й обумовивши перше важливе соціальне питання – робітниче питання, що було спричинене конфліктом між капіталом і працею. У цій ситуації Церква відчула необхідність діяти по-новому: *res novae* («нові речі»), породжені цими змінами, стали випробуванням для її соціального вчення і спрямували її особливе пастирське піклування на народні маси. Виникла потреба у новій оцінці ситуації, яка здатна була б віднайти відповідні рішення невідомих досі і недосліджених проблем.*

б. Від *Rerum novarum* і до наших днів

89. *Першу соціальну енцикліку *Rerum novarum* папа Лев XIII проголосив у відповідь на перше велике соціальне питання¹⁴³. У ній досліджуються умови праці найманих робітників, особливо тяжкі для працівників промисловості, які потерпали від жахливих злиднів. Розглядаючи робітниче питання у реальних масштабах, енцикліка досліджує усі його соціальні і політичні виміри, аби дати належну оцінку у світлі доктринальних принципів, заснованих на Одкровенні та природному законі і моралі.*

*У *Rerum novarum* наводяться помилки, що призводять до соціального лиха, спростовується соціалізм як засіб їхнього усунення і*

¹⁴² Пор. ККЦ, 2421.

¹⁴³ Пор. Лев XIII, енци. *Rerum novarum: Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 97-144.

пояснюється у тогочасних категоріях «католицьку доктрину про працю, право власності, принцип співробітництва, який протиставляється класовій боротьбі як основному засобу соціальних змін, про права слабких, гідність бідних й обов'язки багатих, про вдосконалення справедливості через милосердя і право на створення профспілок»¹⁴⁴.

Енцикліка *Rerum novarum* стала документом, що надихав і був орієнтиром для християнської діяльності в суспільній сфері¹⁴⁵. Головна тема енцикліки – справедливий суспільний устрій, для запровадження якого слід визначити критерії судження, що допоможуть оцінити існуючі соціально-політичні системи і запропонувати напрямки дії для їхньої трансформації.

90. *Rerum novarum* досліджує робітничі питання за допомогою методології, яка стане «програмою діяльності»¹⁴⁶ подальшого розвитку соціальної доктрини Церкви. Затверджені папою Левом XIII принципи буде розглянуто і детальніше опрацьовано в наступних соціальних енцикліках. Цілісність соціальної доктрини Церкви полягає у постійному оновленні, глибшому аналізі і розвитку початкових принципів, що наявні у *Rerum novarum*. Цим мужнім і далекосяжним текстом папа Лев XIII «дав Церкві “право на громадянство” у мінливій дійсності суспільного життя»¹⁴⁷ і «виголосив вагомий слова»¹⁴⁸, що стали «невід'ємною складовою соціального вчення Церкви»¹⁴⁹. Він стверджував, що серйозні соціальні проблеми «можна подолати лише спільними зусиллями всіх сторін»¹⁵⁰, а: «щодо Церкви, то її допомоги ніколи не бракуватиме»¹⁵¹.

¹⁴⁴ Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священиків*, 26, Vatican Polyglot Press, Рим 1988, с. 24.

¹⁴⁵ Пор. Пій XI, енци. *Quadragesimo anno*, 39 *AAS* 23 (1931), 189; Пій XII, Радіозвернення з нагоди п'ятидесятої річниці *Rerum novarum*: *AAS* 33 (1941), 198.

¹⁴⁶ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 5: *AAS* 83 (1991), 799.

¹⁴⁷ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 5: *AAS* 83 (1991), 799.

¹⁴⁸ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 56: *AAS* 83 (1991), 862.

¹⁴⁹ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 60: *AAS* 83 (1991), 865.

¹⁵⁰ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 60: *AAS* 83 (1991), 865.

¹⁵¹ Лев XIII, енци. *Rerum novarum: Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 143; пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 56: *AAS* 83 (1991), 862.

91. На початку тридцятих років ХХ ст., після глибокої економічної кризи 1929 року, папа Пій XI оприлюднює енцикліку *Quadragesimo anno*¹⁵², присвячуючи її сороковій річниці *Rerum novarum*. Він перечитує минуле у світлі економічної і соціальної ситуації, в якій до наслідків індустріалізації додалась експансія впливу національних і міжнародних фінансових груп. Це був післявоєнний період, коли в Європі насаджували тоталітарні режими, а класова боротьба ставала запеклішою. Енцикліка застерігає від порушень свободи об'єднань і наголошує на принципах солідарності та співробітництва, які необхідні для подолання соціальних розбіжностей. Відносини між капіталом і працею мають опиратися на засади співробітництва¹⁵³.

Quadragesimo anno підтверджує принцип, за яким заробітна плата має відповідати не лише потребам робітника, а і його родини. Держава у відносинах з приватним сектором повинна застосовувати принцип субсидіарності, котрий стане незмінною складовою соціальної доктрини. Енцикліка засуджує лібералізм, під яким маємо на увазі необмежену конкуренцію економічних сил, але підтверджує цінність приватної власності, згадуючи її соціальну функцію. У суспільстві, яке потребувало перебудови, починаючи з економічних основ, і яке само стало суцільним «питанням», що вимагало вирішення, «Пій XI відчував обов'язок і відповідальність сприяти глибшому усвідомленню, чіткішому тлумаченню і терміновому впровадженню морального закону, який керуватиме людськими відносинами... щоб подолати класовий конфлікт та побудувати новий суспільний устрій на засадах справедливості і милосердя»¹⁵⁴.

92. Папа Пій XI не вагався, чи виступати проти тоталітарних режимів, що були нав'язані Європі під час його понтифікату. Вже 29 червня 1931 року в енцикліці *Non abbiamo bisogno* він висловив свій протест проти зловживання владою тоталітарним фашистським режимом в Італії¹⁵⁵. А 14 березня 1937 року видає енцикліку

¹⁵² Пор. Пій XI, енци. *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), 177-228.

¹⁵³ Пор. Пій XI, енци. *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), 186-189.

¹⁵⁴ Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священиків*, 21, Vatican Polyglot Press, Рим 1988, с. 24.

¹⁵⁵ Пор. Пій XI, енци. *Non abbiamo bisogno*: AAS 23 (1931), 285-312.

Mit Brennender Sorge, в якій розглядає становище Католицької Церкви в німецькому Райху¹⁵⁶. Цю енцикліку виголосили з кафедри кожної католицької церкви у Німеччині, розповсюдивши її перед тим таємно. Цій енцикліці передували роки зловживань і насилля; папа видав її на особливе прохання німецьких єпископів після того, як Райх запровадив жорсткіші репресивні заходи в 1936 році, особливо стосовно молоді, що мусила вступати до гітлерівського молодіжного руху. Папа звертається безпосередньо до священиків, богосвячених осіб і мирян, підбадьорюючи їх і закликаючи до опору, поки між Церквою і державою не відновиться справжній мир. У 1938 році, коли поширювався антисемітизм, папа Пій XI стверджував: «Духовно усі ми семіти»¹⁵⁷.

У своїй енцикліці *Divini Redemptoris*¹⁵⁸, яка зачіпає питання атеїстичного комунізму і християнської соціальної доктрини, папа Пій XI систематично критикує комунізм, називаючи його «внутрішньо хибним»¹⁵⁹, і зазначає, що основними засобами виправлення завданого ним зла є відновлення християнського життя, здійснення євангельського милосердя, виконання вимог справедливості в міжособистісних відносинах і на рівні суспільства заради спільного блага, а також заснування професійних та міжгалузевих груп.

93. Різдвяні радіозвернення папи Пія XII¹⁶⁰, а також його інші важливі виступи на соціальні теми поглиблюють роздуми Вчительства

¹⁵⁶ Офіційний текст німецькою мовою: *AAS* 29 (1937), 145-167.

¹⁵⁷ Пій XI, *Промова до бельгійських радіожурналістів* (6 вересня 1938 р.), в: Іван Павло II, *Промова до міжнародних керівників «Anti-Defamation League of B'nai B'rith»* (22 березня 1984 р.): *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 26 березня 1984, с. 8, 11.

¹⁵⁸ Офіційний латинський текст: *AAS* 29 (1937), 65-106.

¹⁵⁹ Пор. Пій XI, енци. *Divini Redemptoris*: *AAS* 29 (1937), 130.

¹⁶⁰ Пор. Пій XII, *Різдвяні радіозвернення*: про мир та міжнародний устрій, 1939 р., *AAS* 32 (1940), 5-13; 1940 р., *AAS* 33 (1941), 5-14; 1941 р., *AAS* 34 (1942), 10-21; 1945 р., *AAS* 38 (1946), 15-25; 1946 р., *AAS* 39 (1947), 7-17; 1948 р., *AAS* 41 (1949), 8-16; 1950 р., *AAS* 43 (1951), 49-59; 1951 р., *AAS* 44 (1952), 5-15; 1954 р., *AAS* 47 (1955), 15-28; 1955 р., *AAS* 48 (1956), 26-41; про внутрішній устрій націй, 1942 р., *AAS* 35 (1943), 9-24; про демократію, 1944 р., *AAS* 37 (1945), 10-23; про роль християнської цивілізації, 1 вересня 1944 р., *AAS* 36 (1944), 249-258; про повернення до Бога у щедрості і братерстві, 1947 р., *AAS* 40 (1948), 8-16; про рік великого повернення і великого прощення, 1949 р., *AAS* 42 (1950), 121-133; про обезличення людини, 1952 р., *AAS* 45 (1953), 33-46; про роль технічного прогресу та про мир між народами, 1953 р., *AAS* 46 (1954), 5-16.

про новий суспільний устрій, який керується мораллю і правом й орієнтується на справедливість і мир. Понтифікат Пія XII припадає на жакливі часи Другої світової війни і важкі роки відбудови. Цей папа не видав жодної соціальної енцикліки, однак у різних контекстах він постійно висловлював свою стурбованість міжнародним устроєм, що зазнав великої шкоди. «У воєнні та післявоєнні роки соціальне вчення папи Пія XII було голосом сумління для багатьох народів на всіх континентах і для мільйонів віруючих і невіруючих... Своїм моральним авторитетом і престижем папа Пій XII осяяв світлом Христової мудрості безліч людей різних соціальних рівнів і класів»¹⁶¹.

Характерна риса виступів Пія XII – вага, яку він надавав зв'язку між мораллю і правом. Папа наполягав на тому, що природний закон мусить бути душею суспільного устрою як на національному, так і на міжнародному рівнях. Ще однією важливою складовою вчення папи Пія XII була його увага до професійних і ділових кіл, які покликані працювати разом задля досягнення спільного блага. «За його чутливість і розуміння “знаків часу” папу Пія XII можна вважати предтечею II Ватиканського Собору і соціального вчення пап, його наступників»¹⁶².

94. Шістдесяті роки ХХ ст. відкрили багатонадійні перспективи: світ відновлювався після спустошливої війни, починалася деколонізація і з'являлися перші непевні ознаки *відлиги* у відносинах між американським і радянським блоками. Таким був контекст, в якому блаженний папа Іван XXIII тлумачить «знаки часу»¹⁶³. *Соціальне питання набуває універсального характеру й охоплює всі держави:* поряд із робітничим питанням і промисловою революцією на передній план виступають проблеми сільського господарства, регіонального розвитку, демографічного росту і вимоги глобального економічного співробітництва. Нерівність, що в минулому проявлялася всередині країн, набуває глобального характеру й увираз-

¹⁶¹ Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священників*, 26, Vatican Polyglot Press, Рим 1988, с. 25.

¹⁶² Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священників*, 26, Vatican Polyglot Press, Рим 1988, с. 25.

¹⁶³ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 267-269, 278-279, 291, 295-296.

нює драматичність становища, в якому знаходяться країни третього світу.

У своїй енцикліці *Mater et magistra* блаженний папа Іван XXIII¹⁶⁴ «прагне оновити вже існуючі документи і зробити крок уперед на шляху до більшого єднання всієї християнської спільноти»¹⁶⁵. Ключовими словами енцикліки виступають *спільнота* і *соціалізація*¹⁶⁶. Церква покликана співпрацювати у правді, справедливості і любові з усіма людьми задля творення істинного сопричасття. На цьому шляху економічний розвиток не обмежується лише задоволенням потреб людей, а має сприяти утвердженню їхньої гідності.

95. В епоху, знаменну поширенням ядерної зброї, блаженний папа Іван XXIII в енцикліці *Pacem in terris*¹⁶⁷ ставить на передній план питання миру. Крім того, *Pacem in terris* містить одне з перших ґрунтовних міркувань Церкви про права людини. Це енцикліка миру і людської гідності. Вона продовжує та поглиблює теми, розпочаті в *Mater et magistra*, і, прямуючи шляхом, що його вказав папа Лев XIII, підкреслює важливість загального співробітництва. Це перший документ Церкви, який адресовано також «усім людям доброї волі»¹⁶⁸, що покликані здійснити велике завдання – «започаткувати нові взаємовідносини у суспільстві на засадах правди, справедливості, любові і свободи»¹⁶⁹. *Pacem in terris* детально розглядає питання суспільної влади світової спільноти, яка покликана «вирішувати проблеми економічного, соціального, політичного і культурного характеру, зумовлені прагненням до універсального спільного блага»¹⁷⁰. На десяти роковини *Pacem in terris* кардинал Моріс Руа, президент Папської комісії «Справедливість і мир», надіслав папі Павлові VI листа, а також документ, який містив роз-

¹⁶⁴ Пор. Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: AAS 53 (1961), 401- 464.

¹⁶⁵ Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священників*, 26, Vatican Polyglot Press, Рим 1988, с. 26.

¹⁶⁶ Пор. Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: AAS 53 (1961), 415- 418.

¹⁶⁷ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 257-304.

¹⁶⁸ Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 257.

¹⁶⁹ Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 301.

¹⁷⁰ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 294.

думи над запропонованими енциклікою папи Івана XXIII перспективами вирішення нових проблем, пов'язаних зі зміцненням миру¹⁷¹.

96. Пастирська конституція *Gaudium et spes*¹⁷² II Ватиканського Собору – це важлива відповідь Церкви на очікування тогочасного світу. У *Gaudium et spes* «крокуючи нога в ногу з оновленням Церкви, відображається нова концепція спільноти вірних і Божого люду. Конституція відродила інтерес до вчення, яке містилось і в попередніх документах, про те, що свідоцтво і життя християн – це автентичні засоби для того, щоб зробити видимою присутність Бога у світі»¹⁷³. *Gaudium et spes* являє собою обличчя Церкви, яка «глибоко солідарна з людським родом та його історією»¹⁷⁴ і подорожує одним шляхом з людством, поділяючи земну долю світу, але яка водночас «має бути закваскою і мовби душею людського суспільства на шляху до його оновлення в Христі і перетворення на Божу родину»¹⁷⁵.

Gaudium et spes систематично досліджує питання культури, економічного і соціального життя, шлюбу і родини, політичної спільноти, миру і співдружності народів у світлі християнської антропології та місії Церкви. Розгляд кожної теми починається з людини і спрямований на людину – «єдину істоту, яку Бог створив задля неї самої»¹⁷⁶. Суспільство, його устрій і розвиток необхідно орієнтувати на «вдосконалення людини»¹⁷⁷. Вперше Вчительство Церкви на найвищому рівні так багато висловлюється про різні земні аспекти християнського життя: «Необхідно визнати, що увага, яку приділяє конституція соціальним, психологічним, політичним, економічним, моральним і релігійним змінам, значно стиму-

¹⁷¹ Пор. Кардинал Моріс Руа, *Лист до Павла VI та Документ з нагоди десятої річниці Расет in terris, L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 19 квітня 1973 р., с. 1-8.

¹⁷² Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*: AAS 58 (1966), 1025-1120.

¹⁷³ Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священників*, 26, Vatican Polyglot Press, Рим 1988, с. 28.

¹⁷⁴ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 1: AAS 58 (1966), 1026.

¹⁷⁵ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 40: AAS 58 (1966), 1058.

¹⁷⁶ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 24: AAS 58 (1966), 1045.

¹⁷⁷ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 25: AAS 58 (1966), 1045.

лювала... пастирську турботу Церкви про проблеми людини і діалог Церкви зі світом»¹⁷⁸.

97. Іншим дуже важливим для корпусу соціальної доктрини Церкви документом II Ватиканського Собору є декларація *Dignitatis humanae*¹⁷⁹, котра проголошує *право на релігійну свободу*. У документі цій темі присвячено два розділи. У першому, що має загальний характер, наголошується: основою права на релігійну свободу виступає гідність людської особи, і тому його необхідно затвердити в правовій системі суспільства як громадянське право. У другій частині цю тему розглянуто у світлі Одкровення, окреслено її пастирські наслідки, з урахуванням того, що це право стосується не лише окремих людей, а й різних спільнот.

98. «Розвиток – нова назва миру»¹⁸⁰, – урочисто проголошує папа Павло VI у своїй енцикліці *Populorum progressio*¹⁸¹. Її можна вважати продовженням розділу конституції *Gaudium et spes*, в якому розглядається економічне і соціальне життя, однак енцикліка містить і зовсім нові елементи. Вона окреслює загальний цілісний розвиток людини і солідарний розвиток усього людства: «Ці дві теми слід вважати осями координат усієї енцикліки. Прагнучи переконати читачів у негайній потребі солідарної дії, папа визначає розвиток як “перехід від менш людських до більш людських умов життя» й подає його характеристики»¹⁸². Такий *перехід* не обмежується виключно економічним чи технологічним вимірами, а передбачає культурний розвиток кожної людини, повагу до гідності інших, визнання «найвищих цінностей і Самого Бога, їхнього джерела і кінцевої мети»¹⁸³. Розвиток на благо кожного суголосний вимогам такої глобальної справедливості, яка б забезпечила мир й

¹⁷⁸ Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священиків*, 26, Vatican Polyglot Press, Рим 1988, с. 29.

¹⁷⁹ Пор. II Ватиканський Собор, декл. *Dignitatis humanae*: AAS 58 (1966), 929-946.

¹⁸⁰ Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 76-80: AAS 59 (1967), 294-296.

¹⁸¹ Пор. Павло VI, енци. *Populorum progressio*: AAS 59 (1967), 257-299.

¹⁸² Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священиків*, 26, Vatican Polyglot Press, Рим 1988, с. 29.

¹⁸³ Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 21: AAS 59 (1967), 267.

уможливила досягнення «повного гуманізму»¹⁸⁴, що керувався б духовним цінностями.

99. У 1967 році папа Павло VI засновує Папську комісію *Iustitia et Pax* («Справедливість і мир»), здійснюючи бажання отців Собору, які твердили, що «вкрай необхідно створити установу у вселенській Церкві, яка б піклувалася про те, щоб справедливість і любов Христа до бідних могли зростати повсюди. Мета такої установи – заохочувати католицьку спільноту до сприяння прогресу в бідних регіонах і міжнародної соціальної справедливості»¹⁸⁵. З 1968 року за ініціативою папи Павла VI Церква святкує перший день року як *Всесвітній день миру*. Цей понтифік запроваджує також традицію писати щорічні послання на тему, яку обирають до кожного *Всесвітнього дня миру*. Ці послання збагачують корпус соціальної доктрини Церкви.

100. На початку сімдесятих років ХХ ст. в атмосфері неспокою і великих ідеологічних конфліктів папа Павло VI звертається до соціального вчення папи Лева XIII й, оновлюючи його, видає до вісімдесятої річниці *Rerum novarum* апостольське послання *Octogesima adveniens*¹⁸⁶. У ньому папа розмірковує над складними проблемами пост-індустріального суспільства, наголошуючи на нездатності ідеологій дати відповіді на такі питання, як урбанізація, умови життя молоді, становище жінок, безробіття, дискримінація, еміграція, демографічний спад, вплив засобів соціальної комунікації, екологічні проблеми.

101. Через дев'яносто років після *Rerum novarum* папа Іван Павло II присвячує енцикліку *Laborem exercens*¹⁸⁷ питанню *праці* як засадничому благу людської особи, основній складовій економічної діяльності і ключу до розв'язання соціального питання. У *Laborem exercens* окреслюється духовність і етика праці у контексті глибоких богословських і філософських роздумів. Працю не можна розгляда-

¹⁸⁴ Павло VI, енцикліка *Populorum progressio*, 42: AAS 59 (1967), 278.

¹⁸⁵ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 90: AAS 58 (1966), 1112.

¹⁸⁶ Пор. Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*: AAS 63 (1971), 401-441.

¹⁸⁷ Пор. Іван Павло II, енцикліка *Laborem exercens*: AAS 73 (1981), 577-647.

ти суто в об'єктивному чи матеріальному сенсі. Слід пам'ятати про її суб'єктивний вимір, оскільки вона завжди становить вияв людської особи. Окрім того, що праця – найважливіша парадигма суспільного життя, вона є контекстом, в якому повинно реалізуватися природне і надприродне покликання людини.

102. Енциклікою *Sollicitudo rei socialis*¹⁸⁸ папа Іван Павло II відзначає двадцяту річницю *Populorum progressio* і знову звертається до теми розвитку, розмірковуючи в двох основних напрямках: «з одного боку, над драматичною ситуацією сучасного світу через відсутність розвитку країн Третього світу, а з іншого – над значенням, умовами і вимогами розвитку, гідного людини»¹⁸⁹. Енцикліка вказує на відмінності між прогресом і розвитком та наполягає на тому, що «справжній розвиток не може обмежуватися лише збільшенням товарів та послуг – тобто того, чим володіє людина, – а має сприяти повноті її “буття”. Таким чином, папа чітко окреслює моральну природу справжнього розвитку»¹⁹⁰. Посилаючись на гасло понтифікату папи Пія XII, *Opus iustitiae pax* (мир – це плід справедливості), папа Іван Павло II пояснює: «Сьогодні можна сказати з певністю і силою біблійного натхнення (пор. Іс 32, 17; Як 3, 18), що *opus solidaritatis pax*»¹⁹¹.

103. У соту річницю *Rerum novarum* папа Іван Павло II проголошує свою третю соціальну енцикліку, *Centesimus annus*¹⁹², в якій виявляє доктринальну послідовність соціального Вчителювання Церкви. Знову звертаючись до одного з основних принципів християнського бачення соціального і політичного устрою, який був головною темою попередньої енцикліки, Іван Павло II пише: «Папа Лев XIII часто згадував принцип, який сьогодні зветься солідарністю... послуговуючись словом “дружба”... папа Пій XI казав про

¹⁸⁸ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*: AAS 80 (1988), 513-586.

¹⁸⁹ Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священиків*, 26, Vatican Polyglot Press, Рим 1988, с. 32.

¹⁹⁰ Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священиків*, 26, Vatican Polyglot Press, Рим 1988, с. 32.

¹⁹¹ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 39: AAS 80 (1988), 568.

¹⁹² Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*: AAS 83 (1991), 793-867.

те саме, вживаючи термін “соціальне милосердя”. Папа Павло VI, розширивши межі концепції так, щоб охопити новітні аспекти соціального питання, твердив про “цивілізацію любові”¹⁹³. Папа Іван Павло II доводить, що соціальне вчення Церкви розвивається у напрямку взаємодії між Богом і людиною: визнання Бога в кожній людині і кожної людини в Богові – ось умова справжнього людського розвитку. Детальний і глибокий аналіз «нових речей», а особливо великого прориву 1989 року, коли була повалена радянська система, засвідчує позитивну оцінку демократії і ринкової економіки в умовах обов’язкової солідарності.

в. У світлі і під проводом Євангелія

104. *Вищезгадані документи становлять основні етапи розвитку соціальної доктрини Церкви від часів папи Лева XIII і до сьогодні.* Цей стислий огляд став би набагато довшим, якби ми розглядали всі промови, не лише виголошені на певну тему, а й ті, що мали через «пастирську турботу засвідчити всій християнській спільноті і всім людям доброї волі фундаментальні принципи, універсальні критерії та орієнтири, необхідні для прийняття ключових рішень і вибору відповідних практичних дій у кожній конкретній ситуації»¹⁹⁴.

Формулювати і викладати свою соціальну доктрину Церкву спонукав і спонукає не теоретичний інтерес, а пастирська турбота. Змушують до цього і наслідки соціальних потрясінь, які впливають на окремих людей, на чоловіків і жінок, на саму гідність людини в ситуаціях, коли вона «ретельно шукає кращого світу, не дбаючи з таким же запалом про зростання свого духу»¹⁹⁵. Саме тому виникла і сформувалась соціальна доктрина, «сучасний доктринальний “корпус”... який крок за кроком будується тоді, коли Церква, у повноті слова, об’явленого Ісусом Христом і за допомогою Святого Духа (пор. Ін 14, 16, 26; 16, 13-15), тлумачить події у їхньому історичному розвитку»¹⁹⁶.

¹⁹³ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 10: AAS 83 (1991), 805.

¹⁹⁴ Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священників*, 27, Vatican Polyglot Press, Рим 1988, с. 33.

¹⁹⁵ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 4: AAS 58 (1966), 1028.

¹⁹⁶ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 1: AAS 80 (1988), 514; пор. ККЦ, 2422.

Розділ третій

Людина і її права

I. СОЦІАЛЬНА ДОКТРИНА І ПЕРСОНАЛІСТИЧНИЙ ПРИНЦИП

105. Церква бачить у людях, у кожній окремій людині, живий образ Самого Бога. Цей образ розкривається і завжди віднаходить глибше і повніше пояснення у тайні Христа, досконалого Образа Бога, Того, Хто об'явив людині Бога і саму людину. До людини, яка отримала свою неперевершену і невідчужувану гідність від Самого Бога, Церква спрямовує своє найвище й унікальне служіння, постійно нагадуючи про високе покликання людини, про те, щоб вона завжди пам'ятала і була гідною його. Христос, Син Бога, «через Воплочення поєднався певним чином з кожною людиною»¹⁹⁷, тому Церква вважає своїм основним обов'язком робити так, аби це єднання тривало і відновлювалося. У Господі Христі вона вказує людині шлях і прагне перша рушити ним¹⁹⁸. Церква закликає всіх людей бачити в кожному – далекому і близькому, знайомому й незнайомому і, перш за все, у бідному та стражденному – сестру чи брата, «за яких помер Христос» (1 Кор 8, 11; Рим 14, 15)¹⁹⁹.

106. Усі сфери суспільного життя яскраво засвідчують, що їхньою головною діючою особою є людина. Церква неодноразово й по-різному авторитетно пояснювала цю думку, визнаючи і стверджуючи

¹⁹⁷ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 22: AAS 58 (1966), 1042.

¹⁹⁸ Пор. Іван Павло II, енци. *Redemptor hominis*, 14: AAS 71 (1979), 284.

¹⁹⁹ Пор. ККЦ, 1931.

чільне місце людської особи в будь-якій частині і формі суспільства: «Людське суспільство становить об'єкт соціального вчення Церкви, оскільки вона не перебуває ані за, ані над рамками суспільства, а існує виключно в ньому і задля нього»²⁰⁰. Усвідомлення цього проявляється у ствердженні, що людина – «не предмет чи пасивний елемент суспільства, а навпаки, вона є і завжди повинна залишатися його суб'єктом, основою і метою»²⁰¹. Отже, засади суспільного життя містяться у людині, і суспільство не може не визнавати її своїм активним і відповідальним суб'єктом. Метою кожної суспільної дії повинна бути людина.

107. *Людина в її конкретних історичних умовах – серце і душа католицької соціальної думки*²⁰². Справді, усе соціальне вчення Церкви постає з принципу недоторканості людської гідності²⁰³. Неодноразово висловлюючи це знання, Церква намагалася захистити людську гідність від будь-якої спроби змінити чи спотворити образ людини. Більш того, вона часто викривала численні приниження людської гідності. Історія свідчить, що тканина суспільних взаємовідносин творить найкращі можливості звеличити людину, але водночас саме тут криються найогидніші злочини проти людської гідності.

II. ЛЮДИНА ЯК *IMAGO DEI*

а. Створіння на образ Божий

108. *Найважливіша вістка Святого Письма – це проголошення, що людська особа є Божим створінням* (пор. Пс 139, 14-18); *характерною і відмінною рисою людини є те, що вона – образ Божий*: «І створив Бог людину на свій образ; на Божий образ сотворив її; чоловіком і жінкою сотворив їх» (Бут 1, 27). Бог призначив людині

²⁰⁰ Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священників*, 35, Vatican Polyglot Press, Рим 1988, с. 39.

²⁰¹ Пій XII, *Радіозвернення від 24 грудня 1944 р.*, 5: *AAS* 37 (1945), 12.

²⁰² Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 11: *AAS* 83 (1991), 807.

²⁰³ Пор. Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: *AAS* 53 (1961), 453, 459.

центральне місце, зробивши її вершиною всього сотвореного порядку. Чоловіка (давньоєврейською *adam*) було створено із землі (*adamah*), і Бог вдихнув у його ніздрі дихання життя (пор. Бут 2, 7). «Людина, тому що вона є образом Божим, має гідність особи: вона є не лише щось, але й хтось. Вона здатна пізнати себе, володіти собою, добровільно дарувати себе та входити у сопричастя з іншими особами; вона покликана до союзу зі своїм Творцем, покликана дати Йому відповідь вірою і любов'ю, якої ніхто інший не може дати замість неї»²⁰⁴.

109. *Те, що людина створена на подобу Божу, засвідчує, що її сутність та існування глибоко пов'язані з Богом*²⁰⁵. Цей зв'язок не є чимось доданим пізніше чи ззовні. Усе людське життя – пошук і прагнення Бога. Зв'язком із Богом можна нехтувати, навіть забути або витіснити його, але ніколи не можна знищити. Адже серед усіх видимих творінь світу тільки людина «здатна» прийняти Бога» (*homo est Dei capax*)²⁰⁶. Людина створена Богом для зв'язку з Ним, і тому вона віднаходить сенс життя і власне самовираження лише у взаємовідносинах та за своєю природою прагне Бога²⁰⁷.

110. *Відносини Бога з людиною проявляються в соціальному характері людської природи, а також у притаманній їй рисі налагоджувати міжособистісні стосунки.* Людина у жодному разі не є самотньою істотою, а навпаки, «істотою соціальною і, поки вона не побудує відносини з іншими, не може ні жити, ні розвиватись»²⁰⁸. У цьому зв'язку, факт сотворіння Богом людини як чоловіка і жінки (пор. Бут 1, 27) дуже важливий²⁰⁹: «Наскільки знаменне незадоволення чоловіка своїм життям в Едемі, коли він співвідносить себе лише із світом рослин і тварин (пор. Бут 2, 23). Тільки поява жін-

²⁰⁴ ККЦ, 357.

²⁰⁵ Пор. ККЦ, 356, 358.

²⁰⁶ ККЦ, назва гл. 1, розділ 1, частина 1; пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 12: AAS 58 (1966), 1034; Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 34: AAS 87 (1995), 440.

²⁰⁷ Пор. Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 35: AAS 87 (1995), 440-441; ККЦ, 1721.

²⁰⁸ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 12: AAS 58 (1966), 1034.

²⁰⁹ Пор. ККЦ, 369.

ки, тіло від тіла його, кість від кості його (пор. Бут 2, 23), в якій теж живе дух Бога Творця, може задовольнити потребу в міжособистісному спілкуванні, що життєво необхідне для існування людини. У ближньому – чи то чоловікові, чи то жінці, – міститься відображення Самого Бога, Який становить кінцеву мету і довершення кожної людини»²¹⁰.

111. Чоловік і жінка наділені однаковою гідністю і цінністю²¹¹ не лише тому, що обоє, відрізняючись один від одного, створені на образ Божий, а й тому, що мають глибший вимір: їхні взаємовідносини, котрі породжують «ми» людської пари, являють собою образ Божий²¹². У взаємовідносинах сопричастя чоловік і жінка глибинно довершуються; вони усвідомлюють себе особами, щиро віддаючи себе в дар²¹³. Завіт союзу між ними виступає в Святому Письмі як образ Завіту Бога з людиною (пор. Ос 1, 3; Іс 54; Еф 5, 21-33) і, водночас, як служіння життю²¹⁴. Адже людська пара може брати участь у Божому задумі творіння: «І благословив їх Бог і сказав їм: “Будьте плідні й множьтея і наповняйте землю та підпорядкуйте її собі”» (Бут 1, 28).

112. Чоловік і жінка перебувають у відносинах з іншими, перш за все, як ті, яким було доручено життя інших²¹⁵. «Я вимагатиму вашої крові... від кожної людини вимагатиму (відповідальності за) життя людини» (Бут 9, 5), – промовляє Бог до Ноя після потопу. Таким чином, взаємозв'язок з Богом вимагає, щоб життя людини вважалось священним і недоторканим²¹⁶. П'ята заповідь: «Не вбиватимеш» (Вих 20, 13; Втор 5, 17) має силу тому, що тільки Бог є Господом життя і смерті²¹⁷. Належна повага до недоторканості і

²¹⁰ Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 35: AAS 87 (1995), 440.

²¹¹ Пор. ККЦ, 2334.

²¹² Пор. ККЦ, 371.

²¹³ Пор. Іван Павло II, *Послання до родин Gratissimam sane*, 6, 8, 14, 16, 19-20: AAS 86 (1994), 873-874, 876-878, 899-903, 910-919.

²¹⁴ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 50-51: AAS 58 (1966), 1070-1072.

²¹⁵ Пор. Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 19: AAS 87 (1995), 421-422.

²¹⁶ Пор. ККЦ, 2258.

²¹⁷ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 27: AAS 58 (1966), 1047-1048; ККЦ, 2259-2261.

цілісності фізичного життя сягає свого апогею у позитивній заповіді: «Любитимеш ближнього твого, як самого себе» (Лев 19, 18), якою Ісус наказує опікуватися потребами ближнього (пор. Мт 22, 37-40; Мк 12, 29-31; Лк 10, 27-28).

113. У такому особливому покликанні до життя чоловік і жінка вишцуються над усіма іншими створіннями, тож можуть і повинні поставити їх на службу собі й отримувати від цього користь. Проте їхня влада над світом не полягає у свавільній чи егоїстичній експлуатації, а вимагає відповідальності. Усе творіння має цінність та «добре» (пор. Бут 1, 4.10.12.18.21.25) в очах Бога, його Творця, отож людина повинна збагнути і поважати цінність творіння. Це чудовий виклик для людського розуму, виклик, який має піднести людину, немов на крилах²¹⁸, до споглядання істини про всі Божі створіння, тобто споглядання того, що Бог вважає добрим. Книга Буття вчить, що людська влада над світом полягає у тому, що людина дає назви сотворінням (пор. Бут 2, 19-20). Називаючи сотворіння, людина повинна визнати їх такими, якими вони є, і встановити з кожним із них відповідальні відносини²¹⁹.

114. Людина перебуває у відносинах також із собою; вона здатна роздумувати над собою. Святе Письмо в цьому випадку говорить про серце: внутрішню духовність людини, те, що відрізняє її від усякого іншого творіння. Бог «усе ... створив гарним у свій час, та й вічність він вклав їм у серце, однак, так, що чоловік не може збагнути діл, що їх творить Бог, від початку до кінця» (Проп 3, 11). Зрештою, терміном «серце» окреслено притаманні людині духовні здібності, які становлять її виключне право як образу Творця: розум, розпізнання добра і зла, свобода волі²²⁰. Коли людина прислухається до глибоких прагнень свого серця, вона не може не прийняти слова істини, мовлені святим Августином: «Ти створив нас для Себе, Господи, і наші серця не заспокояться, доки не спочинуть у Тобі»²²¹.

²¹⁸ Пор. Іван Павло, енци. *Fides et ratio*, вступ: AAS 91 (1999), 5.

²¹⁹ Пор. ККЦ, 373.

²²⁰ Пор. Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 34: AAS 87 (1995), 438-440.

²²¹ Святий Августин, *Сповідь*, I, 1: PL 32, 661: “Tu excitas, ut laudare te delectet; quia fecisti nos ad te, et inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te”.

б. Трагедія гріха

115. *Дивовижний задум створення людини Богом невіддільний від трагічного скоєння первородного гріха.* Апостол Павло влучно підсумовує опис людського падіння, поданий на перших сторінках Біблії: «Через одного чоловіка ввійшов у світ гріх, і з гріхом смерть» (Рим 5, 12). Порушивши заборону Бога, людина піддалася спокусам змія і простягнула руку до дерева пізнання добра і зла та віддала себе смерті. Цим жестом людина намагається перейти межі, притаганні їй як творінню, кидаючи виклик Богові, своєму єдиному Господу і джерелу свого життя. Цей гріх непослуху (пор. Рим 5, 19) відлучає людину від Бога²²².

З Об'явлення ми дізнаємося, що перша людина, Адам, порушивши заповідь Бога, втратила святість і праведність, які йому було дано і які отримав не лише для себе, а й для всього людства: «піддавшись спокусникові Адам і Єва скоїли особистий гріх, але цей гріх торкнувся людської природи, яку вони передаватимуть уже у стані упадку. Цей гріх передаватиметься через народження всьому людству, тобто через передавання людської природи, позбавленої первородної святості й праведності»²²³.

116. *В основі особистих і соціальних поділів, які по-різному завдають шкоди цінності і гідності людської особи, лежить рана, яка ґлибинно вразила сутність людини.* «У світлі віри ми називаємо її гріхом: починаючи від первородного гріха, який кожен носить у собі від народження як спадок, отриманий від своїх прабатьків, до гріха, котрий чинить кожен, коли зловживає власною свободою»²²⁴. Оскільки гріх відриває нас від Бога, його наслідком стає відчуження, тобто відсторонення людини не лише від Бога, а й від себе самої, від інших людей та всього навколишнього світу. «Розрив людини з Богом трагічним чином призводить до незгоди між братами. З опису “першого гріха” дізнаємося, що розрив з Ягве водночас руйнує дружній зв'язок, який поєднував людський рід, а

²²² Пор. ККЦ, 1850.

²²³ ККЦ, 404.

²²⁴ Іван Павло II, апост. повч. *Reconciliatio et poenitentia*, 2: AAS 77 (1985), 188; пор. ККЦ, 1849.

наступні сторінки Книги Буття розповідають, як чоловік і жінка мало не тикають пальцями один в одного у взаємних звинуваченнях (пор. Бут 3, 12). Згодом бачимо ненависть братів, що закінчується вбивством одного з них (пор. Бут 4, 2-16). Вавилонська історія засвідчує, що гріх стає причиною розпаду людського роду, який почався з першим гріхом і досяг свого критичного рівня вже у суспільстві»²²⁵. Розмірковуючи над тайною гріха, не можна не враховувати цей трагічний зв'язок між причиною і наслідком.

117. *Тайна гріха – це подвійна рана, яку грішник завдає і собі, і своїм відносинам із ближніми. Саме тому можна твердити про особистий і соціальний гріх.* З одного боку, кожен гріх є *особистим*, з іншого ж – *соціальним*, тією мірою, в якій він спричиняє соціальні наслідки. Гріх, у справжньому значенні цього слова, завжди становить дію особи, адже він, власне кажучи, – вільна дія окремої людини, а не групи чи спільноти. Але, безперечно, кожен гріх має і соціальний характер, зважаючи на те, що «завдяки солідарності людей, наскільки незбагненій і невловимій, настільки реальній і конкретній, кожен особистий гріх якимсь чином зачіпає інших»²²⁶. Проте незаконна і неприпустима така інтерпретація соціального гріха, яка свідомо чи несвідомо спричиняє недооцінку чи фактичне скасування особистісної складової, а наголошує лише на соціальній провині і відповідальності. В основі кожної гріховної ситуації завжди залишається людина, яка чинить гріх.

118. *Крім того, окремі гріхи за своєю суттю становлять пряму агресію проти ближнього. Такі гріхи називаються соціальними.* Соціальний гріх – це будь-який гріх, спрямований проти справедливості у відносинах між людьми, між людиною і спільнотою, між спільнотою і людиною. Соціальним вважається також кожен гріх, що порушує права людини, починаючи від права на життя, яке має немовля у лоні матері, або фізичну цілісність особи; кожен гріх, що

²²⁵ Іван Павло II, апост. повч. *Reconciliatio et poenitentia*, 15: AAS 77 (1985), 212-213.

²²⁶ Іван Павло II, апост. повч. *Reconciliatio et poenitentia*, 16: AAS 77 (1985), 214. У тексті пояснюється, що існує закон падіння як вираз *сопричастя гріха*, в якому душа, принижуючись через гріх, принижує водночас і Церкву, та, певним чином, весь світ. Цьому закону протистоїть *закон підняття*, глибока і велична тайна *сопричастя святих*, коли кожна душа, піднімаючись, піднімає за собою весь світ.

зневажає свободу іншого, зокрема найвищу свободу вірити в Бога і поклонятися Йому; кожен гріх, що завдає шкоди гідності й честі ближнього. Гріх, який зачіпає спільне благо і його вимоги у широкій сфері прав і обов'язків громадян, також стає соціальним. Нарешті, соціальний гріх може бути у «відносинах між різними людськими спільнотами. Ці відносини не завжди відповідають задуму Бога, Який хоче, щоб у світі панували справедливість, свобода і мир між окремими людьми, групами і народами»²²⁷.

119. *Наслідки гріха назавжди закріплюють структури гріха. Останні закорінені в особистому гріху, а отже, повсякчас пов'язані з конкретними діями людей, які створюють, посилюють ці структури й ускладнюють їхнє усунення.* Таким чином, структури гріха зміцнюються, розповсюджуються і стають джерелом інших гріхів, зумовлюючи людську поведінку²²⁸. Йдеться про перешкоди й умови, які виходять за межі вчинків окремої людини і тривають довше, ніж її коротке життя. Вони також впливають на процес розвитку народів, затримуючи або уповільнюючи його²²⁹. Дії і настанови, що суперечать Божій волі й добру ближнього, а також породжені ними структури поділяються сьогодні на дві категорії: «з одного боку, всепоглинаюча жадова прибутку, а з іншого – прагнення влади, щоб нав'язувати іншим власну волю. Щоб краще описати кожну з цих настанов, можна додати вираз: «будь-якою ціною»²³⁰.

в. Універсальність гріха та універсальність спасіння

120. *Вчення про первородний гріх, яке стверджує універсальний характер гріха, має основоположне значення: «Коли ми кажемо, що гріха не маємо, ми самих себе обманюємо, і правди в нас немає» (1 Йн 1, 8).* Це вчення закликає людей не поринати у провину і не ставитись до неї легковажно, шукаючи жертвних цапів й виправдовуючи себе середовищем, спадковістю, громадськими установами,

²²⁷ Іван Павло II, апост. повч. *Reconciliatio et poenitentia*, 16: AAS 77 (1985), 216.

²²⁸ *Пор. ККЦ*, 1869.

²²⁹ *Пор. Іван Павло II, енци. Sollicitudo rei socialis*, 36: AAS 80 (1988), 561-563.

²³⁰ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 37: AAS 80 (1988), 563.

структурами і взаємовідносинами. Це вчення викриває цю і подібні омани.

Проте вчення про універсальність гріха не можна відокремлювати від знання про універсальність спасіння в Ісусі Христі. Інакше воно породжує неадекватний страх перед гріхом і песимістичне бачення світу й життя, що, своєю чергою, призводить до зневаги культурних і суспільних досягнень людства.

121. *Християнський реалізм бачить безодню гріха, але бачить у світлі надії, більшої за будь-яке зло, що її дарував у відкупленні Ісус Христос, Який подолав гріх і смерть* (пор. Рим 5, 16-21; 1 Кор 15, 56-57): «В Ньому Бог примирив людину з собою»²³¹. Саме Христос, образ Бога (пор. 2 Кор 4, 4; Кол 1, 15), висвітлює і довершує образ і подобу Бога в людині. Слово, що стало людиною в Ісусі Христі, від початку було життям і світлом людства, світлом, яке осяває кожну людину (пор. Йн 1, 4,9). Бог прагне через єдиного посередника, Ісуса Христа, Свого Сина, дати спасіння всім людям (пор. 1 Тим 2, 4-5). Ісус одночасно є Сином Бога і новим Адамом, тобто новою Людиною (пор. 1 Кор 15, 47-49; Рим 5, 14): «Христос, новий Адам, уже в Об'явленні тайни Бога Отця і Його любові відкриває людині її власну досконалість і проливає світло на її високе покликання»²³². У Ньому ми Богом «наперед призначені, щоб були подібні до образу Сина Його, щоб Він був первородний між багатьма братами» (Рим 8, 29).

122. *Нова реальність, дарована нам Ісусом Христом, не прищеплюється до людської природи і не додається ззовні: радше, це реальність сопричастя з Триєдиним Богом, до Якого люди завжди прагнули в глибині сердець завдяки своїй Божій подобі. Але цієї реальності людина не може досягти виключно власними силами. Через Дух Ісуса Христа, вочлоченого Сина Божого, Який в особливий спосіб уможливив це сопричастя, люди стали дітьми Божими* (пор. Рим 8, 14-17; Гал 4, 4-7). Через Христа ми причетні до природи Бога, Який дає нам нескінченно більше «за те, чого ми просимо або що ми розуміємо» (Еф 3, 20). Уже отримане людством – це лише знак

²³¹ Іван Павло II, апост. повч. *Reconciliatio et poenitentia*, 10: AAS 77 (1965), 205.

²³² II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 22: AAS 58 (1966), 1042.

чи «завдаток» (2 Кор 1, 22, Еф 1, 14) того, що воно вповні отримає від Бога, коли побачить Його «обличчям в обличчя» (1 Кор 13, 12), тобто лише завдаток вічного життя: «А вічне життя у тому, щоб вони спізнали Тебе, єдиного, істинного Бога, і Тобою посланого – Ісуса Христа» (Йн 17, 3).

123. *Універсальний характер такої надії охоплює не лише окремих чоловіків та жінок, а й усі народи, небо і землю:* «Розлийте, небеса, згори рососою правду, і нехай хмари дощем її виллюють! Нехай відчиниться земля і дасть спасіння, і нехай виростить разом справедливість! Я, Господь, це творю» (Іс 45, 8). Згідно з Новим Завітом, усе створіння разом з усім людством очікує Відкупителя: схильне до марності, створіння, стогнучи і страждаючи, прямує вперед і з надією очікує звільнення від тління (пор. Рим 8, 18-22).

III. БАГАТОГРАННІСТЬ ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИ

124. *Високо цінуючи чудове біблійне послання, соціальна доктрина Церкви докладно зупиняється, насамперед, на основних і невід'ємних аспектах людської особи задля того, щоб виокремити найістотніші грані її тайни і гідності.* У минулому не бракувало різних редуційних концепцій людини, багато з яких іще й досі відіграють трагічну роль на сучасній історичній сцені. Вони мають ідеологічний характер або просто становлять наслідок поширених звичаїв чи уявлень про людство, життя людини і її долю. Спільним знаменником їхньої хибності виступає створення спотвореного образу людини, оскільки наголошується лише один з багатьох людських аспектів, на шкоду всім іншим²³³.

125. *Людину ніколи не можна розглядати лише як абсолютну й індивідуальну істоту, яка створила сама себе і чий риси залежать тільки від неї. Так само не можна вважати людину клітиною організму, призначену, щонайбільше, виконувати функціональну роль у загальній системі.* Теорії, що редукують повноту істини про людину, вже неодноразово були в центрі уваги соціальної доктрини

²³³ Пор. Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 26-39: *AAS* 63 (1971), 420-428.

Церкви, яка не втрачала жодної можливості, щоб висловитись проти цих, а також інших спрощених бачень, натомість, проголошуючи, що «люди не повинні відчувати себе ізольованими одиницями, подібно до піщинок у морі піску, а згуртованими силою своєї природи й своїм спільним покликанням, перебуваючи в органічних і гармонійних взаємовідносинах»²³⁴. Церква наголошує, що не можна вбачати в людині «лише частку, молекулу суспільного організму»²³⁵, й уважно стежить за тим, щоб утвердження примату людини не відбувалося у напрямку її індивідуалістичного чи масового бачення.

126. Християнська віра, закликаючи до постійного пошуку того, що може слугувати добру і гідності людини (пор. 1 Тес 5, 21), «вивищується над ідеологіями, а іноді і заперечує їх, адже визнає трансцендентного Бога Творця, Який на всіх рівнях творіння звертається до людини як до істоти, наділеної відповідальністю і свободою»²³⁶.

Соціальна доктрина Церкви прагне показати різні виміри тайни людини, яку необхідно розглядати «в повноті правди про її існування, її особисте, а також громадське і соціальне буття»²³⁷, приділяючи цьому особливу увагу, щоб світ чітко усвідомив цінність людини.

А. ЄДНІСТЬ ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИ

127. Людина була створена Богом в єдності душі і тіла²³⁸. «Духовна і безсмертна душа – принцип єдності людської істоти; через цю єдність вона існує як ціле – *corpore et anima unus* – як особа. Ці визначення свідчать не лише про те, що тіло, якому було обіцяно воскресіння, теж уславиться. Вони також нагадують нам, що розум і свобода волі пов'язані з усіма нашими тілесними здібностями й орга-

²³⁴ Пій XII, енци. *Summi Pontificatus*: AAS 31 (1939), 463.

²³⁵ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 13: AAS 83 (1991), 809.

²³⁶ Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 27: AAS 63 (1971), 421.

²³⁷ Іван Павло II, енци. *Redemptor hominis*, 14: AAS 71 (1979), 284.

²³⁸ Пор. IV Латеранський Собор, Розділ 1, *De Fide Catholica*: DS 800, с. 259; I Ватиканський Собор, *Dei Filius*, с. 1: *De Deo rerum omnium Creatore*: DS 3002, с. 587; I Ватиканський Собор, канони 2, 5: DS 3022, 3025, с. 592, 593.

нами чуттів. *Людська особа, включаючи її тіло, повністю відповідає за себе, і саме через єдність душі і тіла вона стає суб'єктом власних моральних вчинків»*²³⁹.

128. *Через свою тілесність людина поєднує у собі елементи матеріального світу; вони «знаходять своє довершення й долучають свій голос до вільної хвали Творцю»*²⁴⁰. Цей вимір дозволяє людині стати частиною матеріального світу, який не є для неї ані в'язницею, ані вигнанням. Неправильно нехтувати тілесним життям; навпаки, «людина... повинна вважати своє тіло добрим і гідним пошани, оскільки воно створене Богом і воскресне в останній день»²⁴¹. Проте через цей тілесний вимір, зранений гріхом, людина переживає бунт тіла і розбещені нахили свого серця, за котрими вона мусить постійно і пильно наглядати, аби не потрапити в їхнє рабство і не стати жертвою виключно земного бачення життя.

Завдяки духовності людина здатна виходити за межі матеріального світу і занурюватися в найпотаємніші глибини дійсності. Коли вона поринає у власне серце, розмірковуючи над своєю долею, то усвідомлює, що вивищується над матеріальним світом, завдячуючи своїй унікальній гідності співрозмовника Бога, під Чий поглядом вона приймає рішення щодо свого життя. У своєму внутрішньому житті людина проникає в суть того, що вона має «духовну і безсмертну душу» і являє собою не лише «частинку природи чи безіменну складову “міста людини”»²⁴².

129. *Отже, людина наділена двома різними характеристиками: вона – матеріальна істота, пов'язана зі світом через своє тіло, і духовна істота, відкрита до трансцендентності і пізнання «більш глибоких істин», завдячуючи своєму розуму, яким «вона долучається до світла Божого розуму»*²⁴³. Церква стверджує: «Єдність ду-

²³⁹ Іван Павло II, енци. *Veritatis splendor*, 48: AAS 85 (1993), 1172.

²⁴⁰ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 14: AAS 58 (1966), 1035; *пор. ККЦ*, 364.

²⁴¹ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 14: AAS 58 (1966), 1035.

²⁴² II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 14: AAS 58 (1966), 1036; *пор. ККЦ*, 363, 1703.

²⁴³ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 15: AAS 58 (1966), 1036.

ші і тіла така глибока, що душу треба розглядати як “форму” тіла, тобто завдяки духовній душі тіло, складене з матерії, є живим і людським тілом; дух і матерія в людині не є двома з’єднаними природами: з’єднання їх творить одну єдину природу»²⁴⁴. Ані спіритуалізм, який зневажає тілесну реальність, ані матеріалізм, який вважає дух звичайним проявом матерії, не створюють належного бачення складної природи людської істоти, її повноти та єдності.

Б. ВІДКРИТІСТЬ ДО ТРАНСЦЕНДЕНТНОСТІ ТА УНІКАЛЬНІСТЬ ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИ

а. Відкритість до трансцендентності

130. *Людській природі притаманна відкритість до трансцендентності: людина відкрита до безкінечності і до всіх створінь.* Перш за все, вона відкрита до трансцендентності, тобто Бога, бо, завдячуючи розуму і волі, людина вивищується над усім створінням і собою, стає незалежною від створених речей, вільною у відносинах із творінням і прагне цілковитої правди й абсолютного добра. Людина також відкрита до інших, чоловіків і жінок усього світу, бо лише зрозумівши себе у зв’язку з «ти», вона може віднайти власне «я». Вона виходить за свої межі, нехтуючи егоїстичним бажанням зберегти власне життя, бо прагне діалогу і сопричастя з іншими.

Людська особа відкрита до повноти існування, до безмежного горизонту буття. По суті, завдяки власній відкритості до безкінечного буття, людина здатна переходити межі окремих речей, що їй відомі. Завдячуючи дару пізнавати, людська душа, у певному сенсі, тотожна всьому: «всі нематеріальні речі, оскільки вони охоплюють усе, мають певну безмежність, – чи це тому що йдеться про сутність духовної істоти, яка функціонує як модель або подoba всього, як у випадку Бога, чи це тому що вона подібна до всього “у дії”, як ангели, або “у потенції”, як душі»²⁴⁵.

²⁴⁴ ККЦ, 365.

²⁴⁵ Святий Тома Аквінський, *Commentum in tertium librum Sententiarum*, d. 27, q. 1, a. 4: “Ex utraque autem parte res immateriales infinitatem habent quodammodo, quia sunt quodammodo omnia, sive in quantum essentia rei immaterialis est exemplar et similitudo omnium, sicut in Deo accidit, sive quia habet similitudinem omnium vel actu vel potentia, sicut accidit in Angelis et animabus”; *пор.* Святий Тома Аквінський, *Summa Theologiae*, I, q. 75, a. 5: Ed. Leon. 5, 201-203.

б. Унікальна і неповторна

131. *Людина існує як унікальне і неповторне творіння, як «я», здатне на самоусвідомлення, володіння собою і самовизначення.* Людина – розумна і свідома істота, наділена здатністю розважати над собою, усвідомлюючи себе і свої вчинки. Однак, не розум, свідомість чи свобода визначають людину, навпаки: людина становить основу дій розуму, свідомості і свободи. Навіть за відсутністю цих дій людина не перестає бути особою.

Людську особу слід завжди розглядати в її неповторній і нерушній унікальності. Адже, людина існує, перш за все, як суб'єктне буття, як центр свідомості і свободи. Її унікальний досвід життя, який не можна порівняти з будь-чим, стоїть на заваді усім спробам понизити її статус, помістивши в упереджені рамки категорій або підпорядкувавши владі ідеологічного чи іншого характеру. Це зобов'язує інших, особливо політичні і суспільні інститути та їхніх лідерів *поважати* кожну людину, а також означає, що найперше завдання кожного, і зокрема цих же інститутів, – сприяти цілісному розвитку людини.

в. Повага до людської гідності

132. *Справедливе суспільство можливе лише тоді, коли воно будується на повазі до трансцендентної гідності людської особи.* Людина – кінцева мета суспільства, і воно *мусить підпорядковуватись їй*: «Отож суспільний порядок і його прогрес постійно повинні слугувати благу осіб, адже устрій земних речей мусить підкорятися устрою осіб, а не навпаки»²⁴⁶. Повага до людської гідності невіддільна від дотримання наступного принципу: необхідно, «щоб кожен ставився до свого ближнього, без винятку, як до свого “другого я”, зважаючи, насамперед, на його життя і засоби необхідні для гідного існування»²⁴⁷. В основі кожної політичної, економічної, соціальної, наукової і культурної програми має бути усвідомлення примату людської особи над суспільством²⁴⁸.

²⁴⁶ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 26: AAS 58 (1966), 1046-1047.

²⁴⁷ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 27: AAS 58 (1966), 1047.

²⁴⁸ Пор. ККЦ, 2235.

133. *Отже, у жодному разі не можна використовувати людську особу заради цілей, що не сприяють її розвитку.* Такий розвиток набуває своєї повноти лише в Богові і Його задумі спасіння, бо завдяки своєму внутрішньому світу людина перевершує всевіт; вона єдина істота, в яку Бог захотів вдихнути життя заради неї самої²⁴⁹. З цієї причини ані життя людини, розвиток її мислення, її благо, ані тих, що становлять частину її особистого чи суспільного життя, не можна піддавати несправедливим обмеженням у реалізації їхніх прав і свобод.

Людина не може бути засобом реалізації економічних, соціальних чи політичних планів, нав'язаних будь-якою владою, навіть в ім'я можливого прогресу як громадянського суспільства, так і окремих осіб, тепер чи в майбутньому. Тому світська влада мусить пильно слідкувати, аби обмеження свободи чи будь-який тягар, покладений на індивідуальну діяльність особи, ніколи не завдавали шкоди її гідності, гарантуючи, таким чином, ефективну реалізацію прав людини на практиці. Як уже зазначалося, ця концепція базується на усвідомленні, що людина – це *особа*, тобто *активний і відповідальний* суб'єкт власного розвитку та розвитку спільноти, до якої він належить.

134. *Реальні соціальні зміни ефективні і тривалі настільки, наскільки вони становлять прояв рішучих змін особистої поведінки.* Справжнє моральне поліпшення суспільного життя не можливе доти, поки воно не почнеться з людини і не орієнтуватиметься на неї: адже «моральне життя засвідчує гідність особи»²⁵⁰. Розвиток моральних якостей (справедливості, чесності, правдивості тощо), основоположних для суспільства, що прагне бути справді «людським», покладено саме на людину; його не можна очікувати від інших або доручати установам. Завдання кожного, а зокрема тих, хто наділений різними формами політичної, юридичної чи професійної відповідальності, полягає в тому, аби стати чуйним сумлінням суспільства і першим засвідчити громадянське співіснування, гідне людини.

²⁴⁹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 24: AAS 58 (1966), 1045; ККЦ, 27, 356, 358.

²⁵⁰ ККЦ, 1706.

В. СВОБОДА ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИ

а. Цінність і обмеження свободи

135. Людина може обрати добро лише у свободі, яку дав їй Бог і яка є однією з найвищих ознак Його образу²⁵¹: «Адже Бог волів залишити людину “в руці її власного рішення” (Сир 15, 14), щоб вона сама шукала свого Творця і – визнавши Його – вільно дійшла до свого повного і блаженного вдосконалення. Отже, гідність людини вимагає, щоб вона діяла свідомо і вільно, тобто керувалася особистими мотивами і переконаннями, а не якимсь сліпим внутрішнім поштовхом чи суто зовнішнім примусом»²⁵².

Людина вмотивовано цінує свободу і палко прагне її: вона хоче та повинна формувати і спрямовувати з власної ініціативи своє особисте і суспільне життя, беручи на себе відповідальність за нього²⁵³. Адже свобода не тільки дозволяє людині змінити на краще стан речей навколо себе, а й визначає її особистісний розвиток через послідовний вибір справжнього добра²⁵⁴. Таким чином, людина створює себе, вона – батько власного буття²⁵⁵, вона будує суспільний лад²⁵⁶.

136. Свобода не суперечить залежності людини від Бога²⁵⁷. Об'явлення вчить, що влада визначати добро і зло належить не людині, а лише Богові (пор. Бут 2, 16-17). «Людина, вочевидь, вільна, адже вона може зрозуміти і прийняти заповіді Божі. Вона наділена надзвичайно великою свободою, бо може навіть їсти “з будь-якого дерева саду”. Але її свобода не безмежна: людина покликана прийня-

²⁵¹ Пор. ККЦ, 1705.

²⁵² II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 17: AAS 58 (1966), 1037; пор. ККЦ, 1730-1732.

²⁵³ Пор. Іван Павло II, енци. *Veritatis splendor*, 34: AAS 85 (1993), 1160-1161; II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 17: AAS 58 (1966), 1038.

²⁵⁴ Пор. ККЦ, 1733.

²⁵⁵ Пор. Григорій Нісський, *De vita Moysis*, II, 2-3: PG 44, 327B-328B: “unde fit, ut nos ipsi patres quodammodo simus nostri... vitii ac virtutis ratione fingentes”.

²⁵⁶ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 13: AAS 83 (1991), 809-810.

²⁵⁷ Пор. ККЦ, 1706.

ти моральний закон, даний Богом, і мусить зупинитися перед “деревом пізнання добра і зла”. Насправді, людська свобода посправжньому і цілковито реалізується саме в прийнятті цього закону»²⁵⁸.

137. *Власлива реалізація власної свободи потребує відповідних умов економічного, соціального, юридичного, політичного та культурного порядку, які «дуже часто не визнаються і порушуються. Такі ситуації засліплення і несправедливості обтяжують моральне життя і ставлять і сильного, і слабого перед спокусою гріха проти любові. Відступаючи від морального закону, людина ризикує власною свободою; сама себе поневолює, розриває братерство з іншими людьми і бунтується проти Божої правди»²⁵⁹. Подолання несправедливості сприяє людській свободі і гідності: проте, «аби досягти економічних і соціальних змін, які справді слугуватимуть людині, необхідно, перш за все, звертатися до її духовних і моральних якостей й до незмінної вимоги її внутрішнього навернення»²⁶⁰.*

б. Зв'язок свободи з правдою і природним законом

138. *Люди, реалізуючи власну свободу, здійснюють морально добрі вчинки на користь людини і суспільства, тільки коли скоряються правді, тобто не беруть на себе роль творця й абсолютного володаря істини чи етичних норм²⁶¹. Адже свобода не бере своє «абсолютне і безумовне походження... із самої себе, а із життя, котре є водночас її обмеженням і можливістю. Свобода належить нам як створінням; вона передана нам у дар, як зерно, котре необхідно належним чином виростити»²⁶². Інакше свобода перестає бути свободою, руйнуючи людину і суспільство²⁶³.*

²⁵⁸ Іван Павло II, енци. *Veritatis splendor*, 35: AAS 85 (1993), 1161-1162.

²⁵⁹ ККЦ, 1740.

²⁶⁰ Конгрегація віровчення, інстр. *Libertatis conscientia*, 75: AAS 79 (1987), 587.

²⁶¹ Пор. ККЦ, 1749-1756.

²⁶² Іван Павло II, енци. *Veritatis splendor*, 86: AAS 85 (1993), 1201.

²⁶³ Пор. Іван Павло II, енци. *Veritatis splendor*, 44, 99: AAS 85 (1993), 1168-1169, 1210-1211.

139. *Правда про добро і зло досягається на практиці за допомогою сумління, яке спонукає до відповідальності за здійснене добро і зло. «В результаті, через практичне судження сумління, яке вимагає від людини певного вчинку, розкривається зв'язок між свободою і правдою. Саме тому сумління проявляє себе не через довільні “рішення”, а через “судження”, що містить істину про благо. Зрілість і відповідальність цих суджень – так само і людини як їхнього суб'єкта – не вимірюється звільненням сумління від об'єктивної правди на користь уявної автономії особистих рішень, а навпаки, наполегливим пошуком правди і готовністю узгоджувати з нею власні дії»²⁶⁴.*

140. *Реалізація свободи передбачає звернення до природного морального закону, що має універсальний характер і передує всім правам і обов'язкам та об'єднує їх²⁶⁵. Природний закон – це «ніщо інше, як світло розуму, дане нам Богом. Завдяки йому ми знаємо, що повинні робити і чого уникати. Це світло, або закон, дарований створінню Богом»²⁶⁶, долучає нас до вічного закону, котрий ототожнюється із Самим Богом²⁶⁷. Цей закон називається «природним», бо розум, що проголошує його, притаманний людській природі. Цей закон універсальний, поширюється на всіх людей, оскільки він утверджується розумом. Основні принципи Божого і природного закону містяться в Десяти заповідях, що вказують на первинні необхідні норми впорядкування морального життя²⁶⁸. У центрі уваги цього закону – прагнення до Бога і підкорення Йому, Джерелу і Судді всіх благ, а також усвідомлення того, що інша людина*

²⁶⁴ Іван Павло II, енци. *Veritatis splendor*, 61: AAS 85 (1993), 1181-1182.

²⁶⁵ Пор. Іван Павло II, енци. *Veritatis splendor*, 50: AAS 85 (1993), 1173-1174.

²⁶⁶ Святий Тома Аквінський, *In duo praecepta caritatis et in decem Legis praecepta expositio*, с. 1: “Nunc autem de scientia operandorum intendimus: ad quam tractandan quadruplex lex invenitur. Prima dicitur lex naturae; et haec nihil aliud est nisi lumen intellectus insitum nobis a Deo, per quod cognoscimus quid agendum et quid vitandum. Hoc lumen et hanc legem dedit Deus homini in creatione”: Divi Thomae Aquinatis, Doctoris Angelici, *Opuscula Theologica*, vol. II: *De re spirituali*, cura et studio P. Fr. Raymundi Spiazzi, O.P., Marietti ed., Taurini-Romae 1954, p. 245.

²⁶⁷ Пор. Святий Тома Аквінський, *Summa Theologiae*, I-II, q. 91, a. 2, с: Ed. Leon. 7, 154: “participatio legis aeternae in rationali creatura lex naturalis dicitur”.

²⁶⁸ Пор. ККЦ, 1955.

рівна нам. Природний закон засвідчує гідність людини і закладає підвалини її основних прав та обов'язків²⁶⁹.

141. *Попри розмаїття культур, природний закон об'єднує всіх людей, пропонуючи загальні принципи.* Хоча його застосування вимагає адаптації до різних умов життя, залежно від місця, часу й обставин²⁷⁰, він залишається незмінним «серед потоку ідей і звичаїв, розвиток яких він підтримує... Навіть якщо заперечити його засади, то його самого не можна ані знищити, ані вирвати з серця людини. Він завжди відроджується в житті індивідів і суспільств»²⁷¹.

Однаке його приписи не всі сприймають чітко й безпосередньо. Релігійні й моральні істини може пізнати «кожен з легкістю, твердою впевненістю і без долі помилки»²⁷² лише за допомогою благодаті й Об'явлення. «Природний закон забезпечує об'явленому Законові і благодаті основу, підготовлену Богом, яка перебуває в гармонії з дією Святого Духа»²⁷³.

142. *Природний закон, становлячи закон Божий, не може скасувати людська гріховність*²⁷⁴. Він закладає необхідне моральне підґрунтя для побудови людської спільноти і розробки цивільного права, яке черпає з принципів природного права свої висновки, що відповідають конкретним обставинам²⁷⁵. Коли відсутнє чітке усвідомлення універсальності морального закону, неможливо побудувати правдиве і тривале сопричастя з іншими, адже, якщо немає відповідності між правдою і добром, «навмисно чи ні, наші вчинки руйнують сопричастя осіб, завдаючи шкоди кожній із них»²⁷⁶. Справді, лише свобода, закорінена в спільній природі, здатна зробити всіх людей від-

²⁶⁹ Пор. ККЦ, 1956

²⁷⁰ Пор. ККЦ, 1957.

²⁷¹ ККЦ, 1958.

²⁷² I Ватиканський Собор, догм. конст. *Dei Filius*, с. 2: DS 3005, р. 588; *пор.* Пій XII, енци. *Humani generis*: AAS 42 (1950), 562.

²⁷³ Пор. ККЦ, 1960.

²⁷⁴ Пор. Святий Августин, *Сповідь*, 2, 4, 9: PL 32, 678: "Furtum certe punit lex tua, Domine, et lex scripta in cordibus hominum, quam ne ipsa quidem delet iniquitas".

²⁷⁵ Пор. ККЦ, 1959.

²⁷⁶ Іван Павло II, енци. *Veritatis splendor*, 51: AAS 85 (1993), 1175.

повідальними і створити засади громадської моралі. Той, хто проголошує себе єдиним мірилом дійсності і правди, не може в суспільстві жити мирно разом з іншими людьми і співпрацювати з ними²⁷⁷.

143. *Свобода незбагненим чином схильна зраджувати нашу відкритість до істини і людського блага. Дуже часто вона обирає зло й егоїстичну закритість, возносячи себе до рівня божества, яке творить добро і зло: «Хоча людина була створена Богом у праведності, вже на початку історії за намовою Злого вона зловжила своєю свободою, протиставивши себе Богові й забажавши досягти своєї мети поза Ним... Часто, відкидаючи Бога як своє начало, вона розриває свій зв'язок з власною остаточною метою, а також цілісний зв'язок із собою, з іншими і з усім творінням»²⁷⁸. Отже, людська свобода мусить бути звільнена. Силою Пасхальної Тайни Христос звільнив людину від безладного егоїзму²⁷⁹, який слугує джерелом зневаги до ближнього і домінування над іншими. Христос показав нам, що свобода набуває своєї повноти в даруванні самих себе²⁸⁰. Своєю жертвою на Хресті Ісус відновлює сопричастя людини з Богом і з ближнім.*

Г. РІВНА ГІДНІСТЬ УСІХ ЛЮДЕЙ

144. *«Не дивиться Бог на обличчя» (Дії 10, 34, пор. Рим 2, 11; Гал 2, 6; Еф 6, 9), бо всі люди мають однакову гідність як сотворені на Його образ і подобу²⁸¹. Воплочення Сина Бога свідчить про рівність гідності всіх людей: «Нема юдея, ні грека, нема раба, ані вільного, нема чоловічої статі, ані жіночої, – бо всі ви один у Христі Ісусі» (Гал 3, 28; пор. Рим 10, 12; 1 Кор 12, 13, Кол 3, 11).*

Оскільки відблиск слави Божої осяяє обличчя кожної людини, її гідність перед Богом – основа гідності перед іншою людиною²⁸². Більше того, це первісна засада абсолютної рівності і братерства

²⁷⁷ Пор. Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 19-20: AAS 87 (1995), 421-424.

²⁷⁸ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 13: AAS 58 (1966), 1034-1035.

²⁷⁹ Пор. ККЦ, 1741.

²⁸⁰ Пор. Іван Павло II, енци. *Veritatis splendor*, 87: AAS 85 (1993), 1202-1203.

²⁸¹ Пор. ККЦ, 1934.

²⁸² Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 29: AAS 58 (1966), 1048-1049.

між усіма людьми, незалежно від їхнього походження, національності, статі, культурної і класової приналежності.

145. Лише визнання людської гідності уможливорює спільний і особистий розвиток кожної людини (пор. Як 2, 1-9). Для заохочення цього розвитку необхідно, зокрема, допомогти найслабшому, забезпечити рівні можливості чоловіків і жінок і гарантувати об'єктивну рівність перед законом різним соціальним класам²⁸³.

Умови рівності і справедливості у стосунках між народами і державами – передумова справжнього прогресу міжнародного співтовариства²⁸⁴. Не можна забувати, що численні прояви нерівності і різні форми залежності все ще існують, незважаючи на досягнення в цьому напрямку²⁸⁵.

Визнаючи рівну гідність кожної людини і кожного народу, мусимо також усвідомити, що захист і підтримка людської гідності можливі лише в рамках спільноти, за умов спільної дії всього людства. Тільки завдяки спільній дії між людьми і народами, які щиро зацікавлені у благові всіх людей, можна досягти справжнього всезагального братерства²⁸⁶. Якщо ж умови нерівноправності й нерівності триватимуть, усе це лише збіднить усіх нас.

146. Поняттями «чоловік» і «жінка» розрізняють двох істот, що мають рівну гідність. Ця рівність, однак, не є статичною, бо власне «жіноче» відмінне від власне «чоловічого». Це розрізнення збагачує і становить необхідну умову гармонійного життя в суспільстві: «Щоб забезпечити жінці належне місце в Церкві та суспільстві, слід поглиблено розглянути і докладно проаналізувати антропологічні основи чоловіка і жінки. Це дозволить уточнити особисту ідентичність жінки, що полягає у відмінності між нею та чоловіком і взаємодоповненні його, і не тільки з точки зору ролей та

²⁸³ Пор. Павло VI, енци. *Octogesima adveniens*, 16: AAS 63 (1971), 413.

²⁸⁴ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*, 47-48: AAS 55 (1963), 279-281; Павло VI, Промова на Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (4 жовтня 1965 р.), 5: AAS 57 (1965), 881; Іван Павло II, Промова на V Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (5 жовтня 1995 р.), 13: *L'Osservatore Romano*, 11 жовтня 1995 р., с. 9-10.

²⁸⁵ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 84: AAS 58 (1966), 1107-1108.

²⁸⁶ Пор. Павло VI, Промова на Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, 5: AAS 57 (1965), 881; Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 43-44: AAS 59 (1967), 278-279.

функцій, які вона здійснює, а значно глибше – з точки зору структури особи та її значення»²⁸⁷.

147. *Жінка доповнює чоловіка, подібно як чоловік доповнює жінку: чоловік і жінка взаємозбагачують один одного не тільки на психологічному і фізичному, а й на онтологічному рівні. Лише у подвійності «чоловічого» і «жіночого» реалізується повною мірою «людське». «Єдність двох»²⁸⁸, чи, іншими словами, взаємозалежна «єдино-двоїстість», дозволяє кожній людині переживати міжособистісні взаємовідносини як дар, що становить водночас і місію. «Цій «єдності двох» Бог доручив не тільки продовження роду і родинне життя, а й творення самої історії»²⁸⁹. «Жінка – це “помічник” чоловікові, подібно як чоловік – “помічник” жінці!»²⁹⁰ В їхній зустрічі реалізується цілісна концепція людської особи, в основі якої лежить не логіка егоцентризму і самоствердження, а любов і солідарність.*

148. *Неповносправні люди є повноцінними суб'єктами наділеними правами й обов'язками: «незважаючи на обмеження і страждання, яких зазнали їхні тіла і здібності, вони – яскраве свідчення гідності й величчя людини»²⁹¹. Оскільки неповносправна людина – це суб'єкт з усіма правами, потрібно допомагати їй брати участь у родинному і суспільному житті на всіх доступних їй рівнях і згідно з її можливостями.*

Слід утверджувати права неповносправних осіб ефективними і відповідними методами: «Надати право на громадське життя, а отже, і на працю тільки тим, хто повністю дієздатний, було б негідним людині і стало б запереченням нашої спільної людськості. Адже це тяжка форма дискримінації слабких і хворих сильними і здоровими»²⁹². Необхідно приділяти значну увагу не лише фізичним і психологічним умовам праці, справедливій платні, можливості просу-

²⁸⁷ Іван Павло II, апост. повч. *Christifideles laici*, 50: AAS 81 (1989), 489.

²⁸⁸ Іван Павло II, апост. повч. *Mulieris dignitatem*, 11: AAS 80 (1988), 1678.

²⁸⁹ Іван Павло II, послання до жінок, 8: AAS 87 (1995), 808.

²⁹⁰ Іван Павло II, *Angelus Domini* (9 липня 1995 р.): *L'Osservatore Romano*, 12 липня 1995 р., с. 1; пор. Конгрегація віровчення, *Послання до єпископів Католицької Церкви про співпрацю чоловіка і жінки у Церкві і у світі: L'Osservatore Romano*, 11-18 серпня 2004 р., с. 5-8.

²⁹¹ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 22: AAS 73 (1981), 634.

²⁹² Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 22: AAS 73 (1981), 634.

вання по службовій драбині та усуненню різноманітних перешкод, а й зважаючи на їхні можливості й моральний закон, який не робить різниці між неповносправною і здоровою людиною, – емоційній і сексуальній складовій життя неповносправних людей: «Вони також мають потребу кохати і бути коханими, потребу в ніжності, близькості й інтимності»²⁹³.

Г. СОЦІАЛЬНА ПРИРОДА ЛЮДИНИ

149. *Людська особа, за своєю природою, – істота соціальна*²⁹⁴, бо такою її волів Бог, що створив людство²⁹⁵. Справді, людська природа проявляє себе як природа істоти, яка відповідає на свої вимоги на основі *суб'єктивності у взаємовідносинах*, тобто як вільна і відповідальна істота, що визнає потребу співпрацювати і здатна на *сопричастя* з іншими у пізнанні і любові. «Суспільство – це певна сукупність осіб, органічно пов'язаних між собою принципом єдності, який перевищує кожна з них. Суспільство, як сукупність видима і духовна водночас, триває в часі: воно вбирає в себе минуле і готує майбутнє»²⁹⁶.

Отже, необхідно наголосити на тому, що життя у спільноті – природна риса, яка відрізняє людину від решти земних творінь. Соціальна дія позначена особливим знаком, що вказує на людину і людство, зокрема на людину, яка працює в спільноті людей. Це знак, який визначає внутрішню якість людини і, в певному сенсі, становить її істинну природу²⁹⁷. Здатність людини будувати відно-

²⁹³ Іван Павло II, *Послання до Міжнародного симпозіуму, присвяченому гідності та правам розумово неповносправних людей*, 5 січня 2004 р., 5: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 21 січня 2004 р., с. 6.

²⁹⁴ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 12: *AAS* 58 (1966), 1034; *ККЦ*, 1879.

²⁹⁵ Пор. Пій XII, *Радіозвернення від 24 грудня 1942 р.*, 6: *AAS* 35 (1943), 11-12; Іван XXIII, енци. *Racet in terris*: *AAS* 55 (1963), 264-265.

²⁹⁶ *ККЦ*, 1880.

²⁹⁷ Природний соціальний характер людини також свідчить про те, що суспільство бере свої початки не з «контракту» чи «угоди», а із самої людської природи, і звідти ж виникає можливість вільно об'єднуватися у різні асоціації. Не можна забувати, що ідеології суспільного контракту базуються на помилковій антропології, а отже, їхні наслідки не можуть бути – і фактично, ніколи не були – корисні для суспільства і людей. Учителство проголосило такі ідеології явно абсурдними і дуже небезпечними: пор. Лев XIII, енци. *Libertas praestantissimum*: *Acta Leonis XIII*, 8 (1889), 226-227.

сини з іншими набуває у світлі віри більш глибокого і сталого змісту. Створена на образ і подобу Бога (пор. Бут 1, 26) і розміщена у видимому всесвіті, щоб жити у суспільстві (пор. Бут 2, 20, 23) і господарювати на землі (пор. Бут 1, 26, 28-30), людина споконвічно покликана до соціального життя: «Бог створив людину не як “одинокую істоту”, а волів, щоб вона була «істотою соціальною». Тому людина не може стояти осторонь соціального життя: вона має змогу зростати і реалізувати своє покликання лише у взаємовідносинах з іншими»²⁹⁸.

150. *Соціальна природа людини не призводить відразу ж до міжособистісного супротива, до самовіддачі.* Через гординю й егоїзм людина носить у собі зародки асоціальної поведінки, прагнення замкнутись у собі й домінувати над ближнім²⁹⁹. Будь-яке суспільство, гідне цього слова, впевнено стоїть на засадах правди лиш тоді, коли всі його члени, завдяки їхній здатності пізнавати добро, прагнуть добра для себе й інших. Заради любові до власного блага і до блага інших, люди об'єднуються в сталі групи задля досягнення спільного блага. Щоб слугувати людині і спільному благу, людські суспільства повинні також будувати взаємовідносини солідарності, спілкування і співпраці³⁰⁰.

151. *Соціальна природа людини не однорідна, а проявляється у різних формах.* Адже спільне благо залежить від здорового суспільного плюралізму. Різні суспільні складові покликані створити єдине гармонійне ціле, в якому кожна з них зможе зберігати і розвивати власну індивідуальність і автономність. Деякі складові – такі, як родина, громадянська і релігійна спільноти, – більш безпосередньо походять з внутрішньої природи людини, натомість інші радше створюються на засадах добровільності. «Щоб сприяти участі якнайбільшої кількості людей у суспільному житті, треба заохочувати створення товариств та установ за принципом вільного вибору “для економічного, культурного, суспільного, відпочинко-

²⁹⁸ Конгрегація віровчення, інстр. *Libertatis conscientia*, 32: *AAS* 79 (1987), 567.

²⁹⁹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 25: *AAS* 58 (1966), 1045-1046.

³⁰⁰ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 26: *AAS* 80 (1988), 544-547; II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 76: *AAS* 58 (1966), 1099-1100.

вого, творчого, спортивного, фахового, політичного розвитку, що торкатимуться тільки однієї нації або всіх народів”. Ця “соціалізація” водночас виражає і природну тенденцію, яка підштовхує людей до об’єднання для досягнення мети, що перевищує індивідуальні можливості. Вона розвиває здібності особи, зокрема її ініціативу і відповідальність, допомагає гарантувати її права»³⁰¹.

IV. ПРАВА ЛЮДИНИ

а. Цінність прав людини

152. *Рух, спрямований на визнання і проголошення прав людини, – це одна з найвизначніших спроб ефективно відповісти на незаперечні вимоги людської гідності*³⁰². Церква вважає ці права надзвичайною можливістю, яку надає наш час: їхнє утвердження сприяє визнанню й універсальному поширенню людської гідності як характерної риси, якою Бог Творець наділив своє творіння³⁰³. Вчительство Церкви дало позитивну оцінку Загальній декларації прав людини, яку Організація Об’єднаних Націй ухвалила 10 грудня 1948 року, а папа Іван Павло II назвав «справжньою віхою на шляху морального прогресу людства»³⁰⁴.

153. *Дійсно, початки прав людини слід шукати у гідності, що належить кожній людській істоті*³⁰⁵. Цю гідність, притаманну людському життю і рівну в усіх людей, ми можемо збагнути, перш за все, розумом. Природні підвалини прав набувають іще більшої ва-

³⁰¹ ККЦ, 1882.

³⁰² Пор. II Ватиканський Собор, декл. *Dignitatis humanae*, 1: AAS 58 (1966), 929-930.

³⁰³ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 41: AAS 58 (1966), 1059-1060; Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священників*, 32, Vatican Polyglot Press, Рим 1988р., с. 36-37.

³⁰⁴ Іван Павло II, *Промова на Генеральній Асамблеї ООН* (2 жовтня 1979 р.), 7: AAS 71 (1979), 1147-1148; для Івана Павла II ця Декларація – «одне з найвищих проявів людського сумління нашого часу»: *Промова на Генеральній Асамблеї ООН* (5 жовтня 1995 р.), 2: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 11 жовтня 1995 р., с. 8.

³⁰⁵ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 27: AAS 58 (1966), 1047-1048; ККЦ, 1930.

ги, коли у надприродному світлі ми усвідомлюємо, що людську гідність, даровану Богом, а згодом глибоко вражену гріхом, прийняв і відкупив Ісус Христос через Своє Воплочення, Смерть і Воскресіння³⁰⁶.

Істинне джерело прав людини – це не проста воля людей³⁰⁷, існування держави, громадська влада, а саме людина і Бог, її Творець. Ці права – «універсальні, непорушні, невід’ємні»³⁰⁸. *Універсальні*, бо присутні в усіх людях, незалежно від часу, місця і особи. *Непорушні*, бо «властиві людській особі і її гідності»³⁰⁹ і «не мало б жодного сенсу проголошувати права, не роблячи одночасно все для того, щоб забезпечити їхнє дотримання всіма людьми, всюди і щодо всіх»³¹⁰. *Невід’ємні*, бо «ніхто не може на законних підставах позбавити цих прав іншу людину, ким би вона не була, інакше це б стало насиллям над її природою»³¹¹.

154. *Необхідно захищати не лише окремі права людини, а й усі їх у сукупності: захищати їх лише частково означає якоюсь мірою не визнавати їх.* Права людини суголосні вимогам людської гідності і передбачають, насамперед, задоволення основних потреб людини в матеріальній і духовній сфері. «Ці права стосуються всіх періодів життя й усіх політичних, соціальних, економічних і культурних ситуацій. Разом вони складають єдину цілість, яка має чітке спрямування – сприяти кожному аспекту блага особи і суспільства... Всебічне ствердження всіх категорій прав людини – це справжня заповідь цілковитого дотримання кожного окремого права»³¹². Універсальність і неподільність – характерні риси прав людини; вони становлять «два провідних принципи, що одночасно вимагають, аби права людини були закорінені в кожній культурі, а їхній

³⁰⁶ Пор. Іван XIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 259; II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et Spes*, 22: AAS 58 (1966), 1079.

³⁰⁷ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 278-279.

³⁰⁸ Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 259.

³⁰⁹ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1999 р.), 3: AAS 91 (1999), 379.

³¹⁰ Павло VI, *Послання до учасників Міжнародної конференції з прав людини*, Тегеран (15 квітня 1968 р.): *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 2 травня 1968 р., с. 4.

³¹¹ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1999 р.), 3: AAS 91 (1999), 379.

³¹² Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1999 р.), 3: AAS 91 (1999), 379.

правовий статус – закріплений задля забезпечення цілковитого дотримання цих прав»³¹³.

б. Перелік прав

155. Вчення папи Івана XXIII³¹⁴, II Ватиканського Собору³¹⁵ і папи Павла VI³¹⁶ докладно роз'яснюють концепцію прав людини, сформульовану Вчительством. Папа Іван Павло II подає перелік прав в енцикліці *Centesimus annus*: «право на життя, що включає право дитини на розвиток у лоні матері з моменту зачаття; право *жити* у повній родині і сприятливій для розвитку дитячої особистості моральній атмосфері; право розвивати свій розум і *свободу*, шукаючи і пізнаючи *істину*; право брати участь у розумному використанні земних благ і працею заробляти на себе і свою родину; право *вільно створювати* сім'ю, мати і виховувати дітей, відповідально ставлячись до свого сексуального життя. У певному сенсі релігійна *свобода*, під якою маємо на увазі право жити згідно із правдою віри і трансцендентною гідністю особи, – це джерело і синтез цих прав»³¹⁷.

*Першим правом у цьому переліку є право на життя від зачаття до природної смерті*³¹⁸. Це право зумовлює реалізацію всіх інших прав і визнає, зокрема, незаконною будь-яку форму абортів чи евтаназії³¹⁹. *Підкреслюється також найвища цінність права на релігійну свободу*: «всі люди повинні бути вільні від примусу чи то з боку окремих осіб, соціальних груп, чи то з боку будь-якої люд-

³¹³ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1998 р.), 2: AAS 90 (1998), 149.

³¹⁴ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 259-264.

³¹⁵ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 26: AAS 58 (1966), 1046-1047.

³¹⁶ Пор. Павло VI, *Промова на Генеральній Асамблеї ООН* (4 жовтня 1965 р.), 6: AAS 57 (1965), 883-884; Павло VI, *Послання до єпископів Синоду* (26 жовтня 1974 р.): AAS 66 (1974), 631-639.

³¹⁷ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 47: AAS 83 (1991), 851-852; пор. також *Промова на Генеральній Асамблеї ООН* (2 жовтня 1979 р.), 13: AAS 71 (1979) 1152-1153.

³¹⁸ Пор. Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 2: AAS 87 (1995), 402.

³¹⁹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 27: AAS 58 (1966), 1047-1048; Іван Павло II, енци. *Veritatis splendor*, 80: AAS 85 (1993), 1197-1198; Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 7-28: AAS 87 (1995), 408-433.

ської влади, щоб нікого не змушували – приватно чи публічно, одного чи разом з іншими – діяти проти власних переконань»³²⁰. Дотримання цього права – важливе свідчення «справжнього людського прогресу за будь-якого устрою, в кожному суспільстві, системі чи середовищі»³²¹.

в. Права й обов'язки

156. *З правами людини нерозривно пов'язане питання обов'язків, котрому Вчительство приділило у своїх виступах належну увагу. Неодноразово згадується нерозривний взаємозв'язок прав та обов'язків, насамперед, в людській особі, котрій вони належать*³²². Цей зв'язок має також соціальний вимір: «у людському суспільстві кожному праву окремої людини відповідає обов'язок усіх інших людей, а саме: обов'язок визнавати і поважати це право»³²³. *Вчительство наголошує, що утвердження прав без урахування відповідних обов'язків містить внутрішнє протиріччя. «Отже ті, що вимагають власних прав, але водночас забувають виконувати свої відповідні обов'язки чи зневажають їх, – це люди, які однією рукою будують, а іншою руйнують»*³²⁴.

г. Права народів та націй

157. Сфера прав людини поширилась також на права народів і націй³²⁵: «те, що дійсне для окремої людини, дійсне і для народів»³²⁶. Вчительство вказує, що міжнародне право «опирається на принцип однакової поваги до держав, до права кожної людини на само-

³²⁰ II Ватиканський Собор, декл. *Dignitatis humanae*, 2: AAS 58 (1966), 930-931.

³²¹ Іван Павло II, енци. *Redemptor hominis*, 17: AAS 71 (1979), 300.

³²² Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 259-264; II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 26: AAS 58 (1966), 1046-1047.

³²³ Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 264.

³²⁴ Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 264.

³²⁵ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 33: AAS 80 (1988), 557-559; Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 21: AAS 83 (1991), 818-819.

³²⁶ Іван Павло II, *Послання на п'ятидесяту річницю початку Другої світової війни*, 8: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 4 вересня 1989 р., с. 2.

визначення і на принципи вільної співпраці задля вищого спільного блага людства»³²⁷. Мир будується на дотриманні не лише прав людини, а й прав народів, зокрема права на незалежність³²⁸.

Права народів – це ніщо інше, як «права людини», що плекаються на особливому рівні суспільного життя»³²⁹. Нація має «фундаментальне право на існування», на «власну мову і культуру, через котрі вона виявляє і розвиває... свій духовний “суверенітет”»; на «життя за власними звичаями, виключаючи, звісно, порушення основних прав людини і, зокрема, утиск меншин»; на «будівництво свого майбутнього через належне виховання молодшого покоління»³³⁰. Міжнародний порядок вимагає *рівноваги між окремим і універсальним*, і досягти цієї рівноваги покликані всі нації, адже їхній найперший обов'язок – жити в мирі, повазі і солідарності з іншими народами.

г. Наближення літери до духу

158. Урочисте проголошення прав людини заперечує болюча дійсність їхнього порушення, війн і будь-якого насилля; насамперед, це геноцид і масові депортації, а також розповсюдження на глобальному рівні все нових форм рабства: торгівлі людьми, використання дітей на війнах, експлуатації робітників, нелегальної торгівлі наркотиками і проституції. «Навіть у демократичних країнах права людини не завжди належним чином дотримуються»³³¹.

На жаль, виникає великий проміжок між «літерою» і «духом» прав людини³³², коли їх визнають лише формально. Зважаючи на перевагу, яку дає бідним Євангеліє, соціальна доктрина Церкви

³²⁷ Іван Павло II, *Послання на п'ятидесяту річницю початку Другої світової війни*, 8: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 4 вересня 1989 р., с. 2.

³²⁸ Пор. Іван Павло, *Промова до Дипломатичного корпусу* (9 січня 1988), 7-8: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 25 січня 1988 р., с. 7.

³²⁹ Іван Павло II, *Промова на Генеральній Асамблеї ООН* (5 жовтня 1995), 8: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 11 жовтня 1995 р., с. 9.

³³⁰ Іван Павло II, *Промова на Генеральній Асамблеї ООН* (5 жовтня 1995), 8: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 11 жовтня 1995 р., с. 9.

³³¹ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 47: *AAS* 83 (1991), 852.

³³² Пор. Іван Павло II, енци. *Redemptor hominis*, 17: *AAS* 71 (1979), 295-300.

знову і знову повторює, що «багатший має відмовитись від певних своїх прав, аби щедріше прислужуватися своїм добром на користь інших», і що надмірне утвердження рівності «може породити індивідуалізм, при якому кожен вимагає дотримання своїх прав, не прагнучи взяти відповідальність за спільне благо»³³³.

159. Вбачаючи свою за суттю релігійну місію у захисті прав людини і сприянні їм³³⁴, Церква «високо цінує сучасний динамізм, з яким повсюди утверджуються ці права»³³⁵. Вона глибоко відчуває потребу дотримуватись справедливості³³⁶ і прав людини³³⁷ й у власній структурі.

*Така душпастирська діяльність проявляється у двох напрямках: проголошенні християнських засад прав людини і викритті порушень цих прав*³³⁸. У будь-якому разі, «проголошення завжди важливіше за викриття. Викриття не повинне ігнорувати проголошення, яке надає йому справжньої стійкості і рушійної сили»³³⁹. Заради більшої ефективності, ця діяльність відкрита також до екуменічної співпраці, міжрелігійного діалогу, до відповідних контактів із державними й недержавними організаціями як на національному, так і міжнародному рівнях. Церква покладається, перш за все, на допомогу Господа і Його Духа, Котрий, увійшовши у людські серця, стає найвірнішою запорукою того, що справедливість та права людини дотримуватимуться, і запанує мир. «Сприяння справедливості і миру та проникнення світла і закваски Євангелія у всі сфери суспільства завжди було метою зусиль Церкви на шляху здійснення Божого наказу»³⁴⁰.

³³³ Павло VI, енци. *Octogesima adveniens*, 23: AAS 63 (1971), 418.

³³⁴ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 54: AAS 83 (1991), 859-860.

³³⁵ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 41: AAS 58 (1966), 1060.

³³⁶ Пор. Іван Павло II, *Промова до посадових осіб і адвокатів суду «Рота Романа»* (17 лютого 1979 р.), 4: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, II, 1 (1979), 413-414.

³³⁷ Пор. *Кодекс канонічного права*, канони 208-223.

³³⁸ Пор. Папська рада «Справедливість і мир», *Церква і права людини*, 70-90, Ватикан 1975, с. 47-55.

³³⁹ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 41: AAS 80 (1988), 572.

³⁴⁰ Павло VI, *Motu Proprio Iustitiam et Pacem* (10 грудня 1976 р.): *L'Osservatore Romano*, 23 грудня 1976 р., с. 10.

Розділ четвертий

Принципи соціальної доктрини Церкви

I. ЗНАЧЕННЯ І ЄДНІСТЬ

160. *В основі соціального вчення Церкви лежать його незмінні принципи³⁴¹: принцип людської гідності, про який йшлося в попередньому розділі і який становить підґрунтя всіх інших принципів та являє собою сутність соціальної доктрини Церкви³⁴², принцип спільного блага; принцип субсидіарності і принцип солідарності. Ці принципи, виражаючи повну істину про людину, істину, що її осягнув розум і віра, – результат «зустрічі євангельського послання і його вимог, які зводяться до найвищої заповіді любити Бога і ближнього та дотримуватися справедливості, з проблемами, що виникають у суспільстві»³⁴³. Спираючись на власну традицію віри, Церква упродовж своєї історії мудро обмірковувала, ретельно розробляла і формулювала ці принципи у світлі Святого Духа, послідовно відповідаючи на потреби часу і постійний розвиток суспільного життя.*

161. *Ці принципи мають універсальний і фундаментальний характер, адже стосуються життя суспільства в цілому: від близьких і*

³⁴¹ Пор. Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священників*, 29-42, Vatican Polyglot Press, Рим 1988, с. 35-43.

³⁴² Пор. Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: AAS 53 (1961), 453.

³⁴³ Конгрегація віровчення, інстр. *Libertatis conscientia*, 72: AAS 79 (1987), 585.

безпосередніх взаємовідносин до тих, що базуються на політичних, економічних і правових засадах; від відносин між спільнотами і групами до відносин між народами і націями. Ці принципи *незмінні в часі й універсальні за змістом*, тому Церква вказує на них як на перші й основні орієнтири для тлумачення та оцінки соціальних явищ; вони необхідні для розробки критеріїв розпізнання і суспільної взаємодії в усіх сферах.

162. *Принципи соціальної доктрини Церкви необхідно розглядати в їхній єдності і взаємозв'язку.* Така вимога ґрунтується на баченні Церквою своєї соціальної доктрини як єдиного доктринального корпусу, який систематично тлумачить соціальну дійсність³⁴⁴. Тому окремий розгляд кожного із цих принципів не повинен спричиняти їхнє часткове чи неправильне використання, що трапляється кожен раз, коли якийсь принцип виокремлюють і розглядають без жодного зв'язку з іншими. Глибоке теоретичне розуміння і практичне застосування хоча б одного із цих принципів яскраво засвідчує, що взаємність, взаємодоповнення і взаємозв'язок між ними – притаманні риси їхньої структури. Крім того, ці принципи становлять щось набагато більше, ніж постійний спадок рефлексії, який є важливою складовою християнського послання, вони вказують можливі шляхи побудови якісного, справжнього і відновленого суспільного життя³⁴⁵.

163. *Сукупність принципів соціальної доктрини – це перше формулювання істини про суспільство, яка випробовує кожне сумління і запрошує до співпраці з іншими у правді та спільній відповідальності за всіх.* Справді, людина не може уникнути питання про істину і сенс суспільного життя, адже суспільство – це не щось зовнішнє чи чуже її існуванню.

Ці принципи мають глибоке моральне значення, оскільки стосуються найважливіших організаційних засад життя в суспільстві. Для того, щоб їх повністю розуміти, необхідно діяти у згоді з цими принципами, прямувати шляхом розвитку, який вони вказують,

³⁴⁴ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 1 AAS 80 (1988), 513-514.

³⁴⁵ Пор. Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священників*, 47, Vatican Polyglot Press, Рим 1988, с. 47.

до життя, гідного людини. Етичні вимоги цих найвищих соціальних принципів стосуються особистої поведінки окремих людей як – передусім і без винятку – відповідальних дієвих осіб на будь-яких рівнях суспільного життя. Водночас вони стосуються суспільних інститутів, що представлені законами, звичаями і громадянськими структурами, бо здатні впливати й обумовлювати поведінку багатьох людей у довшій перспективі. Справді, ці принципи нагадують нам, що суспільство історично існує як взаємозв'язок між свободою своїх членів, які обирають або шлях розбудови суспільства, або шлях його зубожіння.

II. ПРИНЦИП СПІЛЬНОГО БЛАГА

а. Значення і основні наслідки

164. *Принцип спільного блага, з яким мусить пов'язуватись кожен аспект суспільного життя, аби набути повноти змісту, бере свої витoki з гідності, єдності та рівності всіх людей. У першому і загальноприйнятому значенні цього терміна спільне благо означає «сукупність суспільних умов, які дозволяють найповніше і найшвидше досягти сповнення як окремої людини, так і суспільства»³⁴⁶.*

Спільне благо – це не проста сума окремих благ кожного суб'єкта суспільства. Воно належить кожному, одночасно залишаючись «спільним», оскільки неподільне, і досягти, збільшити і зберегти його, зокрема й на майбутнє, можна тільки разом. Так само, як моральний вчинок людини полягає в тому, щоб творити добро, так і суспільна діяльність набуває своєї справжньої величі, коли спрямована на досягнення спільного блага. Адже спільне благо можна розуміти як суспільний і спільнотний вимір морального добра.

³⁴⁶ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 26: AAS 58 (1966), 1046; *nop. KKЦ*, 1905-1912; Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: AAS 53 (1961), 417-421; Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 272-273; Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 46: AAS 63 (1971), 433-435.

165. Якщо суспільство на всіх рівнях прагне служити людині, його основна мета – спільне благо, благо всіх людей і цілої людини³⁴⁷. Людина не може віднайти повноту в самій собі, абстрагуючись від того, що вона існує «з» іншими та «для» інших. Ця істина вимагає від людини не тільки співіснування з іншими на різних рівнях суспільного життя, а й невинного пошуку – на практиці, не лише на рівні ідей, – добра, тобто сенсу й істини в існуючих формах суспільного життя. Жодна форма суспільного життя – від родини, проміжних соціальних груп, асоціацій, економічних підприємств, міст, регіонів і держав до співтовариств народів і націй – не може уникнути питання про власне спільне благо, яке визначає його сенс й істинну причину його існування³⁴⁸.

б. Відповідальність кожної людини за спільне благо

166. Вимоги спільного блага залежать від соціальних умов певного історичного періоду і тісно пов'язані з повагою до людини, до її цілісного розвитку й основних прав³⁴⁹. Ці вимоги стосуються, насамперед, захисту миру, розподілу влади в державі, надійної правової системи, охорони довкілля, забезпечення всіх людей необхідними послугами, деякі з яких одночасно належать до прав людини: харчування, житло, праця, освіта і доступ до культури, транспорт, охорона здоров'я, свобода обміну інформацією і релігійна свобода³⁵⁰. Не слід забувати про зобов'язання кожної нації робити внесок у справжнє міжнародне співробітництво задля досягнення спільного блага всього людства і майбутніх поколінь³⁵¹.

167. Отже, обов'язок щодо спільного блага поширюється на всіх членів суспільства: кожна людина повинна сприяти, згідно із власними можливостями, досягненню і розвитку спільного блага³⁵². Необхід-

³⁴⁷ Пор. ККЦ, 1912.

³⁴⁸ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 272.

³⁴⁹ Пор. ККЦ, 1907.

³⁵⁰ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 26: AAS 58 (1966), 1046-1047.

³⁵¹ Пор. Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: AAS 53 (1961), 421.

³⁵² Пор. Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: AAS 53 (1961), 417; Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 46: AAS 63 (1971), 433-435; ККЦ, 1913.

но служити спільному благу в усій його повноті, керуючись не реду-кціоністськими теоріями, які спрямовані на користь окремих осіб, а логікою якнайбільшої відповідальності, що її людина бере на себе. Спільне благо походить із найвищого людського прагнення³⁵³, але цього блага нелегко досягти, оскільки воно вимагає здатності до постійних пошуків блага для іншого, мов для себе.

Кожна людина має право користуватися умовами суспільного життя, які створюються в результаті пошуку спільного блага. До-сі актуальне вчення папи Пія XI: «розподілу створених благ, як відомо кожному, сьогодні заважає найтяжче зло, яке полягає у великій нерівності між жменькою надзвичайно багатих і незліченною кількістю людей, позбавлених власності. Тому необхідно, аби розподіл благ відбувався згідно з нормами спільного блага, тобто соціальної справедливості»³⁵⁴.

в. Завдання політичної спільноти

168. Відповідальність за прагнення до спільного блага покладається не лише на окремих осіб, а й на державу, оскільки спільне благо – це мета існування політичної влади³⁵⁵. Держава повинна гарантувати згуртованість, єдність і організованість громадянського суспільства, виявом котрого вона є³⁵⁶, щоб завдяки внескам усіх своїх громадян досягти спільного блага. Окрема людина, родина чи проміжні групи не можуть порізно сягнути повноти свого розвитку, який дозволить жити справжнім людським життям. Звідси виникає необхідність у політичних інститутах, завдання яких – забезпечити людей необхідними матеріальними, культурними, моральними і

³⁵³ Святий Тома Аквінський ставить «пізнання істини про Бога» та «життя в суспільстві» на найвищий та найспецифічніший рівень *inclinationes naturales* («природних схильностей») людини (*Summa Theologiae*, I-II, q. 94, a. 2: Ed. Leon. 7, 170: “Secundum igitur ordinem inclinationum naturalium est ordo praeceptorum legis naturae ... Tertio modo inest homini inclinatio ad bonum secundum naturam rationis, quae est sibi propria; sicut homo habet naturalem inclinationem ad hoc quod veritatem cognoscat de Deo, et ad hoc quod in societate vivat”).

³⁵⁴ Пій XI, енци. *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), 197.

³⁵⁵ Пор. ККЦ, 1910.

³⁵⁶ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 74: AAS 58 (1966), 1095-1097; Іван Павло II, енци. *Redemptor hominis*, 17: AAS 71 (1979), 295-300.

духовними благами. Мета суспільного життя – спільне благо, якого домагаються в конкретних історичних умовах³⁵⁷.

169. *Щоб забезпечити спільне благо, уряд кожної країни зобов'язаний справедливо гармонізувати інтереси різних частин суспільства*³⁵⁸. Найделікатніше завдання державної влади – правильно узгодити між собою окремі блага груп і людей. Необхідно пам'ятати, що в демократичній державі, де рішення звичайно приймається більшістю народних обранців, керівники країни повинні інтерпретувати спільне благо своєї держави, не лише прислухаючись до цієї більшості, а й виходячи зі справжнього блага всіх членів спільноти, включаючи тих, хто становить меншість.

170. *Спільне благо суспільства – не самодостатня мета; воно має цінність лише у співвідношенні із остаточними цілями людської особи й із універсальним спільним благом усього творіння.* Бог – кінцева мета кожного створіння. За жодних обставин не можна позбавляти спільне благо його трансцендентного виміру, який вивисується над історією, водночас реалізуючи її³⁵⁹. Це бачення набуває цілісності завдяки вірі в Пасху Ісуса, яка проливає світло на досягнення справжнього спільного блага людства. Наша історія – особисті і колективні зусилля поліпшити стан людини – починається і закінчується в Ісусі: завдяки Йому, через Нього і в Його світлі кожна дійсність, зокрема суспільство, може дійти до свого найвищого Блага, свого довершення. Виключно історичне чи матеріалістичне бачення спільного блага може призвести до того, що воно перетвориться на звичайний соціально-економічний добробут і втратить трансцендентну мету, тобто найглибшу причину свого існування.

³⁵⁷ Пор. Лев XIII, енци. *Rerum novarum: Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 133-135; Пій XII, *Радіозвернення з нагоди 50-тої річниці Rerum novarum: AAS 33* (1941), 200.

³⁵⁸ Пор. ККЦ, 1908.

³⁵⁹ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 41: *AAS 83* (1991), 843-845.

III. УНІВЕРСАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ БЛАГ

а. Походження і значення

171. Серед багатьох наслідків, спричинених принципом спільного блага, особливо важливий принцип універсального призначення благ: «Бог призначив землю і все, що знаходиться на ній, для вжитку людей і народів, щоб сотворені блага були в користуванні всіх, відповідно до норм, і критеріїв справедливості, в єдності з любов'ю»³⁶⁰. Цей принцип засновується на тому, що «першопричиною усього доброго є власне діяльність Бога, Який створив і землю, і людину, і Який дав людям землю, щоб вони володіли нею і раділи плодам своєї праці (пор. Бут 1, 28-29). Бог дав землю усьому людському роду, нікого не виключаючи і нікого не виокремлюючи, аби з неї однаково жили всі. Це основа універсального призначення земних благ. Земля плодоносить і здатна вдовольнити людські потреби, саме тому вона стала першим Божим даром для підтримання життя людей»³⁶¹. Людина не може обійтися без матеріальних благ, які задовольняють її первинні потреби і створюють основні умови для існування. Ці блага необхідні, щоб людина харчувалася, росла, спілкувалась, об'єднувалась з іншими і досягала найвищих цілей, до яких вона покликана³⁶².

172. Принцип універсального призначення благ лежить в основі загального права на використання земних благ. Кожна людина повинна жити у добробуті, необхідному для її цілковитого розвитку. Право на загальне використання благ – це «перший принцип усього етично-суспільного устрою»³⁶³ і «типовий принцип християнської соціальної доктрини»³⁶⁴. Тому Церква вважає за обов'язок пояснити його природу і характеристики. Перш за все, він становить природне право, тобто право, вписане в людську природу, а не

³⁶⁰ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 69: AAS 58 (1966), 1090.

³⁶¹ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 31: AAS 83 (1991), 831.

³⁶² Пор. Пій XII, Радіозвернення з нагоди п'ятидесятої річниці *Rerum novarum*: AAS 33 (1941), 199-200.

³⁶³ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 19: AAS 73 (1981), 525.

³⁶⁴ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 42: AAS 80 (1988), 573.

просто позитивне право, що пов'язане зі скороминучими історичними обставинами; крім того, це право «первинне»³⁶⁵. Воно належить окремій людині, кожній людині і має *пріоритет* над будь-яким людським розпорядженням благами, над будь-якою правовою, економічною і суспільною системою чи методом: «Усі інші права, якими б вони не були, зокрема право власності і вільної торгівлі, мають підпорядковуватися цій нормі [універсальному призначенню благ]. Вони повинні не перешкоджати, а сприяти її виконанню. Узгодити ці права із їхньою справжньою метою – ось важливий і невідкладний суспільний обов'язок»³⁶⁶.

173. *Застосування принципу універсального призначення благ у різних культурних і соціальних умовах вимагає чіткого визначення методів, обмежень і предметів.* Універсальне призначення і використання благ не означає, що все знаходиться у розпорядженні всіх і кожного або що одна й та сама річ служить чи належить всім і кожному. Якщо правда, що кожен від народження наділений правом користуватися земними благами, тоді також правда, що для забезпечення справедливого і впорядкованого дотримання цього права необхідні регламентовані втручання як результат національних і міжнародних угод і правова система, яка детально визначатиме дотримання цього права.

174. *Принцип універсального призначення благ дає стимул для розвитку концепції економіки, натхненої моральними цінностями; вони нагадують про витoki і мету цих благ задля створення справедливого і солідарного світу, в якому нагромадження багатства може мати позитивне значення.* Багатство набуває різних форм такого значення, якщо воно стає результатом виробничого процесу з використанням існуючих техніко-економічних ресурсів, як природних, так і вироблених, і коли цей результат, обумовлений винахідливістю, здатністю планувати і людською працею, використовується, щоб підвищувати добробут усіх людей і народів і запобігати їхній маргіналізації та експлуатації.

³⁶⁵ Пій XII, *Радіозвернення з нагоди п'ятдесятої річниці Rerum novarum*: AAS 33 (1941), 199.

³⁶⁶ Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 22: AAS 59 (1967), 268.

175. *Принцип універсального призначення благ вимагає спільного зусилля, спрямованого на створення умов, необхідних для цілісного розвитку кожної людини і всіх народів, аби всі могли зробити внесок у створення більш гуманного світу, «в якому кожен зможе давати й отримувати і в якому прогрес одних не буде більше перешкоджати розвиткові інших і не стане причиною їхнього поневолення»³⁶⁷. Цей принцип суголосний заклику Євангелія до людей і суспільств усіх часів, які зазнають постійної спокуси прагненням володіти; таке випробування обрав Господь Ісус (пор. Мр 1, 12-13; Мт 4, 1-11; Лк 4, 1-13), аби навчити нас, як побороти спокусу за допомогою Божої благодаті.*

б. Універсальне призначення благ і приватна власність

176. *Працюючи і використовуючи дар розуму, люди володіють землею і перетворюють її на гідну домівку: «Саме в такий спосіб людина робить своєю певну частку землі, яку здобула власною працею; і так постає індивідуальна власність»³⁶⁸. Приватна власність та інші форми приватного володіння благами «дають кожному конче необхідний простір для особистої і сімейної незалежності, і тому мають розглядатися як розширення людської свободи... Стимулюючи виконання обов'язків та повинностей, вони становлять одну з основ громадянських свобод»³⁶⁹. Приватна власність – це важлива складова справжньої суспільної і демократичної економічної політики, а також гарантія правильного суспільного устрою. Соціальна доктрина Церкви вимагає, щоб кожний мав рівний доступ до володіння благами³⁷⁰ і міг стати в якійсь мірі володарем, а також виключає форми «спільного і змішаного володіння»³⁷¹.*

³⁶⁷ Конгрегація віровчення, *in*scmp. *Libertatis conscientia*, 90: *AAS* 79 (1987), 594.

³⁶⁸ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 31: *AAS* 83 (1991), 832.

³⁶⁹ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 71: *AAS* 58 (1966), 1092-1093; пор. Лев XIII, енци. *Rerum novarum: Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 103-104; Пій XII, *Радіозвернення з нагоди п'ятидесятої річниці Rerum novarum: AAS* 33 (1941), 199; Пій XII, *Радіозвернення 24 грудня 1942 р.: AAS* 35 (1943), 17; Пій XII, *Радіозвернення 1 вересня 1944 р.: AAS* 36 (1944), 253; Іван XXIII, енци. *Mater et magistra: AAS* 53 (1961), 428-429.

³⁷⁰ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 6: *AAS* 83 (1991), 800-801.

³⁷¹ Лев XIII, енци. *Rerum novarum: Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 102.

177. *Християнська традиція ніколи не визнавала абсолютним і недоторканим право на приватну власність:* «Навпаки, вона завжди розглядала це право в ширшому контексті спільного права всіх користуватися благами всього сотворіння: право на приватну власність підпорядковується праву на загальне користування, а також універсальному призначенню благ»³⁷². Принцип універсального призначення благ утверджує як цілковите і вічне володарювання Бога над кожним буттям, так і вимогу, щоб усі створені блага використовувались для розвитку цілої людини і всього людства³⁷³. Цей принцип не суперечить праву на приватну власність³⁷⁴, а вказує на необхідність регулювати це право. *Адже приватна власність, незалежно від конкретних форм її регулювання і правових норм щодо неї – це, по суті, лише інструмент дотримання принципу універсального призначення благ; а отже, в кінцевому результаті, не мета, а засіб*³⁷⁵.

178. *Соціальне вчення Церкви вимагає визнати соціальну функцію будь-якої форми приватної власності*³⁷⁶. Це є прямим наслідком неминучого зв'язку приватної власності зі спільним благом³⁷⁷. Людина «повинна вважати, що зовнішні речі, якими вона законно володіє, належать не тільки їй, а й спільноті, в тому сенсі, що вони повинні бути корисними не лише їй, а й іншим»³⁷⁸. *Універсальне призначення благ покладає на їхніх законних власників зобов'язання щодо використання цих благ.* Людина не може користуватися своїми благами, не зважаючи на наслідки такого використання; вона має діяти не тільки задля власної користі чи користі своєї родини, а й задля спільного блага. Звідси постає обов'язок власників задію-

³⁷² Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 14: AAS 73 (1981), 613.

³⁷³ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 69: AAS 58 (1966), 1090-1092; ККЦ, 2402-2406.

³⁷⁴ Пор. Лев XIII, енци. *Rerum novarum: Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 102.

³⁷⁵ Пор. Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 22-23: AAS 59 (1967), 268-269.

³⁷⁶ Пор. Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: AAS 53 (1961), 430-431; Іван Павло II, *Звернення до Третьої загальної конференції єпископів Латинської Америки*, Пуебла, Мексика (28 січня 1979 р.), III/4: AAS 71 (1979), 199-201.

³⁷⁷ Пор. Пій XI, енци. *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), 191-192, 193-194, 196-197.

³⁷⁸ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 69: AAS 58 (1966), 1090.

вати, а не марнувати блага, які вони посідають, спрямовувати ці блага на виробничу діяльність, доручаючи їх тим, хто прагне і здатен використати їх на виробництві.

179. *На сучасному історичному етапі суспільство отримало нові блага, абсолютно невідомі до цього часу. Це вимагає свіжого погляду на принцип універсального призначення земних благ і розширення цього принципу, яке б охоплювало останні досягнення економічного і технологічного прогресу.* Власність на ці нові блага – знання, технології, ноу-хау – набуває все більшого значення, оскільки «добробут промислово розвинених країн опирається вже не на природні ресурси, а саме на цю форму власності»³⁷⁹.

Нові технічні і наукові знання слід поставити на службу первинним потребам людини, поступово збільшуючи загальне надбання людства. Тому цілковита реалізація принципу універсального призначення благ потребує дій на міжнародному рівні та ініціатив усіх держав. «Треба зруйнувати перешкоди і монополії, через які дуже багато країн залишаються поза головним напрямом розвитку, і забезпечити всім людям та націям основні умови, що дадуть їм змогу розвиватися»³⁸⁰.

180. *Незважаючи на те, що нові форми власності набувають великої ваги в процесі економічного і соціального розвитку, не можна забувати про традиційні форми власності. Індивідуальна власність – це не єдина законна форма власності. Особливе значення має і давня форма общинної власності; хоча вона і наявна в економічно розвинутих країнах, та особливо характерна для соціальної структури багатьох тубільних народів. Ця форма власності настільки сильно впливає на економічне, культурне і політичне життя цих народів, що являє собою основу їхнього виживання і добробуту. Однак, захищаючи і високо оцінюючи общинну власність, ми не повинні забувати, що ця форма власності також має еволюціонувати. Якщо ми будемо спрямовувати всі зусилля лише на її збереження, то ризикуємо прив'язати її до минулого, а отже, скомпрометувати»³⁸¹.*

³⁷⁹ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 32: AAS 83 (1991), 832.

³⁸⁰ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 35: AAS 83 (1991), 837.

³⁸¹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 69: AAS 58 (1966), 1090-1092.

*Справедливий розподіл землі залишається, як ніколи, ключовим питанням, зокрема в країнах, що розвиваються, й у країнах, які нещодавно вийшли з колективістських чи колоніальних систем*³⁸². У сільській місцевості можливість стати власником землі через механізми ринку праці і кредитного ринку – необхідна умова доступу до інших благ і послуг. Ця можливість становить не тільки ефективний засіб охорони навколишнього середовища, а й створює систему соціальної безпеки, яку можна реалізувати й у країнах зі слабкою адміністративною структурою.

181. *Власність надає своєму суб'єкту, окремій людині чи колективу, низку об'єктивних переваг: кращі умови життя, впевненість у майбутньому, широкі можливості вибору. З іншого боку, власність може спричинити оманливі й спокусливі обіцянки. Ті люди і суспільства, які абсолютизують роль власності, зрештою опиняються у найтяжчому рабстві. Адже жодну форму власності не можна розглядати безвідносно до її впливу як на окремих людей, так і на суспільні інститути. Власник, який необачно обожнює свої блага (пор. Мт 6, 24, 19, 21-26; Лк 16, 13), стає їхньою власністю і рабом*³⁸³. Лише визнаючи, що вони залежать від Бога Творця, і використовуючи їх задля спільного блага, можна перетворити їх на корисний інструмент розвитку людей і народів.

в. Універсальне призначення благ і надання переваги бідним

182. *Принцип універсального призначення благ вимагає особливо турбуватися про бідних, маргіналізованих і взагалі тих, чиї умови життя не сприяють нормальному розвитку. Тому слід знову утвердити принцип надання переваги бідним в усій його повноті*³⁸⁴. «Це вибір чи особлива форма пріоритету у реалізації християнського милосердя, яку засвідчує вся традиція Церкви. Вона

³⁸² Пор. Папська рада «Справедливість і мир», *Задля кращого розподілу землі. Виклик аграрної реформи* (23 листопада 1997 р.), 27-31: Libreria Editrice Vaticana, Vatican City 1997, с. 28-31.

³⁸³ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 27-34, 37: AAS 80 (1988), 547-560, 563-564; Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 41: AAS 83 (1991), 843-845.

³⁸⁴ Пор. Іван Павло II, *Звернення до Третньої загальної конференції єпископів Латинської Америки*, Пуебла, Мексика (28 січня 1979 р.), I/8: AAS 71 (1979), 194-195.

стосується життя кожного християнина, оскільки він прагне наслідувати життєвий шлях Христа, але так само пов'язана з нашими *соціальними обов'язками*, а отже, стилем життя і рішеннями щодо власності і використання благ. Сьогодні, зважаючи на те, що соціальне питання набуло світових масштабів, ми не можемо не спрямовувати цю преференційну любов, – яка надихає наші рішення, – на велику кількість голодних, нужденних, бездомних, позбавлених медичної допомоги, а головне, тих, хто втратив надію на краще майбутнє»³⁸⁵.

183. *Людські біди – виразне свідчення природного стану слабкості людини і її потреби в спасінні*³⁸⁶. Над цими бідами зглянувся Христос Спаситель, ототожнюючи себе з «найменшими» серед людей (пор. Мт 25, 40.45). «За ставленням до бідних Ісус Христос упізнає Своїх вибраних. Коли “вбогим проповідується Добра Новина” (Мт 11, 5), то це є знаком присутності Христа»³⁸⁷.

Ісус каже: «Завжди бо бідних маєте з собою; мене ж не завжди маєте» (Мт 26, 11; пор. Мр 14, 7; Йн 12, 8) не для того, щоб протиставити служіння бідним увазі, яка належить Йому. Християнський реалізм, з одного боку, високо цінує гідні похвали зусилля, спрямовані на подолання бідності, але, з іншого, з обережністю ставиться до ідеологічних позицій і месіанських вірувань, які мають ілюзію, що можливо повністю позбутися бідності в цьому світі. Це станеться лише з поверненням Христа, коли Він знову буде з нами, назавжди. До того часу *бідного довірено нам, і на основі цієї відповідальності нас буде суджено в кінці часів* (пор. Мт 25, 31-46): «Господь остерігає нас, що будемо від Нього відлучені, якщо занедбаємо тяжкі нужди вбогих і малих, братів Його»³⁸⁸.

³⁸⁵ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 42: *AAS* 80 (1988), 572-573; *nop.* Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 32: *AAS* 87 (1995), 436-437; Іван Павло II, апост. посл. *Tertio millennio adveniente*, 51: *AAS* 87 (1995), 36; Іван Павло II, апост. посл. *Novo millennio ineunte*, 49-50: *AAS* 93 (2001), 302-303.

³⁸⁶ Пор. *ККЦ*, 2448.

³⁸⁷ *ККЦ*, 2443.

³⁸⁸ *ККЦ*, 1033.

184. Любов Церкви до бідних черпає натхнення з Євангелія блаженств, приклада бідності Ісуса і Його уваги до бідних. Ця любов охоплює матеріальну бідність, а також численні форми культурної і релігійної бідності³⁸⁹. Церква «від початку, незважаючи на гріхи багатьох своїх членів, не переставала працювати над тим, щоб їм допомогти, їх захистити і визволити. Вона чинила це через численні добродійні справи, необхідні завжди і скрізь»³⁹⁰. Натхнена євангельським наказом: «Даром прийняли, даром давайте» (Мт 10, 8), Церква вчить допомагати своєму ближньому в його різних нуждах і щедро наповнює людську спільноту ділами тілесного і духовного милосердя. «Серед цих учинків милостиня, дана вбогому, є одним із головних свідчень братерської любові; це виконання справедливості, яке Богові вгодне»³⁹¹, хоча практика милосердя не обмежується милостинею, а передбачає вирішення проблеми бідності у її соціальному і політичному вимірах. У своєму вченні Церква постійно звертається до співвідношення між милосердям і справедливістю: «Коли ми даємо вбогим щось необхідне, то не виявляємо їм власних щедрот, лише віддаємо те, що належить їм. Ми радше сплачуємо борг справедливості, ніж здійснюємо справу милосердя»³⁹². Отці Собору наполегливо радять виконувати цей обов'язок правильно, пам'ятаючи про те, «щоб не жертвувати як милостиню те, що вже належить по справедливості»³⁹³. Любов до бідних абсолютно «несумісна з непомірною любов'ю багатств або з їх егоїстичним використанням»³⁹⁴ (пор. Як 5, 1-6).

³⁸⁹ Пор. ККЦ, 2444.

³⁹⁰ ККЦ, 2448.

³⁹¹ ККЦ, 2447.

³⁹² Св. Григорій Великий, *Regula pastoralis*, 3, 21: PL 77, 87: “Nam cum qualibet necessaria indigentibus ministramus, sua illis reddimus, non nostra largimur; iustitiae potius debitum soluimus, quam misericordiae opera implemus”.

³⁹³ II Ватиканський Собор, декрет *Apostolicam actuositatem*, 8: AAS 58 (1966), 845; *пор. ККЦ, 2446.*

³⁹⁴ ККЦ, 2445.

IV. ПРИНЦИП СУБСИДІАРНОСТІ

а. Походження та значення

185. *Субсидіарність* – одна з найбільш сталих і характерних настанов соціальної доктрини Церкви; вона міститься вже у першій великій соціальній енцикліці³⁹⁵. Не можна утверджувати людську гідність, не піклуючись про родини, групи, асоціації, місцеві територіальні одиниці – одним словом, про ту сукупність економічних, суспільних, культурних, спортивних, розважальних, професійних і політичних об'єднань, які спонтанно утворюють люди і які уможливають досягнення ефективного соціального росту³⁹⁶. Це середовище громадянського суспільства, під яким розуміємо сукупність взаємовідносин між індивідуумами і проміжними суспільними групами. Такі відносини первинні і виникають завдяки «творчій суб'єктивності громадянина»³⁹⁷. Мережа цих відносин укріплює соціальну тканину, закладає основи справжньої спільноти людей і дозволяє визнавати найвищі рівні соціальної діяльності³⁹⁸.

186. *На необхідності захищати і підтримувати справжні прояви соціального життя Церква наголошує в енцикліці *Quadragesimo anno*, де вказує на принцип субсидіарності як на важливий принцип «соціальної філософії». «Наскільки несправедливо відбирати у людини те, з чим вона може впоратись завдяки власній ініціативі і працьовитості, і віддавати спільноті, настільки ж несправедливо доручати суб'єктам вищого порядку те, що можуть зробити суб'єкти нижчого порядку. Це водночас серйозне зло і порушення справедливого порядку, оскільки будь-яка діяльність суспільства за своєю*

³⁹⁵ Пор. Лев XIII, енци. *Rerum novarum: Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 101-102, 123.

³⁹⁶ Пор. ККЦ, 1882.

³⁹⁷ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 15: AAS 80 (1988), 529; *nop.* Пій XI, енци. *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), 203; Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: AAS 53 (1961), 439; II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 65: AAS 58 (1966), 1086-1087; Конгрегація віровчення, інстр. *Libertatis conscientia*, 73, 85-86: AAS 79 (1987), 586, 592-593; Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 48: AAS 83 (1991), 852-854; ККЦ, 1883-1885.

³⁹⁸ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 49: AAS 83 (1991), 854-856; Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 15: AAS 80 (1988), 528-530.

природою повинна спрямовуватись на те, щоб допомагати членам суспільства, а не руйнувати чи поглинати їх»³⁹⁹.

Згідно із цим принципом, усі суб'єкти вищого рівня мають надавати допомогу (subsidiium) – тобто підтримку, сприяння і розвиток – суб'єктам нижчого рівня. Таким чином, проміжні соціальні групи можуть ефективно виконувати свої функції і не повинні, всупереч справедливості, віддавати їх соціальним утворенням вищого рівня, оскільки останні поглинуть і замінять їх собою, відберуть гідність і їхнє місце у суспільстві.

Субсидіарності, яку розуміємо у позитивному значенні як економічну, інституційну і правову допомогу, надану суспільному утворенню нижчого рівня, відповідає низка *негативних аспектів*, які вимагають, щоб держава утримувалась від усього, що де-факто обмежує життєвий простір менших базових клітинок суспільства. Їхню ініціативу, свободу і відповідальність не можна утискати.

б. Конкретні вказівки

187. *Принцип субсидіарності захищає людей від зловживань влади вищого рівня і закликає цю владу допомагати окремим особам і проміжним групам здійснювати свої обов'язки. Цей принцип необхідний, оскільки кожна людина, родина чи проміжна група може запропонувати спільноті щось своє, оригінальне.* Досвід свідчить, що заперечення субсидіарності чи її обмеження в ім'я демократизації або рівності всіх членів суспільства обмежує чи навіть руйнує дух свободи та ініціативи.

Принципу субсидіарності суперечать певні форми централізації, бюрократизації, соціальної допомоги та невиправдана і надмірна присутність держави й владного апарату в житті суспільства. «Своїм безпосереднім втручанням і зніманням з суспільства відповідальності держава соціальної допомоги веде до втрати людської енергії і надмірного зростання державних установ, де панує бюрократична логіка замість турботи про потребуючих і страшенно зростають витрати»⁴⁰⁰. Невизнання чи недостатнє визнання

³⁹⁹ Пій XI, енци. *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), 203; *пор.* Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 48: AAS 83 (1991), 852-854; *KKЦ*, 1883.

⁴⁰⁰ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 48: AAS 83 (1991), 854.

приватної ініціативи – зокрема й економічної – та її соціальної функції, а також наявність монополій, руйнують принцип субсидіарності.

Практичній реалізації принципу субсидіарності *відповідають*: повага до людської особи і родини й ефективне сприяння їхньому розвитку; більш висока оцінка ролі асоціацій і проміжних організацій у прийнятті основних рішень і реалізації завдань, які не можуть бути делеговані іншим суб'єктам; заохочування приватної ініціативи, щоб кожне соціальне утворення, з притаманними йому особливостями, слугувало спільному благу; наявність плюралізму в суспільстві і відповідна система представництва всіх його складових; захист прав людини і меншин; децентралізація бюрократичного та адміністративного апарату; досягнення рівноваги між державним і приватним секторами і, як наслідок, визнання соціальної функції приватного сектору; покладання більшої відповідальності на громадян як активних учасників політичного і соціального життя країни.

188. *Різні обставини можуть зробити доцільним виконання державою замісної функції*⁴⁰¹. Можна уявити, наприклад, ситуації, в яких держава мусить сама стимулювати економіку, оскільки громадянське суспільство не може впоратись із цим самотужки. Можна також уявити ситуацію серйозної соціальної нерівноваги чи несправедливості, в якій лише втручання держави може створити умови для більшої рівності, справедливості і миру. Однак, згідно із принципом субсидіарності, таке інституційне заміщення не повинно тривати довше, ніж це необхідно, оскільки його виправдовує лише *надзвичайність* ситуації. У будь-якому разі, правильне розуміння спільного блага, чий вимоги ніколи не повинні суперечити захисту й утвердженню примата людської особи і її основних суспільних проявів, мусить залишатися критерієм для прийняття рішень щодо застосування принципу субсидіарності.

⁴⁰¹ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 48: AAS 83 (1991), 852-854.

V. УЧАСТЬ

а. Значення і цінність

189. *Характерний наслідок реалізації принципу субсидіарності – участь⁴⁰², суть якої проявляється у низці різних видів діяльності, завдяки якій громадянин, окремо чи спільно з іншими, безпосередньо чи через власних представників, робить внесок у культурне, економічне, соціальне і політичне життя громадянського суспільства, до якого він належить⁴⁰³. Участь – обов'язок, який кожен повинен виконувати свідомо, відповідально і задля спільного блага⁴⁰⁴.*

Участь не може обмежуватись лише якоюсь окремою сферою суспільного життя, враховуючи її важливість для розвитку – насамперед, людського – у таких сферах, як праця й економічна діяльність, з притаманною їм внутрішньою динамікою⁴⁰⁵, інформація і культура і, головне, соціальне і політичне життя, аж до найвищих його рівнів, від яких залежить співробітництво між народами і побудова солідарного міжнародного співтовариства⁴⁰⁶. Отже, вкрай необхідно заохочувати участь, насамперед найбільш знедолених, і періодично здійснювати зміну політичних лідерів, щоб запобігти розповсюдженню прихованих привілеїв. Більш того, потрібні великі моральні зусилля, щоб управління громадським життям стало результатом спільної відповідальності всіх і кожного перед спільним благом.

б. Участь і демократія

190. *Участь у житті спільноти – не лише одне з найбільших прагнень громадянина, покликаного вільно і відповідально виконувати*

⁴⁰² Пор. Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 22, 46: *AAS* 63 (1971), 417, 433-435; Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священників*, 40, Vatican Polyglot Press, Рим 1988, с. 41-42.

⁴⁰³ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 75: *AAS* 58 (1966), 1097-1099.

⁴⁰⁴ Пор. ККЦ, 1913-1917.

⁴⁰⁵ Пор. Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: *AAS* 53 (1961), 423- 425; Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 14: *AAS* 73 (1981), 612- 616; Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 35: *AAS* 83 (1991), 836-838.

⁴⁰⁶ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 44-45: *AAS* 80 (1988), 575-578.

свою громадянську роль разом з іншими і задля інших⁴⁰⁷, а й одна із підвалин будь-якого демократичного ладу й одна з найбільших гарантій стабільності демократичної системи. Справді, демократичність уряду визначається, перш за все, тим, що народ передає йому владу і функції, які він здійснює від імені народу і на благо народу. Отже, очевидно, що *характерною рисою будь-якої демократії має бути участь*⁴⁰⁸. Це означає, що різних суб'єктів громадянського суспільства на всіх його рівнях слід інформувати, вислуховувати і залучати до виконання його функцій.

191. *Участі можна домогтися в усіх видах відносин між громадянином і інституціями: задля цієї мети особливу увагу необхідно звернути на історичний і соціальний контекст, у якому може реалізуватися справжня участь.* Подолання культурних, юридичних і соціальних перешкоди, які часом стають справжніми бар'єрами *спільної участі* громадян у вирішенні долі їхньої спільноти, вимагає інформаційної і виховної роботи⁴⁰⁹. З цієї точки зору будь-яка позиція, яка заохочує громадян до неадекватної чи неправильної участі в соціальному і політичному житті, чи поширює неприязнь до всього, що стосується цієї сфери, мусить викликати занепокоєння, а отже, потребує пильного розгляду. Наприклад, спроби окремих громадян «виторгувати» в інституції найвигідніші умови для себе, наче ці установи існують для задоволення егоїстичних потреб; зведення своєї участі лише до голосування на виборах, а в багатьох випадках навіть ухилення й від цього⁴¹⁰.

Занепокоєння викликають також країни з тоталітарним чи диктаторським режимом, у яких докорінно заперечується фундаментальне право на участь у суспільному житті, оскільки в ньому вбачається безпосередня загроза для держави⁴¹¹. У деяких країнах це право існує лише формально, але на практиці не виконується, тоді як в інших бюрократія, що розростається, фактично позбав-

⁴⁰⁷ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 278.

⁴⁰⁸ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 46: AAS 83 (1991), 850-851.

⁴⁰⁹ Пор. ККЦ, 1917.

⁴¹⁰ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 30-31: AAS 58 (1966), 1049-1050; Іван Павло II, Енци. *Centesimus annus*, 47: AAS 83 (1991), 851-852.

⁴¹¹ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 44-45: AAS 83 (1991), 848-849.

ляє громадян можливості брати активну участь у суспільному і політичному житті⁴¹².

VI. ПРИНЦИП СОЛІДАРНОСТІ

а. Значення і цінність

192. *Солідарність особливим чином підкреслює властиву людині соціальну природу, рівну гідність і права кожного, а також спільний шлях людей і народів до більшої єдності.* Ніколи раніше не було настільки розповсюджено усвідомлення, що *люди і народи пов'язані взаємозалежністю* на всіх рівнях⁴¹³. Стрімке поширення шляхів і засобів комунікації «в режимі реального часу», надзвичайні досягнення в галузі комп'ютерних технологій, зростання обсягів торгівлі й обміну інформацією – усе це свідчить, що вперше за всю історію існування людства стало можливим, принаймні з технічної точки зору, побудувати відносини між людьми, які розділені великими відстанями і незнайомі.

Однак, у всьому світі, поруч із феноменом взаємозалежності і його постійним поширенням, продовжує існувати різюча нерівність між розвинутими країнами і тими, що розвиваються. Ця нерівність поглиблюється також унаслідок різних форм експлуатації, гноблення і корупції, які негативно впливають на внутрішнє і міжнародне життя багатьох держав. *Процес зростання взаємозалежності між людьми і народами повинен супроводжуватися інтенсивними зусиллями на етично-соціальному рівні, щоб уникнути небезпечних наслідків несправедливості в глобальному масштабі, які можуть негативно позначитися навіть на тих країнах, які зараз успішно розвиваються*⁴¹⁴.

⁴¹² Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 15: *AAS* 80 (1988), 528-530; Пій XII, *Різвяне радіозвернення* 24 грудня 1952 р.: *AAS* 45 (1953), 37; Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 47: *AAS* 63 (1971), 435-437.

⁴¹³ Поняття «взаємозалежності» можна пов'язати з класичною темою «соціалізації», яку неодноразово досліджувала соціальна доктрина Церкви; пор. Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: *AAS* 53 (1961), 415-417; II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 42: *AAS* 58 (1966), 1060-1061; Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 14-15: *AAS* 73 (1981), 612-618.

⁴¹⁴ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 11-22: *AAS* 80 (1988), 525-540.

б. Солідарність як соціальний принцип і моральна чеснота

193. *Нові відносини взаємозалежності між людьми і народами, які фактично є формами солідарності, повинні орієнтуватися на справжню етично-соціальну солідарність. Ця моральна вимога стосується всіх людських відносин. Отже, солідарність розглядається у розрізі двох взаємодоповнюючих аспектів – соціального принципу⁴¹⁵ і моральної чесноти⁴¹⁶.*

Солідарність, насамперед, слід розглядати як соціальний принцип, який визначає устрій суспільних інститутів. Згідно із цим принципом, «структури гріха»⁴¹⁷, які панують у відносинах між людьми і народами, необхідно здолати, очистити і перетворити на структури солідарності, створивши чи відповідно змінивши закони, ринкові правила і правові системи.

Водночас, солідарність – справжня моральна чеснота, яка не полягає у «невиразному співчутті чи поверховому жалю, що спричинені бідами багатьох людей, близьких і далеких. Навпаки, це тверда і наполеглива рішучість присвятити себе спільному благу, тобто благу всіх і кожного, оскільки всі ми відповідальні за всіх»⁴¹⁸. Солідарність належить до сфери справедливості, і тому підноситься до рівня фундаментальних соціальних чеснот. Ця чеснота орієнтована, головним чином, на спільне благо та полягає у «прагненні блага для ближнього і готовності, в євангельському сенсі, “втратити себе” заради іншого, замість того, щоб експлуатувати його, і “служити йому”, замість того, щоб гнобити задля власної вигоди (пор. Мт 10, 40-42; 20, 25; Мр 10, 42-45; Лк 22, 25-27)»⁴¹⁹.

⁴¹⁵ Пор. ККЦ, 1939-1941.

⁴¹⁶ Пор. ККЦ, 1942.

⁴¹⁷ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 36, 37: *AAS* 80 (1988), 561-564; *nop.* Іван Павло II, апост. повч. *Reconciliatio et poenitentia*, 16: *AAS* 77 (1985), 213-217.

⁴¹⁸ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 38: *AAS* 80 (1988), 565-566.

⁴¹⁹ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 38: *AAS* 80 (1988), 566; *nop.* Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 8: *AAS* 73 (1981), 594-598; Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 57: *AAS* 83 (1991), 862-863.

в. Солідарність і спільне зростання людства

194. *Вчення соціальної доктрини Церкви чітко стверджує, що між солідарністю і спільним благом, між солідарністю і універсальним призначенням благ, між солідарністю і рівністю між людьми і народами, між солідарністю і миром у світі існує тісний зв'язок*⁴²⁰. Термін «солідарність», який широко використовує Вчительство⁴²¹, містить загальну вимогу визнати у сукупності зв'язків, що об'єднують між собою людей і соціальні групи, місце, відведене людській свободі задля спільного розвитку всіх людей. Зусилля у цьому напрямку стають позитивним внеском у спільну справу, в пошук можливого порозуміння там, де панують настрої роз'єднання і розладу. Ці зусилля зміцнюють готовність віддати себе задля блага ближнього, долаючи межі індивідуальних чи часткових інтересів⁴²².

195. *Принцип солідарності вимагає від людей нашого часу глибшого усвідомлення того, що вони в боргу перед своїм суспільством. Вони*

⁴²⁰ *Пор.* Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 17, 39, 45: *AAS* 80 (1988), 532-533, 566-568, 577-578. Міжнародна солідарність – також вимога морального порядку; мир у світі залежить переважно від неї: *пор.* II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 83-86: *AAS* 58 (1966), 1107-1110; Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 48: *AAS* 59 (1967), 281; Папська рада «Справедливість і мир», *На службі людській спільноті: етичний підхід до питання міжнародного боргу* (27 грудня 1986 р.), I, 1, Vatican Polyglot Press, Ватикан 1986, с. 11; *ККЦ*, 1941, 2438.

⁴²¹ Солідарність – хоча ще не названа прямо – була одним з основних принципів *Rerum novarum* (*пор.* Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: *AAS* 53 [1961], 407). «Принцип, який сьогодні зветься принципом солідарності... часто згадує Папа Лев XIII, послуговуючись словом “дружба”, яке у цьому ж значенні знаходимо у грецьких філософів. Папа Пій вживав термін “соціальне милосердя”. Папа Павло VI, розширюючи межі концепції, щоб охопити новітні аспекти соціального питання, говорить про “цивілізацію любові”» (Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 10: *AAS* 83 [1991], 805). Солідарність – один з основних принципів усього соціального вчення Церкви (*пор.* Конгрегація віровчення, інстр. *Libertatis conscientia*, 73: *AAS* 79 [1987], 586). Починаючи від Пія XII (*пор.* Енци. *Summi Pontificatus*: *AAS* 31 [1939], 426-427), термін «солідарність» вживають частіше й у більш широкому значенні: від «закоону» в тій же енцикліці до «принципу» (*пор.* Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: *AAS* 53 [1961], 407), «обов'язку» (*пор.* Павло VI, Енци. *Populorum progressio*, 17, 48: *AAS* 59 [1967], 265-266, 281), «цінності» (*пор.* Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 38: *AAS* 80 [1988], 564-566) і, нарешті, «чесноти» (*пор.* Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 38, 40: *AAS* 80 [1988], 564-566, 568-569).

⁴²² *Пор.* Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священників*, 38, Vatican Polyglot Press, Рим 1988, с. 40-41.

зобов'язані йому умовами, що роблять можливим людське життя, неподільним і необхідним спадком культури, наукових і технічних знань, матеріальних і нематеріальних благ, а також усіма плодами людського досвіду. Такий же борг слід визнати і щодо різних проявів суспільної діяльності, щоб рух людства вперед не урвався, а до нього могли приєднатися теперішні і майбутні покоління, які покликані розділити цей дар у солідарності.

г. Солідарність в житті і посланні Ісуса Христа

196. Досконала вершина в цьому контексті – життя Ісуса з Назарету, Нової Людини, солідарної з людством аж до «смерті на хресті» (Філ 2, 8). У Ньому завжди можна побачити живий знак тієї безмежної і трансцендентної любові Бога-з-нами, Який бере на Себе немочі Свого народу, іде з ним, спасає і єднає його⁴²³. У Ньому і завдяки Йому можна виявити, що суспільне життя, незважаючи на всі його суперечності і невизначеності, – це простір життя і надії, оскільки воно становить знак благодаті, яку Бог постійно пропонує кожному, запрошуючи до вищих і повніших форм співпричастя.

Ісус із Назарету вказує на зв'язок між солідарністю і любов'ю, осягаючи повноту значення цього зв'язку⁴²⁴: «У світлі віри солідарність прагне вийти поза свої межі, набути специфічно християнського виміру цілковитої безкорисливості, прощення і примирення. Тоді ближній виявляється не лише людиною зі своїми правами та рівністю, а перетворюється на живий образ Бога Отця, образ, який відкупив кров'ю Ісус Христос і який знаходиться під постійним діянням Святого Духа. Тому ближнього необхідно любити, навіть якщо це ворог, такою ж любов'ю, якою любить його Господь; і заради нього треба бути готовим піти на жертву, навіть на найбільшу: покласти своє життя за брата (пор. 1 Йн 3, 16)»⁴²⁵.

⁴²³ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 32: AAS 58 (1966), 1051.

⁴²⁴ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 40: AAS 80 (1988), 568: «Солідарність – це, безсумнівно, християнська чеснота. Все вищесказане дає можливість побачити багато спільного між солідарністю і християнською любов'ю, яка слугує характерним знаком Христових учнів (пор. Йн 13:35)».

⁴²⁵ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 40: AAS 80 (1988), 569.

VII. ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ЦІННОСТІ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

а. Зв'язок між принципами і цінностями

197. *Поряд із принципами, на основі яких повинно будуватися суспільство, гідне людини, у своїй соціальній доктрині Церква звертає увагу на фундаментальні цінності.* Принципи і цінності, безумовно, взаємопов'язані, адже суспільні цінності – це вираз поваги до окремих аспектів морального блага, якому сприяють ці принципи і слугують орієнтиром для побудови відповідно структурованого та упорядкованого життя у суспільстві. Тому ці цінності потребують втілення в дійсність як основних принципів суспільного життя, так і особистих чеснот, зокрема моральної поведінки, яка відповідає цим цінностям⁴²⁶.

Усі суспільні цінності притаманні гідності людини і стимулюють її справжній розвиток. Це такі цінності як істина, свобода, справедливість, любов⁴²⁷. Втілення їх у життя – найнадійніший і найнеобхідніший шлях особистого удосконалення і гуманізації суспільного існування. Вони слугують необхідним орієнтиром для громадської влади, покликаної сприяти «важливим реформам економічних, політичних, культурних і технологічних структур, а також необхідним змінам у суспільних інститутах»⁴²⁸. Повага до законної автономії земного життя спонукає Церкву не втручатися в окремі компетенції технічного чи тимчасового устрою⁴²⁹. Однак це не перешкоджає їй висловлювати власну думку, щоб показати, що у своїх рішеннях кожна людина або утверджує ці цінності, або заперечує їх⁴³⁰.

⁴²⁶ Пор. ККЦ, 1886.

⁴²⁷ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 26: AAS 58 (1966), 1046-1047; Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 265-266.

⁴²⁸ Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священників*, 43, Vatican Polyglot Press, Рим 1988, с. 44.

⁴²⁹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 36: AAS 58 (1966), 1053-1054.

⁴³⁰ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 1: AAS 58 (1966), 1025-1026; Павло VI, Енци. *Populorum progressio*, 13: AAS 59 (1967), 263-264.

б. Істина

198. *Обов'язок кожної людини полягає у тому, щоб завжди прагнути істини, поважати її і відповідально свідчити про неї*⁴³¹. Життя в істині має особливе значення в суспільних відносинах, адже, коли співіснування людей у спільноті засноване на істині, воно впорядковане, плідне і відповідає гідності людини⁴³². Що більше люди і суспільні групи намагаються розв'язати соціальні проблеми, керуючись істиною, то більше вони уникають зловживань і узгоджують свої дії з об'єктивними вимогами моралі.

*Наш час вимагає інтенсивної виховної діяльності*⁴³³, і кожен має взяти на себе відповідні зобов'язання, аби не зводити пошук правди до сукупності різних точок зору чи однієї з них, а заохочувати його в кожній сфері і запобігати будь-якій спробі зробити відносними вимоги істини чи заперечити її⁴³⁴. Це питання особливо актуальне для сфери соціальної комунікації, а також економіки. Безпринципне використання грошей у цих сферах породжує все більше питань, що наполегливо вимагають прозорості та чесності в особистій і суспільній діяльності.

в. Свобода

199. *Свобода – це найвище свідчення Божої подоби в людині, а отже, знак найвищої гідності кожної людської особи*⁴³⁵. «Свобода здійснюється у стосунках між людьми. Кожна людина, створена на образ

⁴³¹ Пор. ККЦ, 2467.

⁴³² Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 265-266, 281.

⁴³³ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 61: AAS 58 (1966), 1081-1082; Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 35, 40: AAS 59 (1967), 274-275, 277; Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 44: AAS 80 (1988), 575-577. Для проведення соціальної реформи «першочерговим завданням, яке впливає на успіх виконання всіх інших задач, є виховання» (Конгрегація віровчення, інстр. *Libertatis conscientia*, 99: AAS 79 (1987), 599).

⁴³⁴ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 16: AAS 58 (1966), 1037; ККЦ, 2464-2487.

⁴³⁵ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 17: AAS 58 (1966), 1037-1038; ККЦ, 1705, 1730; Конгрегація віровчення, інстр. *Libertatis conscientia*, 28: AAS 79 (1987), 565.

Божий, має природне право бути визнаною вільною і відповідальною істотою. Усі мають обов'язок віддати цю пошану кожному. Право *користати зі свободи* є вимогою, невіддільною від гідності людської особи, особливо в моральній та релігійній площині»⁴³⁶. Не можна обмежувати значення свободи, розглядаючи її суто в індивідуалістичній перспективі і зводячи до необґрунтованого та неконтрольованого використання власної автономії: «Свобода не означає тотальної самодостатності людини чи відсутності будь-яких взаємовідносин; насправді вона існує лише там, де взаємні зв'язки, що регулюються правдою і справедливістю, поєднують людей»⁴³⁷. Усвідомлення свободи поглиблюється і розширюється тоді, коли люди захищають її – в усіх її проявах – і на рівні суспільства.

200. *Свобода – прояв винятковості людської особи – виявляється у тому, що кожному членові суспільства дозволено реалізувати своє покликання; шукати істину і сповідувати власні релігійні, культурні і політичні ідеї; висловлювати власну думку; обирати власний життєвий статус; вирішувати, по змозі, яку працю виконувати; займатися економічною, соціальною і політичною діяльністю. Це має відбуватися в рамках «жорстких правових норм»⁴³⁸, у рамках спільного блага і громадського порядку і, в будь-якому разі, в душі відповідальності.*

З іншого боку, свобода – це також здатність відмовитися від морального зла, під якою б маскою воно не ховалось⁴³⁹, здатність відмежуватися від усього того, що перешкоджає розвитку особистості, родини чи суспільства. Повнота свободи полягає в здатності розпоряджатися собою, прагнучи справжнього добра у межах універсального спільного блага⁴⁴⁰.

⁴³⁶ ККЦ, 1738.

⁴³⁷ Пор. Конгрегація віровчення, інстр. *Libertatis conscientia*, 26: AAS 79 (1987), 564-565.

⁴³⁸ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 42: AAS 83 (1991), 846. Це твердження стосується економічної ініціативи, але його можна поширити і на інші сфери особистої діяльності.

⁴³⁹ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 17: AAS 83 (1991), 814-815.

⁴⁴⁰ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 289-290.

г. Справедливість

201. *Справедливість – це цінність, яка поєднується з відповідною кардинальною моральною чеснотою*⁴⁴¹. Згідно з найбільш класичним визначенням, вона «полягає в постійному і твердому бажанні віддати Богові і ближньому те, що їм належить»⁴⁴². З суб'єктивної точки зору, справедливість втілюється у поведінці, в основі якої лежить бажання вбачати в іншому особу, натомість, з об'єктивної точки зору, вона становить головний критерій моральності між-особистісного і суспільного середовища⁴⁴³.

Соціальне Вчителство Церкви постійно закликає поважати класичні форми справедливості: *комутативну, дистрибутивну і юридичну*⁴⁴⁴. Все більшої ваги надається *соціальній справедливості*⁴⁴⁵, що являє собою розвиток *загальної справедливості*. Соціальна справедливість регулює суспільні взаємозв'язки, опираючись на *закон*. Вона пов'язана із *соціальним питанням*, яке сьогодні набуває глобальних масштабів, зачіпає суспільні, політичні й економічні аспекти і, насамперед, структуру проблем і їхнє розв'язання⁴⁴⁶.

202. *Справедливість надзвичайно важлива в наші дні, коли цінність людини, її гідність та права, незважаючи на проголошені наміри, наражаються на серйозну небезпеку через розповсюджене прагнення до виключного використання критерію корисності і власності*. Згідно з цими критеріями, справедливість зазнає також обмежень; вона набуває повного й істинного значення в християнській антропології. Справедливість – це не проста угода між людьми, оскільки те, що «справедливо», споконвічно визначається не законом, а глибокою ідентичністю людської істоти⁴⁴⁷.

⁴⁴¹ Пор. Святий Тома, *Summa theologiae*, I-II, q. 6: Ed. Leon. 6, 55-63.

⁴⁴² ККЦ, 1807; пор. Святий Тома Аквінський, *Summa theologiae*, II-II, q. 58, a. 1: Ed. Leon. 9, 9-10: «iustitia est perpetua et constans voluntas ius suum unicuique tribuendi».

⁴⁴³ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 282-283.

⁴⁴⁴ Пор. ККЦ, 2411.

⁴⁴⁵ Пор. ККЦ, 1928-1942, 2425-2449, 2832; Пій XI, енци. *Divini Redemptoris*: AAS 29 (1937), 92.

⁴⁴⁶ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 2: AAS 73 (1981), 580-583.

⁴⁴⁷ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 40: AAS 80 (1988), 568; пор. ККЦ, 1929.

203. Цілковита істина про людину дає можливість вийти за межі бачення справедливості як звичайної угоди – обмеженого бачення – і відкрити нові обрії солідарності і любові і для справедливості. «Самої справедливості замало. Вона може навіть заперечувати саму себе, якщо не відкриється більшій силі, якою є любов»⁴⁴⁸. Справді, соціальна доктрина Церкви поряд із справедливістю ставить солідарність, бо вона – першочерговий шлях миру. Якщо мир – це плід справедливості, то «сьогодні можна сказати з такою ж упевненістю і силою біблійного натхнення (пор. Іс 32, 17; Як 3, 18): *Opus solidaritatis pax*, що мир – це плід солідарності»⁴⁴⁹. Фактично, миру «можна досягти завдяки суспільній і міжнародній справедливості, а також чеснотам, які сприяють об'єднанню і вчать жити в єдності, щоб будувати в єдності – даючи й отримуючи – нове суспільство і кращий світ»⁴⁵⁰.

VIII. ШЛЯХ ЛЮБОВІ

204. Між усіма чеснотами, а особливо між чеснотами, суспільними цінностями і любов'ю існує глибокий зв'язок, який необхідно усвідомити. Любов часто обмежують рамками близьких відносин чи розглядають тільки як суб'єктивний аспект поведінки на користь інших людей; натомість слід переосмислити її і виявити її справжню цінність як найвищого й універсального критерію всієї соціальної етики. З усіх шляхів, навіть тих, якими йдемо, намагаючись відповідати на нові форми сучасного соціального питання, «найбільш достойний шлях» (пор. 1 Кор 12, 31) – той, що позначений любов'ю.

205. Такі цінності, як істина, свобода і справедливість народжуються і зростають із внутрішнього джерела любові. Життя людей у суспільстві впорядковане, воно дає плоди добра і відповідає потребам гідності людини тільки тоді, коли в його основі лежить правда; коли воно керується справедливістю, тобто реально дотри-

⁴⁴⁸ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2004 р.), 10: AAS 96 (2004), 121.

⁴⁴⁹ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 39: AAS 80 (1988), 568.

⁴⁵⁰ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 39: AAS 80 (1988), 568.

муються права і виконуються відповідні обов'язки; коли його надихають самовідданістю, а потреби інших приймають за власні; коли воно зміцнюється в єднанні духовних цінностей і турбот про матеріальні потреби інших; коли його свободи не обмежуються, що відповідає гідності кожної людини, розумна природа якої спонукає взяти на себе відповідальність за власні дії⁴⁵¹. Ці цінності становлять міцну та стійку опору життя і діяльності людини: вони визначають якість усіх суспільних дій та інститутів.

206. *Любов – це передумова справедливості, але вона перевищує її, бо справедливість «повинна утілюватися в християнській любові»⁴⁵². Якщо справедливість «сама по собі відіграє роль “судді” між людьми задля справедливого розподілу об'єктивних благ, то лише любов (включно з тією любов'ю, яку ми називаємо “милосердям”) здатна повернути людину самій собі»⁴⁵³. Людські відносини не може регулювати виключно справедливість: «Довід минулого і теперішнього свідчить, що самої лише справедливості замало і що вона може навіть дійти до самозаперечення і самознищення... Саме історичний досвід породив вислів: *summit ius, summa iniuria* (вершина права – вершина несправедливості)»⁴⁵⁴. По суті, «у будь-якій сфері міжлюдських відносин справедливість необхідна, так би мовити, “виправити” тією любов'ю, котра, як каже св. Павло, “терпелива і добра”, чи, іншими словами, наділена рисами милосердної любові, що має істотне значення для Євангелія і християнства»⁴⁵⁵.*

207. *Жодний закон, жодні правила чи домовленості ніколи не переконують людей і народи жити в єдності, братерстві і мирі; жодна аргументація не здатна перевершити заклик любові. Виключно любов як «форма чеснот»⁴⁵⁶ здатна оживити суспільні відносини і*

⁴⁵¹ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 265-267.

⁴⁵² Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2004 р.), 10: AAS 96 (2004), 120.

⁴⁵³ Іван Павло II, енци. *Dives in misericordia*, 14: AAS 72 (1980), 1223.

⁴⁵⁴ Іван Павло II, енци. *Dives in misericordia*, 12: AAS 72 (1980), 1216.

⁴⁵⁵ Іван Павло II, енци. *Dives in misericordia*, 14: AAS 72 (1980), 1224; пор. ККЦ, 2212.

⁴⁵⁶ Святий Тома Аквінський, *Summa theologiae*, II-II, q. 23, а. 8: Ed. Leon. 8, 72; пор. ККЦ, 1827.

надати їм форми, спрямовуючи їх на шлях миру у все складнішому світі. Однак задля цього необхідно показати, що любов не лише спонукає індивідуальну діяльність людей, а й становить силу, яка здатна надихнути на нові шляхи вирішення проблем сучасного світу, докорінно оновити зсередини структури, суспільні організації і правові системи. Тож любов набирає форми *суспільного і політичного* милосердя: «Суспільне милосердя спонукає нас любити спільне благо»⁴⁵⁷, шукати блага всіх людей, не виокремлюючи їх, а розглядаючи у суспільному вимірі, який їх об'єднує.

208. *Суспільне і політичне милосердя не обмежується відносинами між людьми, а поширюється на всю мережу відносин, тобто на суспільну і політичну спільноту. Отже, воно на цьому рівні милосердя сприяє пошуку найбільшого блага для спільноти як цілісності.* В багатьох ситуаціях ближній, якого необхідно любити, знаходиться «у суспільстві». Таким чином, справді любити ближнього, допомагати йому в його потребах чи позбавляти бідності може означати зовсім інше, аніж любити його на індивідуальному рівні. *Любити ближнього на суспільному рівні означає використовувати, в залежності від ситуації, суспільні структури, аби покращити його життя чи усунути соціальні фактори, що зумовлюють його бідність.* Безперечно, відповідати *тут і зараз* на реальну і пекучу потребу ближнього – це проявляти любов та милосердя. Але справою любові є також намагання *організувати і побудувати суспільство* таким чином, щоб ближній не опинився в бідності, особливо коли виникає ситуація, в якій велика кількість людей і цілі народи потерпають від бідності і коли така ситуація переростає у справжню *соціальну проблему світового масштабу.*

⁴⁵⁷ Павло VI, *Звернення до Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН з нагоди XXV-тої річниці її заснування* (16 листопада 1970 р.): *Insegnamenti di Paolo VI*, т. VIII, с. 1153.

ЧАСТИНА ДРУГА

«...Соціальне вчення Церкви – це знаряддя
евангелізації і як таке воно провіщає Бога і тайну
спасіння у Христі кожній людині,
в такий спосіб відкриваючи людині її саму.

У цьому і тільки у цьому світлі
Церква розглядає все інше:
права кожної людини, зокрема “пролетарів”,
родину та освіту, обов’язки держави,
устрій національних та міжнародних співтовариств,
економіку, культуру, війну і мир,
повагу до життя від зачаття до смерті».

(Centesimus annus, 54)

Розділ п'ятий

Родина як життєво важлива клітина суспільства

І. РОДИНА ЯК ПЕРША ПРИРОДНА ГРОМАДА

209. *Святе Письмо постійно підкреслює важливість і пріоритетність родини для людини і суспільства.* «Не добре чоловікові бути самому» (Бут 2, 18). Біблійний текст про створення людини (пор. Бут 1, 26-28, 2, 7-24) описує, як – за задумом Божим – пара утворює «першу форму особового сопричастя»⁴⁵⁸. Єва створена подібною до Адама так, аби своєю відмінністю доповнювати його (пор. Бут 2:18) й утворити з ним «одне тіло» (Бут 2, 24, пор. Мт 19, 5-6)⁴⁵⁹. Обоє вони беруть участь у продовженні роду, що долучає їх до співпраці з Богом: «Будьте плідні й множитесь і наповнюйте землю» (Бут 1, 28). За задумом Творця, родина – це «перше місце “гуманізації” людини і суспільства» та «коліска життя і любові»⁴⁶⁰.

210. *Саме в родині ми пізнаємо любов і вірність Господа та відчуваємо необхідність відповісти на них* (пор. Вих 12, 25-27, 13, 8, 14-15; Втор 6, 20-25, 13, 7-11; 1 Сам 3, 13). У родині діти отримують перші і найважливіші уроки практичної мудрості, з якою пов'язані чесноти (пор. Прип 1, 8-9, 4, 1-4, 6, 20-21; Сир 3, 1-16, 7, 27-28). Отож сам Господь стає поручителем любові й вірності подружнього життя (пор. Мал 2, 14-15).

⁴⁵⁸ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 12: AAS 58 (1966), 1034.

⁴⁵⁹ Пор. ККЦ, 1605.

⁴⁶⁰ Іван Павло II, апост. повч. *Christifideles laici*, 40: AAS 81 (1989), 469.

Ісус народився і жив у конкретній родині, приймаючи всі притаманні їй риси⁴⁶¹. Він надав подружжю найвищої гідності, зробивши його таїнством нового завіту (пор. Мт 19, 3-9). Зважаючи на це, подружня пара віднаходить повноту власної гідності, а родина – свою тверду основу.

211. Церква, просвітлена сяйвом біблійного послання, вважає родину першою природною спільнотою (з притаманними їй первісними правами) і визначає їй центральне місце у суспільному житті. Якщо відвести родині «нижчу чи другорядну роль, позбавивши її законного місця в соціумі, то це суттєво зашкодить справжньому розвитку всього суспільства»⁴⁶².

Справді, родина народжується з глибокої єдності життя і любові, – єдності, що заснована на шлюбі між чоловіком і жінкою⁴⁶³. Родина має особистий і первинний суспільний характер, адже вона становить основний простір міжособистісних відносин, *першу і життєво важливу клітину суспільства*⁴⁶⁴. Родина – це божественний інститут, який, як прототип будь-якого суспільного устрою, стоїть біля початків життя людської особи.

а. Важливість родини для людської особи

212. Родина надзвичайно важлива для людської особи. Саме в цій колісці життя і любові народжуються і ростуть люди. З зачаттям дитини суспільство отримує в дар нову особу, яка покликана «із самих глибин свого існування до *сопричастя* з іншими і до *дарування* себе іншим»⁴⁶⁵. Отже, саме в родині взаємне дарування чоловіка і жінки, поєднаних у шлюбі, творить життєве середовище, в

⁴⁶¹ Свята Родина – це взірць родинного життя: «Нехай Назарет нагадає нам про справжнє значення родини, про справжнє значення *сопричастя* любові, його сувору і просту красу, його священний і непорушний характер. Нехай Назарет допоможе нам побачити, яке радісне і незамінне виховання в родині. Нехай він нам покаже природну функцію родини в соціальному устрої. Засвоїмо ж, нарешті, урок праці», Павло VI, *Промова в Назареті* (5 січня 1964 р.): AAS 56 (1964), 168.

⁴⁶² Іван Павло II, *Послання до родин Gratissimam sane*, 17: AAS 86 (1994), 906.

⁴⁶³ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 48: AAS 58 (1966), 1067-1069

⁴⁶⁴ Пор. II Ватиканський Собор, декрет *Apostolicam actuositatem*, 11: AAS 58 (1966), 848.

⁴⁶⁵ Іван Павло II, апост. повч. *Christifideles laici*, 40: AAS 81 (1989), 468.

якому діти «розвивають свої здібності, усвідомлюють власну гідність і готуються до зустрічі зі своєю неповторною долею»⁴⁶⁶.

В атмосфері справжньої любові, яка єднає членів родини, людина в своїй цілісності здобуває визнання і вчиться відповідальності. «Перша і засаднича структура “екології людини” – це сім’я, де людина отримує перші і визначальні поняття про істину та благо, дізнається, що означає любити і бути любленим, а відтак, що насправді значить бути особою»⁴⁶⁷. Обов’язки членів родини не визначаються договором, а походять із самої її суті: родина заснована на непорушному шлюбному завіті і сталій системі відносин, яка виникає із народженням чи всиновленням дітей.

б. Важливість родини для суспільства

213. *Родина, природна спільнота, в якій проявляється соціальна природа людини, робить унікальний і незамінний внесок у добробут суспільства.* Родинний союз постає з особового сопричастя. «Поняття “сопричастя” характеризує особисті відносини між “я” і “ти”. Натомість, поняття “спільнота” виходить за рамки цих відносин, наближаючись до “суспільства”, до “ми”. Тому родина як спільнота осіб – це перша людська “громада”»⁴⁶⁸.

Суспільство, мірилом якого є родина, – найкраща запорука того, що людина уникатиме індивідуалізму чи колективізму, адже в сім’ї людська особа завжди перебуває у центрі уваги як мета і ніколи як засіб. Безперечно, благо людей і належне функціонування суспільства тісно пов’язані «зі здоров’ям подружнього і сімейного життя»⁴⁶⁹. Без міцних у єдності і непохитних у вірності родин людина стає слабкою. У сім’ї дитині прищеплюють моральні цінності з перших років життя, передають духовний спадок релігійної спільноти і культурний спадок нації. У родині людина вчиться суспільній відповідальності й солідарності⁴⁷⁰.

⁴⁶⁶ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 39: AAS 83 (1991), 841.

⁴⁶⁷ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 39: AAS 83 (1991), 841.

⁴⁶⁸ Іван Павло II, *Послання до родин Gratissimum sane*, 7: AAS 86 (1994), 875; пор. ККЦ, 2206.

⁴⁶⁹ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 47: AAS 58 (1966), 1067; пор. ККЦ, 2210.

⁴⁷⁰ Пор. ККЦ, 2224.

214. *Необхідно утверджувати пріоритет родини над суспільством і державою.* Адже родина, щонайменше завдяки своїй репродуктивній функції, – це умова їхнього існування. За важливістю і цінністю ця функція передре всім іншим функціям, які покликані виконувати суспільство і держава⁴⁷¹. Родині належать непорушні права; її легітимує сама людська природа, а не визнання державою. *Таким чином, не родина існує для суспільства чи держави, а навпаки: суспільство і держава – для родини.*

Суспільні моделі, спрямовані на благо людини, не можуть ігнорувати пріоритет родини і суспільну відповідальність щодо неї. У своїх відносинах з родиною суспільство і держава зобов'язані суворо дотримуватися принципу субсидіарності. Згідно із цим принципом, державна влада не може забирати від родини завдання, які вона здатна виконувати сама чи у вільному союзі з іншими родинами. З іншого боку, ця ж влада зобов'язана підтримувати родину, надаючи їй допомогу, необхідну для належного виконання її обов'язків⁴⁷².

II. ПОДРУЖЖЯ ЯК ОСНОВА РОДИНИ

а. Значення подружжя

215. *Родина засновується на вільному виборі пнаречених поєднатися у шлюбі, на повазі до значення і цінності цього інституту, який не залежить від людини, а від Самого Бога: «Цей священний зв'язок, яким поєднуються задля блага подружжя, дітей і всього суспільства, не залежить лише від людської волі. Бо Сам Бог – Творець подружжя. Він обдаровує його різними благами і цілями»⁴⁷³.* Отже, інститут подружжя – «глибока душевна спільнота життя і любові... яку заклав Творець і наділив її власними законами»⁴⁷⁴ –

⁴⁷¹ Пор. Святий Престол, *Хартія прав родини*, Вступ, D-E, Vatican Polyglot Press, Ватикан 1983, с. 6.

⁴⁷² Пор. Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 45: *AAS* 74 (1982), 136-137; *KKЦ*, 2209.

⁴⁷³ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 48: *AAS* 58 (1966), 1067-1068.

⁴⁷⁴ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 48: *AAS* 58 (1966), 1067.

не постає в результаті людських домовленостей чи правових норм, а набуває своєї непохитності завдяки Божому задуму⁴⁷⁵. Навіть з точки зору суспільства, цей інститут бере свої початки «з людського акту, яким подружжя взаємно віддає себе один одному»⁴⁷⁶, ґрунтується на подружній любові і закріплюється як повний і виключний взаємний дар остаточним зобов'язанням, яке засвідчується взаємною, незмінною і публічною згодою⁴⁷⁷. Це зобов'язання передбачає, що відносини в родині будуватимуться на засадах справедливості, а отже, на повазі до взаємних прав і обов'язків.

216. *Жодна влада не може скасувати природне право на створення подружжя чи змінити притаманні йому риси і цілі. Адже подружжя наділено власними природними і незмінними характеристиками.* Незважаючи на численні зміни, які відбулися упродовж століть у різних культурах, суспільних устроях і духовних цінностях, усім культурам властиве певне відчуття гідності подружнього зв'язку, хоча і не всюди це проявляється з однаковою очевидністю⁴⁷⁸. Слід поважати цю гідність, з притаманними їй рисами, і захищати від будь-якої спроби порушити її. Суспільство може регулювати лише цивільні наслідки подружжя, а не довільно створювати закони, що стосуються подружнього зв'язку, в якому двоє обіцяють один одному вірність, підтримку і згоду на дітей.

217. *Характерні риси подружжя: повнота, з якою чоловік і жінка віддають себе один одному в усіх своїх фізичних і духовних проявах; єдність, яка робить їх «одним тілом» (Бут 2, 24); непорушність і вірність, що їх вимагає цілковита взаємна самовіддача; плідність, до якої подружжя природно відкрите»⁴⁷⁹.* Незважаючи на труднощі, зумовлені «жорстокістю сердець» (пор. Мт 19, 8; Мр 10, 5), людський розум здатен осягнути Божий задум щодо подружжя. Проте цей задум не можна збагнути, розглядаючи його виключно у світлі фактичної поведінки чи відхилень від нього. *Полігамія* – це доко-

⁴⁷⁵ Пор. ККЦ, 1603.

⁴⁷⁶ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 48: AAS 58 (1966), 1067.

⁴⁷⁷ Пор. ККЦ, 1639.

⁴⁷⁸ Пор. ККЦ, 1603.

⁴⁷⁹ Пор. Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 13: AAS 74 (1982), 93-96.

рінне зречення Божого задуму, «бо вона суперечить рівній особистій гідності чоловіків і жінок, які у шлюбі віддають себе один одному в цілковитій, а тому, унікальній і неповторній любові»⁴⁸⁰.

218. «Об'єктивна» сутність подружжя полягає у тому, що воно створюється задля народження і виховання дітей⁴⁸¹. Подружній союз надає повноти життю, коли людина щиро віддає себе в дар, плодом якого є діти; вони, своєю чергою, стають даром для батьків, усієї родини й усього суспільства⁴⁸². Незважаючи на це, мета подружжя не зводиться виключно до народження дітей⁴⁸³. Непорушність подружжя і цінність сопричастя не втрачаються навіть тоді, коли бажані діти не з'являються на світ, аби довершити подружнє життя. У цьому випадку подружня пара «може виявити свою великодушність, усиновлюючи залишених дітей чи виконуючи особливі послуги для ближнього»⁴⁸⁴.

б. Таїнство подружжя

219. Згідно з настановою Христа, охрещені проживають людську реальність подружжя як надприродну форму таїнства, як знак і знаряддя благодаті. В історії спасіння зустрічаємо тему подружнього завіту, виразний знак сопричастя любові між Богом і людьми і символічний ключ до розуміння етапів великого завіту між Богом і Його народом⁴⁸⁵. Осереддя об'явлення божественного за-

⁴⁸⁰ Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 19: AAS 74 (1982), 102.

⁴⁸¹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 48, 50: AAS 58 (1966), 1067-1069, 1070-1072.

⁴⁸² Пор. Іван Павло II, Послання до родин *Gratissimam sane*, 11: AAS 86 (1994), 883-886.

⁴⁸³ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 50: AAS 58 (1966), 1070-1072.

⁴⁸⁴ ККЦ, 2379.

⁴⁸⁵ Пор. Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 12: AAS 74 (1982), 93: «Тому головне послання Одкровення: "Возлюбив Бог народ свій", проголошується також через живе і конкретне слово, яким чоловік і жінка виявляють одне одному свою подружню любов. Їхній зв'язок любові стає образом і символом Завіту, що єднає Бога і Його народ (пор. Ос 2, 21; Єр 3, 6-13; Іс 54). І той самий гріх, який ушкоджує подружній союз, стає образом невірності народу своєму Богу: ідолопоклонство – це блуд (пор. Єз 16, 25), невірність – перелобство, непослух закону – відмова від подружньої любові Бога. Але невірність Ізраїля не знищує вічну вірність Бога, і тому вірна любов Бога назавжди стає прикладом вірної любові для подружньої пари (пор. Ос 3)».

думу любові – це дар, який Бог дає людству в своєму Синові, Ісусі Христі, «Нареченому, Який любить і віддає Себе як Спаситель людства, приєднуючи його до себе як Своє тіло. Він відкриває первинну правду про подружжя, правду “початку” (пор. Бут 2, 24, Мт 19, 5), і, звільняючи людину від жорстокості серця, робить її здатною цілковито втілити в життя цю правду»⁴⁸⁶. Таїнство подружжя закорінене у подружній любові Христа до Церкви, яка сягає своєї повноти в жертві на хресті. Благодать цього таїнства уподібнює любов подружньої пари до любові Христа до Церкви. Подружжя як таїнство – це завіт любові між чоловіком і жінкою⁴⁸⁷.

220. Таїнство подружжя охоплює всі аспекти подружньої любові і «наділяє християнські подружні пари та християнських батьків силою і вірністю, аби вони відповідали власному покликанию мирян, тобто “шукали царство Боже, займаючись земними справами і впорядковуючи їх згідно із Божим задумом”»⁴⁸⁸. Християнська родина, глибоко пов’язана з Церквою у таїнстві, яке робить її «домашньою» чи «маленькою Церквою», покликана «бути для світу знаком єдності, виконуючи таким чином свою пророчу роль і провіщаючи Царство і мир Христа, до яких прямує весь світ»⁴⁸⁹.

Подружнє милосердя, яке було отримане у таїнстві і яке бере свій початок із милосердя Христа, робить подружжя християн свідками нової суспільної свідомості, натхненої Євангелієм і Пасхальною Тайною. У благодаті таїнства природний вимір подружньої любові постійно очищується, зміцнюється і вивищується. Таким чином, подруги-християни не тільки взаємно підтримують одне одного на шляху до святості, а й стають знаком і знаряддям Христової любові у світі. Чоловік і дружина покликані свідчити власним життям релігійне значення шлюбу і проголошувати це значення, яке сучасне суспільство неохоче приймає, особливо коли розглядає інститут подружжя крізь призму релятивізму.

⁴⁸⁶ Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 13: AAS 74 (1982), 93-94.

⁴⁸⁷ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 48: AAS 58 (1966), 1067-1069.

⁴⁸⁸ Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 47: AAS 74 (1982), 139; цитата в тексті: II Ватиканський Собор, догм. конст. *Lumen gentium*, 31: AAS 57 (1965), 37.

⁴⁸⁹ Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 48: AAS 74 (1982), 140; *пор. ККЦ*, 1656-1657, 2204.

III. РОДИНА ЯК СУБ'ЄКТ СУСПІЛЬСТВА

а. Любов і утворення спільноти осіб

221. *Родина – це місце сопричастя, особливо необхідне у суспільстві, яке стає дедалі індивідуалістичнішим. Місце, де розвивається і зростає справжня спільнота⁴⁹⁰ завдяки безупинному динамізму любові, яка є головним виміром людського існування і яка знаходить у родині привілейоване місце власного об'явлення. «Любов спонукає людину реалізуватися у щирому даруванні себе. Любити – це давати й отримувати те, що не можна ні купити, ні продати, а лише вільно і взаємно дарувати»⁴⁹¹.*

Саме завдяки любові, фундаменту подружжя і родини, реалізується визнання, прийняття і повага гідності кожної особи. З любові народжуються відносини взаємного дарування, яке «через повагу до гідності кожного і через її плекання як єдиної значущої засади... набуває форми щиросердного прийняття, зустрічі і діалогу, безкорисливої присутності, відданого служіння і глибокої солідарності»⁴⁹². Існування родин, які живуть за таким принципом, викриває вади і суперечності суспільства, яке у своїй більшості, якщо не цілковито, спирається на критерії ефективності і функціональності. Натомість, родина, щоденно будуючи мережу міжособистісних відносин, внутрішніх і зовнішніх, – це «перша і незамінна школа суспільного життя, приклад і стимул для більш широких громадських відносин, заснованих на повазі, справедливості, діалозі і любові»⁴⁹³.

222. *Любов проявляється також у щирій турботі про літніх членів родини: їхня присутність може мати величезне значення. Вони – приклад зв'язку між поколіннями, джерело добробуту родини й усього суспільства: «Вони не лише засвідчують існування тих аспектів життя, які не можна вмістити в терміни економічної ефективності, тобто людських, культурних, моральних і соціальних цінностей, а й можуть працювати й здійснювати керівні функції.*

⁴⁹⁰ Пор. Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 18: AAS 74 (1982), 100-101.

⁴⁹¹ Іван Павло II, *Послання до родин Gratissimam sane*, 11: AAS 86 (1994), 883.

⁴⁹² Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 43: AAS 74 (1982), 134.

⁴⁹³ Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 43: AAS 74 (1982), 134.

Коротше кажучи, мова йде не лише про те, аби зробити щось для людей похилого віку, а щоб розглядати їх як партнерів у спільних справах на етапах розробки, обговорення і реалізації»⁴⁹⁴. Як сказано у Святому Письмі: «Вони й на старість плодovitі будуть» (Пс 92,15). Люди похилого віку пройшли важливу школу життя і здатні передати цінності й традиції, сприяти розвитку молодшого покоління, яке у такий спосіб вчиться прагнути не лише блага для себе, а й блага для інших. У ситуаціях, у яких люди похилого віку зазнають страждань й опиняються у залежності від інших, вони потребують не лише медичного догляду і належної допомоги, а й, насамперед, любові.

223. *Людина створена для любові і не може без неї жити.* Коли любов проявляється як цілковитий дар двох осіб, що взаємодоповнюють одне одного, її не можна звести лише до емоцій чи почуттів, тим паче, виключно до статевих стосунків. У суспільстві, яке дедалі більше баналізує і робить відносним досвід любові та сексуальності, прославляючи його скороминучі ознаки і нехтуючи його засадничими цінностями, постає нагальна потреба проголошувати і свідчити, що *справжність* подружньої любові і сексуальності існує там, де людина дарує себе цілком і повністю, у *єдності і вірності*⁴⁹⁵. Ця істина, джерело радості, надії і життя, залишиться прихованою і неосяжною доти, поки люди перебуватимуть у рамках релятивізму і скептицизму.

224. *Аналізуючи теорії, які нехтують справжнім значення сексуальності і вважають сексуальну ідентичність незалежною від статі, суто культурним і соціальним наслідком взаємодії між спільнотою й особою, Церква невтомно проголошує своє вчення: «Кожному – і чоловікові, і жінці – слід визнати і прийняти свою сексуальну ідентифікацію. Фізична, моральна і духовна відмінність і взаємодоповнювання спрямовані на добро подружжя і процвітання родинного життя. Гармонія подружньої пари і суспільства залежить*

⁴⁹⁴ Іван Павло II, *Послання учасникам Другої всесвітньої асамблеї із питань старіння*, Мадрид (3 квітня 2002 р.): *L'Osservatore Romano*, 24 квітня 2002 р., с. 6; *пор.* Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 27: *AAS* 74 (1982), 113-114.

⁴⁹⁵ *Пор.* II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 48: *AAS* 58 (1966), 1067-1069; *ККЦ*, 1644-1651.

частково від того, як чоловік і жінка реалізують своє взаємодоповнення, свої взаємні потреби й взаємну підтримку»⁴⁹⁶. Тож, позитивний закон необхідно узгодити із природним, згідно з яким *сексуальна ідентичність не має винятків*, оскільки вона становить об'єктивну умову для утворення подружньої пари.

225. *Природа подружньої любові вимагає стабільності і непорушності подружніх взаємин.* Відсутність цих ознак ставить під загрозу відносини виключної й абсолютної любові, притаманні подружньому зв'язку, спричиняючи страждання дітей і руйнівні наслідки для суспільства.

Турбота про стабільність і непорушність шлюбного союзу не може опиратися виключно на особисті наміри і зусилля подружньої пари. Відповідальність за захист і зміцнення родини як головного природного інституту, зокрема у її життєвоважливих істотних аспектах, лягає також на все суспільство. Необхідно надати подружжю інституційний характер, що ґрунтувався б на засадах визнаного суспільством і законом публічного акту, оскільки це одна з основних потреб суспільної природи людини.

Коли розлучення було включене у цивільне право, це прискорило поширення релятивістського бачення подружнього зв'язку і стало «справжнім соціальним лихом»⁴⁹⁷. Пари, які оберігають і дбають про цінність непорушності подружнього союзу «смиренно і мужньо... виконують ввірену їм роль: бути в світі “знаком” – маленьким і дорогоцінним знаком, який іноді також підвладний спокусі, але який завжди відроджується, – знаком надійної вірності, з якою Бог і Ісус Христос люблять кожную людську істоту»⁴⁹⁸.

226. *Церква не полишає тих, хто після розлучення вдруге одружився. Вона молиться за них і підбадьорює їх у труднощах, перед якими вони постають у духовному житті, підтримуючи їх у вірі і надії.* Оскільки ці люди охрещені, вони, зі свого боку, можуть і повинні брати участь у церковному житті. Церква радить їм слухати Слово Боже, брати участь у жертвоприношенні Служби Божої, молити-

⁴⁹⁶ ККЦ, 2333.

⁴⁹⁷ ККЦ, 2385; пор. ККЦ, 1650-1651, 2384.

⁴⁹⁸ Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 20: AAS 74 (1982), 104.

ся, проявляти християнське милосердя і долучатися до проєктів спільноти, мета яких – утвердження справедливості і миру, виховувати своїх дітей у вірі й плекати дух покаяння і покути, прохаючи щоденно Божої благодаті.

Відпущення гріхів у таїнстві Покаяння, яке відкриває шлях до таїнства Євхаристії, може отримати лиш той, хто покався щиро і хоче розпочати нове життя, яке не суперечить непорушності подружнього союзу⁴⁹⁹.

Діючи таким чином, Церква сповідує свою вірність Христові та Його правді і водночас проявляє материнське ставлення до своїх дітей, зокрема до тих, яких не з їхньої провини залишив законний подруг. Вона твердо вірить, що навіть ті, хто відвернувся від Божих заповідей і далі перебуває у цьому стані, можуть отримати від Бога благодать навернення і спасіння, якщо не облишать молитви, покаяння та милосердя⁵⁰⁰.

227. Фактичні союзи (союзи *de facto*), кількість яких постійно зростає, будуються на хибному розумінні індивідуальної свободи вибору⁵⁰¹ і на цілковито індивідуалістичній концепції подружжя і родини. Подружжя – це не проста угода про спільне життя, а зв'язок, що має унікальне суспільне значення у порівнянні з іншими формами взаємовідносин, адже *родина*, піклуючись про дітей і виховуючи їх, стає основним знаряддям всебічного розвитку та суспільної інтеграції кожної людини.

Законодавче прирівняння «фактичних союзів» до статусу родини дискредитує її модель, яку не можна збудувати на німіцних взаєминах між людьми⁵⁰². Адже родина опирається виключно на тривалий союз, започаткований у шлюбі, тобто у завіті між чоло-

⁴⁹⁹ Належна повага до таїнства шлюбу, як і до подружніх пар, їхніх родин і спільноти віруючих забороняє пастирям – незалежно від мотивацій і приводів, навіть пастирського характеру – здійснювати над розлученими, які бажують удруге одружитись, будь-які церемонії. *Пор.* Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 20: *AAS* 74 (1982), 104.

⁵⁰⁰ *Пор.* Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 77, 84: *AAS* 74 (1982), 175-178, 184-186.

⁵⁰¹ *Пор.* Іван Павло II, Послання до родин *Gratissimam sane*, 14: *AAS* 86 (1994), 893-896; *ККЦ*, 2390.

⁵⁰² *Пор.* *ККЦ*, 2390.

віком і жінкою, що засновується на взаємному та вільному виборі і творить подружнє сопричастя, спрямоване на народження дітей.

228. *З вільними союзами пов'язана особлива проблема, що дедалі частіше стає предметом публічного обговорення, – це вимога законодавчо визнати гомосексуальні союзи. Що на суспільному, що на церковному рівнях належне розв'язання цієї проблеми, з усіма її аспектами, уможливує лише антропологія, заснована на повній істині про людину*⁵⁰³. Ця антропологія демонструє, «якою недоречною є вимога надати статус “подружжя” союзам між особами однакової статі. Перш за все, цьому суперечить об'єктивна неможливість таких відносин стати плідними і передавати життя, згідно із задумом, який Бог вписав у саму будову людини. Інша перешкода – це відсутність рис міжособистісного взаємодоповнення, якими чоловіка і жінку наділив Бог як на фізико-біологічному, так і на психологічному рівнях. Лише в союзі двох осіб різної статі – через єдність і психофізичне взаємодоповнення – людина може досягти власного довершення»⁵⁰⁴.

*Слід цілковито поважати людську гідність осіб з гомосексуальними нахилами*⁵⁰⁵ і спонукати їх дотримуватися Божого задуму, звертаючи особливу увагу на цнотливість⁵⁰⁶. Обов'язок поважати їхню гідність аж ніяк не означає визнання законною таку поведінку, яка не відповідає моральному закону, і, тим паче, не виправдовує вимогу визнати право на шлюб між особами однієї статі та прирівняти такий союз до родини⁵⁰⁷.

⁵⁰³ Пор. Конгрегація віровчення, послання *Пастирська турбота про гомосексуальних осіб*, (1 жовтня 1986 р.), 1-2: *AAS* 79 (1987), 543-544.

⁵⁰⁴ Іван Павло II, *Промова в суді Рота Романа* (21 січня 1999 р.), 5: *L'Osservatore Romano*, 10 лютого 1999 р., с. 3.

⁵⁰⁵ Пор. Конгрегація віровчення, *Деякі міркування з приводу відповіді на пропозиції закону проти дискримінації гомосексуальних осіб* (23 липня 1992 р.): *L'Osservatore Romano*, 24 липня 1992 р., с. 4; пор. Конгрегація віровчення, декл. *Persona humana* (29 грудня 1975 р.), 8: *AAS* 68 (1976), 84-85.

⁵⁰⁶ Пор. *ККЦ*, 2357-2359.

⁵⁰⁷ Пор. Іван Павло II, *Звернення до іспанських єпископів під час візиту “Ad limina”* (19 лютого 1998 р.), 4: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 11 березня 1998 р., с. 5; Папська рада у справах родини, *Родина, шлюб і фактичні союзи* (26 липня 2000 р.), 23, *Libreria Editrice Vaticana*, Ватикан 2000, с. 40-43; Конгрегація віровчення, *Міркування щодо пропозицій юридично визнати гомосексуальні союзи* (3 червня 2003 р.), *Libreria Editrice Vaticana*, Ватикан 2003.

«Якщо з правової точки зору шлюб між чоловіком і жінкою буде вважатися лише однією з можливих його форм, то саме поняття шлюбу зазнає радикальних змін, а це завдасть серйозної шкоди спільному благу. Ставлячи союзи між гомосексуальними особами на один правовий рівень із шлюбом і родиною, держава діє свавільно і всупереч своїм обов'язкам»⁵⁰⁸.

229. *Міцність родинного осереддя – це вирішальний фактор якості суспільного життя. Отже, громадянське суспільство не може залишитись байдужим до дестабілізаційних тенденцій, що підривають його основи. Хоча законодавство іноді й може допустити морально неприйнятну поведінку⁵⁰⁹, воно ніколи не повинно зазіхати на непорушність моногамного подружжя як єдино правдивої форми родини. Тому необхідно, щоб державна влада «чинила опір таким тенденціям, які роз'єднують суспільство і завдають шкоди гідності, безпеці і добробуту громадян. Вона повинна докладати всіх зусиль, аби суспільство цілковито усвідомило важливість інституту подружжя і родини»⁵¹⁰.*

Завдання християнської спільноти і всіх, хто піклується про благо суспільства, полягає в тому, аби знов і знов стверджувати, що «родина – це щось набагато більше, ніж виключно юридична, соціальна й економічна одиниця. Вона творить спільноту любові і солідарності, і лише вона спроможна передати культурні, етичні, соціальні, духовні і релігійні цінності, необхідні для розвитку та добробуту своїх членів і всього суспільства»⁵¹¹.

б. Родина – святиня життя

230. *Подружжя любов за своєю природою відкрита до продовження людського роду⁵¹². Гідність людини, покликаної проголошувати до-*

⁵⁰⁸ Конгрегація віровчення, *Міркування щодо пропозицій юридично визнати гомосексуальні союзи* (3 червня 2003 р.), 8, Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 2003, стор. 9.

⁵⁰⁹ Пор. Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 71: AAS 87 (1995), 483; Святий Тома Аквінський, *Summa theologiae*, I-II, q. 96, а. 2 (“Utrum ad legem humanam pertineat omnia vitia cohibere”): Вид. Leon. 7, 181.

⁵¹⁰ Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 81: AAS 74 (1982), 183.

⁵¹¹ Святий Престол, *Хартія прав родини* (24 листопада 1983 р.), Вступ, E, Vatican Polyglot Press, Ватикан 1983, с. 6.

⁵¹² Пор. ККЦ, 1652.

броту і плідність, що походять від Бога, найбільше проявляється у завданні народжувати дітей: «Людське батьківство і материнство, хоч і *біологічно схоже* на батьківство інших живих істот, містить у собі невід'ємну і унікальну “подібність” до Бога, яка лежить в основі родини як спільноти людського життя, спільноти осіб, поєднаних любов'ю (*communio personarum*)»⁵¹³.

*Народження дітей – це вираз суспільної суб'єктності родини. Воно надає динаміки любові і солідарності поколінь, динаміки, яка становить підґрунтя суспільства. Необхідно віднайти суспільну цінність тієї частини спільного блага, яка притаманна кожній людській істоті. Кожна дитина – це «дар для її братів, сестер, батьків і всієї родини. Її життя стає даром для тих, хто дав їй життя і не може не відчувати її присутності, її участі в їхньому житті і її внеску в їхнє спільне благо і в спільне благо родинної спільноти»*⁵¹⁴.

231. *Родина, заснована на шлюбі, – це справжній храм життя, «місце, де Божий дар життя може бути належно прийнятий і захищений від багатьох небезпек, де він може розвиватися так, як належить зростати людині»*⁵¹⁵. Роль родини вирішальна та незамінна в сприянні й побудові культури життя⁵¹⁶ на противагу «поширення руйнівної анти-цивілізації, існування якої підтверджують численні сучасні тенденції й обставини»⁵¹⁷.

*Завдяки отриманому тайнству на християнську родину покладено особливу місію – свідчити і провіщати Євангеліє життя. Ця місія набуває в суспільстві ознак справжнього і мужнього пророцтва. Саме тому «служіння Євангелію життя... означає, що родина, зокрема у єдності з іншими родинами, працює задля створення таких законів і державних інститутів, які в жодному разі не порушуватимуть право на життя від зачаття до природної смерті, а навпаки, захищатимуть та підтримуватимуть його»*⁵¹⁸.

⁵¹³ Іван Павло II, *Послання до родин Gratissimam sane*, 6: AAS 86 (1994), 874; *пор. ККЦ*, 2366.

⁵¹⁴ Іван Павло II, *Послання до родин Gratissimam sane*, 11: AAS 86 (1994), 884.

⁵¹⁵ Іван Павло II, *енц. Centesimus annus*, 39: AAS 83 (1991), 842.

⁵¹⁶ *Пор.* Іван Павло II, *енц. Evangelium vitae*, 92: AAS 87 (1995), 505-507.

⁵¹⁷ Іван Павло II, *Послання до родин Gratissimam sane*, 13: AAS 86 (1994), 891.

⁵¹⁸ Іван Павло II, *енц. Evangelium vitae*, 93: AAS 87 (1995), 507-508.

232. Родина робить великий внесок у суспільне благо відповідальним батьківством і материнством; це особлива участь подружньої пари в Божому задумі сотворіння⁵¹⁹. Ця відповідальність не може слугувати виправданням егоїстичної замкнутості, а мусить спонукати до ширшої згоди подружжя продовжувати людське життя. «Враховуючи фізичні, економічні, психологічні і соціальні умови, відповідальне батьківство проявляється як у зваженому і щедрому рішенні мати велику родину, так і в рішенні, яке зумовлене серйозними причинами і відповідає морального закону, утриматися від нового народження протягом певного чи навіть невизначеного часу»⁵²⁰. Подружжя у своєму відповідальному материнстві і батьківстві мусить керуватися тим, що воно цілковито визнає обов'язки перед Богом, одне перед одним, перед родиною і суспільством, згідно із належною ієрархією цінностей.

233. Щодо «способів» відповідального продовження роду, то передусім необхідно відкинути як морально заборонені стерилізацію й аборт⁵²¹. Адже аборт – жахливий злочин і дуже серйозне порушення моралі⁵²². Це сумне явище значною мірою спричиняє поширення ворожого до життя менталітету і становить серйозну загрозу справедливому і демократичному суспільному співіснуванню⁵²³.

Необхідно також відмовитись від використання різних форм контрацептивних засобів⁵²⁴. Така відмова ґрунтується на вірному і

⁵¹⁹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 50: *AAS* 58 (1966), 1070-1072; *ККЦ*, 2367.

⁵²⁰ Павло VI, Енци. *Humanae vitae*, 10: *AAS* 60 (1968), 487; пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 50: *AAS* 58 (1966), 1070-1072

⁵²¹ Пор. Павло VI, енци. *Humanae vitae*, 14: *AAS* 60 (1968), 490-491.

⁵²² Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 51: *AAS* 58 (1966), 1072-1073; *ККЦ*, 2271-2272; Іван Павло II, Послання до родин *Gratissimam sane*, 21: *AAS* 86 (1994), 919-920; Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 58, 59, 61-62: *AAS* 87 (1995), 466-468, 470-472.

⁵²³ Пор. Іван Павло II, Послання до родин *Gratissimam sane*, 21: *AAS* 86 (1994), 919-920; Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 72, 101: *AAS* 87 (1995), 484-485, 516-518; *ККЦ*, 2273.

⁵²⁴ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 51: *AAS* 58 (1966), 1072-1073; Павло VI, енци. *Humanae vitae*, 14: *AAS* 60 (1968), 490-491; Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 32: *AAS* 74 (1982), 118-120; *ККЦ*, 2370; Пій XI, енци. *Casti connubii* (31 грудня 1930 р.): *AAS* 22 (1930), 559-561.

цілісному розумінні людини та людської сексуальності⁵²⁵ і є моральним заклик до захисту правдивого розвитку людини⁵²⁶. З іншого боку, ці ж причини антропологічного порядку виправдовують періодичне утримання від статевих стосунків у період овуляції⁵²⁷. Відмова від контрацептивних засобів і використання природних методів регулювання народжуваності засвідчує, що в основі міжособистісних стосунків подружньої пари лежить взаємна повага і відкритість, які, сприяючи людянішому порядку в суспільстві, зумовлюють також позитивні соціальні наслідки.

234. *Рішення щодо інтервалу між народженнями і кількості дітей належить виключно подружжю.* Це їхнє невід'ємне право, яке вони реалізують перед Богом, зважаючи на свої обов'язки одне перед одним, перед уже народженими дітьми, родиною і суспільством⁵²⁸. Держава мусить запроваджувати відповідні заходи щодо демографічної політики в межах своєї компетенції, поважаючи людей і свободу подружньої пари. Таке втручання в жодному разі не повинно підміняти рішення подружжя⁵²⁹. Тим більше, від цього мусять відмовитися різні організації, які працюють у цій сфері.

Слід морально засудити як такі, що ображають гідність людини і родини, будь-які програми економічної допомоги, які фінансують заходи зі стерилізації та поширення контрацепції. Натомість відповідь на питання, пов'язані з демографічним ростом, необхідно шукати як у повазі до сексуальної моралі, так і до соціальної етики, сприяючи утвердженню справедливості і справжньої солідарності, аби життя не втрачало своєї гідності за будь-яких економічних, соціальних і культурних умов.

235. *Бажання стати батьком чи матір'ю не виправдовує жодного «права на дитину», натомість права дитини, яка має народитись,*

⁵²⁵ Пор. Павло VI, енци. *Humanae vitae*, 7: *AAS* 60 (1968), 485; Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 32: *AAS* 74 (1982), 118-120.

⁵²⁶ Пор. Павло VI, енци. *Humanae vitae*, 17: *AAS* 60 (1968), 493-494.

⁵²⁷ Пор. Павло VI, енци. *Humanae vitae*, 16: *AAS* 60 (1968), 491-492; Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 32: *AAS* 74 (1982), 118-120; *ККЦ*, 2370.

⁵²⁸ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 50: *AAS* 58 (1966), 1070-1072; *ККЦ*, 2368; Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 37: *AAS* 59 (1967), 275-276.

⁵²⁹ Пор. *ККЦ*, 2372.

беззаперечні: їй треба гарантувати оптимальніші умови для життя стабільністю родини, заснованої на шлюбі, і взаємодоповнюваністю двох осіб, батька і матері⁵³⁰. Стрімкий розвиток наукових досліджень і їхнє технологічне застосування в репродуктивній сфері народжує нові і складні питання, які стосуються суспільства і норм суспільного життя.

Необхідно наголосити на етичній неприйнятності всіх *репродуктивних технологій*. Донорство сперми чи яйцеклітини, сурогатне материнство, гетерологічне штучне запліднення, технології, які використовують лоно іншої жінки чи гамети людини, що не належить до подружньої пари, – усі ці технології порушують право дитини на народження від одного батька й однієї матері як з біологічної, так і юридичної точки зору. Також неприйнятними є методи, які відокремлюють акт єднання подружжя від акту зачаття, використовуючи такі технології, як гомологічне штучне запліднення чи берилізацію, внаслідок яких дитина стає результатом застосування технологій, а не природним плодом акту подружжя, в якому батьки цілком і повністю дарують себе одне одному⁵³¹. Унікати використання різних форм «асистованого дітонародження», яке заміняє подружній акт, – це поважати цілісну гідність як батьків, так і дітей, яких вони планують народити⁵³². З іншого боку, дозволено використовувати методи, які сприяють подружньому акту чи досягненню його результатів⁵³³.

236. Особливої соціальної і культурної важливості набирає сьогодні питання клонування людини, зважаючи на його численні і серйозні моральні наслідки. Загалом цим терміном характеризують відтворення біологічного організму, ідентичного на генетичному рівні організмові, від якого походить. Цей термін набув різних значень в теорії і практичних дослідженнях, які, своєю чергою, обумовили застосування різних технологій і досягнення різних цілей. Його ви-

⁵³⁰ Пор. ККЦ, 2378.

⁵³¹ Пор. Конгрегація віровчення, інстр. *Donum vitae* (22 лютого 1987 р.), II, 2, 3, 5: AAS 80 (1988), 88-89, 92-94; ККЦ, 2376-2377.

⁵³² Пор. Конгрегація віровчення, інстр. *Donum vitae* (22 лютого 1987 р.), II, 7: AAS 80 (1988), 95-96.

⁵³³ Пор. ККЦ, 2375.

користують на означення лабораторної реплікації клітин чи частин ДНК. Однак сьогодні під терміном «клонування» розуміємо, головним чином, відтворення людини на стадії ембріону, за допомогою методів неприродного запліднення, які створюють нову істоту генетично ідентичною до істоти, від якої вона походить. Таке клонування може здійснюватися із *репродуктивною* метою: відтворювати людські ембріони, або мати так звані *терапевтичні* цілі: використовувати ембріони у наукових дослідженнях і, зокрема, у створенні стовбурових клітин.

З етичної точки зору, проста *реплікація* звичайних клітин чи частин ДНК не становить особливої моральної проблеми. Однак зовсім по-іншому Вчительство оцінює клонування як таке. Клонування суперечить гідності дітонородження, адже, будучи нестатевим і асексуальним розмноженням, воно здійснюється без акту подружньої любові⁵³⁴. Крім того, ця форма репродукції засвідчує цілковите панування того, хто її здійснює, над об'єктом відтворення⁵³⁵. Те, що клонуванням створюють ембріони, щоб використати їхні клітини у терапевтичних цілях, не зменшує його моральну небезпеку. Адже для використання клітин необхідно спочатку створити ембріон, а потім знищити його⁵³⁶.

237. *Батьки як служителі життя повинні завжди пам'ятати, що серед усіх аспектів народження дітей найбільше уваги слід приділяти духовному: «Батьківство і материнство покладають на людей відповідальність, яка за своєю природою не лише фізична, а й духовна. Бо ж через батьків передається родовід особи, який бере своє одвічне начало в Богові і мусить знов до нього привести»⁵³⁷. Приймаючи людське життя у сукупності усіх його фізичних і духовних*

⁵³⁴ Пор. Іван Павло II, *Промова в Папській академії «За життя»* (21 лютого 2004 р.), 2: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 3 березня 2004 р., с. 7.

⁵³⁵ Пор. Папська академія «За життя», *Міркування про клонування*: Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 1997; Папська рада «Справедливість і мир», *Церква і расизм. Послання Святого Престолу до світової конференції проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної із цим нетерпимості*, 21, Vatican Press, Ватикан 2001, с. 22.

⁵³⁶ Пор. Іван Павло II, *Промова на XVIII Міжнародному конгресі товариства трансплантологів* (29 серпня 2000 р.), 8: *AAS* 92 (2000), 826.

⁵³⁷ Іван Павло II, *Послання до родин Gratissimam sane*, 10: *AAS* 86 (1994), 881

складових, родини роблять внесок у «сопричастя поколінь», забезпечуючи таким чином розвиток суспільства. Саме тому «родина має право на допомогу від суспільства для народження і виховання дітей. Ті подружжя, в яких є великі родини, мають право на відповідну допомогу і не повинні почуватися дискримінованими»⁵³⁸.

в. Завдання виховання

238. У процесі виховання сім'я розвиває людину в усій повноті її особистої гідності й у всіх вимірах, включаючи суспільний. Родина «утворює спільноту любові і солідарності і лише вона спроможна передати культурні, етичні, соціальні, духовні і релігійні цінності, необхідні для розвитку і добробуту своїх членів та суспільства в цілому»⁵³⁹. Здійснюючи свою виховну місію, родина робить внесок у спільне благо і являє собою першу школу суспільних чеснот, що потрібні кожному суспільству⁵⁴⁰. Родина допомагає людині зростати в свободі і відповідальності; це необхідні передумови для виконання будь-якої ролі в суспільстві. Виховання передає основні цінності і сприяє їхньому засвоєнню⁵⁴¹.

239. Родина відіграє унікальну і незамінну роль у вихованні дітей⁵⁴². Батьківська любов, слугуючи дітям і плекаючи в них (*“e-ducere”*) найкраще, найповніше проявляється саме у вихованні. «Будучи джерелом, батьківська любов стає також натхненням, а отже, нормою, що керує всією виховною діяльністю, збагачуючи її най-

⁵³⁸ Святий Престол, *Хартія прав родини*, ст. 3 с, Vatican Polyglot Press, Ватикан 1983, с. 9. Загальна декларація прав людини ООН стверджує, що «сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави» (Стаття 16, 3).

⁵³⁹ Святий Престол, *Хартія прав родини*, Вступ, Е, Vatican Polyglot Press, Ватикан 1983, с. 6.

⁵⁴⁰ Пор. II Ватиканський Собор, декл. *Gravissimum educationis*, 3: *AAS* 58 (1966), 731-732; II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 52: *AAS* 58 (1966), 1073-1074; Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 37, 43: *AAS* 74 (1982), 127-129; *ККЦ*, 1653, 2228.

⁵⁴¹ Пор. Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 43: *AAS* 74 (1982), 134-135.

⁵⁴² Пор. II Ватиканський Собор, декл. *Gravissimum educationis*, 3: *AAS* 58 (1966), 731-732; II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 61: *AAS* 58 (1966), 1081-1082; Святий Престол, *Хартія прав родини*, ст. 5, Vatican Polyglot Press, Ватикан 1983, с. 10-11; *ККЦ*, 2223. Кодекс канонічного права присвячує цим правам і обов'язкам батьків канони 793-799 і канон 1136.

ціннішими плодами любові: доброзичливістю, постійністю, добром, служінням, безкорисливістю і жертівністю»⁵⁴³.

Право й обов'язок батьків виховувати своїх дітей можна розглядати як «життєво важливі, бо вони пов'язані з передачею людського життя; *першочергові* щодо виховної ролі інших людей, зважаючи на неповторність відносин любові між батьками і дітьми; *незамінні і невід'ємні*, а отже, їх не можна повністю передати іншим, а інші люди не можуть взяти їх на себе»⁵⁴⁴. Батьки наділені правом і обов'язком дати дітям релігійне виховання і морально сформувати їх⁵⁴⁵. Це право держава не може відмінити, а мусить поважати і захищати; воно – первинне право, яким родина не повинна нехтувати і яке не може делегувати.

240. *Батьки – це перші, але не єдині вихователі своїх дітей. Отже, вони повинні відповідально здійснювати виховання у тісній і чуйній співпраці з громадськими і церковними організаціями.* «Сама наявність громадської і церковної спільноти вимагає ширшої і чіткішої діяльності, яка є наслідком організованої співпраці різних суб'єктів виховання. Усі вони необхідні, навіть якщо кожен з них відіграє роль і робить належний внесок в межах власної компетенції»⁵⁴⁶. Батьки мають право обирати інструменти формування, відповідно до своїх переконань і шукати такі засоби, які допоможуть їм виконувати обов'язок вихователів, включаючи духовну і релігійну сфери. Державна влада мусить гарантувати це право і створювати належні умови для його реалізації⁵⁴⁷. У цьому контексті співпраця родини з освітніми закладами набуває суттєвої ваги.

241. *Батьки мають право створювати та підтримувати освітні заклади.* Держава повинна «призначати субсидії таким чином, щоб батьки могли вільно реалізувати це право і не мали невипра-

⁵⁴³ Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 36: AAS 74 (1982), 127.

⁵⁴⁴ Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 36: AAS 74 (1982), 126; *пор. ККЦ*, 2221.

⁵⁴⁵ *Пор.* II Ватиканський Собор, декл. *Dignitatis humanae*, 5: AAS 58 (1966), 933; Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1994 р.), 5: AAS 86 (1994), 159-160.

⁵⁴⁶ Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 40: AAS 74 (1982), 131.

⁵⁴⁷ II Ватиканський Собор, декл. *Gravissimum educationis*, 6: AAS 58 (1966), 733-734; *ККЦ*, 2229.

вданих витрат. Батьки не повинні прямо чи опосередковано нести додаткові витрати, котрі б перешкоджали цій свободі чи несправедливо обмежували її»⁵⁴⁸. Відмову надати державну економічну підтримку недержавним школам, які потребують допомоги і працюють на користь суспільства, слід вважати несправедливою. «Коли держава прагне монополії у сфері освіти, вона перевищує свої права і зневажає справедливість... Держава діє несправедливо, обмежуюч кількість приватних шкіл. Такі школи надають суспільно корисні послуги, а отже, мають право на фінансову підтримку»⁵⁴⁹.

242. *Родина несе відповідальність за цілісне виховання дитини.* Адже будь-яке повноцінне виховання «передбачає формування людської особистості, зважаючи на її кінцеву мету і на благо суспільства, до якого вона належить і в якому, ставши дорослою, здійснюватиме свої обов'язки»⁵⁵⁰. Цілісного виховання можна досягти, коли дітей виховують – свідченням життя і словом – у душі діалогу, зустрічі, товариськості, поваги до закону, солідарності і миру, розвиваючи засадничі чесноти справедливості і милосердя⁵⁵¹.

У вихованні дітей однаково необхідні що батьківська, що материнська роль⁵⁵². Отже, батьки мають працювати разом. Вони повинні використовувати свою владу з повагою і добротою, але водночас, у разі потреби, твердо і рішуче. Їхня влада мусить бути обґрунтована, послідовна і мудра та завжди спрямована на цілісне благо дитини.

243. *На батьків також покладено особливу відповідальність за сексуальне виховання дітей.* Для гармонійного розвитку дитини напроцуд важливо навчити її в належному порядку і поступово справжнього значення сексуальності та людських і моральних цінностей, пов'язаних із нею. «Зважаючи на тісний зв'язок між сексуальним виміром людини і її етичними цінностями, виховання має

⁵⁴⁸ Святий Престол, *Хартія прав родини*, ст. 5 b, Vatican Polyglot Press, Ватикан 1983, с. 11; *пор.* II Ватиканський Собор, декл. *Dignitatis humanae*, 5: *AAS* 58 (1966), 933.

⁵⁴⁹ Конгрегація віровчення, інструкція *Libertatis conscientia*, 94: *AAS* 79 (1987), 595-596.

⁵⁵⁰ II Ватиканський Собор, декл. *Gravissimum educationis*, 1: *AAS* 58 (1966), 729.

⁵⁵¹ *Пор.* Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 43: *AAS* 74 (1982), 134-135.

⁵⁵² *Пор.* II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 52: *AAS* 58 (1966), 1073-1074.

прищепити дитині знання і повагу до моральних норм; це необхідна запорука відповідального особистого розвитку у сфері людської сексуальності»⁵⁵³. Батьки зобов'язані цікавитися методами сексуального виховання в освітніх закладах, аби упевнитись, що це важливе і делікатне питання розглядають належним чином.

г. Гідність і права дітей

244. *Соціальна доктрина Церкви невтомно вказує на необхідність поважати гідність дітей.* «У родині як спільноті осіб особливу увагу слід приділяти дітям, глибоко поважаючи їхню особисту гідність і щиро турбуючись про їхні права. Це стосується кожної дитини, проте що молодша дитина і що більше потребує допомоги, – коли хвора, страждає чи неповносправна, – то актуальнішим стає це питання»⁵⁵⁴.

Права дитини повинна захищати правова система. Необхідно, насамперед, щоб усі країни визнали соціальну цінність дитинства: «Дбаючи про майбутнє, жодна країна світу, жодна політична система не може уявити собі його без цих нових поколінь, які отримують від своїх батьків вагомий спадок цінностей, обов'язків і прагнень народу, до якого належать, і всієї людської родини»⁵⁵⁵. Перше право дитини – «народитися в справжній родині»⁵⁵⁶. Цього права не завжди дотримувалися, а сьогодні воно знову порушується, через розвиток генної інженерії.

245. *Незважаючи на існування спеціального міжнародного правового інструменту для захисту прав дитини*⁵⁵⁷, який зобов'язує практично

⁵⁵³ Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 37: *AAS* 74 (1982), 128; *пор.* Папська рада у справах родини, *Правда і значення людської сексуальності: рекомендації щодо виховання у родині* (8 грудня 1995 р.), Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 1995.

⁵⁵⁴ Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 26: *AAS* 74 (1982), 111-112.

⁵⁵⁵ Іван Павло II, *Промова на Генеральній Асамблеї ООН* (2 жовтня 1979 р.), 21: *AAS* 71 (1979), 1159; *пор.* Іван Павло II, *Послання до Генерального секретаря ООН з нагоди Всесвітньої зустрічі на найвищому рівні з проблем дитинства* (22 вересня 1990 р.): *AAS* 83 (1991), 358-361.

⁵⁵⁶ Іван Павло II, *Промова в Комітеті європейських журналістів з прав дитини* (13 січня 1979 р.): *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 22 січня 1979 р., с. 5.

⁵⁵⁷ *Пор.* Конвенція з прав дитини, яка набула сили в 1990 році і яку Святий Престол ратифікував.

всіх членів міжнародної спільноти, становище багатьох дітей у світі дуже тяжке через відсутність сприятливих умов для їхнього цілісного розвитку. Йдеться про відсутність медичного обслуговування, належного харчування, можливості здобути навіть мінімальну освіту, відповідних житлових умов. Більш того, залишаються невирішеними такі дуже серйозні проблеми, як торгівля дітьми, дитяча праця, феномен «вуличних дітей», дитячі шлюби, використання дітей у збройних конфліктах, у виробництві порнографічної продукції, а також вплив на них найсучасніших засобів соціальної комунікації. Отже, необхідно боротися, як на національному, так і на міжнародному рівнях, із порушенням гідності хлопчиків і дівчат: сексуальною експлуатацією, педофілією і будь-яким насиллям над цими найбеззахиснішими людськими створіннями⁵⁵⁸. Такі кримінальні дії владні структури мусять попереджати і карати за їхнє скоєння, здійснюючи відповідні цілеспрямовані заходи.

IV. РОДИНА ЯК АКТИВНИЙ УЧАСНИК СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

а. Солідарність у родині

246. Родина як окремо взятий чи об'єднаний з іншими суб'єкт суспільства проявляється також через солідарність і співпрацю не лише з іншими родинами, а й через різні форми участі в суспільному і політичному житті. Коли родина засновується на любові, солідарність, народжена і зрощена в любові, становить її складову частину.

Ця солідарність набуває рис служіння й уваги щодо тих, хто живе в бідності й убогості, сиріт, неповносправних, хворих, людей похилого віку, щодо тих, хто в горі, і тих, хто має сумніви, самотніх і покинутих. Ця солідарність завжди готова до прийняття, опіки, всиновлення і здатна донести кожне страждання до відома відповідних інституцій, аби ті могли надати допомогу відповідно до своєї компетенції.

⁵⁵⁸ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1996 р.), 2-6: AAS 88 (1996), 104-107.

247. *Родини в жодному разі не становлять собою лише об'єкт політичної дії, а можуть і повинні стати її активним суб'єктом, роблячи все для того, аби «впевнитися, що закони і державні установи не лише не порушують, а підтримують і захищають права й обов'язки родини. Отож родини повинні бути свідомі того, що вони – головні діючі особи так званої сімейної політики, і брати на себе відповідальність за перетворення суспільства»⁵⁵⁹. З цією метою необхідно розвивати й зміцнювати сімейні об'єднання. «Родини мають право створювати об'єднання з іншими родинами та інституціями, щоб належно й ефективно виконувати власні функції, захищати права, сприяти розвитку блага та інтересів родини. На економічному, соціальному, правовому і культурному рівнях слід визнавати законну роль сім'ї й об'єднань родин у плануванні і розвитку програм, що стосуються сімейного життя»⁵⁶⁰.*

б. Родина, економічне життя і праця

248. *Зв'язок між родиною й економічним життям має велике значення. З одного боку, економіка (oiko-notia, управління домашнім господарством) постала з домашньої праці: довгий час дім був, а в багатьох регіонах залишається й досі, місцем виробництва і центром життя. З іншого боку, завдяки ініціативі людей динаміка економічного життя постійно зростає, немов концентричними колами, охоплюючи все ширшу мережу виробництва й обміну товарів та послуг і все більше родин. Отже, сім'ю можна справедливо вважати важливим суб'єктом економічного життя, який перебуває не лише під впливом ринкової ментальності, а керується логікою солідарності між поколіннями.*

249. *Родина і праця поєднані особливим зв'язком. «Вона являє собою один із найважливіших орієнтирів у побудові соціально-етичного устрою людської праці»⁵⁶¹. Цей зв'язок бере свій початок від*

⁵⁵⁹ Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 44: AAS 74 (1982), 136; *пор.* Святий Престол, *Хартія прав родини*, ст. 9, Vatican Polyglot Press, Ватикан 1983, с. 13.

⁵⁶⁰ Святий Престол, *Хартія прав родини*, ст. 8 a-b, Vatican Polyglot Press, Ватикан 1983, с. 12.

⁵⁶¹ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 10: AAS 73 (1981), 601.

зв'язку між людиною та її правом розпоряджатися плодами своєї праці і стосується людини не лише як окремої особи, а й як члена родини, котра утворює «домашнє суспільство»⁵⁶².

Праця має велике значення, оскільки становить умову, що забезпечує можливість створення родини, засоби для існування якої здобуваються працею. Праця також обумовлює процес особистого розвитку, адже родина, що потерпає від безробіття, ризикує не здійснити свою місію⁵⁶³.

Внесок, який родина робить у сферу праці, дуже цінний і в багатьох випадках незамінний. Його можна виразити як в економічних термінах, так і в термінах солідарності, яка притаманна родині і яка часто стає важливою підтримкою для тих у сім'ї, хто не має роботи чи шукає її. Цей внесок, насамперед, полягає у тому, що родина пояснює значення праці, допомагає у виборі професії й надає необхідну підтримку своїм членам.

250. Для захисту зв'язку між родиною і працею необхідно високо цінувати та захищати родинну заробітну платню, тобто платню, якої вистачає на утримання родини і її гідне існування⁵⁶⁴. Цієї заробітної платні повинно бути достатньо, щоб зробити заощадження для придбання власності як запоруки свободи родини. Право на власність тісно пов'язане з існуванням родини, яка, захищаючи себе від нестатків, заощаджує і набуває власності⁵⁶⁵. Існує багато шляхів реалізації принципу родинної заробітної плати, наприклад, різні форми соціальної допомоги, скажімо, субсидії для родин чи допомога тим членам, які живуть на утриманні родини, або оплата домашньої праці одного з батьків⁵⁶⁶.

⁵⁶² Лев XIII, енци. *Rerum novarum: Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 104.

⁵⁶³ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 10: *AAS* 73 (1981), 600-602.

⁵⁶⁴ Пор. Пій XI, енци. *Quadragesimo anno: AAS* 23 (1931), 200; II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 67: *AAS* 58 (1966), 1088-1089; Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 19: *AAS* 73 (1981), 625-629.

⁵⁶⁵ Пор. Лев XIII, енци. *Rerum novarum: Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 105; Пій XI, енци. *Quadragesimo Anno: AAS* 23 (1931), 193-194.

⁵⁶⁶ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 19: *AAS* 73 (1981), 625-629; Святий Престол, *Хартія прав родини*, ст. 10 а, Vatican Polyglot Press, Ватикан 1983, с. 14.

251. Розглядаючи зв'язок між родиною і працею, особливої уваги слід надавати питанню жіночої праці у родині, так званого ведення домашнього господарства, яке, до речі, вимагає відповідальності і від чоловіка як подруга і як батька. Слугуючи підвищенню якості життя, домогосподарська праця, зокрема праця матері, – це притаманна людині діяльність, яку суспільство мусить визнати і належно оцінити⁵⁶⁷, а також призначити відповідну винагороду за неї⁵⁶⁸. Водночас необхідно усунути всі перешкоди, що заважають чоловікові і дружині відповідально прийняти рішення щодо народження дітей, і, зокрема, перепони, які не дають можливості жінкам повністю присвятити себе своїй материнській ролі⁵⁶⁹.

V. СУСПІЛЬСТВО НА СЛУЖБІ У РОДИНИ

252. Вихідний пункт для побудови правильних і конструктивних відносин між родиною і суспільством – визнання суб'єктності і суспільного пріоритету родини. Тісний зв'язок між ними вимагає, щоб «суспільство ніколи не нехтувало своїм основним завданням, що полягає у повазі до родини і турботі про неї»⁵⁷⁰. Поважаючи пріоритет і «первинність» родини, суспільство, зокрема державні заклади, покликані забезпечити розвиток справжньої ідентичності родинного життя і сприяти йому, уникати та боротися з усім, що змінює чи зашкодить цій ідентичності. Для цього необхідно політичними і правовими засобами захищати родинні цінності, сприяти тісному зв'язку і гармонії всередині родини та поважати права ще ненародженої дитини й ефективну свободу у вихованні дітей. Отже, ані суспільство, ані держава не можуть поглинути, замінити чи зменшити суспільний вимір родини, а навпаки, мусять

⁵⁶⁷ Пор. Пій XII, Промова до жінок про гідність і місію жінки (21 жовтня 1945 р.): AAS 37 (1945), 284-295; Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 19: AAS 73 (1981), 625-629; Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 23: AAS 74 (1982), 107-109; Святий Престол, *Хартія прав родини*, ст. 10 b, Vatican Polyglot Press, Ватикан 1983, с. 14.

⁵⁶⁸ Пор. Іван Павло II, *Послання до родин Gratissimam sane*, 17: AAS 86 (1994), 903-906.

⁵⁶⁹ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 19: AAS 73 (1981), 625-629; Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 23: AAS 74 (1982), 107-109.

⁵⁷⁰ Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 45: AAS 74 (1982), 136.

шанувати, визнавати і розвивати його, згідно із *принципом субсидіарності*⁵⁷¹.

253. *Служіння суспільства родині проявляється у визнанні, повазі й утвердженні прав родини*⁵⁷². Слід взяти такі ефективні заходи, які забезпечать дотримання родини. Істотна і необхідна передумова цього – *визнання і захист, належна оцінка і сприяння сутності родини як природного суспільства, заснованого на шлюбі*. Таке визнання чітко розмежовує власне родину й усі інші форми співіснування, які, за своєю природою, не заслуговують ані імені, ані статусу родини.

254. *Те, що громадянське суспільство і держава визнають пріоритет родини над усіма іншими спільнотами і навіть державою, означає подолання виключно індивідуалістичного бачення родини і прийняття родинного аспекту як необхідної частини культурної і політичної перспективи при розгляді особи*. Це не альтернатива, а підтримка і захист прав людини як індивіда. Така перспектива дозволяє окреслити нормативні критерії для правильного розв'язання різних соціальних проблем, адже людей слід розглядати не тільки як індивідуумів, а й у зв'язку з родинними осередками, до яких вони належать і чий особливі цінності і вимоги необхідно відповідним чином враховувати.

⁵⁷¹ Пор. ККЦ, 2211.

⁵⁷² Пор. Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 46: AAS 74 (1982), 137-139.

Розділ шостий

Праця людини

І. БІБЛІЙНІ АСПЕКТИ

а. Обов'язок обробляти і доглядати землю

255. *Старий Завіт зображує Бога всемогутнім Творцем (пор. Бут 2, 2, Іова 38-41; Пс 104; Пс 147), Який створює людину на Свій образ, запрошує її працювати на землі (пор. Бут 2, 5-6), обробляти і доглядати Едемський сад, у якому Він її помістив (пор. Бут 2, 15). Першій людській парі Бог доручає обробляти землю й панувати над кожним живим створінням (пор. Бут 1, 28). Однак панування людини над усіма живими створіннями не повинно бути самовладним чи нерозумним, навпаки, людина мусить «порати й доглядати» (Бут 2, 15) блага, сотворені Богом. Ці блага не були сотворені людиною, вона отримала їх від Творця як цінний дар і відповідальна за них. Обробляти землю означає не полишити її самій собі; панувати над нею означає доглядати її, піклуватись про неї, як мудрий цар піклується про підданих чи пастух – про овець своїх.*

Згідно з Божими намірами, все сотворене є благом, і призначене воно для людини. Зачудування тайною людської величі змушує псалмоспівця вигукнути: «То що то чоловік, що згадуєш про нього, або людська істота, що про неї дбаєш? Мало чим зменшив еси його від ангелів, славою й честю увінчав його» (Пс 8, 5-7).

256. *Праця притаманна первісному стану людини і передуює їй падінню; отож вона не становить кару чи прокляття, а перетворюється на тяжкий і вимучливий обов'язок через гріх Адама і Єви, які зруйнували взаємини довіри і гармонії з Богом (пор. Бут 3, 6-8). Забо-*

рона їсти «з дерева пізнання добра й зла» (Бут 2, 17) нагадує людини, що вона все отримала як дар і лишається створінням, а не Творцем. Саме ця спокуса спричинила гріх Адама і Єви: «ви станете як Бог» (Бут 3, 5). Вони зажадали абсолютної влади над усім, незважаючи при цьому на волю Творця. Відтоді земля перетворилася на бідну, неродючу і ворожу (пор. Бут 4, 12); лише в поті чола можна було збирати з неї врожай (пор. Бут 3, 17, 19). Однак, незважаючи на гріх наших прабатьків, наміри Творця, призначення Його створінь і, зокрема, людини, покликаної обробляти і доглядати все створене, залишаються незмінними.

257. *Праця посідає почесне місце, оскільки вона – джерело багатства чи, щонайменше, умова достойного життя і загалом становить ефективний засіб проти бідності* (пор. Прип 10, 4). Однак не можна піддаватися спокусі і робити з праці ідола, адже остаточний і вирішальний сенс життя полягає не в ній. Праця суттєво важлива, але джерелом життя і кінцевою метою людини є Бог, а не робота. Справді, основа мудрості – страх Божий; з нього походить вимога справедливості, яка передує турботі про прибуток: «Ліпше трохи в Господньому страсі, аніж великі скарби у тривозі» (Прип 15, 16); «Ліпше трохи з правдою, ніж з кривдою прибутки великі» (Прип 16, 8).

258. *Вершина біблійного вчення про працю – це заповідь про суботний відпочинок.* Для людини, яка мусить працювати, цей відпочинок відкриває перспективу більшої свободи, свободи вічної Суботи (пор. Євр 4, 9-10). Відпочинок дає можливість усім людям пригадати і пережити діяння Бога, від сотворіння до Відкуплення, щоб усвідомити себе Його творінням (пор. Еф 2, 10) і подякувати за життя своєму Творцеві.

Пам'ять про Суботу і досвід Суботи не дозволяє людині, – за власним вибором або з примусу, – стати рабом праці і запобігає будь-якій формі експлуатації, прихованої чи явної. Адже суботний відпочинок був започаткований не тільки для того, аби люди мали можливість брати участь у богослужінні, а й для захисту бідних; його мета – стати на заваді антисуспільному виродженню людської праці. Суботний відпочинок, котрий може тривати навіть рік, вимагає відмови від плодів землі на користь бідних і тимчасового

припинення дії права власності на землю: «Шість років засівати-меш твою землю і збиратимеш урожай. А на сьоме літо залиши її перелогом і дай одпочити, щоб їли вбогі з твого народу; а що вони zostавлять, нехай поїдає звірина, що в полі. Так само чинитимеш і з виноградником твоїм і з оливками твоїми» (Вих 23, 10-11). Ця традиція суголосна інтуїції: накопичення благ одними може призвести до позбавлення благ інших.

б. Ісус – Людина праці

259. У своїх проповідях Ісус навчає нас цінувати працю. Він Сам, «ставши подібним до нас в усьому, присвятив більшу частину свого земного життя *фізичній праці* за теслярським верстатом»⁵⁷³ у майстерні Йосифа (пор. Мт 13, 55, Мк 6, 3), якому Він був слухняним (пор. Лк 2, 51). Ісус засуджує поведінку нікчемного слуги, який закопує свій талант у землю (пор. Мт 25, 14-30) і хвалить вірного і розсудливого слугу, якого бачить за виконанням обов'язків, призначених йому господарем (пор. Мт 24, 46). *Ісус називає свою місію працею*: «*Отець мій працює аж по сю пору, тож і я працюю*» (Йн 5, 17), а Своїх учнів – працівниками на ниві Божій, ниві евангелізації людства (пор. Мт 9, 37-38). На цих працівників поширюється загальний принцип: «достойний робітник своєї нагороди» (Лк 10, 7), – тому вони мають право залишатися там, куди їх запрошують, і пити та їсти те, що їм пропонують (пор. Лк 10, 7).

260. У своїх проповідях Ісус вчить людину не ставати рабом праці. *Перш за все, вона мусить піклуватися про свою душу; здобути весь світ не є метою її життя* (пор. Мк 8, 36). Дійсно, скарби світу вичерпуються, а скарби неба нетлінні, – саме до них люди мусять линути своїми серцями (пор. Мт 6, 19-21). Праця не повинна бути джерелом тривоги (пор. Мт 6, 25. 31. 34). Якщо людина непокоїться і засмучується, вона ризикує знехтувати Царством Божим і Його справедливістю (пор. Мт 6, 33), котрих справді потребує. Все інше, включаючи працю, віднайде своє місце, сенс і цінність лише тоді, коли людина прагнудитиме того єдиного, що необхідне і ніколи не відніметься (пор. Лк 10, 40-42).

⁵⁷³ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 6: AAS 73 (1981), 591.

261. Під час Свого земного служіння Ісус невтомно працює, творячи вражаючі діяння, аби звільнити людину від хвороб, страждання і смерті. Суботу – яку Старий Завіт встановив як день звільнення і якої дотримувалися лише формально, через що вона втратила своє справжнє значення, – Ісус знову утверджує в її первісному значенні: «Суботу установлено для людини, а не людину для суботи» (Мк 2, 27). Зцілюючи людей у цей день відпочинку (пор. Мт 12, 9-14; Мк 3, 1-6; Лк 6, 6-11; 13, 10-17; 14, 1-6), Він прагне показати, що Субота належить Йому, бо Він – справжній Син Бога, і що в цей день слід присвятити себе Богові та іншим. Звільняти людей від зла, по-братерському ставитися до них і ділитись із ними тим, що маєш, означає надавати праці благородного значення. Це дозволяє людству вирушити в дорогу до вічної Суботи, де відпочинок обернеться на святкування, якого внутрішньо прагнуть усі люди. Спрямовуючи людство до досвіду Божої Суботи й участі у Божому житті, праця дає початок новому сотворінню на землі.

262. Людська діяльність, покращуючи і перетворюючи світ, здатна і повинна розкрити його приховану досконалість, началом і образом якої є нестворене Слово. Справді, писання Павла та Йоана висвітлюють тринітарний вимір творіння, зокрема зв'язок між Сином–Словом, Логосом, і творінням (пор. Йн 1, 3; 1 Кор 8, 6; Сол 1, 15-17). Усесвіт, який створено в Ньому і через Нього, Ним відкуплений, – це не випадкове скупчення матерії, а «космос»⁵⁷⁴. Людина має відкрити його порядок, дотримуватися цього порядку і надати йому довершеності: «В Ісусі Христі видимий світ, сотворений Богом для людини, – світ, котрий “був підпорядкований суєті” (Рим 8, 20; пор. там же 8, 19-22), коли в нього увійшов гріх, – знову входить у первісний зв'язок із джерелом Божої Мудрості і Любові»⁵⁷⁵. В такий спосіб, тобто все більше розкриваючи «незбагнене багатство Христа» (Еф 3, 8) в сотворінні, людська праця перетворюється на служіння величі Бога.

263. Праця – фундаментальний вимір людського існування як участь не тільки у справі сотворіння, а й у справі відкуплення. Той, хто потер-

⁵⁷⁴ Іван Павло II, енци. *Redemptor hominis*, 1: AAS 71 (1979), 257.

⁵⁷⁵ Іван Павло II, енци. *Redemptor hominis*, 8: AAS 71 (1979), 270.

пає від тяжкої і виснажливої праці, єднаючись з Ісусом, співпрацює із Сином Божим у Його справі відкуплення, а також свідчить, що є учнем Христа, щоденно несучи свій хрест у діяльності, до якої покликаний. З цієї точки зору, працю можна вважати засобом освячення і оживлення земної дійсності Духом Христа⁵⁷⁶. Праця виражає повноту людськості людини в конкретних історичних умовах та у її есхатологічній спрямованості. Вільна і відповідальна діяльність людини засвідчує її тісний зв'язок із Творцем і Його творчою енергією, допомагаючи щоденно протистояти спотворюючій дії гріха навіть тоді, коли людина заробляє хліб у поті чола свого.

в. Обов'язок працювати

264. *Усвідомлення, що «проминає образ світу цього» (1 Кор 7, 31), не звільняє від участі у його справах, а тим паче від праці (пор. 2 Сол 3, 7-15), яка становить невід'ємну складову людського життя, хоча і не єдиною його метою.* Жоден християнин, виходячи з того, що він належить до об'єднаної і братерської спільноти, не повинен думати, що у нього є право не працювати і жити за рахунок інших (пор. 2 Сол 3, 6-12). Навпаки, апостол Павло закликає вважати справою честі працювати власними руками, щоб «ні в чому не зазнавали нестачі» (1 Сол 4, 12), і проявляти солідарність також на матеріальному рівні, ділячись плодами своєї праці з тими, «хто потребує» (Еф 4, 28). Святий Яків захищає зневажені права робітників: «Ось затримана вами платня робітникам, що жали ваші ниви, кричить, і голосіння женців дійшло до Господа сил» (Як 5, 4). Віруючі повинні в праці наслідувати Христа і використовувати її як нагоду для християнського свідчення, поводячись «чесно супроти тих, що зовні» (1 Сол 4, 12).

265. *Отці Церкви не вважали працю *opus servile* («рабською справою») – хоча в сучасній їм культурі був поширений саме такий погляд – а *opus humanum* («людською справою»), і з повагою ставляться до різних її проявів.* Через працю людина підкоряє світ разом із Богом, разом із Ним вона панує над світом і чинить добрі справи для себе й інших. Ледарство шкодить існуванню людини,

⁵⁷⁶ Пор. ККЦ, 2427; Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 27: AAS 73 (1981), 644-647.

натомість діяльність іде на користь її тілу і душі⁵⁷⁷. Християни покликані до праці не лише для того, аби забезпечити себе хлібом, а й щоб турбуватися про убогішого ближнього, котрого, за настановою Господа, вони повинні нагодувати, напоїти, одягнути, прихистити, оточити увагою і товариством⁵⁷⁸ (пор. Мт 25, 35-36). Як твердить святий Амвросій, кожний працівник є рукою Христа, яка продовжує творити добро⁵⁷⁹.

266. *Своєю працею та працелюбністю людина, долучаючись до божественної майстерності і мудрості, робить це прекраснішим творінням, космос, уже впорядкований Отцем⁵⁸⁰. Вона задіює всю соціальну і спільнотну енергію, яка збільшує спільне благо⁵⁸¹, – і збільшує, насамперед, на користь найнужденніших. Людська праця, що має на меті християнську любов, стає нагодою для споглядання, щирою молитвою, яка зроджується у хвилюючому очікуванні вічного дня. «З цього погляду, праця – кара і водночас нагорода за людську діяльність – включає й інший, глибоко релігійний зв'язок, який вдало характеризує правило св. Бенедикта *ora et labora* («молись і працюй»)! Релігійний аспект надає людській праці живильної та відкупляючої духовності. Така спорідненість праці і релігії – це вираз таємничого, але істинного союзу між людською діяльністю і провіденційною діяльністю Бога»⁵⁸².*

II. ПРОРОЧА ЦІННІСТЬ ЕНЦИКЛІКИ *RERUM NOVARUM*

267. *Плин історії позначений докорінними перетвореннями і надихаючими здобутками праці, але водночас й експлуатацією значної кількості робітників і приниженням їхньої гідності. Промислова револю-*

⁵⁷⁷ Пор. Іван Золотоустий, Гомілія на Діяння Апостолів, в *Acta Apostolorum Homiliae* 35,3: PG 60, 258.

⁵⁷⁸ Пор. Святий Василій *Regulae fusius tractatae* 42: PG 31, 1023-1027; Святий Атанасій, *Життя святого Антонія*, ч. 3: PG 26, 846.

⁵⁷⁹ Пор. Святий Амвросій, *De obitu Valentini consolatio*, 62: PL 16, 1438.

⁵⁸⁰ Пор. Святий Іринеї, *Adversus haereses*, 5, 32, 2: PL 7, 1210-1211.

⁵⁸¹ Святий Теодорит Кирський, *De Providentia, Orationes* 5-7: PG 83, 625-686.

⁵⁸² Іван Павло II, *Звернення під час пастирського візиту в Помпеїю*, Італія (14 вересня, 1979 р.), 3: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 1 жовтня 1979 р., с. 4.

ція стала для Церкви серйозним викликом, на який соціальне Вчителство дало переконливу і пророчу відповідь, утверджуючи універсальні важливі принципи на підтримку робітників і їхніх прав.

Упродовж багатьох віків Церква зверталася зі своїм словом до аграрних суспільств, які характеризуються регулярним і циклічним ритмом. Сьогодні ж необхідно проповідувати Євангеліє і жити в новому *agropagus* («ареопазі»), у гущі суспільних подій динамічнішого суспільства, враховуючи складність надзвичайних трансформацій, до яких спричинився технічний прогрес. У центрі пастирського піклування Церкви – нагальне *робітниче питання*, зокрема проблема експлуатації робітників, зумовлена новою промисловою організацією праці та вимогами капіталістичного устрою, а також не менш важлива проблема ідеологічного маніпулювання – до якого вдаються соціалісти чи комуністи – справедливими вимогами щодо праці. Саме в цьому історичному контексті розгортаються міркування і застереження енцикліки папи Лева XIII *Regum novarum*.

268. *Regum novarum* – це, насамперед, щирий заклик захищати невід’ємну гідність робітників, з якою пов’язана важливість права власності, принцип співпраці між соціальними класами, права слабких і бідних, обов’язки і права робітників та працедавців, право об’єднуватись у спілки.

Напрямок думок, що містяться в енцикліці, зміцнив прагнення оживити християнське суспільне життя. Як наслідок, виникли і закріпилися численні важливі ініціативи громадянського характеру: групи і центри соціальних досліджень, асоціації, організації робітників, профспілки, кооперативи, аграрні банки, страхові товариства і добродійні організації. Все це дало великий поштовх для розвитку трудового законодавства, що захищає працівників, насамперед дітей і жінок, для розвитку освіти, підвищення заробітної плати та гігієни праці.

269. Починаючи з *Regum novarum*, Церква не припиняла розглядати проблему робітників у контексті соціального питання, яке поступово набуло глобальних масштабів⁵⁸³. Енцикліка *Laborem*

⁵⁸³ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 2: AAS 73 (1981), 580-583.

exercens посилює персоналістичну концепцію праці, характерну для попередніх соціальних документів, указуючи на необхідність глибшого усвідомлення значення і завдання праці. Вона наголошує, що «постійно виникають нові питання і проблеми, нові надії, але й турботи і загрози, пов'язані із цим основним виміром людського буття: у праці будується людське життя, у ній це життя набуває своєї гідності. Водночас праця – це й безустанний людський труд і страждання, кривда і несправедливість, що сягають глибин суспільного життя окремих народів та міжнародного рівня»⁵⁸⁴. Адже праця – «основний ключ»⁵⁸⁵ до всього соціального питання і передумова не лише економічного, а й культурного та морального розвитку людини, сім'ї, суспільства й усього людського роду.

III. ГІДНІСТЬ ПРАЦІ

а. Суб'єктний і об'єктний виміри праці

270. *Людська праця має подвійний вимір: об'єктний і суб'єктний. В об'єктному значенні праця – це сукупність видів діяльності, ресурсів, знарядь і технологій, які використовують для створення речей, господарювання на землі, як сказано в Книзі Буття. Праця в суб'єктному значенні – це діяльність людини як динамічної істоти, здатної виконувати різні дії, які пов'язані із трудовим процесом і відповідають її покликанню: «Людина тому має підпорядковувати собі землю, господарювати на ній, бо вона – “образ Божий”, а отже особа, тобто суб'єкт, що здатен на плановані й розумні дії, а також може розпоряджатися собою і прагнути самореалізації. Отож, людина як особа – це суб'єкт праці»⁵⁸⁶.*

В об'єктному значенні праця являє собою мінливий аспект людського буття, адже залежить від технологічних, культурних, суспільних і політичних перетворень, а тому постійно змінюється. Натомість суб'єктний вимір праці має стабільний характер,

⁵⁸⁴ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 1: AAS 73 (1981), 579.

⁵⁸⁵ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 3: AAS 73 (1981), 584.

⁵⁸⁶ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 6: AAS 73 (1981), 589-590.

оскільки не залежить від того, що люди виробляють чи яким видом діяльності займаються, а виключно від їхньої людської гідності. Така різниця має вирішальне значення як для усвідомлення того, на чому ґрунтуються цінність і гідність праці, так і для розв'язання проблем, що виникають на шляху побудови економічних і суспільних систем, де поважатимуть права людини.

271. *Ця суб'єктність наділяє працю особливою гідністю, яка не дає права розглядати працю як простий товар чи як знеособлений елемент виробничого процесу. Незалежно від своєї об'єктної цінності, праця – це важливий прояв людини, actus personae. Будь-які форми матеріалізму чи економізму, що прагнуть звести робітника до рівня засобу виробництва, простої робочої сили, котра має лише матеріальну цінність, врешті-решт, безнадійно спотворюють значення праці, позбавляючи її найблагороднішої основної людської мети. Людська особа – мірило гідності праці: «Справді, немає жодного сумніву, що людська праця має етичну цінність, котра очевидно і безпосередньо пов'язана з тим, що її здійснює людина»⁵⁸⁷.*

Суб'єктний вимір праці повинен переважати над об'єктним, адже він – вимір самої людини, яка виконує працю, визначаючи її якість і найвищу цінність. Якщо нам бракує усвідомлення цього чи хтось вирішує не визнавати цю істину, то праця втрачає своє найправдивіше і найглибше значення. В таких випадках – які, на жаль, дуже поширені, – праця і технології стають важливіші за саму людину і перетворюються на ворогів її гідності.

272. *Людська праця не лише бере свій початок в людині, а й, по суті, упорядкована щодо людини і спрямована на неї. Незалежно від свого об'єктного значення, праця повинна спрямовуватися на особу, яка її виконує, адже кінцевою метою будь-якої праці завжди лишається людина. Попри те, що не можна нехтувати важливістю об'єктної складової праці стосовно до її якості, ця складова, все ж таки, повинна підпорядковуватися самореалізації людської особи, а отже – суб'єктному виміру праці. Таким чином, можна стверджувати, що праця існує для людини, а не людина для праці. «Остаточна мета праці – це завжди людина, навіть якщо за загальноприйнятою*

⁵⁸⁷ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 6: AAS 73 (1981), 590.

шкалою цінностей праця, яку вона виконує, вважається “обслуговуючою”, монотонною чи навіть принизливою»⁵⁸⁸.

273. *Людській праці внутрішньо притаманний соціальний вимір.* Адже праця людини природним чином пов’язана з працею інших людей. Сьогодні, «як ніколи досі, працювати означає *працювати з іншими і працювати для інших*. Це спосіб робити щось для когось»⁵⁸⁹. Плоди праці надають можливість здійснювати обмін, започатковувати взаємовідносини і зустрічатися. Тому працю неможливо належно оцінити, якщо не враховувати її соціальну природу: «Праця людини не принесе своїх плодів, якщо не існуватиме адекватний суспільний і системний організм, якщо праця не буде захищена суспільним і правовим порядком, якщо різні види праці, непов’язані між собою, не співпрацюватимуть і взаємно не доповнюватимуть одне одного і, найважливіше, якщо розум, капітал і праця не об’єднуються в одне ціле. Тому там, де зневажають соціальну і суб’єктну природу праці, неможлива належна оцінка праці, а також її справедлива оплата»⁵⁹⁰.

274. *Праця – це також «повинність, тобто обов’язок людини»*⁵⁹¹. Людина мусить працювати і тому, що це призначив Творець, і тому, що це суголосне потребі підтримувати і розвивати свою людську природу. Праця – моральний обов’язок щодо ближнього, а ближній – це, насамперед, власна родина, потім суспільство, до якого належимо, нація, синами і дочками котрої ми є, та вся людська родина, до якої відносимось. Ми – спадкоємці праці всіх поколінь і водночас творці майбутнього для тих, хто житиме після нас.

275. *Праця підтверджує глибоку ідентичність людини, створеної на образ і подобу Бога:* «Завдяки своїй праці людина стає все більше господарем на землі, саме працею вона утверджує свою владу над видимими світом. Але в кожному випадку і на кожному етапі цього процесу людина не виходить за межі того первісного задуму Твор-

⁵⁸⁸ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 6: AAS 73 (1981), 592; пор. ККЦ, 2428.

⁵⁸⁹ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 31: AAS 83 (1991), 832.

⁵⁹⁰ Пій XI, енци. *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), 200.

⁵⁹¹ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 16: AAS 73 (1981), 619.

ця, який нерозривно пов'язаний із фактом сотворення людини – чоловіка і жінки – «на образ Божий»⁵⁹². Це визначає діяльність людини у всесвіті: вона – не володар всесвіту, а повірений; їй було доручено наглядати за ним. Людина покликана власною працею віддзеркалювати образ Того, на Чию подобу вона була сотворена.

б. Зв'язок між працею і капіталом

276. *Праця, завдяки своєму суб'єктному й особистісному характеру, перевищує будь-який інший фактор виробництва; цей принцип діє, зокрема, і стосовно капіталу.* Термін «капітал» сьогодні має різні значення: іноді він означає матеріальні засоби виробництва окремого підприємства, іноді – фінансові ресурси, що використовуються у виробництві чи операціях на фондових ринках. Можна також говорити про «людський капітал», маючи на увазі людські ресурси, тобто саму людину і її здатність працювати, використовувати власні знання і творчий потенціал, розуміти потреби співробітників і знаходити спільну мову з усіма членами організації. Терміном «соціальний капітал» послуговуються для підкреслення здатності до колективної співпраці; він – плід інвестування у побудову довіри, яка здатна об'єднувати людей. Таке розмаїття значень дає привід для роздумів над тим, яким може бути сьогодні зв'язок між працею та капіталом.

277. *Соціальна доктрина Церкви, розглядаючи зв'язок між працею і капіталом, підкреслює як пріоритет першої над другим, так і їхню взаємодоповнюваність.*

Праця за своєю природою має перевагу над капіталом. «Цей принцип безпосередньо стосується виробничого процесу, в якому праця завжди становить основний рушій, натомість капітал або сукупність засобів виробництва, залишається лише знаряддям, тобто інструментальною причиною. Цей принцип – очевидна істина, що постає з усього історичного досвіду людини»⁵⁹³. Цей принцип – «частина незмінного спадку вчення Церкви»⁵⁹⁴.

⁵⁹² Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 4: AAS 73 (1981), 586.

⁵⁹³ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 12: AAS 73 (1981), 606.

⁵⁹⁴ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 12: AAS 73 (1981), 608.

Праця і капітал повинні бути комплементарними: логіка виробничого процесу свідчить, що праця і капітал мають доповнювати одне одного і що існує нагальна потреба в економічній системі, де відсутнє протиставлення капіталу і праці⁵⁹⁵. У ті часи, коли економічна система не була такою складною, а «капітал» і «наймана праця» ототожнювалися не лише з двома факторами виробництва, а й, передусім, з двома соціальними класами, Церква стверджувала, що обидва ці класи законні⁵⁹⁶: «Капітал не може існувати без праці, а праця без капіталу»⁵⁹⁷. Цей погляд актуальний і досі, адже «однаково помилково приписувати тільки капіталові чи праці те, що досягається у їхній взаємодії. Й абсолютно несправедливо, коли один із цих факторів привласнює собі всі досягнення, заперечуючи ефективність іншого»⁵⁹⁸.

278. *Зважаючи на зв'язок між капіталом і працею, а також на значні перетворення сьогодення, ми повинні обстоювати, що «основний ресурс» і «вирішальний чинник»⁵⁹⁹, які має у своєму розпорядженні людина, – це сама людина і що «цілісний розвиток особи під час трудового процесу не перешкоджає, а радше сприяє підвищенню рівня продуктивності та ефективності праці»⁶⁰⁰. Справді, світ праці все більше усвідомлює, що цінність «людського капіталу» вимірюється знаннями працівників, їхнім бажанням налагоджувати стосунки, їхньою креативністю, прагненням до самовдосконалення, їхньою здатністю пристосовуватись до нових умов, працювати в колективі і досягати спільної мети. Йдеться радше про суто особисті якості суб'єкта праці, ніж про об'єктивні, технічні чи операційні аспекти самої праці. Все це відкриває нові перспективи відносин між працею і капіталом. Можна стверджувати, що, на відміну від колишньої організації праці, коли суб'єкт у результаті мав менше значення за об'єкт, тобто за механічний процес, у наш час*

⁵⁹⁵ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 13: AAS 73 (1981), 608-612.

⁵⁹⁶ Пор. Пій XI, енци. *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), 194-198.

⁵⁹⁷ Лев XIII, енци. *Rerum novarum: Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 109.

⁵⁹⁸ Пій XI, енци. *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), 195.

⁵⁹⁹ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 32: AAS 83 (1991), 833.

⁶⁰⁰ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 43: AAS 83 (1991), 847.

суб'єктивний вимір праці відіграє все важливішу роль порівняно з об'єктивним.

279. *Зв'язок між капіталом і працею доволі часто характеризується антагонізмом, який набирає нових форм у процесі зміни суспільного й економічного контексту.* В минулому причина конфлікту між капіталом і працею полягала, насамперед, у тому, «що робітники віддавали свої сили в розпорядження підприємців, які, керуючись принципом максимізації прибутку, намагалися занижувати платню за виконану працю»⁶⁰¹. *У наш час цей конфлікт набуває нових і, можливо, більш небезпечних рис:* науково-технічний прогрес і глобалізація ринків, котрі самі по собі становлять основу розвитку і прогресу, зумовлюють експлуатацію робітників з боку економічних механізмів і нестримного прагнення до збільшення продуктивності⁶⁰².

280. *Помилково думати, що подолання залежності праці від матеріальної складової само по собі здатне подолати відчуження на робочому місці чи відчуження праці.* Йдеться не лише про численні випадки безробіття, нелегальної праці, дитячої праці, мало оплачуваної праці, експлуатації, які все ще існують сьогодні, а й про нові, більш витончені форми експлуатації, що спостерігаються у нових видах праці, понаднормову працю, кар'єризм, який стає важливішим за всі інші аспекти людського буття, надмірні вимоги праці, що розхитують, а іноді й унеможливають родинне життя, а також про структуру праці, від якої залежить цілісність сприйняття власного існування і стабільність родинних відносин. Людина зазнає відчуження, коли міняються місцями засоби і мета, але й у нових умовах праці нематеріальної, легкої, орієнтованої радше на якість, аніж на кількість, можуть виникнути елементи відчуження, незалежно від того, «чи збільшується участь людини у дійсно солідарній спільноті, а чи збільшується її ізоляція у лабіринті взаємин, позначених руйнівним суперництвом і відчуженістю»⁶⁰³.

⁶⁰¹ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 11: AAS 73 (1981), 604.

⁶⁰² Пор. Іван Павло II, *Промова до Папської Академії суспільних наук* (6 березня 1999 р.), 2: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 17 березня 1999 р., с. 3.

⁶⁰³ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 41: AAS 83 (1991), 844.

в. Праця і право на участь

281. *Зв'язок між працею і капіталом проявляється також в участі працівників у власності, у керуванні нею й отриманні прибутку.* Цією вимогою часто нехтують, тому вона потребує більшої уваги. «Завдяки своїй праці кожен має повне право вважати себе співвласником того великого підприємства, на якому він працює разом з іншими. Щоб досягти цієї мети, слід об'єднати, наскільки це можливо, працю і капітал та створити широкий спектр проміжних груп економічного, суспільного і культурного характеру. Здійснюючи свої специфічні завдання у чесній співпраці між собою та підпорядковуючись вимогам спільного блага, ці групи повинні бути по-справжньому незалежні від державної влади. Вони мусять – що за формою, що за змістом – бути живими спільнотами, де до кожного члена ставляться як до особи, заохочуючи його до активної участі в житті групи»⁶⁰⁴. Нова організація праці, в якій знання набувають більшої ваги, ніж просте володіння засобами виробництва, свідчить про те, що праця через свій суб'єктний характер передбачає право на участь. Це необхідно усвідомити, щоб належно оцінити роль праці у виробничому процесі і знайти такі форми участі, які б відповідали суб'єктності праці в різних конкретних ситуаціях⁶⁰⁵.

г. Зв'язок між працею і приватною власністю

282. *Соціальне Вчителство Церкви розглядає співвідношення між працею і капіталом також у зв'язку з інститутом приватної власності, правом на неї і на використання цієї власності.* Право на приватну власність підпорядковується принципу універсального призначення благ, і тому не повинно шкодити праці і розвиткові інших. Власність, яку набувають, перш за все, працею, має служити праці. Це особливо актуально для володіння засобами виробництва, але цей принцип поширюється і на блага, які належать до сфери фінансів, технологій, знань і людських ресурсів.

⁶⁰⁴ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 14: AAS 73 (1981), 616.

⁶⁰⁵ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 9: AAS 58 (1966), 1031-1032.

Засобами виробництва «не можна володіти так, щоб вони завдавали шкоди праці, й не можна володіти ними тільки заради володіння»⁶⁰⁶. Володіння засобами виробництва стає незаконним, коли «їх не використовують, або це шкодить праці інших, коли прагнуть прибутку, який отримують не завдяки розвитку спільної праці і суспільного добробуту, а радше навпаки, за рахунок їхнього обмеження, неприпустимої експлуатації, спекуляції або порушення солідарності трудівників»⁶⁰⁷.

283. *Приватна і суспільна власність, а також механізми економічної системи мають бути спрямовані на економіку, що служить людству*; таким чином вони роблять внесок у реалізацію принципу універсального призначення благ. Отож значної ваги набуває питання власності та використання нових технологій і знань, які в наш час стали окремою формою власності, не менш важливою, ніж власність на землю чи капітал⁶⁰⁸. Ці ресурси, подібно до інших благ, мають *універсальне призначення*. Їх необхідно розглядати в контексті правових норм і соціальних правил, що забезпечують використання цих ресурсів у відповідності до критеріїв справедливості, рівності та дотримання прав людини. Нові відкриття і технології, завдяки своєму величезному потенціалу, можуть зробити вирішальний внесок у соціальний прогрес, але й можуть перетворитися на джерело безробіття і збільшити розрив між розвинутими і нерозвинутими регіонами, якщо й надалі залишатимуться зосередженими в багатих країнах або в руках кількох впливових груп.

г. Відпочинок від праці

284. *Відпочинок – це право людини*⁶⁰⁹. Як Бог «спочив сьомого дня від усього свого діла, що творив був» (Бут 2, 2), так і всі люди, створені на Його образ, мають право на відпочинок і вільний час, що дозволить їм присвятити себе родинному, культурному, суспіль-

⁶⁰⁶ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 14: AAS 73 (1981), 613.

⁶⁰⁷ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 43: AAS 83 (1991), 847.

⁶⁰⁸ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 32 AAS 83 (1991), 832-833.

⁶⁰⁹ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 19: AAS 73 (1981), 625-629; Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 9: AAS 83 (1991), 804.

ному і релігійному життю⁶¹⁰. Цьому сприяє встановлення Господнього Дня⁶¹¹. У неділю й у наказові церковні свята вірні повинні утримуватись від «роботи або діяльності, яка є перешкодою для віддавання належної пошани Богові, радості, притаманній Дневі Господньому, для виконання діл милосердя і відповідного відпочинку, духу і тіла»⁶¹². Легітимним виправданням порушення заповіді недільного відпочинку можуть стати сімейні потреби і важливе суспільне служіння. Однак вони не повинні сформувавши звичку, що завдає шкоди релігійному і родинному життю та здоров'ю.

285. *Неділя має бути освячена справами милосердя, увагою до родини і близьких, а також до хворих, неповносправних і людей похилого віку. Не можна забувати і про «братів, які мають ті самі потреби і ті самі права, але не можуть відпочивати через бідність і злидні»⁶¹³. Більш того, неділя – це відповідний час для роздумів, мовчання, навчання і споглядання, які сприяють розвитку внутрішнього християнського життя. У цей день вірні повинні вирізнятися поміркованістю, уникаючи надмірності і шаленства, які інколи притаманні масовим розвагам⁶¹⁴. День Господній завжди треба проживати як день нашого визволення, який долучає нас до “святкового збору, Церкви первородних, записаних на небі” (пор. Євр 12, 23) і передусє святкуванню вічної Пасхи в небесній славі⁶¹⁵.*

286. *Влада повинна стежити за тим, щоб заради економічної продуктивності у громадян не забирали час, відведений для відпочинку й участі у богослужінні. Такий же обов'язок покладається на працедавців стосовно їхніх працівників⁶¹⁶. Поважаючи релігійну свободу кожного і спільне благо всіх, християни повинні домагатися,*

⁶¹⁰ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 67: AAS 58 (1966), 1088-1089.

⁶¹¹ Пор. ККЦ, 2184.

⁶¹² ККЦ, 2185.

⁶¹³ ККЦ, 2186.

⁶¹⁴ Пор. ККЦ, 2187.

⁶¹⁵ Пор. Іван Павло II, апост. посл. *Dies Domini*, 26: AAS 90 (1998), 729: «Святкуючи неділю, “перший” і “восьмий” день, християнин прямує до вічного життя».

⁶¹⁶ Пор. Лев XIII, енци. *Rerum novarum: Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 110.

щоб неділя та церковні свята були визнані законодавчо вихідними днями. «Вони повинні подати всім публічний приклад молитви, пошани та радості і захищати свої традиції як цінний внесок у духовне життя людського суспільства»⁶¹⁷. «Кожен християнин повинен уникати без потреби вимагати від іншого те, що йому перешкодило б святкувати День Господній»⁶¹⁸.

IV. ПРАВО НА ПРАЦЮ

а. Необхідність праці

287. *Праця – це основне право і благо для людства*⁶¹⁹; вона корисна і гідна людини, адже становить відповідний засіб вираження й утвердження людської гідності. Церква вчить, що праця цінна не лише тому, що вона має особистісний характер, а й тому, що їй притаманний характер необхідності⁶²⁰. Праця необхідна, щоб створити й утримувати родину⁶²¹, щоб набути права власності⁶²², щоб зробити внесок у спільне благо людської родини⁶²³. Розглядаючи моральні наслідки впливу праці на соціальне життя, Церква постійно звертає увагу на те, що безробіття – це «справжнє соціальне лихо»⁶²⁴, особливо коли йдеться про молоде покоління.

288. *Праця – благо, яке належить усім; воно має бути доступним кожній працездатній людині. Тому «повна зайнятість» залиша-*

⁶¹⁷ ККЦ, 2188.

⁶¹⁸ ККЦ, 2187.

⁶¹⁹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 26: *AAS* 58 (1966), 1046-1047; Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 9, 18: *AAS* 73 (1981), 598-600, 622-625; Іван Павло II, Промова до Папської академії суспільних наук (25 квітня 1997 р.), 3: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 14 травня 1997 р., с. 5; Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1999 р.), 8: *AAS* 91 (1999), 382-383.

⁶²⁰ Пор. Лев XIII, енци. *Rerum novarum: Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 128.

⁶²¹ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 10: *AAS* 73 (1981), 600-602.

⁶²² Пор. Лев XIII, енци. *Rerum novarum: Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 103; Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 14: *AAS* 73 (1981), 612-616; Іван Павло II, Енци. *Centesimus annus*, 31: *AAS* 83 (1991), 831-832.

⁶²³ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 16: *AAS* 73 (1981), 618-620.

⁶²⁴ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 18: *AAS* 73 (1981), 623.

ється обов'язковою метою для кожної економічної системи, що прагне справедливості і спільного блага. Суспільство, в якому право на працю заперечується чи систематично порушується, в якому економічна політика не забезпечує належний рівень зайнятості, «з моральної точки зору не можна виправдати, в такому суспільстві не буде соціального миру»⁶²⁵. Важливу роль щодо цього відіграють і, відповідно, велику відповідальність несуть «непрямі роботодавці»⁶²⁶, тобто люди чи установи, які здатні керувати економічною та трудовою політикою на національному чи міжнародному рівні.

289. *Здатність планувати, притаманна суспільству, що прагне до спільного блага і скероване у майбутнє, вимірюється також – і насамперед – трудовими перспективами, які воно може запропонувати.* Високий рівень безробіття, застарілі системи навчання та утруднений доступ до професійної освіти і ринку праці становлять серйозну перешкоду, особливо для багатьох молодих людей, на шляху досягнення людської і професійної реалізації. Безробітні і люди з неповною зайнятістю потерпають від негативних наслідків, спричинених цими обставинами; суспільство може також маргіналізувати їх чи піддати соціальному виключенню⁶²⁷. Це лихо вражає не лише молодих людей, а й жінок, низько-кваліфікованих трудівників, неповноспраних, емігрантів, колишніх в'язнів, неписьменних – усіх, хто наштовхується на великі труднощі, шукаючи своє місце у світі праці.

290. *Збереження місця роботи все більше залежить від професійних якостей людини⁶²⁸. Система освіти і виховання не повинні нехтувати людською і технічною формацією, що необхідна для ефективного виконання своїх обов'язків.* Те, що людина упродовж свого життя змушена часто змінювати місце праці, вимагає, щоб освітня система формувала у людей здатність до постійного удосконалення і перекваліфікації. Молодь мусить вчитися діяти самостійно і відповідально, з належною компетентністю йти на ризик, пов'язаний із

⁶²⁵ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 43: AAS 83 (1991), 848; *пор.* ККЦ, 2433.

⁶²⁶ *Пор.* Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 17: AAS 73 (1981), 620-622.

⁶²⁷ *Пор.* ККЦ, 2436.

⁶²⁸ *Пор.* II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 66: AAS 58 (1966), 1087-1088.

мінливою, іноді непередбачуваною економічною ситуацією⁶²⁹. Також слід забезпечити функціонування відповідних курсів для тих, хто хоче змінити кваліфікацію, і для безробітних. Взагалі, починаючи саме з освітньої системи, людина потребує конкретної підтримки на своєму трудовому шляху, щоб легше переживати періоди змін, непевності і нестабільності.

б. Роль держави і громадянського суспільства в забезпеченні права на працю

291. *Вирішення проблем зайнятості належить до компетенції держави, на яку покладений обов'язок здійснювати активну політику у сфері праці*, тобто сприяти створенню нових робочих місць на території держави, стимулюючи з цією метою виробничий сектор. Обов'язок держави полягає не стільки у тому, щоб забезпечити усім громадянам право на працю, запровадивши жорстку економічну систему й обмеживши вільну ініціативу людини, скільки у тому, щоб поліпшувати «ділову активність, створюючи належні умови, стимулюючи її розвиток під час занепаду або підтримуючи під час криз»⁶³⁰.

292. *Зважаючи на стрімку глобалізацію економіко-фінансових відносин і ринку праці, потрібно розвивати ефективне міжнародне співробітництво між державами* шляхом укладання договорів, угод і спільних планів дій, що захищають право на працю навіть у найбільш критичні фази економічного циклу як на національному, так і на міжнародному рівнях. Необхідно усвідомлювати, що людська праця – це право, від якого напряду залежить досягнення соціальної справедливості і громадянського миру. Отож перед міжнародними організаціями і профспілками стоять важливі завдання: об'єднавши зусилля, вони повинні, насамперед, створити «більш чітку систему правових норм, які захищатимуть працю чоловіків, жінок і молоді та гарантуватимуть належну винагороду за неї»⁶³¹.

⁶²⁹ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 12: AAS 73 (1981), 605-608.

⁶³⁰ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 48: AAS 83 (1991), 853.

⁶³¹ Павло VI, *Звернення до Міжнародної організації праці* (10 червня 1969 р.), 21: AAS 61 (1969), 500; пор. Іван Павло II, *Звернення до Міжнародної організації праці* (15 червня 1982 р.), 13: AAS 74 (1982), 1004-1005.

293. *Сьогодні, як і в часи Rerum novarum, щоб забезпечити реалізацію права на працю, необхідно розвивати «вільний процес самоорганізації суспільства»⁶³². Важливі прояви і приклади такої самоорганізації можна відшукати в численних підприємницьких і соціальних ініціативах, для яких характерні різні форми участі, співпраці і самоуправління і які засвідчують солідарне поєднання зусиль. Ці зусилля проявляються на ринку як багатоманітний сектор трудової діяльності, особливість якої полягає у тому, що вона надає значну увагу міжособистісним складовим вироблених товарів і наданих послуг у багатьох сферах: освіти, охорони здоров'я, соціальних послуг, культури. Ініціативи цього так званого третього сектору створюють все більше можливостей для розвитку праці та економіки.*

в. Родина і право на працю

294. *Праця – це «фундамент створення родинного життя, яке становить природне право і до якого людина покликана»⁶³³. Праця забезпечує засобами існування і гарантує можливість виховання дітей⁶³⁴. Родина і праця, взаємопов'язані у житті переважної більшості людей, нарешті заслуговують на реалістичніший розгляд, який не залишить поза увагою їхню взаємозалежність і не обмежиться лише концепціями, де сім'я належить до приватної сфери, а праця – до економічної. Тому дуже важливо, щоб підприємства, професійні організації, профспілки і держава проводили політику зайнятості, яка б не завдавала шкоди родинному осередку, а підтримувала його. Справді, родинне життя і праця в різний спосіб впливають одне на одного. Необхідність довго добиратися до праці, праця на двох різних місцях, фізичне і психологічне виснаження – усе це краде час, який має бути присвячений родині⁶³⁵. Безробіття матеріально і духовно позначається на родині, так само як*

⁶³² Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 16: AAS 83 (1991), 813.

⁶³³ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 10: AAS 73 (1981), 600.

⁶³⁴ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 10: AAS 73 (1981), 600-602; Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 23: AAS 74 (1982), 107-109.

⁶³⁵ Пор. Святий Престол, *Хартія прав родини*, ст. 10, Vatican Polyglot Press, Ватикан 1983, с. 13-14.

сімейні конфлікти і кризи негативно впливають на ставлення до роботи і на продуктивність праці.

г. Жінки і право на працю

295. *Жіночий геній необхідний у всіх проявах суспільного життя, тому потрібно гарантувати присутність жінок і в світі праці.* Перший обов'язковий крок у цьому напрямку – уможливити жінкам доступ до професійної освіти. *Визнання і захист прав жінки у трудовій сфері залежать головним чином від організації праці, що мусить зважати на гідність і покликання жінки, «чий справжній розвиток... вимагає такої організації праці, при якій вона не заплатить за цей розвиток відреченням від того, що тільки їй притаманне»⁶³⁶.* Це питання – мірило якості суспільства і ефективності захисту права жінок на працю.

Багато форм дискримінації, образливих для гідності і покликання жінки, продовжують існувати у сфері праці як наслідок історичних умов, що кривдили жінку, «прерогативи якої було спотворено», а сама вона «витіснена на маргінеси суспільства чи навіть перебуває у рабстві»⁶³⁷. На жаль, ці труднощі ще остаточно не подолано, про що свідчать численні принизливі ситуації, в яких жінки стають об'єктами справжньої експлуатації. Нагальна потреба визнати права жінок в трудовій сфері особливо відчувається, коли йдеться про оплату праці, страхування і соціальні гарантії⁶³⁸.

г. Дитяча праця

296. *Дитяча праця, у неприпустимих її формах, – це різновид насилля, хоч і не такий очевидний, як інші, але не менш жахливий»⁶³⁹.* Це насилля, попри свої політичні, економічні і правові наслідки, залишається по суті моральною проблемою. Папа Лев XIII застерігав: «Що стосується дітей, необхідно докласти

⁶³⁶ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 19: AAS 73 (1981), 628.

⁶³⁷ Іван Павло II, *Послання до жінок*, 3: AAS 87 (1995), 804.

⁶³⁸ Пор. Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 24: AAS 74 (1982), 109-110.

⁶³⁹ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1996 р.), 5: AAS 88 (1996), 106-107.

зусиль, щоб вони не працювали на заводах чи фабриках, доки не зміцніють тілом та розумом. Бо як суворі погодні умови знищують весняні бруньки, так і ранній досвід важкої праці ламає паростки надій, які подає дитина, й унеможливорює будь-яке справжнє виховання»⁶⁴⁰. Прошло більше ніж сто років, але лихо, яким є праця дітей, і досі неподолане.

Навіть усвідомлюючи, що в деяких країнах, принаймні на сьогоднішній день, неможливо обійтися без внеску працюючих дітей у сімейний бюджет і національну економіку і що деякі види праці можуть бути корисними для самих дітей, соціальна доктрина Церкви засуджує зростання «трудої експлуатації дітей в умовах справжнього рабства»⁶⁴¹. Така експлуатація принижує людську гідність, гідність, що притаманна кожному, «яким би малим чи начебто незначним з точки зору утилітаризму він не був»⁶⁴².

д. Імміграція і праця

297. *Імміграція може бути радше джерелом, ніж перешкодою для розвитку.* У сучасному світі, де все ще існує велика прірва між багатими і бідними країнами, а розвиток комунікацій швидко скорочує відстані, постійно зростає міграція з менш розвинутих куточків світу у пошуках кращого життя. Приїзд цих людей до розвинутих країн часто сприймається як загроза високому рівню добробуту, досягнутому впродовж десятиліть економічного росту. Однак у більшості випадків іммігранти задовольняють потребу – яка б інакше залишилась актуальною – економіки в робочій силі в тих сферах і регіонах, де місцевих робітників не вистачає або де вони не бажають виконувати певні види роботи.

298. *Установи країн, до яких приїждять іммігранти, мусять пильно стежити за тим, аби не поширювалася спокуса експлуатувати іноземних робітників і позбавляти їх прав, які мають громадяни даної країни і які повинні гарантуватися всім без винятку.* Регу-

⁶⁴⁰ Лев XIII, енци. *Rerum novarum: Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 129.

⁶⁴¹ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1998 р.), 6: AAS 90 (1998), 153.

⁶⁴² Іван Павло II, *Послання до Генерального секретаря ООН з нагоди Всесвітньої зустрічі на вищому рівні із проблем дитинства* (22 вересня 1990 р.): AAS 83 (1991), 360.

лювання імміграційних процесів за критеріями справедливості і рівноваги⁶⁴³ – одна з необхідних умов для того, щоб забезпечити таку інтеграцію іммігрантів у суспільство, яка відповідає вимогам людської гідності. Іммігранта слід сприймати як особу, допомагаючи йому разом з родиною влитися в суспільне життя⁶⁴⁴. Також *необхідно дотримуватись і сприяти реалізації права на об'єднання родини*⁶⁴⁵. Водночас слід докладати зусиль, щоб збільшити можливість працевлаштування в тих країнах, з яких походять іммігранти⁶⁴⁶.

е. Сільське господарство і право на працю

299. *Особливої уваги потребує сільськогосподарська праця, адже вона відіграє важливу економічну, соціальну і культурну роль в економічних системах багатьох країн і нагтовхується на численні проблеми через усе більше глобалізовану економіку; також зростає її важливість для охорони довкілля. «Отже, необхідні радикальні й термінові зміни, аби відновити цінність сільського господарства та селян як фундамент здорової економіки, а також задля розвитку всього соціального співтовариства»⁶⁴⁷.*

Глибокі і радикальні зміни на суспільному і культурному рівнях, що зачіпають, зокрема, сільське господарство й величезний селянський світ, вимагають ретельного аналізу ролі сільськогосподарської праці. На цей надзвичайно важливий виклик слід відповісти такою політикою в галузі сільського господарства та охорони довкілля, що подолає минулу концепцію асистування і визначить нові

⁶⁴³ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2001 р.), 13: *AAS* 91 (2001), 241; Папська Рада *Cor Unum* – Папська Рада із пастирської турботи про мігрантів і кочових народів, *Біженці як виклик солідарності*, 6: *Libreria Editrice Vaticana*, Ватикан 1992, с. 10.

⁶⁴⁴ Пор. *ККЦ*, 2241.

⁶⁴⁵ Пор. Святий престол, *Хартія прав родини*, ст. 12, *Vatican Polyglot Press*, Ватикан 1983, стор. 14; Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 77: *AAS* 74 (1982), 175-178.

⁶⁴⁶ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 66: *AAS* 58 (1966), 1087-1088; Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1993 р.), 3: *AAS* 85 (1993), 431-433.

⁶⁴⁷ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 21: *AAS* 73 (1981), 634.

перспективи для сучасного сільського господарства, яке здатне відіграти суттєву роль у соціальному та економічному житті.

300. *У деяких країнах необхідно перерозподілити землю і провести серйозну аграрну реформу, щоб подолати перешкоди, які створює на шляху справжнього економічного розвитку непродуктивна система латифундій, осуджена соціальною доктриною Церкви*⁶⁴⁸. «Країни, що розвиваються, лише тоді зможуть ефективно протистояти процесу концентрації землі в руках кількох осіб, коли будуть готові до вирішення таких структурних проблем, як, наприклад, недоліки законодавства, зволікання із визнанням прав власності на землю та кредитуванням, відсутність зацікавлення до досліджень і освіти у сфері сільського господарства, занедбання соціальних послуг та інфраструктури у сільській місцевості»⁶⁴⁹. Саме тому аграрна реформа – це радше моральна вимога, ніж політична необхідність. Адже без неї такі країни не матимуть ринкових переваг і широких можливостей для росту, які відкриваються завдяки сучасній глобалізації⁶⁵⁰.

V. ПРАВА ПРАЦІВНИКІВ

а. Гідність працівників і дотримання їхніх прав

301. *Права працівників, як і всі інші права, ґрунтуються на природі людської особи і на її трансцендентній гідності.* Соціальне Вчителство Церкви вважає за потрібне перерахувати деякі із цих прав, прагнучи, щоб їх закріпили в юридичних системах: право на справедливу оплату праці⁶⁵¹; право на відпочинок⁶⁵²; право на «такі умови праці і таку технологію вироб-

⁶⁴⁸ Пор. Іван Павло II, енци. *Populorum progressio*, 23: AAS 59 (1967), 268-269.

⁶⁴⁹ Папська Рада «Справедливість і мир», *Задля кращого розподілу землі. Виклик аграрної реформи* (23 листопада 1997 р.), 13: Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 1997, с. 18.

⁶⁵⁰ Пор. Папська рада «Справедливість і мир», *Задля кращого розподілу землі. Виклик аграрної реформи* (23 листопада 1997 р.), 13: Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 1997, с. 33.

⁶⁵¹ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 19: AAS 73 (1981), 625-629.

⁶⁵² Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 19: AAS 73 (1981), 625-629.

ництва, які б не завдавали шкоди фізичному здоров'ю працівників чи їхній моральній цілісності»⁶⁵³; право на захист особи на робочому місці від будь-яких «образ сумління чи людської гідності»⁶⁵⁴; право на відповідні субсидії, необхідні для підтримки життя безробітних і їхніх родин⁶⁵⁵; право на пенсію і на забезпечення у похилому віці, у випадку хвороби чи нещасного випадку на роботі⁶⁵⁶; право на соціальний захист материнства⁶⁵⁷; право на об'єднання та створення асоціацій⁶⁵⁸. Ці права часто порушують, сумним прикладом чого слугують працівники з недостатнім рівнем оплати праці, інтереси яких ніхто не захищає. В країнах, що розвиваються, умови праці чоловіків, жінок і дітей інколи настільки нелюдські, що принижують їхню гідність і шкодять їхньому здоров'ю.

б. Право на справедливу оплату праці і розподіл доходу

302. *Оплата праці – це найважливіший засіб забезпечення справедливості у трудових відносинах*⁶⁵⁹. «Справедлива оплата праці є законним плодом праці»⁶⁶⁰. Той, хто відмовляється виплачувати її чи не робить це вчасно і в пропорційному праці обсязі, чинить тяжку несправедливість (пор. Лев 19, 13, Втор 24, 14-15, Як 5, 4). Зарплата – це засіб, який дозволяє робітнику долучитись до земних благ. «Винагорода за працю повинна бути такою, щоб людина мала можливість гідно розвивати матеріальне, соціальне, культурне і духовне життя, як власне, так і своїх близьких, залежно від її ролі і

⁶⁵³ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 19: AAS 73 (1981), 629.

⁶⁵⁴ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 15: AAS 83 (1991), 812.

⁶⁵⁵ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 18: AAS 73 (1981), 622-625.

⁶⁵⁶ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 19: AAS 73 (1981), 625-629.

⁶⁵⁷ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 19: AAS 73 (1981), 625-629.

⁶⁵⁸ Пор. Лев XIII, енци. *Rerum novarum: Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 135; Пій XI, енци. *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), 186; Пій XII, енци. *Sertum laetitiae*: AAS 31 (1939), 643; Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 262-263; II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 68: AAS 58 (1966), 1089-1090; Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 20: AAS 73 (1981), 629-632; Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 7: AAS 83 (1991), 801-802.

⁶⁵⁹ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 19: AAS 73 (1981), 625-629.

⁶⁶⁰ ККЦ, 2434; пор. Пій XI, енци. *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), 198-202: «Справедлива оплата праці» – назва глави 4 (номери 65-76), розділу 2.

продуктивності, а також умов конкретного підприємства і вимог спільного блага»⁶⁶¹. Простої домовленості між працівником і роботодавцем про розмір заробітку недостатньо, щоби вважати домовлену винагороду «справедливою», оскільки вона «не повинна бути нижче прожиткового рівня»⁶⁶²: природна справедливість переважає свободу контракту і перевищує її.

303. *Економічний добробут країни не вимірюється виключно кількістю вироблених товарів, а залежить і від способу їхнього виробництва та рівня справедливості при розподілі доходу; цей розподіл повинен надати кожному доступ до того, що необхідне для особистого розвитку і вдосконалення. Слід прагнути справедливого розподілу доходу, керуючись не тільки критеріями комутативної справедливості, а й соціальної справедливості, тобто зважаючи і на об'єктивну цінність роботи, і на людську гідність її виконавців. Справжнього економічного добробуту досягають також завдяки належній соціальній політиці перерозподілу доходу, яка враховує як заслуги, так і потреби кожного громадянина.*

в. Право на страйк

304. *Соціальна доктрина Церкви визнає правомірність страйку, «якщо він виявляється неминучим, а то й необхідним задля пропорційної користі»⁶⁶³, а також якщо всі інші методи розв'язання конфлікту виявилися неефективними»⁶⁶⁴. Право на страйк, одне з найбільш вистражданих досягнень профспілкового руху, – це колективна й узгоджена відмова робітників виконувати свої професійні обов'язки, щоб, чинячи тиск на роботодавців, державу і громадську думку, поліпшити умови праці, покращити соціальний статус, чинячи тиск на роботодавців. Страйк, хоч і становить «різновид ультиматуму»⁶⁶⁵, має завжди залишатися мирним методом*

⁶⁶¹ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 67: AAS 58 (1966), 1088-1089.

⁶⁶² Лев XIII, енци. *Rerum novarum: Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 131.

⁶⁶³ ККЦ, 2435.

⁶⁶⁴ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 68: AAS 58 (1966), 1089-1090; Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 20: AAS 73 (1981), 629-632; ККЦ, 2430.

⁶⁶⁵ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 20: AAS 73 (1981), 632.

висунення вимог і обстоювання власних прав. Він стає «морально неприйнятним, якщо супроводжується насильством або якщо перед ним покладені цілі, які не пов'язані безпосередньо з умовами праці або суперечать спільному благу»⁶⁶⁶.

VI. СОЛІДАРНІСТЬ МІЖ ПРАЦІВНИКАМИ

а. Важливість профспілок

305. *Учительство Церкви визнає провідну роль професійних спілок. Профспілки існують, оскільки працівники мають право створювати асоціації й об'єднання, щоб захищати свої життєво важливі інтереси.* Профспілки «виникли внаслідок боротьби працівників, зокрема промислових робітників, за свої права, а також для захисту цих прав від посягань підприємців і власників засобів виробництва»⁶⁶⁷. Такі організації, реалізуючи свої особливі цілі, керуються спільним благом і позитивно впливають на соціальний порядок і солідарність, а тому слугують *незамінним елементом соціального життя*. Визнання прав працівників завжди становило непросту проблему, адже було пов'язано зі складними історичними й інституційними процесами, і воно ще й досі незавершене. Сьогодні, як ніколи, актуальна і необхідна істинна солідарність.

306. *Соціальна доктрина Церкви вчить, що відносини у трудовій сфері повинні мати характер співпраці: ненависть і прагнення позбутись іншого абсолютно неприйнятні.* Підтвердженням є те, що в кожній соціальній системі як «праця», так і «капітал» – невід'ємні складові виробничого процесу. Отож соціальна доктрина Церкви «не вважає, що профспілки – це лише віддзеркалення “класової” структури суспільства і рупор класової боротьби, яка неминуче керує соціальним життям»⁶⁶⁸. *Власне кажучи, профспілки виступають рушійною силою боротьби за соціальну справедливість*, права робітників у їхніх професійних сферах; «цю боротьбу слід розгля-

⁶⁶⁶ ККЦ, 2435.

⁶⁶⁷ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 20: AAS 73 (1981), 629.

⁶⁶⁸ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 20: AAS 73 (1981), 630.

дати як природне прагнення до істинного блага... а не як боротьбу «проти» інших»⁶⁶⁹. Будучи, передусім, знаряддям солідарності і справедливості, профспілки не повинні зловживати інструментами боротьби. З огляду на своє покликання, вони мусять долати спокусу тотального членства, проявляти здатність саморегулюватися і оцінювати вплив своїх рішень на спільне благо⁶⁷⁰.

307. *Попри свою функцію захисту прав робітників, профспілки зобов'язані створювати представництва задля «належної організації економічного життя», а також виховувати громадянське сумління робітників, щоб вони усвідомлювали свою активну роль – у залежності від власних можливостей і здібностей – у всьому процесі економічного та соціального розвитку й у досягненні всезагального спільного блага*⁶⁷¹. Профспілки та різні об'єднання трудівників повинні співпрацювати з іншими соціальними суб'єктами, а також брати участь в управлінні суспільними справами. Профспілки зобов'язані впливати на політичне середовище, роблячи його чутливим до проблем у трудовій сфері і допомагаючи йому реалізувати права робітників. Однак профспілки, за своєю суттю – це не «політичні партії», які змагаються за владу, і вони не повинні ані підкорятися рішенням політичних партій, ані мати з ними надто тісні стосунки. Інакше «вони легко втратять зв'язок зі своїм особливим завданням – захищати законні права працівників в рамках спільного блага усього суспільства, і стануть знаряддям для досягнення інших цілей»⁶⁷².

б. Нові форми солідарності

308. *Нова соціально-економічна ситуація, яка характеризується високими темпами економічної і фінансової глобалізації, вимагає від профспілок відповідного оновлення. Сьогодні профспілки покликані діяти новими методами*⁶⁷³, розширюючи коло своєї солідарної дії,

⁶⁶⁹ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 20: AAS 73 (1981), 630.

⁶⁷⁰ Пор. ККЦ, 2430.

⁶⁷¹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 68: AAS 58 (1966), 1090.

⁶⁷² Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 20: AAS 73 (1981), 631.

⁶⁷³ Пор. Іван Павло II, Промова на Міжнародній конференції представників профспілок (2 грудня 1996 р.), 4: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 11 грудня 1996 р., с. 8.

щоб захищати не лише традиційні категорії працівників, а й тих, хто працює за *нетиповими* чи короткостроковими трудовими угодами; тих, хто ризикує втратити роботу через злиття компаній, що трапляється дедалі частіше, навіть на міжнародному рівні; безробітних, іммігрантів, сезонних працівників і тих, хто не маючи можливості підвищити професійну кваліфікацію, був витіснений з ринку праці і не може туди повернутися без відповідної перекваліфікації.

Виходячи зі змін у трудовій сфері, солідарність можна відновити і, напевно, на більш солідній основі, ніж у минулому, якщо докласти зусиль, аби віднайти суб'єкту цінність праці: «необхідно продовжити вивчення суб'єкта праці та умов, у яких він живе». Саме тому «потрібні все нові форми солідарності працівників і солідарності з працівниками»⁶⁷⁴.

309. *Шукаючи «нові форми солідарності»⁶⁷⁵, об'єднання працівників повинні брати на себе більшу відповідальність, пов'язану не лише з традиційними механізмами перерозподілу, а й зі створенням достатку і соціальних, політичних та культурних умов, які дозволять усім людям, що можуть і бажають працювати, скористатися своїм правом на працю і в яких буде поважатися їхня гідність як працівників. Поступове подолання організаційної моделі, яка має в основі найману працю робітників на великих підприємствах, зумовлює оновлення норм і систем соціального захисту робітників, котрі традиційно захищали і гарантували їхні основні права.*

⁶⁷⁴ Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 8: AAS 73 (1981), 597.

⁶⁷⁵ Іван Павло II, *Звернення до учасників Міжнародного симпозіуму з проблем праці* (14 вересня 2001р.), 4: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 17 жовтня 2001 р., с. 3.

VII. RES NOVAE У СВІТІ ПРАЦІ

а. Період епохальних змін

310. *Глобалізація – одна з найважливіших причин сучасних змін в організації праці. Феномен глобалізації породжує нові форми виробництва, які призводять до того, що заводи будуються на великій відстані від центрів розробки стратегій і від ринків збуту товарів. Даний феномен обумовлюють два основних фактори: надзвичайна швидкість комунікацій, необмежена ні часом, ні простором, та відносна легкість пересування товарів і людей з однієї частини світу в іншу. Це суттєво впливає на виробничі процеси, оскільки власність стає чимраз віддаленішою, а її власники часто проявляють байдужість до соціальних наслідків своїх рішень. З іншого боку, якщо вірним є твердження, що глобалізація – це ні добре, ні погано, а її оцінка залежить від її використання⁶⁷⁶, то слід ствердити необхідність глобалізації захисту мінімальних основних прав і справедливості.*

311. *Одна з найважливіших характеристик нової форми організації праці – фізична фрагментація виробничого циклу, що має на меті покращити ефективність і збільшити прибуток. З цього погляду, традиційні просторово-часові координати виробничого циклу зазнають безпрецедентної трансформації, яка зумовлює зміни самої структури праці. Усе це значною мірою впливає на життя людей і спільнот, які зазнають радикальних змін як з погляду матеріальних умов, так і з погляду культури і цінностей. Цей феномен зачіпає, на глобальному і на локальному рівнях, мільйони людей, незалежно від їхньої професії, соціального статусу і культурного рівня. Реорганізацію і стандартизацію часових параметрів виробничого процесу та зміни у використанні простору – які за впливом на суспільство можна порівняти з першою промисловою революцією, оскільки вони охоплюють усі сектори виробництва на всіх континентах, незалежно від рівня їхнього розвитку, – слід вважати*

⁶⁷⁶ Пор. Іван Павло II, *Звернення до Папської академії суспільних наук* (27 квітня 2001 р.), 2: AAS 93 (2001), 599.

найважливішим викликом, зокрема на етичному і культурному рівнях, у сфері побудови оновленої системи захисту праці.

312. *Глобалізація економіки, лібералізація ринків, загострення конкуренції, збільшення підприємств, що спеціалізуються на забезпеченні товарами і послугами – усе це потребує більшої гнучкості на ринку праці, а також в організації та управлінні виробничими процесами.* Розглядаючи цю делікатну тему, нам видається слушним докласти більше моральних, культурних зусиль до того, щоб планувати і спрямовувати соціальну і політичну діяльність, пов'язану з питаннями сутності і змісту нової праці в умовах нового ринку і нової економіки. Адже зміни на ринку праці часто виявляються наслідком, а не причиною змін самої праці.

313. *Праця, зокрема в економічних системах більш розвинених країн, перебуває на етапі переходу від індустріальної економіки до економіки, зосередженої на послугах і технологічних інноваціях.* Інакше кажучи, послуги і діяльність, у яких домінує інформаційна складова, розвиваються значно швидше, ніж ті, що належать до традиційних первинного і вторинного секторів. Це суттєво позначається на організації виробництва й обміну товарами, визначенні вимог щодо праці і на забезпеченні ефективного соціального захисту.

Завдяки технологічним інноваціям світ праці збагачується новими професіями, натомість інші зникають. Справді, на даному перехідному етапі відбувається постійне переміщення робочої сили з промисловості у сферу послуг. Водночас втрачають своє значення економічні і соціальні моделі, пов'язані з великими заводами й однорідним робітничим класом, а перспективи зайнятості у сфері послуг покращуються. Збільшується кількість працівників у сфері надання індивідуальних послуг, зростає часткова і тимчасова зайнятість, розвиваються «нетрадиційні» форми діяльності, тобто праця не відповідає більше категоріям, за якими працівника класифікували як найманого робітника чи як автономного.

314. *Сучасний етап свідчить про перехід від найманої праці на необмежений термін, так званої стабільної праці, до низки різних видів трудової діяльності; перехід від світу уніфікованої, чіткої і визна-*

ної праці до всесвіту праці, де панують великі можливості, плинність і широка палітра пропозицій. Однак тут виникають і тривожні питання, пов'язані з ростом невизначеності праці, наявністю структурного безробіття і неадекватності сучасних систем соціального захисту. Вимоги конкуренції, технологічні інновації і складні системи фінансових потоків повинні збалансовуватися відповідним захистом працівників та їхніх прав.

Невизначеність і нестабільність стосуються не лише умов праці у більш розвинених країнах, а й, насамперед, в економічно менш розвинутих регіонах планети, країнах, що розвиваються, і країнах з економікою перехідного типу. Останні, крім того, що мусять розв'язувати складні проблеми, пов'язані зі зміною економічних і виробничих моделей, також повинні щоденно відповідати на складні вимоги сучасної глобалізації. Особливо драматична ситуація склалася у світі праці, який зазнав впливу суттєвих і радикальних, культурних і системних змін, і в якому часто відсутні що правова підтримка, що освітня база та соціальна допомога.

315. *Децентралізація виробництва, що покладає на малі підприємства завдання, які раніше виконували великі виробничі структури, надає життєвої енергії малому і середньому бізнесу.* Так, поряд із традиційними ремісничими підприємствами, виникають нові, що відрізняються невеликими потужностями і працюють у сучасних сферах виробництва чи займаються діяльністю, яку раніше здійснювали великі підприємства. Багато різновидів праці, які ще вчора виконували наймані робітники великих підприємств, сьогодні здійснюються новими, сприятливими для незалежної праці шляхами, тому ці різновиди праці характеризуються більшим ризиком і більшою відповідальністю.

Праця на малих і середніх підприємствах, ремісничі і незалежна праця здатні зробити трудове життя більш людським, як з погляду налагодження позитивних міжособистісних стосунків у малих трудових колективах, так і з погляду більшої ініціативи та наполегливості, що їх проявляють працівники. Однак у цих секторах трапляються непоодинокі випадки несправедливого ставлення до людей, погано оплачуваної і, передовсім, нестабільної праці.

316. Більш того, в країнах, що розвиваються, останнім часом поширилися різні види «неформальної» і «тіньової» економічної діяльності. Це багатообіцяюча ознака економічного розвитку, однак вона водночас породжує багато етичних і юридичних проблем. Адже значне збільшення кількості робочих місць, спричинене такою діяльністю, зумовлено відсутністю спеціалізації у більшості місцевих робітників і хаотичним розвитком традиційних секторів економіки. Таким чином, багато людей змушені працювати в тяжких, виснажливих умовах, а також за відсутності правил, що захищають їхню гідність. Продуктивність праці, дохід і рівень життя надзвичайно низькі, а часто і недостатні для того, щоб забезпечити працівникові і його родині прожитковий мінімум.

б. Соціальна доктрина і *res novaе* («нові речі»)

317. Зважаючи на вражаючі *res novaе* світу праці, соціальна доктрина Церкви рекомендує, перш за все, уникати помилкового твердження, що сучасні зміни мають детерміністський характер. Вирішальний чинник і «суддя» цього складного періоду змін – знову ж таки людина, яка повинна залишатися справжнім протагоністом своєї праці. Вона може і мусить творчо і відповідально поставитись до сучасних нововведень і реорганізацій, щоби вони сприяли розвитку людини, сім'ї, суспільства й усього людства⁶⁷⁷. Усі повинні керуватися заклик до *суб'єктного виміру праці*, якому, згідно із соціальною доктриною Церкви, слід віддати перевагу, адже людська праця «походить безпосередньо від осіб, створених на образ Божий і покликаних продовжити одні з одним та для інших справу творення, опановуючи землю»⁶⁷⁸.

318. Механістичне і вузько економічне бачення виробничої діяльності, якими б поширеними і впливовими вони не були, застаріли з точки зору наукового аналізу проблем, пов'язаних з працею. Сьогодні, як ніколи, ці концепції виявляються абсолютно неадекватними для інтерпретації фактів, які щоденно переконливіше підтверджують, що зміст праці полягає у вільній і творчій діяльності людини.

⁶⁷⁷ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 10: AAS 73 (1981), 600-602.

⁶⁷⁸ ККЦ, 2427.

Практичні зіставлення повинні також спонукати до негайної відмови від цих теоретичних поглядів і тих критеріїв поведінки, які обмежені і недостатні у контексті сучасної динаміки, оскільки вони нездатні визначити весь спектр реальних і нагальних людських потреб, що охоплює значно більше, ніж суто економічні категорії. Церква усвідомлює і постійно вчить, що людина, на відміну від усіх інших живих істот, має потреби, які не обмежуються лише потребою «мати»⁶⁷⁹, адже природа і покликання людини нерозривно пов'язані із Трансцендентним. Своєю працею людина розпочинає ризиковану справу: вона перетворює матерію, щоб задовольнити вимоги і потреби, передусім, матеріальні, але робить це, прислухаючись до свого внутрішнього імпульсу, який штовхає її за межі здобутих результатів, на пошук того, що повніше відповідає її життєвим внутрішнім потребам.

319. *Змінюються історичні форми людської праці, але не змінюються постійні вимоги до неї – повага до невід'ємних прав людини, що працює.* Поставивши перед загрозою порушення цих прав, слід розробити і створити нові форми солідарності, зважаючи на взаємозалежність, що єднає працівників. Чим суттєвіші зміни, тим рішучішим мусить бути прагнення розуму і волі захищати гідність праці, зміцнюючи інститути, які на різних рівнях задіяні у цьому. Це допомагає надавати сучасним перетворенням необхідний напрямок взаємодоповнення між локальним і глобальним економічним виміром; між «старою» і «ною» економікою; між технологічними інноваціями і вимогою захищати людську працю; між економічним розвитком і охороною довкілля.

320. *Діячі науки і культури покликані зробити свій особливий внесок у вирішення різноманітних і складних проблем у сфері праці, які у деяких регіонах набувають драматичного характеру. Їхня роль дуже важлива у виборі правильних рішень і вимагає, щоб вони виявляли можливості і безпеки, пов'язані із сучасними змінами, і, передусім, вказували напрямки дій, щоби ці зміни позитивно впли-*

⁶⁷⁹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 35: AAS 58 (1966), 1053; Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 19: AAS 59 (1967), 266-267; Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 20: AAS 73 (1981), 629-632; Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 28: AAS 80 (1988), 548-550.

вали на розвиток усього людства. Їм судилося здійснювати важливе завдання: досліджувати і тлумачити суспільні феномени з мудрістю і любов'ю до істини, а не керуючись особистими інтересами. Отже, їхній внесок, саме завдяки його теоретичному характеру, стає важливим орієнтиром для конкретних дій у сфері реалізації економічної політики⁶⁸⁰.

321. *Сучасні сценарії глибоких перетворень людської праці, як ніколи, закликають до справжнього глобального і солідарного розвитку, який охопив би всі регіони світу, зокрема найменш розвинені. Що стосується останніх, широкомасштабний процес солідарного розвитку – це не лише конкретна можливість створювати нові робочі місця, а й справжня умова виживання для цілих народів. «Солідарність також повинна стати глобальною»⁶⁸¹.*

Необхідно боротися з економічною і соціальною нерівністю у світі праці, відновлюючи справедливу ієрархію цінностей і надаючи пріоритет людській гідності працівника. «Нові реалії, які суттєво впливають на виробничий процес, – такі, як глобалізація фінансів, економіки, торгівлі і праці, – ніколи не повинні посягати ні на гідність і центральне місце людини, ні на свободу і демократію народів. Навіть якщо солідарність, участь і можливість керувати цими радикальними змінами не вирішують проблеми, то, безумовно, вони надають необхідну етичну гарантію того, що люди і народи стануть не засобами, а протагоністами свого майбутнього. Досягти цього можливо, і тому це становить обов'язок»⁶⁸².

322. *Збільшується потреба ретельно проаналізувати нове становище праці в сучасних умовах глобалізації, враховуючи природну схильність людини будувати взаємовідносини. Тож важливо наголосити, що вселенський вимір притаманний людині, а не речам. Технології можуть бути інструментальною причиною глобаліза-*

⁶⁸⁰ Пор. Іван Павло II, *Звернення до учасників Міжнародного симпозиуму з проблем праці* (14 вересня 2001 р.), 5: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 17 жовтня 2001 р., с. 3.

⁶⁸¹ Іван Павло II, *Привітання після Служби Божої з нагоди Ювілейної зустрічі з робітниками* (1 травня 2000 р.), 2: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 10 травня 2000 р., с. 4.

⁶⁸² Іван Павло II, *Проповідь на Службі Божій з нагоди Ювілейної зустрічі з робітниками* (1 травня 2000 р.), 3: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 10 травня 2000 р., с. 5.

ції, але його первинна причина – вселенськість людського роду. Саме тому праця має універсальний характер, оскільки вона закорінена у людських взаємовідносинах. Технології, зокрема електронні, дозволили розповсюдити цей аспект праці – аспект взаємовідносин – по всьому світу, суттєво прискоривши темпи глобалізаційних процесів. Основа цієї динаміки – людина, що працює; вона завжди є суб'єктом, а не об'єктом праці. Таким чином, глобалізована праця походить з антропологічних засад, із притаманного праці виміру взаємовідносин. Негативні аспекти глобалізації праці не повинні шкодити можливості, яка відкрита для всіх людей, виразити *гуманізм праці у планетарному масштабі* і солідарність у світі праці, аби, працюючи в умовах, поширених у світі та взаємопов'язаних, люди краще розуміли своє покликання до єдності і солідарності.

Розділ сьомий

Економічне життя

І. БІБЛІЙНІ АСПЕКТИ

а. Людина, бідність і багатство

323. У Старому Завіті знаходимо двояке ставлення до економічних благ і багатства. З одного боку, визнається цінність матеріальних благ, необхідних для життя. Достаток – не багатство чи розкіш – іноді розуміється як Боже благословення. В дидактичних книгах бідність описується як негативний наслідок ледарства і недостатньої працьовитості (пор. Прип 10, 4), але також як природний факт (пор. Прип 22, 2). З іншого боку, засуджуються не стільки матеріальні блага і багатство, скільки їхнє неправильне використання. Традиція пророків таврує шахрайство, лихварство, експлуатацію і кричущу несправедливість, особливо проти бідного (пор. Іс 58, 3-11; Єр 7, 4-7; Ос 4, 1-2; Ам 2, 6-7; Міх 2, 1-2). Однак, навіть вважаючи злом бідність пригнобленого, слабкого і нужденного, ця традиція вбачає у ній символ становища людини перед Богом. Від Нього походить усяке благо як дар, яким необхідно розпоряджатися і ділитися.

324. На тих, хто визнає власну бідність перед Богом, незалежно від життєвих обставин, Він звертає особливу увагу: коли бідний шукає, Господь відповідає; коли він волає, Господь слухає. До бідних звернені обітниці Божі: вони будуть спадкоємцями Завіту між Богом і Його народом. Боже спасіння прийде через нового Давида (пор. Езек 34, 22-31), що, як цар Давид, але більшою мірою, захищатиме бідного і утверджуватиме справедливість; Він укладе Но-

вий Завіт і напише Новий Закон у серцях віруючих (пор. Єр 31, 31-34).

Якщо людина шукає і приймає бідність у релігійному дусі, то бідність зробить її відкритою до усвідомлення і прийняття сотвореного порядку. Під цим кутом зору, «багата людина» – це та, яка ввіряється своєму багатству, а не Богові, яка робить себе сильною справами рук своїх і покладається лише на цю свою силу. Бідність набуває моральної цінності, коли виражає смиренну чуйність і відкритість до Бога, довіри до Нього. Це дозволяє людині збагнути відносність економічних благ і ставитися до них як до божественних дарів, якими слід розпоряджатися і ділитися, оскільки всі блага споконвічно належать Богові.

325. *Ісус приймає всю старозавітну традицію і, зокрема, те, що стосується економічних благ, багатства та бідності, надаючи їй остаточної ясності і повноти* (пор. Мт 6,24; 13,22; Лк 6,20-24; 12,15-21; Рим 14,6-8; 1 Тим 4,4). Він приходить, даруючи Святого Духа і наverting серця, щоб встановити Царство Боже й уможливити нове суспільне життя у справедливості, братерстві, солідарності та сопричасті. Царство, закладене Христом, удосконалює початкове добро сотвореного світу і людської діяльності, що ушкоджене гріхом. Звільнена від зла людина, відновивши зв'язок із Богом, здатна продовжувати справу Ісуса за допомогою Його Духа: віддавати справедливість бідному, звільнювати пригноблених, утішати засмучених, а також активно прагнути побудови нового соціального устрою, в якому проблема матеріальної бідності буде успішно подолана і який ефективно протидіятиме силам, що перешкоджають звільненню найслабших від злиднів і рабства. Коли це відбувається, Царство Боже присутнє на землі, хоча й не належить їй. Саме в цьому Царстві нарешті здійсняться обіцянки пророків.

326. *У світлі Одкровення економічну діяльність слід розглядати і здійснювати як вдячну відповідь на покликання, призначене Богом кожній людині.* Людину було поміщено в сад, щоб вона обробляла й охороняла його, використовуючи в чітко встановлених межах (пор. Бут 2, 6-17), і вдосконалювала його (пор. Бут 1, 26-30; 2, 15-16; Муд 9, 2-3). Будучи свідком величі і доброти Творця, люди-

на прямує до повноти свободи, до якої її кличе Господь. Правильно розпоряджатися отриманими дарами і, зокрема, матеріальними благами означає бути справедливим до себе й інших. Отримані блага людина повинна належним чином використовувати, зберігати і примножувати, як вчить притча про таланти (пор. Мт 25,14-30; Лк 19,12-27).

Економічна діяльність і матеріальний прогрес повинні слугувати людині і суспільству. Якщо ми присвячуємо себе цьому з вірою, надією і любов'ю Христових учнів, то навіть економіка і прогрес можуть стати місцем спасіння та освячення. У цих сферах можна проявляти любов і солідарність – більш ніж людяні, – а також сприяти росту нового людства, передвісника життя віку майбутнього⁶⁸³. Ісус підсумовує все Одкровення, закликаючи *багатіти в Бога* (пор. Лк 12,21). Економіка також сприяє досягненню цієї мети, якщо не перестає бути інструментом цілісного розвитку людини і суспільства, а також підвищення якості людського життя.

327. *Віра в Ісуса Христа уможлиблює правильне розуміння соціального розвитку у контексті цілісного і солідарного гуманізму.* Тут дуже корисними стають богословські роздуми соціального Вчительства Церкви: «*Віра в Христа Відкупителя*, прояснюючи зсередини природу розвитку, керує нами й у справі співпраці. У Посланні святого Павла до колосян читаємо, що Христос – «первородний усякого створіння» і що «все було створене в Ньому» і для Нього (Кол 1,15-16)». Справді, «все існує в Ньому», адже «уся повнота перебувала в Ньому, щоб через Нього примирити з Собою все» (Кол 1,20). Частиною цього Божого задуму, який бере свій споконвічний початок у Христі, досконалому «образі» Отця, і який довершується у Ньому, «первородному з мертвих» (Кол 1, 15-18), є *наша історія*, позначена особистими і колективними зусиллями вищити становище людини і подолати перешкоди, які весь час постають на нашому шляху, і в такий спосіб підготуватися до участі у повноті, яка міститься в Богові і яку Він передає Своему Тілу, тобто Церкві (пор. Кол 1, 18, пор. Еф 1, 22-23). Водночас гріх, який постійно прагне поглинути нас і зашкодити нашим людським досяг-

⁶⁸³ Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 25-27: AAS 73 (1981), 638-647.

ненням, подолано і відкуплено через «примирення», здійснене Христом (пор. Кол 1, 20)»⁶⁸⁴.

б. Багатство існує, щоб ним ділитися

328. *Блага, навіть якщо вони законна власність якоїсь людини, завжди мають універсальне призначення. Будь-яке несправедливе їхнє громадження аморальне, оскільки прямо суперечить тому, що Творець призначив усі блага для всіх людей.* Християнське спасіння полягає у цілковитому звільненні людини – звільненні не лише від нужди, а й від володіння. «Бо корінь усього лиха – грошолоубство, до якого деякі вдавшись, від віри відбилися» (1 Тим 6, 10). Отці Церкви більше наполягають на необхідності навернення і трансформації сумління вірних, аніж на зміні соціальних і політичних устроїв свого часу. Вони закликають тих, хто працює в економічній сфері і володіє благами, вважати себе лише розпорядниками благ, які довірив їм Господь.

329. *Багатство тільки тоді здійснює свою функцію служіння людині, коли воно йде на користь іншим і всьому суспільству*⁶⁸⁵. «Хіба змогли б ми робити добро ближньому, якби ніхто з нас нічим не володів?»⁶⁸⁶ – запитує святий Климент Олександрійський. Як твердить Іван Золотоустий, багатство належать окремим людям, щоб вони були гідні заслуги, ділячись ним з іншими⁶⁸⁷. Багатство – це добро, яке походить від Бога; його власник повинен використовувати і пускати його в обіг, щоб і нужденний міг скористатися з нього. Гріх полягає в надмірній залежності від багатства і бажанні приховати його для себе. Святий Василій Великий закликає багатих відкрити свої скарбниці: «Як велика річка розливається тисячами каналами по плідючій землі, так і ти тисячами шляхів допровадь своє багатство до домівок бідних»⁶⁸⁸. Багатство, пояснює свя-

⁶⁸⁴ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 31: AAS 80 (1988), 554-555.

⁶⁸⁵ Пор. Герма (Єрма), Пастир, *Liber Tertium, Similitudo I*: PG 2, 954.

⁶⁸⁶ Климент Олександрійський, Проповідь «Хто з багатих спасеться?» 13: PG 9, 618.

⁶⁸⁷ Пор. Святий Іван Золотоустий, *Homiliae XXI de Statuis ad populum Antiochenum habitae*, 2, 6-8: PG 49, 41-46.

⁶⁸⁸ Святий Василій Великий, *Homilia in illud Lucae, Destruam horrea mea*, 5: PG 31, 271.

тий Василій, подібне до джерельної води: що частіше її черпають, то чистіша вона, а коли цією водою не користуються, джерело забруднюється⁶⁸⁹. Багатий, скаже пізніше святий Григорій Великий, – це лише розпорядник благ, котрими володіє. Тому давати бідному необхідне – справа, яку слід виконувати в покорі, адже багатство не належить тому, хто його розподіляє. Хто приховує блага лише для себе, не безневинний; давати тим, хто потребує, означає сплачувати борг⁶⁹⁰.

II. ЕТИКА ТА ЕКОНОМІКА

330. *Соціальна доктрина Церкви наголошує, що економіка має моральний вимір.* Папа Пій XI в енцикліці *Quadragesimo anno* так говорить про зв'язок між економікою і мораллю: «Навіть якщо економіка та етика опираються на власні принципи, було б помилковим вважати, що економічний і етичний виміри настільки відрізняються поміж собою, що жодним чином не залежать один від одного. Очевидно, закони, які називають економічними, походять з природи матеріальних речей і з природи душі й тіла людини та визначають можливості і межі того, що не можна досягти людськими зусиллями в економічній сфері, а що можна і якими засобами. Однак сам розум, осягаючи індивідуальну і соціальну природу речей і людей, легко визначає мету, яку Господь заклав в основу економічної діяльності. Лише завдяки моральному закону, що спонукає нас на пошуки вищої мети в нашій діяльності, людина прагне знайти в кожній окремій формі діяльності ті проміжні цілі, що призначені природою чи радше Богом – Творцем природи, – і належним чином підпорядкувати всі часткові цілі найвищій і кінцевій меті»⁶⁹¹.

331. *Зв'язок, який існує між етикою й економікою, необхідний та суттєвий: економічна діяльність і моральна поведінка тісно вза-*

⁶⁸⁹ Пор. Святий Василій Великий, *Homilia in illud Lucae, Destruam horrea mea*, 5: PG 31, 271.

⁶⁹⁰ Пор. Святий Григорій Великий, *Regula pastoralis*, 3, 21: PL 77, 87. Назва § 21: «Quomodo admonendi qui aliena non appetunt, sed sua retinent; et qui sua tribuentes, aliena tamen rapiunt».

⁶⁹¹ Пій XI, енци. *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), 190-191.

ємопов'язані. Неминуче розрізнення між етикою й економікою спричиняє не розмежування цих двох сфер, а, навпаки, їхню важливу взаємодію. Як у царині етики слід враховувати економічні аргументи і вимоги, так і в царині економіки необхідно бути відкритими до етичних вимог: «в економічному і соціальному житті треба поважати і розвивати гідність людини, її покликання і благо всього суспільства. Адже людина – творець, центр і мета всього економічного та соціального життя»⁶⁹². Визначити відповідне місце економічних інтересів не означає відкинути всі міркування метаекономічного характеру як ірраціональні, адже мета економіки – не сама економіка, а її людське і суспільне призначення⁶⁹³. Справді, економіка, що на науковому, що на практичному рівні, не домагається реалізації людини чи належного співіснування людей. Її завдання радше часткове: виробництво, розподіл і споживання матеріальних благ і послуг.

332. Моральна складова економіки вказує на те, що економічна ефективність і сприяння солідарному розвитку людства – це не дві окремі чи альтернативні мети, а одна неподільна. Моральність як невід'ємна складова економічного життя не суперечить чи нейтральна йому: вона, натхнена справедливістю і солідарністю, становить чинник соціальної ефективності для економіки. Ефективне виробництво товарів – це обов'язок, інакше марнуватимуться ресурси. З іншого боку, економічне зростання за рахунок людей, цілих народів і соціальних груп, приречених на злидні, неприйнятне. Збільшення багатства, що проявляється у наявності товарів і послуг, та моральна вимога їхнього справедливого розподілу повинні надихати людей і все суспільство втілювати в життя найважливішу чесноту солідарності⁶⁹⁴, щоб побороти, в дусі справедливості і любові, ті «структури гріха»⁶⁹⁵, які породжують і підтримують бідність, недостатній розвиток і деградацію. Ці структури виникають і зміцнюються завдяки численним конкретним проявам людського егоїзму.

⁶⁹² II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 63: AAS 58 (1966), 1084.

⁶⁹³ Пор. ККЦ, 2426.

⁶⁹⁴ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 40: AAS 80 (1988), 568-569.

⁶⁹⁵ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 36: AAS 80 (1988), 561.

333. Для того, щоб бути моральною, економічна діяльність має спрямовуватися на всіх людей і на всі народи. Усі мають право брати участь в економічному житті і зобов'язані робити внесок, відповідно до своїх можливостей, у прогрес своєї країни і всієї людської роду⁶⁹⁶. Якщо всі ми якоюсь мірою відповідальні за всіх, то кожний зобов'язаний піклуватися про загальний економічний розвиток⁶⁹⁷. Це обов'язок солідарності і справедливості, але також найкращий спосіб сприяти економічному прогресу всього людства. Таким чином, економічна діяльність, що здійснюється на моральних засадах, становить взаємне служіння; воно реалізовується через виробництво товарів і послуг, корисних для розвитку людини. Економічна діяльність дає можливість кожній людині втілити в життя солідарність і покликання до «сопричастя з іншими, для чого, власне, і створив її Бог»⁶⁹⁸. Розробка і реалізація соціально-економічних проектів, що здатні зробити суспільство справедливим, а світ гуманнішим, – це великий виклик, але водночас і надихаючий обов'язок для тих, хто працює в економіці та займається економічними науками⁶⁹⁹.

334. Мета економіки – створювати багатство та сприяти його постійному збільшенню, не лише кількісному, а й якісному. Коли таку діяльність спрямовують на цілісний і солідарний розвиток людини і суспільства, в якому вона живе і працює, то з моральної точки зору ця діяльність правильна. Адже розвиток не можна зводити виключно до накопичення товарів і послуг. Навпаки, накопичення як таке, навіть заради спільного блага, – це ще не достатня умова для досягнення справжнього людського щастя. Тому соціальне Вчительство Церкви застерігає від небезпеки, що криється у виключно кількісному розвитку, адже «надмірна доступність матеріальних благ для деяких соціальних груп легко перетворює людей на рабів “посідання” і негайного задоволення... Це так звана цивілізація споживання чи споживацтво»⁷⁰⁰.

⁶⁹⁶ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 65: *AAS* 58 (1966), 1086-1087.

⁶⁹⁷ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 32: *AAS* 80 (1988), 556-557.

⁶⁹⁸ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 41: *AAS* 83 (1991), 844.

⁶⁹⁹ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2000 р.), 15-16: *AAS* 92 (2000), 366-367.

⁷⁰⁰ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 28: *AAS* 80 (1988), 548.

335. *З погляду цілісного і солідарного розвитку можна належно оцінити ставлення соціальної доктрини Церкви до ринкової економіки чи, простіше кажучи, до вільної економіки. «Якщо під “капіталізмом” розуміти таку економічну систему, яка визнає засадничу та позитивну роль бізнесу, ринку, приватної власності і зумовленої цим відповідальності за засоби виробництва, а також вільну і творчу економічну діяльність, то відповідь, звичайно, буде позитивною; хоча в даному випадку правильніше було б говорити про “економіку підприємництва”, “ринкову економіку” чи просто про “вільну економіку”. Однак якщо під “капіталізмом” розуміти систему, де свобода економічної діяльності не підпорядковується жорстким юридичним нормам, котрі б змушували її слугувати цілісній свободі людини і розглядали цю систему як один з аспектів заснованої на моралі і релігії свободи, то відповідь буде негативною»⁷⁰¹. Такою є християнська позиція щодо соціальних і політичних умов економічної діяльності, її законів, моральної якості та значення.*

III. ПРИВАТНА ІНІЦІАТИВА ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО

336. *Соціальна доктрина Церкви вважає свободу людини в економічній сфері фундаментальною цінністю і невід’ємним правом, яке слід утверджувати і захищати. «Кожен має право на економічну ініціативу; кожен може відповідно використовувати свої таланти, щоб сприяти достатку всіх і щоб зібрати справедливі плоди своїх зусиль»⁷⁰². Соціальне вчення попереджає про негативні наслідки, що зумовлюються зневажанням чи невизнанням права на економічну ініціативу: «Досвід свідчить, що заперечення цього права чи його обмеження в ім’я уявної “рівності” всіх людей у суспільстві зменшує чи практично знищує дух ініціативи, тобто творчу індивідуальність громадянина»⁷⁰³. Отож вільну і відповідальну ініціа-*

⁷⁰¹ Іван Павло II, Енци. *Centesimus annus*, 42: AAS 83 (1991), 845-846.

⁷⁰² ККЦ, 2429; пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 63: AAS 58 (1966), 1084-1085; Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 48: AAS 83 (1991), 852-854; Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 15: AAS 80 (1988), 528-530; Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 17: AAS 73 (1981), 620-622; Іван ХХІІІ, енци. *Mater et magistra*: AAS 53 (1961), 413-415.

⁷⁰³ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 15: AAS 80 (1988), 529; пор. ККЦ, 2429.

тиву в економічній сфері можна визначити як дію, де проявляється людська природа людини як суб'єкта, здатного творити і будувати міжособистісні стосунки. Отже, такій ініціативі слід надати повну свободу дій. Моральний обов'язок держави – запроваджувати жорсткі обмеження лише у випадку невідповідності запропонованої економічної діяльності чи шляхів її реалізації інтересам спільного блага⁷⁰⁴.

337. Творчість – це важлива складова людської діяльності, навіть у сфері бізнесу, де вона яскраво проявляється у сфері планування та інновацій. «Організувати виробничу діяльність, її тривалість, переконатися, що вона відповідає потребам, піти на певний ризик – усе це також становить джерело добробуту сучасного суспільства. Отож, цілком очевидна нинішня вирішальна *роль упорядкованої і творчої праці*, відтак її складових – *ініціативності і підприємництва*»⁷⁰⁵. В основі цього вчення лежить переконання, що «головне джерело благ людини – це сама людина. Її розум визначає і продуктивні можливості землі, і як саме можна задовольнити людські потреби»⁷⁰⁶.

а. Підприємство та його цілі

338. *Підприємства повинні служити спільному благу, створюючи корисні товари і послуги.* Підприємство виробляє товари і послуги, керуючись логікою ефективності й задовольняючи інтереси різних груп, а отже, збільшує багатство всього суспільства: не лише власників, а й інших сторін, зацікавлених у його діяльності. Крім цієї типово економічної функції, *підприємство виконує також соціальну функцію, створюючи можливості для зустрічі, співробітництва і розвитку здібностей людей, які разом працюють.* Таким чином, економічний вимір підприємства зумовлює досягнення не тільки економічних, а й соціальних та моральних цілей, яких слід прагнути в їхній єдності.

⁷⁰⁴ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 16: AAS 83 (1991), 813-814.

⁷⁰⁵ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 32: AAS 83 (1991), 833.

⁷⁰⁶ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 32: AAS 83 (1991), 833.

Підприємство має досягати мети в економічних термінах і згідно з економічними критеріями, але не повинно нехтувати справжніми цінностями, які забезпечують реальний розвиток людини і суспільства. Із цієї персоналістичної і спільнотної точки зору, «підприємство – це не тільки “об’єднання капіталу”, це ще й “об’єднання людей”», у якому вони в різний спосіб беруть участь і несуть відповідальність, залежно від того, чи вкладають у розвиток виробництва свій капітал, чи свою працю»⁷⁰⁷.

339. *Суб’єкти підприємства повинні пам’ятати, що суспільство, в якому вони працюють, становить благо для всіх, а не структуру для задоволення виключно особистих інтересів. Тільки усвідомлення цієї істини дозволить побудувати економіку, яка по-справжньому служитиме людству, і розробити програми реальної співпраці між різними учасниками трудового процесу.*

Важливим і значущим прикладом цього є діяльність кооперативів, підприємств малого і середнього бізнесу, ремісничих підприємств і сільськогосподарських підприємств сімейного типу. Соціальна доктрина Церкви підкреслює внесок, який вони роблять у підвищення цінності праці, особистої і соціальної відповідальності, в демократичне життя і людські цінності, від яких залежить розвиток ринку і суспільства⁷⁰⁸.

340. *Соціальна доктрина Церкви визнає належну роль прибутку як першого показника нормального функціонування підприємства: «якщо підприємство має прибутки, це означає, що виробничі чинники використовуються як слід»⁷⁰⁹. Але це не заважає усвідомленню того, що прибутковість підприємства не завжди засвідчує належне служіння суспільству⁷¹⁰. Наприклад, «трапляється, що з фінансовими звітами все гаразд, а люди – найцінніший скарб фірми – зазнають принижень, а їхня гідність – образ»⁷¹¹. Це відбувається тоді, коли підприємство становить частину соціокультурної*

⁷⁰⁷ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 43: AAS 83 (1991), 847.

⁷⁰⁸ Пор. Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: AAS 53 (1961), 422-423.

⁷⁰⁹ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 35 AAS 83 (1991), 837.

⁷¹⁰ Пор. ККЦ, 2424.

⁷¹¹ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 35: AAS 83 (1991), 837.

системи, де панує експлуатація людей, зневажаються вимоги соціальної справедливості і порушуються права працівників.

Необхідно, щоб усередині підприємства законне прагнення досягти прибутку гармонійно поєднувалося з безумовним захистом гідності людей, які працюють на різних його рівнях. Ці дві цілі не суперечать одна одній, оскільки, з одного боку, було б нереально забезпечити майбутнє фірми без виробництва корисних товарів та послуг і без отримання прибутку – результату конкретної економічної діяльності; з іншого боку, якщо працівникам надається можливість розвитку, це сприяє підвищенню рівня продуктивності та ефективності праці. Підприємство повинно бути спільнотою солідарності⁷¹², яка не обмежуватиметься власними інтересами, а рухатиметься у напрямку «соціальної екології»⁷¹³ праці і робитиме внесок у спільне благо, зокрема охороняючи навколишнє середовище.

341. *Якщо прагнення справедливого прибутку прийнятне в економічній і фінансовій діяльності, то лихварство підлягає моральному осуду: «Ті, лихварська і корислива діяльність яких викликає голод і смерть їхніх братів, чинять непряме вбивство. Воно рахується їм за провину»⁷¹⁴. Цей осуд поширюється і на міжнародні економічні відносини, особливо зважаючи на ситуацію, яка склалася у менш розвинених країнах. Ці країни не повинні несправедливо страждати від «фінансових систем, базованих на зловживаннях і лихварстві»⁷¹⁵. Нещодавно Вчительство Церкви рішуче засудило такі дії, ще й досі широко розповсюджені, називаючи лихварство «лихом, яке реально існує в наш час і мертвою хваткою тримає життя багатьох людей»⁷¹⁶.*

342. *Сьогодні підприємства працюють у ширшому економічному контексті, де національні держави демонструють обмеженість у*

⁷¹² Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 43: *AAS* 83 (1991), 846-848.

⁷¹³ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 38: *AAS* 83 (1991), 841.

⁷¹⁴ *ККЦ*, 2269.

⁷¹⁵ *ККЦ*, 2438.

⁷¹⁶ Іван Павло II, *Катехиза під час загальної аудієнції* (4 лютого 2004 р.), 3: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 11 лютого 2004 р., с. 11.

керуванні стрімкими процесами перетворень, що впливають на міжнародні економічні і фінансові відносини. Це змушує підприємства брати на себе *нову і більшу, порівняно з минулим, відповідальність*. Їхня роль, як ніколи, стає вирішальною у справі істинного цілісного і солідарного розвитку людства. Так само важливе, з цього погляду, усвідомлення, що «розвиток або охоплює всі регіони світу, або відбувається регрес навіть у регіонах, позначених постійним рухом уперед. Це засвідчує природу *істинного* розвитку: або всі народи світу беруть у ньому участь, або цей розвиток не є справжнім»⁷¹⁷.

б. Роль власників і керівників підприємств

343. *Економічна ініціатива – це прояв людського інтелекту і необхідності відповідати на потреби людини творчо і спільно.* Творчість і співробітництво – риси справжньої ділової конкуренції: латинською *sumpetere* означає шукати разом найкращі рішення, щоб задовольнити виникаючі потреби. Почуття відповідальності, що постає з вільної економічної ініціативи, набуває не тільки форми *індивідуальної чесноти*, необхідної для особистого розвитку людини, а й *соціальної чесноти*, без якої неможливо обійтися, коли йдеться про розвиток солідарної спільноти. «У цьому процесі задіяні такі важливі чесноти, як старанність, працьовитість, розсудливість (ризик у межах розумного), надійність і вірність у міжособистісних взаєминах, сміливість у виконанні рішень – складних, небезболісних, але необхідних для функціонування підприємства і подолання можливих перешкод»⁷¹⁸.

344. *Ролі власника і керівника підприємства мають першорядне значення із соціальної точки зору, оскільки ці постаті перебувають у центрі технічних, комерційних, фінансових і культурних зв'язків, які характеризують сучасний світ бізнесу.* Рішення, що їх приймають підприємства, через дедалі більшу складність ділової активності зумовлюють значні взаємопов'язані наслідки як в економіч-

⁷¹⁷ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 17: AAS 80 (1988), 532.

⁷¹⁸ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 32: AAS 83 (1991), 833.

ній, так і в соціальній сферах. Тому здійснення обов'язків власника і керівника підприємства вимагає – крім постійних зусиль, спрямованих на специфічне оновлення, – неперервних роздумів над моральними стимулами, що керують особистим вибором людей, на яких покладені ці завдання.

Власники і керівники підприємства не повинні зосереджуватися виключно на економічних цілях компанії, критеріях економічної ефективності і «капіталі» як сукупності засобів виробництва. Їхній обов'язок полягає також у тому, щоб проявляти повагу до людської гідності своїх працівників⁷¹⁹. Адже працівники – «найцінніший капітал підприємства»⁷²⁰ і вирішальний фактор виробництва⁷²¹. Приймаючи важливі стратегічні і фінансові рішення про закупівлю чи продаж, про реорганізацію підприємства, його закриття чи злиття, не можна керуватись виключно фінансовими чи комерційними критеріями.

345. *Соціальна доктрина Церкви наполягає на тому, що власники і керівники підприємств повинні організовувати трудову діяльність таким чином, щоб вона позитивно впливала на родину і сприяла матерям при виконанні їхніх обов'язків⁷²², а також задовольняла, у світлі цілісного бачення людини і розвитку, вимоги якості: «щоб вироблялися і споживалися якісні товари, щоб людей якісно обслуговували, щоб якісним було навколишнє середовище і життя взагалі»⁷²³. Власники і керівники компаній повинні вкладати капітал, якщо дозволяють економічні умови і політична стабільність, у ті регіони і сектори виробництва, які дають окремим людям і народам «можливість отримати добрі результати від своєї праці»⁷²⁴.*

⁷¹⁹ Пор. ККЦ, 2432.

⁷²⁰ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 35: AAS 83 (1991), 837.

⁷²¹ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 32: AAS 83 (1991), 832-835.

⁷²² Пор. Іван Павло II, енци. *Laborem exercens*, 19: AAS 73 (1981), 625-629.

⁷²³ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 36: AAS 83 (1991), 838.

⁷²⁴ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 36: AAS 83 (1991), 840.

IV. ЕКОНОМІЧНІ ІНСТИТУТИ НА СЛУЖБІ ЛЮДИНИ

346. *Одне з пріоритетних питань в економіці – використання ресурсів⁷²⁵, тобто всіх тих товарів і послуг, які для економічних суб'єктів – виробників і споживачів приватного і державного секторів – набувають цінності через їхню корисність у сфері виробництва і споживання.* Ресурси за своєю природою вичерпні, і це означає, що кожний окремий економічний суб'єкт, як і суспільство, повинен обов'язково розробити план їхнього найбільш раціонального використання, згідно із «*принципом економії*». Від цього залежить як ефективне вирішення загальної і засадничої економічної проблеми обмеженості засобів стосовно індивідуальних і соціальних, приватних і спільних потреб, так і загальна структурна й функціональна ефективність усієї економічної системи. Ця ефективність безпосередньо пов'язана з відповідальністю та спроможністю різних суб'єктів, наприклад, ринку, держави і проміжних соціальних груп.

а. Роль вільного ринку

347. *Вільний ринок – соціально важлива інституція, оскільки він здатний гарантувати ефективні результати у виробництві товарів і послуг.* Протягом історії ринок довів свою здатність започаткувати економічний розвиток і підтримувати його протягом довгого часу. Існують вагомі причини для твердження, що у багатьох випадках «*вільний ринок є найефективнішим засобом використання ресурсів і задоволення потреб*»⁷²⁶. Соціальна доктрина Церкви визнає безперечні переваги механізмів вільного ринку, які уможливають краще використання ресурсів і полегшують товарообмін. Такі механізми, перш за все, «*на чільне місце ставлять волю й уподобання людини, які завдяки укладанню угод узгоджуються з волею й уподобаннями іншої людини*»⁷²⁷.

⁷²⁵ Щодо використання ресурсів і благ соціальна доктрина Церкви пропонує своє вчення про універсальне призначення благ і про приватну власність; *пор.* розділ IV цього документу.

⁷²⁶ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 34: AAS 83 (1991), 835.

⁷²⁷ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 40: AAS 83 (1991), 843.

Справжній конкурентний ринок – це ефективний інструмент для забезпечення важливих цілей у сфері справедливості: обмежування надмірних прибутків окремих підприємств; задоволення потреб споживачів; ефективнішого використання і збереження ресурсів; винагороди за підприємництво та інновації; розповсюдження інформації, що сприяє зіставленню і купівлі товарів на засадах здорової конкуренції.

348. *Не можна дати моральну оцінку вільному ринку без урахування цілей, яких він прагне досягти, і цінностей, які розповсюджує на суспільному рівні. Справді, ринок не може віднайти у собі обґрунтування своєї законності; визначення правильного співвідношення між засобами і цілями – справа людського сумління і громадської відповідальності⁷²⁸. Індивідуальний прибуток економічного суб'єкта – це законна мета, але вона ніколи не може бути єдиною. Поряд із нею існує й інша, така ж фундаментальна, але вищого порядку: *суспільна користь*, якої слід досягати не всупереч логіці ринку, а згідно із нею. Здійснюючи важливі завдання, вільний ринок служить спільному благу і цілісному розвитку людини. Натомість, порушення правильного співвідношення між засобами і цілями спричиняє виродження ринку в нелюдський і відчужуючий інститут, що призводить до неконтрольованих наслідків.*

349. *Соціальна доктрина Церкви, визнаючи ринок незамінним інструментом внутрішнього регулювання економічної системи, підкреслює необхідність підпорядкувати його моральним цілям, які б забезпечували і, водночас, належним чином обмежували простір його автономії⁷²⁹. Не слід погоджуватися з думкою, що виключно ринкові можна довірити завдання постачати всі категорії благ, оскільки вона ґрунтується на редукціоністському баченні людини і суспільства⁷³⁰. В умовах реальної небезпеки «ідопоклонства» перед ринком, соціальна доктрина Церкви вказує на його обмеженість, яку легко побачити в нездатності ринку забезпечити важливі людські потреби. Для цього необхідні блага, які «за своєю суттю*

⁷²⁸ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 41: AAS 83 (1991), 843-845.

⁷²⁹ Пор. Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 41: AAS 63 (1971), 429-430.

⁷³⁰ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 34: AAS 83 (1991), 835-836.

не можуть і не повинні бути простими товарами»⁷³¹, і які неможливо купити чи продати за типовими для ринку правилами «рівноцінного обміну» і договірною логікою.

350. *У сучасному суспільстві ринок виконує важливу соціальну функцію, тому потрібно визначити його позитивний потенціал і створити умови для реалізації цього потенціалу.* Суб'єкти ринку повинні мати справжню свободу, щоб порівнювати, оцінювати і вибирати серед багатьох альтернатив. Однак для того, щоб свобода в економічній сфері слугувала цілісній свободі людини, її необхідно регулювати відповідними правовими нормами. «Економічна свобода – це лише одна зі складових людської свободи. Коли ж економічна свобода стає автономною, коли в людині вбачають радше виробника чи споживача товарів, аніж суб'єкта, який виробляє і споживає для того, щоб жити, тоді економічна свобода втрачає свій необхідний зв'язок з людською особою і, врешті-решт, відчужується та перетворюється на знаряддя гноблення людини»⁷³².

б. Дії держави

351. *Дії держави та інших органів влади повинні відповідати принципу субсидіарності і створювати умови для вільного здійснення економічної діяльності і принципу солідарності, а також встановлювати межі автономії сторін, щоб захистити слабкішу»⁷³³.* Солідарність без субсидіарності може легко перетворитися на «державу загального добробуту», натомість субсидіарність без солідарності захищає егоїстичні містечкові інтереси. Щоб забезпечити дотримання обох цих засадничих принципів, втручання держави в економічну сферу не має бути ні надмірним, ні непомітним, а повинно відповідати реальним потребам суспільства. «Держава зобов'язана сприяти підприємницькій діяльності, забезпечуючи умови для створення нових робочих місць, стимулюючи цю діяльність, якщо вона занепадає, або підтримуючи її під час кризи. Державне втручання необхідне і тоді, коли ті чи інші монополісти га-

⁷³¹ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 40: AAS 83 (1991), 843; пор. ККЦ, 2425.

⁷³² Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 39: AAS 83 (1991), 843.

⁷³³ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 15: AAS 83 (1991), 811-813.

льмують розвиток економіки або перешкоджають йому. Крім того, держава має не тільки гармонізувати і скеровувати розвиток, а й виконувати *функцію заміщення* в надзвичайних ситуаціях»⁷³⁴.

352. *Основне завдання держави в економічних питаннях – окреслити належне правове поле для регулювання економічних відносин, щоб захистити «передумови вільної економіки, яка передбачає таку рівність сторін, за яких жодна з сторін не повинна стати настільки сильною, щоб мати змогу підкорити собі іншу»*⁷³⁵. Економічна діяльність, особливо в умовах вільного ринку, не може відбуватися в інституційному, правовому і політичному вакуумі. «Навпаки, вона потребує надійних гарантій особистої свободи і приватної власності, а також стабільної грошової одиниці та ефективних суспільних послуг»⁷³⁶. Щоб виконати це завдання, держава повинна створити необхідну правову базу і керувати економічною і соціальною політикою таким чином, щоб не зловживати втручанням у різні форми ринкової діяльності, яка має бути вільною від авторитарних – чи навіть тоталітарних – надструктур і примусів.

353. *Необхідно, щоб ринок і держава діяли спільно і взаємодоповнювали одне одного. Справді, вільний ринок може позитивно впливати на громадськість лише тоді, коли держава, належним чином організована, визначає і спрямовує економічний розвиток, слідкуючи за дотриманням чесних і прозорих правил і застосовуючи пряме втручання – лише впродовж необхідного часу*⁷³⁷ – тоді, коли ринок не в змозі досягти бажаної ефективності чи коли йдеться про здійснення принципу перерозподілу. Існують сфери, де ринок, опираючись на власні механізми, не може забезпечити справедливий розподіл товарів і послуг, необхідних для людського розвитку. У такій ситуації взаємодоповнюваність держави і ринку потрібна, як ніколи.

⁷³⁴ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 48: AAS 83 (1991), 853; *пор. ККЦ*, 2431.

⁷³⁵ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 15: AAS 83 (1991), 811.

⁷³⁶ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 48: AAS 83 (1991), 852-853; *пор. ККЦ*, 2431.

⁷³⁷ *Пор.* Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 48: AAS 83 (1991), 852-854.

354. *Держава може заохочувати громадян і підприємства до утвердження спільного блага, здійснюючи таку економічну політику, яка стимулює участь усіх громадян у виробничій діяльності. Дотримуючись принципу субсидіарності, влада повинна створювати умови, сприятливі для розвитку індивідуальної ініціативи, особистої автономії і відповідальності громадян, уникаючи втручання, яке б могло надмірно обмежити ділову активність.*

Заради спільного блага слід завжди і з невтомною рішучістю прямувати до справедливої рівноваги між особистою свободою і діяльністю держави, що проявляється як у формі прямого втручання, так і у формі підтримки економічного розвитку. В будь-якому разі, державне втручання мусить бути справедливим, раціональним та ефективним, а не замінити собою дії людини, порушуючи її право на вільну економічну ініціативу. В цьому випадку держава згубно вплинула б на суспільство: надмірне пряме втручання позбавляє громадян почуття відповідальності і спричиняє значне збільшення державного апарату, який керується більше бюрократичною логікою, аніж прагненням задовольнити потреби людини⁷³⁸.

355. *Податкові надходження і державні витрати мають велике значення для кожної громадської і політичної спільноти. Мета, що їй слід прагнути, полягає у створенні такої фінансової системи держави, яка буде знаряддям розвитку і солідарності. Справедлива, дійова й ефективна фінансова система держави позитивно впливає на економіку, оскільки сприяє росту зайнятості, підтримує підприємницьку діяльність і діяльність неприбуткового сектору та допомагає зміцнити довіру до держави як гаранта системи соціального забезпечення і захисту, які покликані, насамперед, захищати найслабших членів суспільства.*

Державні витрати орієнтовані на спільне благо тоді, коли вони забезпечують дотримання певних засад: сплату податків⁷³⁹ як здійснення обов'язку солідарності; розумне і справедливе оподаткування⁷⁴⁰; точність і чесність в управлінні державними ресурсами і

⁷³⁸ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 48: AAS 83 (1991), 852-854.

⁷³⁹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 30: AAS 58 (1966), 1049-1050.

⁷⁴⁰ Пор. Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: AAS 53 (1961), 433-434, 438.

їхньому розподілі⁷⁴¹. Перерозподіляючи ресурси, фінансова система держави мусить дотримуватися принципів солідарності, рівності і заохочення талантів. Слід також приділяти більшу увагу підтримці родин, виділяючи для цього відповідні ресурси⁷⁴².

в. Роль проміжних груп

356. *Соціально-економічна система має характеризуватися наявністю спільної державної і приватної діяльності, включаючи неприбуткову приватну діяльність. Таким чином забезпечується плюралізм при прийнятті рішень і плануванні дій.* Існують окремі категорії благ – колективні блага та блага спільного призначення, – використання яких не може залежати від ринкових механізмів⁷⁴³ чи входити виключно у компетенцію держави. Завдання держави щодо цих благ полягає у тому, щоб задіяти всі суспільно корисні соціальні й економічні ініціативи проміжних об'єднань. Громадянське суспільство, організоване у проміжні групи, здатне зробити внесок у спільне благо, співпрацюючи з державою і ринком і ефективно доповнюючи їх, а отже, сприяти розвитку належної економічної демократії. В цьому контексті втручання держави має відбуватися у дусі справжньої солідарності, яку ніколи не слід відокремлювати від субсидіарності.

357. *Приватні неприбуткові організації відіграють особливу роль в економічній сфері. Вони роблять сміливу спробу поєднати виробничу ефективність і солідарність.* Ці організації засновуються на договорі про спільну діяльність і засвідчують спільну ідею тих, хто приєднався до цієї угоди. Держава покликана поважати природу цих організацій і належним чином їх цінувати, реалізуючи на практиці принцип субсидіарності, який передбачає, що гідність та автономна відповідальності суб'єктів, котрі отримують допомогу, поважатиметься й утверджуватиметься.

⁷⁴¹ Пор. Пій XI, енци. *Divini Redemptoris*: AAS 29 (1966), 103-104.

⁷⁴² Пор. Пій XII, *Радіозвернення з нагоди п'ятдесятої річниці Rerum novarum*, 21: AAS 33 (1941), 202; Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 49: AAS 83 (1991), 854-856; Іван Павло II, апост. повч. *Familiaris consortio*, 45: AAS 74 (1982), 136-137.

⁷⁴³ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 40: AAS 83 (1991), 843.

г. Заощадження і споживання

358. *Споживачі, чия купівельна спроможність набагато більша за прожитковий рівень, суттєво впливають на економічну сферу, здійснюючи вільний вибір між придбанням споживанням і заощадженням.* Адже можливість впливати на рішення, які приймаються в економічній галузі, має той, хто вирішує, як розпоряджатися своїми фінансовими ресурсами. Сьогодні, як ніколи, можна належно оцінити інвестиційні альтернативи, не лише аналізуючи очікуваний прибуток і рівень ризику, а й завдяки ціннісним судженням про інвестиційні проекти, на фінансування яких будуть спрямовані ресурси. Слід також усвідомлювати, що «рішення інвестувати в ту чи іншу галузь виробництва – це завжди моральний і культурний вибір»⁷⁴⁴.

359. *Власну купівельну спроможність необхідно використовувати, зважаючи на моральні вимоги справедливості і солідарності, а також на соціальну відповідальність.* Людина не повинна забувати про «обов'язок милосердя, тобто про обов'язок віддавати “надлишок”, а іноді навіть урізати від власних потреб бідним, щоб забезпечити їх найнеобхіднішим»⁷⁴⁵. Така відповідальність дає можливість споживачеві впливати, завдячуючи широкому розповсюдженню інформації, на поведінку виробників: споживачі віддають перевагу – особисту чи колективну – товарам тих, а не інших підприємств, враховуючи не тільки вартість і якість продукції, а й наявність належних умов праці на підприємстві і рівень уважного ставлення до довкілля.

360. *Феномен споживачтва налаштовує людей на те, щоб «мати», а не «бути».* Він розмиває «критерії правильного розрізнення нових і вищих форм задоволення людських потреб від штучно створених нових потреб, що перешкоджають формуванню зрілої особистості»⁷⁴⁶. Щоб запобігти цьому феномену, слід віднайти «такий спосіб життя, в якому пошук істини, краси, добра і спілкування з

⁷⁴⁴ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 36: AAS 83 (1991), 839-840.

⁷⁴⁵ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 36: AAS 83 (1991), 839.

⁷⁴⁶ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 36: AAS 83 (1991), 839.

іншими заради спільного вдосконалення стануть визначальними чинниками, що зумовлюватимуть споживання, заощадження чи інвестування»⁷⁴⁷. Безперечно, на спосіб життя суттєво впливають різні соціальні контексти; тому на культурний виклик, що його кидає феномен споживацтва, сьогодні необхідно відповісти зі всією рішучістю, зважаючи, передовсім, на майбутні покоління, які ризикують опинитися у зубожілому від надмірного і невпорядкованого споживання навколишньому середовищі⁷⁴⁸.

V. RES NOVAE В ЕКОНОМІЧНОМУ СЕКТОРІ

а. Глобалізація: можливості і ризики

361. *Наш час позначений складним явищем економіко-фінансової глобалізації, тобто процесом зростаючої інтеграції національних економік у сфері обміну товарами і послугами та фінансових трансакцій. Цей процес спонукає все більшу кількість суб'єктів економічного сектора до того, що вони приймають глобальну перспективу, ухвалюючи рішення щодо майбутнього розвитку і прибутку. Нові можливості глобального суспільства зумовлюються не лише наявністю економічних і фінансових зв'язків між національними суб'єктами різних країн – які, до того ж, завжди існували, – а, радше, насиченням і абсолютно безпрецедентною природою системи взаємовідносин, що розвивається. Дедалі важливішу роль починають відігравати фінансові ринки, розміри яких, унаслідок лібералізації обміну і кругообігу капіталу, суттєво і надзвичайно швидко зросли, уможливлуючи в «режимі реального часу» переміщення великих обсягів капіталу з однієї частини планети в іншу. Цю багатогранну реальність важко осягнути, адже вона розгортається на різних рівнях і постійно змінюється, рухаючись по важко передбачуваних траєкторіях.*

362. *Глобалізація породжує нові надії, але й ставить складні питання*⁷⁴⁹. *Потенційно вона може призвести до сприятливих для всього*

⁷⁴⁷ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 36: AAS 83 (1991), 839.

⁷⁴⁸ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 37: AAS 83 (1991), 840.

⁷⁴⁹ Пор. Іван Павло II, апост. повч. *Ecclesia in America*, 20: AAS 91 (1999), 756.

людства наслідків. Услід за вражаючим розвитком засобів телекомунікації розвиток системи економічних і фінансових відносин спричинив істотне здешевлення вартості комунікації і нових технологій, а також прискорив процес розповсюдження торгових відносин і фінансових трансакцій. Інакше кажучи, ці два явища – економіко-фінансова глобалізація і технологічний прогрес – почали зміцнювати одне одного, істотно прискорюючи всю динаміку теперішньої перехідної фази економіки.

Аналізуючи сучасний контекст, ми бачимо не лише можливості, які надає ера глобальної економіки, а й ризики, пов'язані з новими масштабами торгових і фінансових відносин. Справді, існує багато ознак, що вказують на тенденцію *росту нерівності* як між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, так і всередині індустріальних країн. Зростання економічного багатства, яке стало можливим завдяки вищезгаданим процесам, супроводжується зростанням відносної бідності.

363. *Турбота про спільне благо спонукає використовувати нові можливості для перерозподілу багатства між різними регіонами планети на користь бідних, що були маргіналізовані чи залишились осторонь соціального й економічного прогресу*⁷⁵⁰. «Отже, виклик полягає в тому, щоб забезпечити глобалізацію, якій буде властива солідарність, глобалізацію без маргіналізації»⁷⁵¹. Існує небезпека того, що позитивні наслідки технологічного прогресу несправедливо розподілятимуться між країнами. Адже технологічні нововведення можуть торувати собі шлях і поширюватися лише в тих спільнотах, де потенційні користувачі володіють бодай мінімальним рівнем знань і фінансових ресурсів. Очевидно, що через велику нерівність у можливостях доступу до науково-технічних знань і технологічних новинок, глобалізація врешті збільшує, а не зменшує нерівність економічного і соціального розвитку між країнами. Тому, зважаючи на природу сучасної динаміки, вільного обігу капіталу як такого недостатньо для того, щоб зменшити прірву між країнами, що розвиваються, і більш розвинутими.

⁷⁵⁰ Пор. Іван Павло II, *Звернення до членів Фонду Centesimus Annus – Pro Pontifice* (9 травня 1998 р.), 2: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 27 травня 1998 р., с. 6.

⁷⁵¹ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1998 р.), 3: *AAS* 90 (1998), 150.

364. *Торгівля – основна складова міжнародних економічних відносин. Вона робить вирішальний внесок у виробничу спеціалізацію і в економічний розвиток різних країн. Сьогодні, як ніколи, міжнародна торгівля, якщо її правильно зорієнтувати, сприяє розвитку, створює нові сфери зайнятості, а також забезпечує необхідними ресурсами. Соціальна доктрина Церкви неодноразово вказувала на недоліки в системі міжнародної торгівлі⁷⁵², які через протекціоністську політику доволі часто призводять до дискримінації товарів з бідніших країн і перешкоджають розвитку виробничої діяльності і поширенню технологій у ці країни⁷⁵³. Постійне погіршення ситуації з обміном сировиною і зростання прірви між багатими і бідними країнами спонукають соціальне Вчительство підкреслити важливість етичних критеріїв, якими слід керуватися в міжнародних економічних відносинах: пошук спільного блага і всезагальне призначення благ; справедливі торговельні відносини; урахування прав і потреб бідних під час формування торгівельної політики і політики міжнародного співробітництва. Інакше «бідні країни стануть ще біднішими, а багаті – ще багатшими»⁷⁵⁴.*

365. *Солидарність в еру глобалізації вимагає захисту прав людини. Тому Вчительство Церкви зазначає, що не лише «концепція ефективної світової влади, яка захищає права людини, свободу і мир, наразі не реалізована, а й у самій міжнародній спільноті ще й досі остаточно не утвердився обов'язок поважати і дотримуватися прав людини. Цей обов'язок стосується всіх основних прав і виключає довільний вибір, який призводить до раціоналістичного пояснення різних форм дискримінації і несправедливості. Більше того, ми стаємо свідками виникнення небезпечної прірви між низкою “нових” прав, які утверджуються у розвинених суспільствах як наслідок нового добробуту і нових технологій, і основними правами людини, які досі не гарантовані і не реалізуються, особливо в менш розвинутих регіонах. Маю на увазі, наприклад, право на їжу і питну воду, на житло і безпеку, на самовизначення і незалежність»⁷⁵⁵.*

⁷⁵² Пор. Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 61: AAS 59 (1967), 287.

⁷⁵³ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 43: AAS 80 (1988), 574-575.

⁷⁵⁴ Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 57: AAS 59 (1967), 285.

⁷⁵⁵ Іван Павло II, *Послання до Всесвітнього дня миру* (2003 р.), 5: AAS 95 (2003), 343.

366. *Поширення глобалізації повинно супроводжуватися зрілим усвідомленням нових завдань, до яких покликані різні організації громадянського суспільства на світовому рівні. Завдяки рішучим діям таких організацій можна спрямовувати в світовому масштабі сучасний процес економічного і фінансового зростання таким чином, щоб гарантувати справжню повагу до прав людини і народів, а також справедливий розподіл ресурсів як у межах певної країни, так і між різними державами: «вільна торгівля чесна лише тоді, коли вона підпорядковується вимогам справедливості»⁷⁵⁶.*

Великої уваги потребують місцеві особливості і культурні відмінності, яким загрожують сучасні економічні та фінансові процеси. «Глобалізація не повинна бути новим варіантом колоніалізму. Вона мусить поважати різні культури, які в контексті всесвітньої гармонії між народами стають ключами для розуміння життя. Зокрема, глобалізація не повинна позбавляти бідних найціннішого, що в них залишилось, – релігійних вірувань і практик, оскільки автентичні релігійні переконання – це найяскравіший прояв людської свободи»⁷⁵⁷.

367. *В епоху глобалізації слід постійно підкреслювати необхідність солідарності між поколіннями: «раніше солідарність між поколіннями була в багатьох країнах природним почуттям у родині, сьогодні ж вона стала обов'язком спільноти»⁷⁵⁸. Добре, що цієї солідарності й надалі прагнуть національні політичні спільноти, але сьогодні подібна проблема постає і перед світовою політичною спільнотою, адже глобалізація не повинна розгортатися за рахунок найнужденніших і найслабших. Солідарність між поколіннями вимагає, щоб, здійснюючи міжнародне планування, люди дотримувались принципу універсального призначення благ і не перекладали витрати на майбутні покоління, оскільки це морально неприпустимо й економічно неефективно: морально неприпустимо, адже означає ухилення від відповідальності; економічно неефективно,*

⁷⁵⁶ Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 59: AAS 59 (1967), 286.

⁷⁵⁷ Іван Павло II, *Звернення до Папської академії суспільних наук* (27 квітня 2001 р.), 4: AAS 93 (2001), 600.

⁷⁵⁸ Іван Павло II, *Звернення до Папської академії суспільних наук* (11 квітня 2002 р.), 3: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 24 квітня 2002 р., с. 10.

бо виправляти помилки дорожче, ніж запобігти їм. Цей принцип слід застосовувати перш за все – хоча не виключно – до питання земельних ресурсів і охорони всього створіння, яке набуває особливої складності внаслідок глобалізації, що охоплює всю планету як єдину екосистему⁷⁵⁹.

б. Міжнародна фінансова система

368. *Фінансові ринки – це, звичайно, не новаторство нашого часу: вже з давніх часів вони намагалися у різний спосіб задовольнити фінансові потреби виробничого сектору. Історичний досвід свідчить, що відсутність відповідних фінансових систем унеможливує економічне зростання.* Великомасштабні інвестиції, характерні для сучасної ринкової економіки, неможливі без таких основних посередників, як фінансові ринки, що дозволили, зокрема, оцінити позитивні функції заощадження для загального розвитку економічної і соціальної системи. Якщо створення «світового ринку капіталу» мало позитивні наслідки завдяки тому, що більша мобільність капіталу полегшує виробничому сектору доступ до ресурсів, то, з іншого боку, ця мобільність підвищила ризик фінансової кризи. Існує небезпека, що фінансовий сектор, де фінансові трансакції значно перевищують обсяги реальних трансакцій, може розвиватись за авто-референційною логікою, яка зорієнтована лише на себе і не пов'язана з реальними основами економіки.

369. *Фінансова економіка, що зосереджена на собі, неминуче суперечить своїм цілям, бо втрачає зв'язок із власним корінням і позбавляється основи, інакше кажучи, своєї первісної і головної ролі, яка полягає у служінні реальній економіці і сприянні розвитку людини та людських спільнот.* Зважаючи на надзвичайні асиметрії, характерні для міжнародної фінансової системи, загальна картина спричиняє ще більше занепокоєння: процеси дерегуляції фінансових ринків і нововведень розгортаються лише в окремих регіонах світу. Це стає джерелом серйозної тривоги етичного характеру, оскільки

⁷⁵⁹ Пор. Іван Павло II, *Звернення до членів християнських асоціацій італійських робітників* (27 квітня 2002 р.), 4: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 12 травня 2002 р., с. 11.

країни, що виключені з таких процесів, позбавлені також їхніх переваг. Водночас економічні системи цих країн, особливо, якщо вони слабкі й мало розвинуті, виявляються беззахисними перед можливими негативними наслідками фінансової нестабільності⁷⁶⁰.

Несподіване прискорення цих процесів, тобто непомірне зростання вартості портфелів, якими керують фінансові установи, і швидке збільшення нових і удосконалених фінансових інструментів, спонукає, як ніколи, до пошуку інституційних рішень, здатних ефективно сприяти стабільності системи, не знижуючи її потенціал та ефективність. Отже, необхідно створити нормативне поле, яке б захистило стабільність системи на всіх рівнях, сприяти конкуренції між посередниками і забезпечити більшу прозорість в інтересах інвесторів.

в. Роль міжнародної спільноти в епоху глобальної економіки

370. *Втрата державою своєї провідної ролі повинна супроводжуватися збільшенням зобов'язань, які покладаються на міжнародну спільноту і які передбачають чітке визначення економічного і фінансового курсу.* Справді, важливий наслідок процесу глобалізації – це поступова втрата ефективності національних держав в управлінні динамікою своїх економіко-фінансових систем. Уряди окремих країн відчують, що їхні дії в економічній і соціальній сферах усе більше зумовлюються очікуваннями міжнародних ринків капіталів і чимраз категоричнішими вимогами надійності, які висуває фінансовий світ. Адже через нові зв'язки взаємозалежності між суб'єктами глобалізації традиційні захисні заходи держави приречені на поразку і, з появою нових просторів для конкуренції, саме поняття національного ринку відступає на задній план.

371. *Що вищих рівнів організаційної і функціональної складності сягає світова економіко-фінансова система, то пріоритетнішим стає завдання регулювати ці процеси, спрямовуючи їх на досягнення спільного блага людського роду. Виникає, отже, нагальна потреба у тому, щоб не тільки окремі держави, а й уся міжнародна спіль-*

⁷⁶⁰ Пор. Іван Павло II, *Звернення до Папської академії суспільних наук* (25 квітня 1997 р.), 6: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 14 травня 1997 р., с. 5.

нота взялася за цю делікатну справу, застосовуючи відповідні ефективні політичні та правові інструменти.

Таким чином, міжнародні економічні і фінансові організації повинні знайти адекватні інституційні рішення і розробити відповідні плани дій, щоб керувати змінами. Якщо ж поставитись до них пасивно, пускаючи їх на самоплив, це призведе до драматичних наслідків, передусім для найслабших і незахищених верств населення.

У міжнародних організаціях повинні бути представлені інтереси всього людського роду. Більш того, необхідно, щоб, «оцінюючи можливі наслідки своїх рішень, міжнародні організації приділяли належну увагу тим народам і країнам, які не мають впливу на світовий ринок і потерпають від браку найнеобхіднішого, а отже, потребують зовнішньої підтримки для свого розвитку»⁷⁶¹.

372. Подібно до економіки, політика повинна розширювати коло своєї діяльності, виходячи за межі національних кордонів і швидко сягаючи світових масштабів. Лише це дозволить керувати сучасними процесами так, щоб враховувати не тільки економічні показники, а й моральні критерії. Основна мета – спрямовувати економічні процеси таким чином, аби гарантувати повагу до гідності людини і її цілісний розвиток у контексті спільного блага⁷⁶². Це завдання вимагає пришвидшити зміцнення існуючих інститутів, а також створити нові установи, на які покладатиметься ця відповідальність⁷⁶³. Адже економічний розвиток буде тривалим лише тоді, коли відбуватиметься в чітко визначеному нормативному полі, а також у широкому контексті морального, громадянського і культурного розвитку всього людського роду.

г. Цілісний і солідарний розвиток

373. *Одне із засадничих завдань тих, хто бере активну участь у міжнародній економіці, – забезпечити цілісний і солідарний розви-*

⁷⁶¹ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 58: AAS 83 (1991), 864.

⁷⁶² Пор. Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 43-44: AAS 63 (1971), 431-433.

⁷⁶³ Пор. ККЦ, 2440; Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 78: AAS 59 (1967), 295; Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 43: AAS 80 (1988), 574-575.

ток людства, «який сприяє благу кожної людини і цілої людини»⁷⁶⁴. Реалізація цього завдання вимагає такої концепції міжнародної економіки, яка б гарантувала справедливий розподіл ресурсів і була чутлива до усвідомлення економічної, політичної і культурної взаємозалежності, що сьогодні остаточно згуртовує людей і створює відчуття поєднаності однією долею⁷⁶⁵. Соціальні проблеми поступово набувають глобальних масштабів. Жодна держава не може протистояти їм і розв'язати їх самостійно. Сучасні покоління на власному досвіді переконуються у необхідності солідаризуватися й усвідомлюють потребу долати межі індивідуалістичної культури⁷⁶⁶. Поглиблюється розуміння необхідності у таких моделях розвитку, які передбачають не стільки «підтягування всіх народів до рівня найбагатших країн, а те, щоб спільною працею побудувати достойне життя, утвердити гідність і збільшити творчий потенціал кожної людини, щоб вона могла жити згідно зі своїм покликанням: покликанням Божим»⁷⁶⁷.

374. Розвиток людини на засадах солідарності принесе користь і багатим країнам. Там «можна часто відчути своєрідне екзистенційне збентеження, нездатність жити й осягати сенс життя, навіть в умовах надмірного матеріального достатку. Почуття відчуження і втрати людьми своєї людяності призвело до того, що вони відчувають себе гвинтиками у системі виробництва і споживання та не мають можливості утверджувати власну гідність як ті, що створені на образ і подобу Божу»⁷⁶⁸. Багаті країни засвідчили свою спроможність створювати матеріальний добробут, але часто за рахунок людини і найслабших соціальних класів. «Не можна ігнорувати той факт, що кордони багатства і бідності проходять всередині самого суспільства, незалежно від того, чи розвинуте воно, чи ні.

⁷⁶⁴ Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 14: AAS 59 (1967), 264.

⁷⁶⁵ Пор. ККЦ, 2437-2438.

⁷⁶⁶ Пор. Іван Павло II, *Послання до Всесвітнього дня миру* (2000 р.), 13-14: AAS 92 (2000), 365-366.

⁷⁶⁷ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 29: AAS 83 (1991), 828-829; cf. Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 40-42: AAS 59 (1967), 277-278.

⁷⁶⁸ Іван Павло II, *Звернення на загальній аудієнції* (1 травня 1991 р.): *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 6 травня 1991 р., с. 3. Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 9: AAS 80 (1988), 520-523.

Дійсно, соціальна несправедливість, навіть такі її форми як крайня бідність і злидні, існує і в багатих країнах, але й у менш розвинених країнах часто можна зустріти прояви егоїзму і хизування багатством, настільки ж безглузді, наскільки ганебні»⁷⁶⁹.

г. Потреба у більшій виховній і культурній роботі

375. *Для соціальної доктрини Церкви економіка – «це лише один з аспектів, один з вимірів людської діяльності. Якщо економіка абсолютизується, якщо виробництво і споживання товарів стає центром суспільного життя і єдиною його цінністю, яка не підпорядкована жодній іншій, то причини цього слід шукати не стільки в самій економічній системі, скільки в тому, що соціокультурна система, відкинувши етичні і релігійні виміри, деградує і, зрештою, обмежується лише виробництвом товарів і послуг»⁷⁷⁰. Життя людини, як і соціальне життя спільноти, не можна зводити виключно до матеріального виміру, навіть попри те, що матеріальні блага життєво необхідні як для елементарного виживання, так і для покращення якості життя. «Зростання в розумінні Бога і пізнанні себе є серцевиною усього цілісного розвитку людського суспільства»⁷⁷¹.*

376. *В умовах стрімкого розвитку технічного й економічного прогресу і таких же швидких змін у виробництві і споживанні Вчительство Церкви відчуває необхідність проводити більшу виховну і культурну роботу, адже Церква усвідомлює, що «абсолютно правомірно прагнути якісно кращого життя, однак не можна нехтувати тим, що на цьому історичному етапі виникають нові форми відповідальності і нові небезпеки... Визначаючи нові потреби і нові засоби їхнього задоволення, слід керуватися цілісним баченням людини, враховуючи всі виміри її буття і підпорядковуючи матеріальні та інстинктивні внутрішнім і духовним... Економічна система як така не має критеріїв правильного розрізнення нових і вищих форм задоволення людських потреб від штучних нових потреб, що перешкоджають формуванню зрілої особистості. Отже,*

⁷⁶⁹ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 14: AAS 80 (1988), 526-527.

⁷⁷⁰ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 39: AAS 83 (1991), 842.

⁷⁷¹ ККЦ, 2441.

існує нагальна потреба проводити *масштабну виховну і культурну роботу*, зокрема виховувати у споживачів уміння відповідально користуватися правом вибору, формувати почуття відповідальності у виробників і, передусім, працівників засобів масової інформації, не кажучи вже про необхідність втручання органів публічної влади»⁷⁷².

⁷⁷² Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 36: AAS 83 (1991), 838-839.

Розділ восьмий

Політична спільнота

I. БІБЛІЙНІ АСПЕКТИ

а. Божа влада

377. На початку своєї історії народ Ізраїлю вирізняється серед інших народів тим, що не має царя, бо визнає лише владу Ягве. Саме Бог втручається в долю Ізраїлю за посередництвом харизматичних осіб, як записано в книзі Суддів. Останнього з них – Самуїла, пророка і суддю, народ попросить дати їм царя (пор. 1 Сам 8, 5; 10, 18-19). Самуїл остерігає ізраїльтян перед наслідками деспотичного царювання (пор. 1 Сам 8, 11-18). Однак, царську владу можна сприймати також як дар Ягве, який Він посилає на допомогу своєму народові (пор. 1 Сам 9, 16). Зрештою Саул буде помазаний на царювання (пор. 1 Сам 10, 1-2). Ці події змусили Ізраїль зрозуміти царювання інакше, ніж його сусіди. Цар, обраний Ягве (пор. Вт 17, 15; 1 Сам 9, 16) і Ним помазаний (пор. 1 Сам 16, 12-13), вважається сином Божим (пор. Пс 2, 7) і повинен зробити видимою велич Божої влади і задум Його спасіння (пор. Пс 72). Тому цар мусить бути захисником найслабших і гарантувати народові справедливість. Звинувачення пророків зосереджуються саме на неспроможності царів виконувати ці обов'язки (пор. 1 Цар 21, Іс 10, 1-4; Ам 2, 6-8; 8,4-8; Міх 3, 1-4).

378. Прототип царя, якого обрав Ягве, – Давид, чия прототипна походження є улюбленою темою біблійної оповіді (пор. 1 Сам 16, 1-13). Давид отримує обітницю (пор. 2 Сам 7, 13-16; Пс 89, 2-38; 132, 11-18), яка робить його основоположником особливої царської

традиції – «месіанської». Незважаючи на всі гріхи і зради Давида та його наступників, ця традиція продовжується і сягає кульмінації в Ісусі Христі, який *par excellence* «Помазаник Ягве» (тобто «Помазаник Господній», пор. 1 Сам 2, 35; 24, 7,11; 26, 9,16; Вих 30, 22-32), Син Давида (пор. Мт 1, 1-17; Лк 3, 23-38; Рим 1, 3).

Невдача, якої зазнало царювання в історичному плані, не знищує ідеал царя, який, вірний Ягве, володарює мудро і діє справедливо. Ця надія багаторазово постає у Псалмах (пор. Пс 2; 18;20;21;72). У месіанських пророцтвах пришествя царя – наділеного Духом Господнім, духом мудрості і справедливості до бідного – очікується в есхатологічну епоху (пор. Іс 11, 2-5; Єр 23, 5-6). Як справжній пастир Ізраїлю (пор. Езек 34, 23-24; 37, 24), Він принесе мир народам (пор. Зах 9, 9-10). У поетичних книгах цар змальований як той, хто справедливо вершить суд і ненавидить беззаконня (пор. Прит 16, 12), хто судить бідного по правді (пор. Прит 29, 14) і є другом тих, хто має чисте серце (пор. Прит 22, 11). Поступово проголошується те, що, за Євангелієм та іншими новозавітними текстами, має здійснитися в Ісусі з Назарету, Який стане остаточним втіленням Царя, обіцяного Старим Завітом.

б. Ісус і політична влада

379. *Ісус відкидає гнітючу і деспотичну владу князів народів* (пор. Мк 10, 42) *і відмовляється визнавати їхні претензії на те, щоб називатися добродійниками* (пор. Лк 22, 25), *але Він не протиставляє Себе прямо владі Свого часу.* У Його проповіді про сплату податків Кесарю (пор. Мк 12, 13-17; Мт 22, 15-22, Лк 20, 20-26) Він стверджує, що слід віддавати Богу Боже, засуджуючи цим будь-яку спробу обожнення чи абсолютизації світської влади: лише Бог може вимагати від людини всього. Водночас, світська влада має право на те, що їй належиться: Ісус не вважає несправедливим платити податки Кесарю.

Ісус, обіцяний Месія, боровся і подолав спокусу політичного месіанізму, характерна ознака якого – підкорення націй (пор. Мт 4, 8-11; Лк 4, 5-8). Він – Син Чоловічий, Який прийшов «служити й віддати Своє життя» (Мк 10, 45; пор. Мт 20, 24-28; Лк 22, 24-27). Коли Його учні сперечаються про те, хто з них найголовніший,

Ісус вчить їх стати останніми і служити всім (пор. Мк 9, 33-35). Він вказує синам Заведеевим, Якову й Йоану, які бажають сидіти праворуч Нього, на шлях хреста (пор. Мк 10, 35-40; Мт 20, 20-23).

в. Ранні християнські спільноти

380. *Послух владі, не пасивний, а «ради сумління» (Рим 13, 5) відповідає порядку, встановленому Богом.* Святий Павло описує відносини християн із владою й обов'язки, які повинен мати християнин щодо неї (пор. Рим 13, 1-7). Він наполягає на громадянському обов'язку сплачувати податки: «Тож дайте кожному належне: кому податок – податок, кому мито – мито, кому острах – острах, кому честь – честь» (Рим 13, 7). Звичайно, Апостол не має наміру узаконити будь-яку владу, а, радше, прагне навчити християн: «дбати перед усіма людьми про добро» (Рим 12, 17), зокрема й у відносинах із владою, бо влада слугує Богу заради добра людини (пор. Рим 13, 4; 1 Тим 2, 1-2; Тит 3, 1) та «відомщає і карає того, хто чинить зло» (Рим 13, 4).

Святий Петро закликає християн «коритися ради Господа кожній людській установі» (1 Пет 2, 13). Цар і його правителі повинні визначати «кару лиходіям і похвалу добродійцям» (1 Пет 2, 14). Таку владу слід «поважати» (1 Пет 2, 17), тобто визнавати, адже Бог вимагає правильної поведінки, яка б «змусила мовчати нецтво безглуздох» (1 Пет 2, 15). Слід використовувати свободу не для виправдання зла, а для служби Богові (пор. 1 Пет 2, 16). Йдеться про вільний і відповідальний послух владі, яка поважає вимоги справедливості і прагне спільного блага.

381. *Молитва за правителів, яку запропонував святий Павло, коли зазнав переслідувань, чітко вказує на те, що повинна гарантувати політична влада: мирне і спокійне, побожне і гідне життя* (пор. 1 Тим 2, 1-2). Християни мають «бути готові до всякого доброго діла» (Тит 3, 1) з «повною лагідністю до всіх людей» (Тит 3, 2), усвідомлюючи, що вони спасенні не завдяки їхнім справам, а завдяки Божому милосердю. Без «відродження і відновлення Святого Духа, Якого вилив на нас щедро через Ісуса Христа, нашого Спаси» (Тит 3, 5-6), всі люди «безглузді, непокірні, збаламучені, служили пристрастям та розкошам прерізним, живучи у злобі й заздрощах,

огидні, взаємно ненависні» (Тит 3, 3). Ми не повинні забувати про убоге становище людини, спотворене гріхом, але звільнене Божою любов'ю.

382. *Коли людська влада виходить за межі, визначені Богом, то перетворюється на ідола і вимагає цілковитого підкорення. Вона стає апокаліптичним Звіром, образом імперської влади переслідувань, що напилася «від крові святих і від крові свідків Ісуса» (Од 17, 6). Звірю служить «лжепророк» (Од 19, 20), який оманливими чудесами спонукає людей поклонитися звірові. Це бачення – пророчий знак пастки, якою послуговується Сатана, щоб керувати людьми, закрадаючись у їхній дух шляхом обману. Але Христос – Агнець-Переможець, Який упродовж людської історії долає будь-яку владу, що прагне абсолютизації. Такій владі, за святим Йоаном, може протистояти опір мучеників: таким чином віруючі свідчать про поразку корумпованої і сатанинської влади, адже на них вона більше не поширюється.*

383. *Церква проголошує, що Христос, переможець смерті, царює над всесвітом, який Він Сам звільнив. Його царство охоплює і теперішні часи й закінчиться лише тоді, коли все буде передано Отцю, а людська історія завершиться останнім судом (пор. 1 Кор 15, 20-28). Христос відкриває людській владі, яка постійно спокушається бажанням панувати, її справжнє і повне значення – служіння. Бог – єдиний Отець, Христос – єдиний Учитель усього людства, а всі люди – брати і сестри. Верховна влада належить Богові. Однак Господь «не захотів зберегти для Самого Себе сповнення всіх видів влади. Він покладає на кожне творіння функції, які воно може виконати за здібностями своєї власної природи. Цей спосіб керування треба наслідувати в суспільному житті. Поведінка Бога в керуванні світом, яка засвідчує таку велику увагу до людської свободи, повинна надихати мудрістю тих, які керують людськими спільнотами. Вони повинні поводитися як слуги Божого Провидіння»⁷⁷³.*

Біблійне послання не перестає надихати християн на роздуми про політичну владу, нагадуючи, що вона походить від Бога і є

⁷⁷³ ККЦ, 1884.

складовою сотвореного Ним світу. Такий устрій світу досягається сумлінням і в суспільному житті здійснюється у правді, справедливості, свободі і солідарності, які несуть мир⁷⁷⁴.

II. ЗАСАДИ І ЦІЛІ ПОЛІТИЧНОЇ СПІЛЬНОТИ

а. Політична спільнота, людська особа і народ

384. *Людська особа – це основа і мета політичного життя*⁷⁷⁵. Наділена розумом, вона відповідає за власні рішення і здатна реалізовувати ті проекти, які надають сенс її життю як на особистому, так і на суспільному рівнях. Відкритість до Трансцендентного та інших – характерна й особлива риса людини. Тільки у відносинах із Трансцендентним та іншими вона може досягти цілковитої самореалізації. Це означає, що для людини, яка за своєю природою є соціальною і політичною істотою, «громадське життя – це не щось додаткове»⁷⁷⁶, а її суттєвий і невід’ємний вимір.

*Політична спільнота походить від природи людської особи, чие сумління «відкриває перед людиною порядок, який Бог вписав у кожне створіння, і наказує підкорятися йому»*⁷⁷⁷. Це «етико-релігійний порядок, і саме він, а не видимий і матеріальний порядок, має вирішальне значення в розв’язанні питань індивідуального і колективного життя, а також проблем цілих держав і їхніх взаємовідносин»⁷⁷⁸. Людство повинно поступово відкривати цей порядок і сприяти його розвитку. Політична спільнота, феномен властивий людству, існує для того, щоб досягти мети, яка доступна тільки їй, – забезпечити цілісний розвиток кожного з її членів, покликаних

⁷⁷⁴ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 266-267, 281-291, 301-302; Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 39: AAS 80 (1988), 566-568.

⁷⁷⁵ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 25: AAS 58 (1966), 1045-1046; ККЦ, 1881; Конгрегація віровчення, Доктринальна нота щодо деяких питань участі католиків у політичному житті (24 листопада 2002 р.), 3: Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 2002, с. 8.

⁷⁷⁶ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 25: AAS 58 (1966), 1045.

⁷⁷⁷ Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 258.

⁷⁷⁸ Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: AAS 53 (1961), 450.

повсякчас співпрацювати задля спільного блага⁷⁷⁹, реалізуючи свою природну схильність до істини і добра.

385. *Політична спільнота знаходить своє справжнє втілення у відносинах з народом.* «Вона повинна бути органічною і організуючою єдністю народу»⁷⁸⁰. Народ – це не безформний натовп, інертна маса, якою треба маніпулювати і яку можна експлуатувати, а об'єднання осіб, кожна з яких – «на своєму місці й у свій спосіб»⁷⁸¹ – здатна сформувати власну думку щодо громадських питань і наділена свободою висловлювати свої політичні переконання та відстоювати їх так, як велить спільне благо. Народ «живе повнотою життя людей, з яких він складається, а кожна людина – це особа, що усвідомлює власну відповідальність і власні переконання»⁷⁸². Члени політичної спільноти, хоч і *органічно* пов'язані між собою як єдиний народ, зберігають непорушну *автономність* на рівні особистого існування і цілей, яких вони прагнуть.

386. *Головна характеристика народу – це участь у спільному житті і спільних цінностях, що слугує підвалиною для духовного та морального сопричастя.* «Людське суспільство необхідно розглядати передусім як таке, що лежить у духовній площині. В ньому у світлі істини люди повинні ділитися знаннями, реалізовувати права і виконувати обов'язки, надихати одне одного на пошуки духовних цінностей, разом насолоджуватися красою у всіх її формах, проявляти готовність ділитися своїм найкращим культурним спадком і прагнути взяти участь у духовних досягненнях інших. Такі суспільні цінності не лише зумовлюють, а водночас спрямовують різні прояви культурної сфери, економічних і соціальних інститутів, політичних рухів і режимів, законодавчої системи та інших структур, за допомогою яких суспільство набуває зовнішніх форм і постійно розвивається»⁷⁸³.

⁷⁷⁹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 74 AAS 58 (1966), 1095-1097.

⁷⁸⁰ Пій XII, *Різдвяне радіозвернення* (24 грудня 1944 р.): AAS 37 (1945), 13.

⁷⁸¹ Пій XII, *Різдвяне радіозвернення* (24 грудня 1944 р.): AAS 37 (1945), 13.

⁷⁸² Пій XII, *Різдвяне радіозвернення* (24 грудня 1944 р.): AAS 37 (1945), 13.

⁷⁸³ Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 266.

387. *Кожному народові зазвичай відповідає нація, але з різних причин національні кордони не завжди співпадають з етнічними*⁷⁸⁴. Тому виникає питання меншин, яке спричинило чимало конфліктів в історії. *Учительство Церкви стверджує: меншини – це групи, що мають чіткі права та обов'язки. Насамперед, це право на існування, яке «на практиці часто зневажають у різний спосіб, аж до крайнощів, коли його заперечують через відкриту чи приховану форму геноциду»*⁷⁸⁵. Крім того, меншини мають право зберігати свою культуру, мову і свої релігійні вірування, включаючи відправу богослужінь. Законно обстоюючи свої права, меншини можуть прагнути більшої автономії чи навіть незалежності. У таких делікатних справах діалог і переговори – шлях досягнення миру. В жодному випадку, використання терористичних методів не може бути виправдано, до того ж, воно перешкоджає досягненню поставленої мети. Меншини мають також обов'язки, головним з яких є співпраця задля спільного блага держави, в якій вони живуть. Зокрема, «меншини зобов'язані сприяти свободі і гідності кожного свого члена і поважати його вибір, навіть тоді, коли він вирішить стати часткою культури більшості»⁷⁸⁶.

б. Захист і утвердження прав людини

388. *Вважати людську особу основою і метою політичної спільноти – це, перш за все, працювати задля визнання і поваги її гідності, захищаючи та стверджуючи фундаментальні і невід'ємні права людини: «У наш час спільне благо досягається, головним чином, реалізацією прав і обов'язків особи»*⁷⁸⁷. Права і обов'язки людини – це основні моральні і правові вимоги, що мають стати наріжним каменем у побудові політичної спільноти. Вони становлять об'єктивну норму, яка лежить в основі позитивного права і яку не може іг-

⁷⁸⁴ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 283.

⁷⁸⁵ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1989 р.), 5: AAS 81 (1989), 98.

⁷⁸⁶ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1989 р.), 11: AAS 81 (1989), 101.

⁷⁸⁷ Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 273; пор. ККЦ, 2237; Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2000 р.), 6: AAS 92 (2000), 362; Іван Павло II, *Промова на Генеральній Асамблеї ООН з нагоди 50-річчя її заснування* (5 жовтня 1995 р.), 3: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 11 жовтня 1995 р., с. 8.

норувати політична спільнота, оскільки людська особа як в онтологічному, так і в телеологічному сенсі передує їй. Позитивне право повинно гарантувати забезпечення основних людських потреб.

389. *Політична спільнота діє задля спільного блага, коли намагається створити людське середовище, в якому громадяни отримують можливість повністю реалізовувати свої права і виконувати відповідні обов'язки.* «Досвід вчить: коли відсутні належні дії влади щодо економічних, політичних і культурних питань, нерівність між громадянами зростає, особливо в сучасному світі; таким чином, права людини позбавляються дієвості, а обов'язки не виконуються»⁷⁸⁸.

Задля цілковитого досягнення спільного блага необхідно, щоб політична спільнота розробила подвійний, взаємодоповнюючий механізм захисту і реалізації прав людини. «Не слід створювати привілеї, завдяки яким окремі люди або суспільні групи отримують особливі переваги. Так само не можна дозволяти, щоб уряд, прагнучи захистити права, перешкоджав їхній повній реалізації і вільному використанню»⁷⁸⁹.

в. Суспільне життя, засноване на суспільній дружбі

390. *Глибоке значення громадського і політичного життя не впливає безпосередньо з переліку прав і обов'язків. Це життя набуває цілковитого сенсу, коли воно побудоване на суспільній дружбі і братерстві*⁷⁹⁰. Справді, сфера права включає в себе захист інтересів і зовнішньої поваги, охорону матеріальних благ і їхній розподіл за

⁷⁸⁸ Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 274.

⁷⁸⁹ Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 275.

⁷⁹⁰ Пор. Святий Тома Аквінський, *Sententiae Octavi Libri Ethicorum*, VIII, lect. 1: Ed. Leon. 47, 443: «Est enim naturalis amicitia inter eos qui sunt unius gentis ad invicem, in quantum communicant in moribus et convictu. Quartam rationem ponit ibi: *Videtur autem et civitates continere amicitia*. Et dicit quod per amicitiam videntur conservari civitates. Unde legislatores magis student ad amicitiam conservandam inter cives quam etiam ad iustitiam, quam quandoque intermittunt, puta in poenis inferendis, ne dissensio oriatur. Et hoc patet per hoc quod concordia assimilatur amicitiae, quam quidem, scilicet concordiam, legislatores maxime appetunt, contentionem autem civium maxime expellunt, quasi inimicam salutis civitatis. Et quia tota moralis philosophia videtur ordinari ad bonum civile, ut in principio dictum est, pertinet ad moralem considerare de amicitia».

встановленими правилами. Натомість дружба – це самовідданість, незалежність від жадання матеріальних благ, готовність вільно віддавати їх і брати близько до серця потреби інших⁷⁹¹. З цього погляду, *суспільна дружба*⁷⁹² – це справжнє втілення принципу братерства, яке невіддільне від свободи і рівності⁷⁹³. Цей принцип не повністю реалізується в умовах сучасного політичного суспільства, головним чином, через вплив індивідуалістичних і колективістських ідеологій.

391. *Спільнота тоді має надійний фундамент, коли вона сприяє цілісному розвитку особи і досягненню спільного блага. Тоді право укладають, його дотримуються і втілюють у життя у душі солідарності і служіння ближньому.* Справедливість вимагає, щоб кожен міг користуватися власними благами і правами; її можна вважати мінімальною мірою любові⁷⁹⁴. Що більше зусиль суспільство докладає, щоб досягнути усвідомлення ідеалу, до якого воно повинно прагнути, – «цивілізації любові», то людянішим стає⁷⁹⁵.

*Людина – це особа, а не лише індивідуум*⁷⁹⁶. Термін «особа» означає «природу, наділену розумом і вільною волею»⁷⁹⁷. Тому поняття особи значно перевершує поняття суб'єкта, який проявляє себе у потребах суто матеріального характеру. Справді, навіть якщо людина бере активну участь у діяльності, спрямованій на задоволення власних потреб, у родині, в громадському і політичному суспільстві, вона не реалізується там повністю, доки не по-

⁷⁹¹ Пор. ККЦ, 2212-2213.

⁷⁹² Пор. Святий Тома Аквінський, *De regno. Ad regem Cypri*, I, 10: Ed. Leon. 42, 461: «omnis autem amicitia super aliqua communione firmatur: eos enim qui conveniunt vel per nature originem vel per morum similitudinem vel per cuiuscumque communionem, videmus amicitia coniungi... Non enim conservatur amore, cum parva vel nulla sit amicitia subiecte multitudinis ad tyrannum, ut prehabitis patet».

⁷⁹³ «Свобода, рівність, братерство» – гасло Французької революції. «По суті, це християнські ідеали», – зазначив Іван Павло II під час свого першого візиту до Франції: *Проповідь в Ле Бурже* (1 червня 1980 р.), 5: AAS 72 (1980), 720.

⁷⁹⁴ Пор. Святий Тома Аквінський, *Summa theologiae*, I-II, q. 99: Ed. Leon. 7, 199-205; там само: II-II, q. 23, ad Ium: Ed. Leon. 8, 168.

⁷⁹⁵ Павло VI, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1977 р.): AAS 68 (1976), 709.

⁷⁹⁶ Пор. ККЦ, 2212.

⁷⁹⁷ Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 259.

долає споживацьку ментальність і не прийме ментальність безкорисливості і дару, яка цілковито відповідає її сутності і суспільному покликанню.

392. *Євангельська заповідь любові відкриває християнам найглибше значення політичного життя.* Для того, щоб зробити його справді гуманним, «немає нічого кращого... ніж сприяти розвитку внутрішнього почуття справедливості, доброзичливості й служіння спільному благу та зміцнювати основні погляди на істинну природу політичної спільноти, на належне використання влади і на її межі»⁷⁹⁸. Мета, якою мають керуватися віруючі, – *побудувати громадські взаємостосунки між людьми.* Християнське бачення політичного суспільства першорядну важливість надає цінності *спільноти*, яка становить водночас і організаційну модель життя у суспільстві, і спосіб повсякденного життя.

III. ПОЛІТИЧНА ВЛАДА

а. Основа політичної влади

393. *Церква завжди вивчала різні концепції влади, прагнучи обґрунтувати і запропонувати модель, засновану на соціальній природі людини.* «Кожна цивілізована спільнота повинна мати владу, оскільки Бог створив людей соціальними, і жодне суспільство не буде дієздатним, якщо немає когось, хто керував би іншими, спрямовуючи їх до спільного блага. Ця влада, як і все суспільство, має природний характер, і тому походить від Бога»⁷⁹⁹. *Політична влада необхідна*⁸⁰⁰, *адже на неї покладається велика відповідальність.* Во-

⁷⁹⁸ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 73: AAS 58 (1966), 1095.

⁷⁹⁹ Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 269; Лев XIII, енци. *Immortale Dei*: *Acta Leonis XIII*, V, 1885, 120.

⁸⁰⁰ Пор. ККЦ, 1898; Святий Тома Аквінський, *De regno. Ad regem Cypri*, I, 1: Ed. Leon. 42, 450: «Si igitur naturale est homini quod in societate multorum vivat, necesse est in omnibus esse aliquid per quod multitudo regatur. Multis enim existentibus hominibus et unoquoque id quod est sibi congruum providente, multitudo in diversa dispergetur nisi etiam esset aliquid de eo quod ad bonum multitudinis pertinet curam habens, sicut et corpus hominis et cuiuslibet animalis deflueret nisi esset aliqua vis regitiva communis in corpore, quae ad bonum commune omnium membrorum intenderet. Quod considerans Salomon dixit: “Ubi non est gubernator, dissipabitur populus”».

на повинна бути позитивною і незамінною складовою громадського життя⁸⁰¹.

394. Політична влада мусить гарантувати впорядковане і чесне громадське життя. Вона не повинна узурпувати вільну діяльність окремих осіб і груп, а дисциплінувати і спрямовувати їхню свободу на реалізацію спільного блага, поважаючи і захищаючи незалежність індивідуальних і соціальних суб'єктів. Політична влада – це інструмент координації й управління, за допомогою якого люди і проміжні групи прямують до такого порядку, де відносини, інститути і процедури слугують цілісному розвитку людини. Дійсно, політична влада «чи в спільноті як такій, чи в установах, які представляють державу, завжди повинна здійснюватися у межах моралі і в інтересах динамічного спільного блага згідно з юридично закріпленим правопорядком. Тоді громадяни, керуючись сумлінням, мусять проявляти послух»⁸⁰².

395. Суб'єкт політичної влади – народ у своїй сукупності; він – носій верховної влади. Народ у різний спосіб делегує здійснення верховної влади тим, кого вільно обирає своїми представниками, але він зберігає за собою прерогативу утверджувати свій суверенітет, оцінюючи діяльність керівників і навіть змінюючи їх, якщо вони незадовільно виконують свої функції. Таке право існує в кожній державі і в кожному політичному устрої, та лише демократична форма правління, завдяки своїм процедурам контролю, дозволяє і гарантує його найповнішу реалізацію⁸⁰³. Однак однієї згоди народу недостатньо, щоб вважати «справедливими» шляхи здійснення політичної влади.

б. Влада як моральна сила

396. Влада повинна керуватися моральним законом. Уся її гідність походить з приналежності до сфери морального порядку⁸⁰⁴, «який, своєю чергою, бере початок і набуває своєї кінцевої мети в Богові»⁸⁰⁵.

⁸⁰¹ Пор. ККЦ, 1897; Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 279.

⁸⁰² II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 74: AAS 58 (1966), 1096.

⁸⁰³ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 46: AAS 83 (1991), 850-851; Іван XXIII, енци. *Pacem in Terris*: AAS 55 (1963), 271.

⁸⁰⁴ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 74: AAS 58 (1966), 1095-1097.

⁸⁰⁵ Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 270; пор. Пій XII, *Різдває радіозвернення* (24 грудня 1944 р.): AAS 37 (1945), 15; ККЦ, 2235.

Зважаючи на її зв'язок з моральним порядком, який передує владі і слугує її основою, і на її мету та людей, до яких вона звернена, владу не слід розглядати як силу, що можна визначити за критеріями виключно соціологічного чи історичного характеру. «Дійсно, деякі концепції заперечують існування морального порядку, який трансцендентний, абсолютний, універсальний та однаково обов'язковий для всіх. І якщо одного і того ж закону справедливості не додержуються всі, неможливо сподіватись на щире і цілковите розуміння у життєво важливих питаннях»⁸⁰⁶. Цей порядок «має підставу тільки в Бозі; відділений від Бога, він розпадається»⁸⁰⁷. Саме моральний порядок, а не сваволя чи прагнення панувати⁸⁰⁸ дає владі право примусу⁸⁰⁹ і моральну легітимність⁸¹⁰. Влада покликана втілювати цей порядок у конкретні дії задля досягнення спільного блага⁸¹¹.

397. *Влада повинна визнавати, поважати й утверджувати основні людські і моральні цінності.* Вони притаманні кожній людині і «постояють з істини про людину і відображають та захищають її гідність: адже це цінності, які не може створити, змінити або знищити жодна людина, більшість чи держава»⁸¹². Вони не ґрунтуються на тимчасових і мінливих поглядах «більшості». Їх слід визнавати, шанувати й утверджувати як складові об'єктивного морального закону, «природного закону», вписаного у серце людини (пор. Рим 2,15), і як нормативні орієнтири для цивільного права⁸¹³. Якщо, внаслідок трагічного потьмарення колективного сумління, скептицизму вдасться поставити під сумнів основні принципи морального закону⁸¹⁴, то правовий порядок держави похитнеться у своїх

⁸⁰⁶ Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: AAS 53 (1961), 449-450.

⁸⁰⁷ Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: AAS 53 (1961), 450.

⁸⁰⁸ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 258-259.

⁸⁰⁹ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 269-270.

⁸¹⁰ Пор. ККЦ, 1902.

⁸¹¹ Пор. Пій XII, енци. *Summi Pontificatus*: AAS 31 (1939), 432-433.

⁸¹² Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 71: AAS 87 (1995), 483.

⁸¹³ Пор. Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 70: AAS 87 (1995), 481-483; Іван XXIII, енци. *Pacem in Terris*: AAS 55 (1963), 258-259, 279-280.

⁸¹⁴ Пор. Пій XII, енци. *Summi Pontificatus*: AAS 31 (1939), 423.

підвалинах і перетвориться на простий механізм прагматичної регуляції різних і суперечливих інтересів⁸¹⁵.

398. *Влада має створювати справедливі закони, тобто такі, які відповідають людській гідності і вимогам праведного розуму.* «Людський закон – настільки закон, наскільки він узгоджується з праведним розумом, а отже, впливає з вічного закону. Якщо ж якийсь закон суперечить розумові, то його називають несправедливим; однак тоді він перестає бути законом і перетворюється в акт насильства»⁸¹⁶. Влада, яка керується розумом, не стільки підпорядковує громадян іншій особі, скільки вимагає послуху моральному порядку, а значить, самому Богу, першоджерелу цього порядку⁸¹⁷. Той, хто чинить опір владі, тобто відмовляється поводитись згідно з моральним порядком, «противиться Божому велінню» (Рим 13, 2)⁸¹⁸. Так само, якщо державна влада, яка походить з людської природи і належить до порядку, наперед визначеного Богом⁸¹⁹, перестає прагнути спільного блага, вона зрікається власної мети, а отже, втрачає свою законність.

в. Право на протест сумління

399. *Громадяни не зобов'язанні сумлінно виконувати розпорядження влади, якщо вони суперечать вимогам морального порядку, основним правам людини чи євангельському вченню*⁸²⁰. Через несправедливі закони чесні люди часто постають перед драматичними про-

⁸¹⁵ Пор. Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 70: AAS 87 (1995), 481-483; Іван Павло II, енци. *Veritatis Splendor*, 97, 99: AAS 85 (1993), 1209-1211; Конгрегація віровчення. Доктринальна нота щодо деяких питань участі католиків у політичному житті (24 листопада 2002 р.), 5-6, Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 2002, с. 11-14.

⁸¹⁶ Святий Тома Аквінський, *Summa theologiae*, I-II, q. 93, a. 3, ad 2um: Ed. Leon. 7, 164: «Lex humana intantum habet rationem legis, inquantum est secundum rationem rectam: et secundum hoc manifestum est quod a lege aeterna derivatur. Inquantum vero a ratione recedit, sic dicitur lex iniqua: et sic non habet rationem legis, sed magis violentiae cuiusdam».

⁸¹⁷ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 270.

⁸¹⁸ Пор. ККЦ, 1899-1900.

⁸¹⁹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 74: AAS 58 (1966), 1095-1097; ККЦ, 1901.

⁸²⁰ Пор. ККЦ, 2242.

блемами сумління: якщо таких людей зобов'язують брати участь в морально лихих діях, вони мусять відмовитись⁸²¹. Така відмова – не лише моральний обов'язок, а й основоположне право людини, яке саме в цій якості повинно визнавати і захищати цивільне право. «Того, хто посилається на протест сумління, не слід карати і піддавати жодним іншим правовим, дисциплінарним, матеріальним і професійним утискам»⁸²².

Сумління забороняє брати навіть формальну участь у тих діях, котрі, хоч і дозволені законодавством, суперечать Закону Божому. Таку участь ніколи не можна виправдати, – ані посилаючись на повагу до свободи іншої людини, ані на той факт, що цивільне право передбачає цю участь і вимагає її. Ніхто не може уникнути моральної відповідальності за свої вчинки, і на основі цієї відповідальності кожного судитиме Сам Бог (пор. Рим 2, 6; 14, 12).

в. Право на опір

400. *Визнати природне право основою і обмеженням позитивного права – це погодитися з легітимністю опору владі, якщо вона суттєво і систематично порушує фундаментальні принципи природного права.* Святий Тома Аквінський пише, що «людина має обов'язок послуху... наскільки цього вимагає справедливість»⁸²³. Отже, право на опір ґрунтується на природному праві.

Існують різні шляхи реалізації цього права, а також різні цілі, на досягнення яких воно спрямоване. Опір владі обстоює законність іншої точки зору – і коли зусилля спрямовано на досягнення часткових змін, наприклад, модифікацію окремих законів, і коли йдеться про боротьбу за радикальну зміну ситуації.

401. *Соціальна доктрина Церкви визначає критерії реалізації права на опір:* «Збройний опір проти гноблення політичною владою обґрунтований лише тоді, коли існують одночасно такі умови: 1) у випадку несумнівних, тяжких і тривалих порушень основних прав

⁸²¹ Пор. Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 73: AAS 87 (1995), 486-487.

⁸²² Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 74: AAS 87 (1995), 488.

⁸²³ Святий Тома Аквінський, *Summa theologiae*, II-II, q. 104, а. 6, ad 3um: Ed. Leon. 9, 392: «principibus saecularibus intantum homo oboedire tenetur, inquantum ordo iustitiae requirit».

людини; 2) після вичерпання всіх інших засобів; 3) якщо він не спричинить більшого безладу; 4) якщо обґрунтована надія на успіх; 5) якщо раціонально неможливо передбачити кращі вирішення»⁸²⁴. Збройна боротьба – це найрадикальніший засіб у намаганні покласти край «очевидній і тривалій тиранії, яка порушує основні права людини і шкодить спільному благу країни»⁸²⁵. Серйозна небезпека, яку породжує сьогодні застосування насилля, вимагає віддавати перевагу *пасивному опору*, який «більше відповідає моральним принципам і має не менші шанси на успіх»⁸²⁶.

д. Каральна функція

402. Для захисту спільного блага легітимна державна влада має право й обов'язок визначати покарання, відповідно до тяжкості злочину⁸²⁷. Перед державою постає подвійне завдання: *класти край діям*, які порушують права людини і фундаментальні норми громадського співжиття, та *відновлювати* через каральну систему порядок, порушений кримінальною діяльністю. У правовій державі функцію визначати міру покарання покладено на суд: «Конституції сучасних держав, встановлюючи відповідні відносини між законодавчою, виконавчою і судовою владою, гарантують останній необхідну незалежність у сфері закону»⁸²⁸.

403. Покарання – це не тільки захист громадського порядку і запорука безпеки людей, а й знаряддя виправлення злочинця – виправлення, яке набуває моральної цінності спокути, коли винуватець добровільно приймає покарання⁸²⁹. Так досягається подвійна мета: з одного боку, *заохочується реінтеграція засуджених у суспільство*, а з іншого – *утверджується справедливість, що примирює, справе-*

⁸²⁴ ККЦ, 2243.

⁸²⁵ Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 31: AAS 59 (1967), 272.

⁸²⁶ Конгрегація віровчення, інстр. *Libertatis conscientia*, 79: AAS 79 (1987), 590.

⁸²⁷ Пор. ККЦ, 2266.

⁸²⁸ Іван Павло II, Промова в Італійській асоціації суддів (31 травня 2000 р.), 4: AAS 92 (2000), 633.

⁸²⁹ Пор. ККЦ, 2266.

дливість, здатна відновити гармонію в соціальних відносинах, підірвану скоєним злочином.

У зв'язку з цим, діяльність, до якої покликані тюремні капелани, важлива не лише через свій специфічно релігійний характер, а й через притаманну їй функцію захисту людської гідності засуджених. На жаль, умови, в яких вони відбувають покарання, часто негативно позначаються на їхній гідності, а в'язниці стають місцем нових злочинів. І все ж, виправні заклади створюють нагоду вкотре засвідчити християнську турботу про соціальну сферу: «Я... у тюрмі був, і ви прийшли до Мене» (Мт 25, 35-36).

404. *Діяльність інститутів, які визначають кримінальну відповідальність, завжди має особистий характер; вона повинна спрямовуватися на ретельний пошук правди і здійснюватися із цілковитою повагою до гідності і прав людини.* Це означає, слід гарантувати дотримання прав що винного, що невинного. Необхідно керуватися юридичним принципом, згідно з яким неможна визначати покарання, якщо злочин ще не доведений.

Під час розслідування необхідно суворо дотримуватися заборони застосовувати тортури, навіть у випадку тяжких злочинів: «Учень Христа відкидає будь-яке застосування таких методів, які нічим не можна виправдати і які жахливо принижують людську гідність як ката, так і жертви»⁸³⁰. Міжнародні юридичні документи із захисту прав людини справедливо вказують на заборону тортур як на принцип, який не можна порушувати за жодних обставин.

Також неприпустимий «арешт, єдина мета якого – отримати важливу для судового процесу інформацію»⁸³¹. Крім того, слід забезпечити, щоб «судові процеси проводилися швидко: їхня надмірна тривалість стає нестерпною для громадян і зрештою перетворюється на справжню несправедливість»⁸³².

⁸³⁰ Іван Павло II, *Промова в Міжнародному комітеті Червоного Хреста*, Женева (15 червня 1982 р.), 5: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 26 липня 1982 р., с. 3.

⁸³¹ Іван Павло II, *Промова в Італійській асоціації суддів* (31 березня 2000 р.), 4: *AAS* 92 (2000), 633.

⁸³² Іван Павло II, *Промова в Італійській асоціації суддів* (31 березня 2000 р.), 4: *AAS* 92 (2000), 633.

Здійснюючи слідство, слідчі мають бути особливо обережними, щоб не порушити принцип презумпції невинності і право звинуваченого на конфіденційність. Зважаючи на те, що і судді можуть помилятися, закон має гарантувати адекватне відшкодування жертвам судових помилок.

405. *Знак надії вбачає Церква в тому, що «громадська думка чинить все більший опір смертній карі – навіть якщо суспільство вдається до неї як до інструменту “легітимного захисту”. Цей опір постає з переконання, що сучасне суспільство спроможне успішно боротися зі злочинністю методами, які знешкоджують злочинця, але не позбавляють його остаточно можливості змінити своє життя»⁸³³. Хоча традиційне вчення Церкви – за умови, що точно встановлено особу і відповідальність винного – не виключає смертну кару, «якщо це є єдиний можливий ефективний шлях захисту життя людей від незаконного агресора»⁸³⁴. Однак, перевагу слід надавати безкровним засобам запобігання і покарання, адже «вони більш відповідні конкретним умовам спільного блага і гідності людської особи»⁸³⁵. Збільшення кількості країн, які вдаються до заходів, спрямованих на законодавче скасування або тимчасове припинення смертної кари, свідчить про те, що випадки, коли злочинця конче потрібно стратити, трапляються «дуже рідко, а може, й ніколи»⁸³⁶. Все більша відраза громадської думки до смертної кари і різні заходи щодо її скасування чи призупинення, – яскраве свідчення росту моральної свідомості.*

IV. ДЕМОКРАТИЧНА СИСТЕМА

406. *Енцикліка Centesimus annus містить чітке і докладне бачення демократії: «Церква цінує демократичний устрій настільки, наскільки він забезпечує громадянам право політичного вибору, га-*

⁸³³ Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 27: AAS 87 (1995), 432.

⁸³⁴ ККЦ, 2267.

⁸³⁵ ККЦ, 2267.

⁸³⁶ Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 56: AAS 87 (1995), 464; пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2001 р.), 19: AAS 93 (2001), 244, в якому смертну кару названо «непотрібною».

рантує їм можливість контролювати правителів і, в разі потреби, відстороняти їх мирним шляхом. Тому Церква несхвально ставиться до створення невеликих правлячих груп, що узурпують державну владу задля задоволення власних потреб чи з ідеологічною метою. Справжня демократія можлива лише у правовій державі і на основі правильного розуміння сутності людської особи. Для цього потрібні умови, за яких індивідуум міг би розвиватися, здобуваючи освіту і виховання у дусі істинних ідеалів, а суспільство ставало б “особистіснішим” завдяки створенню структур, де люди можуть співпрацювати і нести свою частину відповідальності»⁸³⁷.

а. Цінності і демократія

407. *Справжня демократія – це не лише результат формального дотримання низки правил, а плід свідомого вибору цінностей, які лежать в основі демократичних процедур. Це такі цінності, як гідність кожної людської особи, дотримання прав людини, відданість спільному благу як меті і провідному критерію політичного життя. Якщо немає згоди щодо цих цінностей, втрачається найглибший сенс демократії, а її стабільність опиняється під загрозою.*

Соціальна доктрина Церкви вбачає одну з найбільших загроз сучасної демократії в етичному релятивізмі, який стверджує, що не існує жодного об'єктивного чи універсального критерію для побудови справедливої ієрархії цінностей. «Нині часто можна почути, що демократії відповідає філософія та практика агностицизму і скептичного релятивізму. Тих, хто переконаний, що знає істину і рішуче дотримується її, з точки зору демократії вважають ненадійними, оскільки вони відмовляються визнати, що істину визначає більшість або що її можна змінювати на догоду політичним віянням. Отже, слід наголосити, якщо немає остаточної істини, яка б керувала політичною діяльністю, то владі легко маніпулювати ідеями і переконаннями у власних інтересах. Історія свідчить, що демократія без цінностей дуже швидко перетворюється у відкритий або ледь прихований тоталітаризм»⁸³⁸. Властиво, демократія – це «си-

⁸³⁷ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 46: AAS 83 (1991), 850.

⁸³⁸ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 46: AAS 83 (1991), 850.

стема» і як така становить засіб, а не мету. «Моральний характер демократії не виникає сам по собі, а залежить від її узгодженості з моральним законом, якому вона мусить підпорядковуватись, як і будь-яка людська діяльність, – а отже, залежить від моральності цілей, до яких прямує, і засобів, якими послугується»⁸³⁹.

б. Інститути і демократія

408. *Учительство визнає вагомість принципу поділу влади в державі: «бажано, щоб противагою до однієї влади виступали інші з притаманними їм сферами відповідальності, що утримуватиме її в належних межах. Це і є принцип “правової держави”, де найвища влада – закон, а не сваволя людей»⁸⁴⁰.*

У демократичній системі політична влада відповідальна перед людьми. Представницькі органи повинні ефективно контролюватися суспільством. Цей контроль може здійснюватися, перш за все, шляхом вільних виборів, які дозволяють суспільству обирати і змінювати своїх представників. Засадничий елемент демократичного представництва – це обов’язок обранців *скласти звіт* про здійснену роботу.

409. *У власній сфері (створення законів, управління, розробка систем контролю) народні обранці зобов’язані займатися пошуком і здійсненням того, що сприятиме розвитку всього громадянського життя⁸⁴¹.* Керманічі повинні звітувати перед народом, однак це зовсім не означає, що вони – лише пасивні виконавці волі виборців. Адже контроль, який здійснюють громадяни, не позбавляє свободи, що їм мусять мати народні обранці, щоб виконувати свої повноваження відповідно до поставлених цілей. Останні не залежать виключно від приватних інтересів, а більшою мірою, від функції інтеграції і посередництва задля забезпечення спільного блага, котре становить одну з основних і невід’ємних цілей політичної влади.

⁸³⁹ Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 70: AAS 87 (1995), 482.

⁸⁴⁰ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 44: AAS 83 (1991), 848.

⁸⁴¹ Пор. ККЦ, 2236.

в. Моральні складові політичного представництва

410. Особи, наділені політичною відповідальністю, не повинні забувати чи недооцінювати моральний вимір інституту представництва, котрий полягає у готовності цілковито поділяти долю народу і шукати розв'язання соціальних проблем. З цього погляду, відповідально здійснювати владу означає поєднувати її з чеснотами, які сприяють її реалізації у душі служіння⁸⁴² (терпіння, скромність, поміркованість, милосердя і прагнення сопричастя). Цю владу покладають на осіб, що здатні керуватись у своїй праці спільним благом, а не престижем чи пошуком особистих переваг.

411. З-поміж спотворень демократичної системи політична корупція – одне із найсерйозніших⁸⁴³, адже порушує одночасно що моральні принципи, що норми соціальної справедливості. Вона ставить під загрозу правильне функціонування держави, негативно впливаючи на взаємини між правителями і народом. Спричиняє зростання недовіри до державних установ, сприяючи ворожому ставленню громадян як до політики, так і до її представників, внаслідок чого ослаблюються політичні інститути. Корупція суттєво спотворює роль представницьких інститутів, оскільки вони стають місцем політичної торгівлі між клієнтом з його потребами і владою, що надає послуги. Таким чином, політичні рішення приймають на користь тих, хто має засоби впливу на ці рішення, перешкоджаючи досягненню спільного блага всіх громадян.

412. Державне управління будь-якого рівня – національного, регіонального, місцевого – як інструмент держави повинно служити громадянам: «Слугуючи громадянам, держава виконує роль розпорядника благ, які вона мусить розподіляти задля спільного блага»⁸⁴⁴. Цьому перешкоджає надмірна бюрократизація, яка виникає, коли «установи, розвиваючи свою організаційну структуру і претендуючи на керування всіма доступними сферами життя, самі

⁸⁴² Пор. Іван Павло II, апост. повч. *Christifideles laici*, 42: AAS 81 (1989), 472-476.

⁸⁴³ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 44: AAS 80 (1988), 575-577; Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 48: AAS 83 (1991), 852-854; Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1999 р.), 6: AAS 91 (1991), 381-382.

⁸⁴⁴ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1998 р.), 5: AAS 90 (1998), 152.

стають жертвою знеособленого функціоналізму, надмірної бюрократії, несправедливих приватних інтересів, безвідповідальної та всеохопної бездіяльності»⁸⁴⁵. Роль службовців державного управління полягає не у безособовій і бюрократичній діяльності, а щедрий допомозі громадянам, що надається у душі служіння.

г. Інструменти політичної участі

413. *Завдання політичних партій – сприяти широкій участі в громадській відповідальності і загальному доступу до неї.* Партії покликані втілювати в життя прагнення громадянського суспільства, спрямовуючи їх до спільного блага⁸⁴⁶ і надаючи громадянам реальну можливість зробити власний внесок у формування політичних рішень. За своєю внутрішньою будовою партії мусять бути демократичними та здатними до політичного синтезу і планування.

Інструментом участі у політичному житті є також референдум; він становить форму прямого доступу до політичних рішень. Адже інститут представництва не виключає можливості безпосередньо звертатися до громадян, виносячи на референдум важливі для суспільного життя рішення.

г. Інформація і демократія

414. *Інформація – один з головних інструментів демократичної участі.* Жодна участь неможлива, якщо немає розуміння ситуації, в якій опинилася політична спільнота, фактів і пропонувананих варіантів рішень. У цій делікатній сфері суспільного життя необхідно забезпечити справжній плюралізм і гарантувати розмаїття форм та інструментів, необхідних засобам інформації і комунікації. За допомогою відповідних законів, потрібно створювати рівноправні умови для володіння такими засобами і їхнього використання. Серед перешкод для цілковитої реалізації права на об'єктивну інформацію⁸⁴⁷ особливої уваги заслуговує явище концентрації контролю над засобами соціальної комунікації в руках кількох осіб чи груп. Це призводить до небезпечних наслідків для всієї де-

⁸⁴⁵ Іван Павло II, апост. повч. *Christifideles laici*, 41: AAS 81 (1989), 471-472.

⁸⁴⁶ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 75: AAS 58 (1966), 1097-1099.

⁸⁴⁷ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 260.

мократичної системи, якщо такий феномен супроводжується зміцненням зв'язків між діяльністю уряду, фінансовою верхівкою та впливовими інформаційними колами.

415. Засоби соціальної комунікації слід використовувати для того, щоб будувати й укріплювати людську спільноту в її різних сферах: економічній, політичній, культурній, освітній і релігійній⁸⁴⁸. «Інформація, передана масовими засобами, є на службі спільного блага. Суспільство має право на інформацію, якщо вона спирається на правду, свободу, справедливість і солідарність»⁸⁴⁹.

Суттєве питання полягає в тому, чи сприяє сучасна інформаційна система удосконаленню людської особи, тобто духовній зрілості людини, усвідомленню гідності власної людської природи, відповідальності і відкритості до інших, особливо до найнужденніших і слабких. Ще один важливий аспект: нові технології повинні поважати культурні відмінності.

416. У світі засобів соціальної комунікації труднощі, що притаманні їй, часто поглиблюються через ідеологію, прагнення максимального прибутку і політичного контролю, через суперництво і конфлікти між групами, через інші соціальні хвороби. Моральні цінності і принципи актуальні також для засобів соціальної комунікації. «Етичний вимір стосується не лише змісту комунікації (повідомлення) і процесу комунікації (яким чином вона відбувається), а й фундаментальних структурних і системних питань, які часто охоплюють серйозні проблеми у сфері політики розподілу складних технологій і продуктів (хто буде інформаційно багатим, а хто ні?)»⁸⁵⁰.

⁸⁴⁸ Пор. II Ватиканський Собор, декрет *Inter mirifica*, 3: *AAS* 56 (1964), 146; Павло VI, апост. повч. *Evangelii nuntiandi*, 45: *AAS* 68 (1976), 35-36; Іван Павло II, енци. *Redemptoris missio*, 37: *AAS* 83 (1991), 282-286; Папська Рада з питань соціальної комунікації, *Communio et progressio*. 126-134: *AAS* 63 (1971), 638-640; Папська Рада з питань соціальної комунікації, *Aetatis novae*, 11: *AAS* 84 (1992), 455-456; Папська Рада з питань соціальної комунікації, *Етика у рекламі* (22 лютого 1997 р.), 4-8: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 16 квітня 1997 р., с. I-II.

⁸⁴⁹ *ККЦ*, 2494; пор. II Ватиканський Собор, Декрет *Inter mirifica*, 11: *AAS* 56 (1964), 148-149.

⁸⁵⁰ Папська Рада з питань соціальної комунікації, *Етика у засобах соціальної комунікації* (4 червня 2000 р.), 20, *Libreria Editrice Vaticana*, Ватикан 2000, с. 22.

До кожного з трьох рівнів – повідомлення, процесу і структурних питань – застосовується фундаментальний моральний принцип: людина і спільнота людей – це мета і критерій використання засобів соціальної комунікації. Другий принцип доповнює перший: не можна досягти блага людини незалежно від спільного блага спільноти, до якої вона належить⁸⁵¹. Громадяни повинні брати участь у процесі прийняття рішень, які стосуються політики у сфері соціальної комунікації. Ця участь мусить бути публічною, істинно представницькою; не можна віддавати перевагу окремим зацікавленим групам, які спрямовують засоби соціальної комунікації лише на досягнення прибутку⁸⁵².

V. ПОЛІТИЧНА СПІЛЬНОТА НА СЛУЖБІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

а. Цінність громадянського суспільства

417. Політична спільнота утворюється, щоб служити громадянському суспільству, з якого вона походить. Церква зробила внесок у розрізнення між політичною спільнотою і громадянським суспільством, запропонувавши власне бачення людини як автономної істоти, що будує стосунки з іншими і відкрита до Трансцендентного. Це бачення заперечує як політичні ідеології індивідуалістичного типу, так і тоталітарні, що прагнуть, аби громадянське суспільство поглинула держава. Обстоюючи соціальний плюралізм, Церква докладає всіх зусиль, щоб реалізувати спільне благо і демократію, згідно з принципами солідарності, субсидіарності та справедливості.

Громадянське суспільство – це сукупність взаємовідносин та культурних і асоціативних ресурсів, які відносно незалежні від політичної й економічної сфери. «Мета громадянського суспільства універсальна, оскільки стосується спільного блага, на пропорційну участь у якому має право кожен громадянин»⁸⁵³. Громадянське

⁸⁵¹ Пор. Папська Рада з питань соціальної комунікації, *Етика у засобах соціальної комунікації* (4 червня 2000 р.), 22, Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 2000, с. 23-25.

⁸⁵² Пор. Папська Рада з питань соціальної комунікації, *Етика у засобах соціальної комунікації* (4 червня 2000 р.), 24, Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 2000, с. 26-28.

⁸⁵³ Лев XIII, енци. *Rerum novarum: Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 134.

суспільство характеризується здатністю створювати проекти, спрямовані на розбудову вільного і справедливого соціального життя, в якому різноманітні групи громадян можуть об'єднуватися в асоціації, щоб формувати і висловлювати свої погляди, забезпечувати власні потреби і захищати законні інтереси.

б. Пріоритет громадянського суспільства

418. *Політична спільнота і громадянське суспільство, хоч і взаємопов'язані і взаємозалежні, не рівні в ієрархії цілей.* Політична спільнота, по суті, служить громадянському суспільству й особам і групам, з яких воно складається⁸⁵⁴. Тому громадянське суспільство не можна вважати додатком чи змінною політичної спільноти. Навпаки, громадянське суспільство має провідне значення, оскільки саме в ньому політична спільнота виправдовує своє існування.

Держава повинна забезпечити належне правове поле для вільної участі суспільних суб'єктів у різних видах діяльності і бути готовою до необхідного втручання, дотримуючись принципу субсидіарності, щоб зорієнтувати на спільне благо взаємодію між вільними асоціаціями, які беруть участь у демократичному житті. Громадянське суспільство – багатогранне і нерівномірне, не бракує в ньому двозначностей і суперечностей. Це поле зіткнення різних інтересів, де постійно існує загроза, що сильніший здобуде перевагу над слабшим.

в. Застосування принципу субсидіарності

419. *Політична спільнота відповідальна за побудову відносин з громадянським суспільством згідно із принципом субсидіарності*⁸⁵⁵. Дуже важливо, щоб розвиток демократичного життя починався з тканини суспільних відносин. Різнобічна діяльність громадянського суспільства – насамперед *волонтерських організацій і кооперативних об'єднань* у приватно-соціальному секторі, який скоро-

⁸⁵⁴ Пор. ККЦ, 1910.

⁸⁵⁵ Пор. Пій XI, енци. *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), 203; ККЦ, 1883-1885.

чено називається «третім сектором», аби відрізнити його від держави і ринку, – становить найадекватніший шлях розвитку соціального виміру людської особи, яка знаходить у таких видах діяльності необхідний простір для цілковитого самовираження. Поступовий вихід соціальних ініціатив за межі державної сфери відкриває нові можливості для активної присутності і прямої дії громадян, перебираючи на себе функції держави. Це важливе явище часто здійснюється у неформальний спосіб і творить нові позитивні перспективи для реалізації прав людини, якісно збагачуючи демократичне життя.

420. *Співробітництво, навіть у своїх найменше структурованих формах, – це одна з дійових реакцій на логіку конфлікту і нестримну конкуренцію, що, здається, превалюють сьогодні.* Взаємовідносини у дусі співробітництва і солідарності долають ідеологічні розбіжності, змушуючи людей шукати не те, що розділює, а те, що єднає.

Багатий досвід волонтерської діяльності становить дуже цінний приклад, який спонукає розглядати громадянське суспільство як простір, де ще можна відновити громадську етику, засновану на солідарності, конкретному співробітництві і братерському діалозі. Усі ми покликані з довірою дивитися на можливості, які відкриваються завдяки цьому, і працювати для блага всієї спільноти і, зокрема, для блага найслабших і найнужденніших. Таким чином утверджується принцип «суб'єктності суспільства»⁸⁵⁶.

VI. ДЕРЖАВА І РЕЛІГІЙНІ СПІЛЬНОТИ

A. РЕЛІГІЙНА СВОБОДА ЯК ЗАСАДНИЧЕ ПРАВО ЛЮДИНИ

421. *Другий Ватиканський Собор зобов'язав Католицьку Церкву сприяти релігійній свободі. У підзаголовку декларації *Dignitatis humanae* пояснюється, що декларація проголошує «право особи і спільноти на суспільну і громадянську свободу в релігійних питаннях». Для реалізації цієї свободи, яка становить волю Божу і*

⁸⁵⁶ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 49: AAS 83 (1991), 855.

вписана в людську природу, слід усунути з її шляху всі перешкоди, бо «істина перемагає тільки силою самої істини»⁸⁵⁷. Гідність людини і природа пошуків Бога вимагають, щоб усі люди були вільними від будь-якого примусу в питаннях релігії⁸⁵⁸. Суспільство і держава не повинні змушувати людину діяти супроти її сумління чи перешкоджати дотримуватись його⁸⁵⁹. Релігійна свобода, однак, – це не моральний дозвіл на помилкові погляди чи на безумовне право на помилку⁸⁶⁰.

422. *Свобода сумління і релігії «стосується людини як індивідуально, так і суспільно»⁸⁶¹. Право на релігійну свободу повинно бути затверджене законодавством як цивільне право⁸⁶². Однак це право має свої межі. Слід визначити *справедливі межі* реалізації релігійної свободи в кожній окремій соціальній ситуації, проявляючи політичну розсудливість і дотримуючись вимог спільного блага, та закріпити їх через правові норми, що відповідають об'єктивному моральному порядку. Ці норми потрібні для «дійового захисту прав усіх громадян і мирного врегулювання конфліктів інтересів, а також для належної турботи про істинний громадський мир, який постає в результаті упорядкованого співіснування в справжній справедливості, і, зрештою, для належної охорони громадської моралі»⁸⁶³.*

423. *Зважаючи на історичні і культурні зв'язки з нацією, релігійна спільнота може отримати особливе визнання держави. Це визнання у жодному разі не повинно спричинити дискримінацію – громадянського чи соціального характеру – інших релігійних груп⁸⁶⁴. Ба-*

⁸⁵⁷ II Ватиканський Собор, Декл. *Dignitatis humanae*, 1: AAS 58 (1966), 929.

⁸⁵⁸ Пор. II Ватиканський Собор, Декл. *Dignitatis humanae*, 2: AAS 58 (1966), 930-931; ККЦ, 2106.

⁸⁵⁹ Пор. II Ватиканський Собор, Декл. *Dignitatis humanae*, 3: AAS 58 (1966), 931-932.

⁸⁶⁰ Пор. ККЦ, 2108.

⁸⁶¹ ККЦ, 2105.

⁸⁶² Пор. II Ватиканський Собор, Декл. *Dignitatis humanae*, 2: AAS 58 (1966), 930-931; ККЦ, 2108.

⁸⁶³ II Ватиканський Собор, Декл. *Dignitatis humanae*, 7: AAS 58 (1966), 935; ККЦ, 2109.

⁸⁶⁴ Пор. II Ватиканський Собор, Декл. *Dignitatis humanae*, 6: AAS 58 (1966), 933-934; ККЦ, 2107.

чення відносин між державою і релігійними організаціями, запропоноване II Ватиканським Собором, відповідає вимогам правової держави і нормам міжнародного права⁸⁶⁵. Церква чудово усвідомлює, що таке бачення поділяють не всі. На жаль, право на релігійну свободу «порушує багато держав – настільки, що катехизувати, організувати катехизацію і брати в ній участь стає злочином, що підлягає покаранню»⁸⁶⁶.

Б. КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА І ПОЛІТИЧНА СПІЛЬНОТА

а. Автономія і незалежність

424. *Незважаючи на те, що Церква і політична спільнота мають видиму організаційну структуру, вони відрізняються за своєю природою як формою, так і цілями, яких домагаються.* II Ватиканський Собор урочисто підтвердив, що «політична спільнота і Церква, кожна в своїй сфері, незалежні одна від одної і автономні»⁸⁶⁷. Церква організована так, щоб задовольняти духовні потреби віруючих, натомість різні політичні спільноти будують відносини і створюють установи заради служіння всьому тому, що складає частину земного спільного блага. Автономія і незалежність цих двох реалій особливо проявляється у цілях, які вони втілюють у життя.

Обов'язок поважати релігійну свободу вимагає від політичної спільноти, щоб вона гарантувала Церкві простір, необхідний для здійснення її місії. Зі свого боку, Церква не поширює сферу своєї компетенції на структури політичної спільноти: «Церква з повагою ставиться до законної автономії демократичного устрою і не віддає перевагу тим чи іншим інституційним або конституційним рішенням»⁸⁶⁸. Церква також не дає оцінку політичним програмам,

⁸⁶⁵ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1999 р.), 5: AAS 91 (1999), 380-381

⁸⁶⁶ Іван Павло II, апост. повч. *Catechesi tradendae*, 14: AAS 71 (1979), 1289.

⁸⁶⁷ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 76: AAS 58 (1966), 1099; *пор. ККЦ*, 2245.

⁸⁶⁸ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 47: AAS 83 (1991), 852.

за виключенням тих випадків, коли йдеться про їхні релігійні і моральні наслідки.

б. Співпраця

425. *Взаємна автономія Церкви і політичної спільноти не призводять до поділу, який виключає співробітництво*; обидві, хоч і по-різному, слугують особистому і соціальному покликанню однієї і тої самої людської особи. Адже, організована структура що Церкві, що політичної спільноти – не самоціль; вони призначені служити людині, допомагаючи їй цілковито реалізувати свої права як громадянина і християнина та сумлінно здійснювати відповідні обов'язки. Церква і політична спільнота тим ефективніше звершують таке служіння «на благо всім, чим краще вони плекають здорову співпрацю, враховуючи обставини часу і місця»⁸⁶⁹.

426. *Церква має право на юридичне визнання*. Саме через те, що її місія охоплює все людське буття, Церква, усвідомлюючи «справді тісний зв'язок з усім людством і його історією»⁸⁷⁰, хоче мати можливість вільно висловлювати своє моральне судження про цю дійсність, коли це необхідно для захисту фундаментальних прав людської особи чи спасіння душі⁸⁷¹.

Тому Церква вимагає: свободи самовираження, вчення і євангелізації; свободи у проведенні публічних богослужінь; свободи організовувати свої структури і керувати ними; свободи обирати, навчати, призначати і переміщувати своїх служителів; свободи будувати релігійні споруди; свободи набувати благ і володіти ними для забезпечення власної діяльності; свободи об'єднуватися не лише на основі релігійних цілей, а й освітніх, культурних, медичних і благодійних⁸⁷².

⁸⁶⁹ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 76: *AAS* 58 (1966), 1099.

⁸⁷⁰ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 1: *AAS* 58 (1966), 1026.

⁸⁷¹ *Пор.* Кодекс канонічного права, канон 747, § 2; *ККЦ*, 2246.

⁸⁷² *Пор.* Іван Павло II, *Послання до керівників держав, що підписали Заключний акт Гельсінських угод* (1 вересня 1980 р.), 4: *AAS* 72 (1980), 1256-1258.

427. Щоб запобігти чи пом'якшити можливі конфлікти між Церквою і політичною спільнотою, Церква і держава, опираючись на свій правовий досвід, неодноразово визначали сталі форми взаємовідносин і належні засоби, щоб забезпечити гармонійні взаємини. Такий досвід – важливий орієнтир тоді, коли держава наважується втрутитися у сферу діяльності Церкви, порушуючи її свободу, а іноді навіть відкрито переслідуючи; чи, навпаки, коли церковні організації неправильно діють щодо держави.

Розділ дев'ятий

Міжнародне співтовариство

I. БІБЛІЙНІ АСПЕКТИ

а. Єдність людського роду

428. Біблійні оповіді про сотворіння світу вказують на єдність людського роду і вчать, що Бог Ізраїлю – Господь історії і космосу. Його дія охоплює весь світ і весь людський рід, якому призначена вся Його справа сотворіння. Божий задум створити людину на Свій образ і подобу (пор. Бут 1, 26-27) наділяє людську істоту унікальною гідністю, яка поширюється на всі покоління роду людського (пор. Бут 5), по всій землі (пор. Бут 10). Крім того, Книга Буття свідчить, що людина була створена не ізольовано, а в певному середовищі, невід'ємною частиною якого є життєвий простір, що гарантує людині свободу (сад), можливість добути їжу (дерева в саду), працю (заповідь доглядати сад) і, насамперед, спільноту (дар їй іншої, схожої на неї) (пор. Бут 2, 8-24). У всьому Старому Завіті умови, які забезпечують повноту людського життя, – це Боже благословення. Бог прагне дати людині все необхідне для її зростання, свободу самовираження, позитивні результати праці і багатство взаємин з іншими людьми.

429. Після нищівного потопу Божий Завіт з Ноем (пор. Бут 9, 1-17), а через нього з усім людством, засвідчує бажання Бога зберегти для людської спільноти благословення плодючості, завдання панувати над усім створінням, непорушну гідність і недоторканість людського життя, характерні для першого творіння. Таким було ба-

жання Бога, незважаючи на те, що через гріх у творіння ввійшло насилля і несправедливість, за які воно і було покаране потопом. Книга Буття захоплено описує розмаїття народів, плід Божої творчої дії (пор. Бут 10,1-32), водночас засуджуючи відмову людини прийняти свій стан сотворіння в епізоді про Вавилонську вежу (пор. Бут 11,1-9). За Божим задумом, усі народи мали «одну мову й одні слова» (пор. Бут 11,1), але, відвертаючись від Творця, людство розділяється (пор. Бут 11,4).

430. *Завіт Бога з Авраамом, обраним бути «батьком многоти народів» (Бут 17, 4), відкриває шлях повернення людського роду до Творця.* Історія спасіння схиляє ізраїльський народ до думки, що Божа дія обмежується кордонами їхньої землі, однак поступово зміцнюється переконання у тому, що Бог діє також серед інших народів (пор. Іс 18, 18-25). Пророки проголосять, що в есхатологічні часи відбудеться паломництво народів до храму Господнього і настане початок епохи миру між людьми (пор. Іс 2, 2-5, 66, 18-23). Народ Ізраїлю, опинившись у вигнанні, остаточно зрозуміє свою роль як свідка єдиного Бога (пор. Іс 44, 6-8), Господа світу й історії народів (пор. Іс 44, 24-28).

б. Ісус Христос – прообраз і основа нового людства

431. *Господь Ісус Христос – прообраз і основа нового людства.* У ньому, істинному «Образі Бога» (2 Кор 4, 4), набуває своєї повноти людина, створена на образ Божий. В остаточному свідоцтві любові, яку Бог проявив у хресті Христовому, всі перешкоди ворожечі зруйновано (пор. Еф 2, 12-18), і для тих, хто живе новим життям у Христі, національні і культурні розбіжності більше не становлять причину розбрату (пор. Рим 10, 12; Гал 3, 26-28; Кол 3, 11).

Завдяки Святому Духу Церква знає божественний задум єдності всього роду людського (пор. Діян 17, 26). Мета цього задуму – знову об'єднати в таїнстві спасіння, звершеного визвольною владою Христа (пор. Еф 1, 8-10), усе розділене і розкидане людське створіння. Від дня П'ятидесятниці, коли Воскресіння було проголошено різним народам і кожний зрозумів це власною мовою (пор. Діян 2, 6), Церква здійснює свою місію: відновлювати і свідчити про єдність, втрачену у Вавилоні. Завдяки цьому служінню

Церкви людський рід покликаний віднайти свою єдність і усвідомити багатство відмінностей, аби досягти «цілковитої єдності у Христі»⁸⁷³.

в. Універсальне покликання християнства

432. Християнське послання пропонує універсальне бачення життя людей і народів на землі⁸⁷⁴, що дає можливість збагнути єдність людського роду⁸⁷⁵. Цієї єдності не можна досягти зброєю, терором чи зловживанням владою. Вона – наслідок тієї «найвищої моделі єдності, яка відображає внутрішнє життя Бога, єдиного в трьох Особах... те, що ми, християни, називаємо “сопричастям”»⁸⁷⁶, досягненням моральної і культурної сили свободи⁸⁷⁷. Християнське послання стає вирішальним для того, щоб людство зрозуміло: люди почувають потяг до єднання не тільки через різні організаційні чи політичні міркування, економічні плани чи в ім'я абстрактного ідеологічного інтернаціоналізму, а й тому, що вони прагнуть співпраці, усвідомлюючи себе «живими членами всього людського роду»⁸⁷⁸. Світове співтовариство мусить чимраз повніше і досконаліше являти собою конкретний образ єдності, якої бажає Творець. «Єдність людського роду існувала завжди, адже її члени – людські істоти, рівні завдяки своїй природній гідності. Отже, завжди буде існувати об'єктивна потреба сприяти універсальному спільному благу, тобто спільному благу всього людського роду»⁸⁷⁹.

⁸⁷³ Пор. II Ватиканський Собор, догм. конст. *Lumen gentium*, 1: AAS 57 (1965), 5.

⁸⁷⁴ Пор. Пій XII, Промова до юристів-католиків про співтовариства держав і народів (6 грудня 1953 р.), 2: AAS 45 (1953), 795.

⁸⁷⁵ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 42: AAS 58 (1966), 1060-1061.

⁸⁷⁶ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 40: AAS 80 (1988), 569.

⁸⁷⁷ Пор. Іван Павло II, Промова на Генеральній Асамблеї ООН з нагоди 50-річчя її заснування (5 жовтня 1995 р.), 12: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 11 жовтня 1995 р., стор. 9.

⁸⁷⁸ Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 296.

⁸⁷⁹ Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 292.

II. ЗАСАДНИЧІ ПРАВИЛА МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ

а. Міжнародне співтовариство і цінності

433. *Центральне місце людини та природна схильність людей і народів налагоджувати взаємини творять основні передумови для побудови справжньої міжнародної спільноти, устрій якої має бути орієнтований на забезпечення дієвого універсального спільного блага*⁸⁸⁰. Незважаючи на розповсюджене бажання побудувати справжню міжнародну спільноту, єдність людського роду ще не втілилась у реальність. На заваді цьому стоять матеріалістичні і націоналістичні ідеології, що заперечують цінності, які притаманні людській особі, взятій цілісно в усіх її вимірах: матеріальному і духовному, індивідуальному і соціальному. Зокрема, морально неприпустимі будь-які теорії чи форми расизму і расової дискримінації⁸⁸¹.

*Співіснування народів будується на тих самих засадах, які повинні скеровувати стосунки між людьми: на істині, справедливості, активній солідарності і свободі*⁸⁸². Вчення Церкви про основні принципи міжнародної спільноти вимагає, щоб відносини між народами і політичними спільнотами регулювалися розумом, справедливістю, правом і переговорами, виключаючи насилля, війну, а також будь-які форми дискримінації, залякування та обману⁸⁸³.

434. *Міжнародне право – гарантія міжнародного порядку*⁸⁸⁴, тобто співіснування політичних спільнот, які прагнуть поокремо спільного блага для своїх громадян, а всі разом – до спільного блага для

⁸⁸⁰ Пор. ККЦ, 1911.

⁸⁸¹ Пор. II Ватиканський Собор, декл. *Nostra aetate*, 5: AAS 58 (1966), 743-744; Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 268, 281; Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 63: AAS 59 (1967), 288; Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 16: AAS 63 (1971), 413; Папська Рада «Справедливість і Мир», *Церква і расизм. Послання Святого Престолу до Всесвітньої конференції проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії і пов'язаної з цим нетерпимості*, Vatican Press, Ватикан 2001.

⁸⁸² Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 279-280.

⁸⁸³ Пор. Павло VI, *Промова в ООН* (4 жовтня 1965 р.), 2: AAS 57 (1965), 879-880.

⁸⁸⁴ Пор. Пій XII, енци. *Summi Pontificatus*, 29: AAS 31 (1939) 438-439.

всіх народів⁸⁸⁵, усвідомлюючи, що спільне благо одного народу невіддільне від блага всієї людської родини⁸⁸⁶.

Міжнародне співтовариство – це правова спільнота, яка базується на суверенності кожної держави-члена, без підпорядкованості, що заперечувала б чи обмежувала її незалежність⁸⁸⁷. Таке бачення міжнародної спільноти аж ніяк не означає релятивізацію чи усунення відмінностей і характерних ознак кожного народу, а, навпаки, – заохочення до їхнього прояву⁸⁸⁸. Повага до самобутності народів допомагає долати різні форми поділу, що ізолюють народи і наділяють їх егоїзмом, який має дестабілізуючі наслідки.

435. *Учительство визнає важливість національного суверенітету, під яким розуміють, насамперед, прояв свободи, що повинна регулювати відносини між державами⁸⁸⁹. Суверенітет – це суб'єктність нації в політичному, економічному, соціальному і культурному сенсі⁸⁹⁰. Особливого значення набуває культурна складова як джерело опору агресивним діям чи формам панування, що обмежують свободу країни. Культура гарантує збереження ідентичності народу, виражає й утворює його *духовний суверенітет*⁸⁹¹.*

Однак національний суверенітет не абсолютний. Нації можуть відмовитися від деяких своїх прав заради спільної мети, усвідомлю-

⁸⁸⁵ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 292; Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 52: AAS 83 (1991), 857-858.

⁸⁸⁶ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 284.

⁸⁸⁷ Пор. Пій XII, Різдвяне радіозвернення про справедливий міжнародний мир (24 грудня 1939 р.) 5: AAS 32 (1940) 9-11; Пій XII, Промова до юристів-католиків про співтовариство держав і народів (6 грудня 1953 р.) 2: AAS 45 (1953), 395-396; Іван XXIII, енци. *Pacem in Terris*: AAS 55 (1963), 289.

⁸⁸⁸ Пор. Іван Павло II, Промова на Генеральній Асамблеї ООН з нагоди 50-річчя її заснування (5 жовтня 1995 р.), 9-10: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 11 жовтня 1995 р., с. 9.

⁸⁸⁹ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 289-290; Іван Павло II, Промова на Генеральній Асамблеї ООН з нагоди 50-річчя її заснування (5 жовтня 1995 р.), 15: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 11 жовтня 1995 р., с. 10.

⁸⁹⁰ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 15: AAS 80 (1988), 528-530.

⁸⁹¹ Пор. Іван Павло II, Промова в ЮНЕСКО (2 червня 1980 р.), 14: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 23 червня 1980 р., с. 11.

ючи, що вони становлять «родину націй»⁸⁹², у якій мусять панувати взаємна довіра, підтримка і повага. З цього погляду, особливої уваги заслуговує той факт, що все ще не існує міжнародної угоди, яка б адекватно висвітлювала питання «прав народів»⁸⁹³. Готуючи таку угоду, можна належним чином розглянути питання справедливості і свободи в сучасному світі.

б. Відносини, побудовані на злагоді між правовим і моральним порядками

436. Для створення і зміцнення міжнародного устрою, що гарантував би мирне співіснування народів, необхідно, щоб моральний закон, який керує життям людей, регулював відносини між державами: «громадська думка всіх націй і всіх держав повинна настільки одностайно і наполегливо прищеплювати та заохочувати дотримання морального закону, щоб ніхто не наважився брати його під сумнів чи ослаблювати його обов'язковість»⁸⁹⁴. *Універсальний моральний закон*, вписаний у серце людини, мусить бути дієвим і незмінним, як живий прояв спільного для людства сумління, як «граматика»⁸⁹⁵, за правилами якої будується майбутнє світу.

437. Загальна повага до принципів, які лежать в основі «правової структури, суголосної моральному порядку»⁸⁹⁶, – це необхідна умова стабільності міжнародного життя. Пошуки цієї стабільності призвели до поступової розробки «права народів»⁸⁹⁷ (*ius gentium*),

⁸⁹² Іван Павло II, Промова на Генеральній Асамблеї ООН з нагоди 50-річчя її заснування (5 жовтня 1995 р.) 14: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 11 жовтня 1995 р., с. 10; пор. також Іван Павло II, Промова до дипломатичного корпусу (13 січня 2001 р.), 8: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 17 січня 2001 р., с. 2.

⁸⁹³ Іван Павло II, Промова на Генеральній Асамблеї ООН з нагоди 50-річчя її заснування (5 жовтня 1995 р.), 6: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 11 жовтня 1995 р., с. 8.

⁸⁹⁴ Пій XII, Різдвяне радіозвернення (24 грудня 1941 р.): *AAS* 34 (1942) 16.

⁸⁹⁵ Іван Павло II, Промова на Генеральній Асамблеї ООН з нагоди 50-річчя її заснування (5 жовтня 1995 р.) 3: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 11 жовтня 1995 р., с. 8.

⁸⁹⁶ Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: *AAS* 55 (1963), 277.

⁸⁹⁷ Пор. Пій XII, енци. *Summi Pontificatus*: *AAS* 31 (1939) 438-439; Пій XII, Різдвяне радіозвернення (24 грудня 1941 р.): *AAS* 34 (1942) 16-17; Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: *AAS* 55 (1963), 290, 292.

яке можна вважати «предтечею міжнародного права»⁸⁹⁸. Юридична і богословська думка, закорінена у природному праві, формує «універсальні принципи, які передують внутрішньому праву держави і перевершують його»⁸⁹⁹: єдність людського роду, рівна гідність кожного народу, відмова від війни як засобу розв'язання конфліктів, необхідність співпраці задля досягнення спільного блага і вимога дотримуватися прийнятих угод (*pacta sunt servanda*). Слід особливо підкреслити останній принцип, аби уникнути «спокуси вдаватися до закону сили, а не до сили закону»⁹⁰⁰.

438. Для зменшення напруження, яке виникає у відносинах між різними політичними спільнотами і може загрожувати стабільності націй та міжнародній безпеці, необхідно дотримуватися загальних правил під час проведення переговорів і рішуче відкинути думку про те, що справедливості можна досягти шляхом війни⁹⁰¹. «Якщо війна може закінчитися без переможців і переможених, самознищенням людства, то потрібно відкинути логіку, що призводить до цього, тобто ідею, начебто намагання знищити супротивника, протистояння і війна як така сприяють прогресу й історичному поступу»⁹⁰².

*Хартія Організації Об'єднаних Націй забороняє не лише застосувати силу, а навіть погрожувати її використанням*⁹⁰³. Ця вимога виникла в результаті трагічного досвіду Другої світової війни. Упродовж цього конфлікту Вчительство визначило деякі фактори, необхідні для побудови відновленого міжнародного порядку: свобода і територіальна цілісність кожної нації; захист прав меншин; справедливий розподіл земельних ресурсів; відмова від

⁸⁹⁸ Іван Павло II, *Промова до дипломатичного корпусу* (12 січня 1991 р.), 8: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 14 січня 1991 р., с. 3.

⁸⁹⁹ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2004 р.), 5: *AAS* 96 (2004), 116.

⁹⁰⁰ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2004 р.), 5: *AAS* 96 (2004), 117; пор. також Іван Павло II, *Послання до ректора Папського Латеранського університету* (21 березня 2002 р.), 6: *L'Osservatore Romano*, 22 березня 2002 р., с. 6.

⁹⁰¹ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 23: *AAS* 83 (1991), 820-821.

⁹⁰² Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 18: *AAS* 83 (1991), 816.

⁹⁰³ Пор. *Хартія Організації Об'єднаних Націй* (26 червня 1945 р.), ст. 2.4; Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2004 р.), 6: *AAS* 96 (2004), 117.

війни й ефективний план роззброєння; дотримання прийнятих угод і припинення релігійних переслідувань⁹⁰⁴.

439. Для забезпечення верховенства права найбільшого значення набуває принцип взаємної довіри⁹⁰⁵. Під цим кутом зору необхідно переглянути нормативні документи мирного врегулювання конфліктів, щоб розширити сферу їхнього застосування та їхню обов'язковість. Інститути переговорів, посередництва, примирення й арбітражу, які слугують виразом міжнародної законності, необхідно підтримати, створюючи «дієву юридичну владу у світі, де панує мир»⁹⁰⁶. Прогрес у цьому напрямку дозволить міжнародній спільноті стати не простим скупченням держав, а структурою, в якій можливе мирне розв'язання конфліктів. «Так само як усередині окремих держав особиста помста і репресії поступилися місцем силі закону, так і в міжнародному співтоваристві подібні дії потребують негайної реалізації»⁹⁰⁷. Коротше кажучи, «міжнародне право повинно унеможливити панування права сильнішого»⁹⁰⁸.

III. ОРГАНІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВТОВАРИСТВА

а. Цінність міжнародних організацій

440. Церква – супутниця людства на його шляху до справжньої міжнародної «спільноти», що отримав новий напрямок після створення Організації Об'єднаних Націй у 1945 році. Ця організація «зробила значний внесок в утвердження гідності людини, свободи народів і їхнього розвитку, заклавши культурні й інституційні підвалини для побудови миру»⁹⁰⁹. Соціальна доктрина Церкви зага-

⁹⁰⁴ Пор. Пій XII, Різдвяне радіозвернення (24 грудня 1941 р.): *AAS* 34 (1942), 18.

⁹⁰⁵ Пор. Пій XII, Різдвяне радіозвернення (24 грудня 1945 р.): *AAS* 38 (1946), 22; Іван XXIII, енци. *Pacet in terris*: *AAS* 55 (1963), 287-288.

⁹⁰⁶ Іван Павло II, Промова в Міжнародному суді в Гаазі (13 травня 1985 р.), 4: *AAS* 78 (1986), 520.

⁹⁰⁷ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 52: *AAS* 83 (1991), 858.

⁹⁰⁸ Іван Павло II, Послання з нагоди Всесвітнього дня миру (2004 р.), 9: *AAS* 96 (2004), 120.

⁹⁰⁹ Іван Павло II, Послання з нагоди Всесвітнього дня миру (2004 р.), 7: *AAS* 96 (2004), 118.

лом позитивно оцінює роль міжурядових організацій, зокрема тих, що працюють в особливих секторах⁹¹⁰. Однак вона не ухиляється від застережень, коли ці організації обирають неправильний підхід до вирішення проблем⁹¹¹. Вчительство наполягає на тому, щоб діяльність міжнародних організацій відповідала потребам людини у соціальному житті і в сферах, особливо важливих для мирного й упорядкованого співіснування націй та народів⁹¹².

441. *Турбота про впорядковане і мирне співіснування людського роду спонукає Вчительство наполягати на тому, що необхідно створити «всесвітню владу, яку визнаватимуть усі і яка буде наділена дієвою силою гарантувати загальну безпеку, дотримання справедливості і повагу до прав»⁹¹³. Упродовж усієї історії, незважаючи на зміну поглядів у різні епохи, завжди існувала потреба в такій владі, що здатна розв'язати світові проблеми, які виникають на шляху досягнення спільного блага. Необхідно, щоб така влада постала в результаті взаємної угоди, а не була нав'язана і не сприймалася як «світова супер-держава»⁹¹⁴.*

Політична влада на рівні міжнародного співтовариства повинна керуватися законом, підпорядковуватися спільному благу і дотримуватися принципу субсидіарності. «Влада світового співтовариства не має на меті обмежити сферу діяльності державної влади окремої політичної спільноти і, тим паче, заступити її. На-

⁹¹⁰ Пор. Іван XIII, енци. *Mater et magistra*: AAS 53 (1961), 426, 439; Іван Павло II, *Промова на 20-тій Генеральній конференції Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН* (12 листопада 1979 р.), 6: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 26 листопада 1979 р., с. 6; Іван Павло II, *Промова в ЮНЕСКО* (2 червня 1980 р.), 5, 8: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 23 червня 1980 р., с. 9-10; Іван Павло II, *Промова у Раді міністрів Європейської конференції з безпеки і співробітництва* (30 листопада 1993 р.), 3, 5: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 8 грудня 1993 р., с. 1-2.

⁹¹¹ Пор. Іван Павло II, *Послання до Нафіз Садик, Генерального секретаря Міжнародної конференції з питань народонаселення і розвитку* (18 березня 1994р.): AAS 87 (1995), 191-192; Іван Павло II, *Послання до Гертруди Манджелла, Генерального секретаря IV Всесвітньої конференції ООН з проблем жінок* (26 травня 1995 р.): *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 31 травня 1995 р., стор. 2.

⁹¹² Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 84: AAS 58 (1966), 1107-1108.

⁹¹³ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 82: AAS 58 (1966), 1105; пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 293; Павло VI, Енци. *Populorum Progressio*, 78: AAS 59 (1967), 295.

⁹¹⁴ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2003 р.), 6: AAS 95 (2003), 344.

впаки, вона прагне створити у світовому масштабі таке середовище, в якому державна влада кожної політичної спільноти, її громадяни і проміжні групи зможуть здійснювати завдання, виконувати свої обов'язки і користуватися своїми правами більш безпечно»⁹¹⁵.

442. *Через глобалізацію проблем, як ніколи, стає нагальною потреба збільшити міжнародну політичну активність, щоб забезпечити мир і розвиток, ухваливши узгоджені заходи*⁹¹⁶. Учителство наголошує, що взаємозалежність між людьми і між народами має моральний характер і визначає економічні, культурні, політичні та релігійні відносини в сучасному світі. Отож можна сподіватися нового погляду на міжнародні організації. Це процес, який «передбачає подолання політичного суперництва і відмову від маніпулювання цими організаціями, що існують виключно для спільного блага»⁹¹⁷, для досягнення «вищого рівня міжнародного порядку»⁹¹⁸.

Зокрема, міжурядові структури повинні ефективно виконувати функції контролю і керівництва в економічній сфері, оскільки спільне благо тепер стає метою, якої не можуть досягти окремі держави, навіть якщо вони займають домінуюче становище у світі і вирізняються могутністю, багатством і політичною силою⁹¹⁹. Крім того, міжнародні організації повинні гарантувати рівність, яка лежить в основі універсального права на участь – із належною повагою до законних відмінностей – у процесі цілісного розвитку⁹²⁰.

443. *Учителство позитивно оцінює ті об'єднання громадянського суспільства, які формують громадську думку з різних питань міжнародного життя, звертаючи особливу увагу на дотримання прав людини. Прикладом цього слугує «низка нещодавно створених приватних асоціацій; деякі з них – світового масштабу. Майже всі*

⁹¹⁵ Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 294-295.

⁹¹⁶ Пор. Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 51-55 і 77-79: AAS 59 (1967), 282-284, 295-296.

⁹¹⁷ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 43: AAS 80 (1988), 575.

⁹¹⁸ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 43: AAS 80 (1988), 575; пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2004 р.), 7: AAS 96 (2004), 118.

⁹¹⁹ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 58: AAS 83 (1991), 863-864.

⁹²⁰ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 33, 39: AAS 80 (1988), 557-559, 566-568.

вони ретельно і з гідної похвали об'єктивністю відслідковують події у цій делікатній міжнародній сфері»⁹²¹.

Така відданість ідеалам міжнародного співтовариства, «особливо завдяки практичним жестам солідарності і миру багатьох людей, зокрема учасників *неурядових організацій і рухів за права людини*»⁹²², має слугувати джерелом натхнення для урядів.

б. Юридична особа Святого Престолу

444. *Святий Престол, або Апостольський Престол*⁹²³, – це повноправний суб'єкт міжнародного права, суверенна влада, яка здійснює власні юридичні дії. Він має зовнішній суверенітет, який визнаний у рамках міжнародного співтовариства, відображає внутрішньоцерковний суверенітет і вирізняється організаційною єдністю та незалежністю. Церква послуговується правовими засобами, які необхідні і корисні для здійснення її місії.

Міжнародна діяльність Святого Престолу проявляється у різних аспектах, зокрема це: активне і пасивне право на дипломатичне представництво; використання *ius contrahendi* при укладанні угод; участь у міжурядових організаціях, наприклад, тих, що належать до системи ООН; посередницька роль у конфліктних ситуаціях. Мета такої діяльності, якою Церква не шукає користі для себе, а блага для всієї людської родини, – безкорисливе служіння міжнародному співтовариству. У цьому контексті Святий Престол використовує насамперед власний дипломатичний корпус.

445. *Дипломатична служба Святого Престолу, плід багаторічного і вивіреного досвіду, діє не лише заради свободи Церкви (libertas Ecclesiae), а й заради захисту та утвердження людської гідності, а також заради соціального порядку, побудованого на цінностях справедливості, істини, свободи і любові.* «За споконвічним правом, що властиве нашій духовній місії і вдосконалене розвитком історичних подій минулих століть, ми посилаємо своїх легатів до найвищої влади держав, у яких Католицька Церква вкорінена чи

⁹²¹ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 26: AAS 80 (1988), 544-547.

⁹²² Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2004 р.), 7: AAS 96 (2004), 118.

⁹²³ *Пор. Кодекс канонічного права*, канон 361.

присутня. Безсумнівно, цілі Церкви і держави знаходяться у різних площинах; вони обидві – повноправні суспільства, а отже наділені власними засобами й автономні у відповідних сферах діяльності. Водночас не викликає сумніву те, що обидві вони слугують благу одного і того ж суб'єкта – людини, покликаної Богом до вічного спасіння і розміщеної на землі, аби вона, за допомогою благодаті і через власну працю, яка дає їй добробут у мирному співіснуванні з іншими, досягла цього спасіння»⁹²⁴. На благо людей і людських спільнот спрямовано структурований діалог між Церквою і державною владою, що проявляється в укладанні взаємних угод. Мета цього діалогу – налагоджувати чи зміцнювати взаєморозуміння і співпрацю, запобігати можливим конфліктам чи розв'язувати їх, а також сприяти розвитку кожної людини й усього людства у справедливості і мирі.

IV. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЗАДЛЯ РОЗВИТКУ

а. Співробітництво задля забезпечення права на розвиток

446. Для того, щоб розв'язати проблему розвитку, потрібне співробітництво між окремими політичними спільнотами. «Політичні спільноти зумовлюють одна одну, і можна твердити, що кожна з них успішно розвивається, коли сприяє розвитку іншої. Щоб це стало реальністю, необхідні порозуміння і співпраця»⁹²⁵. Недостатній розвиток може здатися чимось, що неможливо подолати, мало не смертний вирок, особливо якщо ми розглядаємо його не лише як помилковий вибір людини, а й як наслідок «економічних, фінансових і соціальних механізмів»⁹²⁶ та «структур гріха»⁹²⁷, що перешкоджають повноцінному розвитку людей і народів.

⁹²⁴ Павло VI, апост. посл. *Sollicitudo omnium ecclesiarum*: AAS 61 (1969), 476.

⁹²⁵ Іван XXIII, енци. *Mater et magistra*: AAS 53 (1961), 499; пор. Пій XII, *Різдвяне радіозвернення* (24 грудня 1945 р.): AAS 38 (1946), 22.

⁹²⁶ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 16: AAS 80 (1988), 531.

⁹²⁷ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 36-37, 39: AAS 80 (1988), 561-564, 567.

Однаке цим труднощам слід твердо і непохитно протидіяти, оскільки розвиток – це не лише прагнення, а й право⁹²⁸, яке, як кожне право, передбачає обов'язок. «Співробітництво задля розвитку цілісної людини і кожної людини – це обов'язок усіх щодо всіх. Воно повинно охопити чотири сторони світу: Схід і Захід, Північ і Південь»⁹²⁹. Учителство вважає, що *право на розвиток* виникає з таких засад, як єдність походження і спільність долі людського роду; рівність усіх людей і всіх спільнот, заснована на людській гідності; всезагальне призначення земних благ; цілісність поняття розвитку; центральне місце людської особи; солідарність.

447. Соціальна доктрина Церкви заохочує форми співробітництва, які спрощують вихід на міжнародний ринок бідних і слаборозвинутих країн. «До недавнього часу вважалося, що найбідніші країни розвиватимуться, якщо відокремляться від світового ринку, розраховуючи лише на власні сили. Проте досвід показав, що країни, які ступили на цей шлях, зупинилися в розвитку і занепадали; розвивалися ті країни, яким вдалося налагодити економічні взаємозв'язки на міжнародному рівні. Очевидно, головна проблема полягає у тому, щоб на справедливих засадах отримати доступ до міжнародного ринку, ринку, що базується не на односторонньому принципі експлуатації природних багатств, а на належному використанні людських ресурсів»⁹³⁰. Серед причин, які значною мірою спричиняють недостатній розвиток і бідність, слід відзначити, крім неможливості виходу на міжнародний ринок⁹³¹, неписьменність, відсутність продовольчої безпеки, недостатність структур і послуг, відсутність елементарної медичної допомоги, брак питної

⁹²⁸ Пор. Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 22: AAS 59 (1967), 268; Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 43: AAS 63 (1971), 431-432; Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 32-33: AAS 80 (1988), 556-559; Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 35: AAS 83 (1991), 836-838; пор. також Павло VI, Промова в Міжнародній організації праці (10 червня 1969 р.), 22: AAS 61 (1969), 500-501; Іван Павло II, Промова на європейській конференції з соціального вчення Церкви (20 червня 1997 р.), 5: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 23 липня 1997 р., стор. 3; Іван Павло II, Промова до керівників бізнесу і профспілок (2 травня 2000 р.), 3: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 10 травня 2000 р., с. 5.

⁹²⁹ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 32: AAS 80 (1988), 556.

⁹³⁰ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 33: AAS 83 (1991), 835.

⁹³¹ Пор. Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 56-61: AAS 59 (1967), 285-287.

води і гігієнічних умов, корупцію, нестабільність інститутів усього політичного життя. Існує зв'язок між бідністю і відсутністю у багатьох країнах свободи, можливостей для прояву економічної ініціативи, державного адміністрування, здатного сформувати належну систему освіти та інформації.

448. *Дух міжнародного співробітництва вимагає вивіщити вимоги солідарності, справедливості і всезагального милосердя над вузькою ринковою ментальністю*⁹³². Справді, «*дещо належить людині лише тому, що вона людина, через її особливу гідність*»⁹³³. Співробітництво – це шлях, якого має дотримуватися все міжнародне співтовариство, «згідно з адекватним уявленням про спільне благо всього людського роду»⁹³⁴. Із цього постають численні позитивні наслідки, наприклад, зміцнення віри у можливість бідних людей, а отже, і бідних країн, і в справедливий розподіл благ.

б. Боротьба з бідністю

449. *На початку нового тисячоліття бідність мільярдів людей – це «питання, яке кидає найбільший виклик нашому людському і християнському сумлінню»*⁹³⁵. Бідність порушує драматичне питання справедливості. Вона характеризується різними формами та різними наслідками і передбачає нерівномірний розвиток, що не визнає «рівних прав усіх людей сісти “за стіл спільного бенкету”»⁹³⁶. Така бідність унеможливує здійснення *повного гуманізму*, на який сподівається і якого прагне Церква, щоб люди і народи могли «перевершити себе»⁹³⁷ і жити в більш людських умовах⁹³⁸.

⁹³² Пор. Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 44: AAS 59 (1967), 279.

⁹³³ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 34: AAS 83 (1991), 836.

⁹³⁴ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 58: AAS 83 (1991), 863.

⁹³⁵ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2000 р.), 14: AAS 92 (2000), 366; пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1993 р.), 1: AAS 85 (1993), 429-430.

⁹³⁶ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 33: AAS 80 (1988), 558; пор. Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 47: AAS 59 (1967), 280.

⁹³⁷ Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 6: AAS 59 (1967), 260; пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 28: AAS 80 (1988), 548-550.

⁹³⁸ Пор. Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 20-21: AAS 59 (1967), 267-268.

Боротьба з бідністю знаходить суттєву підтримку в наданні переваги чи преференційної любові Церкви до бідних⁹³⁹. Усюди у своєму соціальному вченні Церква невтомно наполягає й на інших своїх фундаментальних принципах, передусім, на принципі *універсального призначення благ*⁹⁴⁰. Постійно утверджуючи принцип *солідарності*, соціальна доктрина Церкви вимагає дієвого сприяння «благу всіх і кожного, адже *всі* ми відповідальні за *всіх*»⁹⁴¹. Принцип солідарності повинен завжди (також у боротьбі з бідністю) супроводжуватися принципом *субсидіарності*, завдяки якому укріплюється дух ініціативи, головна засада всього соціально-економічного розвитку в бідних країнах⁹⁴². Бідних слід сприймати «не як проблему, а як людей, які можуть стати будівничими нового і людянішого майбутнього для всіх»⁹⁴³.

В. Зовнішній борг

450. Розглядаючи питання, пов'язані з борговою кризою багатьох бідних країн, необхідно враховувати право на розвиток⁹⁴⁴. В основі цієї кризи лежать різноманітні і складні причини як міжнародного характеру: коливання валютних курсів, фінансові спекуляції, економічний неокolonіалізм, – так і рівня країн-боржників: корупція, погане управління державними грошовими ресурсами, нецільове використання отриманих кредитів. Через структурні проблеми, а також поведінку окремих осіб найбільше потерпає населення бідних країн і країн-боржників, яке не несе відповіда-

⁹³⁹ Пор. Іван Павло II, Промова на III Генеральній конференції єпископів Латинської Америки, Пуебло, Мексика (28 січня 1979 р.), I/8: AAS 71 (1979), 194-195.

⁹⁴⁰ Пор. Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 22: AAS 59 (1967), 268.

⁹⁴¹ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 38: AAS 80 (1988), 566.

⁹⁴² Пор. Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 55: AAS 59 (1967), 284; Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 44: AAS 80 (1988), 575-577.

⁹⁴³ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2000 р.), 14: AAS 92 (2000), 366.

⁹⁴⁴ Пор. Іван Павло II, апост. посл. *Tertio millennio adveniente*, 51: AAS 87 (1995), 36; Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1998 р.), 4: AAS 90 (1998), 151-152; Іван Павло II, Промова на Конференції Міжпарламентського союзу (30 листопада 1998 р.): *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XXI, 2 (1998), 1162-1163; Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1999 р.), 9: AAS 91 (1999), 383-384.

льності за це. Міжнародне співтовариство не може ігнорувати ці реалії: утверджуючи принцип, за яким слід поважати боргові зобов'язання, потрібно знайти такі шляхи розв'язання проблеми, які б не ставили під загрозу «основне право народів на життя і розвиток»⁹⁴⁵.

⁹⁴⁵ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 35: *AAS* 83 (1991), 838; пор. також документ *На службі людській спільноті: етичний підхід до питання міжнародного боргу*, виданий Папською Радою “Справедливість і мир” (27 грудня 1986 р.), Ватикан 1986.

Розділ десятий

Охорона довкілля

І. БІБЛІЙНІ АСПЕКТИ

451. *Живий досвід божественної присутності в історії – основа віри народу Божого: «Рабами були ми в фараона в Єгипті, та Господь вивів нас потужною рукою з Єгипту» (Втор 6, 21). Розмірковуючи над історією, можемо збагнути минуле і побачити Божу дію від самого початку: «Блукаючим арамієм був мій батько» (Втор 26, 5); а Своему народові Бог каже: «Я взяв батька вашого Авраама з країни, що по той бік ріки» (ІсНав 24, 3). Це дає нам надію на майбутнє, завдяки Божій обітниці та завіту, що його постійно оновлює Господь.*

Віра Ізраїлю реалізується у просторі і часі цього світу, який сприймається не як ворожа дійсність чи зло, що від нього необхідно звільнитись, а як дар Самого Бога, як місце і задум, який Він доручив відповідальному управлінню і діяльності людини. Природа, плід Божої творчої дії, – не супротивник, небезпечний для людини. Саме Бог, Творець усього, дивлячись на Своє створіння, бачив, що воно добре (пор. Бут 1, 4.10.12.18.21.25). Вершиною творіння, яке «було дуже добре» (Бут 1, 31), Бог зробив людину. Лише чоловіка і жінку з усього створіння Господь створив «на Свій образ» (Бут 1, 27). Їм Бог доручив усе творіння, зобов'язуючи піклуватися про його гармонію і розвиток (пор. Бут 1, 26-30). Цей особливий зв'язок з Богом пояснює привілейоване становище першої людської пари в порядку всього створіння.

452. *Відносини людини зі світом – важлива складова її ідентичності. Вони, своєю чергою, – плід інших, глибших відносин людини з Богом.*

Господь створив людину, щоб вона стала Його співрозмовником. Лише у діалозі з Богом людина пізнає істину про себе та черпає з неї натхнення і норми, щоб планувати майбутнє світу, *саду*, який Бог доручив людині обробляти і доглядати (пор. Бут 2, 15). Навіть гріх не може зняти з людини цей обов'язок, хоча він і накладає на цю благородну працю тягар болю і страждання (пор. Бут 3, 17-19).

Сотворіння завжди прославлялося в молитві Ізраїлю: «Яка їх, твоїх діл, Господи, сила! У мудрості усе ти створив» (Пс 104, 24). Спасіння ми усвідомлюємо як *нове сотворіння*, що відновлює гармонію і той потенціал розвитку, якому завдав перешкоди гріх: «Я творю нове небо й нову землю» (Іс 65, 17), – каже Господь, – де «пустиня обернеться в сад... а в саду родючим перебуватиме справедливність... Народ мій житиме в оселі миру» (Іс 32, 15-18).

453. *Остаточне спасіння, запропоноване Богом усьому людству через Свого Сина, здійснюється не поза межами цього світу. Вражений гріхом, світ мусить цілковито очиститися* (пор. 2 Пет 3, 10), що оновить його (пор. Іс 54, 17; 66, 22; Од 21, 1), і, нарешті, він стане місцем, де «справедливність перебуває» (2 Пет 3, 13).

Ісус у своєму суспільному служінні використовує природні елементи. Він не лише добре тлумачить природу, образно говорячи про неї у Своїх притчах, а й підкоряє її (пор. епізод приборкання бурі в Мт 14, 22-33; Мр 6, 45-52; Лк 8, 22-25; Їн 6, 16-21). Господь ставить природу на службу Своему задуму Відкуплення. Він навчає Своїх учнів дивитися на речі, пори року і людей з дитячою довірою, адже діти знають, що їх ніколи не залишить турботливий Отець (пор. Лк 11, 11-13). *Аж ніяк не стаючи рабом речей, учень Христа мусить знати, як послуговуватись ними і ділити їх у душі братерської любові* (пор. Лк 16, 9-13).

454. *Прихід Ісуса Христа в історію світу сягає кульмінації у Пасхальній Тайні, де сама природа бере участь у драмі відречення від Сина Божого й у перемозі Воскресіння* (пор. Мт 27, 45. 51; 28, 2). Пройшовши через смерть і наділивши її новою славою Воскресіння, Ісус дає початок новому світові, в якому все підкорено Йому (пор. 1 Кор 15, 20-28), і відновлює впорядковані і гармонійні відносини, що їх зруйнував гріх. Усвідомлюючи нерівновагу між людиною і природою, потрібно розуміти, що в Ісусі відбулося прими-

рення людини і світу з Богом: тепер кожна людина, приймаючи божественну любов, може знову віднайти втрачений мир. «Тому, коли хтось у Христі, той – нове створіння. Старе минуло, настало нове» (2 Кор 5,17). Природа, сотворена в Слові, тим самим Словом, яке сталося тілом, примирилася з Богом й умиротворилася (пор. Кол 1,15-20).

455. *Не лише внутрішнє життя людини оновилося, відкупительна сила Христа торкнулась і всієї її тілесної природи. Усе творіння бере участь в оновленні, започаткованому Пасхою Господа, хоча й, стогнучи у тяжких муках, очікує на остаточне звільнення від рабства тління (пор. Рим 8, 19-23) і на «небо нове і землю нову» (Од 21, 1), які є даром кінця світу, повноти спасіння. Тим часом нікому і нічому не відмовлено у спасінні. У будь-яких життєвих умовах християнин покликаний служити Христу, жити відповідно до Йоґо Духа, керуватися любов'ю, яка становить принцип нового життя та спрямовує світ і людину до їхньої споконвічної долі: «чи світ, чи життя, чи смерть, чи теперішнє, чи майбутнє – усе ваше, ви ж Христові, а Христос – Божий» (1 Кор 3, 22-23).*

II. ЛЮДИНА Й УСЕСВІТ СОТВОРЕНИХ РЕЧЕЙ

456. *Біблійне бачення надихає християн у питаннях використання землі й розвитку науки і техніки. II Ватиканський Собор твердить: «людина, наділена світлом Божої думки, правильно вважає, що своїм розумом вона перевершує всесвіт»⁹⁴⁶. Отці Собору визнають прогрес, якого досягнуто впродовж віків завдяки невтомному використанню людського генія в емпіричних, технічних чи гуманітарних науках⁹⁴⁷. Сьогодні, «передовсім за допомогою науки і техніки, людина поширила і продовжує поширювати свою владу майже на всю природу»⁹⁴⁸.*

Адже людині, «створеній на образ Божий, було сказано порядкувати світом у праведності і святості, підкорюючи собі землю з

⁹⁴⁶ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 15: AAS 58 (1966), 1036.

⁹⁴⁷ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 15: AAS 58 (1966), 1036.

⁹⁴⁸ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 33: AAS 58 (1966), 1052.

усім, що на ній, та, визнаючи Бога Творцем усього, співвідносити себе саму і сукупність речей з Ним, щоб коли людині підкориться все, величним стало ім'я Боже на всій землі. [Собор вчить, що] з плином століть люди намагаються поліпшити умови свого життя, докладаючи неабияких особистих і колективних зусиль. Таку людську діяльність віруючі сприймають як суголосну Божій волі»⁹⁴⁹.

457. Досягнення науки і техніки самі по собі позитивні. «Християни не вважають, що справи, які люди здійснюють завдяки своєму хисту і силі, протирічать Богу, а розумне створіння змагається з Творцем. Навпаки, вони переконані, що здобутки людства – це знак Божої благодаті і плід Його незбагненого плану»⁹⁵⁰. Отці Собору також наголошують: «чим більшої могутності набуває людська влада, тим більшою стає особиста і колективна відповідальність людей»⁹⁵¹, а кожна людська діяльність мусить відповідати Божому задуму і волі, істинному благові людства⁹⁵². Таким чином, Учителство неодноразово підкреслювало, що Католицька Церква в жодному разі не опирається прогресу⁹⁵³. Навпаки, вона вважає «науку і техніку чудовим плодом людської творчої діяльності, здатністю до якої людину наділив Бог, бо вони дали всьому людству дивовижні можливості, якими всі ми з вдячністю користуємось»⁹⁵⁴. Тому «як віруючі люди, що вбачають “добро” в природі, створеній Богом, ми радіємо технічному та економічному прогресові, який здійснюється завдяки людському розуму»⁹⁵⁵.

458. Судження Вчителства щодо науки і техніки загалом можна використати у сфері навколишнього середовища і сільського господарства. Церква високо цінує «переваги, які маємо – і які ще мо-

⁹⁴⁹ П Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 34: AAS 58 (1966), 1052.

⁹⁵⁰ П Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 34: AAS 58 (1966), 1053.

⁹⁵¹ П Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 34: AAS 58 (1966), 1053.

⁹⁵² Пор. П Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 35: AAS 58 (1966), 1053.

⁹⁵³ Пор. Іван Павло II, *Промова під час візиту до Mercy Maternity Hospital*, Мельбурн (28 листопада 1986 р.): *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 9 грудня 1986 р., с. 13.

⁹⁵⁴ Іван Павло II, *Промова на зустрічі з науковцями і представниками Університету Організації Об'єднаних Націй*, Хіросіма (25 лютого 1981 р.), 3: AAS 73 (1981), 422.

⁹⁵⁵ Іван Павло II, *Промова на зустрічі з робітниками майстерень Olivetti в Іврєї*, Італія (19 березня 1990 р.), 5: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 26 березня 1990 р., с. 7.

жемо отримати в майбутньому – завдяки дослідженням і використанню молекулярної біології, яку доповнюють інші дисципліни – такі, як генетика та її технічне застосування в сільському господарстві і промисловості»⁹⁵⁶. Дійсно, техніка, «якщо її належно застосовувати, може бути безцінним засобом для вирішення багатьох серйозних проблем – у першу чергу, проблем, пов'язаних із голодом та хворобами – завдяки розведенню різних видів рослин, досконаліших і витриваліших, а також завдяки виробництву цінних ліків»⁹⁵⁷. Однак необхідно вкотре підкреслити значення «правильного застосування», адже «ми знаємо, що цей потенціал не нейтральний: його використання може спричиняти як прогрес, так і деградацію людини»⁹⁵⁸. Тому «необхідно бути розсудливим і уважно аналізувати природу, мету та засоби різних прикладних технологій»⁹⁵⁹. Задля цього науковці повинні «використовувати свої дослідницькі і технічні вміння на користь людству»⁹⁶⁰, проявляти здатність підпорядкувати їх «моральним принципам і цінностям, які поважають і утверджують людську гідність»⁹⁶¹.

459. *Основний орієнтир для будь-якого застосування науки і техніки – повага до людей, яка повинна супроводжуватися належною повагою до інших живих створінь.* Намірюючись якимось змінити їх, «слід зважати на природу кожної істоти, а також на її взаємозв'язок з упорядкованою системою»⁹⁶². Таким чином, величезні можливості біологічних досліджень викликають неабияке занепокоєння,

⁹⁵⁶ Іван Павло II, *Звернення до Папської академії наук* (3 жовтня 1981 р.), 3: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 12 жовтня 1981 р., с. 4.

⁹⁵⁷ Іван Павло II, *Звернення до учасників з'їзду, організованого Національною академією наук з нагоди двохсотліття її заснування* (21 вересня 1982 р.), 4: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 4 жовтня 1982 р., с. 3.

⁹⁵⁸ Іван Павло II, *Промова на зустрічі з науковцями і представниками Університету Організації Об'єднаних Націй, Хіросіма* (25 лютого 1981 р.), 3: *AAS* 73 (1981), 422.

⁹⁵⁹ Іван Павло II, *Промова на зустрічі з робітниками майстерень «Olivetti» в Іврєї, Італія* (19 березня 1990), 4: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 26 березня 1990 р., с. 7.

⁹⁶⁰ Іван Павло II, *Проповідь під час Служби Божої у Victorian Racing Club, Мельбурн* (26 листопада 1986 р.), 11: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, IX, 2 (1986), 1730.

⁹⁶¹ Іван Павло II, *Звернення до Папської академії наук* (23 жовтня 1982 р.), 6: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, V, 3 (1982), 892-893.

⁹⁶² Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 34: *AAS* 80 (1988), 559.

адже «ми ще не можемо оцінити розміри шкоди, завданої природі внаслідок безсистемних генетичних маніпуляцій і необачного вироощування нових форм рослинного і тваринного життя, не кажучи вже про неприпустимі експерименти з прямим втручанням у процес зародження людського життя»⁹⁶³. Справді, «тепер уже ясно, що застосування деяких винаходів у промисловості і сільському господарстві спричинило шкідливі довготривалі наслідки. Мусимо усвідомити, що не можна втручатися в одну зі сфер екосистеми, без урахування наслідків такого втручання для інших сфер і добробуту майбутніх поколінь»⁹⁶⁴.

460. *Отже, людина повинна пам'ятати, що її здатність «перетворювати і, в якомусь сенсі, творити світ власною працею... ґрунтується на тому, що Бог перший передав нам у дар усі сотворені Ним речі»⁹⁶⁵. Їй не слід «на власний розсуд розпоряджатися землею, без жодних обмежень підпорядковуючи її своїй волі, начебто земля не отримала властиву форму та наперед визначену Богом долю, що їх людина може розвинути, однак не повинна спотворити»⁹⁶⁶. Чинячи так, «замість того, щоб співпрацювати з Богом у справі сотворіння, людина підміняє собою Бога, що, врешті-решт, призводить до бунту природи, адже людина з її управителя перетворюється на тирана»⁹⁶⁷.*

Якщо людське втручання в природу не містить зловживань і не завдає їй шкоди, то можна сказати, що людина «втручається не для того, щоб змінити природу, а задля розвитку, згідно з її сутністю сотворіння, яке вгодне Богові. Працюючи у цій, очевидно, делікатній сфері, дослідник здійснює задум Божий. Господь побажав, щоб людина була царем створіння»⁹⁶⁸. Зрештою, Сам Бог робить людям честь, дозволяючи співпрацювати з Ним у справі сотворіння.

⁹⁶³ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1990 р.), 7: *AAS* 82 (1990), 151.

⁹⁶⁴ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1990 р.), 6: *AAS* 82 (1990), 150.

⁹⁶⁵ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 37: *AAS* 83 (1991), 840.

⁹⁶⁶ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 37: *AAS* 83 (1991), 840.

⁹⁶⁷ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 37: *AAS* 83 (1991), 840.

⁹⁶⁸ Іван Павло II, *Промова на XXXV Генеральній асамблеї Всесвітньої медичної асоціації* (29 жовтня 1983 р.): *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 5 грудня 1986 р., с. 11.

III. КРИЗА У ВІДНОСИНАХ МІЖ ЛЮДИНОЮ І ДОВКІЛЛЯМ

461. *Біблійне послання і Вчительство Церкви – визначальні орієнтири для оцінки проблем у відносинах між людиною і довкіллям*⁹⁶⁹. Основна причина цих проблем полягає в тому, що людина зазіхає на безумовну владу над створеними речами, нехтуючи моральними нормами, які повинні керувати будь-якою людською діяльністю.

Схильність до «нерозсудливої»⁹⁷⁰ експлуатації ресурсів – це наслідок тривалого історичного і культурного процесу. «Сучасна ера – свідок того, як збільшуються можливості людини змінювати світ. Завоювання й експлуатація ресурсів стають домінуючими й агресивнішими, сягаючи точки, де під загрозою опиняється гостинність довкілля: ставлячись до довкілля як до “ресурсу”, ми ризикуємо знищити довкілля як “оселю”. Іноді здається, що потужність засобів перетворення, якими володіє технологічна цивілізація, порушує рівновагу між людиною і довкіллям, сягаючи критичної межі»⁹⁷¹.

462. *Природа здається знаряддям у руках людини, реальністю, якою вона постійно повинна маніпулювати, особливо за допомогою технологій.* Опіраючись на припущення, – яке виявилось хибним, – що кількість енергії та ресурсів невичерпна, що їх можна швидко відновити, а отже, легко усунути негативні наслідки експлуатації природного порядку, поширилася редуціоністська концепція, яка розглядає світ крізь призму механістичних термінів, а розвиток – крізь призму споживацьких. Перевага надається тому, щоб «робити» і «мати», а не «бути», і це призводить до глибоких форм відчуження людини⁹⁷².

Такі погляди походять не з науково-технічних досліджень, а із сциєнтизму і технократичної ідеології, які прагнуть підпорядкувати ці дослідження. Наукові і технічні здобутки не усувають потребу у

⁹⁶⁹ Пор. Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 21: AAS 63 (1971), 416-417.

⁹⁷⁰ Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 21: AAS 63 (1971), 417.

⁹⁷¹ Іван Павло II, *Звернення до учасників З'їзду з питань довкілля і здоров'я* (24 березня 1997 р.), 2: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 9 квітня 1997 р., с. 2.

⁹⁷² Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 28: AAS 80 (1988), 548-550.

трансцендентному і як такі не спричиняють радикальної секуляризації, що веде до нігілізму. З розвитком наукового і технічного прогресу вони набувають все більшого значення і загострюється вимога поважати трансцендентний вимір людини і самого творіння.

463. *Правильне бачення довкілля запобігає утилітаристському зведенню природи до звичайного об'єкта маніпуляцій та експлуатації. Водночас, не слід абсолютизувати природу і вивищувати її гідність над гідністю людської особи. У такому разі можна дійти до обоження природи чи землі, що характерно для деяких екологічних рухів, які прагнуть, щоб їхнім поглядам надавали інституційного статусу з міжнародними гарантіями*⁹⁷³.

*Поштовхом для заперечення Вчительством концепції довкілля, яка базується на екоцентризмі і біоцентризмі, став той факт, що «ця теорія пропонує знищити онтологічну й аксіологічну різницю між людьми та іншими живими істотами, розглядаючи біосферу як біотичну єдність, недиференційовану за цінністю. Таким чином, вища відповідальність людини може бути скасована на користь егалітарного уявлення про “гідність” усіх живих істот»*⁹⁷⁴.

464. *Бачення людини і речей, позбавлене будь-якого зв'язку із трансцендентністю, призвело до відмови від концепції сотворіння і до визнання за людиною і природою абсолютної автономності. Отож зв'язки, які поєднували світ з Богом, обірвалися. Цей розрив спричинив також відокремлення людини від світу, більше того, збіднив її ідентичність. Людина почала мислити себе чужою стосовно середовища, в якому живе. Наслідки цього очевидні: «саме зв'язок людини з Богом визначає її взаємини зі своїми ближніми і з власним довкіллям. Властиво тому християнська культура завжди бачила в творіннях, що оточують людину, дари Божі, які необхідно обробляти й охороняти, складаючи дяку Творцеві. Зокрема, бенедиктинська і францисканська духовність свідчить про таку спорідненість людини зі створеним середовищем, виховуючи в неї пова-*

⁹⁷³ Пор., наприклад, Папська Рада з культури – Папська Рада з міжрелігійного діалогу, *Ісус Христос – Давець води живої. Християнські роздуми над New Age*, Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 2003, с. 33.

⁹⁷⁴ Іван Павло II, *Звернення до учасників З'їзду з питань довкілля і здоров'я* (24 березня 1997), 5: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 9 квітня 1997, с. 2.

гу до кожної реалії навколишнього світу»⁹⁷⁵. Слід наполегливо підкреслювати внутрішній зв'язок між екологією довкілля і «екологією людини»⁹⁷⁶.

465. *Учительство робить акцент на відповідальності людини за збереження цілісного і здорового середовища для всіх*⁹⁷⁷. «Якщо людству вдасться поєднати наукові можливості і тверді етичні засади, воно зможе розвивати довкілля як власну оселю і як ресурс для людини і всіх людей, зможе усунути причини забруднення і гарантувати належні гігієнічні і здорові умови як малим групам, так і великим людським поселенням. Технологія, що забруднює, може також очищати, виробництво, що нагромаджує, може також справедливо розподіляти, якщо запанує етика поваги до життя і людської гідності, до прав теперішніх і майбутніх поколінь»⁹⁷⁸.

IV. СПІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

а. Довкілля як колективне благо

466. *Турбота про довкілля – виклик для всього людства. Це спільний і універсальний обов'язок поважати спільне благо*⁹⁷⁹, призначене для всіх, обов'язок, який не дозволяє, щоб хтось «безкарно використовував різні категорії істот, живих чи неживих, – тварин, рослини і природні елементи – на свій розсуд, керуючись власними економічними потребами»⁹⁸⁰. Слід збільшувати цю відповідальність, виходячи з глобального характеру сучасної екологічної кризи і неминучої потреби глобально протидіяти їй, оскільки всі створіння взаємозалежні у всесвітньому порядку, який встановив Творець.

⁹⁷⁵ Іван Павло II, *Звернення до учасників З'їзду з питань довкілля і здоров'я* (24 березня 1997), 4: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 9 квітня 1997, с. 2.

⁹⁷⁶ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 38: *AAS* 83 (1991), 841.

⁹⁷⁷ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 34: *AAS* 80 (1988), 559-560.

⁹⁷⁸ Іван Павло II, *Звернення до учасників З'їзду з питань довкілля і здоров'я* (24 березня 1997 р.), 5: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 9 квітня 1997 р., с. 2.

⁹⁷⁹ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 40: *AAS* 83 (1991), 843.

⁹⁸⁰ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 34: *AAS* 80 (1988), 559.

«Необхідно зважати на природу кожної істоти і на її взаємозв'язок у впорядкованій системі, яка зветься космос»⁹⁸¹.

Ця перспектива набуває особливого значення, якщо ми розглядаємо, у контексті тісних взаємозв'язків між різними частинами екосистеми, *цінність біологічної різноманітності для довкілля*. Необхідно відповідально ставитись до цієї різноманітності й захищати її, адже це надзвичайне багатство для всього людства. Тоді кожен легко зрозуміє, наприклад, важливість Амазонського регіону, «одного з найбільш цінних у світі, завдяки його біологічній різноманітності, яка робить цей регіон життєво важливим для підтримки рівноваги у навколишньому середовищі всієї планети»⁹⁸². Ліси допомагають зберегти природну рівновагу, необхідну для життя⁹⁸³. Їхнє знищення, зокрема навмисними підпалами, прискорює процес опустелення, що загрожує водним запасам, і становить небезпеку для життя багатьох корінних народів і для добробуту майбутніх поколінь. Усі люди та інституції мають відчувати відповідальність за захист лісових скарбів і, якщо є необхідність, реалізовувати відповідні програми з відновлення лісових масивів.

467. *Відповідальність за довкілля, спільну спадщину людства, поширюється не лише на вимоги нинішньої, а й майбутньої доби.* «Ми отримали спадщину від минулих поколінь і користалися з праці наших сучасників. Тому ми відповідальні перед усіма і не можемо не піклуватися про тих, хто прийде після нас, щоб збільшити людський рід»⁹⁸⁴. *Йдеться про відповідальність теперішніх поколінь перед майбутніми*⁹⁸⁵, яку покладено як на окремі держави, так і на міжнародне співтовариство.

468. *Відповідальність за довкілля повинна також мати належне відображення у правовому полі.* Необхідно, щоб міжнародне спів-

⁹⁸¹ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 34: AAS 80 (1988), 559.

⁹⁸² Іван Павло II, апост. повч. *Ecclesia in America*, 25: AAS 91 (1999) 760.

⁹⁸³ Пор. Іван Павло II, *Проповідь з нагоди свята св. Івана Гуалберто*, Валь Вісденд, Італія (12 липня 1987 р.): *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, X, 3 (1987) 67.

⁹⁸⁴ Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 17: AAS 59 (1967), 266.

⁹⁸⁵ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 37: AAS 83 (1991), 840.

товариство створило єдині правила, які дозволять державам здійснювати ефективний контроль за різними видами діяльності, що негативно впливають на довкілля, і захищати екосистему, запобігаючи можливим катастрофам. «Держава в межах власної території повинна докладати великих зусиль, аби запобігти погіршенню стану атмосфери і біосфери, ретельно відслідковуючи, зокрема, наслідки нових технологічних і наукових розробок, ...гарантуючи своїм громадянам, що ті не постраждають від шкідливих забруднень і токсичних відходів»⁹⁸⁶.

Юридичний зміст «права на безпечне і здорове природне середовище»⁹⁸⁷ поступово увиразнюється під тиском громадської думки, яка турбується про те, щоб дисциплінувати використання створених благ відповідно до вимог спільного блага, та під тиском спільного прагнення покарати тих, хто забруднює навколишнє середовище. Однак лише юридичних заходів недостатньо⁹⁸⁸. Вони повинні супроводжуватися зростанням почуття відповідальності, а також змінами у менталітеті і способі життя.

469. *Влада, яка покликана приймати рішення, коли виникає небезпека у сфері здоров'я і довкілля, іноді стикається з тим, що доступні наукові дані суперечливі чи їх просто недостатньо. Тому може виникнути доцільність здійснити оцінку, виходячи з «принципу запобігання», який полягає у тому, щоб керуватися не жорсткими правилами, а визначеними орієнтирами в ситуаціях невпевності.* Він вказує на необхідність прийняти тимчасові рішення, які можуть зазнати змін, коли з'являться нові факти. Такі рішення мають бути пропорційні до заходів, які приймалися у зв'язку з іншими ризиками. Попереджувальна політика, яка ґрунтується на принципі запобігання, вимагає, щоб рішення приймалися на основі аналізу ризиків і переваг, можливих у кожній з альтернативних ситуацій, включаючи рішення не втручатися. Цей підхід пов'язаний з вимогою за-

⁹⁸⁶ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1990 р.), 9: AAS 82 (1990), 152.

⁹⁸⁷ Іван Павло II, *Звернення до Європейської комісії і Європейського суду з прав людини*, Страсбург (8 жовтня 1988 р.), 5: AAS 81 (1989), 685; пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1999 р.), 10: AAS 91 (1999), 384-385.

⁹⁸⁸ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1999 р.), 10: AAS 91 (1999), 384-385.

охочувати всі зусилля, спрямовані на поглиблення знань; необхідно також усвідомлювати, що наука не здатна зробити швидкі висновки про відсутність ризиків. У ситуаціях непевності і нестабільності дуже важливо, щоб процес прийняття рішень був прозорим.

470. Плануючи економічний розвиток, особливо необхідно враховувати «потребу поважати цілісність природи і її цикли»⁹⁸⁹, адже природні ресурси обмежені, а деякі невідновні. Сучасні темпи їхнього використання суттєво впливають на наявність деяких ресурсів як сьогодні, так і в майбутньому⁹⁹⁰. Вирішення екологічних проблем вимагає, щоб суб'єкти економічної діяльності з більшою повагою ставилися до навколишнього середовища, узгоджуючи необхідність економічного розвитку з необхідністю захисту довкілля. *У будь-якій економічній діяльності, де використовуються природні ресурси, потрібно приділяти належну увагу захисту довкілля і передбачати на це витрати*, які становлять «важливу частку вартості економічної діяльності»⁹⁹¹. У цьому контексті необхідно зважати на зв'язок між людською діяльністю і *кліматичними змінами*, які, враховуючи їхню складність, слід постійно і своєчасно відстежувати на науковому, політичному і правовому, національному і міжнародному рівнях. Клімат – це благо, яке потрібно захищати і яке нагадує споживачам і суб'єктам промислової діяльності про високий рівень відповідальності за їхню поведінку⁹⁹².

Економіка, яка з повагою ставиться до довкілля, орієнтується не тільки на максимізацію прибутків, оскільки не можна забезпечити охорону довкілля лише на основі фінансових підрахунків витрат і прибутків. Довкілля – це одне з тих благ, які неможливо захистити і підтримати ринковими механізмами⁹⁹³. Усі країни, зокрема розвинуті, повинні усвідомити, наскільки невідкладний їхній обов'язок переглянути використання природних ресурсів. Треба

⁹⁸⁹ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 26: AAS 80 (1988), 546.

⁹⁹⁰ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 34: AAS 80 (1988), 559-560.

⁹⁹¹ Іван Павло II, *Звернення до XXV Генеральної конференції продовольчої і сільськогосподарської організації при ООН* (16 листопада 1989 р.), 8: AAS 82 (1990), 673.

⁹⁹² Пор. Іван Павло II, *Звернення до дослідницької групи Папської академії наук* (6 листопада 1987 р.): *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, X, 3 (1987) 1018-1020.

⁹⁹³ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 40: AAS 83 (1991), 843.

ефективно заохочувати пошук інновацій, які зменшать вплив виробництва і споживання товарів на довкілля.

Особливу увагу потрібно приділити складному питанню *енергетичних ресурсів*⁹⁹⁴. Невідновні ресурси, які використовують високорозвинуті промислові країни і країни, котрі нещодавно пройшли індустріалізацію, слід поставити на службу всьому людству. В моральній перспективі, що опирається на засади рівності і солідарності між поколіннями, потрібно також продовжувати, послуговуючись внеском наукової спільноти, пошук нових джерел енергії, розвивати альтернативні джерела і підвищувати рівень безпеки ядерної енергії⁹⁹⁵. Використання енергії, пов'язане з проблемами розвитку і довкілля, вимагає політичної відповідальності держав, міжнародного співтовариства та економічних суб'єктів. Висвітлювати цю відповідальність і керувати нею повинно постійне прагнення до універсального спільного блага.

471. *Зв'язок корінних народів з власною землею і її ресурсами заслуговує особливої уваги, оскільки він – основний вияв їхньої ідентичності*⁹⁹⁶. Внаслідок потужних агропромислових інтересів чи процесів асиміляції й урбанізації багато народів уже втратили чи ризикують втратити землі, на яких вони живуть⁹⁹⁷ і з якими пов'язаний сенс їхнього існування⁹⁹⁸. Необхідно належним чином захищати права корінних народів⁹⁹⁹, що показують приклад, як жити в гармонії з до-

⁹⁹⁴ Пор. Іван Павло II, *Звернення до учасників Пленарних зборів Папської академії наук* (28 жовтня 1994 р.): *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XVII, 2 (1994) 567-568.

⁹⁹⁵ Пор. Іван Павло II, *Звернення до учасників Симпозіуму з фізики* (18 грудня 1992 р.): *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, V, 3 (1982), 1631-1634.

⁹⁹⁶ Пор. Іван Павло II, *Звернення до корінних жителів Амазонської долини, Манаус* (10 липня 1980 р.): *AAS* 72 (1980), 960-961.

⁹⁹⁷ Пор. Іван Павло II, *Проповідь під час Літургії Слова для корінних жителів перуанської Амазонської долини* (5 лютого 1985 р.), 4: *AAS* 77 (1985), 897-898; пор. також Папська Рада «Справедливість і мир», *Задля кращого розподілу землі. Виклик аграрної реформи* (23 листопада 1997 р.), 11, Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 1997, стор. 15-16.

⁹⁹⁸ Пор. Іван Павло II, *Звернення до корінних жителів Австралії* (29 листопада 1986 р.), 4: *AAS* 79 (1987), 974-975.

⁹⁹⁹ Пор. Іван Павло II, *Звернення до корінних жителів Гватемали* (7 березня 1983 р.), 4: *AAS* 75 (1983), 742-743; Іван Павло II, *Звернення до корінних жителів Канади* (18 вересня 1984 р.), 7-8: *AAS* 77 (1988), 421-422; Іван Павло II, *Звернення до корінних жителів Еквадору* (31 січня 1985 р.), II, 1: *AAS* 77 (1985), 861; Іван Павло II, *Звернення до корінних жителів Австралії* (29 листопада 1986 р.), 10: *AAS* 79 (1987), 976-977.

вкіллям, яке вони навчилися пізнавати і захищати¹⁰⁰⁰. Їхній винятковий досвід, незамінне багатство для всього людства, може бути втрачений разом із середовищем, з якого він бере початок.

б. Використання біотехнологій

472. *Останнім часом виникло питання, як використати нові біотехнології у сільському господарстві, тваринництві, медицині та охороні довкілля. Нові можливості, які пропонують сучасні біологічні та біогенетичні технології, з одного боку, становлять джерело надії та ентузіазму, а з іншого, викликають занепокоєння та ворожість.* Використання різних біотехнологій, їхня моральна прийнятність, їхні наслідки для людського здоров'я, вплив на довкілля і економіку – предмет ретельного вивчення і запеклих дискусій. Ці спірні питання належать до компетенції науковців і дослідників, політиків та юристів, економістів і фахівців з довкілля, а також виробників і споживачів. Християни не байдужі до цих проблем, оскільки усвідомлюють важливість загрозованих цінностей¹⁰⁰¹.

473. *Християнська концепція створіння передбачає позитивне ставлення до втручання людини в природу, яка включає в себе й інші живі істоти, але водночас рішуче вимагає відповідальності¹⁰⁰².* Адже природа – не священна чи божественна дійсність, на яку людина не може впливати. Природа – це дар Творця спільноті людей, який Він довірив їхній відповідальності і розумному використанню. Тому людина не чинить протизаконно, коли з повагою до порядку, краси та корисності окремих живих істот і їхньої ролі в екосистемі змінює деякі їхні характеристики та якості. Втручання людини стає ганебним, якщо воно завдає шкоди живим істотам чи природному середовищу, і гідне похвали, коли спрямоване на покращення ситуації. *Етична проблема полягає не лише у припусти-*

¹⁰⁰⁰ Пор. Іван Павло II, *Звернення до корінних жителів Австралії* (29 листопада 1986 р.), 4: *AAS* 79 (1987), 974-975; Іван Павло II, *Звернення до корінних американців* (14 вересня 1987 р.), 4: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 21 вересня 1987 р., с. 21.

¹⁰⁰¹ Пор. Папська академія «За життя», *Тваринні і рослинні біотехнології: нові кордони і нова відповідальність*, Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 1999.

¹⁰⁰² Пор. Іван Павло II, *Звернення до Папської академії наук* (23 жовтня 1982 р.), 6: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, V, 3 (1982), 892-893.

мості використання біологічних та біогенетичних технологій: як і в будь-якій сфері людської діяльності, тут потрібно точно оцінити їхню реальну користь і можливі наслідки та ризики. Не слід діяти легковажно і безвідповідально там, де науково-технологічні втручання спричиняють сильний та поширений вплив на живі організми, який може мати суттєві наслідки в довготривалій перспективі.

474. Сучасні біотехнології впливають на соціальне, економічне і політичне життя на місцевому, національному і міжнародному рівнях. Їх необхідно оцінювати відповідно до етичних критеріїв, які повинні завжди спрямовувати людську діяльність і відносини в соціальній, економічній і політичній сферах¹⁰⁰³, а також – передовсім – відповідно до критеріїв справедливості і солідарності. Особливо цими критеріями мають керуватись окремі особи і групи, що займаються дослідженнями і торгівлею в галузі біотехнологій. У кожному разі, слід уникати помилкового переконання, що лише поширення досягнень у сфері біотехнологій може вирішити невідкладні проблеми бідності і недостатнього розвитку, з якими ще стикаються багато країн на планеті.

475. У дусі міжнародної солідарності можна застосовувати різноманітні заходи щодо використання біотехнологій. Перш за все, потрібно полегшити справедливий торговельний обмін, звільнивши його від нечесних угод. Але сприяння розвитку найбільш знедолених народів не буде справжнє та ефективне, якщо обмежиться обміном товарів. Потрібно сприяти розвитку необхідної наукової і технологічної незалежності цих народів, заохочуючи обмін науковими і технічними знаннями і запроваджуючи технології в країни, що розвиваються.

476. Проявляти солідарність – це також закликати до відповідальності країни, що розвиваються, зокрема їхніх політичних лідерів. Вони мусять здійснювати торговельну політику, яка буде сприятливою для їхніх народів, і обмін технологіями, що здатні покращити постачання продовольства та охорону здоров'я. Ці країни повинні збільшити капіталовкладення в наукові дослідження, звертаючи

¹⁰⁰³ Пор. Іван Павло II, *Звернення до Папської академії наук* (3 жовтня 1981 р.): AAS 73 (1981), 668-672.

увагу на особливі характеристики і потреби, притаманні даній території та населенню, і пам'ятати, що деякі корисні дослідження в сфері біотехнології потребують відносно малих капіталовкладень. Задля цього слід створити національні організації, які б захищали спільне благо, відповідально керуючи ризиками.

477. Науковці і фахівці, що працюють у галузі біотехнологій, покликані розумно та наполегливо шукати найкращі розв'язання серйозних і невідкладних проблем, пов'язаних із постачанням продовольства та охороною здоров'я. Вони мусять пам'ятати, що у своїй діяльності використовують живий і неживий матеріал, що належить людській спадщині і майбутнім поколінням. Для віруючих це дар Бога, ввірений людському розуму та свободі, які також є дарами з небес. Науковці повинні використовувати свої сили та знання у дослідженнях, керуючись чистим і чесним сумлінням¹⁰⁰⁴.

478. Підприємці і керівники громадських організацій, які займаються дослідженнями, виробництвом і продажем товарів, створених завдяки новим біотехнологіям, повинні дбати не лише про законний прибуток, а й про спільне благо. Цей принцип набуває для будь-якої економічної діяльності особливої ваги, коли йдеться про забезпечення їжею, лікування, охорону здоров'я та довкілля. Своїми рішеннями підприємці і керівники громадських організацій можуть спрямовувати розвиток біотехнологій таким чином, аби досягти чималих успіхів у боротьбі з голодом, зокрема в найбідніших країнах, боротьбі з хворобами, а також в охороні екосистеми, нашої загальної спадщини.

479. Політики, законодавці і члени державної адміністрації відповідальні за визначення потенційної користі та можливих ризиків, пов'язаних із використанням біотехнологій. Вони не повинні приймати рішення, на національному чи міжнародному рівнях, під тиском чийось інтересів. Органи державної влади мають сприяти

¹⁰⁰⁴ Пор. Іван Павло II, *Звернення до Папської академії наук* (23 жовтня 1982 р.): *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, V, 3 (1982), 889-893. Іван Павло II, *Звернення до учасників 3'їзду, організованого Національною академією наук з нагоди двохсотліття її заснування* (21 вересня 1982 р.): *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, V, 3 (1982), 511-515.

поширенню правдивої інформації серед громадськості і приймати рішення, які відповідають спільному благу.

480. *На тих, хто керує інформаційним простором, також покладається важливе завдання, реалізація якого вимагає розсудливості й об'єктивності.* Суспільство потребує повної й об'єктивної інформації, яка допоможе громадянам сформувавши правильну думку про продукти біотехнологій, які в майбутньому вони, можливо, споживатимуть. Необхідно уникати спокуси поширювати з великим ентузіазмом чи невиправданим панікерством неповну інформацію.

в. Довкілля та розподіл благ

481. *Соціальна доктрина Церкви вчить, що кожен з нас мусить мудро використовувати блага землі, створені Богом; їх необхідно чесно розподіляти у дусі справедливості і милосердя.* Слід також запобігати несправедливому і надмірному нагромадженню ресурсів: жадібності, індивідуальна чи колективна, суперечить порядку творіння¹⁰⁰⁵. Сучасні екологічні проблеми набули глобального характеру, і тому їхнє ефективне вирішення залежить виключно від міжнародного співробітництва, яке здатне забезпечити більш координоване використання земних ресурсів.

482. *Екологічна криза і бідність становлять заплутаний і трагічний вузол, який можна розв'язати завдяки принципу універсального призначення благ, що слугує фундаментальним моральним і культурним орієнтиром для цього.* Сучасна екологічна криза найбільше вражає бідні країни – і тому, що вони живуть на землях, схильних до ерозії і опустелення чи втягнуті у збройні конфлікти або примусової імміграції, і тому, що вони не мають економічних і технологічних засобів, аби захистити себе від різного лиха.

Чимало бідних людей проживає на забруднених околицях великих міст у випадкових оселях чи у великих трущобах, що скла-

¹⁰⁰⁵ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 69: AAS 58 (1966), 1090-1092; Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 22: AAS 59 (1967), 268.

даються з аварійних, небезпечних для життя будинків (*slums, bidonvilles, barrios, favelas*). Якщо цих людей потрібно переселити, слід заздалегідь належним чином поінформувати їх і запропонувати гідну оселю, аби не завдавати їм додаткових страждань, і залучити їх безпосередньо до цього процесу.

Крім того, не можна забувати про країни, які страждають від несправедливих правил міжнародної торгівлі і від нестачі капіталовкладень, а також часто додатково потерпають від зобов'язань щодо зовнішнього боргу. Тож голод і бідність неминуче сприяють інтенсивній і надмірній експлуатації довілля.

483. *Тісний зв'язок між розвитком найбідніших країн, демографічними змінами і належним використанням довілля не може слугувати причиною для політичних і економічних рішень, що суперечать гідності людської особи. У розвинутих країнах відбувається «зниження рівня народжуваності, що призводить до старіння населення і нездатності до біологічного відновлення»¹⁰⁰⁶. Натомість у країнах, що розвиваються, ситуація інша – спостерігається очевидний демографічний ріст. Якщо правда, що нерівномірний розподіл населення і ресурсів перешкоджає розвитку і належному використанню довілля, то слід ствердити, що демографічний ріст цілком сумісний із цілісним і солідарним розвитком¹⁰⁰⁷. «Усі погоджуються з тим, що демографічна політика – це лише частина стратегії всесвітнього розвитку. А отже, у будь-яких обговореннях демографічної політики необхідно зважати на теперішній і майбутній розвиток народів і регіонів. Водночас, неможливо залишити поза увагою значення терміну “розвиток”. Будь-який розвиток, що заслуговує на цю назву, повинен бути цілісним, тобто спрямованим на істинне благо кожної особи і цілої особи»¹⁰⁰⁸.*

484. *Принцип загального призначення благ стосується, звісно, і води, яка в Святому Письмі символізує очищення (пор. Пс 51, 4; Йн 13, 8) і життя (пор. Йн 3, 5; Гал 3, 27). «Вода як дар Божий – життєво*

¹⁰⁰⁶ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 25: AAS 80 (1988), 543; *пор.* Іван Павло II, енци. *Evangelium Vitae*, 16: AAS 87 (1995), 418.

¹⁰⁰⁷ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 25: AAS 80 (1988), 543-544.

¹⁰⁰⁸ Іван Павло II, *Послання до Нафіз Садик, Генерального секретаря Міжнародної конференції з народонаселення і розвитку* (18 березня 1994), 3: AAS 87 (1995), 191.

важливий елемент, тому кожний має право на неї»¹⁰⁰⁹. Використання води і послуги, із цим пов'язані, мають задовольняти потреби всіх, зокрема тих, хто живе в бідності. Обмежений доступ до питної води завдає шкоди добробуту великої кількості людей і часто спричиняє захворювання, страждання, конфлікти, бідність і навіть смерть. Для належного вирішення цієї проблеми її «необхідно розглядати з позиції морального критерію цінності життя і поваги прав і гідності кожної людини»¹⁰¹⁰.

485. *До води, уже через саму її природу, не можна ставитися як до звичайного товару; її слід використовувати раціонально і солідарно.* Традиційно розподіл води входить у коло повноважень державних закладів, оскільки воду зажди вважали суспільним благом. Якщо ж цим займається приватний сектор, вода все одно має бути суспільним благом. *Право на воду*¹⁰¹¹, як і всі права людей, ґрунтується на людській гідності, а не лише на кількісних розрахунках; воду не можна розглядати тільки як економічне благо. Без води немає життя. Тому право на воду – загальне і невід'ємне.

г. Нові способи життя

486. *Серйозні екологічні проблеми закликають змінити менталітет і творити новий спосіб життя*¹⁰¹², щоб «пошук істини, краси, добра і спілкування з іншими заради спільного блага став визначальним у питаннях споживання, заощадження чи інвестицій»¹⁰¹³. Такий спосіб життя повинен відповідати духові тверезо-

¹⁰⁰⁹ Іван Павло II, *Послання до кардинала Джеральдо Майсла Аньєло з нагоди проведення Кампанії Братства Єпископською Конференцією Бразилії* (19 січня 2004 р.): *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 17 травня 2004 р., с. 3.

¹⁰¹⁰ Іван Павло II, *Послання до кардинала Джеральдо Майсла Аньєло з нагоди проведення Кампанії Братства Єпископською Конференцією Бразилії* (19 січня 2004 р.): *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 17 травня 2004 р., с. 3.

¹⁰¹¹ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2003 р.), 5: *AAS* 95 (2003), 343; Папська рада «Справедливість і мир», *Вода як життєво важливий елемент. Промова делегації Святого Престолу на III Всесвітньому форуму з питань води, Кіото, 16-23 березня 2003 р.*

¹⁰¹² Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 36: *AAS* 83 (1991), 838-840.

¹⁰¹³ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 36: *AAS* 83 (1991), 839.

сті, поміркованості і самодисципліни як на особистому, так і на суспільному рівнях. Необхідно відмовитися від логіки споживацтва і підтримувати такі форми сільськогосподарського і промислового виробництва, які поважають порядок створіння і задовольняють першочергові потреби всіх людей. Цей підхід, підкріплений усвідомленням взаємозалежності всіх жителів землі, призведе до усунення багатьох причин екологічних катастроф і гарантуватиме швидке реагування, якщо якесь лихо вразить народи і землі¹⁰¹⁴. Не можна розглядати екологічне питання тільки в жахливій перспективі нищення довкілля. Перш за все, воно має стати переконливою мотивацією для розвитку справжньої солідарності у світовому масштабі.

487. Перед усім створінням людина повинна почувати вдячність, бо ж світ насправді свідчить про Бога, Який його створив і підтримує. Якщо ж відкинути взаємини з Богом, то природа втратить свій глибинний сенс і збідніє. З іншого боку, якщо відкриємо природу в її сотвореному значенні, зможемо налагодити контакт із нею, зможемо зрозуміти її багате і символічне значення і таким чином збагнути тайну, яка відкриває нам шлях до Бога, Творця неба і землі. Світ постає перед людським зором як свідчення про Бога, як місце, де проявляється Його творча, провіденційна і визвольна сила.

¹⁰¹⁴ Пор. Іван Павло II, *Звернення до Центру ООН*, Найробі, Кенія (18 серпня 1985 р.), 5: AAS 78/1986), 92

Розділ одинадцятий

Зміцнення миру

І. БІБЛІЙНІ АСПЕКТИ

488. *Мир – не лише Божий дар людині та людський план, що відповідає Божому задуму, а й, насамперед, основна характеристика Бога: «Господь – мир» (Суд 6, 24). Створіння, як відображення Божої слави, прагне миру. Бог створив усе суще, і все створіння становить гармонійне ціле, яке є добром в усіх своїх проявах (пор. Бут 1, 4.10.18.21.25.31). Мир ґрунтується на первинних взаєминах між кожною людиною і Самим Богом – взаєминах, позначених довершеністю (пор. Бут 17, 1). Внаслідок добровільного вчинку людини, який змінив Божий порядок, у світ прийшло кровопролиття і поділ. Насилля проявилось у міжособистісних (пор. Бут 4, 1-16) і в суспільних відносинах (пор. Бут 11, 1-9). Мир і насилля не можуть співіснувати, і там де є насилля, не може бути Бога (пор. 1 Хр 22, 8-9).*

489. *У Біблійному Одкровенні мир – це щось набагато більше, ніж просто відсутність війни; мир надає повноти життю (пор. Мал 2, 5). Це не справа людських рук, а один з найбільших дарів Бога людям, який передбачає послух Божому задуму. Мир – результат Божого благословення Його народу: «Нехай Господь оберне обличчя Своє до тебе і дасть тобі мир!» (Чис 6, 26). Такий мир – джерело плодючості (пор. Іс 48, 19), добробуту (пор. Іс 48, 18), процвітання (пор. Іс 54, 13), відваги (пор. Лев 26, 6) і великої радості (пор. Прип 12, 20).*

490. *Мир – мета суспільного життя. Це щонайкраще засвідчує месіанське бачення миру: коли всі народи попрямують до Божого дому і*

Він навчить їх Своїм шляхам, вони ходитимуть дорогами миру (пор. Іс 2, 2-5). Сказано, що в месіанський вік усю природу опанує новий мир (пор. Іс 11, 6-9), а Сам Месія називатиметься «Князем миру» (Іс 9, 5). Там, де навіть частково є Його мир, ніхто більше не залякає народ Божий (пор. Соф 3, 13). Тоді мир буде тривалий, адже коли цар править згідно із Божою справедливістю, то розквітнуть праведність і мир «аж доки місяця» (Пс 72, 7). Бог палко прагне дати мир Своему народові: «про мир говорить до народу Свого і до Своїх побожних» (Пс 85, 9). Слухаючи, що Бог скаже Своему народові про мир, псалмоспівець чує такі слова: «Милосердя і вірність зустрілися разом, справедливість і мир поцілувались між собою» (Пс 85, 11).

491. *Обіцянка миру, яка червоною ниткою проходить через увесь Старий Завіт, здійснюється в Особі Ісуса.* Бо ж мир – головна месіанська характеристика, в якій поєднуються всі інші наслідки спасіння. Єврейське слово «шалом» передає всю цю цілковиту достатність в етимологічному значенні «повноти» (пор. Іс 9, 5 і далі; Міх 5, 1-4). Царство Месії – це властиво царство миру (пор. Іов 25, 2; Пс 29, 11; 37, 11; 72, 3.7; 85, 9.11; 119, 165; 125, 5, 128, 6; 147, 14; Пісн 8, 10; Іс 26, 3.12; 32, 17 і далі; 52, 7; 54, 10; 57, 19; 60, 17; 66, 12; Аг 2, 9; Зах 9, 10 та ін.). Ісус – «наш мир» (Еф 2, 14). Він зруйнував стіну ворожнечі, які розділяла людей, примиривши їх з Богом (пор. Еф 2, 14-16). Ці прості і переконливі слова святого Павла відкривають нам глибинну причину, яка спонукає християн до життя у мирі і до місії миру.

Перед Своєю смертю Ісус говорить про любов, яка єднає Його з Отцем, і про об'єднуючу силу, яку ця любов дає Його учням. Ця прощальна проповідь відкриває глибокий сенс Його життя і може вважатись основою Його вчення. Дар миру стає печаткою на його духовному заповіті: «Мир залишаю вам, Мій мир даю вам; не так, як світ дає, даю вам його» (Йн 14, 27). Такими ж будуть слова Воскреслого Господа; кожного разу, коли Він зустрічає Своїх учнів, вони чують від Нього привітання і дар миру: «Мир вам» (Лк 24, 36; Йн 20, 19.21.26).

492. Мир Христовий – це, насамперед, примирення з Отцем, яке здійснюється завдяки апостольській місії і яке бере свій початок із проголошення миру: «В який же дім не ввійшли б ви, скажіть пер-

ше: мир домові цьому!» (Лк 10,5; пор. Рим 1,7). *Мир – це також примирення з братами і сестрами*. Саме тому в молитві «Отче наш», якої вчить нас Ісус, прощення, що його просимо у Бога, пов'язане із прощенням, яке даруємо братам і сестрам: «Прости нам довги наші, як і ми прощаємо довжникам нашим» (Мт 6,12). Завдяки такому подвійному примиренню, християни можуть стати творцями миру, а отже, брати участь у Царстві Божому. Як каже Ісус: «Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться» (Мт 5,9).

493. *Прагнення миру ніколи не можна відокремлювати від проголошення Євангелія, яке і є словом, що звіщає мир* (пор. Діян 10, 36; пор. Еф 6, 15) *усім людям*. У центрі «Євангелія миру» (Еф 6, 15) залишається тайна хреста, бо мир – це плід жертви Христової (пор. Іс 53, 5, «Кара, що нас спасає, була на Ньому, і Його ранами ми вилікувані»). Розіп'ятий Ісус подолав поділи, відновлюючи мир і примирення саме через хрест, «убивши ворожнечу» (Еф 2, 16), і даруючи людству спасіння через Воскресіння.

II. МИР – ПЛІД СПРАВЕДЛИВОСТІ І ЛЮБОВІ

494. *Мир – цінність¹⁰¹⁵ і загальний обов'язок¹⁰¹⁶, який опирається на засадах розумного і морального суспільного порядку, що бере початок у Самому Богові, «Який є джерелом життя, основною істиною і найвищим благом»¹⁰¹⁷. Мир – це не просто відсутність війни чи стабільна рівновага між ворогуючими сторонами¹⁰¹⁸. Мир ґрунтується на правильному розумінні людської особи¹⁰¹⁹ і вимагає встановлення устрою, згідно із принципами справедливості і милосердя.*

¹⁰¹⁵ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1986 р.), 1: AAS 78 (1986), 278-279.

¹⁰¹⁶ Пор. Павло VI, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1969 р.); AAS 60 (1968), 771; Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2004 р.), 4: AAS 96 (2004), 116.

¹⁰¹⁷ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1982 р.), 4: AAS 74 (1982), 328.

¹⁰¹⁸ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 78: AAS 58 (1966), 1101-1102.

¹⁰¹⁹ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 51: AAS 83 (1991), 856-857.

*Мир – плід справедливості*¹⁰²⁰ (пор. Іс 32, 7), яку розуміємо в широкому сенсі як підтримання рівноваги всіх вимірів людської особи. Миру загрожує небезпека, коли людина не отримує того, що їй належить як людині, коли її гідність не поважають і коли громадське життя не спрямовано до спільного блага. Для побудови мирного суспільства і для цілісного розвитку окремих осіб, народів і націй важливо захищати й утверджувати права людей¹⁰²¹.

Мир – це і плід любові. «Справжній і тривалий мир – радше справа любові, ніж справедливості, адже справедливість усуває те, що перешкоджає миру: завдані травми чи збитки. Однак сам мир походить із любові»¹⁰²².

495. *Мир творять день за днем, щоб запанував порядок, задуманий Господом*¹⁰²³. *Мир може процвітати лише тоді, коли кожен визнає свою відповідальність за його утвердження*¹⁰²⁴. Задля того, щоб запобігти конфліктам і насиллю, необхідно, щоб у серці кожної людини проросли паростки миру. В такий спосіб мир поширюватиметься від родин до різних суспільних об'єднань, доки не охопить усю політичну спільноту¹⁰²⁵. В атмосфері гармонії та поваги до справедливості може зростати справжня культура миру, здатна охопити всю міжнародну спільноту¹⁰²⁶. Тому мир – це плід «ладу, запровадженого у людському суспільстві Божественним Засновником, який повинні втілювати у життя люди, що прагнуть більшої досконалості»¹⁰²⁷. Такого ідеалу миру «не можна досягти, якщо

¹⁰²⁰ Пор. Павло VI, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1972 р.): AAS 63 (1971), 868.

¹⁰²¹ Пор. Павло VI, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1969 р.): AAS 60 (1968) 772; Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1999 р.), 12: AAS 91 (1999), 386-387.

¹⁰²² Пій XI, енци. *Ubi arcano*: AAS 14 (1922), 686. В енцикліці міститься посилання на святого Тому Аквінського, *Summa theologiae*, II-II, q. 29, а. 3, ad 3um: Ed. Leon. 8, 238; пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 78: AAS 58 (1966), 1101-1102.

¹⁰²³ Пор. Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 76: AAS 59 (1967), 294-295.

¹⁰²⁴ Пор. Павло VI, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1974 р.): AAS 65 (1973), 672.

¹⁰²⁵ Пор. ККЦ, 2317.

¹⁰²⁶ Іван Павло II, *Промова до дипломатичного корпусу* (13 січня 1997 р.), 3: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 15 січня 1997 р., с. 6-7.

¹⁰²⁷ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 78: AAS 58 (1966), 1101; пор. ККЦ, 2304.

не буде забезпечено благо окремої людини, а люди – довірливо і добровільно – не обмінюватимуться навзаєм багатствами духа і талантів»¹⁰²⁸.

496. *Насилля ніколи не буває правильною відповіддю.* Церква, яка вірить у Христа й усвідомлює свою місію, проголошує, «що насилля – це зло, неприйнятне у вирішенні проблем і негідне людини. Насилля – це обман, оскільки воно заперечує істину віри, істину нашої людськості. Насилля руйнує те, що начебто захищає: гідність, життя, свободу людини»¹⁰²⁹.

*Сучасний світ так само потребує свідочтва беззбройних пророків, з яких часто глузують*¹⁰³⁰. «Ті, що відмовляються від насильницьких і кривавих учинків і для захисту прав людини вдаються до засобів захисту, які доступні найслабшим, засвідчують цим євангельську любов, тільки щоб це не чинило шкоди правам та обов'язкам інших людей і суспільств. Вони законно засвідчують вагу фізичних і моральних небезпек, які постають внаслідок насильства, через матеріальне знищення і смерть людей»¹⁰³¹.

III. ПОРАЗКА МИРУ – ВІЙНА

497. *Учительство засуджує «жорстокість війни»*¹⁰³² і вимагає *нового підходу до неї*¹⁰³³. Дійсно, «важко уявити собі, щоб в атомну епоху війну використовували як знаряддя справедливості»¹⁰³⁴. Війна – це «лихо»¹⁰³⁵, вона ніколи не може сприяти розв'язанню проблем між народами: *війна «ніколи не слугувала і ніколи не слугувати-*

¹⁰²⁸ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 78: AAS 58 (1966), 1101.

¹⁰²⁹ Іван Павло II, *Промова в Дрогеді*, Ірландія (29 вересня 1979 р.), 9: AAS 71 (1979), 1081; *пор.* Павло VI, апост. повч. *Evangelii Nuntiandi*, 37: AAS 68 (1976), 29.

¹⁰³⁰ *Пор.* Іван Павло II, *Промова в Папській академії наук* (12 листопада 1983 р.), 5: AAS 76 (1984), 398-399.

¹⁰³¹ *ККЦ*, 2306.

¹⁰³² II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 77: AAS 58 (1966), 1100; *пор.* *ККЦ*, 2307-2317.

¹⁰³³ *Пор.* II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 80: AAS 58 (1966), 1103-1104.

¹⁰³⁴ Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 291.

¹⁰³⁵ Лев XIII, *Звернення до Колегії кардиналів: Acta Leonis XIII*, 19 (1899), 270-272.

ме»¹⁰³⁶ цьому, оскільки породжує нові і складніші конфлікти¹⁰³⁷. Коли вибухає війна, вона перетворюється на «непотрібну різанину»¹⁰³⁸, на «безвиграшну авантюру»¹⁰³⁹, яка вражає теперішнє і загрожує майбутньому людства. «Коли мир, ми нічого не втрачаємо, коли війна, ми можемо втратити все»¹⁰⁴⁰. Збройні конфлікти завдають не лише матеріальної, а й моральної шкоди¹⁰⁴¹. Зрештою, війна – це «крах будь-якого справжнього гуманізму»¹⁰⁴², «завжди поразка для людства»¹⁰⁴³. «Більше ніколи один народ не повинен іти війною на інший, ніколи!... Більше ніякої війни, ніякої війни!»¹⁰⁴⁴

498. Пошук альтернативних війні розв'язань міжнародних конфліктів сьогодні став невідкладним, оскільки через те, що «засоби масового знищення, до яких мають доступ навіть невеликі країни, надзвичайно потужні, а народи землі тісно взаємопов'язані, майже неможливо зменшити наслідки конфлікту»¹⁰⁴⁵. Тому слід шукати причини збройних конфліктів, особливо пов'язаних з такою діяльністю системи, що спричиняє несправедливість, бідність і експлуатацію, які необхідно усунути. «Саме тому мир інакше можна назвати розвитком. Так само як існує колективна відповідальність за

¹⁰³⁶ Іван Павло II, Зустріч з посадовими особами Римського Вікаріату (17 січня 1991 р.): *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 21 січня 1991 р., с. 1; пор. Іван Павло II, Промова до єпископів латинського обряду Арабського півострова (1 жовтня 1990 р.), 4: *AAS* 83 (1991), 475.

¹⁰³⁷ Пор. Павло VI, Промова до кардиналів (24 червня 1965 р.): *AAS* 57 (1965) 643-644.

¹⁰³⁸ Бенедикт XV, Заклик до лідерів воюючих націй (1 серпня 1917 р.): *AAS* 9 (1917), 423.

¹⁰³⁹ Іван Павло II, Молитва за мир під час Загальної аудієнції (16 січня 1991 р.): *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XIV, 1 (1991), 121.

¹⁰⁴⁰ Пій XII, Радіозвернення (24 серпня 1939 р.): *AAS* 31 (1939) 334; Іван Павло II, Послання з нагоди Всесвітнього дня миру (1993 р.), 4: *AAS* 85 (1993), 433-434; пор. Іван XXIII, енци. *Pacet in terris*: *AAS* 55 (1963), 288.

¹⁰⁴¹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes* 79: *AAS* 58 (1966), 1102-1103.

¹⁰⁴² Іван Павло II, Послання з нагоди Всесвітнього дня миру (1999 р.), 11: *AAS* 91 (1999), 385.

¹⁰⁴³ Іван Павло II, Промова до дипломатичного корпусу (13 січня 2003 р.), 4: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 15 січня 2003 р., с. 3.

¹⁰⁴⁴ Павло VI, Промова на Генеральній асамблеї ООН (4 жовтня 1965 р.), 5: *AAS* 57 (1965), 881.

¹⁰⁴⁵ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 51: *AAS* 83 (1991), 857.

недопущення війни, існує й колективна відповідальність за сприяння розвитку»¹⁰⁴⁶.

499. Держави не завжди володіють потрібними для ефективного захисту засобами, тому виникає необхідність у міжнародних і регіональних організаціях, які повинні співпрацювати для розв'язання конфліктів і сприяти миру, відновлюючи взаємне довіря, щоб війна стала неможливою¹⁰⁴⁷. «Є підстави сподіватися... що завдяки зустрічам та переговорам люди краще зрозуміють зв'язки, які їх поєднують, адже ці зв'язки походять з їхньої спільної людської природи, а також усвідомлять, що одна з найголовніших вимог цієї природи полягає у тому, щоб між ними і їхніми народами панував не страх, а любов, яка виражається у чесному, багатогранному і продуктивному співробітництві»¹⁰⁴⁸.

а. Необхідний захист

500. *Агресивна війна за своєю природою аморальна. У той трагічний момент, коли вибухає війна, керівники держави, яка зазнала нападу, мають право і зобов'язані захищати країну, застосовуючи навіть силу зброї*¹⁰⁴⁹. Використання сили законне, якщо відповідає певним жорстким умовам: «шкода, завдана агресором нації чи спільноті націй, була тривалою, важкою і безперечною; усі інші засоби для покладання цьому краю виявилися неможливими або безуспішними; були обґрунтовані можливості успіху; використання зброї не спричинило лиха і безладдя, важчих, ніж лихо, яке слід усунути. Під час оцінювання цих умов слід враховувати потужність сучасних засобів руйнування. Це традиційні елементи, перелічені в доктрині про так звану "справедливу війну". Оцінка цих умов моральної законності належить до розсудливості тих, які несуть відповідальність за спільне благо»¹⁰⁵⁰.

¹⁰⁴⁶ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 52: AAS 83 (1991), 858.

¹⁰⁴⁷ Пор. Іван ХХІІІ, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 288-289.

¹⁰⁴⁸ Іван ХХІІІ, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 291.

¹⁰⁴⁹ Пор. ККЦ, 2265.

¹⁰⁵⁰ ККЦ, 2309.

Навіть якщо ця відповідальність виправдовує наявність засобів, необхідних для реалізації свого права на захист, держави зобов'язані зробити все можливе, «щоб забезпечити мир не лише на власній території, а й в усьому світі»¹⁰⁵¹. Необхідно пам'ятати, що «одна справа – воювати, захищаючи власний народ, і зовсім інша – бажати підкорити собі інші народи. Воєнна міць не виправдовує її використання чи то з політичною, чи то з воєнною метою. Якщо війна, на жаль, почалася, ворогуючим сторонам» також не все дозволено¹⁰⁵².

501. *Хартія Організації Об'єднаних Націй, заснованої після трагедії Другої світової війни, аби захистити майбутні покоління від лиха війни, ґрунтується на загальній забороні використовувати силу для розв'язання суперечливих питань між державами, за виключенням двох випадків: необхідний захист і заходи, до яких вдається Рада Безпеки в межах своєї компетенції утвердження миру.* В будь-якому разі, реалізація права на самозахист не має виходити за «традиційні межі необхідності і пропорційності»¹⁰⁵³.

Тому превентивні воєнні дії, які не мають умотивованих підстав, породжують серйозні моральні і правові проблеми. Лише компетентні органи, визначивши на основі ретельної оцінки і серйозного обґрунтування загрози для миру, можуть дати міжнародний дозвіл на використання зброї і санкціонувати втручання у сферу автономії держави.

б. Захист миру

502. *Необхідність захисту виправдовує наявність у держав збройних сил, які повинні слугувати миру. Той, хто в такому дусі відстоюватиме безпеку і свободу держави, робить великий внесок у побудову миру*¹⁰⁵⁴. Всі, що служать у збройних силах, покликані на прак-

¹⁰⁵¹ Папська Рада «Справедливість і мир», *Міжнародна торгівля зброєю* (1 травня 1994 р.), 1, 6: Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 1994, с. 13.

¹⁰⁵² II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 79: AAS 58 (1966), 1103.

¹⁰⁵³ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2004 р.), 6: AAS 96 (2004), 117.

¹⁰⁵⁴ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 79: AAS 58 (1966), 1102-1103; ККЦ, 2310.

тиці захищати добро, істину і справедливість у світі. Багато людей віддало своє життя за ці цінності, а також захищаючи невинних. З цього погляду, дуже важливе збільшення кількості військових, які служать у міжнародних силах, здійснюючи гуманітарні чи миротворчі місії ООН¹⁰⁵⁵.

503. *Кожний, хто служить у збройних силах, морально зобов'язаний не виконувати злочинні накази, що порушують право народів і його загальні принципи*¹⁰⁵⁶. На військових покладається цілковита відповідальність за їхні дії, які суперечать правам людини і народів чи нормам міжнародного гуманітарного права. Такі дії не можна виправдати необхідністю виконувати накази керівництва.

Ті, хто принципово ухиляється від обов'язкової військової служби, бо сумління не дозволяє їм використовувати зброю чи брати участь у деяких конфліктах, мають бути готовими до альтернативних видів служби. «Справедливо, коли гуманні закони дбають про тих, хто відмовляється через сумління використовувати зброю, але погоджується на інші форми служіння людській спільноті»¹⁰⁵⁷.

в. Обов'язок захищати невинних

504. *Право застосовувати силу задля необхідного захисту пов'язане з обов'язком надавати захист і допомогу невинним жертвам, які самі не можуть захиститися від агресії. У сучасних конфліктах, які часто відбуваються в межах однієї держави, необхідно цілковито дотримуватися вимог міжнародного гуманітарного права. Дуже часто від цих конфліктів потерпає мирне населення, а іноді навіть стає мішенню війни. У деяких випадках людей брутально знищують або насильно виганяють із власних домівок чи землі під ви-*

¹⁰⁵⁵ Пор. Іван Павло II, *Послання до III Міжнародної зустрічі військових ординарієв*, (11 травня 1994 р.), 4: *AAS* 87 (1995), 74.

¹⁰⁵⁶ Пор. *ККЦ*, 2313.

¹⁰⁵⁷ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 79: *AAS* 58 (1966), 1103; пор. *ККЦ*, 2311.

глядом «етнічної чистки»¹⁰⁵⁸, що завжди неприпустимо. За цих трагічних обставин слід надавати гуманітарну допомогу мирному населенню, однак вона не має бути засобом впливу на тих, хто її отримує. Благо людської особи має передувати інтересам конфліктуючих сторін.

505. *Принцип гуманності, вписаний у сумління кожної особи і кожного народу, містить обов'язок захищати мирне населення від впливу війни.* «Мінімальний захист гідності кожної людини, який гарантує міжнародне гуманітарне право, часто порушують через воєнні чи політичні міркування, які ніколи не повинні брати гору над цінністю людської особи. Сьогодні ми усвідомлюємо необхідність відновити домовленості щодо гуманітарних принципів та зміцнити їх, щоб запобігти будь-яким звірствам і зловживанням»¹⁰⁵⁹.

Особлива категорія жертв війни – біженці, які через воєнні дії змушені кидати рідні місця і шукати притулку за кордоном. Церква не залишає їх, вона не лише надає їм пастирську опіку й матеріальну підтримку, а й захищає їхню людську гідність. «Турбота про біженців повинна надихати нас по-новому утверджувати і підкреслювати загально визнані права людини, а також вимагати, щоб біженці могли користатися з цих прав»¹⁰⁶⁰.

506. *Спроби знищити цілі національні, етнічні, релігійні чи мовні групи людей – це злочин проти Бога і всього людства: винні у цьому повинні постати перед правосуддям*¹⁰⁶¹. ХХ століття було трагічно позначено різними геноцидами: геноцид вірмен, українців, камбоджійців, жителів Африки і Балканського півострова. Особливе місце посідає голокост єврейського народу, Шоа: «дні Шоа

¹⁰⁵⁸ Іван Павло II, *Angelus Domini* (7 березня 1993 р.), 4: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 10 березня 1993 р., с. 1; Іван Павло II, *Промова в Раді міністрів ОБСЄ* (30 листопада 1993 р.), 4: *AAS* 86 (1994), 751.

¹⁰⁵⁹ Іван Павло II, *Промова на Загальній аудієнції* (11 серпня 1999 р.), 5: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 25 серпня 1999 р., с. 6.

¹⁰⁶⁰ Іван Павло II, *Послання на Великий піст*, 3: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 12 лютого 1990, с. 5.

¹⁰⁶¹ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього Дня Миру* (1999 р.), 7: *AAS* 91 (1999), 382; Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього Дня Миру* (2000 р.), 7: *AAS* 92 (2000), 362.

– це справжня ніч історії, ніч жахливих злочинів проти Бога і людства»¹⁰⁶².

Уся міжнародна спільнота морально зобов'язана заступатися за ті групи, виживання яких під загрозою, а права серйозно порушуються. Держави як члени міжнародної спільноти не можуть залишатися байдужими, навпаки, якщо всі інші засоби виявилися неефективними, тоді «конкретні заходи, спрямовані на роззброєння агресора, не лише законні, а й обов'язкові»¹⁰⁶³. Принцип національного суверенітету не може виправдати невтручання, коли необхідно захистити невинні жертви¹⁰⁶⁴. Вжиті заходи повинні повністю відповідати міжнародному праву й фундаментальному принципу рівності держав.

Міжнародна спільнота має також *Міжнародний кримінальний суд*, щоб карати відповідальних за особливо тяжкі злочини: геноцид, злочини проти людства, воєнні злочини, агресію. Учительство завжди підтримує цю ініціативу¹⁰⁶⁵.

г. Заходи проти тих, хто загрожує миру

507. Санкції, які передбачає сучасний міжнародний порядок, призначені виправляти поведінку урядів тих країн, які порушують правила мирного та організованого міжнародного співіснування

¹⁰⁶² Іван Павло II, *Промова у Regina coeli* (18 квітня 1993 р.), 3: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 21 квітня 1993 р., с. 12; пор. Комісія у справах релігійних відносин з юдаїзмом, *Ми пам'ятаємо. Роздуми про Шоа* (16 березня 1998 р.), Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 1998.

¹⁰⁶³ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2000 р.), 11: *AAS* 92 (2000), 363.

¹⁰⁶⁴ Пор. Іван Павло II, *Промова до дипломатичного корпусу* (16 січня 1993 р.), 13: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 20 січня 1993 р., с. 9; пор. Іван Павло II, *Промова на Міжнародній конференції з питань харчування, організованій Продовольчою і сільськогосподарською організацією при ООН і Всесвітньою організацією здоров'я* (5 грудня 1992 р.), 3: *AAS* 85 (1993), 922-923; Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2004 р.), 9: *AAS* 96 (2004), 120.

¹⁰⁶⁵ Пор. Іван Павло, *Angelus Domini*, (14 червня 1998 р.): *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 17 червня 1998 р., с. 1; Іван Павло II, *Звернення до учасників Всесвітнього конгресу з душпастирства у сфері прав людини* (4 липня 1998 р.), 5: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 29 липня 1998 р., с. 8; Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1999 р.), 7: *AAS* 91 (1999), 382; пор. також Пій XII, *Промова на VI Міжнародному конгресі з кримінального права* (3 жовтня 1953 р.): *AAS* 45 (1953), 730-744.

чи жорстоко пригноблюють власне населення. Компетентні органи міжнародної спільноти повинні чітко визначити мету таких санкцій, а також періодично та об'єктивно оцінювати вжиті заходи, їхню ефективність і вплив на мирне населення. *Справжня мета цих заходів – торувати шлях до переговорів і діалогу. Санкції ніколи не повинні бути знаряддям покарання всього народу*: несправедливо, коли через такі санкції страждають цілі народи, зокрема найнезахищеніші верстви населення. *Застосовування економічних санкцій вимагає розсудливості і жорстких правових і моральних критеріїв*¹⁰⁶⁶. Економічне ембарго не повинно бути довготривалим і застосовуватися, якщо воно негативно впливає на все населення.

г. Роззброєння

508. Соціальне вчення Церкви пропонує як мету «загальне, збалансоване і контрольоване роззброєння»¹⁰⁶⁷. Нарощування збройної сили – велика загроза стабільності і миру. Держави, що купляють зброю чи виробляють і постачають її мусять керуватися принципом достатності, згідно з яким кожна держава має володіти тими засобами, які їй потрібні для належного захисту¹⁰⁶⁸. Надмірне накопичення зброї і неперемінливу торгівлю нею не можна виправдати з моральної точки зору. Таку діяльність необхідно оцінювати, зважаючи на міжнародні норми, які забороняють поширення, виробництво, торгівлю і використання різних видів зброї. Зброю ніколи не можна прирівнювати до інших товарів, якими обмінюються на міжнародному і внутрішньому ринках¹⁰⁶⁹.

Крім того, Вчителство дало моральну оцінку феномену *стимування*. «Нагромадження зброї здається багатьом як парадок-

¹⁰⁶⁶ Пор. Іван Павло II, *Промова до дипломатичного корпусу* (9 січня 1995 р.), 7: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 11 січня 1995 р., с. 6.

¹⁰⁶⁷ Іван Павло II, *Послання на 40-ву річницю ООН* (14 жовтня 1985 р.), 6: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 14 листопада 1985 р., с. 4.

¹⁰⁶⁸ Пор. Папська Рада «Справедливість і мир», *Міжнародна торгівля зброєю. Етичні роздуми* (1 травня 1994 р.), 1, 9-11, Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 1994, с. 14.

¹⁰⁶⁹ Пор. ККЦ, 2316; Іван Павло II, *Звернення до трудящих*, Верона, Італія (17 квітня 1988 р.), 6: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XI, 1 (1988), 940.

сально ефективний спосіб, щоб стримати від війни можливих супротивників. Люди, які дотримуються такої думки, вбачають у ньому найуспішніший засіб, здатний забезпечити мир між народами. Цей спосіб стримування викликає суворі моральні застереження. *Гонка озброєнь* не забезпечує миру. Далека від того, щоб усунути причини війни, вона ризикує їх збільшити»¹⁰⁷⁰. Від політики ядерного стримування, типової для періоду Холодної війни, треба відмовитися на користь конкретних заходів з роззброєння, що базуються на діалозі і багатосторонніх переговорах.

509. *Зброя масового знищення – біологічна, хімічна чи ядерна – це дуже серйозна небезпека. Ті, хто володіє цією зброєю, несуть велику відповідальність перед Богом і всім людством*¹⁰⁷¹. Принцип нерозповсюдження ядерної зброї, заходи з ядерного роззброєння і заборона проведення ядерних випробувань – це тісно взаємопов'язані цілі, яких потрібно досягти якомога швидше, використовуючи заходи ефективного контролю на міжнародному рівні¹⁰⁷². Заборона на удосконалення, виробництво, накопичення і застосування хімічної і біологічної зброї, а також положення, які вимагають її знищення, доповнюють звід міжнародних норм, що мають на меті заборонити цю небезпечну зброю¹⁰⁷³, використання якої засуджує Вчительство: «Будь-які воєнні дії, що мають на меті знищення цілих міст чи регіонів, разом із їхніми мешканцями, – злочин проти Бога і самої людини, який треба рішуче і невідкладно засудити»¹⁰⁷⁴.

510. *Роззброєння передбачає також заборону зброї, що завдає тяжких травм чи зброї неточної дії, зокрема протипіхотних мін – людської і підступної зброї, яка ще довго після припинення війни спричиняє лихо. Держави, які виробляють, продають і продовжу-*

¹⁰⁷⁰ ККЦ, 2315.

¹⁰⁷¹ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 80: AAS 58 (1966), 1104; ККЦ, 2314; Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1986 р.), 2: AAS 78 (1986), 280.

¹⁰⁷² Пор. Іван Павло II, *Промова до дипломатичного корпусу* (13 січня 1996 р.), 7: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 17 січня 1996 р., с. 2.

¹⁰⁷³ Святий Престол підписав юридичні документи щодо ядерної, біологічної і хімічної зброї, щоб підтримати такі ініціативи міжнародного співтовариства.

¹⁰⁷⁴ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 80: AAS 58 (1966), 1104.

ють використовувати цю смертельну зброю відповідальні за суттєве уповільнення процесу її знищення¹⁰⁷⁵. Міжнародна спільнота повинна продовжувати розмінування, заохочуючи до ефективного співробітництва, зокрема у сфері технічної освіти, ті країни, які не мають відповідних засобів для невідкладного розмінування своїх територій і не можуть надати належну допомогу людям, що постраждали від мін.

511. *Потрібно застосовувати відповідні заходи, щоб контролювати виробництво, продаж, імпорту і експорту легкої зброї та зброї, що призводить до насилля.* Продаж і перевезення такої зброї – це небезпечна загроза миру: нею вбивають, її використовують у більшості внутрішніх конфліктів; її доступність збільшує ризик виникнення нових конфліктів і посилення існуючих. Неприпустимо суперечливу позицію займають держави, які жорстко контролюють міжнародні перевезення важкої зброї, але ніколи чи роблячи це дуже рідко не обмежують продаж легкої зброї. Уряди мусять негайно вжити відповідні заходи, щоб контролювати виробництво, накопичення, продаж та перевезення цієї зброї¹⁰⁷⁶ і зупинити її розповсюдження головним чином серед воюючих угруповань, які не належать до збройних сил держави.

512. *Слід засудити використання у збройних конфліктах дітей і підлітків, яких вербують, навіть незважаючи на їхній вік.* Дітей, яких примушують воювати чи які самі приймають таке рішення, не усвідомлюючи до кінця усі наслідки, не лише позбавляють освіти і нормального дитинства, а й вчать убивати. Усе це – страшний злочин. Потрібно припинити використання дітей у будь-яких військових діях і водночас надати всіляку допомогу, необхідну для лікування, освіти і реабілітації дітей, які воювали¹⁰⁷⁷.

¹⁰⁷⁵ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1999 р.), 11: AAS 91 (1999), 385-386.

¹⁰⁷⁶ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1999 р.), 11: AAS 91 (1999), 385-386.

¹⁰⁷⁷ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1999 р.), 11: AAS 91 (1999), 385-386.

д. Осуд тероризму

513. Тероризм – одна з найбрутальніших форм насилля, що вражає сьгодні міжнародну спільноту. Тероризм сіє ненависть, смерть, прагнення помсти і репресій¹⁰⁷⁸. Із типової для окремих екстремістських організацій підривної діяльності, що мала на меті нищення матеріальних благ чи вбивство людей, тероризм перетворився на тіньову мережу політичної таємної змови. Він використовує складні технології, зазвичай має в своєму розпорядженні невечерпні фінансові ресурси і планує широкомасштабні дії, завдаючи шкоди абсолютно невинним людям, випадковим жертвам терористичних актів¹⁰⁷⁹. Мішенями терористичних атак стають не воєнні об'єкти в умовах оголошеної війни, а місця, де точиться повсякденне життя. Тероризм діє і завдає ударів під покровом темряви, зневажаючи жодне правило, (наприклад, міжнародне гуманітарне право), завдяки яким люди завжди прагнули обмежити конфлікти. «У багатьох випадках терористичні методи – це новий спосіб ведення війни»¹⁰⁸⁰. Ми не повинні ігнорувати причини, що можуть призвести до такої неприйнятної форми висування вимог. Боротьба з тероризмом передбачає моральний обов'язок сприяти створенню таких умов, які б унеможливили його виникнення і розвиток.

514. *Тероризм необхідно цілковито засудити. Він виявляє повну зневагу до людського життя і ніколи не може бути виправданий, адже людина – це завжди мета, а не засіб.* Терористичні дії вражають людську гідність у саме серце і завдають образи усьому людству. «Тому існує право захищатися від тероризму»¹⁰⁸¹. Однак це право не можна застосовувати, якщо відсутні моральні і правові норми, оскільки боротьбу з терористами потрібно здійснювати, дотримуючись прав людини і принципів правової держави¹⁰⁸². Необхідно

¹⁰⁷⁸ Пор. ККЦ, 2297.

¹⁰⁷⁹ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2002 р.), 4: AAS 94 (2002), 134.

¹⁰⁸⁰ II Ватиканський Собор, паст. конс. *Gaudium et spes*, 79: AAS 58 (1966), 1102.

¹⁰⁸¹ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2002 р.), 5: AAS 94 (2002), 134.

¹⁰⁸² Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2004 р.), 8: AAS 96 (2004), 119.

встановити особу підозрюваного і довести його провину, бо кримінальна відповідальність завжди особиста, і тому її не можна поширити на релігії, народи та етнічні групи, до яких належать терористи. Міжнародне співробітництво, спрямоване на боротьбу з терористичною діяльністю «не може обмежуватись лише репресивними і каральними акціями. Важливо, щоб застосування сили, навіть у випадку крайньої необхідності, супроводжувалось *рішучим і чітким аналізом причин терористичних атак*»¹⁰⁸³. Потрібні також особливі зусилля на «*політичному і педагогічному рівні*»¹⁰⁸⁴, щоб мужньо і рішуче розв'язати проблеми, які, за деяких драматичних обставин, можуть стати поштовхом до терористичних дій: «вербування терористів здійснюється легше там, де зневажаються права і довгий час панує несправедливість»¹⁰⁸⁵.

515. *Проголошувати себе терористами в ім'я Боже – це профанація і богохульство*¹⁰⁸⁶. В таких випадках люди використовують не лише людину, а й Бога, адже претендують радше на володіння всією повнотою Божої істини, ніж на те, щоб істина заволоділа ними. Називати «мучениками» тих, хто вмирає, здійснюючи терористичний акт, – це спотворити саме поняття мучеництва, адже воно – свідчення людської особи, яка віддає себе на смерть, аби не зректися Бога і Його любові. Вбивство в ім'я Боже – це не мучеництво.

Жодна релігія не може терпимо ставитися до тероризму і, тим більше, проповідувати його¹⁰⁸⁷. Навпаки, релігії повинні співпрацювати, щоб усунути причини тероризму і сприяти дружбі між народами¹⁰⁸⁸.

¹⁰⁸³ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2004 р.), 8: *AAS* 96 (2004), 119.

¹⁰⁸⁴ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2004 р.), 8: *AAS* 96 (2004), 119.

¹⁰⁸⁵ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2002 р.), 5: *AAS* 94 (2002), 134.

¹⁰⁸⁶ Пор. Іван Павло II, *Звернення до представників світу культури, мистецтва і науки*, Астана, Казахстан (24 вересня 2001 р.), 5: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 26 вересня 2001 р., с. 7.

¹⁰⁸⁷ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2002 р.), 7: *AAS* 95 (2002), 135-136.

¹⁰⁸⁸ Пор. «Асизський декалог миру», 1, що містився у листі, який Іван Павло II адресував главам держав і урядів 24 лютого 2002 р.: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 6 березня 2002 р., с. 12.

IV. ВНЕСОК ЦЕРКВИ В УТВЕРДЖЕННЯ МИРУ

516. *Утвердження миру у світі – складова місії Церкви, через яку здійснюється спасительна справа Христа на землі. Бо ж Церква в Христі – «таїнство», або знак і засіб миру у світі і для світу»¹⁰⁸⁹. Утвердження справжнього миру – це вияв християнської віри в любов, яку Бог почуває до кожної людини. Визвольна віра в Божу любов породжує нове бачення світу і нове ставлення до інших – окремих осіб чи цілого народу. Віра, натхнена миром, що його Христос залишив Своїм учням (пор. Їн 14, 27), змінює й оновлює життя. Вона спонукає Церкву зміцнювати єдність християн і плідне співробітництво з віруючими інших релігій. Релігійні відмінності не повинні слугувати причиною конфлікту, адже спільне прагнення миру всіх віруючих – це потужне джерело єдності всіх народів¹⁰⁹⁰. Церква закликає людей, народи, держави і нації прийняти разом з нею участь у відновленні й укріпленні миру, наголошуючи на важливій ролі міжнародного права¹⁰⁹¹.*

517. *Церква вчить, що лише прощення і примирення уможливує справжній мир¹⁰⁹². Нелегко прощати, спостерігаючи наслідки війни і конфліктів, оскільки насилля, особливо, коли воно сягає «безодні нелюдськості і страждання»¹⁰⁹³, залишає після себе важкий тягар болю. Такий біль можна полегшити лише завдяки глибоким, чесним і мужнім роздумам, до яких приєднуються всі сторони і які дозволяють зустріти існуючі труднощі у душі, очищеному покаян-*

¹⁰⁸⁹ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2000 р.), 20: AAS 92 (2000), 369.

¹⁰⁹⁰ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1988 р.), 3: AAS 80 (1988), 282-284.

¹⁰⁹¹ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2004 р.), 9: AAS 96 (2004), 120.

¹⁰⁹² Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2002 р.), 9: AAS 94 (2002), 136-137; Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2004 р.), 10: AAS 96 (2004), 121.

¹⁰⁹³ Іван Павло II, *Лист з нагоди 50-тої річниці початку Другої світової війни* (27 серпня 1989 р.), 2: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 4 вересня 1989 р., с. 1.

ням. Тягар минулого неможливо забути, але його можна прийняти лише тоді, коли є взаємне прощення. Це тривалий і складний процес, але можливий¹⁰⁹⁴.

518. *Взаємне прощення не повинно усувати потребу в справедливості чи заступати шлях до істини: навпаки, справедливість та істина необхідні для примирення.* Тому доцільні дії, мета яких – заснувати міжнародні судові установи. Ці установи, керуючись принципом універсального судочинства і відповідними процедурними нормами, що передбачають дотримання права обвинувачених і жертв, здатні встановити істину про злочини, скоєні під час збройних конфліктів¹⁰⁹⁵. Але для того, щоб відновити взаємини між розділеними народами в ім'я примирення, потрібно не лише з'ясувати склад злочину, як з точки зору дії, так і бездіяльності, і визначити процедуру відшкодування¹⁰⁹⁶, а й зміцнювати повагу до права на мир. Це право «надихає на побудову суспільства, в якому сила поступатиметься місцем співробітництву, спрямованому на спільне благо»¹⁰⁹⁷.

519. *Церква бореться за мир молитвою.* Молитва відкриває серце не лише до глибшого зв'язку з Богом, а й до зустрічі з іншими людьми в душі поваги, розуміння, любові¹⁰⁹⁸. Молитва дає мужність і підтримку всім «справжнім друзям миру»¹⁰⁹⁹, що люблять мир і прагнуть утверджувати його у своєму житті. Літургійна молитва – це «та вершина, до якої спрямована діяльність Церкви, й водночас те джерело, звідки вона черпає свою силу»¹¹⁰⁰. Зокрема, Євхарис-

¹⁰⁹⁴ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1997 р.), 3 та 4: AAS 89 (1997), 193.

¹⁰⁹⁵ Пор. Пій XII, *Промова на VI Міжнародному конгресі з кримінального права* (3 жовтня 1953 р.): AAS 65 (1953) 730-744; Іван Павло II, *Промова до дипломатичного корпусу* (13 січня 1997 р.), 4: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 15 січня 1997 р., с. 7; Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1999 р.), 7: AAS 91 (1999), 382.

¹⁰⁹⁶ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1997 р.), 3, 4, 6: AAS 89 (1997), 193, 196-197.

¹⁰⁹⁷ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1999 р.), 11: AAS 91 (1999), 385.

¹⁰⁹⁸ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1992 р.), 4: AAS 84 (1992), 323-324.

¹⁰⁹⁹ Павло VI, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1968 р.): AAS 59 (1967), 1098.

¹¹⁰⁰ II Ватиканський Собор, Конст. *Sacrosanctum Concilium*, 10: AAS 56 (1964), 102.

тійна жертва, «джерело і звершення усього християнського життя»¹¹⁰¹, слугує невичерпним джерелом справжньої християнської турботи про мир¹¹⁰².

520. *Всесвітні дні миру* – це дні особливо палкої молитви за мир і прагнення побудувати мирне суспільство. Папа Павло VI запровадив ці дні, щоб присвятити «думкам про мир і проблемам, що пов'язані із ним, особливий час у перший день календарного року»¹¹⁰³. *Щорічні папські послання з нагоди цього дня становлять багате джерело оновлення і розвитку соціальної доктрини Церкви, а також засвідчують постійну пастирську діяльність Церкви в утвердженні миру. «Мир проявляється лише в душі миру, який не відокремлено від потреб справедливості, але який живиться самопожертвою, милістю, милосердям і любов'ю»¹¹⁰⁴.*

¹¹⁰¹ II Ватиканський Собор, догм. конст. *Lumen gentium*, 11: *AAS* 57 (1965), 15.

¹¹⁰² Євхаристія починається з привітання миру, привітання Христа своїх учнів. *Слава в вишніх Богу* – це молитва за мир для всього Божого народу на землі. Молитва за мир лунає під час Служби Божої і в анафорі як заклик до миру і єдності Церкви, до миру всієї родини Божої в цьому житті, до поширення миру і спасіння у світі. Під час обряду причастя Церква молиться, аби Господь «обдарував милостиво наші дні миром», і пригадає дар Христовий – Його мир, – проголошуючи «мир та єдність» Його Царства. Перед причастям усі обмінюються знаком миру і моляться, щоб Агнець Божий, Який узяв гріхи світу «обдарував нас миром». Євхаристична відправа завершується тим, що присутні отримують настанову: «Ідіть з миром Христовим». Існує багато молитов за мир у світі, в яких мир іноді асоціюється зі справедливістю, скажімо, як у молитві відкриття Восьмої неділі звичайного періоду, в якій Церква просить Бога керувати розвитком світових подій, аби вони відбувалися в справедливості та мирі, згідно з Його волею.

¹¹⁰³ Павло VI, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1968 р.): *AAS* 59 (1967), 1100.

¹¹⁰⁴ Павло VI, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1976 р.): *AAS* 67 (1975), 671.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

«Церква повинна розглядати
соціальне послання Євангелія не як теорію,
а, насамперед, як основу і спонуку до дій».
(*Centesimus annus*, 57)

Розділ дванадцятий

Соціальна доктрина і дія Церкви

І. ПАСТИРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ

а. Соціальна доктрина та інкультурація віри

521. Розуміючи, з якою силою християнство може оновлювати культурну і соціальну сфери¹¹⁰⁵, Церква робить своїм вченням внесок у побудову людської спільноти, а також демонструє соціальне значення Євангелія¹¹⁰⁶. Наприкінці дев'ятнадцятого століття Вчительство Церкви систематично вивчало невідкладні соціальні питання того часу, визначаючи «довгострокову програму діяльності Церкви. Адже Церква насправді має що сказати у конкретних ситуаціях, які виникають в житті окремої людини і спільнот, націй і міжнародних співтовариств. Для цих ситуацій вона проголошує істинне вчення, *корпус* або “звід норм”, що дають їй змогу аналізувати соціальну дійсність, оцінювати її і вказувати напрями справедливого розв'язання проблем»¹¹⁰⁷. Папа Лев XIII, розмірковуючи над сучасним йому суспільно-політичним життям в енцикліці *Rerum novarum*, «дав Церкві “право на громадянство” в мінливій дійсності суспільного життя; це право значною мірою утвердилося дещо згодом»¹¹⁰⁸.

¹¹⁰⁵ Пор. Конгрегація у справах духовенства, *Загальний катехитичний довідник*, 18, Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 1997, с. 21-22.

¹¹⁰⁶ Пор. Іван Павло II, енци. *Redemptoris missio*, 11: AAS 83 (1991), 259-260.

¹¹⁰⁷ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 5: AAS 83 (1991), 799.

¹¹⁰⁸ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 5: AAS 83 (1991), 799.

522. У своїй соціальній доктрині Церква пропонує, насамперед, цілісне бачення людини і цілковите розуміння її особистісного та соціального виміру. Християнська антропологія відкриває недоторканість гідності кожної людини і розглядає працю, економіку і політику в їхньому первісному значенні, яке проливає світло на справжні людські цінності, надихає і підтримує прагнення до християнського свідчення в різних сферах особистого, культурного та суспільного життя. Завдяки «зачатку Духа» (Рим 8, 23), християни «здатні виконувати нову заповідь любові (пор. Рим 8, 1-11). Через Духа, який є “завдатком нашої спадщини” (Еф 1, 14), ціла людина внутрішньо оновлюється аж до “визволення нашого тіла” (Рим 8, 23)»¹¹⁰⁹. Щодо цього, соціальна доктрина Церкви показує, що моральна основа будь-якої суспільної дії – це розвиток людської особи, а також визначає норми суспільної діяльності: вона повинна відповідати істинному благу людства і прагнути створити умови, що дозволять кожній людині реалізувати своє цілісне покликання.

523. Християнська антропологія живить і підтримує пастирську діяльність з інкультурації віри, спрямовану на те, щоб силою Євангелія відновити зсередини критерії оцінки сучасної людини, цінності, що зумовлюють її рішення, спосіб життя і мислення. «Завдяки інкультурації Церква повніше свідчить про себе і стає ефективнішим знаряддям місіонерської діяльності»¹¹¹⁰. Сучасний світ характеризується розривом між Євангелієм і культурою, секуляризованою концепцією спасіння, яка намагається і християнство звести до «сучасної людської мудрості, псевдонаукового добробуту»¹¹¹¹. Церква усвідомлює, що вона повинна зробити «великий крок уперед на шляху євангелізації, вийти на новий історичний етап свого місіонерського динамізму»¹¹¹². Така пастирська концепція включає і соціальну доктрину Церкви: «“Нова євангелізація”, якої конче потребує сучасний світ, – це також проголошення соціального вчення»¹¹¹³.

¹¹⁰⁹ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 22: AAS 58 (1966), 1043.

¹¹¹⁰ Іван Павло II, енци. *Redemptoris missio*, 52: AAS 83 (1991), 300; пор. Павло VI, апост. повч. *Evangelii Nuntiandi*, 20: AAS 68 (1976), 18-19.

¹¹¹¹ Іван Павло II, енци. *Redemptoris missio*, 11: AAS 83 (1991), 259-260.

¹¹¹² Іван Павло II, апост. повч. *Christifideles laici*, 35: AAS 81 (1989), 458.

¹¹¹³ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 5: AAS 83 (1991), 800.

б. Соціальна доктрина і соціальна пастирська діяльність

524. *Соціальне вчення Церкви – необхідний орієнтир для визначення характеру, форми, складових і розвитку пастирської діяльності в соціальній сфері.* Соціальна пастирська діяльність – це прояв суспільної евангелізації, мета якої просвічувати, заохочувати і підтримувати цілісний розвиток людської особи через християнське визволення як на земному, так і на трансцендентному рівні. Церква живе і здійснює свою діяльність в історії, а також взаємодіє із суспільством і культурою свого часу, щоб виконати власну місію проголошення нової християнської звістки всім народам у їхніх труднощах, стражданнях і випробуваннях. Віра, яку несе Церква, просвітлює їх і дає розуміння, що «справжнє визволення – відкритися Христовій любові»¹¹¹⁴. Соціальне пастирське служіння Церкви – це жива і конкретна діяльність Церкви, яка свідомо своєї пастирської місії в соціальній, економічній, культурній і політичній сферах життя.

525. *Церква повинна керуватися соціальним посланням Євангелія в своїй подвійній пастирській діяльності: з одного боку, допомагати людям у пошуках істини і виборі шляху, з іншого, заохочувати християн свідчити, проїнявшись духом служіння, Євангеліє у соціальній сфері.* «Сьогодні, як ніколи, не можна проголошувати і слухати Слово Боже, якщо воно не супроводжується свідченням сили Святого Духа. Ця сила проявляється в діях християн, які служать братам і сестрам навіть тоді, коли їхнє життя і майбутнє знаходиться під загрозою»¹¹¹⁵. Потреба в новій евангелізації допомагає Церкві усвідомити, що «сьогодні, як ніколи... її соціальне вчення може швидко завоювати довіру не своєю внутрішньою логікою і послідовністю, а радше свідченням конкретними справами»¹¹¹⁶.

526. *Соціальна доктрина Церкви визначає основні критерії пастирської діяльності в соціальній сфері: проголошувати Євангеліє, розглядати евангельську звістку в соціальному контексті, плану-*

¹¹¹⁴ Іван Павло II, енци. *Redemptoris missio*, 11: AAS 83 (1991), 259.

¹¹¹⁵ Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 51: AAS 63 (1971), 440.

¹¹¹⁶ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 57: AAS 83 (1991), 862.

вати діяльність з відновлення соціальної сфери відповідно до вимог християнської моралі. Нова євангелізація суспільства вимагає, насамперед, проголошувати Євангеліє: Бог в Ісусі Христі спасає кожну людину і цілу людину. Це проголошення відкриває людину їй самій і повинно лягти в основу тлумачення суспільної дійсності. У проголошенні Євангелія соціальний вимір – важливий і невід’ємний, але не єдиний. Він повинен засвідчити безмежність християнського спасіння, навіть якщо в історії неможливе цілковите й остаточне узгодження соціальної дійсності з Євангелієм. Жоден результат, навіть найбільш вражаючий, не може вийти за межі людської свободи й есхатологічної напруги кожного створіння¹¹¹⁷.

527. *Пастирська діяльність Церкви в соціальній сфері повинна бути, насамперед, свідченням істини про людську особу.* Християнська антропологія дозволяє розпізнати суспільні проблеми, яким ніколи не знайти правильне розв’язання, якщо не враховувати трансцендентний характер людської особи, який повністю проявляється у вірі¹¹¹⁸. *Суспільна діяльність християн повинна ґрунтуватися на фундаментальному принципі верховенства людської особи*¹¹¹⁹. Необхідність розвивати цілісність людської особи спонукає християн обстоювати такі високі цінності, які керують кожним організованим і плідним людським суспільством: істину, справедливість, любов і свободу¹¹²⁰. У соціальній пастирській діяльності слід прагнути, щоб оновлення суспільного життя відбувалося в душі справжньої поваги до цих цінностей. Таким чином, Церква своїм багатогранним євангельським свідцтвом сприяє усвідомленню блага кожної особи і всіх людей як невичерпного джерела розвитку всього суспільного життя.

¹¹¹⁷ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 48: AAS 80 (1988), 583-584.

¹¹¹⁸ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 76: AAS 58 (1966), 1099-1100.

¹¹¹⁹ Пор. Іван XXIII, енци. *Mater et Magistra*: AAS 53 (1961), 453; Іван Павло II, енци. *Centesimus annus* 54: AAS 83 (1991), 859-860.

¹¹²⁰ Пор. Іван XXIII, енци. *Pacem in terris*: AAS 55 (1963), 265-266.

в. Соціальна доктрина і формація

528. *Соціальна доктрина Церкви – необхідний орієнтир для цілісної християнської формації.* Наполегливість, з якою Вчителство пропонує доктрину як джерело натхнення апостольської і суспільної діяльності, постає з переконання, що це вчення – надзвичайний виховний засіб: «особливо для католиків-мирян, по-різному зайнятих у суспільному та політичному житті, потрібне ґрунтовне знання *соціальної доктрини Церкви*»¹¹²¹. Ця доктринальна спадщина ще недостатньо поширена і не вивчається належним чином, що частково становить причину її неповного втілення в конкретні дії.

529. *Слід приділяти більше уваги виховній цінності соціальної доктрини Церкви під час катехизації*¹¹²². Катехизація – це систематичне викладання цілісної християнської доктрини, спрямоване на те, щоб залучити віруючих до повноти християнського життя¹¹²³. Основна мета катехизації – «не лише привести людину до Ісуса Христа, а до сопричастя, до близькості із Ним»¹¹²⁴. Так можна розпізнати дію Духа Святого, від Якого походить дар нового життя у Христі¹¹²⁵. Виховуючи віру, катехитична діяльність повинна «як слід пояснювати дії людини, які вона здійснює задля свого повного визволення, прагнення побудувати солідарне і братерське суспільство, боротьби за справедливість і мир»¹¹²⁶. Тому соціальне Вчителство потрібно запропонувати цілісно: його історію, зміст і методологію. Безпосереднє читання соціальних енциклік у церковному контексті поглиблює розуміння і застосування вчення, завдяки присутності компетентних і професійних членів спільноти.

¹¹²¹ Пор. Іван Павло II, апост. повч. *Christifideles laici*, 60: AAS 81 (1989), 511.

¹¹²² Пор. Конгрегація у справах духовенства, *Загальний катехитичний довідник*, 30, Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 1997, с. 30-32.

¹¹²³ Пор. Іван Павло II, апост. повч. *Catechesi tradendae*, 18: AAS 71 (1979), 1291-1292.

¹¹²⁴ Іван Павло II, апост. повч. *Catechesi tradendae*, 5: AAS 71 (1979), 1281.

¹¹²⁵ Пор. Конгрегація у справах духовенства, *Загальний катехитичний довідник*, 54, Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 1997, с. 54.

¹¹²⁶ Іван Павло II, апост. повч. *Catechesi tradendae*, 29: AAS 71 (1979), 1301-1302; пор. також Конгрегація у справах духовенства, *Загальний катехитичний довідник*, 17, Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 1997, с. 21.

530. У контексті катехизації важливо, щоб викладання соціальної доктрини Церкви супроводжувалося вмотивуванням діяльності з евангелізації і гуманізації земної дійсності. У цій доктрині Церква пропонує теоретичні і практичні знання, що зміцнюють прагнення перетворювати суспільне життя, щоб воно повніше відповідало Божому плану. Мета соціальної катехизації – виховувати людей, які поважатимуть моральний закон, любитимуть справжню свободу, а також «у світлі істини зможуть скласти власну думку, відповідально здійснюватимуть свої дії та прагнутимуть істини і справедливості разом з іншими»¹¹²⁷. *Свідectво християнського життя має надзвичайну виховну цінність: «Зокрема життя в святості, яка сяє в багатьох членах Народу Божого, скромних і непомітних, – найпростіший і найпривабливіший шлях, щоб безпосередньо пізнати красу істини, визвольну силу Божої любові і цінність безумовної вірності всім вимогам закону Божого, навіть у найскладніших обставинах»*¹¹²⁸.

531. Соціальна доктрина Церкви повинна лягти в основу інтенсивної і тривалої формації, зокрема вірних мирян. Така формація повинна враховувати їхні обов'язки в суспільстві. «Миряни повинні проявляти вільну ініціативу, а не пасивно чекати наказів і вказівок, наповнювати християнським духом менталітет, звичаї, закони і структури спільноти, в якій вони живуть»¹¹²⁹. На першому рівні формації християн-мирян їм потрібно прищепити здатність ефективно виконувати свою щоденну діяльність у культурній, соціальній, економічній і політичній сфері, а також розвинути в них почуття обов'язку, що велить служити спільному благу¹¹³⁰. Другий рівень – формування політичного сумління – необхідний, щоб приготувати християн-мирян до здійснення політичної влади. «Ті люди, які мають здібності до важкої, але шляхетної політичної діяльності або їхні здібності можна легко розвинути, повинні готувати себе до цієї діяльності і займатися нею, не переймаючись власними вигодами і матеріальними інтересами»¹¹³¹.

¹¹²⁷ II Ватиканський Собор, Декларація *Dignitatis humanae*, 8: AAS 58 (1966), 935.

¹¹²⁸ Іван Павло II, енци. *Veritatis splendor*, 107: AAS 85 (1993), 1217.

¹¹²⁹ Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 81: AAS 59 (1967), 296-297.

¹¹³⁰ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 75: AAS 58 (1966), 1097-1098.

¹¹³¹ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 75: AAS 58 (1966), 1098.

532. *Католицькі навчальні заклади можуть і повинні нести цінне виховне служіння, займаючись інкультурацією християнської звіт-ки, тобто забезпечуючи плідну взаємодію між Євангелієм і різними галузями знань. Соціальна доктрина Церкви – необхідний засіб ефективного християнського виховання у душі любові, справедливості і миру; вона також розвиває усвідомлення моральних і суспільних обов'язків у різних культурних і професійних сферах.*

«Соціальні тижні», які завжди заохочувало Вчительство, – важливий приклад виховних ініціатив. Вони дають вірним мирянам добру можливість для самовираження і розвитку, а також сприяють на високому рівні їхньому внеску у земний порядок. У багатьох країнах цей захід слугує справжньою культурною лабораторією, де можна обмінюватися думками та досвідом, вивчати існуючі проблеми і визначати нові напрямки діяльності.

533. *Не менш важливо використовувати соціальну доктрину Церкви у вихованні священників і кандидатів у священство, які, готуючись до свого служіння, повинні ґрунтовно засвоїти вчення і пастирську турботу Церкви в соціальній сфері, а також постійно цікавитися соціальними питаннями сучасності. Конгрегація католицької освіти видала документ «Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви у підготовці священників»¹¹³², що містить конкретні вказівки і рекомендації для правильної організації навчання.*

г. Сприяти діалогу

534. *Соціальна доктрина Церкви – першочергове знаряддя діалогу між християнськими спільнотами і громадянським та політичним суспільством. Це також засіб сприяння і розвитку засад справжнього і плідного співробітництва. Світська і політична влада, що має служити особистісному і суспільному покликанню людства може знайти в соціальному вченні Церкви важливу підтримку і велике джерело натхнення.*

¹¹³² 30 грудня 1988, Vatican Polyglot Press, Рим 1988.

535. Соціальне вчення Церкви – це також плідючий ґрунт для діалогу і співробітництва в екуменічній сфері. Цей діалог і співробітництво відбувається широкомасштабно в різних царинах – таких, як захист гідності людської особи, утвердження миру, конкретна й ефективна боротьба з бідами сьогодення: голодом, нестатками, неписьменністю, несправедливим розподілом земних благ і браком житла. Таке багатогранне співробітництво сприяє усвідомленню, що всі ми – брати і сестри в Христі, а також полегшує шлях до екуменізму.

536. Завдяки спільній традиції Старого Завіту, Католицька Церква здатна до діалогу з братами і сестрами юдеями, який вона провадить також за допомогою власної соціальної доктрини, аби будувати разом майбутнє, в якому пануватиме справедливість і мир для всіх людей, дітей єдиного Бога. Така спільна духовна спадщина сприяє розвитку взаємоповаги і взаєморозуміння¹¹³³, на основі яких можливо укласти ширшу угоду задля викорінення всіх форм дискримінації і задля захисту людської гідності.

537. Соціальна доктрина Церкви постійно закликає до діалогу між усіма віруючими світових релігій для спільного пошуку відповідних форм співробітництва. Релігія відіграє важливу роль у побудові миру, який залежить від спільної праці задля цілісного розвитку людини¹¹³⁴. У дусі молитовних зустрічей, що відбувалися в Асізі¹¹³⁵, Церква постійно запрошує віруючих інших релігій до діалогу і всюди закликає активно свідчити цінності, спільні для всього людського роду.

г. Суб'єкти соціальної пастирської діяльності

538. Увесь Божий народ відіграє свою роль у здійсненні місії Церкви. Всі члени Божого народу, відповідно до обдарування і форми служіння кожного покликання, повинні реалізовувати свій обов'язок проголошувати Євангеліє і свідчити про нього (пор. 1 Кор

¹¹³³ Пор. II Ватиканський Собор, декл. *Nostra aetate*, 4: AAS 58 (1966), 742-743.

¹¹³⁴ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 32: AAS 80 (1988), 556-557.

¹¹³⁵ 27 жовтня 1986 р.; 24 січня 2002 р.

9, 16), усвідомлюючи, що «місіонерська діяльність – завдання всіх християн»¹¹³⁶.

Пастирська діяльність у соціальній сфері – це справа всіх християн, що покликані активно свідчити про соціальну доктрину і бути членами великої традиції «плідної діяльності мільйонів людей, яких соціальне Вчительство спонукає використовувати це вчення, здійснюючи свою діяльність у світі»¹¹³⁷. Сучасні християни, поодинокі чи об'єднані в різні групи, асоціації та організації, творять «величний рух, спрямований на захист людини та її гідності»¹¹³⁸.

539. У помісній Церкві основну відповідальність за пастирську діяльність з евангелізації соціальної сфери покладено на єпископа, якому допомагають священники, ченці і миряни. Єпископ зобов'язаний сприяти викладанню і поширенню соціальної доктрини Церкви, враховуючи місцеві особливості і співпрацюючи з відповідними закладами.

Пастирська діяльність єпископа конкретизується у служінні священників, які долучаються до його місії навчати християнську спільноту, освячувати її і керувати нею. Розробляючи відповідні виховні програми, священник повинен ознайомлювати з соціальним вченням Церкви і докласти зусиль, щоб члени його спільноти усвідомили право й обов'язок бути активними суб'єктами цієї доктрини. За допомогою таїнств, особливо Євхаристії і Покаяння, священник допомагає мирянам осмислити соціальну відповідальність як плід тайни спасіння. Він повинен надихати пастирську діяльність у соціальній сфері, звертаючи особливу увагу на виховання і духовний супровід християн-мирян, які проявляють активність у суспільно-політичному житті. Священник, здійснюючи пастирське служіння в різних церковних об'єднаннях, зокрема тих, що займаються соціальним апостольством, зобов'язаний сприяти розвитку цих груп, поширюючи соціальну доктрину.

540. Пастирську діяльність у соціальній сфері здійснюють богопосвячені особи, відповідно до їхньої харизми. Своім яскравим свідчен-

¹¹³⁶ Іван Павло II, Енци. *Redemptoris missio*, 2: AAS 83 (1991), 250.

¹¹³⁷ Іван Павло II, Енци. *Centesimus annus*, 3: AAS 83 (1991), 795.

¹¹³⁸ Іван Павло II, Енци. *Centesimus annus*, 3: AAS 83 (1991), 796.

ням, особливо там, де панує найбільша бідність, вони нагадують усім людям про цінність святості і щирого служіння ближньому. Цілковита самовіддача ченців спонукає до роздумів кожного і становить характерний і пророчий знак соціальної доктрини Церкви. Віддаючи себе цілковитому служінню тайні Христової любові до людства і світу, ченці наближають деякі риси нового людства, які надихає ця соціальна доктрина, і свідчать про них своїм життям. У цнотливості, бідності і послуху богопосвячені особи служать пастирській любові, зокрема молитвою, завдяки якій вони споглядають Божий задум про світ і благають Господа, щоб Він відкрив серця всіх людей назустріч дару нової людськості; цей дар – ціна Христової жертви.

II. СОЦІАЛЬНА ДОКТРИНА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІРНИХ МИРЯН

а. Вірні миряни

541. *Важлива характеристика вірних мирян, які працюють у винограднику Господньому (пор. Мт 20, 1-16), – світська природа наслідування Христа, яке здійснюється безпосередньо у світі.* «Мирянам належить шукати Царство Боже, дбаючи про земні речі й упорядковуючи їх по-Божому»¹¹³⁹. Через Хрещення миряни поєдналися із Христом і стали учасниками Його життя і місії, згідно із своєю особливою ідентичністю. «Під “миряними” розуміємо всіх вірних християн, окрім членів священницького чину і богопосвяченого стану, встановлених Церквою, тобто вірні – це ті, що, хрестившись, зодягнулися у Христа, становлять народ Божий і беруть участь у Христовій священницькій, пророчій і царській службі, здійснюючи свою частку місії всього християнського народу в Церкві та світі»¹¹⁴⁰.

542. *Ідентичність вірного мирянина породжують і живлять таїнства: Хрещення, Миропомазання і Євхаристії. Хрещення пого-*

¹¹³⁹ II Ватиканський Собор, догм. конст. *Lumen gentium*, 31: AAS 57 (1965), 37.

¹¹⁴⁰ II Ватиканський Собор, догм. конст. *Lumen gentium*, 31: AAS 57 (1965), 37.

джує людину з Христом, Сином Бога, Який був народжений перед усяким створінням і посланий до кожного як Учитель і Відкупитель. Миропомазання уподібнює її Христові, Який був посланий, щоб дати нове життя створінню і кожній істоті, виливаючи Свій Дух. Євхаристія робить віруючого учасником єдиної і довершеної жертви, яку Христос приніс Отцю, власним Тілом, заради спасіння світу.

*Католик-мирянин стає учнем Христа, починаючи з участі у тайнствах, тобто завдяки тому, що Бог звершив, відбиваючи у ньому образ Свого Сина Ісуса Христа. З цього Божого дару, а не з людських припущень, постає потрібне *typus* (дар і обов'язок), що визначає мирянина як пророка, священика і царя, згідно з його світською природою.*

543. *Обов'язок вірного мирянина – проголошувати Євангеліє взірцевим свідомством свого життя, яке укорінене в Христі і проживається в земній дійсності, насамперед, родині; професійній діяльності у світі праці, культури, науки; дослідницькій діяльності; виконанні соціальних, економічних і політичних обов'язків. Усі світські людські сфери життя, особисті і суспільні, різні територіальні й історичні контексти, структури та інститути – це сфери життя і діяльності світських мирян. У цих сферах діє Божа любов; обов'язки вірних мирян повинні відповідати цьому баченню і бути виявом євангельського милосердя: «отже, буття і діяльність у світі має для мирян не тільки антропологічне й соціологічне значення, а й теологічне і церковне»¹¹⁴¹.*

544. *Свідомство вірного мирянина постає із дару благодаті, який він повинен визнати, виплекати і розвинути¹¹⁴². Ця мотивація робить змістовною відповідальність мирян у світі і протиставляє її суспільній діяльності атеїстичного гуманізму, якій бракує фундаменту і яка обмежена земною реальністю. Есхатологічна перспектива – це ключ до правильного розуміння людської дійсності. Вірні миряни, усвідомлюючи остаточні блага, можуть належним чином організувати свої земні справи. Рівень життя і підвищення*

¹¹⁴¹ Іван Павло II, апост. повч. *Christifideles laici*, 15: AAS 81 (1989), 415.

¹¹⁴² Пор. Іван Павло II, апост. повч. *Christifideles laici*, 24: AAS 81 (1989), 433-435.

економічної продуктивності – не єдині показники, що вимірюють повноту реалізації людської особи в цьому житті, а в майбутньому їхня цінність ще менша, «бо людина не обмежується лише земним порядком, вона зберігає цілісність свого вічного призначення у земному житті»¹¹⁴³.

б. Духовність вірних мирян

545. *Вірні миряни покликані розвивати справжню світську духовність, яка відродить їх як нових людей, освячених і освячуючих, занурених у тайну Бога і посідаючих своє місце в суспільстві.* Така духовність буде світ суголосно з Духом Христовим. Вона дає можливість людям сягнути поглядом за межі історії, не відокремлюючись від неї; розвиває палку любов до Бога, не відводячи погляду від братів і сестер, а бачачи їх так, як Бог їх бачить, і люблячи їх, як Бог їх любить. Ця духовність виключає як *інтимний спиритуалізм*, так і *соціальний активізм*, і виявляється в життєдайному синтезі, що дає єдність, сенс і надію існуванню, яке з багатьох причин суперечливе й уривчасте. Завдяки цій духовності вірні миряни можуть долучатися «до освячення світу зсередини, немов закваска, здійснюючи свої обов'язки. Таким чином, особливо свідченням свого життя... вони повинні явити Христа іншим»¹¹⁴⁴.

546. *Вірні миряни мусять зміцнювати духовне і моральне життя, підвищуючи свою компетентність, щоб виконувати суспільні зобов'язання.* Поглиблення внутрішньої мотивації й опанування відповідного стилю праці, якого потребують суспільна і політична сфери, – це результат динамічного і постійного виховання, спрямованого на досягнення гармонії між життям у всій його багатоманітності і вірою. Дійсно, у житті віруючого не може бути «двох паралельних джерел: з одного боку, так зване духовне життя зі своїми цінностями та вимогами, з іншого – так зване світське життя, що

¹¹⁴³ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 76: AAS 58 (1966), 1099.

¹¹⁴⁴ II Ватиканський Собор, догм. конст. *Lumen gentium*, 31: AAS 57 (1965), 37-38.

охоплює сім'ю, працю, суспільні відносини, політичну і культурну діяльність»¹¹⁴⁵.

Щоб поєднати життя з вірою, потрібно прямувати шляхом, на який указують складові християнського життя: Слово Боже як орієнтир; літургійне звершення християнського Таїнства; особиста молитва; досвід Церкви, збагачений особливим формаційним служінням мудрих духовних керівників; втілення у життя соціальних чеснот і постійне культурне та професійне виховання.

в. Діяти розсудливо

547. *Вірні миряни повинні діяти, прислухаючись до вимог розсудливості, чесноти, яка допомагає розпізнати за будь-яких обставин справжнє благо й обрати необхідні засоби для його досягнення. Розсудливість допомагає правильно застосовувати моральні принципи відповідно до ситуації.* Вона виконує три окремих функції: проясняє й оцінює ситуацію, вказує рішення, а також спонукає до дії. Перший етап передбачає розміркування і консультації, щоб вивчити питання, збираючи різні точки зору. Другий етап – оцінювання, тобто аналіз проблеми і судження в світлі Божого задуму. Третій етап, рішення, опирається на два попередніх і дозволяє обрати найоптимальніші дії з-поміж багатьох можливих.

548. *Розсудливість дозволяє приймати послідовні, реальні та відповідальні рішення з урахування їхніх наслідків.* Широко поширене неправильне розуміння розсудливості, коли її прирівнюють із хитрістю, утилітаристським розрахунком, недовірою, боязкістю чи нерішучістю, – хибне, адже розсудливість – це характерна риса практичного розуму і *міра* інших чеснот, яка допомагає мужньо і сміливо обрати необхідні дії. Вона наголошує, що прагнути добра – наш обов'язок, і показує, як людина повинна дотримуватися його¹¹⁴⁶. Врешті, ця чеснота вимагає зрілого міркування і зрілої

¹¹⁴⁵ Іван Павло II, апост. повч. *Christifidelis laici*, 59: AAS 81 (1989), 509.

¹¹⁴⁶ Пор. ККЦ, 1806.

відповідальності під час об'єктивного оцінювання конкретної ситуації та доброї волі у прийнятті рішень¹¹⁴⁷.

г. Соціальна доктрина і світські об'єднання

549. Вивчення соціальної доктрини Церкви повинно стати складовою частиною виховання мирян. Досвід свідчить, що виховну роботу можна проводити в світських релігійних об'єднаннях, які відповідають «критеріям церковності»¹¹⁴⁸. «Групи, товариства і рухи також задіяно у вихованні мирян. Кожне із цих об'єднань за допомогою власних методів уможливорює формацію, тісно пов'язану з досвідом апостольського життя, а також інтеграцію, уточнення і визначення формації, яку отримали її члени від інших осіб та спільнот»¹¹⁴⁹. Соціальна доктрина Церкви утверджує і пояснює роль асоціацій, рухів і світських груп, які беруть участь у християнському відродженні різних сфер земного порядку¹¹⁵⁰. «Церковна

¹¹⁴⁷ Щоб практикувати чесноти, потрібно набути під час виховання необхідних якостей, таких як: *memoria* (“пам’ять”) як здатність об'єктивно, без спотворень пам'ятати власний минулий досвід (*пор.* Святий Тома Аквінський *Summa theologiae*, II-II, q. 49, a. 1: Ed. Leon. 8, 367); *docilitas* (“послух”), що дозволяє навчатись і користатись із досвіду інших, керуючись справжньою любов'ю до правди (*пор.* Святий Тома Аквінський *Summa theologiae*, II-II, q. 49, a. 3: Ed. Leon. 8, 368-369); *solertia* (“старанність”), тобто вміння зустрічати непередбачувані обставини об'єктивними діями, щоб спрямовувати кожна таку ситуацію на службу добру, долаючи спокуси непоміркованості, несправедливості і боягузтва (*пор.* Святий Тома Аквінський *Summa theologiae*, II-II, q. 49, a. 4: Ed. Leon. 8, 369-370). Ці пізнавальні передумови сприяють розвиткові якостей, необхідних для прийняття рішення: *providencia* (“передбачливість”), тобто здатність оцінювати ефективність своєї поведінки для досягнення моральної мети (*пор.* Святий Тома Аквінський *Summa theologiae*, II-II, q. 49, a. 6: Ed. Leon. 8, 371) і *circumspectio* (“обачність”) – здатність оцінювати складові ситуації, в якій здійснюється певна дія (*пор.* Святий Тома Аквінський *Summa theologiae*, II-II, q. 49, a. 7: Ed. Leon. 8, 372). У соціальному контексті розсудливість існує в двох формах: «керівна» розсудливість, тобто здатність спрямовувати всі речі до найвищого блага суспільства (*пор.* Святий Тома Аквінський *Summa theologiae*, II-II, q. 50, a. 1: Ed. Leon. 8, 374), і «політична» розсудливість, яка спонукає громадян до послуху і виконання рішень влади (*пор.* Святий Тома Аквінський *Summa theologiae*, II-II, q. 50, a. 2: Ed. Leon. 8, 375) і не принижує їхню людську гідність (*пор.* Святий Тома Аквінський *Summa theologiae*, II-II, qq. 47-56: Ed. Leon. 8, 348-406).

¹¹⁴⁸ *Пор.* Іван Павло II, апост. повч. *Christifideles laici*, 30: AAS 81 (1989), 446-448.

¹¹⁴⁹ Іван Павло II, апост. повч. *Christifideles laici*, 62: AAS 81 (1989), 516-517.

¹¹⁵⁰ *Пор.* Іван XXIII, енци. *Mater et Magistra*: AAS 53 (1961) 455.

єдність, що присутня і проявляється у діяльності окремих осіб, знаходить своє специфічне втілення в об'єднаній діяльності католиків-мирян, у якій вони солідарно і відповідально беруть участь у житті та місії Церкви»¹¹⁵¹.

550. *Соціальна доктрина Церкви надзвичайно важлива для церковних об'єднань, що займаються пастирською діяльністю у суспільстві.* Вони становлять важливий орієнтир, адже їхня діяльність у суспільстві характеризується церковною природою і засвідчує важливість та цінність молитви, розмірковування і діалогу для покращення соціальної дійсності. В будь-якому разі, слід розрізняти те, «що християни, поодинокі чи громадою, роблять як громадяни, керуючись християнською свідомістю, і те, що вони роблять під проводом своїх пастирів в ім'я Церкви»¹¹⁵².

Спеціалізовані асоціації, які об'єднують людей згідно з їхнім християнським покликанням і місією в окремих професійних і культурних сферах, відіграють важливу роль у вихованні зрілих християн. Наприклад, католицька асоціація лікарів виховує своїх членів, розглядаючи багато проблем, вирішення яких медицина, біологія та інші науки довіряють професійній компетенції лікарів, а також їхньому особистому сумлінню і вірі. Те саме можна сказати про католицькі асоціації викладачів, юристів, бізнесменів, а також спортсменів і екологів тощо. У цьому контексті соціальна доктрина Церкви засвідчує свою ефективність у вихованні особистого сумління і культури всієї держави.

г. Служіння в різних сферах суспільного життя

551. *Присутність мирян у суспільній сфері – це служіння, знак і вираз любові, що відповідним чином проявляється в сімейному, культурному, трудовому, економічному і політичному житті.* Відповідаючи на потреби їхньої певної сфери праці, вірні миряни виражають істину своєї віри й водночас істину соціальної доктрини Церкви, яка повністю реалізується, коли її застосовують для розв'язання конкретних соціальних проблем. Дійсно, довіра до соціа-

¹¹⁵¹ Іван Павло II, апост. повч. *Christifideles laici*, 29: AAS 81 (1989), 443.

¹¹⁵² II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 76: AAS 58 (1966), 1099.

льної доктрини походить радше зі свідоцтва справ, ніж із внутрішньої послідовності чи логіки¹¹⁵³.

У третьому тисячолітті християнської ери вірні миряни через власне свідоцтво повинні відкритися всім людям, з якими вони працюватимуть над нагальними проблемами нашого часу. «Те, що цей Священний Собор пропонує зі скарбів вчення Церкви, має на меті допомогти всім нашим сучасникам – вірують вони в Бога чи визнають Його неявно, – щоб вони ясніше усвідомили повноту свого покликання, краще пристосовували світ до найвищої гідності людини, прагнули до більш глибокого значення братерства і, керуючись любов'ю, великодушними спільними зусиллями вирішували невідкладні потреби нашого часу»¹¹⁵⁴.

1. Служіння людині

552. *Служіння людині – першочергове завдання, яке стоїть перед мирянами в соціальній сфері.* Утверджувати найбільшу цінність людини – гідність людської особи – це «важливе, у певному сенсі центральне й об'єднуюче завдання служіння людському роду, здійснювати яке покликана Церква, а у ній – вірні миряни»¹¹⁵⁵.

Перший крок на шляху до здійснення цього завдання – прагнення і зусилля, спрямовані на оновлення свого внутрішнього світу, адже людською історією керує не безособовий детермінізм, а сукупність суб'єктів, вільні дії яких творять соціальний порядок. Соціальні інститути як такі – це ще не гарантія спільного блага. Внутрішнє «оновлення християнського духу»¹¹⁵⁶ повинно передувати прагненню покращити суспільство «відповідно до вимог Церкви, утверджуючи соціальну справедливість і милосердя»¹¹⁵⁷.

Навернувшись серцем, людина починає піклуватися про іншу людину, яку вона любить як брата чи сестру. Це допомагає зрозу-

¹¹⁵³ Пор. Іван ХХІІІ, Енци. *Mater et Magistra*: AAS 53 (1961) 454; Іван Павло ІІ, Енцикліка *Centesimus Annus*, 57: AAS 83 (1991), 862-863.

¹¹⁵⁴ ІІ Ватиканський Собор, паст. конс. *Gaudium et spes*, 91: AAS 58 (1966), 1113.

¹¹⁵⁵ Іван Павло ІІ, апост. повч. *Christifideles laici*, 37: AAS 81 (1989), 460.

¹¹⁵⁶ Пій ХІ, Енци. *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), 218.

¹¹⁵⁷ Пій ХІ, Енци. *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), 218.

міти, що ми зобов'язані оздоровлювати інститути, структури й умови життя, які суперечать людській гідності. Тому миряни повинні водночасно прагнути і навернення сердець, і вдосконалення структур, зважаючи на історичну ситуацію і використовуючи законні засоби, щоб ці соціальні структури поважали й утверджували гідність кожної людини.

553. *Щоб утверджувати гідність людини, необхідно, насамперед, утвердити непорушність права на життя, від зачаття до природної смерті*, – це перше з-поміж усіх прав людини, яке, до того ж, зумовлює їх¹¹⁵⁸. Повага до людської гідності вимагає також *визнати релігійне право людської особи*. «Ця вимога означає не просто “визнання”: вона глибоко вкорінена у саму реальність людини»¹¹⁵⁹. *Справжнє визнання права на свободу сумління і на релігійну свободу* – це одне з найвищих благ і один із найсерйозніших обов'язків кожного народу, що дійсно прагне гарантувати благо особи і суспільства¹¹⁶⁰. У сучасному культурному контексті особливої ваги набуває завдання *захищати шлюб і родину*; його можна як слід реалізувати лише тоді, коли існуватиме впевненість в особливій і неповторній цінності цих інститутів для справжнього розвитку людського суспільства¹¹⁶¹.

2. Служіння в культурі

554. *Культура повинна бути першочерговою сферою присутності і діяльності Церкви й окремих християн*. II Ватиканський Собор вбачає у розриві між християнською вірою і щоденним життям одну з найсерйозніших помилок нашого часу¹¹⁶². Відсутність метафізичної перспективи; втрата прагнення Бога через егоїстичний нарцисизм у розмаїтті можливостей споживацького способу життя; першочерговість розвитку технологій і наукових досліджень та

¹¹⁵⁸ Пор. Конгрегація віровчення, Інструкція *Donum vitae*, (22 February 1987): AAS 80 (1988) 70-102.

¹¹⁵⁹ Іван Павло II, Апост. повч. *Christifideles laici*, 39: AAS 81 (1989), 466.

¹¹⁶⁰ Пор. Іван Павло II, Апост. повч. *Christifideles laici*, 39: AAS 81 (1989), 466.

¹¹⁶¹ Пор. Іван Павло II, Апост. повч. *Familiaris consortio*, 42-48: AAS 74 (1982), 134-140.

¹¹⁶² Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 43: AAS 58 (1966), 1062.

їхня самодостатність, акцент на зовнішньому, пошук іміджу, комунікаційних технік – усі ці феномени потрібно зрозуміти в їхніх культурних аспектах і зіставити з основною проблемою для людської особи: проблемою її цілісного розвитку, здатності спілкуватися і започатковувати стосунки з іншими людьми, постійного пошуку відповіді на важливі питання життя. Слід пам'ятати, що «культура робить людину більше людиною і відкриває шлях до повнішого “існування”»¹¹⁶³.

555. *Розвиток соціально-політичної культури, натхненої Євангелієм, має бути важливою справою особливо для вірних мирян.* Нещодавні історичні події засвідчили безсилля і цілковитий крах культурних стратегій, широко розповсюджених впродовж довгого часу, зокрема на суспільному і політичному рівнях. Десятиліттями після Другої світової війни католики різних країн, посідаючи високі посади, багато зробили у цій сфері, що яскраво засвідчує сьогодні істинність їхнього натхнення і цінностей, котрі складають їхню спадщину. Дійсно, суспільно-політична участь католиків ніколи не обмежувалася виключно перетворенням структур, оскільки їхня діяльність закорінена у культурі, яка прислухається до голосу віри і моральних принципів та робить їх основою і метою конкретного планування. Коли католики втрачають це усвідомлення, вони прирікають себе на культурне знищення, а свої пропозиції – на неповноту й обмеженість. Сьогодні першочергове завдання – це також представити надбання католицької традиції, її цінності і складові, увесь духовний, інтелектуальний і моральний спадок католицизму в сучасних культурних термінах. Віра в Ісуса Христа, Який назвав Себе «Путь, Істина і Життя» (Йн 14, 6), спонукає християн присвятити себе з постійним і твердим переконанням побудові суспільної і політичної культури, натхненої Євангелієм¹¹⁶⁴.

¹¹⁶³ Іван Павло II, *Промова в ЮНЕСКО* (2 червня 1980 р.), 7: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 23 червня 1980 р., с. 9.

¹¹⁶⁴ *Пор.* Конгрегація віровчення, *Доктринальна нота стосовно деяких питань участі католиків у політичному житті* (24 листопада 2002 р.), 7: *Libreria Editrice Vaticana*, Ватикан 2002, с. 15.

556. Цілісне удосконалення людської особи і благо всього суспільства – це найважливіші цілі культури¹¹⁶⁵; а отже, моральний вимір культури становить пріоритет у соціальній діяльності мирян. Легко-важне ставлення до цього аспекту перетворює культуру на засіб збіднення людства. Культура може стати яловою і занепасти, якщо «замикається сама в собі і намагається будь-якою ціною зберегти застарілі форми життя, відкидаючи можливість збагатитися, прислухаючись до інших культур чи дискусій, у яких шукають істину про людину»¹¹⁶⁶. Формування ж культури, здатної збагатити людину, вимагає участі цілої особи, яка через культуру виявляє свою творчість, розум, знання світу і людей, а крім того, використовує свою здатність до самоконтролю, самопожертви, солідарності і готовності утверджувати спільне благо¹¹⁶⁷.

557. Суспільно-політична участь вірних мирян у культурній сфері набуває сьогодні чітких напрямків. Перший – забезпечити право кожного на гуманну і громадську культуру «яка відповідає гідності людини, незважаючи на походження, стать, націю, релігію чи соціальний стан»¹¹⁶⁸. Це передбачає право родин і людей на безкоштовну і загальнодоступну шкільну освіту, вільний доступ до засобів соціальної комунікації (без будь-якої монополії чи ідеологічного контролю), свободу досліджень, свободу поглядів, свободу проведення дискусій і дебатів. Бідність багатьох народів пояснюється різними формами культурної депривації і невизнанням їхніх культурних прав. Освіта і виховання людини завжди були першочерговим завданням християнської суспільної діяльності.

558. Другий виклик для почуття обов'язку християнина – це основний зміст культури, тобто істина. Питання істини важливе для культури, бо «кожна людина зобов'язана зберегти поняття повноти людської особи, в якій визначальними є цінності розуму, волі,

¹¹⁶⁵ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 59: AAS 58 (1966), 1079-1080.

¹¹⁶⁶ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 50: AAS 83 (1991), 856.

¹¹⁶⁷ Пор. Іван Павло II, Промова в ЮНЕСКО (2 червня 1980 р.), 11: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 23 червня 1980 р., с. 10.

¹¹⁶⁸ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 60: AAS 58 (1966), 1081.

сумління і братерства»¹¹⁶⁹. Правильна антропологія – критерій прояснення і перевірки будь-якої історичної форми культури. Християнська діяльність у культурній сфері заперечує всі редуцціоністські і ідеологічні концепції людини і життя. Відкритість до істини забезпечується, перш за все, завдяки тому, що «різні культури – це різні способи відповіді на питання про сенс людського буття»¹¹⁷⁰.

559. *Християни повинні прагнути показати всю цінність релігійності культури. Це дуже важливе і нагальне завдання для підвищення якості людського життя як на особистому, так і на суспільному рівнях.* Адже, питання, що походить із тайни життя і відсилає до ще більшої тайни, тайни Бога, становить основне питання кожної культури; якщо його усувають, то культурне і моральне життя народів занепадає¹¹⁷¹. Важлива складова людини – істинна релігійність, яка дозволяє їй спрямувати власну діяльність туди, де ця діяльність набуває сенсу. Релігійність чи духовність людини проявляється у культурі, яку вона живить і надихає. Про це свідчить безліч творів мистецтва всіх часів. Коли релігійність людини чи народу заперечують, культура починає вимирати, а іноді й повністю зникає.

560. *Розвиваючи справжню культуру, миряни усвідомлюють важливість засобів масової комунікації і, насамперед, розглядають зміст численних виборів, які здійснюють люди. Ці вибори, хоча й різні у кожній групі і кожній особі, мають моральну вагу, отже, їх слід оцінювати під цим кутом зору. Людина, щоб зробити правильний вибір, повинна знати норми морального порядку і правильно їх застосовувати¹¹⁷². Церква пропонує багату традицію мудрості, що закорінена в Божому Одкровенні і людських роздумах¹¹⁷³; богословська орієнтація цієї традиції дозволяє виправляти як «атеїстичний» підхід, що позбавляє людину одного з основних її вимірів*

¹¹⁶⁹ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 61: AAS 58 (1966), 1082.

¹¹⁷⁰ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 24: AAS 83 (1991), 822.

¹¹⁷¹ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 24: AAS 83 (1991), 821-822.

¹¹⁷² Пор. II Ватиканський Собор, декрет *Inter mirifica*, 4: AAS 56 (1964), 146.

¹¹⁷³ Пор. Іван Павло II, енци. *Fides et ratio*, 36-48: AAS 91 (1999), 33-34.

– духовного, а також підходи, зорієнтовані на вседозволеність і споживацтво, які різним чином намагаються переконати людину, що вона незалежна від законів і навіть від Бога»¹¹⁷⁴. Ця традиція не засуджує засоби соціальної комунікації, а намагається служити їм: «Культура мудрості, притаманна Церкві, може допомогти інформаційній культурі засобів соціальної комунікації не перетворитися на беззмістовне нагромадження фактів»¹¹⁷⁵.

561. *Вірні миряни повинні розглядати засоби комунікації як потенційні і потужні засоби солідарності:* «Солідарність виникає як наслідок правдивої і правильної інформації і вільного обміну ідей, які сприяють пізнанню і пошануванню іншого»¹¹⁷⁶. Цього немає, якщо засоби соціальної комунікації використовують для побудови і підтримання економічних систем, які слугують жадібності і ненаситності. Коли наявні випадки великої несправедливості, рішення цілковито ігнорувати деякі аспекти людського страждання вказують на вибірковість підходу засобів соціальної комунікації, який не можна виправдати¹¹⁷⁷. *Структури і політика комунікацій, а також поширення технологій – це фактори, що роблять одних людей «багатими» інформацією, а інших – «бідними», і це тоді, коли добробут, а інколи й виживання залежать від інформації.* В такий спосіб засоби соціальної комунікації часто поглиблюють несправедливість і нерівність, які спричиняють ті страждання, що про них інформують. Комунікаційні та інформаційні технології, а також освіта у цій галузі, повинні бути спрямовані на викорінення такої несправедливості і нерівності.

562. *Моральні зобов'язання покладаються не лише на професіоналів, які працюють у сфері соціальної комунікації, а й на споживачів інформації. Засоби масової інформації, що дотримуються цих зобов'язань, заслуговують на публіку, яка усвідомлює власну відповідальність.* Основний обов'язок споживачів інформації – розрізняти і

¹¹⁷⁴ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 55: AAS 83 (1991), 861.

¹¹⁷⁵ Іван Павло II, *Послання з нагоди XXIII Всесвітнього дня соціальної комунікації* (1999 р.), 3: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 3 лютого 1999 р., с. 1-2.

¹¹⁷⁶ ККЦ, 2495.

¹¹⁷⁷ Пор. Папська Рада з питань соціальної комунікації, *Етика в засобах соціальної комунікації* (4 червня 2000 р.), 14, Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 2000, с. 14-16.

вибирати. Тут на батьків, родину і Церкву лягає відповідальність, від якої не можна відмовитись. Тих, хто працює у сфері соціальної комунікації, святий Павло попереджає: «Тому, відкинувши брехню, говоріть кожен правду ближньому своєму, ми бо один одному члени... Жодне погане слово нехай не виходить з уст ваших, а лише гарне, що може в потребі повчити, і щоб це вийшло на користь тим, які чують його» (Еф 4,25, 29). Служіння людській особі шляхом побудови спільноти людей, що опирається на засади солідарності, справедливості і любові, і поширення правди про життя людини та її остаточне звернення в Богові – це основні моральні вимоги до засобів соціальної комунікації¹¹⁷⁸. В світлі віри людську комунікацію можна розглядати як шлях від Вавилону до П'ятидесятниці, або як особисте й суспільне прагнення подолати невдалу комунікацію (пор. Бут 11,4-8), відкривши людині дар мов (пор. Дії 2,5-11) і спілкування, відновлене силою Духа, Якого зіслав Син.

3. Служіння в економіці

563. *У складних реаліях сучасної економіки миряни повинні керуватись у своїй діяльності принципами соціального Вчительства.* Необхідно, щоб ці принципи знали і приймали самі учасники економічної діяльності: якщо цих принципів не дотримуються, особливо в принципі верховенства людської особи, тоді якість економічної діяльності погіршується¹¹⁷⁹.

Християни повинні також розмірковувати над культурним контекстом, намагаючись *оцінити існуючі моделі економічного і соціального розвитку.* Коли питання про розвиток зводиться лише до технічних проблем, тоді ігнорується справжній його зміст: піклування про «гідність людини і народів»¹¹⁸⁰.

¹¹⁷⁸ Пор. Папська Рада з питань соціальної комунікації, *Етика в засобах соціальної комунікації*, 4 червня 2000, 33, Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 2000, с. 40.

¹¹⁷⁹ Пор. Конгрегація віровчення, *Доктринальна нота стосовно деяких питань участі католиків у політичному житті* (24 листопада 2002 р.), 3: Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 2002, с. 8.

¹¹⁸⁰ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 41: AAS 80 (1988), 570.

564. *Економісти і політичні керівники, які працюють у цій сфері, повинні відчувати необхідність переосмислити економіку: з одного боку, звернути увагу на жахливу матеріальну бідність мільярдів людей, а з іншого – на той факт, що «сучасні економічні, соціальні і культурні структури не відповідають вимогам справжнього розвитку»¹¹⁸¹. Законне прагнення до економічної ефективності слід урівноважувати політичною участю і соціальною справедливістю. На практиці це означає, що солідарність повинна бути складовою економічної, політичної і соціальної взаємозалежності, зміцнення якої – мета сучасних глобалізаційних процесів¹¹⁸². У цьому процесі переосмислення, що добре організований і впливає на сприйняття економічних реалій, особливо цінний внесок роблять християнські об'єднання, що діють в економічній сфері: асоціації працівників, підприємців, економістів.*

4. Служіння в політиці

565. *Для вірних мирян політична діяльність – це достойне і вимогливе здійснення християнського обов'язку служити ближнім¹¹⁸³. Прагнення до спільного блага в душі служіння, розвиток справедливості й особлива увага до бідних і страждених, повага до автономії земних справ, принцип субсидіарності, сприяння діалогу й утвердження миру в контексті солідарності – цими критеріями повинні керуватися християни-миряни у своїй політичній діяльності. Усі віруючі, наділені громадянськими правами й обов'язками, мусять поважати ці принципи. Особливо їх повинні дотримуватися ті, хто обіймає високі посади, вирішуючи складні проблеми громадського значення, чи то в місцевій адміністрації, чи то в закладах національного і міжнародного рівнів.*

566. *Завдання, що їх висувують соціальні і політичні інститути, вимагають твердої і чіткої позиції, яка може явно продемонструвати – завдяки змістовній участі у політичних дебатах, пла-*

¹¹⁸¹ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2000 р.), 14: AAS 92 (2000), 366.

¹¹⁸² Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2000 р.), 17: AAS 92 (2000), 367-368.

¹¹⁸³ Пор. Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 46: AAS 63 (1971), 433-436.

нуванні і виборі дій, – що у суспільно-політичному житті абсолютно необхідний моральний вимір. Адже відсутність уваги до морального виміру призводить до дегуманізації суспільного життя, суспільно-політичних інститутів і, таким чином, зміцнює «структури гріха»¹¹⁸⁴. «Жити і діяти в політиці згідно із власним сумлінням не означає по-рабському приймати ворожі політичні погляди чи якийсь конфесіоналізм; для християни це означає робити свій конкретний внесок, щоб суспільство, завдяки політичному життю, стало справедливішим і відповідало гідності людини»¹¹⁸⁵.

567. У контексті політичних зобов'язань мирянина потрібно приділити особливу увагу підготовці віруючих до здійснення влади, яку вони в майбутньому отримають, особливо якщо громадяни довіряють їм такий обов'язок згідно із принципами демократії. Християни повинні шанувати демократичний устрій «настільки, наскільки він забезпечує громадянам право на політичний вибір, гарантує можливість контролювати своїх достойників і, якщо виникає потреба, право усувати їх мирним шляхом»¹¹⁸⁶. Християни мусять також відмовитися від участі у будь-якій таємній організації, що прагне впливати на функціонування законних інститутів чи перешкоджати йому. Здійснення влади повинно мати характер служіння, яке ніколи не виходить за межі морального закону й орієнтоване на спільне благо¹¹⁸⁷. Той, хто здійснює політичну владу, повинен спрямовувати зусилля всіх громадян на досягнення цієї мети – не в авторитарній формі, а завдяки силі моральних принципів, яку надихає свобода.

568. Вірний мирянин покликаний планувати кроки, які можна здійснити у конкретних політичних ситуаціях, щоб на практиці реалізувати моральні принципи і цінності суспільного життя. Цьому

¹¹⁸⁴ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 36: AAS 80 (1988), 561-563.

¹¹⁸⁵ Пор. Конгрегація віровчення, *Доктринальна нота стосовно деяких питань участі католиків у політичному житті* (24 листопада 2002 р.), 6: Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 2002, с. 13.

¹¹⁸⁶ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 46: AAS 83 (1991), 850.

¹¹⁸⁷ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 74: AAS 58 (1966), 1095-1097.

служує метод розпізнання¹¹⁸⁸, який може використовувати як окрема особа, так і спільнота. Застосовуючи його, слід враховувати деякі ключові елементи, як-от: знання ситуації, аналіз якої здійснюють за допомогою суспільних наук і необхідних засобів; систематичні міркування над цими реаліями в світлі незмінної євангельської вістки і соціального вчення Церкви; ухвалення рішень, які забезпечують позитивний розвиток ситуації. Якщо реальність ґрунтовно аналізують і правильно тлумачать, це уможливає конкретні рішення й ефективні дії. Однак ці рішення ніколи не слід абсолютизувати, оскільки жодну проблему не можна розв'язати раз і назавжди. «Християнська віра ніколи не намагалася вмістити суспільно-політичні питання в жорстку схему, позаяк усвідомлювала, що історичний вимір змушує людину жити в недосконалих умовах, які, до того ж, швидко змінюються»¹¹⁸⁹.

569. *Характерний контекст для методу розпізнання становить функціонування демократичної системи, яку сьогодні багато хто розглядає з погляду агностицизму і релятивізму, вважаючи, що істину визначає більшість і що вона зумовлена політичними міркуваннями*¹¹⁹⁰. За таких обставин розпізнання стає дуже відповідальним, особливо коли стосується об'єктивності і точності інформації, наукових досліджень та економічних рішень, які впливають на життя найбідніших людей, а також коли зачіпає фундаментальні і беззаперечні моральні зобов'язання: недоторканість життя, непорушність шлюбу, зміцнення родини, заснованої на шлюбі між чоловіком і жінкою.

У таких ситуаціях корисні деякі фундаментальні критерії: розрізнення і, водночас, зв'язок між юридичним і моральним порядками; вірність власній ідентичності та готовність до діалогу з іншими. Християнин також зобов'язаний, здійснюючи судження і займаючись діяльністю в соціальній сфері, дотримуватися трьох

¹¹⁸⁸ Пор. Конгрегація католицької освіти, *Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви при підготовці священиків*, 8, Vatican Polyglot Press, Рим 1988, с. 13-14.

¹¹⁸⁹ Конгрегація віровчення, *Доктринальна нота стосовно деяких питань участі католиків у політичному житті* (24 листопада 2002 р.), 7: Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 2002, с. 15-16.

¹¹⁹⁰ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 46: *AAS* 83 (1991), 850-851.

неподільних цінностей: *природних* (поважати законну автономію земних справ); *моральних* (сприяти усвідомленню того, що будь-яке соціальне і політичне питання має моральний вимір); *надприродних* (здійснювати власний обов'язок у душі Євангелія Ісуса Христа).

570. *Виникають ситуації, пов'язані із фундаментальними моральними вимогами, коли пропонують чи приймають законодавчі і політичні рішення, що суперечать християнським принципам і цінностям. Щодо таких ситуацій, Учительство навчає: «сформоване християнське сумління не дозволить голосувати за політичну програму чи окремий закон, які суперечать вимогам віри і моралі»¹¹⁹¹. Якщо неможливо перешкодити реалізації таких політичних програм або відхилити чи відмінити такі закони, слід дотримуватися поглядів Учительства, яке навчає, що парламентські представники, чия особиста цілковита незгода з цими програмами чи законами зрозуміла і всім відома, можуть підтримувати пропозиції щодо мінімізації їхньої шкоди та зменшення їхнього негативного впливу на культуру і суспільну мораль. У цьому контексті, типова ситуація – закон, що дозволяє аборт¹¹⁹². У будь-якому разі, голосування парламентського представника не слід тлумачити як підтримку несправедливого закону, а тільки як прагнення зменшити негативні наслідки законодавчого акту, відповідальність за який повністю лягає на тих, хто його затвердив.*

Маючи справу з численними ситуаціями, де порушуються фундаментальні і невід'ємні моральні зобов'язання, потрібно пам'ятати, що християнське свідчення – це наш основний обов'язок, який може привести навіть до мучеництва, до того, що ми пожертвуємо власним життям, в ім'я любові і гідності людини¹¹⁹³. Історія двадцяти століть, зокрема й минулого, уславилася мучениками за християнську істину, свідками євангельської віри, надії і любові. Мучеництво – це свідчення особистого уподібнення до розіп'ятого Ісу-

¹¹⁹¹ Конгрегація віровчення, *Доктринальна нота стосовно деяких питань участі католиків у політичному житті* (24 листопада 2002 р.), 4: Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 2002, с. 9.

¹¹⁹² Пор. Іван Павло II, енци. *Evangelium vitae*, 73: AAS 87 (1995), 486-487.

¹¹⁹³ Пор. Іван Павло II, апост. повч., *Christifideles laici*, 39: AAS 81 (1989), 466-468.

са, яке набуває найвищої форми вираження, коли мученик проливає власну кров, згідно з вченням Євангелія: якщо пшеничне зерно впаде на землю і вмере, «то рясний плід принесе» (Йн 12:24).

571. *Політичну діяльність католиків часто розглядають у контексті «світськості», тобто розрізнення між політичною і релігійною сферами*¹¹⁹⁴. Таке розрізнення – «цінність, яку набула й визнала Церква і яка належить до спадщини сучасної цивілізації»¹¹⁹⁵. Католицьке моральне вчення рішуче відкидає автономність, під якою розуміють незалежність від морального закону, натомість схвалює «таку автономність, яка, насамперед, передбачає повагу до істини, що походить із природних знань про життя людини в суспільстві, навіть якщо цю істину проголошує якась релігія, бо істина одна»¹¹⁹⁶. Щиро шукати істину, сприяти і захищати прийнятними засобами моральну істину суспільного життя, яка включає справедливість, свободу, повагу до життя й до інших прав людини, – право й обов'язок усіх членів суспільно-політичної спільноти.

Висловлюючись щодо питань суспільно-політичного життя, Вчительство Церкви не порушує вимоги правильного розуміння автономії, оскільки «не прагне використати політичну владу чи позбавити католиків свободи висловлювати власну думку щодо можливих питань. Навпаки, Вчительство прагне – і це його завдання – повчати і просвічувати сумління вірних, особливо тих, хто присвячує себе політиці, щоб їхні дії завжди слугували цілісному утвердженню людської особи і спільному благу. Соціальна доктрина Церкви – це не втручання в керівництво окремими країнами. Однак миряни-католики зобов'язані дотримуватися вимог цієї доктрини і власного сумління, єдиного і неподільного»¹¹⁹⁷.

¹¹⁹⁴ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 76: AAS 58 (1966), 1099-1100.

¹¹⁹⁵ Конгрегація віровчення, *Доктринальна нота стосовно деяких питань участі католиків у політичному житті* (24 листопада 2002 р.), 6: Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 2002, с. 11.

¹¹⁹⁶ Конгрегація віровчення, *Доктринальна нота стосовно деяких питань участі католиків у політичному житті* (24 листопада 2002 р.), 6: Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 2002, с.12.

¹¹⁹⁷ Конгрегація віровчення, *Доктринальна нота стосовно деяких питань участі католиків у політичному житті* (24 листопада 2002 р.), 6: Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 2002, с.12-13.

572. *Принцип світськості передбачає повагу держави до кожної релігійної конфесії, що «забезпечує спільнотам віруючих вільне проведення богослужінь, духовної, культурної і благодійної діяльності. У плюралістичному суспільстві світськість – це простір спілкування між різними духовними традиціями і нацією»¹¹⁹⁸.* На жаль, навіть у демократичних суспільствах іще трапляються прояви світської нетерпимості, коли релігіям відмовляють у будь-якій політичній і культурній значущості, витісняючи християн із суспільно-політичної сфери, оскільки вони поділяють істини, яких навчає їх Церква, і виконують моральний обов'язок діяти, керуючись сумлінням; іноді це закінчується навіть радикальним запереченням основ природної моралі. Ця відмова – провісник моральної анархії, наслідком якої стане панування сильного над слабким; її не допускає жодна форма законного плюралізму, адже вона підриває основи людського суспільства. За таких обставин, «маргіналізація християнства... не обіцяє нічого доброго для майбутнього суспільства чи для згоди між народами, а, навпаки, загрожує духовним і культурним підвалинам цивілізації»¹¹⁹⁹.

573. *Особлива царина, де вірні миряни покликані до розпізнання, – вибір політичних інструментів, тобто діяльність у партії чи інші форми участі в політичному житті. Здійснюючи цей вибір, потрібно дотримуватися цінностей і враховувати реальні обставини. У будь-якому разі, він повинен ґрунтуватися на любові і бути орієнтованим на спільне благо¹²⁰⁰.* Принципи християнської віри неможливо вмістити на одній політичній платформі: стверджувати, що якась партія чи політична коаліція цілковито відповідає потребам віри і християнського життя, означає поширювати небезпечні хибні думки. Християни не можуть сказати про якусь одну партію, що вона повністю задовольняє їхні моральні потреби, які постають з віри і з їхнього церковного життя. Участь християн у політичному

¹¹⁹⁸ Іван Павло II, *Промова до дипломатичного корпусу* (12 січня 2004 р.), 3: *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 21 січня 2004 р., с. 3.

¹¹⁹⁹ Конгрегація віровчення, *Доктринальна нота стосовно деяких питань участі католиків у політичному житті* (24 листопада 2002 р.), 6: *Libreria Editrice Vaticana*, Ватикан 2002, с.14.

¹²⁰⁰ *Пор.* Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 46: *AAS* 63 (1971), 433-435.

об'єднані не повинна бути ідеологічною, а критичною; тоді партія і її політична платформа отримують стимул прямувати до справжнього спільного блага, зокрема до духовної мети людської особи¹²⁰¹.

574. Розрізнення, яке необхідно робити між вимогами віри і суспільно-політичним вибором, з одного боку, і між рішенням окремого християнина і рішеннями християнської спільноти, з іншого, передбачає, що діяльність у партії чи в політичному об'єднанні – особистий вибір. Цей вибір законний, якщо стосується партій чи позицій, які сумісні з християнською вірою і цінностями¹²⁰². Але вибір партії, політичного об'єднання, людей, яким можна доручити керування суспільним життям, хоча й апелює до сумління кожного, не повинен бути виключно індивідуальним. «Християнські спільноти мусять об'єктивно аналізувати ситуацію у своїй державі, прояснювати її у світлі незмінного євангельського послання, черпати принципи роздумів, критерії судження і вказівки до дій із соціального вчення Церкви»¹²⁰³. У будь-якому разі, «ніхто не може посилатися на церковний авторитет для підтвердження особистих поглядів»¹²⁰⁴. Навпаки, віруючі повинні «намагатися в щирій бесіді освічувати одне одного, плекаючи взаємну любов і, передовсім, піклуючись про спільне благо»¹²⁰⁵.

¹²⁰¹ Пор. Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 46: AAS 63 (1971), 433-435.

¹²⁰² Пор. Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 50: AAS 63 (1971), 439-440.

¹²⁰³ Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 4: AAS 63 (1971), 403-404.

¹²⁰⁴ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 43: AAS 58 (1966), 1063.

¹²⁰⁵ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 43: AAS 58 (1966), 1063.

Висновки

До цивілізації любові

а. Допомога Церкви сучасній людині

575. У сучасному суспільстві все більше людей відчуває потребу в сенсі: «людина завжди бажатиме пізнати, принаймні в загальному, сенс свого життя, своєї діяльності та смерті»¹²⁰⁶. Непросто будувати майбутнє в новому контексті дедалі складніших та взаємозалежних і, водночас, все менш впорядкованих і мирних міжнародних відносин. Здається, що життя і смерть людини залежать виключно від науково-технічного прогресу, який розвивається настільки стрімко, що людина не здатна визначити його мету й оцінити цей прогрес. Навпаки, багато явищ свідчить: «зростання незадоволення земними благами, що поширюється в багатих країнах, швидко розвіює ілюзію про рай на землі. Водночас люди чимраз глибше усвідомлюють універсальність і непорушність прав людської особи та прагнуть справедливіших і гуманніших взаємин»¹²⁰⁷.

576. На основні питання про сенс і мету людського життя Церква відповідає проголошенням Євангелія Христового, яке звільняє гідність людської особи від мінливих непостійних поглядів і забезпечує свободу людини, чого не може зробити жоден людський закон. II Ватиканський Собор зазначив, що місія Церкви в сучасному світі полягає у тому, щоб допомогти людині віднайти в Богові остаточний сенс свого існування. Церква добре розуміє, що «тільки Бог, Якому вона служить, відповідає на глибинні бажання людського сер-

¹²⁰⁶ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 41: AAS 58 (1966), 1059.

¹²⁰⁷ Іван XXIII, енци. *Mater et Magistra*: AAS 53 (1961), 451.

ця, яке ніколи сповна не насичується земними благами»¹²⁰⁸. Лише Бог, Який створив людину на Свій образ і відкупив її від гріха, може дати вичерпну відповідь на людські питання через Одкровення, звершене в Його Синові, Який став Людиною. Бо ж Євангеліє «звіщає і проголошує свободу синів Божих, заперечує всіляку неволю, що походить від гріха, свято шанує сумління і свободу людини приймати рішення, закликає повсякчас використовувати всі людські дари на службу Богові і на благо людей і, нарешті, покладає на всіх обов'язок любити всіх»¹²⁰⁹.

б. Віра в Христа – новий початок

577. Віра в Бога і в Ісуса Христа прояснює моральні принципи, що становлять «єдину і незмінну основу тієї стабільності і того спокою, того внутрішнього і зовнішнього, приватного і суспільного порядку, які лишень можуть створювати та захищати добробут держави»¹²¹⁰. Життя в суспільстві слід будувати на Божому задумі, адже «богословський підхід потрібен як для розуміння, так і для розв'язання сучасних проблем людського співтовариства»¹²¹¹. Оскільки існують тяжкі форми експлуатації і соціальної несправедливості, «все більшого розповсюдження набуває і дедалі гострішою стає потреба в особистому і суспільному радикальному оновленні, яке здатне гарантувати справедливість, солідарність, чесність і відкритість. Звичайно ж, шлях, який мусимо подолати, довгий і важкий. Слід докласти великих зусиль, щоб уможливити таке оновлення, особливо зважаючи на численні і серйозні причини, що породжують і поглиблюють різні форми несправедливості в сучасному світі. Але, на що вказує історія й особистий досвід, в основі цих ситуацій легко відшукати “культурні” причини, тобто ті, що пов'язані з особливим баченням людини, суспільства і світу. Дійсно, в осерді культурного питання знаходиться моральне значення, яке, своєю чергою, живиться релігійним значенням і спов-

¹²⁰⁸ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 41: AAS 58 (1966), 1059.

¹²⁰⁹ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 41: AAS 58 (1966), 1059-1060.

¹²¹⁰ Пій XII, енци. *Summi Pontificatus*: AAS 31 (1939), 425.

¹²¹¹ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 55: AAS 83 (1991), 860-861.

нюється у ньому»¹²¹². Щодо «соціального питання» ми не повинні «наївно сподіватися, що, опинившись віч-на-віч з великим викликом сучасності, ми віднайдемо якусь магічну формулу, щоб його подолати. Ні, нас порятує не формула, а Особа й упевненість, яку Вона нам дає: *Я з вами!* Тому не йдеться про створення “нової програми”. Програма вже існує: як завжди, її містить Євангеліє і жива Традиція. Врешті, в її центрі – Сам Христос, Якого ми повинні знати, любити і наслідувати, щоб жити в Ньому життям Пресвятої Трійці і разом з Ним перетворювати історію, аж поки вона звершиться в небесному Єрусалимі»¹²¹³.

в. Тверда надія

578. *Церква вчить людину, що Бог дає їй реальну можливість подолати зло і досягти добра.* Господь відкупив людство «високою ціною» (1 Кор 6,20). Сенс і основа діяльності християн у світі походить із цієї певності, яка *породжує надію*, незважаючи на гріх, що глибоко вразив людську історію. За Божою обітницею, світ *не замкнений у собі, а відкритий Царству Божому*. Церква знає, який вплив має «тайна беззаконня» (2 Сол 2,7), але вона також знає, що «в людській особі достатньо якостей і сил, тобто фундаментальної “доброти” (пор. Бут 1,31), тому що людина – це образ Творця, підпорядкована відкупительному впливу Христа, Який “особливим чином поєднався з кожною людиною”, і тому що потужна дія Святого Духа “наповнює всесвіт” (Муд 1,7)»¹²¹⁴.

579. *Християнська надія спонукає нас багато працювати в соціальній сфері і дає впевненість, що можливо побудувати кращий світ, навіть якщо «раю на землі»¹²¹⁵ ніколи не буде.* Християнам, особливо мирянам, радять діяти таким чином, щоб «сила Євангелія могла засяяти в щоденному сімейному та громадському житті. Вони поводяться як сини обітниць, якщо, сильні вірою і надією, не марну-

¹²¹² Іван Павло II, енци. *Veritatis splendor*, 98: AAS 85 (1993), 1210; Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 24: AAS 83 (1991), 821-822.

¹²¹³ Іван Павло II, апост. посл. *Novo millennio ineunte*, 29: AAS 93 (2001), 285.

¹²¹⁴ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 47: AAS 80 (1988), 580.

¹²¹⁵ Іван XXIII, енци. *Mater et Magistra*: AAS 53 (1961), 541.

ють час (пор. Еф 5,16; Кол 4,5) та терпляче очікують на майбутню славу (пор. Рим 8,25). Нехай вони не таять цю надію в глибинах серцець, але проявляють її у постійному наверненні і боротьбі “проти правителів цього світу темряви, проти духів злоби” (Еф 6,12)»¹²¹⁶. Не всі поділяють релігійну мотивацію, але моральні переконання, які з неї походять, – це точка дотику для християн і всіх людей доброї волі.

г. Побудова «цивілізації любові»

580. *Безпосереднє завдання соціальної доктрини Церкви – запропонувати принципи і цінності, опираючись на які можна побудувати суспільство, гідне людини. Один із цих принципів, принцип солідарності, в певному сенсі, включає в себе всі інші: це «один із основних християнських принципів соціальної і політичної організації суспільства»*¹²¹⁷.

*Цей принцип прояснює верховенство любові, «що є знаком, який відрізняє учнів Христових (пор. Їн 13,35)»*¹²¹⁸. Ісус вчить нас, що «основний закон людської досконалості, а відповідно, й перетворення світу, – заповідь любові»¹²¹⁹ (пор. Мт 22,40, Їн 15,12, Кол 3,14, Як 2,8). Поведінка особистості цілковито людська, якщо постає із любові, проявляє любов і впорядкована любов'ю. Ця істина стосується і суспільної сфери. Християни повинні свідчити її із глибоким переконанням і прикладом свого життя показувати, що любов – це єдина сила (пор. 1 Кор 12,31-14,1), яка може привести до особистого і суспільного вдосконалення, орієнтуючи суспільство на добро.

581. *Любов повинна бути в усіх суспільних відносинах і наповнювати їх собою*¹²²⁰. Особливо ті, хто відповідальний за благо людей,

¹²¹⁶ II Ватиканський Собор, догм. конст. *Lumen gentium*, 35: AAS 57 (1965), 40.

¹²¹⁷ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 10: AAS 83 (1991), 805-806.

¹²¹⁸ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 40: AAS 80 (1988), 568.

¹²¹⁹ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et Spes*, 38: AAS 58 (1966), 1055-1056; пор. II Ватиканський Собор, догм. конст. *Lumen Gentium*, 42: AAS 57 (1965), 47-48; ККЦ, 826.

¹²²⁰ Пор. ККЦ, 1889.

«повинні берегти у собі і зрощувати в інших любов, владарку і царицю чеснот. Адже успіхів, яких ми всі прагнемо, можна досягнути, головним чином, завдяки великій любові, справжній християнській любові, яка здійснює весь євангельський закон. Вона завжди готова на самопожертву заради іншого і слугує найкращою протиотрутою земній гордині і надмірному себелюбству»¹²²¹. Цю любов можна назвати «соціальним милосердям»¹²²² чи «політичним милосердям»¹²²³ і вона повинна охоплювати весь людський рід¹²²⁴. «Соціальна любов»¹²²⁵ – антипод егоїзму й індивідуалізму. Не слід абсолютизувати суспільне життя, як це роблять обмежені концепції, що зводяться до соціологічних тлумачень, але також не слід забувати, що цілісний розвиток людської особи і розвій суспільства впливають один на одного. Тому, егоїзм – найпідступніший ворог упорядкованого суспільства: історія показує, як черствіє серце, коли людина нездатна побачити інші цінності чи інші реалії, крім матеріальних благ, шалена погоня за якими притуплює і нівелює її здатність до самопожертви.

582. *Щоб зробити суспільство людянішим, гідним людської особи, потрібно відновити цінність любові в суспільному житті (в політичній, економічній і культурній сферах) і зробити її постійною і найвищою нормою будь-якої діяльності.* «Якщо справедливість як така – це “суддя” між людьми, що чесно розподіляє блага, то лише любов (включаючи любов, що її називаємо “милосердям”) здатна повернути людину їй самій»¹²²⁶. Людськими взаєминами не може

¹²²¹ Лев XIII, енци. *Rerum novarum: Acta Leonis XIII*, 11 (1892), 143; пор. Бенедикт XV, енци. *Pacem Dei: AAS* 12 (1920), 215.

¹²²² Пор. Святий Тома Аквінський, QD *De caritate*, а. 9, с; Пій XI, енци. *Quadragesimo anno: AAS* 23 (1931), 206-207; Іван XXIII, енци. *Mater et Magistra: AAS* 53 (1961) 410; Павло VI, *Промова в Продовольчій і сільськогосподарській організації ООН* (16 листопада 1970 р.), 11: *AAS* 62 (1970), 837-838; Іван Павло II, *Промова до членів Папської комісії «Справедливість і мир»* (9 лютого 1980 р.), 7: *AAS* 72 (1980), 187.

¹²²³ Пор. Павло VI, апост. посл. *Octogesima adveniens*, 46: *AAS* 63 (1971), 433-435.

¹²²⁴ Пор. II Ватиканський Собор, Декрет *Apostolicam actuositatem*, 8: *AAS* 58 (1966), 844-845; Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 44: *AAS* 59 (1967), 279; Іван Павло II, апост. повч. *Christifideles laici*, 42: *AAS* 81 (1989), 472-476; *ККЦ*, 1939.

¹²²⁵ Іван Павло II, енци. *Redemptor hominis*, 15: *AAS* 71 (1979), 288.

¹²²⁶ Іван Павло II, енци. *Dives in misericordia*, 14: *AAS* 72 (1980), 1223.

керувати лише міра справедливості. «Християни знають, що любов – це причина, через яку Бог будує стосунки з людиною. І саме любов – та відповідь, яку Він очікує від людини. Таким чином, любов – це *найвища і найбагородніша форма взаємин* між людьми. Тому любов повинна надихати кожную сферу людського життя, включаючи і міжнародний порядок. Людство лише тоді зможе побудувати справжній і тривалий мир, коли в ньому запанує “цивілізація любові”»¹²²⁷. Отож Учительство активно закликає до солідарності, яка здатна забезпечити спільне благо і сприяти цілісному розвитку людської особи: любов «дозволяє у ближньому побачити своє друге “я”»¹²²⁸.

583. *Лише любов може цілком змінити людину*¹²²⁹. Така зміна не перетворює земний вимір у безплотну духовність¹²³⁰. Той, хто вважає, що може реалізувати надприродну чесноту любові, оминувши її природну основу, тобто обов'язок справедливості, той помиляється. «Любов є найбільшою суспільною заповіддю. Вона поважає інших і їхні права. Вона вимагає бути справедливим і єдина робить нас здатними до справедливості. Вона надихає на самопожертву: “Хто буде намагатися спасти своє життя, той його погубить, а хто його погубить, той збереже його живим” (Лк 17,33)»¹²³¹. Любов не вичерпується і земним виміром людських і суспільних взаємин, оскільки своєї повної дієвості набуває у взаєминах з Богом. «Наприкінці цього життя я постану перед Тобою з порожніми руками, бо я не прошу Тебе, Господи, рахувати діла мої. Будь-яка наша справедливість ославлена в очах Твоїх. Тому я хочу зодягтись у Твою *справедливість* і отримати з Твоєї любові вічне володіння *Тобою Самим*»¹²³².

¹²²⁷ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2004 р.), 10: AAS 96 (2004), 121; *пор.* Іван Павло II, енци. *Dives in misericordia*, 14: AAS 72 (1980), 1224; *ККЦ*, 2212.

¹²²⁸ Святий Іван Золотоустий, *Homilia De perfecta caritate*, 1, 2: PG 56, 281-282.

¹²²⁹ *Пор.* Іван Павло II, апост. посл. *Novo millennio ineunte*, 49-51: AAS 93 (2001), 302-304.

¹²³⁰ *Пор.* Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 5: AAS 83 (1991), 798-800.

¹²³¹ *ККЦ*, 1889.

¹²³² Свята Тереза від Дитятка Ісуса, *Акт принесення себе в дар милосердній Любові*, процитовано в *ККЦ*, 2011.

ПОКАЖЧИКИ

Показчик текстів

Друга колонка відповідає номерам Коментарію. Зірочка означає, що вказаний номер знаходиться у примітках.

СВЯТЕ ПИСЬМО			
Старий Завіт			
Буття			
1,4,10,12,18,21,25	113, 451	2,24	209, 217, 219
1,4,10,12,18,21,25,31	488	3,1-24	27
1,26	149	3,5	256
1,26-27	26, 36, 428	3,6-8	256
1,26-28	209	3,12	116
1,26,28-30	149	3,17-19	452
1,26-30	64, 326, 451	3,17,19	256
1,27	108, 110, 451	4,1-16	488
1,28	36, 111, 209, 255	4,2-16	116
1,28-29	171	4,12	256
1,31	451, 578	5	428
2,2	255, 284	9,1-17	429
2,5-6	255	9,5	112
2,7	108	10	428
2,7-24	209	10,1-32	429
2,8-24	428	11,1	429
2,15	255, 452	11,1-9	429, 488
2,15-16	326	11,4	429
2,16-17	136, 326	11,4-8	562
2,17	256	17,1	488
2,18	209	17,4	430
2,19-20	113	Вихід	
2,20	110	3,7-8	21
2,20.23	149	3,14	21
2,23	110	12,25-27	210
		13,8,14-15	210
		19-24	22
		20,13	112
		23	24*
		23,10-11	258

30,22-32	378
33,11	13
34,28	22

Левіт

19,13	302
19,18	112
19,33-34	23
25	24*
26,6	489

Числа

6,26	489
------	-----

Второзаконня

4,13	22
5,17	112
6,20-25	210
6,21	451
10,4	22
13,7-11	210
15	24*
15,7-8	23
17,15	377
24,14-15	302
26,5	451

Книга Ісуса Навина

24,3	451
------	-----

Книга Суддів

6,24	488
------	-----

Книга І Самуїла

2,35	378
3,13	210
8,5	377
8,11-18	377
9,16	377
10,1-2	377
10,18-19	377
16,1-13	378
16,12-13	377
24,7,11	378
26,9,16	378

Книга ІІ Самуїла

7,13-16	378
---------	-----

Книга І Царів

21	377
----	-----

Книга І Хронік

22,8-9	488
--------	-----

Книга Іова

25,2	491
38-41	255

Книга Псалмів

2	378
2,7	377
8,5-7	255
18	378
20	378
21	378
29,11	491
37,11	491
51,4	484
72	377, 378
72,3.7	491
72,7	490
85,9	490
85,9.11	491
85,11	490
89,2-38	378
92,15	222
104	255
104,24	452
119,165	491
125,5	491
128,6	491
132,11-18	378
139,14-18	108
147	255
147,14	491

Книга Приповідок

1,8-9	210
4,1-4	210

6,20-21	210
10,4	257, 323
12,20	489
15,16	257
16,8	257
16,12	378
22,2	323
22,11	378
29,14	378

Книга Проповідника

3,11	114
------	-----

Книга Пісні Пісень

8,10	491
------	-----

Книга Мудрості

1,7	578
9,2-3	326

Книга Сираха

3,1-16	210
7,27-28	210
15,14	135

Книга пророка Ісаї

2,2-5	430, 490
9,5	490
9,5s	491
10,1-4	377
11,2-5	378
11,4	59
11,6-9	490
19,18-25	430
26,3.12	491
32,15-18	452
32,17	102, 203, 494
32,17f	491
44,6-8	430
44,24-28	430
45,8	123
48,18	489
48,19	489
52,7	491

53,5	493
54	111, 219*
54,10	491
54,13	489
57,19	491
58,3-11	323
60,17	491
61,1	59
61,1-2	28
65,17	452, 453
66,12	491
66,18-23	430
66,22	453

Книга пророка Єремії

3,6-13	219*
7,4-7	323
23,5-6	378
31,31-34	324
31,33	25

Книга пророка Варуха

3,38	13
------	----

Книга пророка Єзекиїла

16,25	219*
34,22-31	324
34,23-24	378
36,26-27	25
37,24	378

Книга пророка Осії

1-3	111
2,21	219*
3	219*
4,1-2	323

Книга пророка Амоса

2,6-7	323
2,6-8	377
8,4-8	377

Книга пророка Міхея

2,1-2	323
-------	-----

3,1-4	377	19,5	219
5,1-4	491	19,5-6	209
Книга пророка Софонії		19,8	217
3,13	490	19,18	22
Книга пророка Аггея		19,21-26	181
2,9	491	20,1-16	541
Книга пророка Захарії		20,20-23	379
9,9-10	378	20,24-28	379
9,10	491	20,25	193
Книга пророка Малахії		22,15-22	379
2,5	489	22,37-40	112
2,14-15	210	22,40	580
		24,46	259
		25,14-30	259, 326
		25,31-46	183
		25,34-36.40	57
		25,35-36	265, 403
		25,35-37	58
		25,40,45	183
		26,11	183
		27,45.51	454
		28,2	454
		28,19-20	52
		Євангеліє від Марка	
		1,12-13	175
		1,15	49
		2,27	261
		3,1-6	261
		6,3	259
		6,45-52	453
		8,36	260
		9,33-35	379
		10,5	217
		10,35-40	379
		10,42	379
		10,42-45	193
		10,45	379
		12,13-17	379
		12,28	40
		12,29-31	40, 112
		14,7	183
		Євангеліє від Луки	
		1,38	59

1,50-53	59
2,51	259
3,23-38	378
4,1-13	175
4,5-8	379
4,18-19	28
6,6-11	261
6,20-24	325
6,46-47	70
8,22-25	453
10,5	492
10,7	259
10,27-28	112
10,40-42	260
11,11-13	453
12,15-21	325
12,21	326
13,10-17	261
14,1-6	261
16,9-13	453
16,13	181
17,33	34, 583
19,12-27	326
20,20-26	379
22,24-27	379
22,25	379
22,25-27	193
24,36	491
24,46-49	52

Євангеліє від Йоана

1,3	262
1,4,9	121
3,5	484
3,8	50
3,16	3, 64
5,17	259
6,16-21	453
10,9	1
12,8	183
12,24	570
13,8	484
13,34	32
13,35	196*, 580
14,6	1, 555

14,9	28
14,16,26	104
14,21,23-24	70
14,27	491, 516
15-17	39
15,12	580
15,14-15	13
15,15	29
16,13-15	104
16,15	29
17,3	122
17,14-16	18
17,21-22	34
20,19,21,26	491

Діяння апостолів

1,8	3, 453
2,5-11	562
2,6	431
10,34	144
10,36	493
17,26	431

Послання св. апостола Павла до Римлян

1,3	378
1,7	492
2,6	399
2,11	144
2,14-15	53
2,15	397
5,5	31
5,12	115
5,12-21	64
5,14	121
5,18-21	121
5,19	115
6,4	41
8	38
8,1-11	522
8,14-17	122
8,15	31
8,18-22	123
8,19-22	64, 262
8,19-23	455

8,20	64, 262
8,23	522
8,25	579
8,26	30
8,29	121
8,31-32	30
10,12	144, 431
12,17	380
13,1-7	380
13,2	398
13,4	380
13,5	380
13,7	380
14,6-8	325
14,12	399
14,15	105

**Перше послання
св. апостола Павла до Коринтян**

3,22-23	44, 455
6,20	1, 578
7,31	48, 264
8,6	262
8,11	105
9,16	71, 538
12,13	144
12,31	204
12,31-14,1	580
13,12	122
15,20-28	383, 454
15,47-49	121
15,56-57	121

**Друге послання
св. апостола Павла до Коринтян**

1,22	122
4,4	121, 431
5,1-2	56
5,17	454

**Послання св. апостола Павла
до Галатів**

2,6	144
3,26-28	52, 431

3,27	484
3,28	144
4,4-7	122
4,6	31
4,6-7	39

**Послання св. апостола Павла
до Ефесян**

1,8-10	431
1,14	122, 522
1,22-23	327
2,10	258
2,12-18	431
2,14	491
2,14-16	491
2,16	493
3,8	262
3,20	122
4,25,29	562
4,28	264
5,16	579
5,21-33	111
6,9	144
6,12	579
6,15	493

**Послання св. апостола Павла
до Филип'ян**

2,8	196
-----	-----

**Послання св. апостола Павла
до Колосян**

1,15	121
1,15-16	327
1,15-17	262
1,15-18	327
1,15-20	454
1,18	327
1,20	327
3,11	144, 431
3,14	580
4,5	579

**Перше послання
св. апостола Павла до Солунян**

4,11-12	264
4,12	264
5,21	126

**Друге послання
св. апостола Павла до Солунян**

2,7	578
3,6-12	264
3,7-15	264

**Перше послання
св. апостола Павла до Тимотея**

2,1-2	380, 381
2,4-5	121
4,4	325
6,10	328

**Друге послання св. апостола
Павла до Тимотея**

4,2-5	2
-------	---

**Послання св. апостола Павла
до Тита**

3,1	380, 381
3,2	381
3,3	381
3,5-6	381

Послання до Євреїв

4,9-10	258
10,23	39
12,22-23	285
13,20	1

Послання св. апостола Якова

1,17	12
1,22	70
2,1-9	145
2,8	580
3,18	102, 203
5,1-6	184

5,4	264, 302
-----	----------

**Перше послання
св. апостола Петра**

1,18-19	1
2,13	380
2,14	380
2,15	380
2,17	380

**Друге послання
св. апостола Петра**

3,10	453
3,13	56, 82, 453

**Перше послання
св. апостола Йоана**

1,8	120
3,16	196
4,8	54
4,10	30, 39
4,11-12	32

Одроквення св. Йоана Богослова

17,6	382
19,20	382
21,1	453, 455
21,3	60

Вселенські Собори

*(послання відповідно до DS,
за винятком II Ватиканського
Собору)*

IV Латеранський Собор

800	127*
-----	------

I Ватиканський Собор

3002	127*
3005	141
3022	127*
3025	127*

II Ватиканський Собор*Sacrosanctum Concilium*

10 519

Inter Mirifica

3 415*

4 560*

11 415*

Lumen gentium

1 19*, 49, 431

5 49

9 33*

11 519

12 79

31 11, 83*, 220*, 541, 545

35 579

42 580*

48 65

Christus Dominus

12 11

Gravissimum educationis

1 242

3 238*, 239*

6 240*

Nostra aetate

4 536*

5 433*

Dei Verbum

2 13, 47*

4 31*

5 39

Apostolicam actuositatem

7 45*

8 184, 581*

11 211*

Dignitatis humanae

97*

1 152*, 421

2 155, 421*, 422*

3 421*

5 239*, 241*

6 423*

7 422

8 530

14 70*, 75*

Gaudium et spes

96*

1 60*, 96, 197*, 426

3 13, 18

4 104

9 281*

10 14*, 31

11 53*

12 37, 109*, 110, 149*, 209

13 27*, 143

14 128

15 129, 456, 456*

16 198*

17 135, 135*, 199*

22 38*, 41, 105, 121, 153*,
522

24 34, 96, 133*

25 81*, 96, 150*, 384*, 384

26 132, 155*, 156*, 164,
166*, 197*, 287*

27 112*, 132, 153*, 155*

28 43

29 144*

30 19, 191*, 355*

31 191*

32 61*, 196*

33 456

34 456, 457

35 318*, 457*

36 45, 46, 197*

37 44

38 54, 580

39 55, 56

40 51, 60*, 62*, 96

41 152*, 159, 575, 576

42 68, 82*, 192*, 432*

43 83*, 554*, 574

44 18*

47 213

48 211*, 215, 218*, 219*,
223*

50 111*, 218*, 232*, 234*

51	233*	(15 травня 1891 р.)
52	238*, 242*	87, 87*, 89, 89*, 90, 91,
59	556*	100, 101, 103, 168*,
60	557	176, 176*, 177*, 185*,
61	198*, 239*, 558	249, 250*, 267, 268,
63	331, 336*	269, 277, 286*, 287*,
65	185*, 333*	293, 296, 301*, 302,
66	290*, 298*	417, 521, 581
67	250*, 284*, 302	<i>Звернення до колегії кардиналів</i>
68	301*, 304*, 307	(1899)
69	171, 177*, 178, 180*, 481*	497
71	176	Бенедикт XV
73	392	<i>Заклик до лідерів воюючих націй</i>
74	168*, 384*, 394, 396*, 398*, 567*	(1 серпня 1917 р.)
75	189*, 413*, 531*, 531	497
76	49, 50*, 50, 81*, 150*, 424, 425, 527*, 544, 550, 571*	Енци. <i>Racet Dei</i> (23 травня 1920 р.)
77	497	581*
78	494*, 495	Пій XI
79	497*, 500, 502*, 503, 513	Енци. <i>Ubi arcano</i>
80	497*, 509*, 509	(23 грудня 1922 р.)
82	441	494
83	194*	Енци. <i>Casti connubii</i>
84	145*, 194*, 440*	(31 грудня 1930 р.)
85	194*	233*
86	194*	Енци. <i>Quadragesimo anno</i>
90	99	(15 травня 1931 р.)
91	551	82*, 87*, 89*, 91, 91*,
92	12*	167, 178*, 185*, 186, 250*, 273, 277*, 277, 301*, 302*, 330, 419*, 552, 581*
		Енци. <i>Non abbiamo bisogno</i> (29 червня 1931 р.)
		92
		Енци. <i>Divini Redemptoris</i> (19 березня 1937 р.)
		92, 201*, 355*
		Енци. <i>Mit Brennender Sorge</i> (17 March 1937 р.)
		92
Папські документи		
Лев XIII		
Енци. <i>Immortale Dei</i> (1 листопада 1885 р.)		
	393*	
Енци. <i>Libertas praestantissimum</i> (20 червня 1888 р.)		
	149*	
Енци. <i>Regum novarum</i>		

<i>Промови</i>		<i>Різдвяне радіозвернення</i>	
6 вересня 1938 р.		(24 грудня 1944 р.)	
92		93*, 106, 385, 396*	
Пій XII		<i>Різдвяне радіозвернення</i>	
Енци. <i>Summi Pontificatus</i>		(24 грудня 1945 р.)	
(20 жовтня 1939 р.)		439*, 446*	
125, 194*, 396*, 397*,		<i>Різдвяне радіозвернення</i>	
434*, 437*, 577		(24 грудня 1946 р.)	
Енци. <i>Sertum laetitiae</i>		93*	
(1 листопада 1939 р.)		<i>Різдвяне радіозвернення</i>	
301*		(24 грудня 1947 р.)	
Енци. <i>Humani generis</i>		93*	
(12 серпня 1950 р.)		<i>Різдвяне радіозвернення</i>	
141*		(24 грудня 1948 р.)	
Апост. повч. <i>Menti nostrae</i>		93*	
(23 вересня 1950 р.)		<i>Різдвяне радіозвернення</i>	
87*		(24 грудня 1949 р.)	
<i>Радіозвернення</i>		93*	
(24 серпня 1939 р.)		<i>Різдвяне радіозвернення</i>	
497		(24 грудня 1950 р.)	
<i>Різдвяне радіозвернення</i>		93*	
(24 грудня 1939 р.)		<i>Різдвяне радіозвернення</i>	
93*, 434*		(24 грудня 1951 р.)	
<i>Різдвяне радіозвернення</i>		93*	
(24 грудня 1940 р.)		<i>Різдвяне радіозвернення</i>	
93*		(24 грудня 1952 р.)	
<i>Радіозвернення з нагоди 50-тої річни-</i>		93*, 191*	
<i>ці Regim potatum</i>		<i>Різдвяне радіозвернення</i>	
(1 червня 1941 р.)		(24 грудня 1953 р.)	
81*, 82*, 87*, 89*, 168*,		93*	
171*, 172, 176*, 355*		<i>Різдвяне радіозвернення</i>	
<i>Різдвяне радіозвернення</i>		(24 грудня 1954 р.)	
(24 грудня 1941 р.)		93*	
93*, 436, 437*, 438*		<i>Різдвяне радіозвернення</i>	
<i>Різдвяне радіозвернення</i>		(24 грудня 1955 р.)	
(24 грудня 1942 р.)		93*	
93*, 149*, 176*		<i>Промови</i>	
<i>Радіозвернення</i>		29 квітня 1945 р.	85*
(1 вересня 1944 р.)		21 жовтня 1945 р.	251*
93*, 176*		6 грудня 1953 р.	432*, 434*

3 жовтня 1953 р.	506*, 518*	41	373*
Іван XXIII		42	82, 98, 373*
Енци. <i>Mater et Magistra</i>		43	145*
(15 травня 1961 р.)		44	145*, 448*, 581*
		47	449*
	84*, 87*, 94*, 95, 107*,	48	194*
	160*, 164*, 166*, 167*,	51	442*
	176*, 178*, 185*, 189*,	52	442*
	192*, 194*, 336*, 339*,	53	442*
	355*, 384, 396, 440*,	54	442*
	446, 527*, 549*, 551*,	55	442*, 449*
	575, 579, 581*	56	447*
Енци. <i>Pacem in terris</i>		57	364, 447*
(11 квітня 1963 р.)		58	447*
	84*, 87*, 94, 95*, 95,	59	366, 447*
	145*, 149*, 153*, 153,	60	447*
	155*, 156*, 156, 164*,	61	364*, 447*
	165*, 190*, 197*, 198*,	63	433*
	200*, 201*, 205*, 301*,	76	98, 495*
	383*, 384, 386, 387*,	77	98, 442*
	388, 389, 391, 393,	78	98, 372*, 441*, 442*
	393*, 395*, 396, 396*,	79	98, 442*
	397*, 398*, 414*, 432,	80	98
	433*, 434*, 435*, 437,	81	83*, 531
	437*, 439*, 441*, 441,		Енци. <i>Humanae vitae</i>
	497, 497*, 499*, 499,		(25 липня 1968 р.)
	527*	7	233*
Павло VI		10	232
Енци. <i>Populorum progressio</i>		14	233*
(26 березня 1967 р.)		16	233*
	98, 98*, 102	17	233*
6	449		Апост. посл. <i>Sollicitudo omnium</i>
13	61, 81, 197*		<i>ecclesiarum</i>
14	373		(29 червня 1969 р.)
17	194*, 467		445
19	318*		Апост. посл. <i>Octogesima adveniens</i>
20	449		(14 травня 1971 р.)
21	98, 449		100, 100*
22	172, 177*, 446*, 449*,	3	80*
	481*	4	11*, 80*, 81*, 574
23	158, 177*, 300*	5	80*
31	401	16	145*, 433*
35	198*	21	461*, 461
37	234*	22	189*
40	198*, 373*		

23	158	<p><i>Послання з нагоди Всесвітнього дня миру (1972 р.)</i> 494*</p> <p><i>Послання з нагоди Всесвітнього дня миру (1974 р.)</i> 495*</p> <p><i>Послання з нагоди Всесвітнього дня миру (1976 р.)</i> 520</p> <p><i>Послання з нагоди Всесвітнього дня миру (1977 р.)</i> 391</p> <p><i>Промови</i></p> <p>5 січня 1964 р. 210*</p> <p>24 червня 1965 р. 497*</p> <p>4 жовтня 1965 р. 145*, 155*, 433*, 497</p> <p>15 квітня 1968 р. 153</p> <p>10 червня 1969 р. 292, 446*</p> <p>16 листопада 1970 р. 207*, 581*</p> <p>26 жовтня 1974 р. 155*</p> <p><i>Лист кардинала Моріса Руа на 10-ту річницю енцикліки Pacem in terris (11 квітня 1973 р.)</i> 95*</p> <p>Іван Павло II</p> <p>Енци. <i>Redemptor hominis</i> (4 березня 1979 р.)</p> <p>1 262</p> <p>8 64, 262</p> <p>11 53*</p> <p>13 58*</p> <p>14 62, 82, 105*, 126</p> <p>15 581</p> <p>17 155, 158*, 168*</p> <p>Апост. повч. <i>Catechesi tradendae</i> (16 жовтня 1979 р.)</p> <p>5 529</p> <p>14 423</p> <p>18 529*</p> <p>29 529</p>
26	124*	
27	124*, 126	
28	124*	
29	124*	
30	124*	
31	124*	
32	124*	
33	124*	
34	124*	
35	124*	
36	124*	
37	53*, 124*	
38	124*	
39	124*	
41	349*	
42	86	
43	372*, 446*	
44	372*	
46	164*, 167*, 189*, 565*, 573*, 581*	
47	191*	
50	574*	
51	525	
Апост. повч. <i>Evangelii nuntiandi</i> (8 грудня 1975 р.)		
9	64*, 82	
20	523*	
29	66*	
30	64*	
31	66	
34	71*	
37	496*	
45	415*	
Motu proprio <i>Iustitiam et pacem</i> (10 грудня 1976 р.) 159		
<i>Послання з нагоди Всесвітнього дня миру (1968 р.)</i> 519, 520		
<i>Послання з нагоди Всесвітнього дня миру (1969 р.)</i> 494*		

Енци. <i>Dives in misericordia</i> (30 листопада 1980 р.)	26	244
12	206	222*
14	206, 582	233*
Енци. <i>Laborem exercens</i> (14 вересня 1981 р.)	36	239
	37	238*, 243
	40	240
	42	553*
	43	221, 238*, 242*, 553*
	44	247, 553*
	45	214*, 252, 355*, 553*
	46	253*, 553*
	47	220, 553*
	48	220, 553*
	77	226*, 298*
	81	229
	84	226*
	Апост. повч. <i>Reconciliatio et paenitentia</i> (2 грудня 1985 р.)	
	2	116
	10	121
	15	116
	16	117, 118, 193*
	Енци. <i>Redemptoris Mater</i> (25 березня 1987 р.)	
	37	59
	Енци. <i>Sollicitudo rei socialis</i> (30 грудня 1987 р.)	
		72, 102, 102*
	1	60*, 87*, 104, 162*
	3	85*, 85
	9	374*
	11	192*
	12	192*
	14	192*, 374
	15	185*, 191*, 192*, 336*, 336, 435*
	16	192*, 446
	17	192*, 194*, 342
	18	192*
	19	192*
	20	192*
	21	192*
	22	192*
Енци. <i>Dives in misericordia</i> (30 листопада 1980 р.)	26	244
12	206	222*
14	206, 582	233*
Енци. <i>Laborem exercens</i> (14 вересня 1981 р.)	36	239
	37	238*, 243
	40	240
	42	553*
	43	221, 238*, 242*, 553*
	44	247, 553*
	45	214*, 252, 355*, 553*
	46	253*, 553*
	47	220, 553*
	48	220, 553*
	77	226*, 298*
	81	229
	84	226*
	Апост. повч. <i>Reconciliatio et paenitentia</i> (2 грудня 1985 р.)	
	2	116
	10	121
	15	116
	16	117, 118, 193*
	Енци. <i>Redemptoris Mater</i> (25 березня 1987 р.)	
	37	59
	Енци. <i>Sollicitudo rei socialis</i> (30 грудня 1987 р.)	
		72, 102, 102*
	1	60*, 87*, 104, 162*
	3	85*, 85
	9	374*
	11	192*
	12	192*
	14	192*, 374
	15	185*, 191*, 192*, 336*, 336, 435*
	16	192*, 446
	17	192*, 194*, 342
	18	192*
	19	192*
	20	192*
	21	192*
	22	192*
Апост. повч. <i>Familiaris Consortio</i> (22 листопада 1982 р.)		
12	219*	
13	217*, 219	
18	221*	
19	217	
20	225	
23	251*, 294*	
24	295*	

25	483, 483*	42	410*, 581*
26	150*, 443, 470	50	146
27	181*	59	546
28	181*, 318*, 334, 449*, 462*	60	528
29	181*	62	549
30	181*	<i>Апост. посл. на 50-ту річницю по- чатку Другої світової війни</i> (27 серпня 1989 р.)	
31	181*, 327	2	157
32	181*, 333*, 446*, 446, 537*	8	517
33	157*, 181*, 442*, 446*, 446, 449	<i>Енци. Redemptoris Missio</i> (7 грудня 1990 р.)	
34	181*, 459, 465*, 466, 470*	2	538
36	119*, 193, 332, 446, 566	11	1, 521*, 523, 524
37	119, 181*, 193, 446	20	50
38	43*, 193, 194*, 449	37	415*
39	102, 194*, 203, 383*, 442*, 446	52	523
40	33, 194*, 196*, 196, 202*, 332*, 432, 580	<i>Енци. Centesimus annus</i> (1 травня 1991 р.)	
41	7, 67*, 68*, 72, 73, 81*, 82*, 159, 563		103*
42	172, 182	3	538
43	364*, 372*, 442	5	67, 71*, 90, 521, 523, 583*
44	189*, 198*, 411*, 449*	6	176*
45	189*, 194*	7	301*
47	578	9	284*
48	526*	10	103, 194*, 580
<i>Апост. посл. Mulieris dignitatem</i> (15 серпня 1988 р.)		11	107*
7	33, 34	13	125, 135*
11	147	15	301, 351*, 352
<i>Апост. повч. Christifideles laici</i> (30 грудня 1988 р.)		16	293, 336*
15	10, 83*, 543	17	200*
24	544*	18	438
29	549	21	157*
30	549*	23	438*
35	523	24	558, 559*, 577*
37	552	29	373
39	553, 553*, 570*	31	171, 176, 273, 287*
40	209, 212	32	179, 278, 283*, 337, 343, 344*
41	412	33	344*, 447
		34	347, 349*, 448
		35	179, 189*, 340, 344, 446*, 450

36	345, 358, 359, 360, 376, 486*, 486	79	75*
37	360*, 460, 467*	80	155*
38	340, 464	86	138
39	212, 231, 350, 375	87	143*
40	347, 349, 356*, 466*, 470*	97	22, 397*
41	47, 170*, 181*, 280, 333, 348*	98	577
42	200, 335	99	138*, 397*
43	278, 282, 288, 338, 340*	107	530
44	191*, 408	110	70*
45	191*	Motu Proprio <i>Socialium Scientiarum</i> (1 січня 1994 р.)	
46	86*, 190*, 395*, 406, 407, 567, 569*		78*
47	155, 158, 191*, 424	Апост. посл. <i>Gratissimam sane</i> (2 лютого 1994 р.)	
48	185*, 186*, 187, 188*, 291, 336*, 351, 352, 353*, 354*, 411*	6	111*, 230
49	185*, 355*, 420*	7	213
50	556	8	111*
51	494*, 498	10	237
52	434*, 439, 498	11	218*, 221, 230
53	60*, 81*, 82*	13	231
54	60*, 61, 67, 69, 78, 159*, 527*	14	111*, 227*
55	9*, 560, 577	16	111*
56	90, 90*	17	211, 251*
57	193*, 525, 551*	19	111*
58	371, 442*, 448	20	111*
59	73, 76, 78	21	233*
60	90	Апост. посл. <i>Tertio Millennio adveniente</i> (10 листопада 1994 р.)	
Енци. <i>Veritatis splendor</i> (6 серпня 1993 р.)		13	25*
13	75*	51	182*, 450*
27	70*	<i>Лист до жінок</i> (29 червня 1995 р.)	
34	135*	3	295
35	136	8	147
44	138*	Енци. <i>Evangelium vitae</i> (25 березня 1995 р.)	
48	127	2	155*
50	75*, 140*	7	155*
51	142	8	155*
61	139	9	155*
64	70*	10	155*
		11	155*
		12	155*
		13	155*

14	155*	Апост. посл. <i>Novo Millennio ineunte</i>
15	155*	(6 січня 2001 р.)
16	155*, 483*	1 1*
17	155*	16-28 58*
18	155*	29 577
19	112*, 142*, 155*	49 182*, 583*
20	142*, 155*	50 5, 182*, 583*
21	155*	51 5, 583*
22	155*	Послання з нагоди Всесвітнього дня
23	155*	миру (1982 р.)
24	155*	4 494
25	155*	Послання з нагоди Всесвітнього дня
26	155*	миру (1986 р.)
27	155*, 405	1 494*
28	155*	2 509*
32	182*	Послання з нагоди Всесвітнього дня
34	109*, 114*	миру (1988 р.)
35	109*, 110	3 516*
56	405	Послання з нагоди Всесвітнього дня
58	233*	миру (1989 р.)
59	233*	5 387
61	233*	11 387
62	233*	Послання з нагоди Всесвітнього дня
70	397*, 407	миру (1990 р.)
71	229*, 397	6 459
72	233*	7 459
73	399*, 570*	9 468, 468*
74	399	Послання з нагоди Всесвітнього дня
92	231*	миру (1992 р.)
93	231	4 519*
101	233*	Послання з нагоди Всесвітнього дня
Апост. посл. <i>Dies Domini</i>		миру (1993 р.)
(31 травня 1998 р.)		1 449*
26 285*		3 298*
Енци. <i>Fides et ratio</i>		4 497*
(14 вересня 1998 р.)		Послання з нагоди Всесвітнього дня
	74*	миру (1994 р.)
Пролог 113*		5 239*
36-48 560*		Послання з нагоди Всесвітнього дня
Апост. повч. <i>Ecclesia in America</i>		миру (1996 р.)
(22 січня 1999 р.)		2-6 245*
20 362*		
25 466		
54 7*, 8*		

5	296*	7	515*
<i>Послання з нагоди Всесвітнього дня миру (1997 р.)</i>		9	517*
3	517*, 518*	<i>Послання з нагоди Всесвітнього дня миру (2003 р.)</i>	
4	517*, 518*	5	365, 485*,
6	518*	6	441
<i>Послання з нагоди Всесвітнього дня миру (1998 р.)</i>		<i>Послання з нагоди Всесвітнього дня миру (2004 р.)</i>	
2	154	4	494*
3	363	5	437
4	450*	6	438*, 501
5	412	7	440, 442*, 443
6	296	8	514*, 514
<i>Послання з нагоди Всесвітнього дня миру (1999 р.)</i>		9	439, 506*, 516*
3	153, 154	10	203, 206, 517*, 582
5	423*	<i>Послання на Великій піст (1990 р.)</i>	
6	411*	3	505
7	506*, 518*	<i>Послання з нагоди 23-тої Всесвітнього дня соціальних комунікацій (1999)</i>	
8	287*	3	560
9	450*	<i>Промови, звернення й інші послання</i>	
10	468*	2 грудня 1978 р.	71
11	497, 510*, 511*, 512*, 518	13 січня 1979 р.	244
12	494*	28 січня 1979 р.	64*, 82*, 178*, 182*, 449*
<i>Послання з нагоди Всесвітнього дня миру (2000 р.)</i>		17 лютого 1979 р.	159*
6	388*	14 вересня 1979 р.	266
7	506*	29 вересня 1979 р.	496
11	506	2 жовтня 1979 р.	152, 155*, 244
13	373*	12 листопада 1979 р.	440*
14	373*, 449, 564	9 лютого 1980 р.	581*
15-16	333*	1 червня 1980 р.	390*
17	564*	2 червня 1980 р.	435*, 440*, 554, 556*
20	516	10 серпня 1980 р.	471*
<i>Послання з нагоди Всесвітнього дня миру (2001 р.)</i>		1 вересня 1980 р.	426*
13	298*	25 лютого 1981 р.	457, 458
19	405*	3 жовтня 1981 р.	458, 474*
<i>Послання з нагоди Всесвітнього дня миру (2002 р.)</i>		3 квітня 1982 р.	85*
4	513*	15 червня 1982 р.	292*, 404
5	514	21 вересня 1982 р.	458, 477*
		23 жовтня 1982 р.	458, 473*, 477*

369	110*	1869	119*
371	111*	1879	149*
373	113*	1880	149
404	115	1881	384*
826	580*	1882	151, 185*
1033	183	1883	185*, 186*, 419*
1603	215*, 216*	1884	185*, 383, 419*
1605	209*	1885	185*, 419*
1639	215*	1886	197*
1644	223*	1888	42
1645	223*	1889	43*, 581*, 583
1646	223*	1897	393*
1647	223*	1898	393*
1648	223*	1899	398*
1649	223*	1900	398*
1650	223*, 225*	1901	398*
1651	223*, 225*	1902	396*
1652	230*	1905	164*
1653	238*	1906	164*
1656	220*	1907	164*, 166*
1657	220*	1908	164*, 169*
1703	128*	1909	164*
1705	135*, 199*	1910	164*, 168*, 418*
1706	134, 136*	1911	164*, 433*
1721	109*	1912	164*, 165*
1730	135*, 199*	1913	167*, 189*
1731	135*	1914	189*
1732	135*	1915	189*
1733	135*	1916	189*
1738	199	1917	189*, 191*
1740	137	1928	201*
1741	143*	1929	201*, 202*
1749	138*	1930	153*, 201*
1750	138*	1931	105*, 201*
1751	138*	1932	201*
1752	138*	1933	201*
1753	138*	1934	144*, 201*
1754	138*	1935	201*
1755	138*	1936	201*
1756	138*	1937	201*
1789	20*	1938	201*
1806	548*	1939	193*, 201*, 581*
1807	201	1940	193*, 201*
1827	207*	1941	193*, 194*, 201*
1849	116*	1942	193*, 201*
1850	115*	1955	140*

1956	140*	2261	112*
1957	141*	2265	500*
1958	141	2266	402*, 403*
1959	142*	2267	405
1960	141*	2269	341
1970	20*	2271	233*
2011	583*	2272	233*
2034	79*	2273	233*
2037	80*	2297	513*
2039	83*	2304	495*
2062	22	2306	496
2070	22	2307	497*
2105	422	2308	497*
2106	421*	2309	497*, 500
2107	423*	2310	497*, 502*
2108	421*, 422*	2311	497*, 503*
2109	422*	2312	497*
2184	284*	2313	497*, 503*
2185	284	2314	497*, 509*
2186	285	2315	497*, 508
2187	285*, 286	2316	497*, 508*
2188	286	2317	495*, 497*
2204	220*	2333	224
2206	213*	2334	111*
2209	214*	2357	228*
2210	213*	2358	228*
2211	252*	2359	228*
2212	206*, 390*, 391*, 582*	2366	230*
2213	390*	2367	232*
2221	239*	2368	234*
2223	239*	2370	233*
2224	213*	2372	234*
2228	238*	2375	235*
2229	240*	2376	235*
2235	132*, 396*	2377	235*
2236	409*	2378	235*
2237	388*	2379	218
2241	298*	2384	225*
2242	399*	2385	225
2243	401	2390	227*
2244	47*, 51*	2402	177*
2245	50*, 424*,	2403	177*
2246	426*	2404	177*
2258	112*	2405	177*
2259	112*	2406	177*
2260	112*	2411	201*

2419	3, 63
2420	68*
2421	87*
2422	104*
2423	81*
2424	340*
2425	201*, 349*
2426	201*, 331*
2427	201*, 263*, 317
2428	201*, 272*
2429	201*, 336, 336*
2430	201*, 304*, 306*
2431	201*, 351*, 352*
2432	201*, 344*
2433	201*, 288*
2434	201*, 302
2435	201*, 304
2436	201*, 289*
2437	201*, 373*
2438	194*, 201*, 341, 373*
2439	201*
2440	201*, 372*
2441	201*, 375
2442	83*, 201*
2443	183, 201*
2444	184*, 201*
2445	184, 201*
2446	184*, 201*
2447	184, 201*
2448	183*, 184, 201*
2449	201*
2464	198*
2465	198*
2466	198*
2467	198*
2468	198*
2469	198*
2470	198*
2471	198*
2472	198*
2473	198*
2474	198*
2475	198*
2476	198*
2477	198*
2478	198*

2479	198*
2480	198*
2481	198*
2482	198*
2483	198*
2484	198*
2485	198*
2486	198*
2487	198*
2494	415
2495	561
2510	20*
2832	201*

Конгрегації

Конгрегація у справах духовенства

Загальний катехитичний довідник
(15 серпня 1997 р.)

17	529*
18	521*
30	529*
54	529*

Конгрегація віровчення

Декларація *Persona humana*
(29 грудня 1975 р.)

8	228*
---	------

Інструкція *Libertatis conscientia*
(22 березня 1986 р.)

26	199
28	199*
32	149
63	64*
64	64*
72	81*, 82*, 85*, 160
73	185*, 194*
75	137
79	401
80	64*
85	185*
86	185*
90	175
94	241
97	59

99	198*
Послання «Пастирська опіка над гомосексуальними особами» (1 жовтня 1986 р.)	
1-2	228*
Інструкція <i>Donum vitae</i> (22 лютого 1987 р.)	
	553*
II/2,3,5	235*
II/7	235*
Інструкція <i>Donum veritatis</i> (24 травня 1990 р.)	
16	80*
17	80*
23	80*
<i>Деякі міркування щодо відповіді на законодавчі пропозиції проти дискримінації гомосексуальних осіб</i> (23 липня 1992 р.)	
	228*
<i>Доктринальна нота щодо деяких питань участі католиків у політичному житті</i> (24 листопада 2002 р.)	
3	384*, 563*
4	570
5	397*
6	397*, 566, 571, 572
7	555*, 568
<i>Міркування щодо пропозицій юридично визнати гомосексуальні союзи</i> (3 червня 2003 р.)	
8	228
	228*
<i>Послання до єпископів Католицької Церкви про співпрацю чоловіка і жінки у Церкві й у світі</i> (31 травня 2004 р.)	
	147*

Конгрегація католицької освіти

Рекомендації з вивчення і викладання соціальної доктрини Церкви у підготовці священників

(30 грудня 1988 р.)

8	568*
20	89
21	91
22	93
23	94
24	96
25	98
26	102
27	104
29	160*
30	160*
31	160*
32	152*, 160*
33	160*
34	160*
35	106, 160*
36	160*
37	160*
38	160*, 194*
39	160*
40	160*, 189*
41	160*
42	160*
43	197
47	162*

Папські Ради**Папська Рада з питань соціальної комунікації**

Communio et progressio

(23 травня 1971 р.)

126-134 415*

Aetatis novae

(22 лютого 1992 р.)

11 415*

Етика в рекламі

(22 лютого 1997 р.)

4-8	415*	I, 1	194*
<i>Етика у засобах соціальної комунікації</i> (4 червня 2000 р.)		<i>Міжнародна торгівля зброєю, етичні роздуми</i> (1 травня 1994 р.)	
14	561*	6	500
20	416	9-11	508*
22	416*	<i>Задля кращого розподілу землі. Виклик аграрної реформи</i> (23 листопада 1997 р.)	
24	416*	11	471*
33	562*	13	300
Папська Рада з пастирської опіки над мігрантами і кочовими народами		27-31	180*
<i>Біженець як виклик солідарності</i> (2 жовтня 1992 р.)		35	300*
6	298*	<i>Церква і расизм. Послання Святого Престолу до світової конференції проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з цим нетерпимості</i> (29 серпня 2001 р.)	
Папська Рада з культури – Папська Рада з міжрелігійного діалогу		21	236*
<i>Ісус Христос – податель води живої. Християнські роздуми над New Age</i> (2003 р.)			433*
	463*	<i>Вода як життєво важливий елемент. Промова делегації Святого Престолу на 3-му Всесвітньому форумі з питань води</i> (Кіото, 16-23 березня 2003 р.)	
Папська Рада у справах родини			485*
<i>Правда і значення людської сексуальності, рекомендації щодо виховання в родині</i> (8 грудня 1995 р.)		Комісія у справах релігійних відносин з юдаїзмом	
	243*	<i>Ми пам'ятаємо. Роздуми про Шоа</i> (16 березня 1998 р.)	
<i>Родина, шлюб і союзи de facto</i> (26 липня 2000 р.)			506*
23	228*	Папська академія «За життя»	
Папська Рада «Справедливість і мир»		<i>Міркування про клонування</i> (25 червня 1997 р.)	
<i>Церква і права людини</i> (10 грудня 1974 р.)			236*
70-90	159*	<i>Тваринна і рослинна біотехнології, нові кордони і нова відповідальність</i> (12 жовтня 1999 р.)	
<i>На службі людській спільноті, етичний підхід до питання міжнародного боргу</i> (27 грудня 1986 р.)			
	450*		

	472*	
Святий Престол		
<i>Хартія прав родини</i> (24 листопада 1983 р.)		
Вступ D-E	214*	
Вступ E	229, 238,	
Ст. 3, с	237	
Ст. 5	239*	
Ст. 5, b	241	
Ст. 8, a-b	247	
Ст. 9	247*	
Ст. 10	294*	
Ст. 10, a	250*	
Ст. 10, b	251*	
Ст. 12	298*	
Канонічне право		
<i>Кодекс канонічного права</i>		
208-223	159*	
361	444*	
747,2	71, 426*	
793-799	239*	
1136	239*	
Церковні письменники		
Августин (святий)		
<i>Сповідь</i>		
1, 1, PL 32, 661	114	
2, 4, 9, PL 32, 678	142*	
Амвросій (святий)		
<i>De obitu Valentiniani consolatio</i>		
62, PL 16, 1438	265*	
Атанасій Олександрійський (святий)		
<i>Життя святого Антонія</i>		
с. 3, PG 26, 846	265*	
Василій Великий (святий)		
<i>Homilia in illud Lucae, Destruam horrea tua</i>		
5, PG 31, 271	329, 329*	

<i>Regulae fusius tractatae</i>		
42, PG 31,		
1023-1027	265*	
Климент Олександрійський		
<i>Quis dives salvetur</i>		
13, PG 9, 618	329	
Єрма		
<i>Пастир, Liber tertium, Similitudo</i>		
I, PG 2, 954	329*	
Іван Золотоустий (святий)		
<i>Проповіді на Діяння, в Acta Apostolorum Homiliae</i>		
35, 3, PG 60, 258	265*	
<i>Homiliae XXI de statu ad populum Antiochenum habitae</i>		
2, 6-8, PG 49,		
41-46	329*	
<i>Homilia De perfecta caritate</i>		
1, 2, PG 56,		
281-282	582	
Григорій Великий (святий)		
<i>Regula pastoralis</i>		
3, 21, PL 77, 87-89	184, 329*	
Григорій Ніський (святий)		
<i>De vita Moysis</i>		
2, 2-3, PG 44,		
327B-328B	135*	
Іринеї Ліонський (святий)		
<i>Adversus haereses</i>		
5, 32, 2,		
PG 7, 1210	266*	
Теодорит Кирський		
<i>Про Провидіння, Orationes</i>		
5-7, PG 83,		
625-686	266*	
Тереза від Дитятка Ісуса (свята)		
<i>Акт принесення себе в дар Милосердній Любові</i>		

	583
Тома Аквінський (святий)	
<i>Commentum in tertium librum Sententiarum</i>	
d. 27, q. 1, a. 4	130
<i>De Caritate</i>	
a. 9	581*
<i>De regno. Ad regem Cypri</i>	
I, 1	393*
I, 10	390*
<i>In duo praecepta caritatis et in decem Legis praecepta expositio</i>	
c. 1	140
<i>Sententiae Octavi Libri Ethicorum</i>	
lect. 1	390*
<i>Summa theologiae</i>	
I, q. 75, a. 5	130*
I-II, q. 6	201*
I-II, q. 91, a. 2, c	140*
I-II, q. 93, a. 3,	
ad 2um	398
I-II, q. 94, a. 2	167*
I-II, q. 96, a. 2	229*
I-II, q. 99	391*
II-II, q. 23, a. 3,	

ad 1um	391*
II-II, q. 23, a. 8	207
II-II, q. 29, a. 3,	
ad 3um 494*	
II-II, qq. 47-56	548*
II-II, q. 49, a. 1	548*
II-II, q. 49, a. 3	548*
II-II, q. 49, a. 4	548*
II-II, q. 49, a. 6	548*
II-II, q. 49, a. 7	548*
II-II, q. 50, a. 1	548*
II-II, q. 50, a. 2	548*
II-II, q. 58, a. 1	201*
II-II, q. 104, a. 6,	
ad 3um	400

Посилання

на міжнародне право

<i>Хартія Організації Об'єднаних Націй</i> (26 червня 1945 р.)	
ст. 2.4	438*
<i>Загальна декларація прав людини</i> (1948)	
16.3	237*
<i>Конвенція з прав дитини</i> (1990)	
	245*

Тематичний покажчик

А

Аборт

Незаконність аборту, 155, 233

Аборт, жахливий злочин, 233

Християнські парламентські представники і закон, що дозволяє аборт, 570

Автономія – Автономний (див. також Автономія держави), Незалежність – Незалежний, Самостійний

Автономія земних справ, 45, 46

Автономія Церкви й політичної спільноти, 50, 424

Сумління і притаманна йому автономія особистих рішень, 139

Суспільний плюралізм і автономність суспільних складових, 151

Приватна власність й особиста незалежність, 176

Автономія земного життя і Церква, 197

Свобода і власна автономія, 199

Участь працівників і незалежні групи, 281

Молодь, праця й самостійна дія, 290

Ринок і простір його автономії, 349

Держава й автономія сторін, 351

Влада і автономія громадян, 354

Субсидіарність і автономна відповідальність суб'єктів, 357

Члени політичної спільноти й автономність, 385

Меншини й автономія, 387

Громадянське суспільство й автономні істоти, 417

Церква, автономія й демократичний устрій, 424

Церква, автономія і політична спільнота, 425

Людина, її автономія і трансцендентність, 464

Наукова незалежність і країни, 475

Автономія земних справ і миряни, 565, 569

Миряни й автономія морального закону, 571

Автономія держави/Світськість держави

Політична діяльність католиків і автономія держави, 571

Вчительство й автономія держави, 571

Принцип світськості держави й духовні підвалини цивілізації, 572

Антропология

Соціальна доктрина і християнська антропология, 9

Книга Буття і християнська антропологія, 37
 Євангелізація і антропологічний порядок, 66
Gaudium et spes і антропологія, 96
 Антропологічні основи чоловіка і жінки, 146
 Справедливість і християнська антропологія, 202
 Антропологія й гомосексуальні союзи, 228
 Праця і її антропологічні засади, 322
 Християнська антропологія і праця, 522
 Антропологія й інкультурація віри, 523
 Християнська антропологія й особистість, 527
 Християнська антропологія й розпізнання, 527
 Діяльність мирян і антропологічне значення, 543
 Антропологія й історичні форми культури, 558

**Асоціації (Союзи, Спілки),
 Об'єднання, Товариства,
 Громади**

Rerum novarum і профспілки, 89, 268
Quadragesimo anno й об'єднання, 91
 Товариства й участь, 151, 189
 Асоціації і форми суспільного життя, 165
 Асоціації і людська гідність, 185
 Асоціації і принцип субсидіарності, 187
 Сімейні об'єднання, 247
 Страйки і профспілковий рух, 304
 Профспілки і право створювати асоціації, 305
 Об'єднання працівників і солідарність, 309
 Об'єднання працівників і відповідальність, 309

Держава, вільні асоціації й демократичне життя, 418
 Церква і свобода об'єднуватися, 426
 Міжнародне життя і приватні асоціації, 443
 Приватні асоціації світового масштабу, 443
 Мир і суспільні об'єднання, 495
 Сучасні християни й асоціації, 538
 Священство і церковні об'єднання, 539
 Виховання мирян і світські об'єднання, 549
 Діяльність мирян поодиночці чи громадою, 550
 Спеціалізовані асоціації і християнська місія, 550
 Економіка й асоціації, 564
 Християнські асоціації, 564

Б

Багатий – Багаті – див. Багатство

**Багатство/Достаток – Багатий –
 Збагачуватись**

Справедливість у світі, солідарність і багатство, 174
 Позитивне значення багатства, 174
 Любов до бідних і любов до багатства, 184
 Праця як джерело багатства, 257
 Праця і багатства Христа, 262
 Об'єднання працівників і створення достатку, 309
 Старий Завіт і багатство, 323
 Ісус і багатство, 325
 Ісус, учні Христові і багатіти в Бога, 326
 Багатство і можливість ділитись, 329
 Збільшення багатства і солідарність, 332
 Економіка і створення багатства, 334
 Виробництво товарів і послуг і багатство, 338

Багатство, глобалізація і маргіналізація, 363
 Кордони багатства і бідності, 374
 Розвиток людини в солідарності і багаті країни, 374
 Бог, людина і багатство взаємин, 428
 Людський рід, багатство відмінностей, 431
 Спільне благо, держави і багатство, 442
 Багатство людства і корінні народи, 471
 Мир, людина і багатство духа, 495
 Культура, яка здатна збагатити людину, 556

Бартер – див. Обмін

Батьки

Діти як дар для батьків, 218, 230
 Християнські батьки і покликання мирян, 220
 Штучне запліднення і батьки, 235
 Батьки і народження дітей, 237
 Батьки і виховання дітей, 239
 Батьки і громадські та церковні організації, 240
 Батьки і право на освітні заклади, 241
 Необхідність батьківської і материнської ролі у вихованні, 242
 Батьки і сексуальне виховання дітей, 243
 Нове покоління і спадок батьків, 244
 Заробітна платня, домашня праця і батьки, 250
 Засоби масової інформації і батьки, 562

Батьківство – Батьківство і материнство – Бажання бути батьком чи матір'ю

Людське батьківство і материнство і подібність до Бога, 230

Батьківство і материнство та продовження життя, 232
 Відповідальне батьківство, 232
 Бажання стати матір'ю чи батьком і право на дітей, 235
 Духовний аспект батьківства і материнства, 237

Батько

Право на народження від одного батька і однієї матері, 235
 Відповідальність чоловіка як батька, 251
 Абрам, батько многоти народів, 430, 451

Безлад – Невпорядкований/Безладний

Перший гріх і безлад, 27
 Людина і безладний егоїзм, 44
 Христос і безладний егоїзм, 143
 Довкілля і неупорядковане споживання, 360
 Право на опір і безлад, 401
 Застосування сили і безладдя, 500

Безпека

Розподіл землі і соціальна безпека, 180
 Важливість інституту подружжя і безпека, 229
 Системи соціального захисту, 309, 314
 Покарання і безпека людей, 403
 Міжнародна безпека й загальні правила, 438
 Всесвітня влада і безпека, 441
 Збройні сили і безпека держави, 502

Безробітний – Безробіття

Багато безробітних очікують роботи, 5
Octogesima adveniens і безробіття, 100
 Родина, праця і безробіття, 249

Нові технології і безробіття, 283
 Безробіття – справжнє соціальне лихо, 287, 289
 Освіта, технологія і безробіття, 290
 Безробіття і наслідки в родині, 294
 Субсидії і безробітні, 301
 Сучасний етап і структурне безробіття, 314

Біди (див. також Зло)

Солідарність і біди багатьох людей, 193
 Діалог в екуменічній сфері й біди сьогодні, 535

Бідний/Убогий (див. також Бідність)

Народ Завіту і право бідного, 23
 Ісус і Добра Новина для бідних, 28
 Визвольна милість Бога і бідні, 29
 Марія і переважна любов до бідних, 59
 Соціальна доктрина, проголошення і права бідних, 81
Rerum novarum і гідність бідного, 89
 Церква і бідні як брати і сестри, 105, 184
 Соціальна доктрина і перевага бідних, 158
 Універсальне призначення благ і бідні, 182
 Преференційна любов до бідного, 182, 449
 Ісус, бідний і відповідальність, 183
 Діло милосердя і милостиня вбогому, 184
 Родина і солідарність із бідними, 246
 Суботній відпочинок і захист бідних, 258
 Праця і турбота про убогих, 265
Rerum novarum і права бідних, 268
 Імміграція, багаті і бідні країни, 297
 Купівельна спроможність, солідарність і бідні, 359

Система міжнародної торгівлі і бідні країни, 364
 Глобалізація, культурні відмінності й бідні, 366
 Цар і справедливість для бідних, 378
 Міжнародне співробітництво і бідні країни, 448
 Розвиток і боргова криза бідних країн, 450
 Бідні і забруднені околиці, 482
 Бідні країни і демографічні зміни, 483
 Демократична система і бідні, 569

Бідність/Убогість – Зубожіння (див. також Бідний, Страждання)

Любов і традиційні та новітні форми бідності, 5
 Відпустовий рік і економічна бідність, 24
 Користування створеними речами і дух убогості, 44
 Милосердя, справедливість і бідність, 184
 Милосердя і бідність ближнього, 208
 Праця як засіб проти бідності, 257
 Неділя й бідні, 285
 Старий Завіт, блага і бідність, 323
 Бідність перед Богом як моральна цінність, 324
 Царство Боже і подолання проблеми бідності, 325
 Ісус, економічні блага і бідність, 325
 Отці Церкви, блага і бідність, 329
 Багатство, солідарність і бідність, 332
 Глобалізація і зростання відносної бідності, 362
 Багаті країни, нерівність і бідність, 374
 Багаті країни і кордони бідності, 374
 Міжнародний ринок і бідні країни, 447

Причини бідності, 447
Нове тисячоліття і бідність, 449
Біотехнологія і проблеми бідності, 474
Призначення благ, екологічна криза і бідність, 482
Оселя, забруднені околиці і бідність, 482
Вода і люди, що живуть у бідності, 484
Збройні конфлікти і бідність, 498
Богосвячені особи і бідність, 540
Культура і збіднення людства, 556
Бідність і культурна депривація, 557
Переосмислення економіки і бідність, 564
Миряни, політична діяльність і бідність, 565

Біженці

Біженці, жертви війни, 505
Церква, пастирська опіка й біженці, 505
Біженці і права людини, 505

Бізнес – див. Підприємство

Біотехнології

Біотехнології, надії і ворожість, 472
Біотехнології, біогенетика й етика, 473
Біотехнології, справедливість і солідарність, 474
Міжнародна солідарність і біотехнології, 475
Країни, що розвиваються, і біотехнології, 476
Науковці й біотехнології, 477
Продаж товарів, створених завдяки біотехнологіям, 478
Політики, законодавці і біотехнології, 479
Інформація і біотехнології, 480

Біоцентризм

Правильне бачення довкілля й біоцентризм, 463

Блага, Добро, Дари, Товари

Бог, умови життя і необхідні блага, 20, 428
Відпустовий рік і матеріальні блага, 24
Чоловік і жінка і блага створеного світу, 26
Блага, Христос і Царство Бога, 57
Гімн Марії і дари для голодних, 59
Справжній розвиток і збільшення товарів та послуг, 102
Людське благо і несправедливі обмеження, 133
Право на працю і блага, 155
Багатший, і служіння добром на користування інших, 158
Спільне благо і окремі блага, 164
Розподіл створених благ і справедливність, 167
Політичні інститути і необхідні блага, 168
Принцип універсального призначення благ, 171, 173, 174, 177, 328, 364, 449
Загальне право використання благ, 172, 173
Приватна власність і володіння благами, 176, 177, 282
Блага, вимога їх використання і власники, 178
Нові блага та їх універсальне призначення, 179, 283
Країни, що розвиваються, земля і блага, 180
Власність і обожнення благ, 181
Вибір на користь бідних і блага, 182
Солідарність і призначення благ, 194
Люди і матеріальні і нематеріальні блага, 195
Справедливість і розподіл благ, 206, 582

- Людина і піклування про створені Богом блага, 255
- Накопичення благ і позбавлення благ інших, 258
- Власність, праця і блага, 282
- Третій сектор і його відношення до товарів, 293
- Економічний добробут і вироблені товари, 303
- Старий Завіт і економічні блага, 323
- Бог і ставлення до економічних благ, 324
- Відносність земних благ, блага споконвічно належать Богові, 324
- Ісус і економічні блага, 325
- Розпорядження благами, 328, 329
- Завдання економіки і матеріальні блага, 331, 333
- Ефективне виробництво товарів, 332
- Розвиток і накопичення товарів та послуг, 334
- Підприємства і виробництво товарів, 338, 340
- Ресурси, товари та послуги, 346
- Вільний ринок і товари, 347, 349, 353
- Людина, виробник і споживач товарів, 350
- Глобалізація й обмін товарами, 361
- Солідарність між поколіннями і блага, 367
- Соціокультурна система і блага, 375
- Права, дружба і матеріальні блага, 390
- Справедливість і користування власними благами, 391
- Свобода у набутті і володінні благами, 426
- Справедливий розподіл благ і можливості бідних, 448
- Громадськість і створені блага, 468
- Клімат і довкілля, блага, які необхідно захищати, 470
- Екологія і використання благ, 481
- Призначення благ, екологічна криза і бідність, 482
- Призначення благ і вода, 484
- Зброя як товар на ринку, 508
- Блага й екуменічний діалог, 535
- Земна діяльність мирян і остаточні блага, 544
- Релігійна свобода, одне з найвищих благ, 553
- Самопожертва і матеріальні блага, 581
- Ближній**
- Спасіння і відповідальність за ближнього, 40, 43
- Любов до ближнього, як до себе, 112
- Гріх як рана у відносинах з ближнім, 117
- Соціальний гріх як той, який завдає шкоди гідності ближнього, 118
- Структури гріха і добро ближнього, 119
- Примат людської особи і ставлення до ближнього, як до свого «другого я», 132
- Свобода, безладний егоїзм і ближній, 143
- Заповідь любити ближнього, 160
- Справи милосердя і ближній, 184
- Солідарність і прагнення блага для ближнього, 193
- Ісус, солідарність і ближній, 196
- Бог і ближній, 201
- Суспільне та політичне милосердя і ближній, 208
- Бездітні подружжя і ближній, 218
- Християни, праця й убогий ближній, 265
- Праця, моральний обов'язок і ближній, 274
- Багатство і добро ближнього, 329
- Справедливість, любов і ближній, 391
- Богосвячені особи і служіння ближньому, 540
- Засоби масової інформації, правда і ближній, 562

Християнська любов і ближній, 582

Близький (див. також **Присутність**)

Соціальна доктрина і близькі взаємовідносини, 161

Любов, соціальна етика і близькі відносини, 204

Бог

Соціальна доктрина і Божа любов, 3
Люди, оновлені Божою любов'ю, відносини і структури, 4

Антропологія, Одкровення і Божа любов, 9

Бог Творець і земні речі, 11

Компендіум і присутність Божого Духа, 12

Соціальна доктрина і діалог з Богом, 13

Учні і Божий задум спасіння, 17

Церква, гуманізм і Божий задум любові, 19

Релігійний досвід, людина і Бог, 20

Релігійний досвід і об'явлення Бога, 21

Об'явлення Бога та історичні події, 21

Завіт, Бог і Ізраїль, 22

Декалог, Бог і Ізраїль, 22, 23

Відпустовий рік, Бог і Ізраїль, 24, 25

Божий задум і принцип сотворіння, 26

Порушення єдності з Богом, 27

Бог Отець, Ісус і людина, 28, 29

Ісус і Божий намір любові, 29

Бог і одкровення тринітарної Любові, 30, 31

Бог і заповідь взаємної любові, 32, 33

Бог як Трійця і людський «егос», 33

Єдність людства і внутрішнє життя Бога, 33

Тайна Бога, любов божественних Осіб і людська особа, 34

Бог, спасіння і людина, 38, 39, 40

Бог, Пасхальна Тайна і нове життя, 41

Бог, благодать і людина, 43

Людина і створений Богом світ, 44

Близкість Бога і особливості людської особи, 45

Бог, людина, конфлікт і любов, 46

Кінцева мета людини і Бог, 47

Божий дар і доля людини, 48

Бог і тоталітарне бачення держави, 48

Бог, земне розуміння прогресу, 48

Церква, єднання з Богом і людський рід, 49

Церква, Царство Боже і спасіння, 49, 50, 51

Бог, відкуплення, людина і суспільні відносини, 52

Природний закон і Бог Творець, 53

Божа Обітниця, людина і вічна домівка, 56

Марія і задум Божої любові, 59

Правда про Бога, Котрий спасає, і любов до бідних, 59

Чоловік, жінка, Церква і Царство Боже, 60

Церква, таїнство Божої любові, 60

Церква, оселя Бога з людьми, 60

Людина, Божа любов та історія, 60

Соціальна доктрина і Дух Божий, 63

Світ, створений Богом, і первинний зв'язок, 64

Соціальна доктрина і провіщення Бога, 67

Бог і дар спасіння, 70

Соціальна доктрина і Божий задум сотворіння, 74

Віра, Божий дар у Христі і людська особа, 75

Соціальна доктрина і Слово Боже, 78

Gaudium et spes і Божий люд, 96

Церква, людське суспільство і Божа родина, 96

Людська особа, створіння, яке Бог створив для нього самого, 96

Розвиток і визнання Бога, 98

- Соціальне Вчительство, взаємодія, Бог і людина, 103
- Людина, образ Бога і гідність, 105, 108
- Христос, досконалий Образ Бога, 105
- Людська особа, створіння Бога, 108
- Бог, людська особа і вершина сотвореного порядку, 108
- Бог, соціальний характер людської природи, 110
- Бог і сотворіння людини як чоловіка і жінки, 110
- Людська пара і образ Божий, 111
- Людська пара і Божий задум творіння, 111
- Бог і життя людини – священне і недоторкане, 112
- Бог, Господь життя і смерті, 112
- Бог, Творець сотворіння, 113
- Бог і людське серце (пор. Проп 3,11), 114
- Бог, людина і первородний гріх, 115
- Гріх, розрив з Богом і руйнування зв'язків, 116
- Соціальний гріх і Бог, 118
- Воля Бога, прибуток і влада, 119
- Бог, гріх і примирення, 121, 122
- Віра, ідеології і Бог, 126
- Людина, створена Богом, і єдність тіла і душі, 127, 128
- Людина, трансцендентність і Бог, 130
- Людська особа і її розвиток в Богові, 133
- Бог, людина і свобода, 135, 136, 143, 199
- Бог і Божий та природний закон, 140, 141, 142
- Бог і рівність людей, 144
- Бог і єдність двох, чоловіка і жінки, 147
- Бог і людська особа як соціальна істота, 149
- Права людини і Бог-Творець, 152, 153
- Принципи і заповідь любити Бога, 160
- Спільне благо і Бог як кінцева мета, 170
- Бог, людина і призначення благ, 171, 177, 328, 481
- Милостиня, справедливість і Бог, 184
- Ісус, Бог-з-нами і солідарність, 196
- Бог, ближній і справедливість, 201
- Божий задум і родина, 209
- Подружжя і Бог, 215, 217
- Полігамія і Божий задум, 217
- Подружній завіт, Бог і люди, 219
- Родина, Царство Бога і земні справи, 220
- Подружнє любов і вірність Бога, 225
- Ті, хто після розлучення вдруге одружився, і Бог, 226
- Особа з гомосексуальними нахилами і Божий задум, 228
- Завдання народжувати дітей і Бог, 230, 232, 234, 237
- Бог і Творець, людина і земля, 255
- Гріх Адама і Єви та Бог, 256
- Бог, праця й кінцева мета людини, 257
- Суботній відпочинок і Бог, 258
- Людина, скарби світу і Царство Боже, 260
- Праця, субота і Бог, 261
- Видимий світ, сотворений Богом для людини, 262
- Праця, світ, людина і Бог, 265
- Людська діяльність і діяльність Бога, 266
- Людина, образ Божий і праця, 270, 275, 317
- Вірні, неділя і віддавання пошани Богові, 284
- Матеріальні блага, бідність і Бог, 323, 324, 325, 326, 327
- Багатство, володіння і Бог, 328, 329
- Мораль, економіка і Бог-Творець, 330, 333

- Розвиток, людина і покликання Боже, 373, 374
- Зростання в розумінні Бога і розвиток людського суспільства, 375
- Бог, історія і харизматичні особи, 377
- Ісус, влада і Бог, 379
- Християни, влада і порядок, встановлений Богом, 380-384
- Влада, соціальна природа людини і Бог, 393
- Бог, влада і моральний порядок, 396
- Послух владі і Бог, 398
- Протест сумління і Закон Божий, 399
- Релігійна свобода і Бог, 421
- Єдність людського роду і Бог, 428, 430, 431, 432
- Людина, Бог і вічне спасіння, 445
- Віра Ізраїлю і світ як дар Бога, 451, 452
- Світ, Бог і людська діяльність, 456, 457
- Людська творча діяльність і воля Бога, 457
- Людина, світ, трансцендентність і Бог, 464
- Вода, дар Божий, 484
- Людина, світ і тайна Бога, 487
- Мир, Бог і людина, 488, 489, 490, 491, 492
- Мир, суспільний порядок і Бог, 494
- Знищення груп і злочини проти Бога, 506
- Зброя масового знищення і Бог, 509
- Терористи, мученики і Бог, 515
- Мир, Церква і Бог, 516
- Молитва за мир і Бог, 519,
- Слово Боже і дії християн, 525
- Євангелізація, Бог і людина, 526
- Життя в святості і Божа любов, 530
- Церква, юдеї і єдиний Бог, 536
- Церква, місіонерська діяльність і Божий народ, 538
- Богопосвячені особи і Божий задум, 540
- Миряни, Царство Бога і земні речі, 541
- Миряни і Син Бога, 542
- Світська духовність і тайна Бога, 545
- Слово Боже і християнське життя, 546
- Розсудливість, ситуація і Божий задум, 547
- Доктрина Церкви, миряни і Бог, 551
- Культура і втрата прагнення за Богом, 554
- Тайна Бога – основне питання кожної культури, 559
- Людина і незалежність від Бога, 560
- Бог і остаточне звершення людини в Бозі, 562
- Людська особа, Бог і сенс існування, 576
- Віра в Бога і моральні принципи, 577
- Бог, людина, добро і зло, 578
- Любов, Бог і людина, 582
- Любов, дієвість і взаємини з Богом, 583
- Богопосвячені особи**
- Богопосвячені особи і Компендіум, 11
- Участь богопосвячених осіб і соціальна доктрина, 79
- Доктрина, обов'язки світського характеру і богопосвячені особи, 83
- Mit Brennender Sorge* і богопосвячені особи, 92
- Соціальна доктрина, єпископ і богопосвячені особи, 539
- Соціальна пастирська діяльність і богопосвячені особи, 540
- Борг**
- Відпустовий рік і скасування боргів, 24
- Отці Церкви, багатство і борги, 329
- Розвиток і боргова криза бідних країн, 450
- Міжнародна торгівля і зовнішній борг, 482
- «Отче наш» і прощення боргів, 492

Боротьба (див. також **Застосування зброї**)

- Rerum novarum* і класова боротьба, 89
Quadragesimo anno і класова боротьба, 91
 Профспілки і боротьба працівників, 305
 Трудова справа, співпраця і боротьба, 306
 Профспілки й інструменти боротьби, 306
 Профспілки, партії і боротьба за владу, 307
 Церква, боротьба за мир і молитва, 519

Боротьба/Обстоювання

- Страйк як мирний метод обстоювання власних прав, 304
 Надання переваги бідним і боротьба з бідністю, 449
 Біотехнології і боротьба з голодом, 478
 Боротьба з тероризмом, 513, 514
 Екуменізм і боротьба з бідами, 535

Братерство – Братерський

- Люди, Божа любов і братерські відносини, 4
 Відкритість до діалогу з боку релігій і культур, і братерство, 12, 535
 Божий задум братерства, 17
 Церква, братерське сопричастя і гідність людської особи, 51
 Любов і загальне братерство, 54
 Братерство і Царство істини, 57
 Людина, моральний закон і братерство, 137
 Рівність і братерство між людьми, 144
 Милостиня бідним і братерська любов, 184
 Заклик любові і братерство, 207
 Братерство, значення праці, 261

- Участь і братерська спільнота, 264
 Економічні блага, життя в справедливості і братерстві, 325
 Громадянське життя і братерство, 390
 Принцип братерства і суспільна дружба, 390
 Громадська етика і братерський діалог, 420
 Християни, культура і цінності братерства, 558

Брати участь, Причетність, Долучення

- Церква, участь і світський вимір, 10
 Участь у воскресінні Христа й у житті Отця, 38,
 Участь у синівстві Христа, 45
 Участь в безмежній Божій любові, 55
 Людська пара й участь у Божому задумі творіння, 111
 Христос і причетність до природи Бога, 122
 Природний закон і долучення до вічного закону, 140
 Неповносправна людина й участь, 148
 Участь і суспільне життя, 151
 Право на участь, праця і земні блага, 155
 Субсидіарність і участь, 189
 Участь і життя суспільства, 189
 Участь і демократія, 190
 Участь, громадянин і інституції, 191
 Виховна робота і спільна участь громадян, 191
 Країни з тоталітарним режимом і участь, 191
 Повторний шлюб розлучених і участь, 226
 Участь дітей і батьків, 230
 Подружжя й участь у Божому задумі сотворіння, 232
 Родини й участь у політичному житті, 246

Суботній відпочинок і участь в богослужінні, 258
 Праця і участь, 263
 Людина і долучення до божественної мудрості, 266
 Участь, спільнота і відчуження, 280
 Праця, капітал, участь і працівники, 281
 Самоорганізація суспільства й участь, 293
 Участь, етична гарантія і народи, 321
 Участь і повнота Бога, 327
 Право на участь в економічному житті, 333
 Збільшення відповідальності й участь, 342
 Спільне благо й участь, 354
 Людська особа і участь, 391
 Політичні партії й участь, 413
 Референдум і участь у політиці, 413
 Участь і політика у сфері соціальної комунікації, 416
 Рівність і участь, 442
 Святий Престол і участь в організаціях, 444
 Пасхальна Тайна, природа й участь, 454
 Мир і участь у Царстві Божому, 492
 Ухилення від військової служби й участі в конфліктах, 503
 Діти й участь у збройних конфліктах, 512
 Церква, участь і мир, 516
 Миряни, участь і місія Христа, 541
 Євхаристія, участь і жертва Христа, 542
 Діяльність у партії й участь, 573

Бюрократія – Бюрократизація

Субсидіарність і бюрократизація, 187
 Участь у суспільному житті й розростання бюрократії, 191
 Державний апарат і бюрократична логіка, 354
 Державне управління і бюрократизація, 412

В

В'язниця – Тюремний – Колишні в'язні

Ісус і відвідування в'язнів, 57
 Безробіття й колишні в'язні, 289
 Людська гідність засуджених і в'язниці, 403
 Тюремні капелани, 403

Взаємозалежність

Взаємозалежність, зразок єдності і людські відносини, 33
 Церква і взаємозалежність, 65
 Взаємозалежність і нерівність, 192
 Взаємозалежність і солідарність, 193
 Родина, праця і взаємозалежність, 294
 Взаємозалежність працівників, 319
 Економіка і взаємозалежність, 373
 Політична спільнота, громадянське суспільство і взаємозалежність, 418
 Взаємозалежність і моральний характер, 442
 Взаємозалежність і екологічні проблеми, 486
 Взаємозалежність і глобалізація, 564
 Міжнародні відносини і взаємозалежність, 575

Вибори – Виборець

Участь і голосування на виборах, 191
 Демократія і політичний вибір, 406, 408, 567
 Відносини між виборцями і народними обранцями, 409

Визволення/Звільнення

Книга Вихід і звільнення з рабства, 21
 Відпустовий і ювілейний роки і звільнення, 24
 Ісус і визволення полонених, 28

Марія, образ визволення, 59
 Церква і звільнення людини, 60, 86
 Соціальна доктрина і послання звільнення, 63, 82
 Звільнення і євангелізація, 63, 66
 Компетенція Церкви і звільнення, 68
 Свобода і гідність людини, 137
 Правда, добро та зло, звільнення і сумління, 139
 Субота, день звільнення, 261
 Неділя, день визволення, 285
 Блага і цілковите звільнення людини, 328
 Соціальна пастирська діяльність і християнське визволення, 524
 Катехизація і визволення людини, 529

Винагорода (див. також Оплата праці)

Оплата домашньої праці, 250
 Працівники і справедлива оплата праці, 301
 Контракт, справедливість і оплата праці, 302

Виробництво – Товар, Результат – Продуктивність

Форми виробництва, людина і солідарність, 47
 Проголошення Євангелія в суспільстві і виробництво, 70
 Багатство і виробничий процес, 174
 Власники й виробнича діяльність, 178
 Дім як місце виробництва, 248
 Родини й мережі виробництва, 248
 Працівники як засоби виробництва, 271
 Праця і фактори виробництва, 276
 Капітал, засоби виробництва і підприємство, 276, 277
 Праця, капітал і виробничий процес, 277, 306

Праця, капітал і фактори виробництва, 277
 Розвиток людської особи і продуктивність, 278
 Прибуток у виробництві й оплата праці, 279
 Продуктивність і експлуатація робітників, 279
 Нові форми праці, знання і засобів виробництва, 281
 Засоби виробництва і праця, 282
 Економічна продуктивність, відпочинок і богослужіння, 286
 Третій сектор і вироблені товари, 293
 Непродуктивна система латифундій і можливості для росту, 300
 Працівники, технологія виробництва і здоров'я, 301
 Економічний добробут і вироблені товари, 303
 Об'єднання, власники і засоби виробництва, 305
 Об'єднання працівників і створення багатства, 309
 Глобалізація і форми виробництва, 310
 Праця і фрагментація виробничого циклу, 311
 Економіка й організація виробництва, 313
 Країни, що розвиваються, і виробничі моделі, 314
 Децентралізація виробництва і підприємство, 315
 Неформальна економіка і продуктивність праці, 316
 Інтерпретації і виробнича діяльність, 318
 Глобалізація й виробничий процес, 321
 Економіка і виробництво матеріальних благ, 331
 Ефективність і виробництво товарів, 332

- Економіка і виробництво товарів та послуг, 333
Капіталізм і засоби виробництва, 335
Виробнича діяльність і потреби, 337
Підприємство й виробництво, 338
Підприємства, прибуток і виробничі чинники, 340
Власники підприємства і засоби виробництва, 344
Власники підприємства, вкладання капіталу й сектори виробництва, 345
Ресурси, виробництво і споживання, 346
Ринок і виробництво товарів та послуг, 347
Економічна свобода і людина як виробник, 350
Держава, участь і виробнича діяльність, 354
Виробнича ефективність і солідарність, 357
Рішення щодо інвестування і галузі виробництва, 358
Споживачі, виробники і товари, 359
Нерівність між країнами і технологічні новинки, 363
Торгівля і виробнича спеціалізація, 364
Міжнародна торгівля, виробнича діяльність і бідні країни, 364
Фінансові ринки і виробничий сектор, 368
Багаті країни й система виробництва, 374
Виробництво товарів і культурна система, 375
Виховна робота і зміни у виробництві, 376
Виховання і відповідальність виробників, 376
Продукти і засоби соціальної комунікації, 416
Технологія і розведення рослин, 458
Виробництво і повага до життя, 465
Інновації, довкілля й виробництво, 470
Розвиток і обмін товарами, 475
Керівники, виробництво і біотехнологія, 478
Інформація і продукти біотехнології, 480
Принцип достатності, виробництво зброї, 508
Принцип нерозповсюдження, 509
Виробництво зброї, 510, 511
Продуктивність і реалізація людської особи, 544
Істина як результат визначення більшістю, 569
- Виховання дітей**
Права людини і право мати й виховувати дітей, 155
- Виховувати – Освіта, Виховання**
Права народів і виховання, 157
Вимоги спільного блага і освіта, 166
Участь і виховна робота, 191
Пошук правди і виховна діяльність, 198
Подружжя і виховання дітей, 218, 237
Розлучені і знов одружені та виховання дітей, 226
Фактичні союзи і виховання дітей, 227
Родина і суспільний вимір виховання, 238, 239
Батьки й освітні заклади, 240, 241
Родина і цілісне виховання, 242
Батьки і сексуальне виховання, 243
Політичні засоби, родина і виховання, 252
Зайнятість і система освіти, 290
Дитяча праця і виховання, 296
Профспілки і виховання сумління, 307

Прогрес і виховна робота, 376
 Демократія і освіта, 406
 Засоби соціальної комунікації й освіти сфера, 415
 Церква, визнання і освіта, 426
 Бідність і система освіти, 447
 Діти, які воювали, позбавлені освіти, 512
 Діти, які воювали, їх освіта і реабілітація, 512
 Соціальна доктрина і її виховна цінність, 529
 Соціальна доктрина і навчальні заклади, 532
 Освіта й виховання – завдання християнської суспільної діяльності, 557

Відповідальний – Відповідальність

Одна доля людства і спільна відповідальність, 6
 Відповідальність Папської ради, 7
 Правда про людину і відповідальність, 16
 Християнське спасіння і відповідальність, 40
 Людина, соціальна доктрина і відповідальність, 81
 Церковна спільнота і відповідальність, 83
 Соціальна доктрина, миряни і відповідальність, 83
Quadragesimo anno і відповідальність, 91
 Чоловік і жінка, створіння і відповідальність, 113
 Гріх і соціальна відповідальність, 117
 Політична відповідальність і поведінка, 134
 Людина, свобода і відповідальність, 135
 Відповідальність і правда про добро і зло, 139

Суспільний плюралізм і відповідальність, 151
 Права і відповідальність за спільне благо, 158
 Принципи і спільна відповідальність, 163
 Спільне благо і відповідальність, 167, 168
 Ставлення до бідних і відповідальність, 183
 Принцип субсидіарності і відповідальність, 186
 Участь і відповідальність, 189
 Громадське життя і відповідальність кожного, 189
 Цінності і відповідальність за власні дії, 205
 Родина і суспільна відповідальність, 213, 214, 258
 Відповідальність за захист родини, 225
 Відповідальне батьківство, 232
 Батьки як вихователі і відповідальність, 240
 Родина, відповідальність і виховання, 242
 Відповідальність і статеве виховання, 243
 Родина, сімейна політика і відповідальність, 247
 Відповідальність чоловіка і батька, 251
 Людина, живе створіння і відповідальність, 255
 Відповідальність непрямих роботодавців, 288
 Об'єднання працівників і відповідальність, 309
 Незалежна праця і відповідальність, 315
 Капіталізм і відповідальність, 335
 Підприємство і відповідальність людей, 338
 Кооперативи і відповідальність, 339
 Економічні відносини, підприємства і відповідальність, 342

- Ділова конкуренція і відповідальність, 343
- Принцип економії і відповідальність, 346
- Ринок і відповідальність, 348
- Економічна політика і відповідальність, 354
- Держава, приватні організації і відповідальність, 357
- Купівельна спроможність і суспільна відповідальність, 359
- Солідарність між поколіннями і відповідальність, 367
- Політика і відповідальність, 372
- Технічний прогрес і нові форми відповідальності, 376
- Народ, особа і відповідальність, 385
- Протест сумління і відповідальність, 399
- Визначення кримінальної відповідальності, 404
- Демократія і структури відповідальності, 406
- Політична відповідальність і представництво, 410
- Політичні партії і громадська відповідальність, 413
- Країни-боржники і відповідальність, 450
- Світ і відповідальне управління людиною, 451
- Наука, техніка і відповідальність, 457
- Екоцентризм і відповідальність людини, 463
- Відповідальність людини і довкілля, 465, 466
- Відповідальність, довкілля і майбутні покоління, 467
- Відповідальність, довкілля і правове поле, 468
- Втручання в природу і відповідальність, 473
- Біотехнологія і відповідальність, 476
- Біотехнологія і відповідальність державної адміністрації, 479
- Мир і відповідальність за його утвердження, 495
- Колективна відповідальність за недопущення війни, 498
- Відповідальність держави, яка зазнала нападу, 500
- Зброя масового знищення і відповідальність, 509
- Роззброєння, держави і відповідальність, 510
- Тероризм, провина і кримінальна відповідальність, 514
- Єпископ як відповідальний за євангелізацію, 539
- Розсудливість і відповідальні рішення, 548
- Засоби масової інформації і відповідальність, 562
- Милосердя і відповідальні за благо людей, 581
- Відпочинок**
- Відпустовий рік, ювілейний рік і відпочинок землі, 24
- Праця і заповідь про суботній відпочинок, 258
- Ісус, субота і значення відпочинку, 261
- Відпочинок як право, 284
- Ті, хто не може відпочивати через бідність, 285
- Влада і час відпочинку, 286
- Гідність працівників і право на відпочинок, 301
- Відчужений – відчуження**
- Відчуження людини й відмова вийти поза свої межі, 47
- Відчуження і гріх, 116
- Відчуження, праця і солідарна спільнота, 280
- Ринок як відчужуючий інститут, 348
- Економічна свобода, відчуження і людська особа, 350
- Багаті країни і відчуження, 374

Війна

- Папа Пій XII і Друга світова війна, 93
 Папа Іван XXIII і відновлення після війни, 94
 Міжнародна спільнота і відмова від війни, 433
 Міжнародне право і відмова від війни, 437
 Конфлікти, справедливість і війна, 438
 Біблійне Одкровення, мир і війна, 489
 Мир і відсутність війни, 494
 Учителство і жорстокість війни, 497
 Міжнародні конфлікти й альтернативні війні розв'язання, 498
 Міжнародні організації і війна, 499
 Агресивна війна, 500
 Право на захист і війна, 500
 ООН і війна, 501
 Мирне населення і вплив війни, 505
 Біженці, жертви війни, 505
 Загроза і війна, 508
 Тероризм, неоголошена війна, 513
 Церква, примирення і війна, 517
 Культурні стратегії після Другої світової війни, 555

Вільний ринок (див. також Ринок)

- Вільний ринок як важлива інституція, 347
 Виродження вільного ринку, 348

Вільний час

- Люди та необхідний відпочинок і вільний час, 284
 Вільний час і можливості присвятити себе родинному, культурному, суспільному й релігійному життю, 284

Віра

- Третє тисячоліття, Лик Господній і віра, 1
 Соціальна доктрина і віра, 3
 Спасіння і віра, 39
 Учень Христа, Пасхальна Тайна і віра, 41
 Божі сини через віру в Ісуса Христа, 52
 Учні Христа і віра Марії, 59
 Сотворіння і богословський порядок віри, 64
 Церква як вчителька правди віри, 70
 Громадське значення віри, 71
 Людське існування і світло віри, 72
 Соціальна доктрина, віра і розум, 74
 Віра і розум як два шляхи пізнання, 75
 Філософія, розум і віра, 77
 Соціальна доктрина, служіння і віра, 79
 Соціальна доктрина і віра як закваска, 86
 Людина і відповідь Творцю вірою, 108
 Рана і гріх у світлі віри, 116
 Християнська віра й ідеології, 126
 Соціальна природа людини і віра, 149
 Принципи, правда про людину і віра, 160
 Спільне благо і віра в Пасху Ісуса, 170
 Солідарність у світлі віри, 196
 Розлучені і знов одружені та підтримка віри, 226
 Економічна діяльність, прогрес і віра, 326
 Віра в Ісуса Христа і соціальний розвиток, 327
 Грошолобство і віра, 328
 Божественна присутність як основа віри, 451
 Віра в Христа і насилля, 496

Утвердження миру і християнська віра, 516
 Антропология й інкультурація віри, 523
 Церква, історія і віра, 524
 Пастирська діяльність у соціальній сфері, людська особа і віра, 527
 Катехизація і виховання у вірі, 529
 Миряни та гармонія між життям і вірою, 546
 Асоціації, компетенція і віра, 550
 Культура і розрив між вірою і життям, 554
 Спілкування у світлі віри, 562
 Розпізнання, віра й історичний вимір, 568
 Мученики за християнську істину як свідки віри, 570
 Світськість держави і віра, 572
 Миряни, політичні інструменти і віра, 573
 Вимоги віри і політичний вимір, 574
 Віра в Бога і добробут держави, 577
 Надія і сильні вірою християни, 579

Вірність

Компендіум і вірність благодаті, 8
 Декалог і вірність Богу, 23
 Вірність Завіту і соціальне життя Ізраїля, 24
 Церква, евангелізація і вірність Христові, 71
 Родина і вірність Господа, 210
 Подружжя і вірність, 216, 217
 Подружжя сексуальність, єдність і вірність, 223
 Розлучення й надійна вірність Бога, 225
 Розлучені і знов одружені і вірність Христа, 226
 Економічна ініціатива і вірність у взаєминах, 343
 Недосконале царювання і вірність Ягве, 378

Святість і вірність вимогам закону Божого, 530
 Демократія і вірність власній ідентичності, 569

Влада/Панування – Вплив – Авторитет

Вчительство Церкви і влада, дана Христом, 79
 Моральний авторитет папи Пія XII, 92
Rasem in terris і суспільна влада, 95
 Структури гріха і прагнення влади, 119
 Людська особа і плани, нав'язані владою, 133
 Людина, влада, добро і зло, 136
 Джерело прав людини і громадська влада, 153
 Спільне благо й політична влада, 160, 168
 Спільне благо і влада в державі, 166
 Окремі блага й завдання державної влади, 169
 Демократичний уряд, народ і влада, 190
 Субсидіарність, державна влада і родина, 214
 Влада і природне право на створення подружжя, 216
 Державна влада і важливість подружжя, 229
 Державна влада і демографічна політика, 234
 Державно влада, батьки й виховання, 240
 Державна влада, субсидії й освітні заклади, 241
 Батьки і їхня влада, 242
 Владні структури і гідність дітей, 245
 Бог і панування людини над створінням, 255
 Проміжні групи і державна влада, 281
 Нові технології і впливові групи, 283

- Державна влада, відпочинок і богослужіння, 286
- Об'єднання і змагання за владу, 307
- Об'єднання і влада, 307
- Влада, субсидіарність і солідарність, 351
- Влада і підприємство, 354
- Вчительство Церкви і світова влада, 365
- Царська влада, дар Ягве, 377
- Влада та виховна й культурна робота, 376
- Ісус і влада Його часів, 379
- Ісус і влада, 379
- Святий Павло, обов'язки християн і влада, 380
- Християни і влада, 380, 382
- Влада, служіння Богу і добро людини, 380
- Влада і мирне й спокійне життя, 381
- Людська влада, панування і служіння, 383
- Найвища влада Бога і людська влада, 383
- Влада і права людини, 389
- Межі політичної влади, 392
- Влада й соціальна природа людини, 393
- Політична влада і громадське життя, 393
- Влада і вільна діяльність окремих осіб, 394
- Політична влада і народ, 395
- Влада і моральний закон, 396
- Влада і людські й моральні цінності, 397
- Влада і справедливі закони, 398
- Сумління і розпорядження державної влади, 399
- Опір владі, 400
- Опір проти гноблення політичною владою, 401
- Державна влада і покарання, 402
- Держава і влада визначати покарання, 402
- Законодавча, виконавча і судова влада, 402
- Судова влада і незалежність, 402
- Демократія і державна влада, 406, 407
- Демократія, політична влада і народ, 408
- Принцип розподілу влади і держава, 408
- Політична влада й забезпечення спільного блага, 409
- Влада й чесноти, 410
- Влада як служіння, 410
- Межі релігійної свободи і влада, 422
- Юридична влада і міжнародне право, 439
- Вчительство і всесвітня влада, 441
- Всесвітня влада, 441
- Святий Престол, суверенна влада, 444
- Державна влада і папські легати, 445
- Діалог між Церквою й державною владою, 445
- Влада і принцип запобігання, 469
- Державна влада і біотехнології, 479
- Миряни і політична влада, 531, 567
- Влада і соціальна доктрина, 534
- Здійснення влади і служіння, 567
- Таємні організації і здійснення влади, 567
- Учительство і політична влада, 571
- Посилання на Церковний авторитет, 574
- Власник підприємства, Підприємець**
- Відносини між робітниками та підприємцями, 279
- Профспілки і власники підприємств, 305
- Обов'язок власників і керівників підприємств, 344
- Власники підприємств, економічні умови й родина, 345

Підприємці, біотехнології і спільне благо, 478
Економіка й асоціації підприємців, 564

Власність (див. також Право власності)

Відпустовий рік і поняття власності, 24

Resum novatum і право власності, 89

Праця і приватна власність, 176, 287

Право на приватну власність, 177

Соціальна функція приватної власності, 178

Індивідуальна власність і общинна власність, 180

Надання переваги бідним і власність, 182

Родинна заробітна платня і власність, 250

Суботній відпочинок і право власності, 258

Resum novatum і право власності, 268

Інститут приватної власності, 282

Приватна й суспільна власність, 283

Аграрна реформа і право власності, 300

Праця, глобалізація і власність, 310

Ринкова економіка, капіталізм і власність, 335

Держава і гарантії власності, 352

Вода

Багатство подібне до джерельної води, 329

Право на питну воду, 365, 485

Брак питної води, недостатній розвиток і бідність, 447

Загальне призначення благ і вода, 484

Володіння – Власність (див. також Власник Підприємства)

Рівний доступ до володіння благами, 176

Власність на нові блага й універсальне призначення благ, 179

Власність, її переваги й оманливі обіцянки, 181

Участь працівників у власності, 281

Нові технології як форма власності, 283

Аграрна реформа і право власності на землю, 300

Всесвітній день миру

Папа Павло VI і Всесвітній день миру, 99

Всесвітній день миру, 520

Всесвітня Спільнота – (див. Міжнародна Спільнота)

Всиновлення

Всиновлення дітей і родина, 212, 246

Встановлення Господнього Дня

Встановлення Господнього Дня, 284

Г

Геноцид

Права людини і геноцид, 158

Меншини і форми геноциду, 387

XX сторіччя і геноцид, 506

Гідність – Людська гідність

Церква, людина і її гідність, 3, 51, 63, 551, 552

Божа любов, людина і трансцендентна гідність людини, 4

Новий суспільний лад, людська особа і її гідність, 19

Економічні ситуації і гідність людини, 27, 331

Тринітарна Любов і людська гідність, 34

- Людська діяльність і гідність людини, 35
- Антропология і гідність людської особи, 37
- Блага, гідність людини і Боже Царство, 57
- Розум і людська гідність, 75
- Людська гідність і соціальна доктрина, 84
- Rerum povarum* і гідність бідних, 89
- Економічний розвиток і гідність людей, 94
- Pacet in terris* і людська гідність, 95
- Релігійна свобода і гідність людської особи, 97
- Розвиток і повага гідності кожної особи, 98
- Гідність праці і людська особа, 101
- Соціальні потрясіння і гідність людини, 104
- Бог і невіддільна гідність людини, 105
- Соціальне вчення і людська гідність, 107, 124, 160
- Образ Божий і гідність особи, 108
- Чоловік і жінка мають рівну гідність, 111, 146
- Поділи і гідність людської особи, 116
- Соціальний гріх і гідність ближнього, 118
- Унікальна гідність людини, що вивисується над матеріальним світом, 128
- Справедливе суспільство і гідність людської особи, 132
- Повага до людської гідності, 132
- Влада, свобода і гідність особи, 133
- Моральне життя і гідність особи, 134
- Гідність людини і послідовний вибір, 135
- Поневолення, несправедливість і людська гідність, 137
- Природний закон і гідність людини, 140
- Рівність гідності всіх людей, 144
- Воплочення, рівність і гідність, 144
- Людська гідність і спільний розвиток, 145
- Неповносправні люди і гідність людини, 148
- Гідність і права людини, 152, 153, 154
- Релігійна свобода і гідність особи, 155
- Гідність людей і спільне благо, 164
- Людська гідність і об'єднання, 185
- Солідарність, рівність і гідність, 192
- Суспільні цінності і гідність людини, 197
- Суспільні відносини, істина і гідність людини, 198, 205
- Свобода і гідність кожної людини, 199, 205
- Гідність і критерій корисності, 202
- Ісус і гідність подружжя, 210
- Шлюб, діти і гідність, 212
- Культури і гідність подружнього зв'язку, 216
- Любов, людина і гідність, 221
- Гомосексуальні особи і гідність, 228
- Державна влада і гідність громадян, 229
- Народження дітей і гідність людини, 230
- Стерилізація і гідність людини, 234
- Справедливість, солідарність і гідність життя, 234
- «Асистоване дітонародження» і людська гідність, 235
- Клонування і гідність дітонародження, 236
- Родина, виховання й особиста гідність, 238
- Гідність дітей, 244
- Порушення гідності дітей, 245
- Історія і приниження гідності робітників, 267
- Rerum povarum* і гідність робітників, 268
- Праця і гідність людського життя, 269
- Суб'єктний вимір праці і людська гідність, 270, 271

- Праця і людська гідність, 287
Праця і гідність жінки, 295
Дитяча праця і людська гідність, 296
Іммігранти і людська гідність, 298
Права працівників і гідність людської особи, 301
Перерозподіл доходу і людська гідність, 303
Право на працю і гідність працівників, 309
Юридичні проблеми і гідність робітників, 316
Зміни і гідність праці, 319
Нерівність і гідність працівників, 321
Підприємство, прибуток і гідність людини, 340
Власники підприємств і гідність працівників, 344
Субсидіарність і гідність суб'єктів, 357
Економічні процеси і гідність людини, 372
Моделі розвитку і людська гідність, 373
Багаті країни і людська гідність, 374
Меншини і гідність їх членів, 387
Політична спільнота і гідність людської особи, 388
Гідність влади і моральний порядок, 396
Цінності і гідність людини, 397
Капелани і гідність засуджених, 403
Кримінальна відповідальність і гідність людини, 404
Покарання і гідність людської особи, 405
Демократія і гідність людської особи, 407
Інформаційна система і гідність людської природи, 415
Примус у питаннях релігії і гідність людини, 421
Людина створена на образ Божий і її унікальна гідність, 428
Божий Завіт і гідність людського життя, 429
Людські істоти рівні завдяки своїй природній гідності, 432
Рівна гідність кожного народу, 437
ООН і гідність людини, 440
Святий Престол і людська гідність, 445
Право на розвиток і людська гідність, 446
Належна людині гідність, 448
Наукова і людська гідність, 458
Природа і гідність людської особи, 463
Технологія, етика і людська гідність, 465
Демографічні зміни, довкілля і гідність людської особи, 483
Вода і гідність людини, 484, 485
Мир і гідність людини, 494
Насилля і гідність людини, 496
Гуманітарне право і людська гідність, 505
Біженці і людська гідність, 505
Тероризм і людська гідність, 514
Антропология і гідність людини, 522
Екуменізм і гідність людської особи, 535
Юдеї і захист людської гідності, 536
Християни і гідність людини, 538
Гідність людини і право на життя, 553
Гідність і релігійне право людини, 553
Право на культуру і гідність людини, 557
Розвиток, гідність людини і народів, 563
Політика і гідність людини, 566
Християнське мучеництво і гідність людини, 570
Євангеліє Христове і гідність людської особи, 576

Глобалізація – Глобалізований

Важливі питання і глобалізація, 16
 Сільськогосподарська праця і глобалізована економіка, 299
 Аграрна реформа і глобалізація, 300
 Профспілки і темпи глобалізації, 308
 Праця і глобалізація захисту, 310
 Глобалізація і праця, 312
 Країни, праця і глобалізація, 314
 Праця і глобальна солідарність, 321
 Глобалізація і гуманізм праці, 322
 Економіко-фінансова глобалізація, 361, 362
 Спільне благо і глобалізація, 363
 Глобалізація і захист прав людини, 365
 Глобалізація і громадянське суспільство, 366
 Глобалізація, солідарність і покоління, 367
 Глобалізація і провідна роль держави, 370
 Динаміка фінансових систем і суб'єкти глобалізації, 370
 Політика і глобалізація проблем, 442
 Переосмислення економіки і глобалізація, 564

Голод

Церква, любов і голод, 5
 Слова Ісуса «Я голодував...», 57
 Людська гідність і голод, 458
 Технології і проблема голоду, 478
 Довкілля, бідність і голод, 482
 Екуменічне співробітництво і голод, 535

Гріх – Грішник

В Ісусі Христі Бог звільнив нас від гріха, 17
 Десять заповідей і рабство гріха, 22
 Створіння і перший гріх, 27, 115
 Ісус, Божа любов і грішники, 29
 Син, примирення за гріхи, 30

Людський вчинок і гріх, 41, 42
 Надприродний вимір, природний вимір і гріх, 64
 Громадське значення Євангелія і гріх, 71
 Соціальна доктрина, проголошення і гріх, 81
 Гріх і відчуження, 116
 Особистий і соціальний гріх, 117
 Соціальні гріхи, агресія проти ближнього, 118
 Гріх і структури гріха, 119
 Первородний гріх і універсальність гріха, 120
 Безодні гріха і надія, 121
 Тілесний вимір, зранений гріхом, 128
 Права людини і гідність, вражена гріхом, 153
 Структури гріха і солідарності, 193
 Тяжка праця внаслідок гріха, 256
 Ісус Христос, видимий світ і гріх, 262
 Праця і спотворююча дія гріха, 263
 Добро створеного світу, гріх і Царство Боже, 325
 Розвиток, гріх і примирення, 327
 Економіка і структури гріха, 332
 Царська традиція і гріхи Давида, 378
 Молитва за правителів і гріх, 381
 Завіт, перше творіння і гріх, 429
 Розвиток і структури гріха, 446
 Створіння і гріх, 452
 Світ, гріх і очищення, 453
 Ісус, новий світ і гріх, 454
 Інститути і структури гріха, 566
 Бог і людина, відкуплена від гріха, 576
 Надія і гріх, 578

Громадянин – Громадянство

Право на громадянство Церкви, 90
 Соціальний гріх, спільне благо і громадяни, 118
 Спільне благо і внесок громадян, 168
 Субсидіарність і громадяни, 185, 187

- Участь і громадяни, 189, 191
Участь громадян у демократичній системі, 190, 403
Родина і добробут громадян, 229
Родина, виховання і свобода громадян, 238
Влада, богослужіння і громадяни, 286
Держава, право на працю і громадяни, 291
Доход і потреби громадян, 303
Економічна ініціатива й індивідуальність громадян, 336
Держава, ринок і людський розвиток, 353
Економіка й діяльність громадян, 354
Політична спільнота, громадяни, права й обов'язки, 389
Влада, порядок і громадяни, 394, 398, 399
Надмірна тривалість судового процесу і громадяни, 404
Демократія і контроль громадян, 409
Політична корупція і громадяни, 411
Державне управління і громадяни, 412
Політичні партії, референдум і громадяни, 413
Громадянське суспільство, спільне благо і громадяни, 417
Політична спільнота і пряма дія громадян, 419
Релігійна свобода і права громадян, 422
Церква, політична спільнота і громадяни, 425
Політичні спільноти і спільне благо громадян, 434
Світове співтовариство і громадяни, 441
Здорове і безпечне природне середовище, держава і громадяни, 468
Інформація, біотехнології і громадяни, 480
Християни як громадяни, 550
- Віруючі й обов'язки громадянства, 565
Миряни, влада і довіра громадян, 567
- Громадянська спільнота (див. також Спільнота)**
Бачення людини і громадянська спільнота, 133
Суспільний плюралізм і громадянська спільнота, 151
Більшість і благо громадянської спільноти, 169
Демократичний лад і громадянська спільнота, 190
Державні витрати і громадська спільнота, 355
Християнська й громадянська спільноти, 534
- Громадянське суспільство (див. також Суспільство)**
Держава і громадянське суспільство, 168, 188
Громадянське суспільство як сукупність взаємовідносин, 185, 417
Участь і громадянське суспільство, 189
Родинне осереддя і громадянське суспільство, 229
Недержавні школи, що працюють на користь громадянському суспільству, 241
Громадянське суспільство, держава і ринок, 356
Громадянське суспільство й економічна демократія, 356
Політичні партії і громадянське суспільство, 413
Політична спільнота і громадянське суспільство, 417, 418
Громадянське суспільство і громадська етика, 420
Громадянське суспільство і громадська думка, 443

Гроші

- Сфера соціальної комунікації і безпринципне використання грошей, 198
 Грошолобство, 328
 Країни-боржники й державні грошові ресурси, 450

Групи

- Людські взаємовідносини і проміжні групи, 61
 Соціальна доктрина, людство і релігійні групи, 84
Quadragesimo anno і фінансові групи, 91
 Гріх, людська особа і групи, 117
 Соціальний гріх і відносини між групами, 118
 Соціальна природа і сталі групи, 150
 Соціальні явища і відносини між групами, 161
 Суспільне життя, спільне благо і проміжні групи, 165
 Спільне благо й окремі блага груп, 169
 Громадяни, субсидіарність і групи, 185
 Солідарність і зв'язки, що об'єднують суспільні групи, 194
 Соціальні проблеми, істина і суспільні групи, 198
 Нові сфери знання і кілька впливових груп людей, 283
 Діячі культури й інтереси, 320
 Економічне зростання і соціальні групи, 332
 Меншини, групи з правами й обов'язками, 387
 Спільне благо і перевага суспільних груп, 389
 Політична влада і вільна діяльність груп, 394
 Демократія і створення невеликих правлячих груп, 406

- Засоби соціальної комунікації і конфлікти між групами, 416
 Політична спільнота, громадянське суспільство і групи, 417, 418
 Спільнота, визнання і релігійні групи, 423
 Довкілля і здоров'я малих груп, 465
 Біотехнологія і дослідницькі групи, 474
 Міжнародна спільнота і виживання груп, 506
 Легка зброя і воюючі угруповання, 511
 Захист людини, християни і групи, 538
 Виховання мирян і формація групи, 549
 Засоби масової комунікації, вибір і групи, 560

Гуманізм

- Цілісний і солідарний гуманізм, 6, 7
 Гуманізм і Божий задум любові, 19
 Церква і повний гуманізм, 82
 Повний гуманізм і духовні цінності, 98
 Гуманізм праці у планетарному масштабі, 322
 Христос та інтегральний і цілісний гуманізм, 327
 Бідність і повний гуманізм, 449
 Війна і гуманізм, 497
 Миряни й атеїстичний гуманізм, 544

Д**Дар**

- Досконалий дар і Бог, 12
 Засвідчувати дар, отриманий від Бога, 17
 Дар і людське співіснування, 20
 Розпорядження отриманим даром, 20

- Свобода і земля, дар Бога своїм людям, 21, 23
 Ісус, людство і дар Бога, 29
 Дар Святого Духа, 29, 45
 Віднайдення себе людиною і дар, 34, 47, 221, 391
 Взаємний дар між Отцем і Його дітьми, 46
 Людина і смиренне прийняття будь-якого дару від Бога, 46
 Божий дар, людські можливості та сподівання, 48
 Цілковита реалізація і дар Духа, 58
 Становлення Царства, дару від Бога, 58
 Син і дар визвольної Любові, 65
 Бог, людина і дар спасіння, 70
 Чоловік та жінка і віддавати себе в дар, 111, 212, 218
 Свобода і дарування самих себе, 143
 Міжособистісні взаємовідносини як дар, 147
 Соціальна природа людини і самовіддача, 150
 Справедливість і дар милосердя, 184
 Покоління й отримання спільного дару, 195
 Діти, дар батькам, родині, суспільству, 218, 230
 Подружжя любов, цілковитий дар двох осіб, 215, 223
 Життя, дар Бога, 231
 Створені блага, як дар Творця людині, 255, 256, 323
 Царська влада як дар Ягве, 377
 Дар людині іншої, схожої на неї, 428
 Світ, дар Бога, 451
 Нове небо і нова земля, дар кінця світу, 455
 Природа, дар Творця спільноті людей, 473
 Розум і свобода, дари з небес, 477
 Вода, дар Божий, 484
 Мир, дар Бога і Ісуса Христа, 488, 489, 491, 492
 Нове життя в Христі, дар Духа, 529
- Богосвячені особи і дар нової людськості, 540
 Миряни і таїнства, Божий дар, 542
 Свідощтво мирян і дар благодаті, 544
 Дар мов, 562
- Даровий, Безкорисливий – Дар**
 Дар і релігійний досвід, 20
 Безкорисливість божественної дії, 22, 27
 Богонатхнений характер безкорисливості і щедрості, 24
 Подарована спасенна подія, 25
 Безкорислива Божа дія і людина, 26
 Чоловік і жінка і Божа безкорисливість, 26
 Місія Ісуса і Божа безкорисливість, 29
 Безкорислива Божа любов і людство, 31
 Безкорисливість дару Отця Сину, 32
 Створення чоловіка і жінки, безкорислива дія Бога, 36
 Солідарність і безкорисливість, 196
 Любов і відносини взаємного дарування, 221
 Людина як особа і ментальність безкорисливості і дару, 391
- Декалог – див. Заповідь**
- Демографічний ріст**
 Папа Іван XXIII і демографічний ріст, 94
Octogesima adveniens і демографічний спад, 100
 Демографічний ріст населення і мораль, 234
 Демографічний ріст і довкілля, 483
- Демократія – Демократичний – Демократизація**
Centesimus annus і демократія, 103, 406

- Права людини і демократичні країни, 158
- Демократична держава, більшість і меншість, 169
- Демократична держава і спільне благо, 169
- Власність і демократична економічна політика, 176
- Субсидіарність і демократизація, 187
- Участь і демократія, 190
- Аборт і демократичне суспільне співіснування, 233
- Глобалізація і демократія народів, 321
- Демократичне життя і кооперативи, 339
- Економічна демократія і громадянське суспільство, 356
- Демократична форма правління народ як носій верховної влади, 395
- Церква і демократія, 406
- Демократія, 406
- Демократія, формальне дотримання правил і цінності, 407
- Демократична система і політична влада, 408
- Демократична система і політична корупція, 411
- Демократична внутрішня будова політичних партій, 413
- Інформація і демократична участь, 414
- Демократична система і контроль над засобами соціальної комунікації, 414
- Демократія і соціальний плюралізм, 417
- Демократичне життя і вільні асоціації, 418
- Третій сектор і демократичне життя, 419
- Церква, автономія і демократичний устрій, 424
- Віруючі і демократичний устрій, 567
- Розпізнання і демократичні системи, 569
- Демократичні суспільства і світськість, 572
- Держава**
- Тоталітарне бачення держави, 48
- Соціальна доктрина, філософія і держава, 77
- Quadragesimo anno*, субсидіарність і держава, 91
- Mit Brennender Sorge* і мир між Церквою і державою, 92
- Права людини й існування держави, 153
- Спільне благо і влада в державі, 166
- Спільне благо, політична влада і держава, 168
- Демократична держава, більшість і меншість, 169
- Принцип субсидіарності і держава, 186, 252
- Доцільність виконання державою замісної функції, 188
- Участь, тоталітарні режими і держава, 191
- Пріоритет родини і держава, 214, 254
- Родина, право на життя і держава, 231
- Родина, виховання дітей і держава, 239
- Батьки, освітні заклади і держава, 241
- Родини, політична дія і держава, 247
- Ідентичність родинного життя і державні заклади, 252
- Держава і політика у сфері праці, 291, 294
- Страйк і тиск на державу, 304
- Право на економічну ініціативу і держава, 336
- Ефективність економічної системи і держава, 346
- Субсидіарність, солідарність і держава, 351

- Завдання держави в економічних питаннях і правове поле, 352
 Взаємодоповнюваність ринку і держави, 353
 Держава, підприємство й утвердження спільного блага, 354
 Проміжні об'єднання й держава, 356
 Глобалізація і держава, 370
 Глобальні соціальні проблеми і держава, 373
 Меншини і співпраця для блага держави, 387
 Політична влада, мораль і держава, 394, 397
 Народ, демократія і держава, 395
 Покарання і завдання держави, 402
 Правові держави і суди, 402
 Демократія і державна влада, 406
 Правові держави і поділ влади, 408
 Корупція і функціонування держави, 411
 Державне управління і держава, 412
 Громадянське суспільство, ідеології і держава, 417
 Держава, суспільні суб'єкти і правове поле, 418
 Держава, ринок і третій сектор, 419
 Релігійна свобода і держава, 421
 Релігійна спільнота і держава, 423
 Взаємовідносини між Церквою і державою, 427
 Міжнародне співтовариство і суверенність кожної держави, 434
 Всесвітня влада і світова супер-держава, 441
 Святий Престол, Церква і держава, 445
 Довкілля й обов'язок держави, 468
 Право захищати країну і держава, яка зазнала нападу, 500
 ООН і суперечливі питання між державами, 501
 Гуманітарне право і конфлікти між державами, 504
 Роззброєння, зброя і держава, 508
 Держава і продаж легкої зброї, 511
 Тероризм і принципи правової держави, 514
 Світськість держави і релігійна приналежність, 572
- Десять Заповідей – див. Заповідь**
- Дискримінація**
 Відпустовий рік і дискримінація, 24
Octogesima adveniens і дискримінація, 100
 Дискримінація, праця і неповносправні люди, 148
 Великі родини і дискримінація, 237
 Дискримінація, жінки і праця, 295
 Міжнародна торгівля і дискримінація, 364
 Права людини і форми дискримінації, 365
 Держава, релігійна спільнота і дискримінація, 423
 Расова дискримінація, 433
 Дискримінація у відносинах між народами, 433
 Юдеї і викорінення всіх форм дискримінації, 536
- Дитина – Діти – Син – Донька**
 Любов, основні права людини і діти, 5
 Церква і єдність всіх людей як дітей єдиного Отця, 19
 Бог Отець і благодать стати Його дітьми в Духу, 31, 122
 Боже спасіння і відповідь Його дітей, 39
 Воскресіння синів Божих у Христі, 56
 Право мати й виховувати дітей, 155
 Права людини і використання дітей на війнах, 158

- Використання дітей на війнах і збройні конфлікти, 158, 245, 512
 Родина і діти, 210, 212, 227, 237
 Родина, людська особа й дитина, 212
 Подружжя і всиновлення дітей, 218
 Подружжя і діти, 216, 218, 225
 Ті, хто після розлучення вдруге одружився, і діти, 226
 Церква й ті, хто після розлучення вдруге одружився, як її діти, 226
 Батьки і присутність дітей, 230
 Солідарність поколінь і діти, 230
 Рішення щодо кількості дітей у родині, 234
 Батьківство і права на дитину, 235
 Родина і виховання дітей, 239, 240, 242
 Діти і засадничі чесноти, 242
 Діти і значення сексуальності, 243
 Гідність і права дітей, 244
 Становище дітей у світі, 245
 Торгівля дітьми, 245
 Дитяча праця, 245
 Вуличні діти, 245
 Дитячі шлюби, 245
 Діти і порнографічна продукція, 245
 Діти, експлуатація і педофілія, 245
 Праця і сини та доньки нації, 274
 Праця і виховання дітей, 294
 Дитяча праця і сімейний бюджет, 296
 Умови праці дітей, 301
 Господь і сини Заведєєві, 379
 Ісус, Його учні і дитяча довіра, 453
 Миротворці, сини Божі, 492
 Мир для всіх людей, дітей одного Бога, 536
 Євангеліє і свобода синів Божих, 576
 Миряни, сини обітничі, 579
- Діалог/Бесіда**
 Компендіум як основа для діалогу, 10
 Релігії, культура і діалог, 12
 Дух діалогу, 13
 Бог і діалог з людством, 17
- II Ватиканський Собор, діалог і людство, 18, 96
 Діалог з тими, хто думає інакше, 43
 Людство, християнські спільноти і діалог, 53
 Соціальна доктрина і діалог з різними дисциплінами, 76
 Міжособистісне спілкування й існування людини, 110
 Людина і діалог з іншими, 130
 Права людини і міжрелігійний діалог, 159
 Родина, відносини і діалог, 221
 Діти і виховання в дусі діалогу, 242
 Права меншин і діалог, 387
 Громадська етика і братерський діалог, 420
 Церква, влада і діалог, 445
 Істина про створіння і діалог з Богом, 452
 Санкції і шлях до діалогу, 507
 Зброя, роззброєння і діалог, 508
 Соціальна доктрина як знаряддя діалогу, 534
 Соціальне вчення і діалог в екуменічній сфері, 535
 Католицька Церква і діалог з юдеями, 536
 Церква і діалог з віруючими світових релігій, 537
 Цінність діалогу і соціальна дійсність, 550
 Політична діяльність, миряни і діалог, 565
 Демократична система, розпізнання і діалог, 569
 Віруючі і щира бесіда, 574
- Діла милосердя**
 Церква і діла милосердя, 184
 Час відпочинку і діла милосердя, 284
- Дітонародження**
 Єдність двох і продовження роду, 147, 209

- Держава, родина й репродуктивна функція, 214
- Подружжя й народження дітей, 218
- «Фактичні» союзи, подружжя й народження дітей, 227
- Відкритість до продовження людського роду й завдання народжувати дітей, 230
- Народження дітей і солідарність поколінь, 230
- Способи відповідального дітонародження, 233
- Репродуктивні технології і дітонародження, 235
- Клонування і гідність дітонародження, 236
- Духовний аспект народження дітей, 237
- Дія, Подія, Діяльність, Діяння, Здійснення**
- Соціальна доктрина і напрямки дії, 7
- Компендіум, християнські спільноти і напрямки дій, 11
- Присутність Бога та історичні події, 21
- Бог Отець, Ісус і Його вчинки, 29
- Церква, народи і дії Духа, 50
- Діяльність, соціальна доктрина і Церква, 65
- Справедливий суспільний устрій і напрямки дій, 89
- Populorum progressio* і солідарні дії, 98
- Спільна дія людства і всезагальне братерство, 145
- Ближній і діяння Святого Духа, 196
- Цінності та якість усіх суспільних дій, 205
- Любов та індивідуальна діяльність, 207
- Діяльність владних структур і діти, 245
- Родини і політична дія, 247, 252
- Вільна діяльність, людина і Творець, 263
- Спільні плани дій і право на працю, 292
- Профспілки і солідарна дія, 308
- Діячі науки і напрямки дій, 320
- Дія держави і субсидіарність, 351
- Дія держави і солідарність, 351
- Особиста автономія і діяльність держави, 354
- Економічний розвиток і дії людини, 354
- Дії громадянського суспільства й економіка, 366
- Уряди, дії й міжнародні ринки, 370
- Економічні організації і плани дій, 371
- Політика, діяльність і національні кордони, 372
- Дія влади і нерівність, 389
- Політична спільнота, права громадян і дія, 389
- Держава, покарання і кримінальна діяльність, 402
- Остаточна істина і політична дія, 407
- Субсидіарність і пряма дія громадян, 419
- Релігійна свобода, Церква і простір для здійснення її місії, 424
- Держава і сфера діяльності Церкви, 427
- Дія Бога Ізраїлю і людство, 428
- Розмаїття народів і Божа дія, 429
- Ізраїльський народ і Божа дія, 430
- Діяльність міжнародних організацій і потреби, 440
- Державна влада і сфери її діяльності, 441
- Церква, держава і сфери діяльності, 445
- Солідарність і дієве сприяння благу всіх і кожного, 449
- Створіння й Божа творча дія, 451
- Насильницькі вчинки і євангельська любов, 496
- Превентивні воєнні дії, 501
- Існування збройних сил і мир, 502
- Воєнні дії, 509

- Літургійна молитва і діяльність Церкви, 519
- Пастирська діяльність Церкви і мир, 520
- Соціальна доктрина, норми і суспільна дія, 522
- Святий Дух і дії християн, 525
- Соціальна доктрина і пастирська діяльність, 526
- Пастирська діяльність і істина про людину, 527
- Суспільна діяльність і верховенство людської особи, 527
- Соціальна доктрина і суспільна діяльність, 528
- Катехизація і дія Святого Духа, 529
- Соціальна доктрина, діяльність і гуманізація, 530
- Священники і пастирська дія, 539
- Пастирська діяльність і богопосвячені особи, 540
- Миряни і діяльність, 544
- Розсудливість, рішення і дія, 547
- Участь у житті Церкви і дія мирян, 549
- Церковні об'єднання і пастирська діяльність, 550
- Культура й соціальна діяльність мирян, 556
- Людина і суспільна діяльність християн, 557
- Миряни, діяльність і соціальне Вчительство, 563
- Політична діяльність мирян і критерії, 565
- Дія Святого Духа й людська особа, 578
- Діяльність, Активність**
- Людська особа та її діяльність, 35, 44
- Людська діяльність і перетворення сотвореного світу, 44, 262
- Творча діяльність і довершення, 48
- Resum povarum* і християнська діяльність, 89
- Праця й економічна діяльність, 101
- Праця, діяльність і людська особа, 101
- Право власності й виробнича діяльність, 178
- Участь, діяльність і громадянське суспільство, 189
- Наш час і виховна діяльність, 198
- Домогосподарська праця як діяльність, що потребує визнання 251
- Учні Христа та їхня діяльність, 263
- Діяльність, тіло і душа людини, 265
- Праця, тягар і нагорода за діяльність, 266
- Праця в об'єктному значенні й діяльність, 270
- Суб'єктний вимір праці й діяльність, 271
- Діяльність і людина, створена на образ і подобу Бога, 275
- Неділя й обов'язок утримуватися від діяльності, 284
- Держава й ділова активність, 291
- Трудова діяльність і самоорганізація суспільства, 293
- Праця, творча діяльність і людина, 318
- Початкове добро людської діяльності, 325
- Економічна діяльність на службі людині, 326
- Економічна діяльність і мораль, 331
- Виробництво й ефективність, 332
- Економічна діяльність, люди й народи, 333
- Моральна якість економічної діяльності, 335, 474
- Економічна діяльність і спільне благо, 336, 478
- Капітал і діяльність підприємства, 338
- Діяльність підприємств, 339
- Прибуток й економічна діяльність, 340
- Економічна діяльність і лихварство, 341

- Трудова діяльність і родина, 345
 Держава й економічна діяльність, 351
 Економічна діяльність і вільна економіка, 352
 Держава, участь і виробнича діяльність, 354
 Державні витрати й підприємницька діяльність, 355
 Міжнародна торгівля й виробнича діяльність, 364
 Економіка й людська діяльність, 375
 Політична влада й вільна діяльність, 394
 Діяльність тюремних капеланів, 403
 Діяльність інститутів, які визначають кримінальну відповідальність, 404
 Діяльність уряду і громадянське суспільство, 409
 Діяльність уряду й інформація, 414
 Правове поле і діяльність суспільних суб'єктів, 418
 Діяльність громадянського суспільства, 419
 Церква, її діяльність і свобода, 426, 427
 Людська діяльність і Божа воля, 456
 Людська діяльність і благо людства, 457
 Моральні норми і людська діяльність, 461
 Діяльність і довкілля, 468, 470
 Наукова діяльність і біотехнології, 477
 Терористична діяльність, 514
 Соціальна доктрина і катехитична діяльність, 529
 Соціальне вчення, діяльність і гуманізація, 530
 Остаточні блага, миряни і суспільна діяльність, 544
 Релігійність і діяльність, 559
 Соціальне Вчительство й економічна діяльність, 563
- Держава і діяльність спільнот віруючих, 572
- Добро, Благо – Доброта (див. також Спільне благо)**
- Людина і розвиток у добрі, 4
 Люди й істинне благо людства, 6
 Компендіум і добро людства, 10
 Інституції оздоровлення і добро, 42
 Незмінний намір і користь всіх, 43
 Спільне благо і соціальна спільнота, 61
 Праця, благо людської особи, 101
 Розпізнання добра і зла, 114
 Дії, що суперечить добру, прибуток і влада, 119
 Людина й абсолютне добро, 130
 Суспільний порядок і благо людської особи, 132
 Людина, добро і свобода, 135, 136
 Правда, добро і судження сумління, 139
 Бог, джерело і суддя всіх благ, 140
 Свобода, правда (істина) і добро, 142, 143, 200
 Спільна дія і благо всіх, 145
 Любов до блага і сталі групи, 150
 Права людини і благо особи і суспільства, 154
 Моральний вчинок людини і спільне благо, 164
 Спільне благо, благо всіх людей і цілої людини, 165
 Спільне благо, яке нелегко отримати, 167
 Справедливість і благо спільноти, 169
 Ісус, найвище благо, 170
 Солідарність, спільне благо 193, 194
 Суспільство, добро і істина, 205
 Суспільне милосердя і благо всіх людей, спільноти, 207, 208
 Родина і поняття про благо, 212
 Родина і суспільство, 213, 214, 229

- Подружжя і благо подружжя та дітей, 215
- Люди похилого віку, молодше покоління і благо інших, 222
- Взаємодоповнення і добро подружжя, 224
- Подружні пари і цінність непорушності, 225
- Відповідальне батьківство і суспільне благо, 232
- Виховання і благо суспільства, 242
- Влада батьків і благо дитини, 242
- Об'єднання і благо родини, 247
- Дерево пізнання добра і зла, 256
- Праця, рука Христа і добро, 265
- Праця, благо для людства, 287
- Праця, благо, яке належить усім, 288
- Боротьба за соціальну справедливість і спільне благо, 306
- Боже благословення й усяке благо як дар, яким необхідно розпоряджатися і ділитися, 323
- Багатство, добро, яке походить від Бога, 329
- Економіка і благо всього суспільства, 331
- Підприємства, як розвиток ринку і суспільства, 339
- Влада і добро людини, 380
- Природна схильність, людство і добро, 384
- Людське суспільство і моральне сопричастя, 386
- Держава, розпорядник благ, 412
- Благо людини і благо спільноти, 416, 420, 445
- Соціальне вчення і благо всіх і кожного, 449
- Людська діяльність і благо людства, 457, 522
- Довкілля, спільне благо, 466
- Розвиток і благо кожної особи і цілої особи, 483
- Вода, суспільне благо, 485
- Бог, найвище благо, 494
- Мир і благо людини, 495
- Збройні сили і добро у світі, 502
- Благо людської особи і конфліктуючі сторони, 504
- Церква і благо кожної людської особи і всіх людей, 527
- Розсудливість і розпізнання справжнього блага, 547
- Гідність людської особи, спільне благо, 552
- Релігійна свобода, одне з найвищих благ, 553
- Благо всього суспільства і найважливіші цілі культури, 556
- Бог і можливість досягти добра, 578
- Любов, як сила, що орієнтує на добро, 580, 581
- Добробут**
- Спільне благо і соціально-економічний добробут, 170
- Людина, необхідний добробут і розвиток, 172
- Багатство і добробут усіх людей і народів, 174
- Добробут країн і нові блага, 179
- Власність, тубільні народи і добробут, 180
- Люди похилого віку і добробут родини, 222
- Влада і добробут громадян, 229
- Родина і добробут її членів, 229, 238
- Незаконна власність і суспільний добробут, 282
- Іммігранти, добробут і розвинуті країни, 297
- Економічний добробут і дохід, 303
- Виробнича діяльність і добробут, 337
- Багаті країни і матеріальний добробут, 374
- Багаті країни, добробут і слабкі соціальні класи, 374
- Людина, праця і добробут, 445
- Екосистема, добробут і майбутні покоління, 459

Доступ до води і добробут людей, 484
Біблійне Одкровення, мир і добробут, 489

Доктрина – див. Соціальна доктрина

Допомога

Церква і допомога Святого Духа, 104
Люди похилого віку й потреба в допомозі, 222
Родина і її право на допомогу, 237
Regum poagim і добродійні організації, 268
Праця і соціальний захист, 314
Допомога людям, що постраждали від мін, 510

Дохід

Розподіл доходу і справедливість, 303
Неформальна економічна діяльність і низькі доходи, 316

Дочка – див. Діти

Дружба

Принцип солідарності, «дружба», 103
Дружба, людська родина і первородний гріх, 116
Суспільна дружба і політичне суспільство, 390-392
Дружба між народами і релігія, 515

Душа

Людина в єдності душі і тіла, 13, 127
Ціла людина і відокремлена душа, 65
Природний закон – душа суспільного устрою, 93
Церква – душа людського суспільства, 96
Людина – душа католицької соціальної думки, 107

Душа і єдність людської істоти, 127
Людина і духовна і безсмертна душа, 128

Душа – форма тіла, 129
Людська душа і дар пізнавати, 130
Людина і її душа, 260

Е

Евтаназія

Право на життя і незаконність евтаназії, 155

Економіка – Економічний

Спасіння в ім'я Христа й економіка, 1
Єдність людства і економіка, 6
Економічна складова глобалізації, 16
Гуманізм і новий економічний лад, 19
Відпустовий рік і економічне життя Ізраїлю, 24
Порушення єдності з Богом і економічне життя, 27
Економічний феномен взаємозалежності, 33
Людська душа й економічне життя, 40
Людська особа й економічні досягнення, 48
Царство Боже й економічна організація суспільства, 51
Суспільство, його економічні складові і спільне благо, 61
Економіка, світська дійсність і спасіння, 62
Людина і спасенна справа Євангелія, 65
Євангелізація й економічні проблеми, 66
Місія Церкви й економічний порядок, 68
Соціальна доктрина й економічні відносини, 72

- Істина про людину й економічні умови, 76
- Соціальна доктрина, миряни й економічні обов'язки, 83
- Наслідки економічних подій, 88
- Quadragesimo anno* й економічна ситуація, 91
- Папа Іван XXIII і економічне співробітництво, 94
- Економічні проблеми і універсальне спільне благо, 95
- Gaudium et spes* і економічне життя, 96
- Populorum progressio* і економічне життя, 98
- Праця й економічна діяльність, 101
- Ринкова економіка і солідарність, 103
- Людина й економічні плани, 133
- Свобода й умови економічного порядку, 137
- Економічні зміни і людина, 137
- Економічний розвиток і участь, 151
- Права людини й економічна ситуація, 154
- Принципи й економічні засади, 161
- Економічне підприємство і спільне благо, 165
- Спільне благо і соціально-економічний добробут, 170
- Призначення благ і економіка, 174, 179
- Приватна власність і економічна політика, 176
- Общинна власність і економічне життя, 180
- Сукупність економічних об'єднань, 185
- Субсидіарність, економічна допомога і базові клітинки суспільства, 186
- Субсидіарність і економічна ініціатива, 187
- Держава і стимулювання економіки, 188
- Участь в економічному житті, 189
- Правда, економіка і використання грошей, 198
- Соціальна справедливість і економічні аспекти, 201
- Цінності і терміни економічної ефективності, 222
- Родина – більше ніж економічна одиниця, 229
- Відповідальне батьківство й економічні умови, 232
- Стерилізація й економічна допомога, 234
- Економічна підтримка і недержавні школи, 241
- Економічні програми і роль родини, 247
- Родина й економічне життя, 248, 249
- Ведення домашнього господарства і відповідна економічна оцінка, 251
- Праця й економічний розвиток, 269
- Гідність праці й економічні системи, 270
- Капітал, праця й економічні системи, 277, 279
- Проміжні організації й економічні цілі, 281
- Економіка на службі у людства, 283
- Відпочинок, участь у богослужінні й економічна продуктивність, 286
- Зайнятість і економічна політика, 288
- Молодь і мінлива економічна ситуація, 290
- Держава й економічна система, 291
- Третій сектор і розвиток економіки, 293
- Родина й економічна концепція праці, 294
- Економічні наслідки дитячої праці, 296
- Дитяча праця і національні економіки, 296
- Імміграція, країни й економічний ріст, 297
- Сільське господарство і економіка, 299

- Система латифундій і економічний розвиток, 300
- Економічний добробут, вироблені товари і доход, 303
- Профспілки й економічне життя, 307
- Глобалізація, праця й економіка, 312, 313, 314, 319, 321
- Механістичне й економічне бачення виробничої діяльності, 318
- Діячі науки й економічна політика, 320
- Економічна нерівність і цінності, 321
- Старий Завіт і економічні блага, 323, 324
- Ісус і економічні блага, 325
- Одкровення й економічна діяльність, 326
- Отці Церкви й економічна діяльність, 328
- Економіка і мораль, 330, 331, 332, 333, 474
- Економічна ефективність і солідарний розвиток, 332
- Участь, солідарність і економічне життя, 333
- Суспільство й економічні науки, 333
- Економіка і створення багатства, 334
- Мораль, ринкова економіка і капіталізм, 335
- Право на економічну ініціативу, 336, 343
- Підприємство і його економічний вимір, 338
- Економіка на службі у людини і підприємства, 339
- Економічна діяльність, фінансові звіти, підприємство і людина, 340
- Економічна діяльність і лихварство, 341
- Підприємство й економічний контекст, 342
- Економічна ініціатива і відповідальність, 343
- Підприємницькі рішення й економічні наслідки, 344
- Підприємство й економічна ефективність, 344
- Вкладення капіталу й економічні умови, 345
- Використання ресурсів і економіка, 346
- Принцип економії, 346
- Ринок і економічний розвиток, 347
- Ринок і економічна система, 349
- Економічна свобода і правові норми, 350
- Економічна свобода і людська свобода, 350
- Держава і економічна діяльність, 351, 352
- Держава і керування економічною політикою, 352
- Держава, економічний розвиток і ринок, 353
- Держава, економічна політика й участь, 354
- Державне втручання й економічний розвиток, 354
- Податкові надходження, державні витрати й економіка, 355
- Економічна ініціатива і проміжні об'єднання, 356
- Громадянське суспільство й економічна демократія, 356
- Споживачі й економічна сфера, 358
- Глобалізація економічних і фінансових відносин, 361, 362
- Глобалізація і глобальна економіка, 362
- Торгівля і міжнародні економічні відносини, 364
- Етичні критерії і міжнародні економічні відносини, 364
- Економічне зростання і права людини, 366
- Культурні відмінності й економічні процеси, 366
- Економічна неефективність і майбутні покоління, 367
- Фінансова система і економічне зростання, 368

- Фінансова економіка і реальна економіка, 369
- Міжнародна спільнота і визначення економічного курсу, 370, 371
- Міжнародні економічні організації і зміни, 371
- Економіка і моральні критерії, 372
- Міжнародні економіка й цілісний розвиток, 373
- Економіка і соціокультурна система, 375
- Економічний прогрес і культурна робота, 376
- Духовні цінності й економічні інститути, 386
- Влада й економічна нерівність, 389
- Протест сумління й матеріальний тиск, 399
- Засоби соціальної комунікації й економічна сфера, 415
- Громадянське суспільство й економічна сфера, 417
- Єдність людського роду й економічні плани, 432
- Суб'єктність нації в економічному сенсі, 435
- Взаємозалежність, відносини й економічна сфера, 442
- Міжурядові структури й економічна сфера, 442
- Недостатній розвиток і економічні механізми, 446
- Бідність і економічна ініціатива, 447
- Економічний неоколоніалізм і країни-боржники, 450
- Віруючі й економічний прогрес, 457
- Економічна діяльність і довкілля, 470
- Економіка і біотехнології, 472, 474
- Спільне благо й економічна діяльність, 478
- Бідність, екологічна криза й економічні заходи, 482
- Демографічні зміни, довкілля й економічні рішення, 483
- Вода як економічне благо, 485
- Санкції й економічне ембарго, 507
- Християнська антропологія й економіка, 522
- Соціальна пастирська діяльність і економічна сфера, 524
- Миряни й економічна сфера, 531
- Миряни й економічні обов'язки, 543
- Економічна продуктивність і людина, 544
- Миряни, любов і економічне життя, 551
- Засоби соціальної комунікації й економічна система, 561
- Вчительство й економічна діяльність, 563
- Моделі економічного розвитку, 563
- Переосмислення економіки, 564
- Розпізнання й економічні рішення, 569
- Любов у суспільному житті й економічна сфера, 582
- Екосистема**
- Створіння як єдина екосистема, 367
- Втручання в екосистему, 459
- Юридичні заходи й екосистема, 468
- Живі істоти й екосистема, 473
- Біотехнології і захист екосистеми, 478
- Екоцентризм**
- Довкілля й екоцентризм, 463
- Експлуатація/Використання**
- Експлуатація людини людиною, 4
- Створіння і свавільна експлуатація, 113
- Права людини й експлуатація робітників, 158
- Багатство, добробут і експлуатація, 174
- Взаємозалежність і форми експлуатації, 192

- Солідарність, ближній і експлуатація, 193
- Діти і сексуальна експлуатація, 245
- Суботній відпочинок і експлуатація людини, 258
- Промислова революція й експлуатація, 267
- Праця, капітал і експлуатація, 279
- Відчуження й експлуатація, 280
- Засоби виробництва й експлуатація, 282
- Працівники-жінки й експлуатація, 295
- Дитяча праця й експлуатація, 296
- Іммігранти й експлуатація, 298
- Підприємство й експлуатація, 340
- Бідні країни й експлуатація природних багатств, 447
- Культурний процес і експлуатація ресурсів, 461
- Довкілля й експлуатація, 463
- Розвиток і використання ресурсів, 470
- Торгівля й експлуатація довкілля, 482
- Міжнародні конфлікти й експлуатація, 498
- Оновлення і форми експлуатації, 577
- Еміграція – див. Імміграція**
- Етика – Етичний/Моральний**
- Соціальна доктрина, філософія й етика, 77
- Laborem exercens* і етика праці, 101
- Свобода й етичні норми, 138
- Використання благ і етично-соціальної устрій, 172
- Взаємозалежність і етично-соціальної солідарність, 192, 193
- Любов як критерій всієї соціальної етики, 204
- Християнська спільнота, родина й етичні цінності, 229
- Виховання в родині й етичні цінності, 238
- Батьки, сексуальне виховання й моральні цінності, 243
- Родина і соціально-етичний устрій праці, 249
- Суб'єктивний вимір праці й етична цінність, 271
- Зайнятість, суспільство й моральне виправдання, 288
- Час, праця і виклик на етичному рівні, 311
- Неформальна економічна діяльність і етичні проблеми, 316
- Нерівність і необхідна етична гарантія, 321
- Міжнародні економічні відносини й етичні критерії, 364
- Фінансові системи й етичні проблеми, 369
- Економіка, соціокультурна система й етичний вимір, 375
- Політична спільнота та етико-релігійний порядок, 384
- Демократія й етичний релятивізм, 407
- Засоби соціальної комунікації й етичний вимір, 416
- Співробітництво, волонтерська діяльність і громадська етика, 420
- Здорове середовище й етичні засади, 465
- Біотехнології й етичні проблеми, 473
- Біотехнології й етичні критерії, 474
- Економічні санкції і моральні критерії, 507
- Миряни і етичний вимір культури, 556
- Засоби масової інформації і моральні зобов'язання, 562
- Моральний вимір будь-якого соціального й політичного питання, 569
- Законодавче рішення і моральні вимоги, 570

Миряни, політичні інструменти і моральні потреби, 573

Ефективність – Ефективний

Організація праці й ефективність, 311

Економічна ефективність і солідарний розвиток, 332

Підприємство й ефективність, 338

Власники підприємств і критерії ефективності, 344

Принцип економії й ефективність економічної системи, 346

Ринок як ефективний інструмент, 347

Економіка й ефективні суспільні послуги, 352

Держава, ринок і ефективність, 353

Державне втручання й ефективність, 354

Розвиток, солідарність і ефективна фінансова система держави, 355

Неприбуткові організації й ефективність, 357

Фінансова економіка й ефективність, 369

Конфлікти і дієва юридична влада, 439

Переосмислення економіки й ефективність, 564

Є

Євангеліє

Третє тисячоліття і проголошення Євангелія, 2

Церква, Євангеліє і гідність людини, 3, 51

Компендіум, Євангеліє і проблеми людства, 8

Християнські спільноти, події і Євангельські слова, 11, 574

Солідарність між Церквою та світом і Євангеліє, 18

Десять Заповідей і багатий юнак з Євангелія, 22

Церква, Царство Боже і проповідь, 50

Суспільні відносини, оновлення і Євангеліє, 53

Соціальне вчення, Євангеліє і відносини, 62

Збагачення і насичення Євангелієм суспільства, 62

Соціальна доктрина і Євангеліє Царства, 63

Людина і спасенна справа Євангелія, 65

Соціальна доктрина, Євангеліє і зв'язок любові, 66

Компетенція Церкви і Євангеліє, 68

Церква, вчителька людства і Євангеліє, 70

Проголошення Євангелія суспільству, 70, 71

Обов'язок проповіді Євангелія, 71

Тлумачення реалій і Євангельська наука, 72

Філософія, Євангеліє і суспільство, 77

Євангеліє і соціальна доктрина, 85, 86, 87

Права людини і перевага Євангелія бідним, 158

Призначення благ і Євангеліє, 175

Церква, бідний і Євангеліє Блаженств, 184

Справедливість, милосердна любов і Євангеліє, 206

Подружжя любов, суспільна свідомість і Євангеліє, 220

Християнські родини і Євангеліє життя, 231

Промислова революція і Євангеліє, 267

Ідеал царя, Євангеліє і Ісус із Назарета, 378

Протест сумління і Євангельське вчення, 399

Світ, учень і Євангеліє, 453

Мир і проголошення Євангелія, 493
 Соціальне значення Євангелія, 521
 Антропологія, інкультурація і Євангеліє, 523
 Євангеліє і соціальний вимір, 526
 Навчальні заклади, Євангеліє і галузі знань, 532
 Обов'язок Божого народу і Євангеліє, 538
 Миряни, Євангеліє і земна дійсність, 543
 Суспільно-політична культура і Євангеліє, 555
 Миряни, розпізнання і Євангельська вістка, 568
 Людські питання, цінності і Євангеліє, 576
 Соціальне питання, Христос і Євангеліє, 577
 Надія, і Євангеліє, 579
 Суспільні відносини, соціальна любов і євангельський закон, 581

Євангелізувати – Євангелізація (див. також Проголошення Євангелія)

Соціальна доктрина, євангелізація і суспільний устрій, 10, 82
 Євангелізація суспільної площини, 63
 Євангелізація і людський розвиток, 66
 Соціальна доктрина – знаряддя євангелізації, 67
 Церковна спільнота і євангелізація, 83
 Церква і свобода євангелізації, 426
 Соціальна доктрина і нова євангелізація, 523
 Соціальна пастирська діяльність, євангелізація і соціальна сфера, 524
 Нова євангелізація і конкретні справи, 525

Соціальна доктрина, катехизація і євангелізація, 530
 Єпископ і євангелізація соціальної сфери, 539

Єпископ

Компендіум, єпископи і Конференції єпископів, 7
 Адресованість Компендіуму до всіх єпископів, 11
 Соціальна доктрина, Вчительство Церкви і єпископи, 79
 Соціальна доктрина, єпископи і папи, 80, 87
Mit Brennender Sorge і німецькі єпископи, 92
 Єпископ і євангелізація суспільства, 539
 Єпископ і поширення соціальної доктрини, 539

Ж

Житло, Оселя

Житло, необхідна послуга, 166
 Право на житло і безпеку, 365
 Гідна оселя, 482
 Брак житла, 535

Життя – Життєві умови

Ісус Христос, Пути, Істина і Життя, 1, 555
 Християнське спасіння і нове життя, 1
 Питання про місце людини у світі і людське існування, 14
 Пошук істини й повнота життя, 15
 Бог, культурні традиції й умови життя, 20
 Десять заповідей і моральне життя, 22
 Відпустовий рік і життя народу Ізраїлю, 24
 Завіт і життя Ізраїлю, 24

- Бог дав життя всьому суццюму, 26
 Порушення єдності з Богом і життя, 27
 Божественне життя і любов Бога, 29
 Боже милосердя і нове життя, 29
 Святий Дух, що вкорінює образ життя Христа в людське серце, 29
 Ісус віддав Своє життя, 32, 40
 Життя в Христі і тринітарне життя в Церкві, 32
 Любов, закон життя для Божого народу, 33
 Сопричастя, відзеркалення внутрішнього життя Бога, 33
 Чоловік, жінка, особисте і суспільне життя і Бог, 36
 Майбутня і вічна єдність життя в Богові, 38
 Людина і побудова суспільного життя, 40
 Особисте і суспільне життя і гріх, 41
 Учень Христа і нове життя, 41
 Умови життя і зміни, 42
 Бог, Отець і Життєдавець, 46
 Життя в Христі і соціальність людської особи, 52
 Христос, Отець і Царство життя, 57
 Церква, людина і слово життя, 61
 Життя в суспільстві і якість життя, 62
 Церква і моральна якість суспільного життя, 62
 Соціальна доктрина і суспільне життя, 67
 Церква, її компетенція і суспільне життя, 68
 Людина, дар спасіння і життя, 70
 Соціальна доктрина, життя й історія, 73
 Божий задум і життя людини, 74
 Зобов'язання справедливості, милосердя і суспільне життя, 83
 Миряни і стан життя, 83
 Життя людей і потік подій, 85
 Папа Лев XIII, Церква і мінлива дійсність суспільного життя, 90
- Християнське життя й атеїстичний комунізм, 92
 Християн життя і присутність Бога в світі, 96
Gaudium et spes і економічне і соціальне життя, 96
Gaudium et spes і християнське життя, 96
Populorum progressio й економічне життя, 98
 Праця, найважливіша парадигма життя, 101
 Суспільне життя і людська особа, 106
 Бог, людина і дихання життя, 108
 Життя людини і пошук Бога, 109
 Життя людини в Едемському саду і незадоволення, 110
 Єдність чоловіка і жінки і служіння життю, 111
 Чоловік і жінка, яким було доручено життя інших, 112
 Людське життя, священне та недоторкане, 112
 Бог, Господь життя і смерті, 112
 Покликання до життя та інші створіння, 113
 Людина, Божа заборона і дерево пізнання добра і зла, 115
 Бог, джерело життя, 115
 Брат, ненависть до брата і життя, 116
 Людина і право на життя, 118
 Структури гріха і життя людини, 119
 Життя, гріх і спасіння в Ісусі Христі, 120
 Слово, що стало Людиною, і життя, 121
 Людство і вічне життя, 122
 Редукціоністські концепції людини і життя людини, 124
 Тілесне життя і земне бачення життя, 128
 Внутрішнє життя і тілесна природа людини, 128
 Збереження життя і відкритість на спілкування з іншими, 130

- Ближній і його життя, 132
 Людське життя і обмеження, 133
 Моральне поліпшення суспільного життя і людина, 134
 Моральне життя і гідність особи, 134
 Людина, вільна діяльність і суспільний лад, 135
 Несправедливість і моральне життя, 137
 Божий і природний закон і моральне життя, 140
 Природний закон і умови життя, 141
 “Єдність двох” і родинне життя, 147
 Неповносправні і родинне життя, 148
 Спільнота, соціальне життя і людина, 149
 Участь і суспільне життя, 151, 189
 Гідність людини і людське життя, 153
 Права людини і періоди життя, 154
 Право на життя, 155
 Права народів і суспільне життя, 157
 Принципи соціальної доктрини і суспільне життя, 160, 162, 163
 Суспільне життя і спільне благо, 164, 165, 167, 168
 Необхідні блага і справжнє людське життя, 168
 Общинна власність і життя тубільних народів, 180
 Кращі умови життя і власність, 181
 Власність і умови життя, 182
 Участь і суспільне життя, 189
 Життя спільноти і демократія, 190
 Суспільне життя і тоталітарний чи диктаторський режим, 191
 Бюрократія і суспільне та політичне життя, 191
 Експлуатація і внутрішнє та міжнародне життя держав, 192
 Ісус із Назарета, Божа благодать і суспільне життя, 196
 Суспільні цінності і суспільне існування, 197
- Свобода і життєвий статут людини, 200
 Ближній, що знаходиться в суспільстві, і його життя, 208
 Родина, колиска життя і любові, 209, 212
 Церква, родина і суспільне життя, 211
 Родина, життєве середовище і діти, 212
 Родина, перші роки життя і моральні цінності, 213
 Шлюб, спільнота життя, 215
 Діти і подружнє життя, 218
 Життя, пара і значення шлюбу, 220
 Люди похилого віку і школа життя, 222
 Сексуальність і життя, 223
 Справедливість подружньої любові і життя, 223
 Взаємодоповнення і родинне життя, 224
 Розлучені й знов одружені особи, і церковне життя, 226
 Родина і суспільне життя, 227
 Передача життя і гомосексуальні союзи, 228
 Подружня любов і відкритість до продовження роду, 230
 Родина, спільнота людського життя, 230
 Життя дитини і ті, хто дають життя, 230
 Родина, як храм життя, 231
 Життя як Божий дар, 231
 Родина і культура життя, 231
 Християнські родини і Євангеліє життя, 231
 Євангеліє життя і право на життя, 231
 Відповідальне батьківство і продовження життя, 232
 Аборт і ворожий до життя менталітет, 233
 Гідність життя й умови життя, 234
 Батьки, служителі життя, 237

- Покоління і людське життя, 237
 Передача життя і виховання, 239
 Свідчення життя і виховання, 242
 Сімейні об'єднання і сімейне життя, 247
 Родина й економічне життя, 248
 Дім як центр життя, 248
 Домогосподарська праця і якість життя, 251
 Державні заклади і родинне життя, 252
 Політичні і правові засоби і ще ненародженої дитини, 252
 Праця і умови достойного життя, 257
 Праця і сенс життя, 257, 264
 Відпочинок вдячність Богу за життя, 258
 Бог, творець життя, 258
 Ісус, земне життя і праця, 259
 Здобуття світу і людське життя, 260
 Праця, братерство й участь у Божому житті, 261
Requit novarum і оживлення християнського суспільного життя, 268
 Людське життя і праця, 269
 Нові умови праці і родинне життя, 280
 Члени проміжних суспільних груп і життя, 281
 Відпочинок і життя, 284
 Суспільне служіння і сімейні потреби, 284
 Роздуми і внутрішнє християнське життя, 285
 Традиції і духовне життя суспільства, 286
 Праця і її моральні наслідки в житті суспільства, 287
 Зміна праці протягом життя, 290
 Держава й економічна система, 291
 Праця і родинне життя, 294
 Жіночий геній і суспільне життя, 295
 Іміграція і пошуки кращого життя, 297
 Імігранти і суспільне життя, 298
- Сучасне сільське господарство й економічне життя, 299
 Оплата праці і матеріальне життя, 302
 Об'єднані організації і соціальне життя, 305
 Класова боротьба і соціальне життя, 306
 Профспілки й економічне життя, 307
 Виробничий цикл і життя спільнот, 311
 Неформальна економіка і рівень життя, 316
 Матеріальні блага і життя, 323
 Економіка і якість людського життя, 326
 Економічне і соціальне життя та людина, 331
 Моральність і економічне життя, 332
 Право на участь і економічне життя, 333
 Демократичне життя і кооперативи, 339
 Лихварство і вплив на життя багатих людей, 341
 Підприємства і якість життя, 345
 Споживацтво і способи життя, 360
 Культура як ключ для розуміння життя, 366
 Моделі розвитку і достойне життя, 373
 Багаті країни і сенс життя, 374
 Споживання товарів і суспільне життя, 375
 Людське життя і його матеріальний вимір, 375
 Матеріальні блага і якість життя, 375
 Ісус, що прийшов служити і віддати Своє життя, 379
 Політична влада і спокійне і мирне життя, 381, 394
 Устрій, створений Богом і суспільне життя, 383
 Людська особа, сенс життя і суспільне життя, 384

- Народ і повнота життя людей, 385
 Народ і участь у спільному житті і цінностях, 386
 Цінність спільноти і повсякденне життя, 392
 Церква і політичне життя, 407
 Участь, референдум і суспільне життя, 413
 Інформація і суспільне життя, 414
 Вільні асоціації і демократичне життя, 418
 Повнота людського життя і Боже благословення, 428
 Ной, Бог і недоторканість людського життя, 429
 Нове життя в Христі і національні розбіжності, 431
 Християнське послання і універсальне бачення життя, 432
 Моральний закон і життя людей, 436
 Міжнародне життя, сучасність правої структури моральному порядку, 437
 Міжнародна спільнота і держави, 439
 Міжнародні організації і соціальне життя, 440
 Громадська думка і міжнародне життя, 443
 Вічне спасіння і праця, 445
 Політичне життя, недостатній розвиток і бідність, 447
 Умови життя, християни і Христос, 455
 Любов, принцип нового життя, 455
 Людська діяльність і умови життя, 456
 Розвиток і нові форми тваринного життя, 459
 Експерименти з втручанням у процес зародження людського життя, 459
 Довкілля й етика поваги до життя, 465
 Здорове і безпечне середовище і спосіб життя, 468
 Корінні народи, життя і довкілля, 471
 Вода, моральний критерій і цінність життя, 484
 Мир і повнота життя, 489
 Ісус, християни і життя в мирі, 491
 Насилля і знищення життя, 496
 Збройні сили і віддання свого життя, 502
 Терористичні атаки й повсякденне життя, 513
 Тероризм і зневага до людського життя, 514
 Християнська віра і життя, 516
 Євхаристія і християнське життя, 519
Requiem *pacarum*, Церква і суспільне життя, 521
 Християнські свідчення в різних сферах життя, 522
 Суспільна пастирська діяльність і суспільне життя, 527
 Катехизація і повнота християнського життя, 529
 Соціальна доктрина, життя в святості, 530
 Світська освіта, 531
 Священики і суспільно-політичне життя, 539
 Богопошвенені особи, життя і нове людство, 540
 Хрещення, миряни і життя Христа, 541
 Миряни, Євангеліє і свідцтво життя, 543, 545, 579
 Рівень життя і земний порядок, 544
 Миряни і поєднання віри і життя, 546, 554
 Світські об'єднання і життя Церкви, 549
 Церковні асоціації, 550
 Миряни і служіння в сімейному житті, 551
 Умови життя і гідність людини, 552
 Право на життя, 553
 Культура і застарілі форми життя, 556
 Редукціоністські та ідеологічні концепції життя, 558

Культура і якість життя, 559
 Тайна життя і тайна Бога, 559
 Правда, життя людини і засоби соціальної комунікації, 562
 Мораль і суспільно-політичне життя, 566
 Розпізнання, бідний і недоторканість життя, 569
 Християнське свідчення і Царство вічного життя, 570
 Світськість держави, моральні істини і суспільне життя, 571
 Політичні партії і потреби християнського життя, 573
 Християнська спільнота і суспільне життя, 574
 Людина і лик її життя, 575
 Життя в суспільстві і Божий задум, 577
 Християни і громадянське життя, 579
 Християни, життя і любов, 580
 Суспільне життя і соціологічні тлумачення, 581
 Людяніше суспільство і любов у суспільному житті, 582

Жінка

Чоловік і жінка, хоронителі благ створеного світу, 26
 Перший гріх, чоловік і жінка, 27, 116
 Сотворіння чоловіка та жінки на образ Бога, 36
 Християнська антропологія і відносини між чоловіком і жінкою, 37
 Немає ні чоловіка ані жінки, 52
 Церква солідарна з усіма чоловіками і жінками, 60
Octogesima adveniens і жінки, 100
 Соціальна доктрина, розвиток і жінки, 104
 Людина створена як чоловік і жінка, 110
 Чоловік і жінка, однакова гідність і цінність, 111
 Чоловік, жінка й інші створіння, 113

Християнська надія і жінки, 123
 Рівність людей, чоловіки і жінки, 144
 Людська гідність, жінки і рівні можливості, 145
 Жінки в Церкві і в суспільстві, 146
 Жінка доповнює чоловіка, 147
 Родина, жінки і шлюб, 211, 212
 Полігамія і гідність жінок, 217
 Любов Бога, подружжя і жінка, 219
 Чоловік і жінка і сексуальна ідентифікація, 224
 Фактичні союзи, жінки і подружжя, 227
 Родина і жіноча праця у родині, 251
 Жінки і материнство, 251
Requit povagut і захист жінок, 268
 Безробіття, соціальне виключення і жінки, 289
 Міжнародні організації і праця жінок, 292
 Присутність жінок у світі праці, 295
 Права жінок у трудовій сфері, 295
 Праця і жінки в країнах, що розвиваються, 301
 Чоловік, жінка і створіння, 451

З

З'єднаний

Миряни, з'єднані з Христом через хрещення, 541

Забезпечення їжею/Продовольство/Харчування

Відсутність належного харчування, 245
 Науковці, біотехнологія і постачання продовольства, 477
 Спільне благо і забезпечення їжею, 478

Забруднення – Забруднений

Довкілля і причини забруднення, 465
 Бідні і забруднені околиці, 482

Закон, Право (див. також Міжнародне право, Природний закон)

Соціальна доктрина і новий закон любові, 3
 Закон відпустового і ювілейного років, 24
 Заповідь любові, закон життя, 33
 Прагнення правди і скрижалі Закону, 40
 Автономія земних справ і притаманні їм закони, 45
 Любов як основний закон досконалості, 54, 580
 Право і справа спасіння, 62
 Церква, людські спільноти і Божий закон, 68
 Соціальна доктрина, філософія і закон, 77
Quadragesimo anno і моральний закон, 91
 Новий суспільний устрій і право, 93
 Папа Пій XII і зв'язок моралі та права, 93
 Свобода і моральний закон, 136, 137
 Природний закон, 140
 Природний закон і його загальні принципи, 141
 Природний закон і цивільне право, 142
 Соціальна доктрина, інститути і закони, 163
 Загальне право і використання благ, 172
 Структури солідарності і закони, 193
 Статева приналежність і позитивний закон, 224
 Особи з гомосексуальними нахилами і моральний закон, 228
 Відповідальне батьківство і моральний закон, 232
 Права родини і закони держави, 247
 Законодавче визнання неділі, 286
 Новий закон і серця віруючих, 324
 Економіка і моральний вимір, 330

Права людини і позитивне право, 388
 Влада і моральний закон, 396, 567
 Влада, цінності і природний закон, 397
 Людський закон, праведний розум і вічний закон, 398
 Влада і несправедливі закони, 398
 Протест сумління і правові утиски, 399
 Несправедливі закони і протест сумління, 399
 Дії, які суперечать Закону Божому, 399
 Право на опір, цілі його застосування й окремі закони, 400
 Природне право і позитивне право, 400
 Покарання в правовій державі, 402
 Демократія і правова держава, 406, 408
 Демократія, етичний релятивізм і моральний закон, 407
 Створення законів і контроль, який здійснюють громадяни, 409
 Інформація, плюралізм і закони, 414
 Відносини між народами, що регулюються правом, 433
 Право і забезпечення міжнародного порядку, 434
 Міжнародний устрій і моральний закон, 436
 Природне право і внутрішнє право держав, 437
 Війна, закон сили і сила закону, 437
 Верховенство права і взаємна довіра, 439
 Міжнародне право і право сильнішого, 439
 Політична влада на рівні міжнародного співтовариства і закон, 441
 Конфлікти, ухилення від військової служби і закон, 503
 Військові і злочини проти прав народів, 503

Право застосувати силу і гуманітарне право, 504
 Антропология і заповідь любові, 522
 Життя у святості і закон Божий, 530
 Соціальна доктрина, християнський дух і закони, 531
 Засоби соціальної комунікації і норми морального порядку, 560
 Закони й вимоги віри і моралі, 570, 571
 Євангеліє, людська особа і людський закон, 576

Заощадження

Родинна заробітна платня й заощадження, 250
 Питання споживання, заощадження й інвестиції, 360, 486
 Спосіб життя і заощадження, 360, 486
 Фінансові ринки і заощадження, 368

Заповідь – Десять заповідей – Декалог

Десять заповідей, обов'язки і права, 22
 Десять заповідей і суспільне життя, 22
 Природний і Божий закон та Десять заповідей, 22, 140
 Декалог і суспільні відносини, 23
 Декалог і Божа воля, 25
 Перша і друга заповіді Ісуса, 40

Засоби соціальної комунікації/Засоби масової інформації

Octogesima adveniens і засоби соціальної комунікації, 100
 Солідарність і засоби комунікації, 192
 Засоби соціальної комунікації і людська спільнота, 415
 Моральні цінності і засоби масової інформації, 416

Культура і засоби соціальної комунікації, 557
 Миряни і засоби масової комунікації, 560, 561
 Працівники засобів соціальної комунікації, 562

Застосування зброї (див. також Боротьба)

Право на опір і застосування зброї, 401

Захворювання (див. також Хворий)

Технології і хвороби, 458
 Біотехнології і боротьба з хворобами, 478
 Доступ до питної води і захворювання, 484

Захист – Захищати – Захисний – Захисник

Соціальне вчення і захист людської гідності, 107
 Захист прав людини в сукупності, 154
 Церква і захист прав людини, 159
 Захист общинної власності, 180
 Церква і захист бідних, 184
 Субсидіарність і захист проявів соціального життя, 186
 Втручання держави і захист людської особи, 188
 Захист свободи в усіх її проявах, 199
 Відповідальність суспільства за захист родини, 225
 Державні інститути і захист права на життя, 231
 Контрацептивні засоби і захист правдивого розвитку людини, 233
 Захист прав дитини, 245
 Державні установи і захист прав родини, 247

- Захист зв'язку між родиною і працею, 250
- Родина і захист її сутності, 253
- Родина і захист прав людини як індивіда, 254
- Суботній відпочинок і захист бідних, 258
- Захист прав робітників, 264
- Rerum novarum* і захист гідності робітників, 268
- Суспільний і правовий порядок і захист праці, 273
- Неділя та церковні свята і захист традиції, 286
- Третій сектор і охорона здоров'я, 293
- Праця і захист прав жінки, 295
- Профспілки і захист прав робітників, 305
- Профспілки і їхня функція захисту прав робітників, 307
- Глобалізація захисту, 310
- Оновлена система захисту праці, 311
- Праця, перехід і захист працівників, 314
- Неформальна економіка і захист працівників, 316
- Солидарність і захист гідності праці, 319
- Новий Давид, захисник бідних, 324
- Захист права на свободу в економічній сфері, 336
- Прибуток і захист гідності людей, 340
- Держава і захист найслабших, 351
- Глобалізація і захист прав людини, 365
- Взаємозалежність і традиційні захисні заходи держави, 370
- Цар Ізраїлю – захисник найслабших, 377
- Політична спільнота і захист прав людини, 388, 389
- Спільне благо і захист прав людини, 389
- Сфера права й захист інтересів, 390
- Політична влада і захист індивідуальних і соціальних суб'єктів, 394
- Влада і визнання цінностей, що захищають гідність людини, 397
- Покарання і захист громадського порядку, 403
- Смертна кара і легітимний захист, 405
- Громадянське суспільство і захист його інтересів, 417
- Релігійна свобода і захист прав громадян, 422
- Церква і захист прав людської особи, 426
- ООН і захист меншин, 438
- Святий Престол і захист гідності людини, 445
- Економічна діяльність і захист довілля, 470
- Захист прав корінних народів, 471
- Мир у суспільстві і захист прав людини, 494
- Держава і заходи ефективного захисту, 499
- Держава, яка зазнала нападу, права й обов'язки захисту, 500
- ООН, війна і необхідний захист, 501
- Збройні сили і необхідність захисту, 502
- Необхідний захист і гуманітарне право, 504
- Біженці, Церква і захист гідності, 505
- Загрози і захист жертв, 506
- Принцип достатності і належний захист, 508
- Право захищатися від тероризму, 514
- Екуменізм і захист гідності людської особи, 535
- Церква, юдеї і захист людської гідності, 536
- Християни і захист людини та її гідності, 538
- Захист шлюбу і родини, 553

Автономія, католики і захист істини, 571

Захищати – Захист – Незахищений

Права працівників і захист робітників, 301

Профспілки і захист робітників, 308

Соціальний захист робітників, 309

Споживачі, товари й уважне ставлення до довкілля, 359

Фінансові установи й захист систем, 369

Покарання і захист спільного блага, 402

Сотворіння і завдання піклуватися, 451

Турбота про довкілля як спільне блага, 466

Зброя – Збройний – Беззбройний

Діти і збройні конфлікти, 245, 512

Опір владі і збройна боротьба, 401

Збройний опір і гноблення, 401

Людський рід і зброя, 432

Сучасний світ і беззбройні пророки, 496

Збройні конфлікти і знищення, 497

Напад на державу, захист і застосування зброї, 500

Міжнародна легітимність і збройні сили, 501

Необхідний захист і збройні сили, 502

Збройні сили і міжнародне право, 503

Сумління і відмова використовувати зброю, 503

Нагромадження зброї і мир, 508

Зброя і політика стримування, 508

Торгівля зброєю, 508, 510, 511

Зброя масового знищення, 509

Зброя, що завдає травм, 510

Легка зброя і люди, 511

Істина про злочини і збройні конфлікти, 518

Звичай

Концепції людини і звичаї, 124

Природний закон і звичаї, 141

Соціальні принципи і звичаї, 163

Миряни, християнський дух і звичаї, 531

Згода

Шлюб і взаємна згода, 215

Здоров'я (див. також Медицина)

Спільне блага і здоров'я, 166

Преференційна любов до позбавлених медичної допомоги, 182

Сімейні потреби і здоров'я, 284

Трудова діяльність і захист здоров'я, 293

Робоче місце і фізичне здоров'я, 301

Відповідальність і здорове середовище, 465

Проблеми постачання продовольства, охорони здоров'я і біотехнології, 477

Біотехнології, хвороби й охорона здоров'я, 478

Земля – Земний

Проголошення спасіння до краю землі, 3

Божий народ і набуття землі, 21

Земля обітована і правила, 23

Людина як єдине створіння на землі, жадане Богом задля нього самого, 34

Церква на землі і Царство Христа і Бога, 49

Християни, земля і справедливість, 56

Плоди природи, земля і Господній Дух, 57

- Християнська звістка і земне існування людини, 71
 Суспільство, нове небо і нова земля, 82, 452
 Енцикліка *Pacem in terris* і зміцнення миру на землі, 95
 Церква і земна доля світу, 96
 Людина створена з землі, 108
 Божий наказ наповнити землю, 111
 Універсальний характер християнської надії і земля, 123
 Людська особа і господарювання над землею, 149
 Право на участь у використанні земних благ, 155
 Бог, земля і її використання, 171
 Універсальне призначення земних благ, 171, 172, 179, 367
 Праця, людина і земля, 176
 Справедливий розподіл землі, 180
 Старий Завіт, людина і земля, 255
 Суботній відпочинок і плоди землі, 258
 Ісус, земне життя і фізична праця, 259, 260, 261
 Господарювання на землі, 275
 Володіння новими технологіями і земля, 283
 Перерозподіл землі, 300
 Право власності на землю, 300
 Оплата праці і земні блага, 302
 Присутність на землі Божого Царства, 325
 Гідність людини і земля, 428
 Божа дія і земля, 430
 Універсальне бачення життя народів на землі, 432
 Розподіл земних ресурсів, 438, 481
 Людина, земля і вічне спасіння, 445
 Земні блага і право на розвиток, 446
 Нова земля і повнота спасіння, 455
 Біблейське бачення, християни і використання землі, 456
 Ім'я Боже, величне на всій землі, 456
 Людина та Божа ціль існування землі, 460
 Обожнення землі, 463
 Корінні народи і земля, 471
 Блага землі і міжнародне співробітництво, 481
 Взаємозалежність і жителі землі, 486
 Бог, Творець неба і землі, 487
 Зв'язок між народами землі, 498
 Церква і спасительна справа Христа на землі, 516
 Зерно, що падає на землю, і його плоди, 570
 Невдоволення і рай на землі, 575, 579
 Дія Святого Духа і всесвіт, 578
- Зло/хвороби**
- Важливі питання й існування зла, 14
 Перший гріх як найглибша причина зла, 27
 Розпізнання добра і зла, 114
 Гріх і надія, більша за будь-яке зло, 121
 Пізнання добра і зла, 136
 Правда про зло і судження сумління, 139
 Свобода і зло, 143
 Дерево пізнання добра і зла, 256
 Праця і звільнення від зла, 261
 Зло і пригноблення, 325
 Грошолобство як корінь зла, 328
 Влада і кара для злочинців, 380
 Труднощі засобів соціальної комунікації і соціальні хвороби, 416
 Насильство як зло, 496
 Застосування зброї і зло, 500
 Бог і реальна можливість подолати зло, 578
 Християнська надія і духи злоби, 579
- Злочин – злочинний**
- Справедливість, покарання і злочини, 403
 Смертна кара і боротьба зі злочинністю, 405
 Збройні сили і злочин, 503

Знищення цілих груп людей і злочин, 506
 Шоа та злочин проти Бога і людства, 506
 Воєнні дії як злочин, 509
 Використання у збройних конфліктах дітей як страшний злочин, 512
 Міжнародні судові установи і злочини, 518

Зубожіння – див. **Бідність**

I

Ідеологія – Ідеологізований

Соціальна доктрина й ідеологія, 72
 Соціальна доктрина й ідеології і погляди, 85
 Ідеологічні конфлікти 1970-х років, 100
 Нездатність ідеологій дати відповіді на питання, 100
 Редукціоністські теорії, їх ідеологічний характер, 124
 Християнська віра й ідеології, 126
 Ідеологія і суспільний контракт, Індивідуалістичні і колективістські ідеології, 390
 Комунікація і ідеологія, 416
 Людина і політичні ідеології, 417
 Ідеологічний інтернаціоналізм, 432
 Єдність людського роду й ідеології, 433
 Сцієнтизм і технократична ідеологія, 462
 Християнська діяльність і ідеологічні концепції, 558

Іміграція – Еміграція – Імігранти

Octogesima adveniens і еміграція, 100
 Безробіття та еміграція, 289
 Іміграція, джерело для розвитку, 297

Регулювання іміграції, 298
 Глобалізація, профспілки та імігранти, 308

Інкультурація

Християнська антропологія та інкультурація, 523
 Навчальні заклади та інкультурація, 532

Інституція – див. Організація

Інститут представництва

Інститут представництва і громадян, 413

Інститут родини

Родина як божественний інститут, 211
 Інститут родини і людські особи, 211
 Інститут родини і суспільний устрій, 211
 Інституційний характер подружжя, інститут подружжя і родини, 225, 229

Інститут шлюбу

Ісус і гідність шлюбу, 210
 Інститут шлюбу і Божий задум, 215
 Інститут шлюбу і подружжя любов, 215
 Шлюб як Христовий інститут, 219
 Основи інституту шлюбу, 220

Інститути, Установи, Заклади – Інституційний – Інституціоналізація

Задум Бога Творця і людські установи, 11
 Інституції, оздоровлення, справедливність і добро, 42
 Церква і суспільні інститути, 71
 Людина, установи і провини, 120
 Інститути і розвиток людини, 131

- Принципи соціальної доктрини і інститути, 163
- Політичні інститути і необхідні блага, 168
- Вплив різних форм власності й інститути, 181
- Субсидіарність, інституційна допомога, 186
- Інституційне заміщення, 188
- Відносини між громадянами й інституціями, 191
- Солідарність і інститути, 193
- Публічна влада і зміни в інститутах, 197
- Цінності і суспільні інститути, 205
- Родина як божественний інститут, 211
- Державні інститути і право на життя, 231
- Батьки й освітні заклади, 241, 243, 240
- Родина, нужда й інститути, 246
- Державні установи і родина, 247
- Державні інститути і пріоритет родини, 252
- Громадянські інститути і пріоритет родини, 254
- Установи й іноземні робітники, 298
- Права працівників та інституційні процеси, 305
- Інститути і гідність праці, 319
- Економічна діяльність і інституційний вакуум, 352
- Зростання вартості портфелів і фінансові установи, 369
- Інституційні рішення й економічні системи, 369
- Міжнародні економічні і фінансові організації, 371
- Політика й інститути, 372
- Християни і людські установи, 380
- Духовні цінності і соціальні інститути, 386
- Проміжні групи й інститути, 394
- Політична корупція і політичні інститути, 411
- Політичні спільноти й інституційні рішення, 424
- Церква й інституційні рішення, 424
- ООН, інституційні підвалини і мир, 440
- Нестабільність інститутів і бідність, 447
- Екологічні рухи й інституційний статус, 463
- Католицькі навчальні заклади, 532
- Єпископ, заклади і соціальна доктрина, 539
- Інститути і діяльність мирян, 543
- Інститути і людська гідність, 552
- Віруючі й інституційні завдання, 565, 566
- Моральний вимір і дегуманізація інститутів, 566
- Демократія і законні інститути, 567
- Інституція приватної власності**
- Праця, капітал та інститут приватної власності, 282
- Інформація**
- Вимоги спільного блага й інформація, 415
- Участь і інформація, 189
- Солідарність і обмін інформацією, 192
- Кількість дітей і необхідна інформація, 234
- Конкурентні ринки й інформація, 347
- Споживачі й інформація, 359
- Інформація і демократична участь, 414
- Об'єктивна інформація, 414
- Інформаційна система і людська особа, 415
- Розподіл інформації, 416, 561
- Бідність інформації і система, 447
- Біотехнологія й інформація, 479, 480
- Бідні на околицях, переселення і належна інформація, 482

- Миряни й інформаційна культура, 560
- Структури і політика комунікації й інформація, 561
- Розпізнання і точність інформації, 569
- Істина/Правда, Сутність**
- Ісус – Шлях, Істина і Життя, 1
- Павло і Тимотей та прислухання до правди, 2
- Любов і розвиток людини в істині, 4
- Церква і свідчення правди, 13
- Компендіум і правдива відповідь про людину, 14
- Людське існування і вільний пошук істини, 15
- Перший виклик, правда про те, що означає бути людиною, 16
- Учні Христа і пошук істини, 17
- Божі Особи і Божі сини в істині, 34
- Спасіння й універсальне прагнення істини, 40
- Ісус Христос і повна істина про людину, 45
- Держава й істина про людську особу, 48
- Християнська спільнота і паростки істини, 53
- Блага і Царство істини, 57
- Царство і людська діяльність у світлі істини, 58
- Величний гімн Марії, істина про Бога і вбогі, 59
- Соціальна доктрина, істина і благодать Духа, 63
- Церква, вчителька істини віри, 70
- Віра, розум і правда про людську особу, 75
- Соціальна доктрина і єдина істина про людину, 76, 82, 126
- Соціальна доктрина, філософія й істина, 77
- Соціальна доктрина, наука й істина, 78
- Соціальне вчення – світло моральної істини, 83
- Соціальна доктрина, істина і нові зміни, 86
- Церква і співпраця в правді, 94
- Paxem in terris* і взаємовідносини на засадах правди, 95
- Людина і споглядання істини, 113
- Слова істини святого Августина, 114
- Первородний гріх і правда, 120
- Спрощене розуміння істини про людину, 125
- Людина, відкрита до пізнання більш глибоких істин, 129
- Людська особа, трансцендентність і цілковита правда, 130
- Людина, свобода і підкорення правді, 138
- Правда про добро і зло та сумління, 139
- Релігійні й моральні істини і допомога благодаті, 141
- Універсальність морального закону і правда, 142
- Свобода і відкритість до істини, 143
- Соціальна природа людини і правда про суспільство, 150
- Розум і пізнання істини, 155
- Принципи соціального вчення Церкви й істина про людину, 160
- Принципи соціального вчення Церкви й істина про суспільство, 163
- Людина й істина про форми суспільного життя, 165
- Людина, суспільні цінності й істина, 197, 198
- Просвітницька діяльність і пошук правди, 198
- Свобода і зобов'язання, регульовані правдою, 199, 200
- Істина про людину і справедливість, 203
- Цінність істини і любов, 205
- Екологія людини, родина й істина, 212

- Народження дітей і сутність подружжя, 218
- Христос і первинна правда про подружжя, 219
- Справжність подружньої любові і сексуальності, 223
- Розлучені й вдруге одружені особи та правда Христа, 226
- Гомосексуальні союзи й істина про людину, 228
- Істина про суб'єктний характер праці, 271
- Істина про пріоритет праці над капіталом, 277
- Політична влада, створений Богом світ і правда, 383
- Влада, цінності й істина про людину, 397
- Кримінальна відповідальність і пошук правди, 404
- Демократія, етичний релятивізм і істина, 407, 569
- Суспільство, інформація і правда, 415
- Релігійна свобода й істина, 421
- Співіснування народів і істина, 433
- Святий Престол, соціальний порядок і істина, 445
- Істина про сотворіння і майбутнє світу, 452
- Мир, милосердя й істина, 494
- Насильство заперечує істину, 496
- Збройні сили і захист істини, 502
- Терористи і претензія на володіння істиною, 515
- Прощення, примирення й істина, 518
- Пастирська діяльність Церкви й істина, 525
- Пастирська діяльність у соціальній сфері й істина про людину, 527
- Соціальна катехізація, виховання й істина, 530
- Миряни й істина соціальної доктрини, 551
- Культура й істина про людину, 556
- Зміст культури й істина, 558
- Засоби масової інформації і правда, 562
- Мученики за християнську істину, 570
- Миряни й істина, 571
- Автономність держави й істина Церкви, 572
- Ісус Христос – Христос – Син Божий**
- Церква, Христос, людина і спасіння, 1, 3, 63, 64
- Компендіум, Церква і спасіння Христа, 8
- Єпископи, земні справи і Тіло Христа, 11
- Компендіум, єдинороджений Син і люди, 13
- Церква і справа Христа, 13
- Учні Христа і питання людини, 17
- Ісус Христос, гріх, шлях та мета, 17
- Ісус, Десять Заповідей і багатий юнак, 22
- Ісус та історія відносин між Богом і людьми, 28
- Любов, служіння Ісуса, люди і Отець, 29
- Тринітарна Любов і Ісус Христос, 30
- Божий лик і лик Ісуса Христа, 31
- Бог є Трійцею: Отець, Син, Святий Дух, 31, 34
- Ісус Христос, Бог Отець, діти та брати і сестри, 31
- Заповідь любові, Христос і Церква, 32, 112
- Христос, любов Божих Осіб і людські особи, 34
- Ісус, єдність, Божі Особи і діти Божі, 34
- Ісус Христос і спасіння людей, 38, 39, 40
- Ісус Христос і людські вчинки, 41
- Учні Христа і Божа благодать, 41

- Людина, уподібнення до Христа і відносини, 42
- Людина, створений всесвіт і Христос, 44
- Ісус Христос і автономія земних справ, 45, 46
- Воскреслий Христос і трансцендентність людської особи, 49
- Церква і Божий задум, звершений у Христі, 51
- Христос, відкуплення і суспільні відносини, 52, 53
- Ісус Христос показує, що Бог є любов, 54
- Ісус Христос, перетворення світу в любові, 54, 55, 580
- Ісус Христос, люди і нова та вічна домівка, 56
- Христос і Царство істини та життя, 57
- Реалізація людини і Христос, 58
- Марія, перша серед учнів Ісуса Христа, 59
- Учні Христа, Бог і любов до бідних, 59
- Церква, Людина, Царство Боже і Ісус Христос, 60
- Церква і послання про відкуплення у Христі, 63, 65
- Соціальна доктрина і суспільство, достойне Христа, 63
- Христос, Церква і надприродний вимір, 64
- Ісус Христос і видимий світ, 64, 262
- Христос і Адам, 64
- Соціальна доктрина і Спаситель, 67
- Компетенція Церкви і Христос Спаситель, 68
- Церква, евангелізація суспільства і Христос, 71
- Соціальна доктрина, тайна Христа і розум, 75
- Тайна Христа і тайна людини, 75
- Учительство і влада, надана Христом, 79
- Христос, людина і відповідальність Церкви, 81
- Церква, людське суспільство і Христос, 96
- Церква, Ісус Христос та історія, 104
- Христос об'явив людині Бога та її саму, 105
- Христос, Воплочення, єдність і людина, 105, 578
- Господь Христос, Церква і шлях людини, 105
- Універсальність гріха й універсальність спасіння в Христі, 120
- Людська свобода та Ісус Христос, 143
- Син Божий і рівність гідності людей, 144
- Права людини, гідність людини та Ісус Христос, 153
- Пасха Ісуса і спільне благо людства, 170
- Ісус, людське суспільство і його найвище Благо, 170
- Ісус, блага і прагнення ними володіти, 175
- Надання переваги бідним і життя Христа, 182
- Ісус, зв'язок між солідарністю і любов'ю, 196
- Любов і учні Христа, 580
- Ісус надав подружжю найвищої гідності, 210
- Христос і таїнство подружжя, 219, 220
- Подружнє милосердя, що бере початок з милосердя Христа, і суспільна природа подружжя, 220
- Непорушність шлюбу і Христос, 225
- Піклування Церкви про розлучених, які знову одружились, і Христос, 226
- Ісус і праця, 259, 260
- Праця Ісуса у звільнені людей, 261
- Ісус і субота, 261
- Син, Слово, Логос і створіння, 262
- Виснажлива (тяжка) праця в єдності з Ісусом, 263
- Праця, освячення і Дух Христа, 263

- Віруючі в праці наслідують Христа, 264
- Працівник як рука Христа, 265
- Ісус, економічні блага, багатство та бідність, 325
- Учні Христа, економіка як місце освячення, 326
- Віра в Ісуса Христа і соціальний розвиток, 327
- Ісус Христос, помазаник Ягве і син Давида, 378
- Ісус із Назарета, втілення царя, 378
- Ісус і влада, 379
- Ісус і політичний месіанізм, 379
- Молитва, християни й Ісус Христос, 381
- Імперська влада і свідки Христа, 382
- Христос і людська влада, яка потребує цілковитого підкорення, 382
- Церква, Христос і царювання над всесвітом, 383
- Царство Христа, теперішній час і останній суд, 383
- Христос, Який відкрив справжнє значення людської влади – служіння, 383
- Церква, Христос і єдність людського роду, 431
- Ісус і природа, 453, 454, 455
- Ісус і мир, 491, 492, 493
- Церква, віра в Христа і насилля, 496
- Церква в Христі і мир у світі, 516
- Євхаристія як знак миру і Христос
- Пастирська діяльність у соціальній сфері, Христос і справжнє визволення, 524
- Пастирська діяльність у соціальній сфері, євангелізація і Христос, 526
- Катехизація і сопричастя в Ісусі Христі, 529
- Співробітництво в екуменічній сфері і братерство в Христі, 535
- Богопосвячені особи і тайна Христової любові, 540
- Миряни, таїнства і Христос, 542
- Миряни, Євангеліє і Христос, 543
- Світська духовність і Дух Христовий, 545
- Ісус Христос, політична культура і Євангеліє, 555
- Особисте і суспільне прагнення, Дух і Син, 562
- Християни, надприродні цінності і Христос, 569
- Церква, Євангеліє Христове й остаточний сенс людського існування, 576
- Віра в Ісуса Христа і моральні принципи, 577
- Сучасні проблеми людського співтовариства і Христос, 577
- Людина й відкупительний вплив Христа, 578

К

Капітал

- Робітники, капітал і праця, 91
- Капітал, праця і їхнє об'єднання, 273
- Капітал і людські ресурси, 276
- Капітал, засоби виробництва і підприємство, 276
- Капітал і фінансові ресурси, 276
- Людський капітал, 276
- Соціальний капітал, 276
- Зв'язок між працею і капіталом, 277
- Праця, капітал, людина, 278
- Антагонізм між працею і капіталом, 279
- Працівники і їхня участь у власності, 281
- Праця, капітал і приватна власність, 282
- Власність на капіталом і нові технології, 283
- Виробничий процес, праця і капітал, 306
- Підприємство як об'єднання капіталів, 338
- Підприємство, капітал і праця, 338

Власники підприємств і зосередження на капіталі, 344
 Глобальне суспільство і кругообіг капіталу, 361
 Капітал і зменшення прірви між країнами, що розвиваються, й більш розвиненими, 363
 Світовий ринок капіталів, 368
 Мобільність капіталу, 368
 Міжнародні ринки капіталів і уряди, 370
 Капіталовкладення, зовнішній борг і торгівля, 482

Капіталізм

Праця і капіталістичний устрій, 267
 Соціальна доктрина і капіталізм, 335

Католицька спільнота – див. **Християнська спільнота**

Керувати – Уряд, Керування – Правитель – Підкорення – Цар

Гуманізм, що керується духовними цінностями, 98
 Демократичні країни і права людини, 158
 Спільне благо, інтереси й уряд, 169
 Демократичний уряд і участь, 190
 Праця і підкорення світу, 265
 Профспілки і класова боротьба, яка керує соціальним життям, 306
 Нерівність і можливість керувати радикальними змінами, 321
 Національні держави й обмеженість у керуванні перетвореннями, 342
 Глобалізація і дії урядів, 370
 Ідеал царя, який мудро володарює, 378
 Цар і його правителі, 380
 Молитва за правителів, 381

Влада і пастка, якою послуговується сатана, щоб керувати людьми, 382
 Бог і керування в суспільному житті, 383
 Народ і ті, хто здійснює верховну владу, 395
 Демократія, правителі і громадяни, 406
 Народні обранці і управління, 409
 Політична корупція, правителі і народ, 411
 Контроль над засобами соціальної комунікації і урядова діяльність, 414
 Уряди і неурядові організації, 443
 Людина і підкорення всесвіту, 456
 Мир, справедливий цар, і Божа справедливість, 490
 Санкції й уряд країни, 507

Клас

Rerum novarum і класова боротьба, 89
Quadragesimo anno і класова боротьба, 91
 Класова приналежність і рівна гідність усіх людей, 144
 Рівність між соціальними класами, 145
Rerum novarum і співпраця між соціальними класами, 268
 Капітал, наймана праця і соціальні класи, 277
 Профспілки, класова структура суспільства і класова боротьба, 306
 Технологічні інновації й робітничий клас, 313

Клонування

Клонування і його значення, 236
 Клонування людини й Учителство, 236
 Цілі клонування людини, 236

Колективізм

- Країни, що вийшли з колективістських систем, і обцинна власність, 180
Родина й уникнення колективізму, 213
Братерство і колективістські ідеології, 390

Колективний

- Компендіум і рішення на колективному рівні, 10
Природа і колективна відповідальність, 16
Колективна ідентичність Божого народу, 21
Ісус та історія як колективне зусилля, 170
Капітал і колективна співпраця, 276
Страйк, колективна відмова від виконання обов'язків, 304
Колективні блага, держава й ринок, 356
Споживачі, колективна перевага й підприємства, 359
Колективне сумління й моральний закон, 397
Колективні зусилля і Божа воля, 456
Людська влада і колективна відповідальність, 457
Довкілля як спільне благо, 466
Колективна діяльність і сотворений устрій, 481
Колективна відповідальність, війна і розвиток, 498

Колоніалізм

- Глобалізація і новий колоніалізм, 366
Країни-боржники й економічний неокolonіалізм, 450

Консенсус – Згода – Домовленості

- Демократія і згода щодо цінностей, 407
Війна й домовленості щодо гуманітарних принципів, 505

Контрацептивні засоби – Протизаплідний

- Відмова від контрацептивних засобів, 233
Економічна допомога і контрацепція, 234

Контроль

- Народ, контроль і здійснення влади, 395, 406, 567

Контроль – Контрольований – Неконтрольований

- Свобода і неконтрольоване використання автономії, 199
Демократія й контроль суспільства, 408
Демократія й контроль громадян, 409
Міжурядові структури і контроль, 442
Навколишнє середовище і державний контроль, 468
Контрольоване роззброєння, 508
Ядерне роззброєння і контроль на міжнародному рівні, 509
Контроль виробництва легкої зброї, 511
Засоби соціальної комунікації й ідеологічний контроль, 557

Конференція єпископів

- Конференції єпископів і Компендіум, 7, 8

Конфлікт

Людина, Божа любов і конфлікти, 4
 Конфлікт, Бог і людина, 46
Resum novarum і конфлікт, 88
 Діти і збройні конфлікти, 245
 Конфлікт між працею і капіталом, 279
 Страйк і розв'язання конфлікту, 304
 Питання меншин і конфлікт, 387
 Засоби соціальної комунікації і конфлікти, 416
 Співробітництво й логіка конфлікту, 420
 Конфлікти між Церквою і політичною спільнотою, 427
 Міжнародна спільнота й розв'язання конфліктів, 439
 Святий Престол і посередницька роль у конфліктних ситуаціях, 444
 Екологічна криза, бідність і збройний конфлікт, 482
 Доступ до питної води і конфлікти, 484
 Мир і запобігання конфліктів, 495
 Війна і нові конфлікти, 497
 Розв'язання війни і міжнародних конфліктів, 498
 Пошук причин військових конфліктів, 498
 Міжнародні організації і конфлікти, 499
 Ухилення від військової служби і конфлікти, 503
 Гуманітарне право і конфлікти, 504
 Легка зброя і конфлікти, 511
 Використання у збройних конфліктах дітей та підлітків, 512
 Тероризм, гуманітарне право і конфлікти, 513
 Релігійні відмінності як причина конфлікту, 516
 Прощення, примирення і конфлікти, 517

Судові установи і злочини, скоєні під час конфліктів, 518

Кооперативи

Resum novarum і виникнення кооперативів, 268
 Кооперативи і праця, 339

Корупція

Форми корупції та її негативний вплив, 192
 Демократична система і політична корупція, 411
 Корупція, недостатній розвиток і бідність, 447
 Корупція і боргова криза, 450

Кредит

Доступ до земельних ресурсів і кредитного ринку, 180

Критерії судження, оцінки

Соціальна доктрина і критерії оцінки, 7, 81, 85
 Компендіум і критерії оцінки, 11
 Соціальна діяльність і критерії судження, 89
 Інкультурація і критерії оцінки, 523
 Політичний вибір і критерії судження, 574

Критерій – Критерії (див. також Критерії судження)

Вчительство й універсальні критерії, 104
 Принципи і критерії розпізнання, 161
 Універсальне призначення благ і критерії справедливості, 171
 Спільне благо як критерій прийняття рішень, 188
 Справедливість як критерій моральності середовища, 201

- Справедливість, людина і критерій корисності, 202
- Любов як найвищий і універсальний критерій, 204
- Родина і критерій функціональності, 221
- Пріоритет родини і нормативні критерії, 254
- Нові технології і критерії справедливості, 283
- Імміграція і критерії справедливості, 298
- Доход і критерії справедливості, 303
- Підприємство й економічні критерії, 338
- Підприємство і критерії економічної ефективності, 344
- Багаті і бідні країни та етичні критерії, 364
- Влада та соціологічні й історичні критерії, 396
- Критерії права на опір, 401
- Спільне благо як провідний критерій, 407
- Біотехнології і критерії солідарності, 474
- Доступ до питної води і моральний критерій, 484
- Санкції та правові й моральні критерії, 507
- Критерії пастирської діяльності в соціальній сфері, 526
- Об'єднання і критерії «церковності», 549
- Культура і критерій перевірки, 558
- Демократія і критерій розрізнення, 569
- Культура – Культурний**
- Християнське спасіння і відносини між культурами, 1
- Християнська любов і культурні справи, 6
- Соціальні питання і їх культурні аспекти, 8
- Релігії, культури і діалог, 12
- Місце людини в світі і культура, 14
- Плюралізм і культура, 16
- Таїнство і культурні традиції, 20
- Культурний феномен взаємозалежності, 33
- Відносність і тимчасовість культурних досягнень, 48
- Культурний внесок християнства, 50
- Людська природа й культурні складові суспільства, 61
- Культура та спасенна праця, 62
- Проголошення Євангелія в культурі, 70
- Соціальна доктрина і культурна сфера, 73
- Соціальна доктрина, її послідовність і різні культури, 85
- XIX століття і вплив аспектів життя культури, 88
- Pacem in terris* і проблеми культурного характеру, 95
- Gaudium et spes* і питання культури, 96
- Populorum progressio*, розвиток і культура, 98
- Спасіння в Ісусі Христі й культурні досягнення людства, 120
- Примат людської особи й культурні програми, 132
- Свобода й умови культурного порядку, 137
- Природний закон і розмаїття культур, 141
- Рівність гідності людей і культурна приналежність, 144
- Участь і культурний розвиток, 151
- Права людини і культурні ситуації, 154
- Нація і право на власну культуру, 157
- Спільне благо і доступ до культури, 166
- Держава, спільне благо і культурні блага, 168

- Призначення благ і культурні умови, 173
- Культурне життя тубільних народів, 180
- Любов Церкви і культурна бідність, 184
- Субсидіарність і культурні об'єднання, 185
- Участь у культурному житті, 189
- Спільна участь і культурні перешкоди, 191
- Солідарність і культурний спадок, 195
- Суспільні цінності і культурні структури, 197
- Свобода і культурні ідеї, 200
- Родина, культурний спадок нації, 213
- Культура, гідність і подружній зв'язок, 216
- Люди похилого віку і культурні цінності, 222
- Сексуальна ідентифікація як продукт культури, 224
- Родина і культурні цінності, 229, 238
- Родина і культура життя, 231
- Демографічний ріст і культурні умови, 234
- Роль об'єднань родин на культурному рівні, 247
- Пріоритет родини і культурна перспектива для розглядання особи, 254
- Праця, культура і Отці Церкви, 265
- Праця і культурний розвиток, 269
- Праця і культурні перетворення, 270
- Проміжні групи культурного характеру, 281
- Відпочинок і культурне життя, 284
- Третій сектор і сфера культури, 293
- Сільськогосподарська праця і культурна роль, 299
- Працівник, оплата праці і культурне життя, 302
- Праця, час і зміни на культурному рівні, 311
- Світ праці і культурні зміни, 314
- Праця і діячі культури, 320
- Підприємство, прибуток і соціокультурна система, 340
- Власники підприємств і культурні зв'язки, 344
- Споживачі і культурний вибір, 358
- Споживацтво як культурний виклик, 360
- Глобалізація і культурні відмінності, 366
- Економічний розвиток і культурний розвиток, 372
- Міжнародна економіка і культурна взаємозалежність, 373
- Людська діяльність і соціокультурна система, 375
- Прогрес і виховна та культурна робота, 376
- Народ і культурна сфера, 386
- Меншини і право на свою культуру, 387
- Політична спільнота і культурні питання, 389
- Засоби соціальної комунікації і культурна сфера, 415
- Громадянське суспільство, взаємовідносини і культурні ресурси, 417
- Релігійна спільнота і культурні зв'язки, 423
- Церква і культурні об'єднання, 426
- Ісус, нове людство і культурні розбіжності, 431
- Єдність і культурна сила свободи, 432
- Суб'єктність нації і культура, 435
- ООН, мир і культурні підвалини, 440
- Взаємозалежність і культурні відносини, 442
- Експлуатація ресурсів і культурний процес, 461
- Бачення людини і християнська культура, 464

- Універсальне призначення благ як культурний орієнтир, 482
- Культура миру, 495
- Християнство і культурна сфера, 521
- Християнська антропологія і культурне життя, 522
- Антропологія, Євангеліє і культура, 523
- Соціальна пастирська діяльність і культура, 524
- Соціальна доктрина, миряни і культурна сфера, 531
- Інкультурація і культурна сфера, 532
- «Соціальні тижні» як культурна лабораторія, 532
- Миряни, земна дійсність і культура, 543
- Миряни і гармонія між життям, вірою і культурою, 546
- Асоціації і культурна сфера, 550
- Миряни і служіння в культурному житті, 551
- Захист шлюбу і культурний контекст, 553
- Культура як сфера присутності і діяльності християн, 554
- Соціально-політична культура і Євангеліє, 555
- Моральний вимір культури, 556
- Право на гуманну і громадську культуру, 557
- Зміст культури й істина, 558
- Цінність релігійності культури, 559
- Миряни, засоби масової комунікації і культура, 560
- Культурний контекст і моделі розвитку, 563
- Економісти і культурні структури, 564
- Парламентські представники, несправедливі закони і культура, 570
- Спільноти віруючих і культурна діяльність, 572
- Культурне питання і моральне значення, 577
- Суспільне життя і цінність любові у культурній сфері, 582

Л

Латифундії

Перерозподіл землі і латифундії, 300

Лихварство

Пророцька традиція і лихварство, 323

Економічна діяльність і лихварство, 341

Любов (див. також Милосердя)

Єдність соціальної доктрини Церкви і любов, 3

Любов і люди як брати у Христі, 3

Соціальна доктрина і новий закон любові, 3

Любов та її діла, 56

Зв'язок між любов'ю і євангельським порядком, 66

Любов і людські відносини, 4, 205, 527

Християнська антропологія і Божа любов, 9

Другий Ватиканський Собор і любов до людської родини, 18

Гуманізм і Божий задум любові до людства, 19

Історичні події і Божа любов до людини, 21

Моральне життя як відповідь на любов, 22

Непослух Богу і Його любляче око, 27

Ісус і любов Бога Отця, 29, 491

Пасха Ісуса і тринітарна Любов, 30, 34, 121, 431

Трійця, безмежна єдність любові, 31

- Заповідь взаємної любові, 32, 33, 160, 196
- Єдність Божих синів у любові, 34
- Несправедливість і гріх проти любові, 137
- Любов і розподіл сотворених благ, 171
- Заповідь любити і людські звичаї, 580
- Покликання людської особи до любові, 34, 35
- Чоловік і жінка та тринітарна Любов, 36
- Віра, любов Бога і любов до братів та сестер, 39, 516
- Ісус Христос і любов до ближнього, 40
- Любов до тих, хто думає й поводить-ся інакше, ніж ми, 43
- Безрадний егоїзм, 44, 143
- Універсальність Божої любові, 46
- Тринітарна Любов і значення людської особи, 54
- Заповідь любові, 54, 580
- Заповідь любові і людські відносини, 54
- Любов, як знаряддя змін, 55
- Взаємна любов, мета людства, 55
- Блага і Царство любові, 57
- Людська діяльність і любов, 58
- Згода Марії на Божий задум любові, 59
- Церква, таїнство Божої любові, 60
- Світ і божественне джерело Любові, 64, 262
- Суспільство в мирі через любов, 82
- Співпраця в любові з усіма людьми, 94
- Взаємовідносини в суспільстві і любов, 95
- Папа Павло VI і цивілізація любові, 103
- Відповідь любові Творцеві, 108
- Людство і сопричастя любові, 149
- Людство і любов до власного блага і до блага інших, 150
- Любов і надання переваги бідним, 182, 184, 449
- Братерська любов і милостиня бідним, 184
- Співвідношення між милосердям та справедливістю, 184
- Любов до ворога, 196
- Солідарність і любов, 196
- Любов, суспільні цінності і гідність людини, 197
- Справедливість і обрії любові, 203
- Зв'язок між чеснотами, суспільними цінностями і любов'ю, 204
- Любов, найвищий критерій соціальної етики, 204
- Любов і цінності, 205
- Милосердна любов і справедливість, 206, 582
- Любов як "форма чеснот", 207
- Родина і любов, 209, 210, 211, 212, 215
- Господь як поручитель подружньої любові, 210
- Подружня любов як остаточне зобов'язання, 215
- Шлюб і повнота подружньої любові, 217
- Завіт шлюбу і любов між Богом і людством, 219
- Таїнство подружжя і любов, 220
- Подружня любов, 220
- Родина і динамізм любові, 221
- Любов і турбота про літніх членів родини, 222
- Справжність любові і релятивізм, 223
- Непорушність любовного союзу, 225
- Родина як спільнота любові, 229, 230, 238
- Подружня любов і відкритість до продовження людського роду, 230
- Клонування і відсутність любові, 236
- Батьківська любов і обов'язок виховання дітей, 239
- Солідарність і родина, заснована на любові, 246

- Людська праця і християнська любов, 266
- Діячі науки і культури, суспільні феномени і любов до істини, 320
- Любов, економіка і прогрес, 326
- Економічна діяльність і любов, 326
- Структури гріха й любов, 332
- Становище людини і Божа любов, 381
- Справедливість як мінімальна міра любові, 391
- Цивілізація любові і суспільство, 391
- Любов і політичне життя, 392
- Святий Престол, соціальний порядок і любов, 445
- Людська істота, божественна любов і мир, 454
- Любов як принцип нового життя, 455
- Мир як плід любові, 494
- Євангельська любов і беззбройні пророки, 496
- Міжнародні організації, мир і любов, 499
- Любов і співробітництво, 499
- Мучеництво і Божа любов, 515
- Молитва і зустріч у душі любові, 519
- Мир і любов, 520
- Заповідь любові і Дух, 522
- Визволення і Христова любов, 524
- Святість і визвольна сила Божої любові, 530
- Соціальна доктрина і виховання в душі любові, 532
- Богосвячені особи й пастирська любов, 540
- Земна дійсність як місце дії Божої любові, 543
- Духовність мирян і любов до Бога, 545
- Церква, любов і потреби нашого часу, 551
- Побудова спільноти і любов, 562
- Любов, християнське свідчення і мучеництво, 570
- Мученики як свідки євангельської любові, 570
- Вибір політичних інструментів і любов, 573
- Віруючі і взаємна любов, 574
- Солідарність і верховенство любові, 580
- Любов і учні Христові, 580
- Любов як соціальне чи політичне милосердя, 581
- Суспільне життя і любов, 582
- Любов і бачення свого другого «я» у ближньому, 582
- Надприродна чеснота любові, 583
- Любов, найбільша суспільна заповідь, 583
- Люди – Народи (див. також Людина, Людська особа, Населення)**
- Церква, паломницький народ, 1
- Спасіння, Церква і народи, 1
- Народи і повага, 5
- Вчення і традиція Божого люду, 12
- Людина, цивілізація і культури, 14
- Бог, народ Ізраїлю і дар свободи, 21
- Божественна дія і завіт Бога з Його народом, 22
- Народ Ізраїлю і Десять заповідей, 22, 23
- Народ Завіту і відпустовий рік, 24, 258
- Народ Завіту, справедливість і солідарність, 25
- Взаємна любов і намір Бога, 33
- Солідарність народів і Божий план, 35
- Дух Господній і Божий народ, 53
- Відносини між народами і євангелізація, 66
- Відчуття віри всього народу, 79
- Соціальне вчення папи Пія XII, голос сумління для багатьох народів, 93

- Gaudium et spes* і співдружність народів, 96
- Бог і мир між народами, 118
- Структури гріха і розвиток народів, 119, 446
- Універсальний характер надії і народи, 123
- Справедливість, народи і міжнародне співтовариство, 145
- Народи і всезагальне братерство, 145
- Те, що дійсне для окремої людини, дійсне і для народів, 157
- Права народів, 157
- Принципи соціальної доктрини і народи, 161
- Співтовариства народів і спільне благо, 165
- Бог, земля і використання її всіма народами, 171
- Багатство і добробут народів, 174
- Народи і цілісний розвиток, 175
- Розвиток, перешкоди й нації, 179
- Тубільні народи й обшинна власність, 180, 471
- Власність і розвиток народів, 181
- Соціальне життя і співробітництво між народами, 189
- Демократичний уряд і народ, 190
- Солідарність, взаємозалежність і народи, 192, 193, 373
- Структури гріха і відносини між народами, 193
- Солідарність і рівність між народами, 194
- Бог і немочі Його народу, 196
- Народи і життя в єдності і мирі, 207
- Бідність і народи, 208
- Міцні родини і нація, 213
- Завіт між Богом і Його народом, 219
- Панування над землею, мудрий цар і піклування про піданих, 255
- Солідарний розвиток і виживання народів, 321
- Глобалізація і демократія народів, 321
- Бідний і Завіт між Богом і Його народом, 324
- Економічне зростання і народи, 332
- Економічна діяльність і народи, 333
- Власник підприємства, вкладання капіталу і народи, 345
- Економічне зростання і права народів, 366
- Всесвітня гармонія між народами, 366
- Міжнародні організації, ринок і народи, 371
- Народ Ізраїлю, цар і влада Ягве, 377, 378
- Політична спільнота і народ, 385
- Народ і участь у спільному житті і цінностях, 386
- Народ і нація, 387
- Політична влада і народ, 395, 408
- Політичне представництво і доля народу, 410
- Держава як розпорядник благ народу, 412
- Книга Буття і розмаїття народів, 429
- Авраам, «батько многоти народів», 430
- Есхатологічні часи і народи, 430
- Бог, Господь історії народів, 430
- П'ятидесятниця, Воскресіння і народи, 431
- Християнське послання й універсальне бачення життя народів, 432
- Народи, відносини і міжнародна спільнота, 433
- Відмінності кожного народу, 434
- Культура й ідентичність народу, 435
- Міжнародний устрій і співіснування народів, 436
- Рівна гідність кожного народу й «право народів», 437
- ООН і свобода народів, 440
- Церква, влада і розвиток кожної людини й усього людства, 445
- Бідність і рівність прав усіх людей, 449

Повний гуманізм і народи, 449
 Право народів на розвиток, 450
 Божественна присутність і віра Божого народу, 451
 Корінні народи, 471
 Розвиток, наукова незалежність і народи, 475
 Політичні лідери, торговельна політика і народи, 476
 Екологічні катастрофи і народи, 486
 Мир, Бог і люди, 489, 490
 Розвиток народів і права людини, 494
 Взаємозв'язок між народами і конфлікти, 498
 Вимоги людської природи, народи і любов, 499
 Зброя, нації й права захищати країну, 500
 Збройні сили і порушення права народів, 503
 Гуманітарне право і народи, 505
 Двадцять сторіччя і голокост єврейського народу, 506
 Релігії і дружба між народами, 515, 516
 Взаємне прощення й розділені народи, 518
 Святість і члени народу Божого, 530
 Церква, місія і народ Божий, 538
 Миряни як народ Божий, 541
 Бідність багатьох народів і культурна депривація, 557
 Релігійність народу і культура, 559
 Розвиток і гідність народів, 563
 Маргіналізація християнства і народи, 572
 Людський рід і любов, 581

Люди з обмеженими можливостями

Люди з обмеженими можливостями і права, 148
 Гідність неповносправних дітей, 244
 Родина і неповносправні члени, 246

Люди похилого віку (див. також Старіння, Похилий вік)

Спільні справи з людьми похилого віку, 222
 Люди похилого віку в ситуаціях страждання, 222
 Родини і увага до людей похилого віку, 246
 Неділя і увага до людей похилого віку, 285

Людина – Люди – Людський – Людство

Цілісне спасіння, всі і кожна людина, 1
 Людина, Церква і соціальна доктрина, 3
 Церква, людина і покликання до сопричастя, 3, 63
 Церква, людина, справедливість і мир, 3, 63
 Божа любов, людина і трансцендентна гідність, 4
 Людство, Божа любов і суспільні структури, 4
 Соціальна доктрина, людина і людство, 5
 Людство і його прогрес, 6
 Зустріч Євангелія з проблемами людства, 8
 Церква, Компендіум і добро людства, 10
 Компендіум як справа служіння Церкви людям, 13
 Виклики і правда про людину, 16
 Церква і спасіння людини, 18
 Бог і людське суспільство, 20
 Божа любов до людини в історичних подіях, 21
 Десять заповідей і правдива людськість, 22
 Божий Дух, людина, справедливість і солідарність, 25
 Людина, створіння і Божа дія, 26

- Порушення єдності з Богом і порушення єдності між людьми, 27
- Порушення єдності з Богом і порушення єдності між людьми і створінням, 27
- Ісус та історія відносин між Богом і людьми, 28
- Тринітарна любов і суспільна природа людини, 34
- Людина, єдине створіння, жадане Богом задля нього самого, 34, 133
- Створення людини на образ в подобу Бога, 36
- Суспільна природа людини і відносини між людьми, 37
- Віра, людина і довіра Богу, 39
- Віра, людина, любов Бога і любов до братів і сестер, 39, 40
- Людина, суспільне життя і Божий задум, 40
- Учень Христа, благодать і нове життя, 41
- Людина і справжні стосунки з ближнім, 43
- Людина і стосунки з сотвореним світом, 44
- Людина і створений Богом світ, 44
- Людина і світло Божого плану, 45
- Людина та закони і цінності створеного світу, 45
- Бог, людина, конфлікт і любов, 46
- Людина і Бог як кінцева мета, 47, 48
- Церква і людська родина, 51
- Церква й цілісне покликання людини, 51
- Бог і суспільні відносини між людьми, 52
- Людина і творіння, звільнені від неволі, 56
- Добро, гідність людини і Боже Царство, 57
- Людина як створіння бажане й одвічно обране Богом, 58
- Церква, людство і кожна людина, 60
- Людина і спасення любов Христа, 60
- Церква, людина, соціальне вчення і суспільство, 62
- Людина як найперший і найважливіший шлях Церкви, 62
- Соціальна доктрина і відлуння Євангелія в сьогоденному людстві, 63
- Людина та її природний і надприродний виміри, 64
- Людина, Адам і Христос, 64
- Ціла людина і спасення справа Євангелія, 65
- Вимоги Євангелія і вимоги життя людини, 66
- Соціальна доктрина, спасіння і людина, 67, 69, 81
- Релігійна місія Церкви і людина, 68
- Церква як вчителька правди віри для людства, 70
- Мирські обов'язки людини і Церква, 70
- Соціальна доктрина й людське існування, 72
- Соціальна доктрина, Божий задум і людина, 74
- «Знання», віра й життя людини, 75
- Тайна Христа і тайна людини, 75
- Соціальна доктрина, інші дисципліни й істина про людину, 76
- Церква, людина та суспільні і гуманітарні науки, 78
- Церква і бачення людини, 81, 82
- Соціальна доктрина і люди доброї волі, 84
- Церква і спасіння людини, 86
- Церква, її спадок і суспільне життя людей, 87
- Людина як суб'єкт, основа і мета суспільства, 106
- Людина, душа і соціальне вчення, 107
- Людина, створена на подобу Божу, 108
- Життя людини як пошук Бога, 109
- Людина і соціальний характер її природи, 110

- Люди і відносини з іншими, 112
 Недоторканість і священність життя людини, 112
 Людина і всі інші створіння, 113
 Людина і цінність створіння, 113
 Людина і відносини з собою, 114
 Створення людини і первородний гріх, 115
 Людина, гріх як основа особистих і суспільних поділів, 116
 Людина, гріх і християнська надія, 121
 Редукційні концепції людини, 124
 Правда про людину й увага Церкви, 125, 126
 Людина як єдність тіла і душі, 127
 Людина, тілесність і матеріальний світ, 128
 Людина, духовність і частини матеріального світу, 128
 Людина та духовна і безсмертна душа, 128
 Людина як духовна істота і як матеріальна істота, 129
 Людина та її відкритість до безкінечності й до всіх створінь, 130
 Людина як унікальне й неповторне творіння, 131
 Людина як центр свідомості і свободи, 131
 Людина, внутрішній світ і всесвіт, 133
 Усвідомлення людини як особи, 133
 Відповідальність і суспільство, гідне людини, 134
 Людина і свобода, 135, 199
 Свобода і залежність людини від Бога, 136
 Свобода, моральний закон і людина, 136, 137
 Людина, морально добрі вчинки й істина, 138, 139
 Природний закон, людство й загальні принципи, 141
 Природний закон і серце людини, 141
 Людина, свобода і відкидання Бога, 143
 Ісус, людина й сопричастя з Богом, 143
 Рівність і братерство між людьми, 144
 Рівні можливості чоловіків і жінок, 145
 Людина і всезагальне братерство, 145
 Жінка, чоловік і їх взаємодоповнюваність, 146, 147
 Неповносправні люди й велич людини, 148
 Людина як істота соціальна, 149
 Людина і зародки асоціальної поведінки, 150
 Суспільство, взаємовідносини і служіння людині, 150
 Суспільство і природа людини, 151
 Релігійна свобода і розвиток людини, 155
 Права і обов'язки людини, 156
 Незмінні принципи соціального вчення і правда про людину, 160
 Людина і сенс суспільного життя, 163
 Спільне благо як благо всіх людей і цілої людини, 165
 Бог, земля і її призначення для всіх людей, 171
 Людина, добробут і розвиток, 172
 Спільне використання благ і людська природа, 172
 Праця, людина і земля, 176
 Людині і суспільне призначення властності, 178
 Нові знання і потреби людини, 179
 Людина, власність і рабство, 181
 Ісус із Назарета як Нова Людина, 196
 Ісус із Назарета, людство, солідарність і любов, 196
 Соціальна доктрина і суспільство, гідне людини, 197

- Правда про людину і бачення справедливості як угоди, 203
- Суспільство, гідність людини і цінності, 205
- Справедливість, люди й об'єктивні блага, 206
- Любов і людина, 206, 582
- Створення людини, 209
- Шлюб між чоловіком і жінкою, 211
- Родина і людина, 212
- Суспільні моделі, благо людини і родина, 214
- Шлюб, людина і Бог, 215
- Полігамія і гідність людини, 217
- Завіт і сопричастя між Богом і людьми, 219
- Ісус Христос як Наречений, 219
- Любов, людина і щире дарування себе, 221
- Людина і сексуальна ідентифікація, 224
- Бог, Ісус Христос і любов до кожної людської істоти, 225
- Шлюб як завіт між чоловіком і жінкою, 227
- Гомосексуальні союзи і правда про людину, 228
- Контрацептивні засоби і розвиток людини, 233
- Виховна робота і людина, 238, 240, 242
- Людина і домогосподарська робота, 251
- Праця і первісний стан людини, 256
- Бог, праця і кінцева мета людини, 257
- Людина, праця і відпочинок, 258
- Ісус, людина і праця, 260
- Ісус, праця і значення суботнього відпочинку для людини, 261
- Людина і створений порядок світу, 262
- Людина і праця як засіб освячення, 263
- Отці Церкви, людина і праця, 265
- Виміри праці і життя людини, 269
- Об'єктне значення праці і людина, 270, 272
- Суб'єктне значення праці і людина, 270, 271, 272
- Мета праці і людина, 272
- Взаємопов'язаність праці однієї людини з іншою, 273
- Праця як обов'язок людини, 274
- Праця й ідентичність людини, 275
- Праця, капітал і людина, 277, 278
- Праця, відчуження і людина, 280
- Економіка і служіння людству, 283
- Праця як право і благо людини, 287
- Родинне життя як право і покликання людини, 294
- Оплата праці і людина, 302
- Праця, зміни і людина, 317
- Праця, вселенський характер і людина, 322
- Гуманізм праці і людина, 322
- Одкровення, економічні блага і людина, 326
- Мораль, економіка і людина, 330, 331, 332, 333, 334
- Людина як центр і мета економічного життя, 331
- Економічна ініціатива і людина, 336, 343
- Підприємство, економіка і служіння людству, 339
- Підприємство, людина і задоволення вимог якості, 345
- Ринок і цілісний розвиток людини, 348
- Людина як виробник і споживач товарів, 350
- Політика і повага до гідності людини, 372
- Багаті країни і гідність людини, 374
- Багаті країни, добробут і людина, 374
- Життя людини і його матеріальний вимір, 375
- Нові потреби і цілісне бачення людини, 376
- Ідеал царя як друга тих, хто має чисте серце, 378

- Ісус, світська влада і людина, 379
Людина як соціальна і політична істота за природою, 384
Людина, особа й індивідуум, 391
Природний закон і серце людини, 397, 436
Влада, громадянин і людська природа, 398
Церква, бачення людини і ідеологія, 417
Свобода сумління, релігія і людина, 422
Церква, політична спільнота і служіння людини, 425, 445
Бог і людина, створена на Його образ, 428, 576
Бог, людина і блага, необхідні для її зростання, 428
Стан людини як сотворіння, 429
Ісус і повнота людини, 431
Моральний закон і життя людей, 436
Творець, творіння і людина, 451
Людина, світ і людська ідентичність, 452
Нерівновага між людиною і природою, 454
Христос і внутрішнє життя людини, 455
Любов, людина і споконвічна доля, 455
Людина і сукупність речей, 456
Людина і розвиток науки і техніки, 456
Людина і наказ порядкувати світом, 456
Хист і сила людини і Божа благодать, 457
Людська влада людини і відповідальність, 457
Технологія і прогрес людства, 458
Науковці, моральні цінності і гідність людини, 458
Повага до людей і до інших живих створінь, 459
Бог, людина і природа, 460, 473
Людина і довкілля, 461, 462, 463, 465
Сотворіння, людина і трансцендентність, 464
Біотехнології і людина, 472
Втручання людини в природу, 473
Людина, створіння і вдячність, 487
Мир як Божий дар людині, 488
Мир, людина і Божий порядок, 488
Мир і гідність людини, 494
Насилля як зло, негідне людини, 496
Шоа та злочини проти Бога і проти людства, 506
Воєнні дії і злочини проти людства, 509
Тероризм в ім'я Боже і людина, 515
Соціальна доктрина і цілісне бачення людини, 522
Інкультурація і спосіб життя людини, 523
Людина і євангелізація суспільства, 524, 526
Катехизація і дії людини, 529
Влада і покликання людства, 534
Мир і цілісний розвиток людини, 537
Богопосвячені особи, любов Христа і людина, 540
Рівень життя і реалізація людської особи, 544
Людина, земні справи й есхатологічне покликання, 544
Миряни і люди нашого часу, 551
Миряни, навернення серця і людина, 552
Релігійне право людської особи, 553
Культура і людина, 554, 556, 558, 559
Засоби масової комунікації і людина, 560
Питання розвитку і гідність людини, 563
Віра й історичний вимір людини, 568
Світськість і природні знання про життя людини, 571
Людина і сенс її життя, 575
Євангеліє, людські дари і люди, 576
Форми несправедливості і бачення людини, 577

- Церква, людина, добро і зло, 578
 Соціальна доктрина і суспільство, гідне людини, 580
 Любов і людина, 581, 582
 Справедливість, люди і спільне благо, 582
- Людство, людська природа**
- Новий закон любові і людство, 3
 Людство, поєднане спільною долею, 6
 Церква і людство, 8, 18
 Людська мудрість, цивілізація і культура, 14
 Великі виклики сьогодення і людство, 16
 Людство і задум спасіння, 17
 Моральні і соціальні чесноти і нове людство, 19
 Десять заповідей і людськість, 22
 Принцип сотвореного Богом і людство, 26
 Гріхопадіння прабатьків і людство, 27
 Божа любов до людей, 31, 54
 Людська родина і міжособове сопричастя, 33
 Закони природи і людство, 37
 Помилка та омана претензій людства до самоспасіння, 38
 Людина і Божий дар, 48
 Царство, християнство і людство, 50, 53
 Взаємна любов, мета людства, 55
 Згода Марії і людство, 59
 Марія, образ свободи людства, 59
 Церква і людство, 60, 96
 Церква, експерт людської природи в питаннях людства, 61
 Церква і цілісне бачення людини, 81
 Соціальна доктрина і потенціал гуманності і гуманізації, 84
Populorum progressio, розвиток і людство, 98
 Первородний гріх і людство, 115
- Сотворіння, Відкупитель і людство, 123
 Гідність людини і все людство, 145
 Зречення нашої спільної людськості, 148
 Загальна декларація прав людини і людство, 152
 Міжнародне право і благо людства, 157
 Міжнародне співробітництво і благо людства, 166
 Пасха Ісуса і справжнє благо людства, 170
 Універсальне призначення благ і людство, 177
 Нові знання, надбання людства, 179
 Історія людства і взаємозалежність, 192
 Ісус із Назарета і людство, 196, 453
 Ісус і працівники на ниві євангелізації людства, 259
 Праця і люди, 261
 Праця і повнота людськості людини, 263,
 Економіка і нове людство, 326
 Економіка і солідарність, 332, 333, 373
 Економічна ініціатива і людська природа людини, 336
 Лихварство і брати, 341
 Підприємства і розвиток людства, 342
 Глобалізація і людство, 362
 Багаті країни і втрата людяності, 374
 Етико-релігійни порядок і людство, 384
 Інформація і людська спільнота, 415
 Божий завіт з Ноем і людство, 429
 Господь Ісус, прообраз нового людства, 431
 Людство і універсальне благо, 432
 Універсальний моральний закон і людство, 436
 Війна і людство, 438
 Церква, державна влада і людство, 445

- Здобутки людства і Божий задум, 457
- Наука і користь людства, 458
- Людство і довкілля, 465, 466
- Корінні народи, незамінне багатство для людства, 471
- Біотехнологія і матеріал, що належить людству, 477
- Насилля й істина людскості, 496
- Війна, поразка для людства, 497
- Люди і їх спільна людська природа, 499
- Знищення груп, злочин проти людства, 506
- Міжнародний кримінальний суд і злочини проти людства, 506
- Зброя знищення і людство, 509
- Тероризм і людська гідність, 514
- Моральна основа суспільної дії і благо людства, 522
- Богосвячені особи і нове людство, 540
- Людська історія і вільні дії, 552
- Моральний вимір культури і людство, 556
- Людство і цивілізація любові, 582
- Людська особа – Люди – Чоловіки і жінки**
- Церква і покликання людини, 3, 63
- Божа любов і здатність людей творити справжні людські відносини, 4
- Люди, соціальна доктрина і сьогодення, 7
- Християнська антропологія і людина, 9
- Релігії, культури і людська особа, 12
- Релігійність і людська особа, 15
- Новий лад і людська особа, 19
- Дар, безкорисливість і досвід людського співіснування, 20
- Десять заповідей і людська особа, 22
- Відпустовий рік і звільнення людей, 24
- Порушення єдності з Богом і людська особа, 27
- Любов божественних Осіб і людська особа, 34, 54
- Християнське одкровення й ідентичність людської особи, 35
- Книга Буття й сутність людської особи, 36
- Гідність людської особи і християнська антропологія, 37
- Спасіння для всіх народів і цілої людини, 38
- Людина, Бог і ближній, 40
- Людина і суспільні зміни, 42
- Людська особа і Бог як кінцева мета, 47
- Людська особа й маніпуляція, 48
- Тоталітарне бачення суспільства і правда про людську особу, 48
- Церква і трансцендентність людської особи, 49
- Церква і гідність людської особи, 51
- Христос і соціальність людської особи, 52
- Спільнота християн і люди, 53
- Воскресіння, людина і вічна домівка, 56
- Людина і людські відносини, 58
- Євангеліє, людська особа і суспільство осіб, 65
- Церква, висловлення і права людей, 71, 426
- Соціальна доктрина і людська поведінка, 73
- Віра, розум і правда про людську особу, 75
- Філософія і розуміння людської особи, 77
- Наука і людина, 78
- Соціальна доктрина і кваліфіковані спеціалісти, 79
- Соціальна доктрина, викриття і люди, 81
- Церква і розвиток цілої людини, 82
- Соціальна доктрина, люди і релігійні традиції, 84

- Gaudium et spes* і людина, 96
Dignitatis humanae і людська особа, 97
Populorum progressio і людська особа, 98
Laborem exercens і людина, 101
 Суспільне життя і людська особа, 106
 Церква й чільне місце людської особи, 106
 Соціальне вчення й людська гідність, 107
 Людина, створіння на образ Божий, 108
 Бог, кінцева мета кожної людини, 110
 Сопричастя та чоловік і жінка як людські особи, 111
 Поранення і гідність людської особи, 116
 Гріх як дія людської особи, 117
 Соціальний гріх, відносини і людина, 118
 Структури гріха і вчинки людини, 119, 193
 Соціальна доктрина і людська особа, 124
 Єдність тіла і душі і людська особа, 127
 Людина і відкритість до трансцендентності, 130
 Людина, розумна і свідомо істота, 131
 Людська особа і неповторна унікальність, 131
 Справедливе суспільство і людська особа, 132
 Людська особа й економічні плани, 133
 Моральні якості, суспільне життя і людина, 134
 Свобода і розвиток людини, 135
 Якості людської особи і зміни, 137
 Вчинки людини і правда, 138
 Практичне судження сумління і людина, 139
- Природний закон і гідність людської особи, 140
 Правда, добро і сопричастя людських осіб, 142
 Рівність, люди і гідність, 144
 Рівна гідність кожної людини, 145
 Зустріч чоловіка і жінки і людська особа, 147
 Неповносправні люди, 148
 Людська особа, соціальна істота, 149
 Соціальна природа і сопричастя людей, 150
 Товариства й участь людей, 151
 Соціалізація і людська особа, 151
 Права людини і людська істота, 153
 Релігійна свобода і людська особа, 155
 Права, обов'язки і людська особа, 156
 Принцип людської гідності і принципи, 160
 Суспільство і свобода людей, 163
 Принцип спільного блага і людина, 164, 165, 166, 170
 Спільне благо і забезпечення людей необхідними послугами, 166
 Політичні інститути, блага і люди, 168
 Людина й матеріальні блага, 171
 Право на загальне використання благ і людська особа, 172
 Універсальне призначення благ і людина, 175, 182
 Створені блага і розвиток цілої людини, 177
 Людина й користування своїми благами, 178
 Людина і проміжні суспільні групи, 185
 Принцип субсидіарності і людина, 187, 188
 Солідарність і людська особа, 192, 193, 582
 Суспільні цінності і людина, 197, 397
 Гідність людини й істина, 198

- Свобода і гідність кожної людської особи, 199, 200
- Справедливість і людська особа, 201
- Цінність людини й корисність, 202
- Суспільне й політичне милосердя і людина, 207, 208
- Родина і людина, 209, 211, 212, 221
- Родина як спільнота людських осіб, 213, 244
- Подружня любов, взаємний дар людських осіб, 215
- Подружжя, завіт любові між чоловіком і жінкою, 219
- Люди похилого віку і керівні функції, 222
- Непорушність шлюбного союзу і людина, 225
- Повторно одружені люди і церковне життя, 226
- Родина, виховання дітей і людина, 227
- Родина і особи з гомосексуальними нахилами, 228
- Повага до людської гідності осіб з гомосексуальними нахилами, 228
- Родина, спільнота людських осіб і любов, 230
- Контрацептивні засоби й людина, 233
- Демографічна політика й людська особа, 234
- Асистоване дітонародження і гідність людини, 235
- Клонування і людина, 236
- Батьківство й родовід людської особи, 237
- Родина, людина, свобода і відповідальність, 238
- Виховання людської особистості, 242
- Сексуальне виховання, людська особа й моральні цінності, 243
- Діти і педофілія, 245
- Економічне життя й ініціативи людей, 248
- Родина, праця і людина, 249, 294
- Субсидії для родин і допомога людям, які живуть на утриманні родини, 250
- Держава, пріоритет родини і людська особа, 254
- Праця і розвиток людини, 269
- Праця і людська особа, 270, 271, 272
- Розвиток людської особи й ефективність праці, 278
- Праця, кар'єризм і людина, 280
- Непрямі роботодавці і людина, 288
- Праця, освітня система і людина, 290
- Імміграція і людська гідність, 298
- Права працівників і людська особа, 301
- Доход і розвиток людської особи, 303
- Глобалізація і пересування людей, 310
- Нові форми організації праці і мільйони людей, 311
- Трудова діяльність і надання індивідуальних послуг, 313
- Неформальна чи тіньова діяльність і людина, 316
- Праця, нововведення і людина, 317, 321
- Глобалізація і гідність людини, 321
- Економічне життя і гідність людини, 331
- Свобода людини в економічній сфері, 336
- Підприємство як об'єднання людей, 338
- Підприємство, прибуток і людина, 340
- Лихварство і життя багатьох людей, 341
- Вільний ринок і уподобання людей, 347
- Ринок, блага і бачення людини, 349
- Економічна свобода і людська особа, 350
- Держава, втручання в економіку і людина, 354

- Розвиток економічної системи і людина, 369
- Моделі розвитку й гідність людини, 373
- Багаті країни, відчуження і людина, 374
- Політичне життя і людські особи, 384
- Народ як об'єднання осіб, 385
- Політична спільнота і людська особа, 388, 418
- Спільнота та права й обов'язки людини, 388, 389, 390
- Спільнота, потреби і людина, 391
- Громадські взаємостосунки між людьми, 392
- Влада і природа людини, 393
- Справедливі закони і людська гідність, 398
- Влада і права людини, 399
- Гноблення й основні права людини, 401
- Кримінальна відповідальність і гідність людини, 404
- Безкровні засоби покарання і людська особа, 405
- Демократія і людська особа, 406, 407
- Влада, народ і спільне благо, 410
- Інформаційна система і людська особа, 415
- Громадянське суспільство і права людини, 419
- Людська особа і релігійна свобода, 421
- Міжнародна спільнота і людська особа, 433
- Ідеології і людська особа, взята цілісно, 433
- Люди і неурядові організації, 443
- Люди і діалог між Церквою і державною владою, 445
- Людська особа і право на розвиток, 446
- Співробітництво і бідні люди, 448
- Повний гуманізм і людина, 449
- Господь і людина як Його співрозмовник, 452
- Наука, техніка і людина, 462
- Обожнення природи і людська особа, 463
- Продукти біотехнології і громадяни, 480
- Демографічні зміни, довкілля і людська особа, 483
- Вода і бідність, 484
- Мир і людська особа, 494, 495
- Військові, які служать у збройних силах, 502
- Збройні сили і право народів, 503
- Конфлікти і благо людської особи, 504
- Принцип гуманності і цінність людської особи, 505
- Тероризм і люди, 513
- Церква, люди і мир, 516
- Антропология і гідність кожної людини, 522
- Суспільні проблеми і людська особа, 527
- Співробітництво в екуменічній сфері і людська особа, 535
- Християни і захист людини, 538
- Пастирська діяльність у соціальній сфері і богопосвячені особи, 540
- Розсудливість і людина, 548
- Церковна єдність, асоціації й окремі особи, 549
- Миряни і служіння людині, 552
- Право на життя і права людини, 553
- Благо народу і релігійна свобода, 553
- Віра, щоденне життя і людина, 554
- Людська особа і культура, 556, 557, 558, 559
- Право людей і безкоштовні й загальнодоступні школи, 557
- Миряни і засоби соціальної комунікації, 560, 561, 562

Учительство, людська особа і економічна діяльність, 563
 Економіка і бідність людей, 564
 Християни, політичне життя й гідність людини, 566
 Повага до життя і прав людини, 571
 Християни, політичні об'єднання і духовна мета людської особи, 573
 Особистий вибір і суспільне життя, 574
 Життя і смерть людини і прогрес, 575
 Церква, людська особа і фундаментальна доброта, 578
 Поведінка особистості і суспільне вдосконалення, 580
 Розвиток людської особи і розвій суспільства, 581
 Суспільство, людська особа і любов у суспільному житті, 582

М

Маргіналізація

Нові форми бідності і соціальна маргіналізація, 5
 Боже милосердя і маргінали, 29
 Праця і витіснення жінок на маргінеси суспільства, 295

Материнство (див. також Батьківство)

Батьківство й материнство і їхня «подібність» до Бога, 230
 Батьківство й материнство та згода подружжя продовжувати людське життя, 232
 Бажання стати батьком чи матір'ю і «право на дитину», 235
 Репродуктивні технології і сурогатне материнство, 235

Батьківство і материнство і духовна відповідальність, 237
 Соціальний захист материнства, 301

Матеріалізм – Матеріалістичний (див. також Матерія)

Матеріалізм і єдність людської істоти, 129
 Спільне благо і матеріалістичне бачення, 170
 Матеріалізм і праця як *actus personae*, 271
 Економіка, етичний вимір і життя, 375
 Людський рід і матеріалістичні ідеології, 433

Матерія – Матеріальний

Папа Пій XII і стурбованість міжнародним устроєм, 93
 Праця і її матеріальне розуміння, 101
 Тілесність і матеріальний світ, 128
 Людина як матеріальна істота, 129
 Права людини і потреби в матеріальній сфері, 154
 Політичні інститути і матеріальні блага, 168
 Людина і матеріальні блага, 171
 Церква, бідні і матеріальна бідність, 184
 Людина і спадок матеріальних благ, 195
 Любов і матеріальні потреби, 205
 Святий Павло і солідарність на матеріальному рівні, 264
 Робітник і матеріальні цінності, 271
 Капітал і матеріальні засоби виробництва, 276
 Залежність праці від матеріальної складової, 280
 Безробіття і матеріальні наслідки, 294
 Оплата праці і матеріальне життя, 302
 Праця і матеріальні умови, 311

Перетворення матерії і матеріальні потреби, 318
 Старий Завіт і матеріальні блага, 323
 Соціальний устрій і матеріальна бідність, 325
 Розпорядження матеріальними благами і справедливість, 326
 Матеріальний прогрес на службі у людини, 326
 Матеріальні блага й економіка, 331
 Матеріальні блага і раби «посідання», 334
 Сенс життя і матеріальний добробут, 374
 Матеріальні блага, виживання і якість життя, 375
 Людина, її матеріальний і духовний виміри, 376
 Етично-релігійний порядок і матеріальний порядок, 384
 Суспільна дружба і матеріальні блага, 390
 Людська особа і потреби матеріального характеру, 391, 433
 Живий матеріал і людська спадщина, 477
 Збройні конфлікти і матеріальна шкода, 497
 Церква, біженці і матеріальна підтримка, 505
 Політична діяльність і матеріальні інтереси, 531
 Матеріальна бідність і економіка, 564
 Зачерствіння серця і матеріальні блага, 581

Матір

Марія, Мати Ісуса, 59
 Церква як Мати і Вчителька, 86
 Право дитини на розвиток у лоні матері, 155
 Право на народження від батька і матері, 235

Праця матері й суспільне визнання, 251
 Праця і роль жінки як матері, 295

Медицина – Медичний

Нестача медичної допомоги, 5
 Технологія, хвороби і ліки, 458
 Біотехнології і медицина, 472

Меншість – Меншина

Права народів і меншини, 157
 Демократична держава, більшість і меншість, 169
 Принцип субсидіарності і меншини, 187
 Меншини, їхні права і обов'язки, 387
 Міжнародний порядок і права меншин, 438

Милосердя (див. також Любов)

Зобов'язання милосердя у суспільному житті, 83
 Вдосконалення справедливості через милосердя, 89
 Новий суспільний устрій і милосердя, 91
 Євангельське милосердя і зло, завдане комунізмом 92
 Соціальне милосердя, 103
 Надання переваги бідним і милосердя, 182
 Суспільне й політичне милосердя і політика, 207, 208
 Милосердя й ті, хто після розлучення вдруге одружився, 226
 Цілісне виховання дитини й чеснота милосердя, 242
 Неділя і справи милосердя, 285
 Обов'язок милосердя і купівельна спроможність, 359
 Милосердя, влада і дух служіння, 410
 Всезагальне милосердя й міжнародне співробітництво, 448

Милосердя й координоване користування земними ресурсами, 481
 Миряни і євангельське милосердя, 543
 Суспільство й соціальне милосердя, 552
 Милосердя, владарка і цариця честот, 581

Милосердя/Милість

Ісус, милість і Божа дія, 28, 29
 Ісус і визвольна милість Бога, 29
 Бог і милосердя, 59
 Діла тілесного і духовного милосердя, 184
 Милосердна любов, 206, 582
 Прояви милосердя, 208
 Виконання діл милосердя, 284
 Християни і Боже милосердя, 381
 Милосердя і справедливість, 490
 Мир і милосердя, 520

Милостиня

Милостиня і братерська любов, 184

Мир

Церква, людина й вимога миру, 3, 63
 Люди, Божа любов і мир, 4, 5
 Релігії, культури і мир 12
 Церква, Церкви, церковні спільноти і мир, 12
 Новий суспільний лад і мир, 19
 Христос, Царство миру і блага, 57
 Стосунки, людська діяльність і мир, 58
 Дух, думки і плани, сповнені миру, 63
 Мир і євангелізація, 66
 Євангеліє, звістка про мир, Церква і людина, 86
 Райх і мир між Церквою і державою, 92
 Папа Пій XII і суспільний устрій, який орієнтується на мир, 93

Pacem in terris і питання миру, 95
Gaudium et spes і питання миру, 96
Populorum progressio, розвиток і мир, 98
 Папа Пій XII і мир, плід справедливості, 102
Sollicitudo rei socialis і мир, 102
 Бог, мир і гріх, 118
 Мир, права людини і права народів, 157
 Дух Господа, серця, Церква і мир, 159
 Спільне благо і вимога захисту миру, 166
 Соціальна несправедливість і умови для миру, 188
 Зв'язок між солідарністю і миром, 194, 203
 Мир як плід справедливості, 203
 Любов, суспільні відносини і мир, 207
 Родина, світ і мир Христа, 220
 Розлучені й знов одружені особи і діяльність заради миру, 226
 Виховання дітей у дусі миру, 242
 Право на працю і соціальний мир, 288
 Людська праця і громадянський мир, 292
 Світова влада і мир, 365
 Цар, месіанські пророцтва і мир серед народів, 378
 Правда, справедливість, свобода, солідарність і мир, 383
 Діалог, переговори і мир, 387
 Громадський мир і співіснування в справедливості, 422
 Пророки і мир між людьми, 430
 ООН і мир, 440
 Міжнародна політика, мир і глобалізація, 442
 Мир і неурядові організації, 443
 Мир і діалог між Церквою і державною владою, 445
 Люди й оселя миру, 452

- Людина, Бог і мир, 488, 489, 490, 491, 492, 493
- Мир, цінність і обов'язок, 494
- Мир і розумний та моральний суспільний порядок, 494
- Мир і відсутність війни, 494
- Мир і розуміння людської особи, 494
- Мир і устрій, побудований на справедливості і милосерді, 494
- Мир, порядок, задуманий Богом, і відповідальність, 495
- Культура миру й ідеал миру, 495
- Коли мир, нічого не втрачається, 497
- Міжнародні організації і мир, 499
- Зобов'язання держави і мир, 500
- ООН, Рада Безпеки і мир, 501
- Збройні сили і мир, 502
- Збройні сили, гуманітарні й миротворчі місії, 502
- Зброя, гонка озброєнь і мир, 508
- Мир у світі і місія Церкви, 516
- Мир, прощення і примирення, 517
- Право на мир, 518
- Церква і молитва за мир, 519
- Весвітні дні миру, 520
- Катехизація і боротьба за мир, 529
- Соціальна доктрина і виховання в душі миру, 532
- Діалог в екуменічній сфері і мир, 535
- Католицька Церква, юдеї і мир, 536
- Релігії й побудова миру, 537
- Мир, християни і політична діяльність, 565
- Цивілізація любові і тривалий мир, 582
- Миряни – Світський – Вірні Миряни**
- Компендіум і вірні миряни, 11
- Соціальна доктрина і миряни, 79, 83
- Папа Пій XI і миряни, 92
- Подружжя і покликання мирян, 220
- Миряни і знання соціальної доктрини, 528
- Соціальна доктрина і формація вірних мирян, 531
- «Соціальні тижні» і вірні миряни, 532
- Євангелізація, єпископ і миряни, 539
- Вірні миряни, світська природа і наслідування Христа, 541
- Вірні миряни і таїнства, 542
- Обов'язок вірних мирян і проголошення Євангелія, 543
- Вірні миряни й есхатологічна перспектива, 544
- Вірні миряни і світська духовність, 545
- Вірні миряни й особиста молитва, 546
- Вірні миряни, розпізнання і розсудливість, 547
- Вірні миряни і світські релігійні об'єднання, 549
- Праця вірних мирян у групах, 549
- Миряни в суспільному житті і служіння, 551
- Миряни і служіння людині, 552
- Вірні миряни і культура, натхнена Євангелієм, 555
- Миряни і моральний вимір культури, 556
- Вірні миряни і право на гуманну та громадську культуру, 557
- Християни і зміст культури, тобто істина, 558, 559
- Миряни і засоби масової інформації, 560, 561
- Миряни і сучасна економіка, 563
- Вірні миряни і політична діяльність, 565
- Миряни і здійснення влади, 567
- Вірні миряни і метод розпізнання, 568, 569
- Миряни й світськість держави, 571, 572
- Миряни і вибір політичних інструментів, 573, 574
- Миряни і християнська надія, 579

Міжнародна спільнота – Світова спільнота – Спільнота народів – Глобальна спільнота – Співтовариство (див. Спільнота)

Християнське спасіння і міжнародне співтовариство, 1
Paxem in terris і світова спільнота, 95
Gaudium et spes і співдружність народів, 96
 Рівність між державами і міжнародне співтовариство, 145
 Спільне благо і співтовариство народів, 165
 Участь і міжнародне співтовариство, 189
 Діти і міжнародна спільнота, 245
 Права людини і міжнародна спільнота, 365
 Солідарність між поколіннями і світова спільнота, 367
 Провідна роль міжнародної спільноти, 370, 371
 Міжнародна спільнота і цінності, 433
 Міжнародне співтовариство, права спільнота, 434
 Міжнародна спільнота і розв'язання конфліктів, 439
 Міжнародна спільнота і ООН, 440
 Міжнародне співтовариство і все-світня влада, 441
 Міжнародне життя й організації, 443
 Святий Престол і міжнародне співтовариство, 444
 Міжнародне співтовариство і міжнародне співробітництво, 448
 Міжнародне співтовариство і країни-боржники, 450
 Довкілля і міжнародне співтовариство, 467, 468
 Міжнародна спільнота і культура миру, 495
 Сила зброї і спільнота націй, 500
 Міжнародна спільнота і виживання груп, 506

Міжнародна спільнота і Міжнародний кримінальний суд, 506
 Міжнародна спільнота і санкції, 507
 Міжнародна спільнота і розмінування, 510
 Міжнародна спільнота і тероризм, 513

Міжнародне право

Міжнародне право і повага держав, 157
 Міжнародне право і закон сильнішого, 439
 Військові і міжнародне гуманітарне право, 503
 Застосування сили і міжнародне гуманітарне право, 504
 Мирне населення і міжнародне гуманітарне право, 505
 Роззброєння агресора і міжнародне право, 506
 Тероризм і міжнародне гуманітарне право, 513
 Церква і роль міжнародного права, 516

Місія – Місіонерський

Соціальна доктрина, Церква і місія, 3, 7, 64, 65, 67
 Єдність Сина з Отцем і місія, 29
 Тринітарна любов і місія Ісуса, 30
 Місія Церкви і Царство Боже, 49
 Місія Церкви й есхатологічна мета, 51
 Церковні спільноти як місця місії, 52
 Суспільний порядок і місія Церкви, 68
 Місія Церкви і соціальна доктрина, 69, 82
 Соціальна доктрина і світська місія, 83
Gaudium et spes і місія Церкви, 96
 Єдність чоловіка і жінки як дар і як місія, 147

Права людини і релігійна місія Церкви, 159
 Родина, місія і Євангеліє життя, 231
 Виховна місія родини, 238
 Церква, її місія і юридичне визнання, 426
 Церква, її місія і правові засоби, 444
 Святий Престол і духовна місія пап, 445
 Ісус і мир як месіанська характеристика, 491
 Мир Христовий і апостольська місія, 492
 Місія Церкви і насилля, 496
 Збройні сили і гуманітарні місії, 502
 Місія Церкви і мир, 516
 Соціальна доктрина і місіонерський динамізм, 523
 Суспільство, культура і місія Церкви, 524
 Місія і діяльність християн, 538
 Соціальна доктрина, священнослужителі і місія, 539
 Миряни і місія християнського народу, 541
 Миряни і місія Церкви, 549
 Спеціалізовані асоціації і місія, 550
 Місія Церкви і сенс людського життя, 576

Місто

Євангелізація суспільного життя і «місто людей», 63
 Духовність і «місто людини», 128
 Спільне благо і життя в місті, 165
 Бідність і забруднені околиці міст, 482
 Зброя масового знищення і міста, 509

Молитва

Ісус молить Отця, 34
 Повторне одруження розлучених і молитва, 226
 Людська праця, любов і молитва, 266

Християни і публічний приклад молитви, 286
 Молитва за правителів, 381
 Створення і молитва Ізраїлю, 452
 Мир і молитва Церкви, 519
 Всесвітній день миру і молитва, 520
 Релігії і молитовні зустрічі в Ассізі, 537
 Соціальна пастирська діяльність, людськість, богопосвячені особи і молитва, 540
 Вірні миряни й особиста молитва, 546
 Церковні об'єднання і молитва, 550

Молодий – Молодь, Юнак

Десять Заповідей і багатий юнак, 22
Mit Brennender Sorge і молодь, 92
Octogesima adveniens і умови молоді, 100
 Права народів і молодше покоління, 157
 Народи і розвиток молодших поколінь, 222
 Безробіття і молоде покоління, 287
 Ринок праці, професійна освіта і молоді люди, 289
 Молодь і ризики економічної ситуації, 290
 Міжнародні організації і праця молоді, 292

Мораль – Моральний – Аморальний

Людство і моральна свідомість, 6
 Моральні аспекти суспільних питань, 8
 Компендіум і моральна оцінка, 10
 Співвідношення між природою, технологією і мораллю, 16
 Гуманізм і моральні чесноти, 19
 Десять заповідей і універсальний моральний закон, 22, 140
 Моральні здібності людської особи і суспільні зміни, 42

- Церква і моральна якість життя в суспільстві, 62
- Церква як вчителька моральної правди, 70
- Церква, моральні принципи і соціальний порядок, 71
- Соціальна доктрина і моральна теологія, 72, 73
- Людська гідність і моральні вимоги, 75
- Учительство, служіння і мораль, 79
- Соціальна доктрина і моральне вчення, 80
- Соціальна доктрина і моральний характер, 82
- Соціальне вчення і моральна правда, 83
- Rerum novarum* і мораль, 89
- Quadragesimo anno* і моральний закон, 91
- Різдвяні радіозвернення і мораль, 93
- Папа Пій XII та мораль і право, 93
- Gaudium et spes* і моральні зміни, 96
- Sollicitudo rei socialis*, мораль і розвиток, 102
- Людська особа як суб'єкт власних моральних вчинків, 127
- Моральне суспільне життя, 134
- Свобода людини і моральний закон, 136, 137
- Свобода і морально добрі вчинки, 138
- Свобода і природний моральний закон, 140
- Моральна правда і допомога благодаті, 141
- Природний закон, мораль і цивільне право, 142
- Загальна декларація прав людини і моральний прогрес, 152
- Моральна атмосфера й особа, 155
- Принципи соціальної доктрини і їхнє моральне значення, 163
- Спільнотний вимір морального добра, 164
- Політичні інститути і моральні блага, 168
- Економіка і моральні цінності, 174
- Суспільне життя і моральні зусилля, 189
- Солідарність як моральна чеснота, 193
- Суспільні принципи, цінності і моральна поведінка, 197
- Соціальні проблеми і мораль, 198
- Свобода і відмова від морального зла, 200
- Справедливість як кардинальна моральна чеснота, 201
- Родина і моральні цінності, 213
- Люди похилого віку і моральні цінності, 222
- Безробіття і моральні наслідки, 287
- Дитяча праця як моральна проблема, 296
- Аграрна реформа як моральний обов'язок, 300
- Технологія виробництва і моральна цілісність, 301
- Страйк і морально неприйнятне насильство, 304
- Сутність нової праці і моральні зусилля, 312
- Бідність як моральна цінність, 324
- Аморальність громадження благ, 328
- Мораль і економіка, 330, 331, 332, 333, 334, 335
- Економічна ініціатива і моральний обов'язок, 336
- Підприємство і моральні цілі, 338
- Моральний осуд лихварства, 341
- Власники підприємств і моральні стимули, 344
- Ринок і моральні цілі, 349
- Інвестиції, моральний і культурний вибір, 358
- Купівельні спроможність і моральні вимоги, 359
- Майбутні покоління і морально неприпустимі дії, 367

- Сучасні процеси і моральні критерії, 372
- Народ і моральне сопричастя, 386
- Влада і моральний порядок, 396
- Влада і основні моральні цінності, 397
- Влада і послух моральному порядку, 398
- Право на опір і моральні принципи, 401
- Покарання і моральна цінність спокути, 403
- Смертна кара і моральна свідомість, 405
- Демократія і моральний закон, 407
- Моральний вимір інституту представництва, 410
- Політична корупція і мораль, 411
- Соціальна комунікація і моральні принципи, 416
- Релігійна свобода і моральний дозвіл, 421
- Релігійна свобода і громадська мораль, 422
- Демократичний устрій і моральні наслідки, 424
- Церква і моральне судження, 426
- Людський рід і моральна сила свободи, 432
- Расизм як морально неприпустиме явище, 433
- Міжнародний устрій і моральний закон, 436
- Універсальний моральний закон, 436
- Моральний характер взаємозалежності, 442
- Технології, моральні принципи і цінності, 458
- Довкілля і моральні норми, 461
- Біотехнології і їхня моральна прийнятність, 472
- Екологічна криза, бідність і моральний орієнтир, 482
- Доступ до питної води і моральний критерій, 484
- Мир і моральний суспільний порядок, 494
- Моральні небезпеки насильства, 496
- Моральна шкода і збройний конфлікт, 497
- Аморальність агресивної війни, 500
- Моральна законність застосування сили зброї, 500
- Превентивні воєнні дії і мораль, 501
- Збройні сили й моральний обов'язок не виконувати злочинні накази, 503
- Моральний обов'язок і геноцид, 506
- Морально невинуватене накопичення зброї, 508
- Тероризм і моральні норми, 514
- Моральна основа суспільної дії і людська особа, 522
- Соціальна пастирська діяльність і християнська мораль, 526
- Катехизація, виховання і моральний закон, 530
- Соціальна доктрина і моральні обов'язки, 532
- Миряни, моральне життя і компетентність, 546
- Миряни, розсудливість і моральні принципи, 547
- Суспільно-політична участь і моральні принципи, 555
- Моральний спадок католицизму, 555
- Культура і моральне життя народів, 559
- Засоби масової комунікації і мораль, 560
- Моральний вимір політичного життя, 566
- Влада, моральний закон і свобода, 567
- Миряни, розпізнання і моральні цінності, 568
- Юридичний і моральний порядки, 569
- Політична програма і мораль, 570
- Християнське свідчення і моральні вимоги, 570

Католицьке моральне вчення і світськість держави, 571
 Світськість держави і моральний обов'язок, 572
 Автономія держави, світська нетерпимість і природна мораль, 572
 Віра в Бога і моральні принципи, 577
 Культурне питання і моральне значення, 577
 Моральні переконання як точка дотику для християн і всіх людей доброї волі, 579

Н

Навколишнє середовище – Довкілля – Екологія

Ідеологія й екологічні проблеми, 100
 Спільне благо і довкілля, 166
 Можливість стати власником і навколишнє середовище, 180
 Охорона довкілля, 299
 Довкілля і розвиток, 319
 Підприємство і охорона навколишнього середовища, 340
 Власники підприємств і якість навколишнього середовища, 345
 Споживачі і захист довкілля, 359
 Майбутні покоління, споживання і навколишнє середовище, 360
 Технологія і навколишнє середовище, 458
 Довкілля як ресурс і як оселя, 461
 Довкілля, людина і екоцентризм, 463
 Духовність і довкілля, 464
 Відповідальність і здорове середовище, 465
 Турбота про довкілля як універсальний обов'язок, 466
 Довкілля – спільна спадщина людства, 467
 Довкілля і правове поле, 468
 Влада і безпеки у сфері довкілля, 469

Економічна діяльність і навколишнє середовище, 470, 478
 Корінні народи і довкілля, 471
 Біотехнології й охорона довкілля, 472, 473
 Екологічна криза і бідність, 482
 Торгівля і надмірна експлуатація довкілля, 482
 Бідні країни і належне використання довкілля, 483
 Нищення довкілля, 486

Навчати – Професійна освіта

Reform novarum і розвиток освіти, 268
 Праця і застарілі системи навчання, 289
 Зайнятість і системи освіти, 290
 Право на працю, третій сектор і освіта, 293
 Миряни і вчителство, що повчає сумління, 571

Надія

Надія на Спасителя, мета історії, 1
 Соціальна доктрина, надія і повна справедливість, 3
 Надія і поточні події, 9
 Компендіум і погляд у майбутнє з надією, 10
 Надія і діалог з іншими релігіями, 12
 Віра і міцна надія, 39
 Надія і праця в сучасному світі, 56
 Марія, спадкоємиця надії праведних, 59
 Церква і надія людства, 60
 Християнський реалізм і світло надії, 121
 Сотворіння і надія, 123
 Бідні і втрата надії на краще майбутнє, 182
 Ісус і суспільне життя як місце надії, 196
 Справжність любові, джерело надії, 223

Розлучені й знов одружені особи і надія, 226
 Значення праці і нові надії, 269
 Економічна діяльність і нове людство, 326
 Глобалізація і нові надії, 362
 Псалми і надія на ідеал вірного царя, 378
 Збройна боротьба і обґрунтована надія на успіх, 401
 Знак надії і смертна кара, 405
 Біологічні та біогенетичні технології та надія, 472
 Світська духовність і надія існування, 545
 Мученики за істину, свідки надії, 570
 Діяльність християн у світі і надія, 578, 579

Напрямки дій/Вказівки до дій

Соціальна доктрина і напрямки дії, 7, 81
 Політичний вибір і вказівки до дій, 574

Наркотики – Наркотичний

Новітні форми бідності і наркотична залежність, 5
 Торгівля наркотиками як нова форма рабства, 158
 Торгівля наркотиками і права людини, 158

Народжуваність

Природні методи регулювання народжуваності, 233
 Розвинуті країни й рівень народжуваності, 483

Населення

Міжнародні фінансові організації й населення, 371
 Населення бідних країн і країн-боржників, 450

Біотехнологія і населення країн, що розвиваються, 476
 Старіння населення, 483
 Міжнародне гуманітарне право і мирне населення, 505
 Санкції і власне населення, 507

Насилля

Бог і коло насилля, 43
 Соціальна доктрина і гріх насильства, 81
 Позбавлення прав людини і насилля, 153
 Форми дитячої праці і насилля, 296
 Несправедливі закони як акт насильства, 398
 Створіння, гріх насильства, 429
 Міжнародна спільнота і насилля, 433
 Насилля, міжособистісні і суспільні відносини, 488
 Бог, мир і насилля, 488
 Насилля, 496
 Насилля, знищення і смерть, 496
 Легка зброя і насилля, 511
 Тероризм – брутальна форма насилля, 513
 Насилля, нелюдськість і страждання, 517

Наука

Автономія земних справ і науки, 45
 Соціальна доктрина і гуманітарні науки, 76, 78
 Людська особа і наукова програма, 132
 Наукове знання і людина, 179
 Солідарність і наукові знання, 195
 Праця, капітал і науковий прогрес, 279
 Науковий аналіз проблем, пов'язаних із працею, 318
 Етика, економіка і науковий рівень, 331
 Наукові знання і бідні, 363
 Християни і розвиток науки, 456

- Позитивні досягнення науки, 457
Наука і навколишнє середовище, 458
Застосування науки і людина, 459
Наукові дослідження і технократична ідеологія, 462
Довкілля і наукові можливості, 465, 468
Ризики і суперечливі наукові дані, 469
Нові біотехнології і науковці, 472
Відповідальність і втручання науки, 473
Наука і постачання продовольства, 477
Християнство і псевдонауковий добробут, 523
Діяльність мирян у світі науки, 543
Католицькі асоціації і медична наука, 550
Культура і наукові дослідження, 554
Миряни, розпізнання і суспільні науки, 568
Розпізнання і наукові дослідження, 569
Сенс життя і науковий прогрес, 575
- Націоналістичний**
Рівність між людьми й національностями, 144
Нове життя в Христі й національні розбіжності, 431
Міжнародна спільнота і націоналістичні ідеології, 433
- Нація (див. також ООН)**
Церква, нації і спасіння, 1
Декалог, народ Завіту і нації, 25
Людська діяльність і солідарність між націями, 35
Папа Іван ХХІІІ, нерівність між націями, 94
Iustitia et pax і справедливість між народами, 99
Людська гідність, людина і національність, 144
Права народів, 157
Принципи соціальної доктрини Церкви і відносини між націями, 161
Суспільне життя людини, нація і спільне благо, 165
Нації і міжнародне співробітництво, 166
Розвиток націй і нові блага, 179
Блага, нації і розвиток, 179
Родина і спадок нації, 213
Спадок народу і нові покоління, 244
Праця і суспільне життя народів, 269, 274
Істинний розвиток і народи, 342
Глобалізація і національні держави, 370
Ісус і влада князів народів, 379
Ісус, політичний месіанізм і нації, 379
Народ і нація, 387
Нація і релігійна спільнота, 423
Пророки миру і народи, 430
Засади співіснування народів, 433
Спільне благо, народ і людська родина, 434
Національний суверенітет, 435
Нація і відмова від певних прав, 435
Міжнародні угоди і національні права, 435
Моральний закон, громадська думка і нації, 436
Напруження і національна стабільність, 438
Свобода і цілісність нації та міжнародний порядок, 438
Міжнародні організації і співіснування націй, 440
Взаємозалежність між народами, 442
Демографічна політика і майбутнє народів, 483
Розвиток народів і права людини, 494
Війна і проблеми між народами, 497
Народ і застосування сили зброї, 500
Мир між народами і зброя, 508

Тероризм і нації, 514
 Церква, нації і мир, 516
 Світськість держави, духовні традиції і нація, 572

Невірність, Зрада

Церква, невірність її членів і бідні, 184
 Месіанська традиція і зради Давида, 378

Неконтрольований – див. Контролювати

Неписьменність

Безграмотність, бідність і Церква, 5
 Неписьменність, недостатній розвиток і бідність, 447
 Неписьменність і екуменічне співробітництво, 535

Неправда, Обман, Брехня

Благодать Божа і коло брехні, 43
 Сатана, що обманними шляхами керує людьми, 382
 Насилля є обманом, 496
 Відкидання брехні, 562

Нерівність, Прірва (див. також Дисбаланс, Несправедливість)

Соціальне питання і нерівність, 94
 Стосунки між народами, справедливість і нерівність, 145
 Спільне благо і нерівність, 167
 Втручання держави і серйозна соціальна нерівновага, 188
 Взаємозалежність і нерівність між країнами, 192
 Імміграція і велика прірва між багатими й бідними країнами, 297
 Нерівність в світі праці, 321
 Глобалізація і нерівність, 362
 Багаті країни і соціальна нерівність, 374

Влада і нерівність, 389
 Нерівність між людиною і природою, 454
 Засоби соціальної комунікації і нерівність, 561

Нерозвинутість/Недостатній розвиток

Нові відкриття і технології та нерозвинуті регіони, 283
 Багатство, солідарність і бідність/недостатній розвиток, 332
 Нові права і менш розвинуті регіони, 365
 Недостатній розвиток і структури гріха, 446
 Співробітництво й недостатній розвиток, 447
 Причини недостатнього розвитку, 474

Несправедливість

Відпустовий рік і соціальна несправедливість, 24
 Євангелізація, розвиток і несправедливість, 66
 Обов'язок проповіді Євангелія і несправедливість, 71
 Соціальна доктрина і гріх несправедливості, 81
 Власна свобода і несправедливість, 137
 Втручання держави і соціальна несправедливість, 188
 Взаємозалежність і несправедливість у глобальному масштабі, 192
 Несправедливість і підтримка приватних шкіл, 241
Laborem exercens і несправедливість, 269
 Оплата праці і несправедливість, 302
 Економічні блага і несправедливість, 323
 Можливість доступу до знань і несправедливість, 363

Світова влада і несправедливість, 365
 Надмірна тривалість судового процесу і несправедливість, 404
 Творіння, гріх і несправедливість, 429
 Блага і несправедливе нагромадження ресурсів, 481
 Конфлікти і несправедливість, 498
 Тероризм і несправедливість, 514
 Розсудливість, старанність і спокуса несправедливості,
 Засоби комунікації і несправедливість, 561
 Оновлення і форми несправедливості в світі, 577

Нігілізм

Радикальна секуляризація і нігілізм, 462

Норма – Нормативний

Відпустовий рік і нормативний орієнтир, 25
 Інституції і норми справедливості, 42
 Соціальна доктрина і норми життя в суспільстві, 73
 Сумління, норми і соціальні ситуації, 73
 Соціальна доктрина і норми дії, 81
 Свобода, правда й етичні норми, 138
 Природний закон, Десять заповідей і норми, 140
 Принципи соціальної доктрини, суспільні інститути і звичаї, 163
 Створені блага і норми спільного блага, 167
 Приватна власність і правові норми, 177
 Репродуктивні технології і норми суспільного життя, 235
 Виховна діяльність і любов як норма, 239

Сексуальне виховання і моральні норми, 243
 Пріоритет родини і нормативні критерії, 254
 Нові технології і правові норми, 283
 Норми соціального захисту, 309
 Фінансові системи і нормативне поле, 369
 Економічний розвиток і нормативне поле, 372
 Об'єктивна норма і позитивне право, 388
 Природний закон як нормативний орієнтир, 397
 Політична корупція і норми справедливості, 411
 Релігійна свобода і правові норми, 422
 Релігійні організації і норми міжнародного права, 423
 Конфлікти і нормативні документи, 439
 Діалог як пізнання правди про людину і як норма, 452
 Здорове природне середовище і правові норми, 468
 Збройні сили і норми гуманітарного права, 503
 Хімічна зброя і міжнародні норми, 509
 Норми діяльності і благо людства, 522
 Засоби масової комунікації і норми, 560

О

Обмін (див.також Торгівля)

Суспільне життя людини і відносини обміну, 61
 Взаємозалежність, торгівля й обмін, 192
 Родина і обмін товарами і послугами, 248

- Праця як можливість здійснювати обмін, 273
- Праця і організація обміну товарами, 313
- Вільний ринок і товарообмін, 347
- Ринок і рівноцінний обмін, 349
- Глобалізація і обмін товарами і послугами, 361, 366
- Міжнародна торгівля і ситуація з обміном, 364
- Демократія, корупція і політична торгівля, 411
- Біотехнології і торговельний обмін, 475, 476
- Країни, що розвиваються, й обмін технологіями, 476
- Зброя – не товар для обміну, 508
- Обов'язок/Зобов'язання/Вимоги**
- Десять заповідей і обов'язки людини, 22
- Обов'язок Церкви і соціальна доктрина, 69
- Соціальна доктрина й обов'язки, 75
- Соціальна доктрина і зобов'язання справедливості і милосердя, 83
- Divini Redemptoris* і вимоги справедливості, 92
- Соціальний гріх і обов'язки громадян, 118
- Свобода, природний закон і обов'язки людини, 140
- Обов'язки неповносправних осіб, 148
- Зв'язок між правами і обов'язками людини, 156
- Народи й обов'язок жити в мирі, 157
- Призначення благ і суспільні обов'язки, 172
- Обов'язки власників і володіння благами, 178
- Допомога бідним як обов'язок справедливості, 184
- Обов'язок участі, 189
- Обов'язок поважати свободу людини, 199
- Життя в суспільстві, справедливість і обов'язки, 205
- Влада і обов'язок підтримувати родину, 214
- Подружжя і взаємні обов'язки, 215
- Відповідальне батьківство й обов'язки перед Богом, 232
- Подружжя, кількість дітей і обов'язки, 234
- Обов'язки батьків виховувати дітей, 239
- Інструменти формування й обов'язок державної влади, 240
- Держава і захист обов'язків родини, 247
- Праця як обов'язок людини, 274
- Відпочинок, участь у богослужінні й обов'язки влади, 286
- Держава і її обов'язки у питаннях зайнятості, 291
- Профспілки й обов'язки впливу на політичне середовище, 307
- Обов'язок економічної ефективності, 332
- Обов'язок внеску у прогрес, 333
- Власники підприємств і їхні обов'язки, 344
- Держава й обов'язок сприяти підприємницькій діяльності, 351
- Світова влада й обов'язок поважати права людини, 365
- Обов'язок солідарності поколінь, 367
- Обов'язки християн по відношенню до влади, 380
- Участь у суспільному житті й виконання обов'язків, 386
- Обов'язки меншин і спільне благо, 387
- Спільне благо й обов'язки людини, 388, 389
- Несправедливі закони й обов'язок протесту, 399
- Влада й обов'язок визначати покарання, 402

Обов'язок поважати релігійну свободу, 424
 Церква, політична спільнота й обов'язки, 425
 Співробітництво – обов'язок усіх щодо всіх, 446
 Довкілля й обов'язок поважати створені блага, 466
 Мир як загальний обов'язок, 494
 Беззбройні пророки й обов'язки людей, 496
 Держава, яка зазнала напад, й обов'язок захисту, 500
 Обов'язок захисту невинних жертв, 504
 Миряни, почуття обов'язку і спільне благо, 531
 Соціальна доктрина та моральні і суспільні обов'язки, 532
 Миряни й обов'язок проголошувати Євангеліє, 538
 Миряни й обов'язок бути активними, 539
 Розсудливість і прагнення добра як обов'язок, 548
 Релігійна свобода як серйозний обов'язок, 553
 Обов'язок і поняття повноти людської особи, 558
 Спеціалісти з засобів масової інформації і їхні обов'язки, 562
 Обов'язки віруючих як громадян, 565
 Моральні вимоги й обов'язок християнського свідчення, 570
 Обов'язки спільноти і моральні істини, 571
 Соціальна доктрина і обов'язок дотримуватися її вимог, 571
 Світськість держави й обов'язок християн, 572

Обробляти

Бог, людина і доручення обробляти землю, 255, 256

Окрема людська особа

Гріх, вільна дія окремої людини, 117
 Що дійсне для окремої людини, дійсне також для народів, 157
 Окрема людська особа і розвиток, 168

Опір (протест) Сумління

Право на опір сумління, 399
 Ухилення від військової служби, 503

Оплата праці – Заробітна платня – Винагорода

Rerum novarum і робітники, 89, 268
Quadragesimo anno і заробітна платня, 91
 Родинна заробітна платня, 250
 Права робітників і платня робітникам, 264
 Капітал і наймана праця, 277
 Конфлікт праці, капіталу і платні, 279
 Справедлива оплата праці, законний плід праці, 302

Організація

Вихід людини поза свої межі й соціальна організація, 47
 Царство Боже й організація суспільства, 51
 Церква і моделі соціальної організації, 68, 81
 Соціальна доктрина й організація суспільства, 83
 Права людини, душпастирська діяльність і організації, 159
 Держава й організованість громадянського суспільства, 168
 Субсидіарність і проміжні організації, 187
 Субсидіарність, організації і спільне благо, 187
 Любов і суспільні організації, 207
 Любов і організація суспільства, 208
 Демографічна політика й організації, 234

Виховання і громадські й церковні організації, 240
 Промислова організація праці, 267
 Людський капітал і організації, 276
 Участь у власності й організація праці, 281
 Захист праці і міжнародні організації, 292
 Праця і самоорганізація суспільства, 293
 Родина, праця і організації, 294
 Жінка і організація праці, 295
 Профспілкові організації і соціальний порядок, 305
 Профспілки і політична влада, 307
 Глобалізація й організація праці, 310, 311, 312
 Праця і сучасна реорганізація, 317
 Організація громадянського суспільства і проміжні організації, 356
 Приватні неприбуткові організації, 357
 Організації громадянського суспільства на світовому рівні, 366
 Економічна система і міжнародні організації, 371
 Державне управління і організація, 412
 Відносини між державою і релігійними організаціями, 423
 Церква й організаційні структури, 424
 Церква і вільне утворення організацій, 426
 Держава і церковні організації, 427
 Людський рід і єднання через організаційні міркування, 432
 Роль міжурядових організацій, 440
 Міжнародні організації і співіснування націй, 440
 Міжнародні організації і розвиток, 442
 Новий погляд на міжнародні організації, 442
 Неурядові організації, 443

Святий Престол і міжурядові організації, 444
 Біотехнології і національні організації, 476
 Захист миру і міжнародні організації, 499
 Тероризм і екстремістські організації, 513
 Солідарність і організація суспільства, 580

Організація об'єднаних націй

Загальна декларація прав людини і ООН, 152
 Хартія ООН і застосування сили, 438, 501
 ООН, 440
 Святий Престол і системи ООН, 444
 Гуманітарні місії й ООН, 502

Організм/Клітина/Установа

Iustitia et pax як установа Церкви, 99
 Людина як клітина організму, 125
 Технологічне втручання і живі організми, 473

Освячення – Освячувати

Праця як засіб освячення, 263
 Економіка, прогрес і освячення, 326
 Священники і місія освячувати, 539
 Освячення мирян, 545

Охорона здоров'я

Велика кількість людей, позбавлених медичної допомоги, 182
 Медична допомога, недостатній розвиток і бідність, 447

П

Папська рада «Справедливість і мир»

Соціальні доктрина і Папська рада «Справедливість і мир», 7

Paxem in terris і Папська комісія «Справедливість і мир», 95

Партія

Профспілки й політичні партії, 307
Партії й участь в політичному житті, 413
Миряни й діяльність у партії, 573, 574

Пастирський

Соціальна доктрина, душпастирський пріоритет, 7
Компендіум і пастирська оцінка, 10
Компендіум як засіб пастирського служіння, 11
XIX сторіччя і пастирське піклування, 88, 267
Душпастирська діяльність, проголошення та викриття, 159
Душпастирська діяльність і екуменічна співпраця, 159
Церква, біженці і пастирська опіка, 505
Послання з нагоди Всесвітнього дня миру і пастирська діяльність, 520
Антропология, пастирська діяльність та інкультурація, 523
Соціальна доктрина і соціальна пастирська діяльність, 524, 526
Соціальні послання і пастирська діяльність, 525
Суспільна пастирська діяльність і істина про людську особу, 527
Кандидати у священство і пастирська діяльність у соціальній сфері, 533
Пастирська діяльність у соціальній сфері і християни, 538
Єпископ і пастирська діяльність з евангелізації соціальної сфери, 539
Священики і пастирська діяльність з евангелізації соціальної сфери, 539

Пастирська діяльність і богопосвячені особи, 540

Церковні об'єднання і пастирська діяльність у суспільстві, 550

Переваги

Любов, співпраця і численні переваги, 499

Переговори

Меншини, прагнення автономії і переговори, 387
Конфлікти й інститути переговорів, 439
Інститути переговорів і міжнародне право, 439
Інститути переговорів і юридична влада, 439
Діалог і багатосторонні переговори, 508

Переслідування

Молитва за правителів і переслідування, 381
Апокаліптичний Звір і влада переслідувань, 382
Релігійні переслідування і міжнародний порядок, 438

Питання, Проблеми

Питання місця людини в світі, 14
Промислова революція і соціальне питання, 88
Промислова революція і робітниче питання, 88, 267
Rerum novarum і соціальне питання, 89, 269
Rerum novarum і робітниче питання, 89, 90
Папа Пій XI, суспільство і питання, що вимагає вирішення, 91
Папа Іван XXIII і соціальне питання, 94

- Праця, ключ до розв'язання соціального питання, 101, 269
- Папа Павло VI і соціальне питання, 103
- Принципи і питання суспільного життя, 163
- Любов до бідних і соціальне питання, 182
- Соціальна справедливість і соціальне питання, 201
- Любов і соціальне питання, 204
- Бідність і соціальна проблема світового масштабу, 208
- Соціальна важливість питання про клонування, 236
- Блага і питання щодо нових технологій, 283
- Нації і питання меншин, 387
- Бідність як питання, яке кидає виклик християнському сумлінню, 449
- Питання використання нових технологій, 472
- Проблема обмеженого доступу до води й моральний критерій, 484
- Екологічна проблема й солідарність у світовому масштабі, 486
- Питання істини й культура, 558
- Питання розвитку і гідність людини, 563
- Культурне питання й моральне значення, 577
- Соціальне питання, Христос і Євангеліє, 577
- Підлітки**
- Використання у збройних конфліктах дітей і підлітків, 512
- Підприємництво – Підприємницький – Підприємство (див. також Власник підприємства)**
- Церква і підприємництво, 70
- Папа Пій XII і його увага до ділових кіл, 93
- Спільне благо і підприємство, 165
- Капітал і засоби виробництва підприємства, 276
- Зайнятість, держава і ділова активність, 291
- Економічні ініціативи і третій сектор, 293
- Підприємство, політика щодо праці і родина, 294
- Оплата праці і підприємство, 302
- Профспілки, працівники і злиття компаній, 308
- Організаційна модель великих підприємств, 309
- Підприємство і гнучкість ринку праці, 312
- Децентралізація виробництва й підприємство, 315
- Ринкова економіка і роль підприємництва, 335
- Людська діяльність і підприємництво, 337
- Спільне благо, підприємство і його соціальна функція, 338
- Підприємство як об'єднання капіталу і людей, 338
- Малий та середній бізнес, 339
- Ремісничі підприємства й сільськогосподарські підприємства сімейного типу, 339
- Сільськогосподарські підприємства, 339
- Кооперативні підприємства, 339
- Підприємство і соціальна екологія праці, 340
- Підприємство і «соціальна екологія» праці, 340
- Підприємство, прибуток і захист гідності людей, 340, 347
- Нова відповідальність сучасних підприємств, 342
- Творчість і ділова конкуренція, 343
- Підприємство і складні рішення, 343, 344
- Працівники як найцінніший капітал підприємства, 344
- Підприємство й родина, 345

Ринок і підприємництво, 347
Держава, економічна діяльність і підприємство, 351
Держава, підприємство і спільне благо, 354
Держава й підприємницька діяльність, 354
Державні витрати і підприємницька діяльність, 355
Споживач і вибір товару, 359

Плюралізм

Сучасні покоління і необхідність керувати плюралізмом, 16
Спільне благо і суспільний плюралізм, 151
Наявність плюралізму в суспільстві, 187
Праця і різні види трудової діяльності, 314
Плюралізм при прийнятті рішень, 356
Плюралізм і засоби інформації, 414
Соціальний плюралізм і демократія, 417
Плюралістичне суспільство, світськість держави і комунікація, 572
Природна мораль і законний плюралізм, 572

Податки

Податки, державні витрати і спільне благо, 355
Сплата податків і солідарність, 355
Ісус і податки Кесарю, 379
Громадянський обов'язок сплачувати податки, 380

Подружжя/Шлюб

Ісус і гідність подружжя, 210
Родина, заснована на шлюбі, 211
Родина, людська особа і шлюб, 212
Шлюб і взаємна згода, 215
Шлюб і Божий задум, 215

Природне право і подружжя, 216
Характеристики подружжя, 216, 217
Полігамія і шлюб, 217
Подружжя і діти, 218
Подружжя як таїнство благодаті, 219
Подружжя і любов, 220, 221
Сутність подружжя, 218
Сексуальна ідентифікація і подружня пара, 224
Непорушність подружніх взаємин, 225
Розлучені і знов одружені особи та шлюб, 226
«Фактичні союзи» і шлюб, 227
Гомосексуальні союзи і шлюб, 228
Законодавство і подружжя, 229
Родина, шлюб і життя, 231
Дитина, яка має народитись, родина і шлюб, 235
Дитячий шлюб, 245
Родина, визнання й захист родини і шлюб, 253
Розпізнання, родина і шлюб, 569

Покарання

Покарання й участь християн, 403

Покликання/Мета/Призначення, Заклик

Церква, покликання людини і сопричастя, 3, 63
Компендіум і покликання, що відповідає різним харизмам, 10
Церква, світ і найглибше покликання, 18
Заклик до єдності всіх людей, 19
Любов Божих Осіб і покликання, 34
Християнське одкровення і покликання, 35, 36
Остаточна мета людини, 41
Людська особа, покликання і сотворений всесвіт, 47
Церква, політична спільнота і покликання людини, 50

- Церква й остаточне покликання людини, 51
- Людина, покликання і Божий задум, 60
- Соціальна доктрина і покликання людини, 61
- Життя в суспільстві і покликання, 62
- Міждисциплінарний діалог і покликання, 78
- Соціальне вчення і покликання, 83
- Миряни, світський стан і покликання, 83
- Laborem exercens*, праця і покликання, 101
- Христос і покликання людини, 105, 121
- Свобода і покликання кожної людини, 200
- Шлюб, подружжя і покликання, 220
- Праця і покликання людини, 270
- Праця, родина і покликання людини, 294
- Праця і покликання жінок, 295
- Профспілки і покликання, 306
- Потреби і покликання до Трансцендентного, 318
- Гуманізм праці і покликання, 322
- Економічна діяльність і покликання, 326, 333
- Економічне і суспільне життя і покликання, 331
- Моделі розвитку і покликання, 373
- Благо людства і покликання, 522
- Влада і покликання людства, 534
- Народ Божий і форми служіння кожного покликання, 538
- Земний порядок і вічне призначення, 544
- Асоціації, покликання і місія, 550
- Люди нашого часу і покликання, 551
- Покоління**
- Сучасні покоління і важливі рішення, 16
- Кожне покоління Ізраїлю і відпустовий рік, 25
- Нація, майбутнє і молодше покоління, 157, 244
- Міжнародне співробітництво і майбутні покоління, 166
- Людство і теперішні і майбутні покоління, 195
- Літні члени родини і зв'язок між поколіннями, 222
- Народження дітей і покоління, 230
- Родини і сопричастя поколінь, 237
- Родина і солідарність між поколіннями, 248
- Спадкоємці і праця поколінь, 274
- Безробіття і молоде покоління, 287
- Споживацтво і майбутні покоління, 360
- Глобалізація, солідарність і покоління, 367
- Покоління і індивідуалістична культура, 373
- Гідність людської істоти і покоління, 428
- Екосистема і майбутні покоління, 459
- Етика поваги і майбутні покоління, 465
- Відповідальність, теперішні і майбутні покоління, 467
- Біотехнологія, спадщина і майбутні покоління, 477
- ООН, майбутні покоління і війна, 501
- Полігамія**
- Полігамія і Божий задум, 217
- Полігамія і гідність чоловіка і жінки, 217
- Політика**
- Приватна власність і економічна політика, 176
- Родини і сімейна політика, 247

- Економічна політика і зайнятість, 288
 Політика й аграрна реформа, 300
 Політика у сфері соціальної комунікації, 416
 Країни й торговельна політика, 476
 Демографічна політика і цілісний розвиток, 483
- Політика – Політичний – Політики (див. також Політична спільнота)**
- Спасіння і світ політики, 1
 Завіт і політичне життя Ізраїля, 24
 Первісне відчуження і політичні ситуації, які зігрожують гідності людини, 27
 Заповідь любові і політичне життя, 33
 Політичні феномени взаємозалежності, 33
 Людина і політичні структури, 48
 Церква, політична спільнота і політичні системи, 50
 Царство Боже і політична організація, 51
 Політика і справа спасіння, 62
 Церква, Євангеліє і політика, 70
 Віра і соціально-політична дійсність, 86
Gaudium et spes і політична спільнота, 96
Centesimus annus і політичний устрій, 103
 Незмінні принципи і політичні засади, 161
 Спільне благо і політична влада, 168
 Тубільні народи і політичне життя, 180
 Любов і вирішення проблеми бідності у політичному вимірі, 184
 Субсидіарність і політичне життя країни, 187
 Політичне життя громадянського суспільства, 189
- Зміна політичних лідерів, 189
 Суспільне й політичне милосердя, 207, 208
 Родина і політичне життя, 246, 247
 Політичні засоби і родинні цінності, 252, 254
 Політична спільнота і державні витрати, 355
 Солідарність між поколіннями і політична спільнота, 367
 Політика і світові масштаби, 372
 Політична взаємозалежність, 373
 Політична влада і спокійне життя, 381
 Людська особа і політичне життя, 384
 Політична спільнота і народ, 385
 Права людини і політична спільнота, 388
 Політична спільнота і спільне благо, 389, 407
 Політичне життя й суспільна дружба, 390, 392
 Політична спільнота і цінності спільноти, 392
 Політична влада і громадське життя, 393, 394
 Політична влада і мораль, 394
 Політична влада і народ, 395, 408
 Спільне благо і політична влада, 409
 Політична корупція, 411
 Політичні партії і участь, 413
 Участь у політичному житті і референдум, 413
 Участь і політична спільнота, 414
 Політична спільнота і громадянське суспільство, 417, 418, 419
 Релігійна свобода і політична розсудливість, 422
 Церква і політична спільнота, 424, 425, 427
 Політична влада і міжнародне співтовариство, 441
 Міжнародна політична активність, мир і розвиток, 442

- Політичне життя, слаборозвинуті і бідні країни, 447
- Використання доквілля і політичні рішення, 483
- Мир і політична спільнота, 495
- Папа Лев XIII і сучасна йому політична ситуація, 521
- Християнська антропологія і політика, 522
- Діалог, християнські спільноти і політичне суспільство, 534
- Священик, миряни і політичне життя, 539
- Миряни, служіння і політичне життя, 551, 565
- Миряни і політична культура, нахнена Євангелієм, 555
- Миряни, культура і соціальна діяльність, 556
- Політичні керівники й переосмислення економіки, 564
- Моральний вимір політичного життя, 566
- Миряни і здійснення політичної влади, 567
- Політична діяльність католиків і світськість держави, 571
- Світськість держави і політична значущість релігії, 572
- Миряни і вибір політичних інструментів, 573
- Солідарність і політична організація, 580
- Любов, політичне милосердя, 581
- Політична спільнота** (див. також **Спільнота**)
- Церква і політична спільнота, 50, 424, 425, 427
- Gaudium et spes* і політична спільнота, 96
- Суспільне й політичне милосердя і політична спільнота, 208
- Державні витрати і політична спільнота, 355
- Солідарність і національна політична спільнота, 367
- Політична спільнота і природа людської особи, 384
- Політична спільнота і люди, 385
- Політична спільнота і права людини, 388, 389
- Політична спільнота і громадські взаєностосунки, 392
- Політична спільнота, влада і мораль, 394
- Політична спільнота і демократична участь, 414
- Політична спільнота і громадянське суспільство, 417, 418, 419
- Відносини між політичними спільнотами, 433
- Політичні спільноти і міжнародне право, 434
- Напруження, політичні спільноти і війна, 438
- Світове співтовариство і політична спільнота, 441
- Співробітництво між політичними спільнотами, 446
- Мир і політична спільнота, 495
- Християнська спільнота і політичне суспільство, 534
- Моральна істина й політична спільнота, 571
- Помилка**
- Помилка і поцейбічне бачення історії, 38
- Regum novarum* і помилки, 89
- Релігійна і моральна правда та помилки, 141
- Пізнання правди і помилки, 141
- Помилка і зміни, 317
- Помилка, економічний і етичний виміри, 330
- Судова помилка, 404
- Релігійна свобода і помилка, 421
- Помилка і біотехнологія, 474

- Помилка розриву між вірою і життям, 554
- Порядок/Устрій/Лад/Система**
- Гуманізм і новий суспільний лад, 19
- Людина і земні справи з притаманними їм законами й ладом, 45
- Сотворений порядок і надприродний порядок, 64
- Антропологічний, богословський і євангельський порядок, 66
- Церква та політичний, економічний і соціальний порядок, 68
- Церква, моральні принципи і соціальний порядок, 71
- Соціальна доктрина та релігійний і моральний характер, 82
- Rerum novarum* і справедливий суспільний устрій, 89
- Quadragesimo anno* і новий суспільний устрій, 91
- Трудовий закон на національному і міжнародному рівні, 93
- Різдвяні радіозвернення і новий суспільний устрій, 93
- Релігійна свобода і правова система, 97, 422
- Устрій земних речей і устрій осіб, 132
- Людина, свобода і суспільний лад, 135
- Свобода й умови економічного порядку, 137
- Використання благ і етично-суспільний устрій, 172
- Приватна власність і правильний суспільний устрій, 176
- Субсидіарність і справедливий порядок, 186
- Життя спільноти і демократичний лад, 190
- Структури гріха, солідарність і відносини між народами, 193
- Цінності і впорядковане життя в суспільстві, 197
- Свобода і рамки громадського порядку, 200
- Родина і суспільний устрій, 211
- Інститут шлюбу і Божий задум, 215
- Розлучені і знов одружені особи і духовне життя, 226
- Утримання від статевих відносин і антропологічний порядок, 233
- Всесвіт, космос, порядок, 262
- Праця та суспільний і правовий порядок, 273
- Профспілки і соціальний порядок, 305
- Бідність і сотворений порядок, 324
- Влада і порядок встановлений Богом, 380, 382
- Політична спільнота й етично-релігійний порядок, 384
- Політична влада і правопорядок, 394
- Політична влада, порядок і розвиток людини, 394
- Моральний закон і правовий порядок держави, 397
- Влада і моральний порядок, 396, 398, 399
- Покарання і відновлення порядку, 403
- Демократичний устрій, 406
- Релігійна свобода й об'єктивний моральний порядок, 422
- Церква і автономія демократичного устрою, 424
- Право як гарантія міжнародного порядку, 434
- Міжнародний устрій і універсальний моральний закон, 436
- Правова структура і моральний порядок, 437
- Друга світова війна і міжнародний порядок, 438
- Святий Престол, соціальний порядок і цінності, 445
- Людська пара і порядок створіння, 451

- Воскресіння Ісуса та відновлення впорядкованих і гармонійних відносин, 454
- Людина, довкілля і моральні норми, 461
- Маніпуляція і природний порядок, 462
- Істоти і всесвітній порядок Творця, 466
- Втручання в природу і повага до створеного порядку, 473
- Блага землі і порядок творіння, 481
- Мир, насильство і Божий порядок, 488
- Мир і суспільний порядок, 494
- Санкції і міжнародний порядок, 507
- Соціальна катехизація і моральний закон, 530
- «Соціальні тижні» і земний порядок, 532
- Миряни, земний порядок і вічне призначення, 544
- Асоціації мирян і земний тимчасовий порядок, 549
- Внутрішнє оновлення і соціальний порядок, 552
- Засоби масової комунікації і моральний порядок, 560
- Миряни і демократичний устрій, 567
- Розпізнання та юридичний і моральний порядок, 569
- Цивілізація любові і міжнародний порядок, 582
- Похилий вік (див. також Літні люди, Старіння)**
- Люди похилого віку як партнери у суспільних справах, 222
- Право на пенсію і на забезпечення у похилому віці, 301
- Права**
- Церква і зневага прав людини, 5
- Десять Заповідей і права, 22
- Соціальна доктрина, людина і права людини, 61, 81
- Церква, моральні принципи і права, 71
- Невизнані права бідних і слабких, 81
- Pacem in terris*, Церква і права, 95
- Соціальний гріх і права, 118
- Природний моральний закон і права, 140
- Прав неповносправних людей, 148
- Соціалізація і права людської особи, 151
- Людська гідність і проголошення прав, 152
- Початки прав і людська істота, 153
- Універсальні, непорушні і невід'ємні права, 153
- Права людини і захист усіх прав у сукупності, 154
- Захист прав людини, 154
- Учительство й перелік прав, 155
- Взаємозв'язок прав і обов'язків, 156
- Права народів і націй, 157
- Права людини і порушення, 158
- Місія Церкви і права людини, 159
- Спільне благо і основоположні права, 166
- Призначення благ і права, 172
- Солідарність і рівність прав, 192
- Віра, християнська солідарність і права, 196
- Справедливість і права людини, 202
- Любов, справедливість і дотримання прав, 205
- Родина і її права, 211, 214
- Відносини в родині і взаємні права, 215
- Материнство і права дитини, яка має народитися, 235
- Держава як монополіст у в сфері освіти і її права, 241
- Права дітей, 244, 245
- Держава і права родин, 247
- Суспільство і права родини, 253
- Родина і права людини як індивіда, 254

- Суботній відпочинок і право власності, 258
Захист прав робітників, 264
Революція, Церква і права людини, 267
Rerum novarum і права бідних, 268
Праця і права людини, 270
Нові технології і дотримання прав, 283
Неділя і права бідних, 285
Права жінок у трудовій сфері, 295
Іноземні робітники і права, 298
Права працівників, 301
Страйки, мирні методи обстоювання власних прав, 304
Профспілки і права робітників, 305, 306
Профспілки, влада і права працівників, 307
Соціальний захист і права робітників, 309
Праця і глобалізація мінімальних прав, 310
Інновації і права працівників, 314
Історичні форми і права робітників, 319
Міжнародне життя і права людини, 443
Підприємство, прибуток і права працівників, 340
Торгівельна політика і права, 364
Глобалізація і захист прав людини, 365
Нові права й основні права, 365
Меншини, групи з чіткими правами, 387
Політична спільнота і права людини, 388, 389
Суспільна дружба і права, 390
Протест сумління і право людини, 399
Право на опір і основні права, 401
Кримінальна відповідальність і права людини, 404
Демократія і дотримання прав людини, 407
Третій сектор і права людини, 419
Релігійна свобода і права громадян, 422
Церква, політична спільнота і права, 425
Церква і захист прав людської особи, 426
Нації і відмова в деяких своїх правах, 435
Друга світова війна і права меншин, 438
Повага до прав з боку всесвітньої влади, 441
Права теперішніх і майбутніх поколінь, 465
Права корінних народів, 471
Вода і права людей, 484, 485
Мир і утвердження прав людини, 494
Беззбройні пророки і права людини, 496
Збройні сили і порушення прав народів, 503
Принцип гуманності, біженці і права, 505
Права груп, виживання яких загрожене, 506
Боротьба проти тероризму і права людини, 514
Міжнародні судові установи і права, 518
Право на життя як перше право, 553
Право на гуманну культуру, 557
Вірні і громадянські права, 565
Політична спільнота, моральні істини і права, 571
Любов і повага до прав інших, 583
- Право**
Народ Завіту і право бідних, 23
Право Церкви і соціальна доктрина, 69
Право Церкви, наставниці правди, 70

- Право Церкви і проголошення Євангелія в суспільстві, 70
- Право й обов'язок Церкви проголошувати Євангеліє, 71
- Rerum novarum* і право власності, 89, 268
- Dignitatis humanae* і право на релігійну свободу, 97
- Соціальний гріх і право на життя, 118
- Право на життя, 155, 553
- Право на життя в повній родині, 155
- Право розвивати свій розум, 155
- Право на працю, 155
- Право створювати родину, 155
- Право мати й виховувати дітей, 155
- Право на релігійну свободу, 155, 553
- Право на духовний суверенітет, 157
- Право на незалежність, 157
- Право нації на існування, 157
- Право нації на власну мову і культуру, 157
- Право нації на життя за власними звичаями, 157
- Право нації на будівництво свого майбутнього, 157
- Спільне благо, право і суспільне життя, 167
- Право на використання благ і дотримання цього права, 173
- Право на приватну власність, 177
- Право на участь у суспільному житті, 191
- Право користати зі свободи, 199
- Влада і природне право на створення подружжя, 216
- Особи з гомосексуальними нахилами і право на шлюб, 228
- Християнські родини, суспільство і право на життя, 231
- Право подружжя, народження і кількість дітей, 234
- Бажання стати батьком чи матір'ю і право на дитину, 235
- Родина і право на допомогу, 237
- Право батьків виховувати своїх дітей, 239
- Право батьків обирати інструменти формування, 240
- Право батьків і просвітницькі заклади, 241
- Право дитини народитися в справжній родині, 244
- Право родини створювати об'єднання, 247
- Право розпоряджатися плодами праці, 249
- Праця, родина і право на власність, 250
- Право на приватну власність, 282
- Відпочинок як право, 284
- Праця є основним правом, 287
- Право на працю і повна зайнятість, 288
- Обов'язок держави і право на працю, 291
- Право на працю і міжнародне співробітництво, 292
- Право на працю і самоорганізація суспільства, 293
- Праця, створення родинного життя і природне право, 294
- Право на об'єднання родини, 298
- Право на справедливую оплату праці, 301
- Право на відпочинок, 301
- Право на умови праці, які не завдають шкоди здоров'ю, 301
- Право на захист, 301
- Право безробітних на підтримку, 301
- Право на пенсію, 301
- Право на забезпечення у випадку хвороби чи нещасного випадку, 301
- Право на соціальний захист материнства, 301
- Право на об'єднання та створення асоціацій, 301
- Право створювати асоціації, 305
- Об'єднання і право на працю, 309

- Право на участь в економічному житті, 333
- Право на економічну ініціативу, 336
- Право на вільну економічну ініціативу, 354
- Право на їжу, 365
- Право на питну воду, 365
- Право на самовизначення і незалежність, 365
- Світська влада і право, 379
- Меншини і їхнє право на існування, 387
- Меншини і право зберігати власну культуру, 387
- Право народу оцінювати діяльність керівників держави, 395
- Протест сумління як право людини, 399
- Право на опір, 400, 401
- Влада і право визначати покарання, 402
- Право звинуваченого на конфіденційність, 404
- Право на об'єктивну інформацію, 414, 415
- Спільне благо і право громадян, 417
- Право на свободу в релігійних питаннях, 421
- Церква і право на юридичне визнання, 426
- Право народів і міжнародне право, 437
- Організації і право на участь, 442
- Святий Престол і право на представництво, 444
- Право на розвиток, 446
- Бідні країни і право на розвиток, 450
- Право народів на життя й розвиток, 450
- Право на здорове і безпечне середовище, 468
- Право на воду, 484, 485
- Право держав, які зазнали нападу, на захист, 500, 501
- Право застосовувати силу і гуманітарне право, 504
- Право захищатися від тероризму, 514
- Право на мир, 518
- Соціальна доктрина, право і активні суб'єкти, 539
- Право на гуманну й громадську культуру, 557
- Правові норми**
- Шлюб не постає як результат правових норм, 215
- Працівник, Робітник – Працювати**
- Церква і робітниче питання, 88, 267
- Resum novarum* і працівники промисловості, 89
- Resum novarum* і робітниче питання, 90
- Quadragesimo anno*, заробітна плата і працівники, 91
- Іван ХХІІІ і робітниче питання, 94
- Ісус і Його учні як працівники, 259
- Захист прав робітників, 264
- Працівники як рука Христа, 265
- Універсальні принципи і робітники, 267
- Праця й експлуатація робітників, 267
- Resum novarum* і гідність робітників, 268
- Resum novarum* і організації робітників, 268
- Робітники як робоча сила, 271
- Людський капітал і працівники, 278
- Праця, капітал і робітники, 279
- Конфлікт між працею і капіталом та робітники, 279
- Участь працівників у власності, 281
- Економічна політика і працівники, 288
- Безробіття і працівники, 289
- Права працівників, 301
- Справедлива оплата праці і робітники, 302

Страйк і робітники, 304
 Профспілки і працівники, 305
 Профспілки і громадянське сумління робітників, 307
 Нова соціально-економічна ситуація, профспілки і працівники, 308
 Об'єднання працівників і відповідальність, 309
 Світ праці й однорідність робітничого класу, 313
 Конкуренція і захист працівників, 314
 Неформальна економіка і працівники, 316
 Історичні форми праці і права працівників, 319
 Взаємозалежність і працівники, 319
 Нерівність і гідність працівників, 321
 Глобалізація і людина, що працює, 322
 Підприємство, прибуток і працівники, 340
 Власники підприємств, ефективність і працівники, 344
 Державне управління і роль працівників державного управління, 412
 Соціальна доктрина і асоціації працівників, 550
 Християнські об'єднання і працівники, 564

Праця – Робочий

XIX сторіччя і конфлікт між працею та капіталом, 88
Quadragesimo anno, капітал і праця, 91
 Діти і дитяча праця, 245
 Зв'язок між працею та капіталом, 277, 279
 Праця і людський капітал, 278
 Конфлікт між працею і капіталом, 279
 Дитяча праця, 296, 245

Іммігранти і задоволення потреби в робочій силі, 297

Праця/Робота, Трудовий

Християнське спасіння і праця, 1
 Любов, безробітні і робота, 5
 Праця і спасіння, 62
 Соціальна доктрина, евангелізація і праця, 67
 Церква, проголошення Євангелія у суспільному контексті і праця, 70
Reverentiarum і доктрина про працю, 89
Laborem exercens і праця, 101
 Неповносправні люди й умови праці, 148
 Права людини і право на працю, 155
 Вимоги спільного блага і праця, 166
 Призначення благ, земля і праця, 171
 Багатство і людська праця, 174
 Власність, праця і господарювання на землі, 176
 Розподіл землі і ринки праці, 180
 Участь і сфера праці, 189
 Свобода і право на вибір праці, 200
 Люди похилого віку й можливість працювати, 222
 Родина, економічне життя і домашня праця, 248
 Зв'язок між родиною і працею, 249
 Родина, праця і родинна заробітна платня, 250
 Жіноча праця у родині, 251
 Праця і первісний стан людини, 256
 Працю необхідно шанувати, а не робити з неї ідола, 257
 Субота та людина, яка мусить працювати, 258
 Ісус навчає цінувати працю, 259
 Ісус і раб праці, 260
 Ісус, Субота і значення праці, 261
 Праця і служіння величі Бога, 262
 Праця і освячення, 263
 Минущість світу і праця, 264

- Отці Церкви і праця як *opus humanum*, 265
Праця, людина і божественна мудрість, 266
Праця, споглядання і молитва, 266
Історія і здобутки праці, 267
Rerum novarum і трудове законодавство, 268
Laborem exercens і концепція праці, 269
Об'єктивний і суб'єктивний вимір праці, 270, 271
Праця існує для людини, 272
Соціальний вимір праці, 273
Праця й обов'язок людини, 274
Праця й ідентичність людини, 275
Праця і фактори виробництва, 276
Відчуження на робочому місці і праця, 280
Праця й участь працівників, 281
Праця і приватна власність, 282, 283
Відпочинок і праця, 284
Праця як основне право 287
Праця є необхідною, 287
Праця, повна зайнятість і перспективи, 288, 289
Праця і системи освіти, 290
Держава й активна політика у сфері праці, 291
Співробітництво між державами і праця, 292
Третій сектор і розвиток праці, 293
Праця і родинне життя, 294
Праця і жінки, 295
Права жінок і праця, 295
Імігранти і працевлаштування в країнах їхнього походження, 298
Сільськогосподарська праця і зміни в сільському господарстві, 299
Оплата праці і трудові відносини, 302
Страйк і умови праці, 304
Трудова сфера і співпраця, 306
Профспілки, політична партія і співпраця, 307
Нові методи профспілкової діяльності і праця, 308
Об'єднання працівників і право на працю, 309
Глобалізація і праця, 310-314
Незалежна праця, 315
Ремісничка і незалежна праця, 315
Res novae світу праці і людина, 317
Механістичне бачення і праця, 318
Зміни, праця і постійні вимоги, 319
Діячі науки і культури і праця, 320
Праця і солідарний розвиток, 321
Нове становище праці і природна схильність людини будувати взаємовідносини, 322
Праця і підприємство як об'єднання людей, 338
Кооперативи, ремісничі підприємства і праця, 339
Прибуток, гідність людини й ефективність праці, 340
Ділова конкуренція і співробітництво, 343
Трудова діяльність і родина, 345
Споживачі й умови праці на підприємствах, 359
Книга Буття, людина і праця, 428
Церква, держава, людина і праця, 445
Гріх і благородство праці, 452
Людина і сотворіння світу у співпраці з Богом, 460
Довкілля, відповідальність і праця, 467
Християнська антропология і праця, 522
Миряни і світ праці, 543, 551
Миряни і гармонійний зв'язок життя, віри і праці, 546
Асоціації і виховна робота, 549
- Працьовитість**
Праця, людський капітал і працьовитість, 278

Прибуток

- Структури гріха і прибуток, 119
- Підприємство і принцип максимізації прибутку, 279
- Організація праці і прибуток, 311
- Підприємство і належна роль прибутку, 340
- Прибуток і гідність людини, 340
- Прагнення справедливого прибутку і лихварство, 341
- Конкурентні ринки і прибуток, 347
- Глобалізація і рішення щодо майбутнього прибутку, 361
- Засоби соціальної комунікації і прибуток, 416
- Економіка, довкілля і прибуток, 470
- Біотехнологія і законний прибуток, 478

Прийняття – Згода

- Визнання соціальної доктрини Церкви, 75
- Згода на дітей, 216
- Дарування і прийняття у міжособистісних відносинах, 221
- Подружня любов і згода продовжувати людське життя, 230, 232
- Подружні відносини і відкритість, 233
- Солідарність і прийняття, 246
- Відновлення взаємин між розділеними народами, 518

Примирення

- Соціальна доктрина і суспільство в мирі, 82
- Ісус Христос, примирення Бога і людини, 121, 491
- Солідарність і примирення, 196
- Примирення та розлучені і вдруге одружені особи, 226
- Гріх і примирення, 327
- Покарання і справедливість, що примирює, 403

- Примирення людини і світу з Богом, 454
- Мир і примирення, 492, 517
- Примирення, справедливість і істина, 518

Принцип – Припис – Основа – Засада (див. також Принципи Міркування)

- Принципи СДЦ і розв'язання проблем, 9
- Відпустовий і ювілейний роки як припис 24
- Принципи справедливості і солідарності, 25
- Принцип сотворіння, 26
- Принцип релігійної свободи, 50
- Незмінні принципи природного закону, 53
- Церква, моральні принципи і соціальний порядок, 71
- Неухильне дотримання власних принципів і соціальна доктрина, 85
- Робітниче питання й доктринальні принципи, 89
- Принцип співробітництва і класова боротьба, 89, 268
- Rerum novarum*, принципи і соціальні енцикліки, 90
- Quadragesimo anno* і принципи, 91
- Принцип солідарності, 103, 580
- Християнська спільнота і фундаментальні принципи, 104
- Принцип недоторканості людської гідності, 107
- Душа, принцип єдності людської істоти, 127
- Людська гідність як принцип і ближній, 132
- Природний закон і загальні принципи, 141
- Цивільне право і принципи природного права, 142

- Суспільство, люди і принцип єдності, 149
- Універсальність і неподільність прав, принципи, 154
- Міжнародне право, принцип поваги до держав, 157
- Незмінні принципи соціальної доктрини, 160
- Універсальний характер принципів СДЦ, 161
- Єдність і взаємозв'язок принципів СДЦ, 162
- Принципи й істина про суспільство, 163
- Етичні вимоги і принципи СДЦ, 163
- Принцип спільного блага, 164
- Принцип універсального призначення благ, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 179, 182, 449
- Принцип загального використання благ, 172
- Принцип субсидіарності, 186, 187, 188, 449
- Принцип солідарності, 193, 195, 449
- Взаємозв'язок між принципами і цінностями, 197
- Держава, родина і принцип субсидіарності, 214, 252
- Основа мудрості, 257
- Працівники, основний принцип і нагорода, 259
- Промислова революція і принципи, 267
- Принцип перевищення праці над виробництвом, 276
- Принцип пріоритету, праця і капітал, 277
- Принцип, праця і першоосновна причина, 277
- Принцип максимізації прибутку, 279
- Власність і принцип призначення благ, 282, 283
- Принцип економії, 346
- Держава і принципи субсидіарності і солідарності, 351
- Держава і принцип перерозподілу, 353
- Принцип субсидіарності й ініціати-ва, 354, 418
- Принципи, державні витрати і спільне благо, 355
- Організації й принцип субсидіарності, 357
- Планування і принцип призначення благ, 367
- Принцип призначення благ і покоління, 367
- Принцип братерства і суспільна дружба, 390
- Скептицизм і принципи морального закону, 397
- Опір владі і принципи природного права, 400
- Пасивний опір і моральні принципи, 401
- Принцип презумпції невинності, 404
- Принцип розподілу влади і держава, 408
- Принцип правової держави, 408
- Політична корупція і моральні принципи, 411
- Моральні принципи і соціальна комунікація, 416
- Спільне благо, демократія і принципи, 417
- Громадянське суспільство і принцип субсидіарності, 419
- Принцип суб'єктності суспільства, 420
- Принципи і міжнародна спільнота, 433
- Принципи і правова структура, 437
- Універсальні принципи і право держави, 437
- Принцип єдності людського роду, 437
- Принцип рівної гідності кожного народу, 437
- Принцип відмови від війни, 437
- Принцип співпраці задля досягнення спільного блага, 437

Принцип дотримання угод, 437
 Право і принцип взаємної довіри, 439
 Всесвітня влада і принцип субсидіарності, 441
 Засади і право на розвиток, 446
 Принцип експлуатації природних багатств, 447
 Принцип поваги до боргових зобов'язань, 450
 Любов, принципи нового життя, 455
 Наукові дослідження і принципи, 458
 Принцип запобігання, 469
 Прибуток, спільне благо і принципи, 478
 Принцип призначення благ і довкілля, 482
 Принцип призначення благ і вода, 484
 Збройні сили, накази і загальні принципи, 503
 Принципове ухилення від військової служби й альтернативні види служби, 503
 Принцип гуманності і гуманітарні принципи, 505
 Принцип національного суверенітету і жертви, 506
 Принцип рівності держав і жертви, 506
 Принцип достатності зброї, 508
 Принцип нерозповсюдження ядерної зброї, 509
 Терористи і принципи правової держави, 514
 Принцип універсального судочинства, 518
 Євангеліє і принцип тлумачення суспільної дійсності, 526
 Діяльність і принцип верховенства людської особи, 527
 Розсудливість і моральні принципи, 547
 Миряни, принципи Вчителства й економіка, 563

Економіка і принцип верховенства людської особи, 563
 Принцип субсидіарності і миряни, 565
 Миряни і принципи суспільного життя, 568
 Законодавчі й політичні рішення та християнські принципи, 570
 Принцип світськості держави, 572
 Моральні принципи і добробут держав, 577
 Принцип солідарності й любов, 580

Принципи судження/роздумів

Соціальна доктрина і принципи судження, 7
 Компендіум і принципи роздумів, 11
 Соціальна доктрина, постійна в своїх принципах мислення, 85
 Політичний вибір і принципи роздумів, 574

Природа/(Все)світ – Природний (див. також Природний закон)

Цивілізація і місце людини у всесвіті, 14, 15
 Релігійність і розумна природа людини, 15
 Співвідношення між природою, технологією і мораллю, 16
 Права, притаманні людській природі, 22
 Завдання впорядковувати створений всесвіт, 36
 Плоди природи і Христове Царство, 57
 Моральна правда і людська природа, 70
 Природа соціальної доктрини Церкви, 72, 73
 Людська природа як джерело соціальної доктрини, 77
 Природа соціального вчення і його доктринальна вага, 80

- Соціальна доктрина й обов'язки світського характеру, 83
- Універсальні цінності і людська природа, 85
- Sollicitudo rei socialis* і значення розвитку, 102
- Відносини Бога з людиною та людська природа, 110
- Соціальна природа людини, 110
- Первородний гріх і людська природа, 115
- Людина як частина матеріального світу, 128
- Одна природа людини, 129
- Розум і людська природа, 140
- Цивільне право і спільна природа, 142
- Свобода і спільна природа, 142
- Людська природа і потреба в сопричасті, 149
- Суспільне життя і людська природа, 151
- Позбавлення прав і насилля над людською природою, 153
- Людина, її розумна природа і відповідальність, 205
- Легітимація родини і людська природа, 214
- Шлюб і природа подружньої любові, 225, 230, 253
- Праця, її соціальна і суб'єктна природа, 273
- Права працівників і природа людської особи, 301
- Природа людини і відносини з Трансцендентним, 318
- Віра в Христа і природа розвитку, 327
- Економічні закони і природа матеріальних речей, 330
- Вичерпні природні ресурси, 346
- Держава і природа приватних неприбуткових організацій, 357
- Бог, створіння і здібності їхньої природи, 383
- Політична спільнота і природа людської особи, 384
- Людина і її природа, наділена розумом і волею, 391
- Природа політичної спільноти і життя у суспільстві, 392
- Влада і соціальна природа людини, 393
- Природне право на опір владі, 400
- Релігійна свобода і людська природа, 421
- Відмінність природи Церкви і політичної спільноти, 424
- Природа як супротивник людини, 451
- Пасхальна Тайна і нерівновага між людиною і природою, 454
- Людина і її влада над природою, 456, 463, 473
- Добро створеного світу, 457
- Природа і нові технології, 458, 459, 460
- Екологічні рухи й обожнення природи, 463
- Природа як знак трансцендентного Бога, 464, 487
- Природа кожної істоти й екологічна криза, 466
- Економічний розвиток і цикли природи, 470
- Природа як дар Творця спільноті людей, 473
- Природа і тайна, яка відкриває шлях до Бога, 487
- Мир, що опанує всю природу, 490
- Природний закон/Природне право**
- Десять заповідей і природний закон, 22
- Людська діяльність і закони природи, 37
- Суспільні відносини і природний закон, 53
- Природний закон і створіння Божі, 53
- Доктринальні принципи і природний закон, 89
- Папа Пій XII і природний закон, 93

Природний моральний закон, 140
 Природний закон, права й обов'язки людини, 140
 Універсальність природного морального закону, 142
 Право на використання земних благ і природне право, 172
 Природний закон і сексуальна ідентифікація, 224
 Праця, родинне життя і природне право, 294
 Людські цінності і природний закон, 397
 Право на опір і природне право, 400
 Міжнародне право і природне право, 437

Присутність (див. також Близький)

Книга Вихід і присутність Бога, 21
 Близькість Бога й ідентичність людської особи, 45

Провидіння

Провидіння Бога стосовно його дітей, 35
 Людська діяльність і провіденційна діяльність Бога, 266
 Керівники, слуги Божого провидіння, 383

Проголошення

Церква і проголошення, 2, 3, 49, 50, 62, 63, 383, 431, 524, 576
 Пророки і проголошення, 25, 430
 Ісус і проголошення, 28, 29
 Люди і проголошення Євангелія, 62
 Соціальна доктрина і проголошення, 63, 67, 91, 83
 Компетенція Церкви і проголошення, 68
 Церква і проголошення моральних принципів, 71

Святе Письмо. Проголошення і людська особа, 108

Церква, проголошення і повнота правди про людину, 125

Душпастирська діяльність і проголошення прав людини, 159

Християнське подружжя, проголошення і шлюб, 220

Проголошення і справжність любові, 223

Провіщення Євангелія життя, 231

Промислова революція і проповідування, 267

Проголошення, Старий Завіт і Євангеліє, 378

Християни й проголошення миру, 492

Мир і проголошення Євангелія, 493

Проголошення соціальної доктрини Церкви, 523

Проголошення і сила Святого Духа, 525

Проголошення Євангелія і пастирська діяльність у соціальній сфері, 526

Божий народ і проголошення Євангелія, 538

Миряни і проголошення Євангелія, 543

Євангеліє і проголошення свободи дітей Божих, 576

Проголошувати Євангеліє (див. також Євангелізувати)

Церква і право проголошувати Євангеліє в суспільстві, 70, 71

Прогрес

Прогрес і благо людства, 6

Існування зла, смерті і прогресу, 14

Земне розуміння прогресу, 48

Земний прогрес і зростання Царства Христового, 55

Комісія «Справедливість і мир» і прогрес, 99
Sollicitudo rei socialis, прогрес і розвиток, 102
 Суспільний порядок, прогрес і людська особа, 132
 Людська особа, можливий прогрес і громадянське суспільство, 133
 Природний закон, ідеї і розвиток, 141
 Люди і прогрес міжнародного співтовариства, 145
 Загальна декларація прав людини і прогрес, 152
 Релігійна свобода і людський прогрес, 155
 Універсальне призначення благ і прогрес, 175
 Нові блага й економічний прогрес, 179
 Глобалізація як основа прогресу, 279
 Нові відкриття і соціальний прогрес, 283
 Матеріальний прогрес і служіння людині, 326
 Прогрес, спасіння і освячення, 326
 Участь і прогрес країни, 333
 Кооперативи і розвиток ринку, 339
 Глобалізація і технологічний прогрес, 362
 Перерозподіл багатства і прогрес, 363
 Виховна робота і прогрес, 376
 Війна і прогрес, 438
 Верховенство права і прогрес, 439
 Людській геній і прогрес у науках, 456, 457
 Католицька Церква і прогрес, 457
 Техніка і прогрес людини, 458
 Науковий прогрес і трансцендентність, 462
 Життя і смерть і науковий прогрес, 575

Промисловість, Індустріалізація – Промисловий

Промислова революція і робітниче питання, 88
Rerum novarum і працівники промисловості, 89
Quadragesimo anno та індустріалізація, 91
 Папа Іван XXIII і промислова революція, 94
Octogesima adveniens і пост-індустріальне суспільство, 100
 Нові блага і промислово розвинені країни, 179
 Церква і промислова революція, 267
 Профспілки і боротьба промислових робітників, 305
 Нові форми організації праці і перша промислова революція, 311
 Перехід з промислової праці у сферу послуг, 313
 Нерівність в індустріальних країнах, 362
 Торгові системи і виробнича діяльність, 364
 Молекулярна біологія і промисловість, 458
 Корінні народи й агропромислові інтереси, 471
 Промислове виробництво і порядок сотворіння, 486

Проміжний

Спільне благо, держава і проміжні групи, 168
 Субсидіарність і проміжні групи, 186, 187
 Участь, працівники і проміжні групи, 281
 Економіка і проміжні соціальні групи, 346
 Держава, ринок і проміжні об'єднання, 356
 Політична влада і проміжні групи, 394

Світова спільнота і проміжні групи, 441

Проституція

Права людини і проституція, 158

Протекціонізм

Міжнародна торгівля і протекціоністська політика, 364

Професія – Професійний – Професійність

Rerum novarum і профспілки, 89

Divini Redemptoris і професійні групи, 92

Професійні групи, 92

Папа Пій XII і професійні кола, 93

Суспільне життя і професійна відповідальність, 134

Професійні об'єднання, 185

Родина, праця і вибір професії, 249

Професійна реалізація і молоді люди, 289

Праця і професійні якості, 290

Родина і професійні організації, 294

Жінки і професійна освіта, 295

Профспілки і працівники, 305

Працівники і підвищення професійної кваліфікації, 308

Праця, людина і професія, 311

Технологічні інновації і професії, 313

Прогрес і відповідальність виробників, 376

Професійність у християнській спільноті, 529

Миряни і професійна діяльність, 543

Миряни і професійне виховання, 546

Місія і професійна сфера, 550

Професіонали засобів масової інформації, 562

Профспілки

Rerum novarum і виникнення профспілок, 268

Профспілки, політика зайнятості і родини, 294

Профспілки і їхнє місце в соціальному житті, 305

Профспілки, класова структура і класова боротьба, 306

Профспілки і боротьба за соціальну справедливість, 306

Профспілки і спокуса тотального членства, 306

Профспілки і громадянське сумління робітників, 307

Профспілки і політичні партії, 307

Глобалізація, оновлення і профспілки, 308

Прощення

Солідарність і прощення, 196

«Отче наш» і прощення, 492

Минуле, мир і прощення, 517

Прощення, потреба в справедливості й істина, 518

Р

Раб – Рабство

Присутність Бога і звільнення від рабства, 21, 451

Десять Заповідей і рабство гріха, 22

У Христі нема ні рабів ні вільних, 144

Тілесний вимір, пильність і рабство, 128

Права людини і нові форми рабства, 158

Власність і рабство, 181

Жінка, праця і рабство, 295

Дитяча праця і умови рабства, 296

Царство Боже і рабство, 325

Матеріальні блага і люди як раби, 334

Учні Христа не є рабами речей, 453

Раса – Расизм

Расизм і расова дискримінація, 433

Расизм як морально неприпустиме явище, 433

Революція

Промислова революція і робітниче питання, 88

Соціальне питання і промислова революція, 94

Промислова революція, виклик для Церкви, 267

Промислова революція і нова форма організації праці, 311

Режим

Quadragesimo anno і тоталітарний режим, 91

Папа Пій XI і тоталітарні режими, 92

Релігійна свобода і прогрес за будь-якого устрою, 155

Країни і тоталітарні чи диктаторські режими, 191

Цінності і політичні режими, 386

Народ, керівники і політичний устрій, 395

Релігійна спільнота – див. Християнська спільнота

Релігія – Релігійний (див. також Богопосвячені чоловіки та жінки)

Компендіум і інші релігії, 12

Релігії і відкритість до діалогу, 12

Цивілізація, культури і форми релігії, 14

Релігія, політика і християнство, 50

Соціальна доктрина і релігійні традиції, 84

Пастирська діяльність, права людини і релігія, 159

Свобода сповідувати власні релігійні ідеї, 200

Родина, спадок і релігійна спільнота, 213

Зв'язок праці і релігії, 266

Відпочинок, вільний час і релігійне життя, 284

Суспільне служіння і релігія, 284

Глобалізація, бідні і релігійні вірування, 366

Меншини і релігійні вірування, 387

Свобода релігії і цивільне право, 422

Нація і релігійні спільноти, 423

Держава і релігійні групи, 423

Церква, свобода об'єднуватися не лише на основі релігійних цілей, 426

Релігійні переслідування і міжнародний порядок, 438

Знищення релігійних груп і злочини, 506

Кримінальна відповідальність, релігії і терористи, 514

Релігії і тероризм, 515

Церква, співробітництво і релігії, 516

Соціальна доктрина, діалог і релігії, 537

Світськість держави, істина й релігії, 571

Світськість держави і повага до конфесій, 572

Ремісники

Реміснича праця, 315

Ремісничі підприємства, 339

Соціальна доктрина і ремісничі підприємства, 339

Ресурси (див. також Фінансові ресурси)

Багатство, виробничий процес і ресурси, 174

- Добробут країн і природні ресурси, 179
- Об'єктне значення праці як сукупності ресурсів, 270
- Значення капіталу і фінансові ресурси, 276
- Праця, капітал і людина як ресурс, 278
- Нові технології як ресурси, 283
- Імміграція як джерело для розвитку, 297
- Економічна ефективність і ресурси, 332
- Економіка і використання ресурсів, 346
- Ринок як засіб використання ресурсів, 347
- Ринок і збереження ресурсів, 347
- Державні витрати і державні ресурси, 355
- Споживачі і фінансові ресурси, 358
- Технологічний прогрес і фінансові ресурси, 363
- Міжнародна торгівля, розвиток і ресурси, 364
- Глобалізація, громадянське суспільство і ресурси, 366
- Земельні ресурси й охорона створіння, 367
- Світовий ринок капіталу й доступ до ресурсів, 368
- Міжнародна економіка, розвиток і ресурси, 373
- Громадянське суспільство, сукупність ресурсів, 417
- ООН і земельні ресурси, 438
- Бідні країни й експлуатація ресурсів, 447
- Довкілля й експлуатація ресурсів, 461
- Довкілля як ресурс для людей, 465
- Економічна діяльність і ресурси, 470
- Корінне населення, земля і ресурси, 471
- Екологія і координоване використання ресурсів, 481
- Використання довкілля і ресурси, 483
- Тероризм і фінансові ресурси, 513
- Реформа**
- Громадська влада і реформа, 197
- Аграрна реформа, 300
- Ринок**
- Розподіл землі і ринок, 180
- Структури солідарності і ринкові правила, 193
- Родина і ринкова ментальність, 248
- Праця, капітал і фондові ринки, 276
- Праця, капітал і глобалізація ринків, 279
- Трудові перспективи та ринок праці, 289
- Міжнародне співробітництво і ринок праці, 292
- Ринок і ініціативи третього сектору, 293
- Працівники і ринок праці, 308
- Глобалізація і ринки збуту товарів, 310
- Глобалізація і лібералізація ринків, 312
- Розвиток, мораль і ринкова економіка, 335
- Кооперативи і розвиток ринку, 339
- Ефективність економічної системи і ринок, 346
- Вільний ринок, 347
- Вільний ринок, його цілі і цінності, 348
- Ринок і моральні цілі, 349
- Ринок у сучасному суспільстві, 350
- Держава, правова база і ринок, 352
- Ринок і держава як два взаємодоповнюючих елемента, 353
- Економічна демократія і ринок, 356
- Глобалізація і фінансові ринки, 361
- Фінансові ринки і виробничий сектор, 368

Реальна економіка і фінансові ринки, 369
 Уряд і міжнародні ринки, 370
 Міжнародні організації і світовий ринок, 371
 Політична спільнота і ринок, 419
 Міжнародне співробітництво і міжнародний ринок, 447, 448
 Роззброєння, торгівля зброєю і ринок, 508

Рівний – Рівність

Чоловік і жінка, рівні у гідності, 111, 146
 Природний закон і інша людина як рівна нам, 140
 Воплочення і рівність гідності всіх людей, 144
 Спільний розвиток і рівність перед законом різних соціальних класів, 145
 Права і рівна гідність людей, 153
 Міжнародне право і рівна повага до держав, 157
 Спільне благо і рівність усіх людей, 164
 Субсидіарність і рівність, 187
 Державне втручання і сприяння рівності, 188
 Солідарність і рівність, 192, 194
 Солідарність Ісуса і рівність, 196
 Економічна ініціатива і рівність, 336
 Завдання держави в економічних питаннях і рівність сторін, 352
 Фінансова система і принцип рівності, 355
 Суспільна дружба і принцип рівності, 390
 Влада й однаково обов'язковий для всіх моральний порядок, 396
 Інформація і рівноправні умови, 414
 Політична спільнота і громадянське суспільство не рівні в ієрархії цілей, 418
 Права народів і рівна гідність, 437

Міжнародні організації і рівність, 442
 Право на розвиток і рівність, 446
 Бідність і рівні права, 449
 Біоцентризм і егалітаризм, 463
 Міжнародне право і рівність держав, 506

Рідний дім

Мирне населення, яке вигнали з власних домівок, 504

Роботодавець

Непрямий роботодавець, 288
 Роботодавець і оплата праці, 302

Родина/Рід, Сім'я (див. також Родинна спільнота)

Соціальні питання і людська родина, 9
 II Ватиканський Собор і людська родина, 18
 Відпустовий рік і повернення у родину, 24
 Людська родина і взаємозалежність, 33
 Церква і людська родина, 51
 Заробітна платня і родина робітника, 91
 Церква, суспільство і Божа родина, 96
Gaudium et spes і питання родини, 96
 Розрив з Ягве, гріх і родина, 116
 Родинне життя і єдність чоловіка і жінки, 147
 Родина і внутрішня природа людини, 151
 Право жити в родині, 155
 Право створювати сім'ю, 155
 Родина і спільне благо, 165
 Родина і повнота розвитку, 168
 Людська гідність і родина, 185
 Родина і принцип субсидіарності, 187

- Родина і гуманізація, 209
 Родина як колиска життя і любові, 209
 Родина, любов і вірність Господа, 210
 Ісус і конкретна родина, 210
 Родина як перша природна спільнота, 211
 Родина й особа, 212
 Родина й екологія людини, 212
 Родина і суспільство, 213
 Пріоритет родини, суспільство і держава, 214, 252, 254
 Родина і подружжя, 215
 Діти як дар для родини, 218, 230
 Родина як домашня чи маленька Церква, 220
 Родина, любов і сопричастя, 221
 Люди похилого віку і родина, 222
 Захист і зміцнення родини і суспільство, 225
 «Фактичні союзи» і родина, 227
 Гомосексуальні союзи і родина, 228
 Моногамне подружжя і родина, 229
 Родина як спільнота любові і солідарності, 229, 238
 Родина як спільнота життя, 230, 244
 Народження дітей і суб'єктивність родини, 230
 Родина, храм життя, 231
 Родина і культура життя, 231, 237
 Християнська родина і Євангеліє життя, 231
 Родини, закони, державні інститути і право на життя, 231
 Родина і відповідальне батьківство, 232
 Родина і стерилізація, 234
 Дитина, яка має народитись, і стабільність родини, 235
 Родини і сопричастя поколінь, 237
 Виховна місія, родина і людина, 238
 Родина і виховання дітей, 239
 Родина й освітні заклади, 240
 Родина і цілісне виховання, 242
 Родина і права дітей, 244
 Участь родини у політичному житті, 246
 Солідарність і родина, 246
 Родини і політична дія, 247
 Родина й об'єднання родин, 247
 Родина й економічне життя, 248
 Родина і праця, 249, 269, 274, 284, 287, 294
 Родина, праця і родинна заробітна платня, 250
 Жіноча праця і родина, 251, 295
 Сприяння розвитку родини, суспільство і держава, 252
 Права родини, 253
 Сутність родини і суспільство, 253
 Неділя і родина, 285
 Праця і спільне благо людської родини, 287
 Сучасні зміни і людство, 317
 Наука, сучасні зміни і людство, 320
 Сучасні умови глобалізації і людський рід, 322
 Прогрес і людська родина, 333
 Підприємство, матір і родина, 345
 Солідарність між поколіннями і родина, 367
 Економічна система і людський рід, 371
 Міжнародні організації і людська родина, 371
 Економічний розвиток і людський рід, 372
 Божа дія і людський рід, 428, 430
 Єдність людського роду, 431, 432
 Єдність людського роду й ідеологія, 433
 Народи і благо людської родини, 434
 Суверенітет і родина націй, 435
 Учителство і людський рід, 441
 Святий Престол і людська родина, 444
 Людський рід і право на розвиток, 446
 Співробітництво і людський рід, 448
 Майбутні покоління і людський рід, 467

- Спільні цінності людського роду, 537
- Миряни і життя у родині, 543
- Світське життя і сім'я, 546
- Людина Церква і людський рід, 552
- Захист родини і розвиток суспільства, 553
- Зміцнення родини і мораль, 569
- Родинна спільнота (див. також Спільнота)**
- Родина як природна спільнота, 213
- Родина як спільнота любові, 229, 238
- Родина як спільнота життя, 230
- Родинна спільнота і діти, 230
- Діти і родина як спільнота осіб, 244
- Розвиток**
- Божа любов, людські відносини і людський розвиток, 4
- Плуралізм і філософія розвитку, 16
- Декалог і розвиток ізраїльського суспільства, 23
- Царство Боже і розвиток суспільної свідомості, 51
- Земний прогрес і Царство Боже, 55
- Соціальна доктрина, євангелізація і розвиток, 66
- Соціальна доктрина і розвиток, 82
- Папа Іван XXIII і регіональний розвиток, 94
- Gaudium et spes* і розвиток суспільства, 96
- Sollicitudo rei socialis* і розвиток, 102
- Centesimus annus* і людський розвиток, 103
- Структури гріха і розвиток, 119
- Людська особа і цілісний розвиток, 131, 133
- Права людини і розвиток особистості, 155
- Принципи соціальної доктрини і розвиток, 163
- Спільне благо, його розвиток і служіння йому, 167
- Спільне благо і розвиток людини, 168
- Використання благ і розвиток людини, 172, 175
- Приватна власність, блага і розвиток людини, 177
- Нові знання і розвиток, 179
- Розподіл землі і розвиток, 180, 300
- Субсидіарність і розвиток суб'єктів нижчого порядку, 186
- Суспільні цінності і розвиток людини, 197
- Християнська спільнота, родина і розвиток, 229
- Контрацептивні засоби і розвиток людини, 233
- Людське життя і розвиток суспільства, 237
- Виховна місія родини і розвиток, 238
- Діти і цілісний розвиток, 245
- Родина, праця і особистий розвиток, 249
- Laborem exercens*, праця і розвиток, 269
- Праця і розвиток людства, 274
- Праця, капітал і розвиток особи, 278
- Конфлікт між працею і капіталом та розвиток, 279
- Праця, приватна власність і розвиток, 282
- Третій сектор і розвиток праці, 293
- Імміграція як джерело розвитку, 297
- Сільське господарство і розвиток соціального співтовариства, 299
- Розподіл доходу і розвиток, 303
- Профспілки та економічний і соціальний розвиток, 307
- Організація праці і розвиток, 311
- Неформальна економічна діяльність і розвиток, 316
- Розвиток і охорона довкілля, 319
- Праця, наука і розвиток, 320
- Праця та глобальний і солідарний розвиток, 321
- Віра в Ісуса Христа і соціальний розвиток, 327

- Економіка, ефективність і солідарний розвиток, 332
- Участь в економічному житті і розвиток, 333
- Багатство та цілісний і солідарний розвиток, 334
- Підприємство і розвиток суспільства, 338
- Підприємство і розвиток всіх регіонів світу, 342
- Конкуренція і розвиток, 343
- Трудова діяльність, родина і розвиток, 345
- Вільний ринок і економічний розвиток, 347
- Вільний ринок і розвиток людини, 348
- Державне втручання в економіку і перешкоди розвитку, 351
- Ринок, держава й економічний розвиток, 353
- Особиста свобода, державне втручання і розвиток, 354
- Державні витрати як знаряддя розвитку, 355
- Розвиток економічної демократії, 356
- Розвиток засобів телекомунікації, 362
- Глобалізація, нерівність і розвиток, 363
- Міжнародна торгівля і розвиток, 364
- Фінансові ринки і розвиток, 368
- Фінансова і реальна економіка та розвиток, 369
- Міжнародні фінансові організації і розвиток, 371
- Політика й економічний розвиток, 372
- Міжнародна економіка і розвиток людства, 373
- Багаті країни і розвиток людини на засадах солідарності, 374
- ООН і утвердження розвитку, 440
- Співробітництво між окремими політичними спільнотами і розвиток, 446
- Право на розвиток, 446
- Співпраця і розвиток людини, 446
- Міжнародний ринок і розвиток, 447
- Бідність і соціально-економічний розвиток, 449
- Країни-боржники і право народів на розвиток, 450
- Розвиток і боргова криза бідних країн, 450
- Створіння і піклування про його розвиток, 451
- Створіння та розвиток науки і техніки, 456
- Природа і розвиток на засадах споживацтва, 462
- Економічний розвиток і цикли природи, 470
- Біотехнології, торгівля і розвиток, 475
- Керівники громадських організацій і розвиток біотехнологій, 478
- Цілісний і солідарний розвиток і використання довкілля, 483
- Демографічна політика і всесвітній розвиток, 483
- Мир, справедливість і цілісний розвиток, 494
- Мир і розвиток, 498
- Християнська антропологія і розвиток людської особи, 522
- Соціальна пастирська діяльність і розвиток суспільного життя, 527
- Діалог між віруючими світових релігій і розвиток людини, 537
- Родина і розвиток людського суспільства, 553
- Моделі економічного і соціального розвитку, 563
- Економічні структури і справжній розвиток, 564
- Соціальна любов і розвиток людської особи, 581

Цивілізація любові і розвиток людської особи, 582

Роззброєний – див. Зброя

Роззброюватись – Роззброєння

Роззброєння і міжнародний порядок, 438
 Законне й обов'язкове роззброєння агресора, 506
 Збалансоване і контрольоване загальне роззброєння, 508
 Роззброєння і політика ядерного стримування, 508
 Ядерне роззброєння, 509
 Роззброєння і зброя, що завдає тяжких травм, 510
 Роззброєння і міни, 510

Розлучення

Розлучення і релятивістське бачення подружнього зв'язку, 225
 Церква і турбота про тих, хто після розлучення вдруге одружився, 226

Розпізнання/Розрізнення/Оцінка

Розрізнення і соціальна доктрина, 9
 Компендіум і пастирська оцінка, 10
 Розпізнання добра і зла, 114
 Антропологія і розпізнання проблем, 527
 Розсудливість як чеснота розпізнання, 547
 Споживачі інформації розрізняють і вибирають, 562
 Оцінка і моделі розвитку, 563
 Метод розпізнання, 568
 Демократична система і розпізнання, 569
 Політичні інструменти і розпізнання, 573

Розум

Сутність речей і людський розум, 15
 Нові неосяжні для людського розуму перспективи, 34
 Соціальна доктрина, віра і розум, 74, 75
 Соціальна доктрина, філософія і розум, 77
 Людина, духовні здібності й розум, 114
 Людина і зв'язок розуму і волі, 127
 Природний закон і розум, 140
 Права людини, гідність людини і розум, 153
 Принципи соціальної доктрини, розум і віра, 160
 Божий план щодо подружжя і розум, 217
 Відносини між економікою, моральним законом і розумом, 330
 Справедливі закони і розум, 398
 Відносини між народами, право й розум, 433
 Розсудливість як чеснота, характерна риса практичного розуму, 548

Рух

Участь у суспільному житті, духовні цінності і політичні рухи, 386
 Уряди і рухи за права людини, 443
 Довкілля й екологічні рухи, 463
 Християни, рухи і захист людини, 538
 Рухи і виховання мирян, 549
 Соціальна доктрина і роль рухів, 549

С

Самоуправління

Ініціативи і форми самоуправління, 293

Світ

Спасіння і світ економіки, 1
 Соціальна доктрина, любов Бога до світу, 3

- Бог так полюбив світ, 3, 64
 Христос, світ і свідчення правди, 13
 Церква живе в світі, 18
 Непослух Богові і діяльність у світі, 27
 Ісус, запрошення Бога у світі, 29
 Людська особа і людська діяльність у світі, 35, 37
 Людські вчинки у світі і гріх, 41
 Людина і справжнє посідання світу, 44
 Світ і повна правда в Ісусі Христі, 45, 46
 Відносини між Богом, людиною і світом, 46
 Людина, світ і їхнє довершення в Богові, 48
 Церква в світі й есхатологічна мета, 51
 Закон, перетворення світу і любов, 54, 55, 58
 Людина й обов'язок покращити світ, 58, 60
 Церква в світі, таїнство Божої любові, 60
 Ісус Христос, світ і первинний зв'язок, 64, 262
 Соціальна доктрина і сучасна ситуація у світі, 73, 86
 Несправедливість і регіони світу, 81
Gaudium et spes і очікування світу, 96
Sollicitudo rei socialis і світ, 102
 Створіння світу і людина як єдина з суцїх тварин світу, яка здатна прийняти Бога, 109
 Людина в Едемі та світ рослин і тварин, 110
 Влада над світом і відповідальність, 113
 Гріх і світ, 116, 120
 Бог хоче справедливості, свободи і миру у світі, 118
 Тілесність і матеріальний світ, 128, 129, 130
 Багатство та справедливий і солідарний світ, 174
- Внесок кожного і більш гуманний світ, 175
 Идеології і бідність у світі, 183
 Світ і нерівність, 192
 Солідарність і мир у світі, 194
 Побудова кращого світу, 203
 Любов, мир і складний світ, 207
 Християнська родина як знак для світу, 220, 225
 Країни світу і нові покоління, 244
 Становище дітей у світі, 245
 Проминальність цього світу, 260, 264
 Людина, праця і панування над світом, 265, 275
 Сучасний світ і імміграція, 297
 Глобальний розвиток і регіони світу, 321
 Економічні проекти і гуманний світ, 333
 Спільна економіка і весь світ, 342
 Уряди країн і фінансовий світ, 370
 Бог, керування світом і людська свобода, 383
 Світ засобів соціальної комунікації, 416
 Дія Бога і світ, 428
 Ізраїль і єдиний Бог, Господь світу, 430
 Справедливість, свобода і сучасний світ, 435
 Універсальний моральний закон і майбутнє світу, 436
 Дієва юридична влада і світ, де панує мир, 439
 Взаємозалежність і відносини в сучасному світі, 442
 Співробітництво задля розвитку і світ, 446
 Бідні, людяніше майбутнє і світ, 449
 Віра Ізраїлю і світ, 451
 Відносини людини зі світом, 452
 Гріх, остаточне спасіння і світ, 453
 Ісус і примирення світу з Богом, 454
 Порядкування світом у святості, 456
 Людина, яка створює світ, і праця, 460

- Механістичне бачення і світ природи, 462
- Обірвані зв'язки між світом і Богом, 464
- Бенедиктинська духовність і світ, 464
- Світ як свідчення про Бога, 487, 488
- Ісус, мир і світ, 491
- Світ і безбройні пророки, 496
- Держава і мир у всьому світі, 500
- Збройні сили і справедливість у світі, 502
- Церква як засіб миру в світі, 516
- Світ і розрив між Євангелієм і культурою, 523
- Пастирська діяльність у суспільстві і світ, 524
- Діалог між віруючими світових релігій, 537
- Вірні миряни й обов'язки в світі, 538, 541, 543, 544
- Богосвячені особи і тайна Христової любові до світу, 540
- Христос і спасіння світу, 542
- Світська духовність, освячення і світ, 545
- Церква, світ і гідність людини, 551
- Культура, людина і знання світу, 556
- Культурні причини і несправедливість у світі, 577
- Божа обітниця, світ і Царство Боже, 578, 579
- Світський (див. Миряни)**
- Свобода – Вільний (див. також Вільний час)**
- Євангеліє і справжня свобода, 2
- Цілісний гуманізм і свобода, 19
- Книга Вихід і набуття свободи, 21
- Любов божественних Осіб і людська свобода, 34
- Створений світ і дух свободи, 44
- Божий план і людська свобода, 45
- Людина, все як дар Бога і свобода, 46
- Релігійна свобода та історичний і культурний внесок, 50
- Спільнота християн і пошук свободи, 53
- Блага, свобода і Царство Бога, 57
- Марія – найдосконаліший образ свободи, 59
- Соціальна доктрина і плани свободи, 63
- Соціальна доктрина, філософія і свобода, 77
- Quadragesimo anno* і свобода об'єднань, 91
- Pacem in terris* і взаємовідносини в суспільстві на засадах свободи, 95
- Dignitatis humanae* і релігійна свобода, 97
- Гріх і свобода, 116, 117
- Суспільний гріх і свобода інших, 118
- Людська особа, свобода і вчинки, 131
- Людина і обмеження свободи, 133
- Людина і цінність свободи, 135
- Свобода і залежність створінь Божих, 136
- Свобода і умови економічного порядку, 137
- Свобода і послух правді, 138, 139, 155
- Свобода і природній моральний закон, 140, 142, 143
- Право на релігійну свободу, 155, 553
- Принципи соціальної доктрини і свобода, 163
- Спільне благо і свобода обміну інформацією, 166
- Приватна власність і людська свобода, 176
- Субсидіарність і свобода, 186, 187
- Солідарність і людська свобода, 194
- Суспільні цінності, розвиток і свобода, 197
- Свобода і гідність людської особи, 199, 200
- Любов і цінність свободи, 205
- Фактичні союзи і свобода, 227

- Кількість дітей і свобода подружньої пари, 234
- Родина, виховання і свобода, 238, 252
- Батьки, освітні заклади і свобода, 241
- Родинна заробітна платня й запорукка свободи, 250
- Суботній відпочинок і свобода, 258
- Релігійна свобода і свята, 286
- Оплата праці, справедливість і свобода контракту, 302
- Економічна нерівність і свобода народів, 321
- Економіка і повнота свободи, 326
- Капіталізм як вільна і творча економічна діяльність, 335
- Ринок, правові норми і свобода, 350, 352
- Економічний розвиток, особиста свобода і діяльність держави, 354
- Глобалізація і вільна торгівля, 366
- Політична спільнота, народ і свобода, 385
- Меншини й обов'язок сприяти свободі, 387
- Суспільна дружба і принцип свободи, 390
- Несправедливі закони і свобода, 399
- Контроль, який здійснюють громадяни, і свобода народних обранців, 409
- Інформація і свобода, 415
- Право на суспільну і громадську свободу, 421
- Право на релігійну свободу, 422, 423, 424
- Церква, визнання і свобода, 426
- Створення людини і свобода, 428
- Єдність людської родини і свобода, 432
- Співінування народів і свобода, 433
- Національний суверенітет і свобода, 435
- ООН і свобода народів, 440
- Святий Престол і свобода, 445
- Бідність і відсутність свободи, 447
- Науковці, біотехнологія і свобода, 477
- Насилля і свобода людини, 496
- Захист, збройні сили і свобода держави, 502
- Спасіння і межі людської свободи, 526
- Організоване суспільство і свобода, 527
- Соціальна катехізація і свобода, 530
- Культура, свобода і засоби соціальної комунікації, 557
- Політична влада і свобода, 567
- Автономність держави і свобода, 571
- Євангеліє Христове і свобода людини, 576
- Святий – Святість** (див. також **Освячення**)
- Ісус і освячені життя і смерть, 41
- Блага і Царство Отця, 57
- Первородний гріх, Адам і святість, 115
- Християнські пари і шлях до святості, 220
- Неділя, день, який має бути освячений, 285
- Людина і порядкування світом в святості, 456
- Соціальна доктрина і життя в святості, 530
- Богосвячені особи і цінність святості, 540
- Святий Престол**
- Святий Престол і Конвенція прав дітей,
- Святий Престол і суб'єкт міжнародних права, 444
- Дипломатична служба Святого Престолу, 445
- Святковий – Свято**
- Вічна Субота, святкування і людство, 261

Право на відпочинок і свято, 284
 День Господній і святкове зібрання, 285
 Неділя, свято і законодавче визнання, 286

Священик

Компендіум і пастирське служіння священиків, 11
 Соціальна доктрина, спільнота і священики, 79
 Соціальна доктрина, миряни і священики, 83
Mit Brennender Sorge, священики й опір, 92
 Соціальна доктрина і виховання священиків, 533
 Соціальне вчення і служіння священиків, 539
 Миряни і Христова священицька служба, 541
 Мирянин як священик, участь у таїнствах, 542

Серце

Єдність людини і серце, 13
 Носити питання в серці, 17
 Серце і той, кому потрібно, 23
 Дух і людське серце, 25, 41, 63
 Ісус і серце досвіду Бога, 29
 Любити Бога всім серцем, 40
 Людське серце, Бог і людина, 40
 Серця людей і благодать, 41
 Пріоритет навернення серця, 42
 Серце Марії, 59
 Соціальна доктрина, осердя і служіння, 67
 Людина, серце соціальної думки, 107
 Вимір людини і нахили серця, 128
 Природний закон і серце людини, 141, 397
 Подружжя і жорстокість серця, 217
 Ісус Христос і жорстокість серця, 219
 Серце і небесні скарби, 260

Давид, новий закон і серце віруючих, 324
 Власники підприємств і працівники компанії, 344
 Цар як друг тих, хто має чисте серце, 378
 Молитва, серце, Бог, 519
 Серця людей і дар нової людськості, 540
 Навернення серця і людина, 552
 Бог і бажання людського серця, 576
 Моральні принципи й осердя культурних питань, 577

Син – див. Діти

Син Божий – див. Ісус Христос

Система

Церква і політична система, 50
 Соціальна доктрина і соціальні системи, 68
 Соціальна доктрина і система, 72, 85
Rerum novarum і соціально-політичні системи, 89
Centesimus annus і радянська система, 103
 Місце людини в системі, 125
 Право на релігійну свободу в будь-якій системі, 155
 Спільне благо і надійна правова система, 166
 Використання благ, пріоритет перед будь-якою системою, 172
 Країни, які вийшли з колективістської системи, 180
 Любов, оновлення і правові системи, 207
 Політична система і нові покоління, 244
 Права дітей і правові системи, 244
 Праця й організаційні системи, 270
 Економічні системи, праця і капітал, 277, 306

- Економічна система і служіння людству, 283
- Зайнятість і економічна система, 288
- Праця і застарілі системи професійної освіти, 289
- Збереження і зміна місця роботи і системи професійної освіти, 290
- Сільськогосподарська праця й економічні системи, 299
- Права працівників і юридичні системи, 301
- Працівники і системи соціального захисту, 309
- Нові форми праці і системи захисту праці, 311
- Економічні системи більш розвинених країн, 313
- Праця і системи соціального захисту, 314
- Капіталізм як система, 335
- Підприємство і соціокультурні системи, 340
- Менш розвинені країни і фінансові системи, 341
- Принцип економії й економічні системи, 346
- Ринок і регулювання економічної системою, 349
- Державні витрати і системи соціального забезпечення і захисту, 355
- Соціально-економічна система і державна і приватна діяльність, 356
- Споживачі й економічна сфера, 358
- Глобалізація і системи взаємовідносин, 361, 362
- Система міжнародної торгівлі, 364
- Економічна система і соціокультурна система, 375
- Верховна влада, народ і демократична форма правління, 395
- Каральна система, 402
- Демократія як система, 407
- Демократична система і політична влада, 408
- Демократична система і політична корупція, 411
- Демократична система і контролювання засобів соціальної комунікації обмеженою групою людей, 414
- Інформаційна система і людська особа, 415
- Засоби соціальної комунікації і системні питання, 416
- Святий Престол і система ООН, 444
- Державне адміністрування й система освіти, 447
- Природа кожної істоти і впорядкована система, 459, 466
- Засоби соціальної комунікації й економічні системи, 561
- Розпізнання і демократична система, 569
- Сільське господарство – Сільськогосподарський – Аграрний**
- Папа Іван XXIII, сільське господарство і знаки часу, 94
- Країни, що розвиваються, і розподіл землі, 180
- Церква й аграрні суспільства, 267
- Regum novarum* і виникнення аграрних банків, 268
- Зміни у сільському господарстві і сільськогосподарській праці, 299
- Перерозподіл землі й аграрна реформа, 300
- Сільськогосподарські підприємства сімейного типу, 339
- Наука, техніка і сільське господарство, 458, 459
- Біотехнології і сільське господарство, 472
- Сільськогосподарське виробництво і першочергові потреби, 486

Сільський – див. Сільське господарство**Скасування**

Відпустовий рік і скасування боргів, 24

Смертна кара

Громадська думка і смертна кара, 405
Крайни, законодавство і смертна кара, 405

Солідарність

Соціальна доктрина, філософія і солідарність, 77

Quadragesimo anno і принципи солідарності, 91

Gaudium et spes і Церква, солідарна з людським родом, 96

Populorum progressio і солідарний розвиток, 98

Sollicitudo rei socialis, мир і солідарність, 102

Centesimus annus і принцип солідарності, 103

Соціальний гріх і людська солідарність, 117

Чоловік та жінка і солідарність, 147

Соціальна природа людини і взаємовідносини солідарності, 150

Міжнародний порядок, нації і солідарність, 157

Соціальна доктрина і принцип солідарності, 160

Призначення благ і солідарний світ, 174

Участь і солідарне міжнародне співтовариство, 189

Солідарність, принцип і моральна чеснота, 193

Солідарність і спільний розвиток усіх людей, 194

Солідарність і відповідальність між поколіннями, 195

Бачення справедливості і солідарність, 203

Родина, моральні цінності і солідарність, 213

Любов, родина і солідарність, 221

Родина, спільнота солідарності, 229, 238

Народження дітей і солідарність поколінь, 230

Демографічний ріст і солідарність, 234

Родина, виховання дітей і солідарність, 242

Родина як суб'єкт суспільства і солідарність, 246

Родина, економічне життя і солідарність, 248

Родина, праця і солідарність, 249

Християни і спільноти солідарності, 264

Засоби виробництва і солідарність, 282

Третій сектор, солідарне поєднання зусиль і праця, 293

Профспілки і солідарність, 305

Профспілки, знаряддя солідарності, 306

Праця і рухи солідарності, 308

Об'єднання працівників і солідарність, 309

Права працівників і форми солідарності, 319

Глобальна солідарність, 321

Гуманізм праці і солідарність, 322

Ісус, економічні блага і солідарність, 325

Економіка і прогрес, сфери прояву солідарності, 326

Ісус Христос і солідарний гуманізм, 327

Економіка, ефективність і солідарний розвиток, 332

Сопричастя, економічна діяльність і солідарність, 333

Багатство і солідарний розвиток, 334

Солідарний розвиток і ринкова економіка, 335

- Підприємство і прибуток у спільно-
тах солідарності, 340
- Солідарний розвиток з участю всіх
регіонів світу, 342
- Конкуренція і розвиток солідарної
спільноти, 343
- Економічна діяльність, держава і со-
лідарність, 351
- Солідарність і субсидіарність, 351
- Держані витрати, принципи солідар-
ності, 355
- Проміжні об'єднання, держава і со-
лідарність, 356
- Організації, ефективність і солідар-
ність, 357
- Споживачі і солідарність, 359
- Багатство, глобалізація і солідар-
ність, 363
- Глобалізація і солідарність поколінь,
367
- Міжнародна економіка і солідарний
розвиток, 373
- Багаті країни і солідарність, 374
- Спільнота, право і солідарність, 391
- Суспільство, інформація і солідар-
ність, 415
- Громадянське суспільство, плюра-
лізм і солідарність, 417
- Волонтерська діяльність, громад-
ська етика і солідарність, 420
- Співіснування народів і солідар-
ність, 433
- Неурядові організації і солідарність,
443
- Співробітництво, розвиток і солідар-
ність, 446
- Міжнародне співробітництво, обо-
в'язок солідарності, 448
- Боротьба з бідністю і принцип со-
лідарності, 449
- Біотехнологія і критерій солідарнос-
ті, 474, 476
- Біотехнологія, міжнародна солідар-
ність і торгівля, 475
- Використання довкілля і солідарний
розвиток, 483
- Вода, яку необхідно використовувати
солідарно, 485
- Спосіб життя, екологія і світова со-
лідарність, 486
- Соціальна доктрина, катехизація,
моральний вимір і солідарне су-
спільство, 529
- Моральний вимір культури і со-
лідарність, 556
- Миряни і засоби комунікації як засо-
би солідарності, 561
- Засоби масової інформації, суспіль-
ство і солідарність, 562
- Економісти і солідарність, 564
- Миряни, політична діяльність і со-
лідарність, 565
- Експлуатація, оновлення і солідар-
ність, 577
- Принцип солідарності і верховен-
ство любові, 580
- Цивілізація любові, справедливість і
солідарність, 582
- Сотворіння – Створений – Тво-
рити (див. також Творець,
Створіння)**
- Принцип усього створеного, 26
- Дія Бога й сутність сотворіння, 27
- Кожна людина як Боже творіння, 35
- Сотворіння й людська самосвідомість,
36
- Чоловік і жінка як створене Богом
«ти», 36
- Творчий Божий задум і людська осо-
ба, 37
- Закон природи і створений всесвіт,
37, 140
- Спасіння, воскресіння і сотворіння,
38, 44, 56
- Учні Христа як нове сотворіння, 41
- Людська особа і створений всесвіт,
47, 130
- Богословська відносність і сотворін-
ня, 48

- Порядок, створіння і надприродне, 64
- Сотворений Богом видимий світ, 64
- План сотворіння і план відкуплення, 66
- Соціальна доктрина, Божий задум і сотворіння, 74
- Віра, розум і сотворіння, 75
- Людина як вершина створіння, 108
- Творіння як «добре», 113
- Сотворення людини й первородний гріх, 115
- Створіння й очікування Відкупителя, 123
- Християнська віра і сотворення людини, 126
- Людина, створена Богом у єдності душі і тіла, 127, 128
- Відкритість людини до всіх створінь, 130
- Спільне благо і створені блага, 167
- Спільне благо, Бог і кінцева мета створіння, 170
- Універсальне спільне благо і створіння, 170
- Блага і діяльність Бога, що створив землю і людину, 171, 328
- Приватна власність і блага сотворіння, 177
- Єва, створена подібною до Адама, 209
- Родина і створення людини, 209
- Шлюб, його створення й людські домовленості, 215
- Батьківство і Божий задум сотворіння, 232
- Людина і блага створені Богом, 255, 256
- Людина, покликана дбати про все створене, 256
- Суботній відпочинок і створіння, 258
- Вічна Субота і нове сотворіння, 261
- Створений у Христі всесвіт, 262
- Тринітарний вимір створіння, 262
- Створіння і праця як незбагнене багатство Христа, 262
- Праця, участь і сотворіння, 263, 266
- Праця і людина, створена на образ Бога, 275, 317
- Відпочинок і людина, створена на образ Бога, 284
- Бідність і сотворений порядок, 324
- Царство Боже й початкове добро створеного світу, 325
- Економічна діяльність і людина, створена Богом, 333
- Солідарність і охорона всього створіння, 367
- Політична влада і сотворений Богом світ, 383
- Бог створив людей соціальними, 393
- Людська істота, створена в певному середовищі, 428
- Людський рід і справа сотворіння, 428
- Завіт, людська спільнота і створіння, 429
- Христос і повнота людини, створеної на образ Божий, 431
- Божеественний задум і людське створіння, 431
- Сотворіння і молитва Ізраїлю, 452
- Людина в Христі як нове сотворіння, 454
- Пасха Христа і творіння, 455
- Людина, Бог і справа сотворіння, 460
- Довкілля і створіння, 461, 464
- Трансцендентний вимір сотворіння, 462
- Здорове природне середовище і створені блага, 468, 481
- Створіння і втручання в природу, 473
- Створені Богом блага землі, 481
- Екологічні проблеми, спосіб життя і створіння, 486
- Створіння і вдячність, 487
- Мир і Бог, що створив гармонію, 488
- Мир і створіння, 488
- Есхатологічна напруга і створіння, 526
- Миряни, Христос, Дух і створіння, 542

Соціалізація

Mater et Magistra і соціалізація, 94
Соціалізація й об'єднання, 151

Соціальна доктрина – Соціальне вчення – Соціальне Вчительство

Соціальна доктрина і її єдність, 3
Соціальна доктрина і любов Бога до світу, 3
Соціальна доктрина, людина і всі люди, 5
Соціальна доктрина і цілісний і солідарний гуманізм, 7, 19
Соціальна доктрина, справжній пастирський пріоритет, 7
Відпустовий рік і соціальна доктрина в мініатюрі, 25
Соціальне Вчительство і суспільні зміни, 55
Соціальна доктрина, людина і суспільні відносини, 61, 62
Соціальна доктрина, Євангеліє і суспільство, 62, 63
Соціальна доктрина і місія Церкви, 64, 65
Соціальна доктрина, знаряддя євангелізації, 67
Соціальна доктрина, Церква і технічні питання, 68
Соціальна доктрина, право і обов'язок Церкви, 69, 70
Природа соціальної доктрини, 72
Соціальна доктрина, рівні, 73
Соціальна доктрина, Об'явлення і традиція, 74
Соціальна доктрина і відносини між вірою і розумом, 74
Соціальна доктрина, Об'явлення і людська природа, 75
Соціальна доктрина і раціональність, 75
Соціальна доктрина й універсальне застосування, 75
Соціальна доктрина, знання і віра, 75

Соціальна доктрина і міждисциплінарний характер, 76
Соціальна доктрина і філософія, 76, 77
Соціальна доктрина і гуманітарні науки, 76, 78
Соціальна доктрина належить Церкві, 79
Соціальна доктрина і Вчительство, 80
Соціальна доктрина й обов'язок вірних дотримуватися, 80
Людина, предмет соціальної доктрини, 81
Соціальна доктрина, проголошення і викривання, 81
Соціальна доктрина і релігійний і моральний характер, 82
Церковна спільнота і соціальна доктрина, 83
Соціальна доктрина і євангелізація, 83
Соціальна доктрина і побудова суспільства, 83
Соціальна доктрина і обов'язки світського характеру, 83
Соціальна доктрина й універсальне призначення, 84
Соціальна доктрина, постійне оновлення, 85
Соціальна доктрина, «кузня», в якій повсякчас кипить робота, 86
Вислів «соціальна доктрина», 87
Rerum novarum, програма і соціальна доктрина, 90
Субсидіарність і соціальна доктрина, 91
Учительство папи Пія XII на соціальні теми, 93
Dignitatis humanae і соціальна доктрина, 97
Папа Павло VI і соціальна доктрина, 99, 100
Centesimus annus і послідовність соціального Вчительства, 103

- Соціальна доктрина і пастирська турбота, 104
- Соціальна доктрина, доктринальний корпус, 104
- Людське суспільство, об'єкт соціальної доктрини, 106
- Людина, душа соціальної думки, 107
- Соціальна доктрина і людська особа, 124, 126
- Принципи соціальної доктрини, 160, 162, 163
- Соціальна доктрина і загальне використання благ, 172
- Соціальна доктрина і володіння благами, 176, 178
- Соціальна доктрина і субсидіарність, 185
- Соціальна доктрина і солідарність, 194
- Соціальна доктрина, принципи і цінності, 197
- Соціальне Вчительство і справедливість, 201
- Соціальна доктрина, солідарність і мир, 203
- Соціальна доктрина і гідність дітей, 244
- Соціальне Вчительство і робітники, 267
- Соціальна доктрина і зв'язок між працею і капіталом, 277
- Соціальне Вчительство і приватна власність, 282
- Соціальна доктрина і дитяча праця, 296
- Соціальна доктрина і непродуктивність латифундій, 300
- Соціальне Вчительство і права робітників, 301
- Соціальна доктрина і право на страйк, 304
- Соціальна доктрина, праця і співпраця, 306
- Соціальна доктрина і профспілки, 306
- Соціальна доктрина і зміни в праці, 317
- Соціальне Вчительство і соціальний розвиток, 327
- Соціальна доктрина і моральний вимір економіки, 330
- Соціальне Вчительство і кількісний розвиток, 334
- Соціальна доктрина і ринкова економіка, 335
- Соціальна доктрина й економічна ініціатива, 336
- Соціальна доктрина і кооперативи, 339
- Соціальна доктрина і роль прибутку, 340
- Соціальна доктрина, праця і родина, 345
- Соціальна доктрина і вільний ринок, 347, 349
- Соціальна доктрина і міжнародна торгівля, 364
- Соціальна доктрина, економіка і людська діяльність, 375
- Соціальна доктрина і право на опір, 401
- Соціальна доктрина, демократія і релятивізм, 407
- Соціальна доктрина і міжурядові організації, 440
- Соціальна доктрина і вихід на міжнародний ринок, 447
- Соціальна доктрина й екологічні проблеми, 481
- Соціальне вчення і роззброєння, 508
- Вчительство і політика ядерного стримування, 508
- Соціальна доктрина і послання з нагоди Всесвітніх днів миру, 520
- Соціальна доктрина і цілісне бачення людини, 522
- Соціальна доктрина і нова евангелізація, 523
- Соціальна доктрина і пастирська діяльність у соціальній сфері, 524, 526

Соціальна доктрина і християнська формація, 528
 Соціальна доктрина і катехизація, 529, 530
 Соціальна доктрина і виховання мирян, 532, 549
 Соціальна доктрина і виховання священників, 533
 Соціальна доктрина, знаряддя діалогу, 534
 Соціальна доктрина й екуменічний діалог, 535
 Соціальна доктрина і діалог з юдеями, 536
 Соціальна доктрина і діалог з віруючими світових релігій, 537
 Соціальне Вчительство і християнська діяльність, 538
 Єпископ і соціальна доктрина, 539
 Священик і соціальна доктрина, 539
 Соціальна доктрина і богопосвячені особи, 540
 Соціальна доктрина і світські асоціації, 549, 550
 Соціальна доктрина і вірні миряни, 551
 Соціальне Вчительство й миряни, 563
 Соціальне вчення і міркування над реаліями, 568
 Соціальна доктрина і суспільство, гідне людини, 580

Соціальні тижні

«Соціальні тижні», культурна лабораторія, 532
 «Соціальні тижні», приклад виховних ініціатив, 532

Співпраця – Співробітництво

Моральне життя і співдія, 22
 Капітал, праця і співробітництво, 91
 Глобальне економічне співробітництво, 94

Міжнародне право і співпраця між народами, 157
 Нація і міжнародне співробітництво, 166
 Праця людини як співпраця з Сином Божим, 263
 Самоорганізація суспільства і співпраця, 293
 Підприємство і співпраця між учасниками трудового процесу, 339
 Співробітництво і ділова конкуренція, 343
 Бідні і політика міжнародного співробітництва, 364
 Меншини, співпраця і держава, 387
 Співробітництво і громадянське суспільство, 419
 Співробітництво і нестримна конкуренція, 420
 Розвиток і співробітництво, 446, 447, 448
 Бог, співпраця і сотворіння, 460
 Міжнародне співробітництво й екологічні проблеми, 481
 Міни і співробітництво, 510
 Співробітництво в екуменічній сфері, 535

Спільне благо

Компендіум і спільне благо, 12
 Спільне благо, гарант особистого блага, 61
 Спільне благо і соціальна доктрина, 77
 Вимоги справедливості і спільне благо, 92
 Професійні кола і спільне благо, 93
 Суспільна влада світової спільноти й універсальне спільне благо, 95
 Соціальний гріх і спільне благо, 118
 Сталі групи і спільне благо, 150
 Спільне благо і суспільний плюралізм, 151
 Міжнародне право як спільне благо людства, 157

- Надмірне утвердження рівності і спільне благо, 158
- Принцип спільного блага, 160, 164, 165
- Спільне благо як благо всіх людей і цілої людини, 165
- Вимоги спільного блага, 166
- Спільне благо, якого нелегко досягти, 167
- Спільне благо і сприяння всього суспільства його досягненню, 167
- Держава і спільне благо, 168, 169
- Спільне благо й остаточні цілі людської особи, 170
- Спільне благо і його трансцендентний вимір, 170
- Спільне благо й універсальне призначення благ, 171
- Соціальна функція власності і спільне благо, 178
- Матеріальні блага і спільне благо, 181
- Приватна ініціатива і спільне благо, 187
- Спільне благо і принцип субсидіарності, 188
- Участь і спільне благо, 189
- Солідарність і спільне благо, 193, 194, 582
- Справедливість і спільне благо, 193
- Свобода і спільне благо, 200
- Суспільне милосердя і спільне благо, 207
- Діти як частина спільного блага, 230
- Родина і спільне благо, 238
- Праця і спільне благо, 266, 287
- Проміжні групи і спільне благо, 281
- Спільне благо й церковні свята, 286
- Оплата праці і спільне благо, 302
- Страйки і спільне благо, 304
- Профспілки і спільне благо, 305, 306, 307
- Спільне благо, багатство і щастя, 334
- Держава, економічна ініціатива і спільне благо, 336
- Підприємство і спільне благо, 338
- Підприємство, спільне благо і навколишнє середовище, 340
- Вільний ринок і спільне благо, 348
- Економічна політика і спільне благо, 354
- Державні витрати і спільне благо, 355
- Громадянське суспільство і спільне благо, 356
- Спільне благо і перерозподіл багатства, 363
- Спільне благо і міжнародні економічні відносини, 364
- Світова економіко-фінансова система і спільне благо, 371
- Політика і спільне благо, 372
- Влада і спільне благо, 380, 394, 396, 398, 409, 410, 567
- Члени політичної спільноти і спільне благо, 384
- Народ і спільне благо, 385
- Меншини і спільне благо держави, 387
- Спільне благо та права й обов'язки людини, 388, 389
- Спільнота і спільне благо, 391, 392, 434
- Політична влада і спільне благо, 394
- Застосування зброї і спільне благо країни, 401
- Спільне благо, злочин і покарання, 402
- Смертна кара і спільне благо, 405
- Демократичні процедури і спільне благо, 407
- Політичне рішення і спільне благо, 411
- Держава і спільне благо, 412
- Політичні партії і спільне благо, 413
- Інформація і спільне благо, 415
- Благо людини і спільне благо, 416
- Громадянське суспільство і спільне благо, 417, 418
- Релігійна свобода і спільне благо, 422

- Політичні спільноти і земне спільне благо, 424
- Універсальне спільне благо, 432
- Міжнародна спільнота і універсальне спільне благо, 433
- Спільне благо, народи й людська родина, 434
- Держави, універсальні принципи і спільне благо, 437
- Політична влада на рівні міжнародного співтовариства і спільне благо, 441
- Міжнародні організації і спільне благо, 442
- Міжнародне співробітництво і спільне благо, 448
- Створені блага і спільне благо, 468
- Біотехнології і спільне благо, 476, 478, 479
- Мир і спільне благо, 494, 518
- Застосування сили зброї і спільне благо, 500
- Миряни і служіння спільному благу, 531
- Культура і спільне благо, 556
- Миряни, політична діяльність і спільне благо, 565, 571, 573
- Спільне благо і духовна мета людської особи, 573
- Віруючі і спільне благо, 574
- Спільнота (див. також Громадянська спільнота, Політична спільнота, Християнська спільнота, Родинна спільнота, Міжнародна спільнота, Людська спільнота), Громада, Община**
- Гуманізм і спільнота людей, 19
- Трансцендентність людини і спільнота, 47
- Євангелізація, розвиток і людська спільнота, 66
- Церква і людська спільнота, 68, 82
- Mater et Magistra* і християнська спільнота, 94
- Релігійна свобода і спільнота, 97
- Гріх, людська особа і спільнота, 117
- Соціальний гріх і спільнота, 118
- Людина, її громадське буття, 126
- Людина як особа і як частина спільноти, 133
- Природний закон і людська спільнота, 142
- Гідність людини і спільноти, 145
- Життя у спільноті як природна риса людини, 149
- Права народів і життя у спільноті, 157
- Принципи соціальної доктрини і життя спільноти, 161
- Спільнотний вимір морального добра, 164
- Тубільні народи й обцинна власність, 180
- Власність, її переваги і спільнота, 181
- Людська спільнота й діла милосердя, 184
- Громадянське суспільство і спільнота людей, 185, 186, 187
- Демократія й участь у житті спільноти, 190, 191
- Істина, суспільні відносини і спільнота, 198
- Милосердя і благо спільноти, 208
- Родина і спільнота, 213
- Родина і розвиток спільноти, 221
- Сексуальна ідентичність, спільнота й особа, 224
- Виховання і роль спільноти, 240
- Пріоритет родини і спільнота, 254
- Праця й належність до спільноти, 264
- Людина, праця і спільнотна енергія, 266
- Відчуження на робочому місці й участь у спільноті, 280
- Участь працівників і спільнота, 281
- Нові форми організації праці і життя спільноти, 311

Спільнотний вимір підприємства, 338, 340
 Ділова конкуренція і спільнота, 343
 Солідарність між поколіннями і спільнота, 367
 Економіка і людська спільнота, 369
 Спільнота і її матеріальний вимір, 375
 Влада і людська спільнота, 383
 Спільнота, власне благо і спільне благо, 391
 Суспільство й цінність спільноти, 392
 Засоби соціальної комунікації і спільнота, 415, 416, 562
 Волонтерська діяльність і благо спільноти, 420
 Книга Буття, людська істота і спільнота, 428
 Завіт і людська спільнота, 429
 Ідеології й соціальний вимір, 433
 Церква, державна влада і людська спільнота, 445
 Розвиток, спільнота і людський рід, 446
 Природа, Творець і спільнота людей, 473
 Ухилення від військової служби і спільнота, 503
 Вчення Церкви і спільнота, 521
 Соціальна доктрина, миряни і спільноти, 531
 Асоціації мирян і спільнота, 549
 Миряни і розпізнання на рівні спільноти, 568
 Потреба сенсу і національні спільноти, 575

Спільнота віруючих – див. Християнська спільнота

Спільнота народів – див. Міжнародна спільнота

Споживати – Споживач – Споживання (див. також Споживацтво)

Відчуження, суспільство й форми споживання, 47
 Економіка і споживання матеріальних благ, 331
 Споживання якісних товарів, 345
 Споживачі приватного й державного секторів, 346
 Потреби споживачів і справедливість, 347
 Людина як споживач, 350
 Споживачі і купівельна спроможність, 358
 Споживачі і виробники, 359
 Спосіб життя і питання споживання, 360, 486
 Майбутні покоління і надмірне споживання, 360
 Людина і споживання, 374, 375
 Споживання та виховна й культурна робота, 376, 486
 Довкілля і споживання, 470
 Продукти біотехнологій і споживачі, 480

Споживацтво (див. також Споживач)

Багатство, розвиток і споживацтво, 334
 Феномен споживацтва, 360
 Розвиток крізь призму споживацьких термінів, 462
 Християни і споживацький спосіб життя, 554
 Засоби масової комунікації й орієнтація на споживацтво, 560

Справедливість

Церква і вимоги справедливості, 3, 63

- Оновлені люди, які шукають справедливості там, де панує експлуатація людини, 4
- Відкритість до діалогу задля справедливості, 12
- Об'єднання зусиль задля справедливості, 12
- Релігії, культури і справедливість, 12
- Церкви, церковні спільноти і справедливість, 12
- Бог і Його задум справедливості, 17
- Новий суспільний лад і справедливість, 19
- Синайський завіт, Декалог і справедливість, 23
- Безкорисливість і щедрість у справедливості, 24
- Принцип справедливості та Ізраїль 25
- Справедливість в економічних ситуаціях та гріх, 27
- Людська особа і відносини справедливості, 35
- Людина і принцип справедливості, 40
- Оздоровлення інституцій, щоб відповідали нормам справедливості, 42
- Людська діяльність і закваска для справедливості, 51
- Нова і вічна домівка і справедливість, 56
- Блага і Царство справедливості, 57
- Дух Божий, що налаштовує на плани, сповнені справедливості, 63
- Справедливість і євангелізація, 66, 67
- Справедливість, соціальна доктрина і філософія, 77
- Соціальне вчення і соціальна справедливість, 81
- Зобов'язання справедливості і суспільне життя, 83
- Правда, що вказує шлях справедливості і нові зміни, 86
- Євангеліє як звістка про справедливість, 86
- Промислова революція і проблеми справедливості, 88
- Rerum novarum*, справедливість і милосердя, 89
- Моральний закон, суспільний устрій і справедливість, 91
- Тоталітаризм і вимоги справедливості, 92
- Церква, справедливість і сопричастя, 94
- Взаємовідносини у суспільстві і на засадах справедливості, 95
- Розвиток, суголосний вимогам глобальної справедливості, яка б забезпечила мир, 98
- Справедливість і новий гуманізм, 98
- Католики і міжнародна соціальна справедливість, 99
- Адам, заповідь Бога і праведність, 115
- Первородний гріх, людська природа і праведність, 115
- Соціальний гріх і справедливість, 118
- Спасіння, земля і справедливість, 123
- Справедливість і особиста поведінка, 134
- Справедливість і стосунки між народами і державами, 145, 433
- Принципи соціальної доктрини, заповідь любові і справедливість, 160
- Розподіл благ згідно з нормами соціальної справедливості, 167, 171
- Спільне благо, справедливість і інтереси частини суспільства, 169
- Милостиня як виконання справедливості, 184
- Бідний, милосердя і справедливість, 184
- Несправедливість, втручання держави і справедливість, 188

- Солідарність, справедливість і спільне благо, 193
- Справедливість як суспільна цінність, 197
- Свобода, взаємні зв'язки і справедливість, 199
- Справедливість як цінність і кардинальна моральна чеснота, 201
- Комутативна, дистрибутивна і юридична справедливість, 201
- Соціальна справедливість і загальна справедливість, 201
- Справедливість у наші дні, 202
- Справедливість і християнська антропологія, 202
- Справедливість, любов і солідарність, 203
- Мир, суспільна справедливість і міжнародна справедливість, 203
- Справедливість і любов, 205, 206, 391, 582, 583
- Родина і засади справедливості, 215
- Родина як місце зростання справжньої спільноти і справедливості, 221
- Розлучені й знов одружені особи, покаяння і справедливість, 226
- Демографічний ріст і справедливість, 234
- Монополія держави у сфері освіти зневажає справедливість, 241
- Справедливість і цілісне виховання, 242
- Праця і вимоги справедливості, 257
- Людина, Царство Боже і його справедливість, 260
- Нові технології і критерії справедливості, 283
- Використання ресурсів і критерій справедливості, 283
- Зайнятність і справедливість, 288
- Людська праця і соціальна справедливість, 292
- Імміграція і критерії справедливості, 298
- Справедливість і перерозподіл доходу, 303
- Розподіл доходу згідно комутативної і соціальної справедливості, 303
- Профспілки і соціальна справедливість, 306
- Глобалізація справедливості, 310
- Новий Давид як захисник справедливості, 324
- Ісус і суспільне життя в справедливості, 325
- Розпорядження дарами як справедлива діяльність, 326
- Моральність натхнена справедливістю й економіка, 332
- Дух справедливості і структури гріха, 332
- Економічний розвиток і обов'язок справедливості, 333
- Соціокультурна система і соціальна справедливість, 340
- Конкурентний ринок і справедливість, 347
- Економіка, державне втручання і справедливість, 354
- Справедливість і оподаткування, 355
- Купівельна спроможність і справедливість, 359
- Справедливі торговельні відносини, 364
- Вільна торгівля і справедливість, 366
- Обраний Ягве цар і справедливість, 377, 378
- Цар, бідний і справедливість, 378
- Послух владі і справедливість, 380
- Устрій створеного Богом світу і справедливість, 383
- Вимога справедливості користуватися власними благами і правами, 391
- Внутрішнє почуття справедливості і життя в суспільстві, 392
- Моральний порядок і закон справедливості, 396

- Послух владі і вимога справедливості, 400
- Покарання і справедливість, що примирює, 403
- Політична корупція і соціальна справедливість, 411
- Суспільство, інформація і справедливість, 415
- Демократія і принцип справедливості, 417
- Громадський мир і справжня справедливість, 422
- Справедливість, народи і людські особи, 433
- Права народів і справедливість, 435
- Справедливість і війна, 438
- Всесвітня влада і справедливість, 441
- Святий Престол, соціальний порядок і справедливість, 445
- Співробітництво і справедливий розподіл благ, 448
- Бідність як проблема справедливості, 449
- Пустеля, сад і справедливість, 452
- Світ і справедливість, 453
- Людина і порядкування світом у праведності, 456
- Критерій справедливості і біотехнологія, 474
- Блага землі, справедливість і милосердя, 481
- Справедливість і мир, 490
- Мир як плід справедливості, 102, 205, 494
- Справедливість, культура миру і порядок, 495
- Війна як знаряддя справедливості, 497
- Збройні сили і справедливість у світі, 502
- Відповідальність за злочин і справедливість, 506
- Прощення і потреба справедливості, 518
- Мир і потреба справедливості, 520
- Справедливість і організоване суспільство, 527
- Катехизація і боротьба за справедливість, 529
- Соціальна доктрина і виховання в справедливості, 532
- Церква, брати і сестри юдеї і майбутнє справедливості, 536
- Суспільство, Церква і справедливість, 552
- Справедливість і засоби масової інформації, 562
- Економічна ефективність і соціальна справедливість, 564
- Розвиток справедливості і політична діяльність, 565
- Справедливість, моральні істини і суспільне життя, 571
- Особисте оновлення, суспільство і справедливість, 577
- Сприяння**
- Лист кардинала Руа і сприяння миру, 95
- Інститути і сприяння розвитку людської особи, 131
- Церква і сприяння правам людини, 159
- Спільне благо і його зв'язок із розвитком людської особи, 166
- Призначення благ і створення гуманного світу, 175
- Субсидіарність і сприяння й розвиток суб'єктів нижчого порядку, 186
- Стабільність і захист родини, 225
- Сприяння культурі життя, 231
- Сприяння родинному життю, 252
- Сприяння сутності родини, 253
- Нові відкриття і внесок у прогрес, 283
- Економіка і сприяння розвитку, 332
- Підприємство й утвердження спільного блага, 354

- Солідарність і сприяння розвитку особи, 391
- Церква і сприяння релігійній свободі, 421
- Святий Престол і захист і утвердження гідності людини, 445
- Торгівля і сприяння розвитку, 475
- Суспільство й захист і утвердження прав людини, 494
- Церква й укріплення миру, 516
- Суспільна пастирська діяльність і підтримка розвитку людини, 524
- Екуменічна сфера й утвердження миру, 535
- Миряни й утвердження гідності людини, 552
- Утвердження гідності людини і життя, 553
- Миряни і сприяння діалогу і миру, 565
- Демократія й зміцнення родини, 569
- Вірні й утвердження людської особи, 571
- Старіння (див. також Літні люди, похилий вік)**
- Розвинуті країни і старіння населення, 483
- Стать – Сексуальність**
- Рівність, незалежно від статі, 144
- Неповносправні люди і сексуальність, 148
- Діти і відповідальне ставлення до сексуальності, 155
- Любов і сексуальність, 223
- Статева і сексуальна ідентифікація, 224
- Істина про людину і союзи між особами однієї статі, 228
- Особи з гомосексуальними нахилами і шлюб, 228
- Контрацептивні засоби і людська сексуальність, 233
- Демографічна політика і сексуальна мораль, 234
- Клонування, нестатеве розмноження, 236
- Батьки і сексуальне виховання дітей, 243
- Діти і сексуальна експлуатація, 245
- Створіння – Створена істота**
- Людина й інше створіння, 14
- Перший гріх, людство і створіння, 27
- Людина як створіння, жадане Богом, 34, 96, 133
- План спасіння і людина як створіння, 39
- Відкуплена людина як нове творіння і все сотворене, 44
- Автономія земних справ і створіння, 45
- Творець і створені речі, 46
- Природний закон і створіння, 53
- Христос і людина як творіння, 58
- Правда про людську особу й інші створіння, 75
- Людська особа як Боже створіння, 108
- Людина як вершина сотвореного порядку, 108
- Створення світу, людина та її здатність прийняти Бога, 109
- Чоловік, жінка та інші творіння, 113
- Серце людини й інші створіння, 114
- Первородний гріх і межі створіння, 115
- Людина як створіння і Божа подоба, 122
- Свобода і залежність створіння від Бога, 136
- Обмеження свободи і створіння, 138, 143, 199
- Люди й гідність створіння, 144
- Життя в спільноті, людина і земні творіння, 149
- Людська гідність, Творець і Його творіння, 152
- Людина як соціальна й політична істота, 384

Діалог між Богом і людиною, 452
 Наука і живі створіння, 459
 Людина і творіння як Божі дари, 464
 Природа як сотворіння, 487

Стерилізація

Стерилізація морально заборонена, 233
 Допомога і кампанії зі стерилізації, 234

Страждання (див. також Бідність)

Книга Вихід і страждання ізраїльтян в Єгипті, 21

Страйк

Право на страйк: законність і обмеження, 304

Страхування

Rerum periculum, громадянські ініціативи і страхові товариства, 268
 Похилий вік, хвороба і нещасні випадки, 301

Суб'єкти

Принцип спільного блага і суб'єкти суспільства, 164
 Принцип субсидіарності і суб'єкти суспільства, 186

Субсидіарність

Субсидіарність і соціальна доктрина, 77, 160, 185
 Держава, субсидіарність і приватний сектор, 91
Quadragesimo anno і принцип субсидіарності, 91, 186
 Принцип субсидіарності, 186, 187, 188
 Участь і субсидіарність, 189

Держава, родина і субсидіарність, 214, 252

Держава, субсидіарність і солідарність, 351

Субсидіарність, влада і ініціатива, 354, 449

Солідарність і субсидіарність, 356

Держава, субсидіарність і приватні організації, 357, 418

Демократія і принцип субсидіарності, 417

Політична спільнота, громадянське суспільство і субсидіарність, 419

Політична влада на рівні міжнародного співтовариства і субсидіарність, 441

Солідарність, бідність і субсидіарність, 449

Субсидіарність, миряни і політична діяльність, 565

Сумління – Сумлінний

Компендіум, єдність душі й тіла та сумління, 13

Сумління і безкорисливість, 20

Сумління, Церква і євангелізація, 71

Євангелізація й особисте сумління, 71

Соціальна доктрина, світ і рівні сумління, 73

Сумління як поняття соціальної доктрини, 77

Доктрина Церкви, віра і сумління, 78

Соціальна доктрина, формування суспільства і сумління, 81

Сумління та обов'язки справедливості і милосердя, 83

Сумління і норми соціальної доктрини, 84

Вчительство папи Пія XII і голос сумління, 93

Людина і сумління, 131

Завдання стати чуйним сумлінням суспільства, 134

Практичне судження сумління, 139

Сумління й істина про суспільство, 163
 Працівник, його особа й сумління, 301
 Профспілки, виховання і громадянське сумління, 307
 Отці Церкви і трансформація сумління вірних, 328
 Засоби, цілі і сумління, 348
 Влада й сумління, 380
 Створений устрій, Бог і сумління, 383
 Громадяни, сумління і влада, 394
 Скептицизм і колективне сумління, 397
 Несправедливі закони і проблема сумління, 399
 Несправедливі закони і протест сумління, 399
 Суспільство, держава і дії проти сумління, 421
 Свобода сумління, 422
 Універсальний закон і сумління людства, 436
 Бідність та людське і християнське сумління, 449
 Науковці та чисте і чесне сумління, 477
 Ухилення від військової служби через сумлінням, 503
 Принцип гуманності і сумління, 505
 Формування політичного сумління, 531
 Професійна компетенція й особисте сумління, 550
 Свобода сумління і благо суспільства, 553
 Людська особа і цінності сумління, 558
 Християнське сумління і політика, 566, 570, 571, 572, 574
 Євангеліє і пошана до сумління, 576

Суспільна природа

Тринітарна Любов і суспільна природа людини, 34, 54

Християнська антропологія і суспільна природа людини, 37
 Власна кінцева мета, суспільна природа людини і відносність, 48
 Життя в Христі і соціальність людської особи, 52
 Соціальна природа людини і зародки асоціальної поведінки, 150
 Соціальна природа людини і суспільний плюралізм, 151
 Солідарність і соціальна природа людської особи, 192
 Родина, соціальна природа людини і добробут суспільства, 213
 Християнські пари і нова суспільна свідомість, 220

Суспільне життя

Родина, перша школа суспільного життя, 221

Суспільний організм, Суспільні установи

Соціальний вимір, праця і суспільний організм, 273
 Економіка і проміжні соціальні установи, 346

Суспільство (див. також Громадянське суспільство)

Християнське спасіння і суспільство, 1
 Компендіум, місце людини і суспільства, 14, 15
 Обновлення людського суспільства, 18
 Суспільство і моральні і соціальні чесноти, 19
 Розвиток ізраїльського суспільства, 23
 Суспільство і Божий задум спасіння, 37
 Суспільство, закони і цінності, 45
 Людська особа і межі суспільства, 47

- Тоталітарне бачення суспільства і людська особа, 48
- Церква і зміцнення суспільних зв'язків, 51
- Земний прогрес і людське суспільство, 55
- Людина і відносини з іншими у суспільстві, 61
- Церква, Євангеліє і суспільство, 62
- Суспільство і спасенна праця, 62, 65
- Суспільство, достойне людини і достойне Христа, 63
- Соціальна доктрина і суспільне життя, 67, 81
- Церква, суспільство і компетенція, 68
- Суспільство, соціальна доктрина і філософія, 77
- Гуманітарні науки і людина в суспільстві, 78
- Соціальна доктрина і суспільство, 81, 82, 83, 84, 85
- Суспільство, Церква і доктринальний спадок, 87
- Папа Пій XI і суспільство, яке потребує перебудови, 91
- Gaudium et spes*, Церква і суспільство, 96
- Релігійна свобода і правова система суспільства, 97
- Octogesima adveniens* і постіндустріальне суспільство, 100
- Людське суспільство, об'єкт соціального вчення, 106
- Справедливе суспільство і людська особа, 132
- Сумління суспільства і відповідальність, 134
- Людина, свобода і суспільство, 138
- Природний закон і життя суспільства, 141
- Суспільство, люди і взаємовідносини з іншими, 149
- Соціальна природа, суспільство і благо, 150
- Суспільство, єдність і автономність, 151
- Суспільство і право на релігійну свободу, 155
- Принципи і суспільне життя, 160
- Принципи й істина про суспільство, 163
- Суспільство і спільне благо, 165, 167, 170
- Ісус, суспільство і найвище Благо, 170
- Євангеліє, суспільство і спокуси, 175
- Сучасний історичний етап, суспільство і блага, 179
- Суспільство, власність і рабство, 181
- Принцип субсидіарності і суспільство, 186, 187
- Принцип солідарності і суспільство, 195
- Принципи, цінності і суспільство, 197
- Свобода, суспільство і покликання, 200
- Чесноти і нове суспільство, 203
- Ближній, якого необхідно любити, знаходиться у суспільстві, 208
- Милосердя й організація суспільства, 208
- Пріоритетність родини і суспільство, 209
- Родина і розвиток суспільства, 211
- Родина, клітина суспільства, 211, 252
- Діти, дар суспільству, 212, 218
- Родина і добробут суспільства, 213
- Родина, перша людська громада, 213
- Пріоритет родини над суспільством, 214
- Подружжя і благо суспільства, 215
- Суспільство, подружжя і цивільні наслідки, 216
- Суспільство і релігійне значення шлюбу, 220
- Літні члени родини, джерело добробуту для суспільства, 222
- Суспільство, любов і сексуальність, 223
- Суспільство і взаємодоповнювання статей, 224
- Сприяння родині і суспільство, 225, 229, 252

- Родина, цінності і розвиток суспільства, 229, 238
- Солідарність поколінь і суспільство, 230
- Родини, Євангеліє життя і суспільство, 231
- Суспільство і відповідальне продовження роду, 232
- Народження дітей, кількість дітей і суспільство, 234
- Суспільство і репродуктивні технології, 235
- Родини і розвиток суспільства, 237
- Родини і допомога від суспільства, 237
- Родина, соціальні цінності і суспільство, 238
- Виховання, людська особистість і благо суспільства, 242
- Родини і перетворення суспільства, 247
- Родина, домашнє суспільство і праця, 249
- Сутність родини, природного суспільства, 253
- Церква, аграрне суспільство і динамічніше суспільство, 267
- Організації робітників і *Rerum novarum*, 268
- Праця і розвиток суспільства, 269
- Ближній і суспільство, 274
- Християни, традиції і людське суспільство, 286
- Суспільство і право на працю, 288, 289
- Праця і самоорганізація суспільства, 293
- Якість суспільства, праця і жінки, 295
- Профспілки і класова структура суспільства, 306
- Профспілки і спільне благо суспільства, 307
- Нововведення і розвиток суспільства, 317
- Економіка і розвиток суспільства, 326, 331
- Багатство і користь для суспільства, 329
- Багатство, суспільство і солідарність, 332, 334
- Економічні проекти і справедливіше суспільство, 333
- Право на економічну ініціативу і суспільство, 336, 337
- Підприємство і спільне благо суспільства, 338
- Підприємство як об'єднання капіталу і людей, 338
- Розвиток суспільства і кооперативи, 339
- Прибуток, підприємство і суспільство, 340
- Суспільство і раціональне використання ресурсів, 346
- Ринок і редукаціоністське бачення суспільства, 349
- Функція ринку і сучасне суспільство, 350
- Втручання держави в економічній сфері і суспільство, 351, 354
- Глобальне суспільство і системи взаємодносин, 361
- Права в розвинутих суспільствах і основні права, 365
- Багатство, бідність і суспільство, 374
- Споживання товарів і суспільство, 375
- Розвиток суспільства і зростання в розумінні Бога, 375
- Принцип братерства і політичне суспільство, 390
- Людська особа, родина і політичне суспільство, 391
- Політичне суспільство і цінність спільноти, 392
- Влада і суспільство, 393
- Смертна кара і сучасне суспільство, 405
- Демократія й «особистісне» суспільство, 406

Суспільство й інформація, 415
 Принцип суб'єктності суспільства, 420
 Суспільство, людська особа і сумління, 421
 Церква і держава, повноправні суспільства, 445
 Суспільство і продукти біотехнології, 480
 Мир і суспільний порядок, 494, 495
 Мирне суспільство і права людини, 494
 Відмова від насилля і суспільство, 496
 Право на мир і суспільство, 518
 Церква і суспільство її часів, 524
 Катехизація та солідарне і братерське суспільство, 529
 Миряни, світська духовність і суспільство, 545
 Християнський дух і суспільство, 552
 Благо суспільства і свобода сумління, 553
 Благо суспільства і культура, 556
 Християни і справедливіше суспільство, 566
 Світська держава, істина, людина і суспільство, 571
 Плюралістичне суспільство, світськість держави і традиції, 572
 Демократичні суспільства і світськість держави, 572
 Маргіналізація християнства і суспільство, 572
 Потреба в сенсі і сучасне суспільство, 575
 Несправедливість, культурні причини і суспільство, 577
 Соціальна доктрина і суспільство, гідне людини, 580
 Егоїзм і впорядковане суспільство, 581
 Людяніше суспільство і любов у суспільному житті, 582

Т

Тайна – Таїнство – Таємниця

Таємниця людського існування, 14
 Релігійний досвід і Таїнство, 20
 Одкровення в Христі і Тайна Бога, 34
 Учень Христа і Пасхальна Тайна Ісуса, 41
 Тайна близькості Бога, 45
 Тайна Бога і цінність людської особи, 54
 Марія, її величний гімн і Тайна Спасіння, 59
 Соціальна доктрина і таїнство спасіння, 67
 Соціальна доктрина і тайна Христа, 75
 Тайна Христа і тайна людини, 75, 105
 Тайна гріха, 116, 117
 Тайна Бога Отця, Христос і людина, 121
 Соціальна доктрина і тайна людини, 124, 126
 Безладний егоїзм і Пасхальна Тайна, 143
 Подружжя християн і Пасхальна Тайна, 220
 Тайна людської величі, 255
 Таїнство спасіння і національні та культурні розбіжності, 431
 Природа як вираз тайни Бога, 487
 Тайна хреста і Євангеліє миру, 493
 Священнослужителі, суспільство і тайна спасіння, 539
 Богопосвячені особи і тайна Христової любові, 540
 Культура, тайна життя і тайна Бога, 559
 Церква і тайна беззаконня, 578

Творець (див. також Сотворіння)
 Задум Бога Творця й земні справи, 11

- Бог Творець і безкорислива Божа дія, 26
- Бог Творець і сутність людської особи, 36
- Творець і відносини людини з Богом, 39
- Серце, Творець і відкритість для любові до ближнього, 40
- Земні справи і воля Творця, 45, 46
- Природний закон і Бог Творець, 53
- Воплочення і мудрість Божественного Творця, 65
- Бог Творець і кінцева мета людини, 84
- Людина і її союз із Творцем, 108
- Жінка і дух Бога Творця, 110
- Людське серце і Творець, 114
- Християнська віра, ідеології і Бог Творець, 126
- Тілесний вимір людини і Творець, 128
- Людська свобода і Творець, 135
- Права людини і Бог Творець, 152, 153
- Матеріальні блага і Бог Творець, 181
- Продовження роду і Творець, 209
- Родина і Творець, 215
- Гомосексуальні союзи і Творець, 228
- Бог Творець, людина й доручення обробляти землю, 255
- Задум Творця, людина і створені блага, 255
- Первородний гріх і воля Творця, 256
- Праця, людина і Творець, 274, 275
- Економічна діяльність і Творець, 326, 330
- Розмаїття народів і Творець, 429
- Завіт, людська родина і Творець, 430
- Світове співтовариство і Творець, 432
- Творець і людина як вершина творіння, 451
- Людина і Бог, Творець усього, 456
- Наука і техніка, створіння і Творець, 457
- Творіння як дари Божі і Творець, 464
- Довкілля, створіння у всесвітньому порядку, який встановив Творець, 466
- Живий матеріал як дар Бога, 473
- Жива матерія як дар Творця, 477
- Природа і Бог-Творець, 487
- Доброта людини як образу Творця, 578
- Тероризм**
- Меншини і використання терористичних методів, 387
- Тероризм – брутальна форма насилля, 513
- Право захищатися від тероризму, 514
- Терористичні акти, релігія і мучеництво, 515
- Технологія – Технічний – Техніка**
- Християнське спасіння і світ техніки, 1
- Єдність долі людства і техніка, 6
- Співвідношення між природою, технікою і мораллю, 16
- Соціальна доктрина і технічні питання, 68
- Інтегральний розвиток і технологічні виміри, 98
- Багатство і використання техніко-економічних ресурсів, 174
- Нові блага і технічний прогрес, 179
- Солідарність і технічні знання, 195
- Цінності і реформа технологічних структур, 197
- Репродуктивні технології, 235
- Клонування і технології, 236
- Права дітей і генна технологія, 244
- Церква, промислова революція і технічний прогрес, 267
- Праця, сукупність технологій, 270, 271
- Людський капітал і технічні аспекти праці, 278
- Праця, капітал і науково-технічний прогрес, 279
- Праця, власність і блага сфери технологій, 282

- Призначення благ і нові технології, 283
 Нові технології і соціальний прогрес, 283
 Збереження і зміна місця роботи і технічна освіта, 290
 Праця і технологічні інновації, 313, 314, 319
 Глобалізація і нові технології, 322, 362
 Власник, підприємство і технічні зв'язки, 344
 Нерівність і науково-технічні знання, 363
 Торгівля і поширення технологій, 364
 Права і технологічно розвинуті суспільства, 365
 Технічний прогрес і виховна робота, 376
 Нові комунікативні технології, 415
 Соціальна комунікація і технологія, 416, 561
 Християнський підхід, наука і техніка, 456, 457
 Технологія, довкілля і сільське господарство, 458
 Застосування науки і техніки і повага до людини, 459
 Людина, довкілля і технологічна цивілізація, 461
 Технологія, забруднення й очищення довкілля, 465
 Довкілля, держава і технологічні розробки, 468
 Біогенетичні технології: надія і ворожість, 472, 473
 Біотехнологія і технічні знання, 475, 476
 Біотехнологія, постачання продовольства та охорона здоров'я, 477
 Екологічна криза, бідність і технологічні засоби, 482
 Розмінування територій і технічна освіта, 510
 Тероризм і складні технології, 513
 Культура, Церква і першочерговість розвитку технологій, 554
 Розвиток як питання техніки, 563
- Прагнення сенсу і науково-технічний прогрес, 575
- Тіло – Тілесний – Тілесність** (див. також **Суспільна установа**)
 Земні справи і Тіло Христове, 11
 Людина в єдності душі і тіла, 13
 Церква, Тіло Христове, 32, 327
 Спасіння, тілесний вимір і людська особа, 38, 65
 Людська особа як духовна і тілесна істота, 75
 Соціальна доктрина і церковне тіло, 79
 Людина, єдність душі і тіла, 127
 Тілесність і матеріальний світ, 128, 129
 Неповносправна людина й обмеження її тіла, 148
 Людство, приєднане до Бога, як Його тіло, 219
 Діяльність і тіло, 265
 Відпочинок духовний і тілесний, 284
 Економічні закони і природа тіла людини, 330
 Політична влада, проміжні групи й моральний закон, 394
 Представницькі органи і контроль, 408
 Сила Христа і людська тілесна істота, 455
 Превентивна війна і компетентні органи, 501
 Санкції і компетентні органи міжнародної спільноти, 507
 Злочини і міжнародні судові установи, 518
 Антропологія, Дух і тіло, 522
- Тління**
 Створіння і звільнення від тління, 123
- Торгівля – Комерційний** (див. також **Обмін**)
 Право проголошувати Євангеліє і торгівля, 70

Призначення благ і вільна торгівля, 172
 Взаємозалежність і зростання обсягів торгівлі, 192
 Торговля дітьми й порнографічна продукція, 245
 Цінності і глобалізація торгівлі, 321
 Підприємство і комерційні критерії, 344
 Торговля, лихварство, голод і смерть, 341
 Міжнародна торгівля і розвиток, 364
 Торговля й біотехнології, 474, 475, 478
 Країни, що розвиваються, і торговельна політика, 476
 Торговля й експлуатування довкілля, 482
 Торговля зброєю, 508, 510, 511

Тортури

Розслідування і заборона тортур, 404
 Міжнародні юридичні документи і тортури, 404

Тоталітаризм, Тоталітарний

Тоталітарне бачення, суспільство і держава, 48
 Церква і спокуси тоталітаризму, 51
Quadragesimo anno і тоталітарні режими, 91
 Папа Пій XI і тоталітарні режими, 92
 Участь і країни з тоталітарним режимом, 191
 Держава, ринок і тоталітарні примуси, 352
 Демократія без цінностей і тоталітаризм, 407
 Політична спільнота і тоталітарні ідеології, 417

Транспорт

Транспорт – необхідна людська послуга, 166

У

Убогість – Убогий (див. також Бідність, Страждання)

Regum povarum і тяжкі умови праці робітників, 89
 Убогість і слабкість людини, 183
 Неділя, милосердя й бідні брати, 285
 Дух і убоге становище людини, 381

Управління

Управління і принципи справедливості, 355
 Управління і служба громадянам, 412
 Державне адміністрування й виховання, 447
 Віруючі й місцева адміністрація, 565

Усвідомлення

Усвідомлення Ісусом власного Синівства, 29
 Родина і її усвідомлення як головної діючої особи, 247
 Економіка й усвідомлення взаємозалежності, 373
 Інформаційна система й усвідомлення людської гідності, 415
 Ізраїль і зрозуміння його ролі, 430
 Усвідомлення нерівноваги між людиною і природою, 454
 Християни й усвідомлення загрози біотехнологій, 472
 Розвиток і усвідомлення блага, 527
 Усвідомлення непорушності й універсальності прав, 575

Участь, Співучасть

Виховна робота і спільна участь громадян, 191
 Родина і форми участі, 246
 Участь у Божому житті і праця, 261
 Народ і участь у спільному житті і цінностях, 386

Учительсьво/Вчительство –
див. **Соціальна доктрина**

Ф

Фабрика – див. **Підприємство**

Фактичні союзи (Союзи *de facto*)

«Фактичні союзи» і шлюб, 227

Правове прирівнювання «фактичних союзів» до статусу родини, 227

«Фактичні союзи» і гомосексуальні союзи, 228

Фінанси – Фінансовий

Проголошення Євангелія в умовах фінансів, 70

Quadragesimo anno і фінансові групи, 91

Фінансування стерилізації, 234

Праця, капітал і фінансові ресурси, 276

Праця і блага, які належать до сфери фінансів, 282

Міжнародне співробітництво і фінансові відносини, 292

Профспілки і фінансова глобалізація, 308

Захист працівників і фінансові потоки, 314

Демократія і глобалізація фінансів, 321

Фінансова діяльність і лихварство, 341

Підприємство і міжнародні фінансові відносини, 342

Власники підприємств і фінансові зв'язки, 344

Податкові надходження і державні витрати, 355

Фінансова система держави і спільне благо, 355

Споживачі і фінансові ресурси, 358

Економіко-фінансова глобалізація, 361

Технологічні нововведення і фінансові ресурси, 363

Глобалізація, громадянське суспільство і фінанси, 366

Фінансові ринки і виробничий сектор, 368

Інвестиції і фінансові ринки, 368

Фінансова економіка і реальна економіка, 369

Міжнародна спільнота й управління фінансовими системами, 370

Світова фінансова система і спільне благо, 371

Інформація, демократія і фінансова верхівка, 414

Недостатній розвиток і фінансові механізми, 446

Країни-боржники і фінансові спекуляції, 450

Довкілля, економіка і фінансові підрахунки, 470

Тероризм і фінансові ресурси, 513

Формація, Формування – Виховна робота – Освіта

Компендіум і відповідальні за формацію, 11

Соціальна доктрина і формування сумління, 81, 83

Виховна робота і спільна участь громадян, 191

Батьки і моральне виховання дітей, 239

Трудові перспективи й професійна освіта, 289

Збереження і зміна місця праці, освітня система, молодь, 290

Жінки, праця і професійна освіта, 295

Зміни в світі праці і освітня база, 314

Споживацтво і формування особистості, 360
 Прогрес і виховання виробників, 376
 Політичні партії і формування політичних рішень, 413
 Розмінування і технічна освіта, 510
 Соціальна доктрина і виховання, 528, 529, 530
 Виховна цінність свідництва християнського життя, 530
 Соціальна доктрина і формація мирян, 531
 Навчальні заклади і виховання, 532
 Соціальна доктрина і виховання священиків, 533
 Соціальна доктрина, священики і виховання, 539
 Миряни і формаційне служіння духовних керівників, 546
 Світські релігійні об'єднання і формація, 549
 Формування культури і людина, 556
 Суспільна діяльність і освіта й виховання людської особи, 557
 Несправедливі закони і сформоване християнське сумління, 570

X

Хворий – Хвороба (див. також Захворювання)

Новітні форми бідності і хвороби, 5
 Самотність у хворобі, 5
 Слова Ісуса: «Я був хворий, і ви навідалися до Мене», 57
 Неповносправні і хворі, 148
 Турбота про хворих дітей, 244
 Родина й увага до хворих, 246
 Ісус і звільнення людей від хвороб, 261
 Неділя й увага до хворих, 285
 Працівники і забезпечення на випадок хвороби, 301

Право на забезпечення на випадок хвороби, 301

Християнська спільнота – Церковна спільнота – Спільнота віруючих – Католицька спільнота – Релігійна спільнота (див. також Церква, Спільнота)

Компендіум і християнська спільнота, 11
 Церква і нові християнські спільноти, 50
 Церковні спільноти, місця сопричасття, 52
 Християнська спільнота і суспільні відносини, 53
 Соціальна доктрина і церковна спільнота, 79, 83
Mater et Magistra і християнська спільнота, 94
Gaudium et spes і спільнота вірних, 96
Iustitia et pax і католицька спільнота, 99
 Вчительство і християнська спільнота, 104
 Родина і релігійна спільнота, 213
 Ті, хто після розлучення вдруге одружився і спільнота, 226
 Християнська спільнота і родина, 229
 Соціальна доктрина і компетентні члени спільноти, 529
 Християнські спільноти і громадянське й політичне суспільство, 534
 Священики і християнська спільнота, 539
 Світськість держави і спільнота віруючих, 572
 Суспільно-політичний вибір та християнська спільнота, 574

Христос – див. Ісус Христос

Ц

Царство

- Вірні миряни і Царство Боже, 11
 Спасіння і Царство Боже, 49
 Церква і Царство Христа і Бога, 49, 50
 Дочасний вимір Царства Божого, 50
 Царство Боже і певна організація суспільства, 51
 Земний прогрес і Царство Христове, 55
 Блага і Царство істини й життя, 57
 Людська діяльність і становлення Царства, 58
 Соціальна доктрина і Євангеліє Царства, 63
 Царство Боже, миряни і земні справи, 220, 541
 Християнська родина і Царство Христа, 220
 Світ і Царство Христа, 220
 Людина, Царство Боже і Його справедливість, 260
 Царство, добро сотвореного світу і людська діяльність, 325
 Царство, теперішній час і останній суд, 383
 Царство Месії і царство миру, 491
 Християни як творці миру і Царство Боже, 492
 Божа обітниця, світ і Царство Боже, 578

Церква

- Церква, паломницький народ і Христос, 1
 Церква, Євангеліє і третє тисячоліття, 2
 Церква, Євангеліє і соціальна доктрина, 3, 7, 13
 Церква, соціальна доктрина і любов, 5
 Соціальне вчення і Церква, 8, 61
 Вірність Церкви і доля людства, 8
 Церква і її світський вимір, 10

- Компендіум і брати з інших Церков, 12
 Компендіум, справа служіння Церкви, 13
 Церква, людство і історія, 18
 Церква та цілісний і солідарний гуманізм, 19
 Церква, Господь і осердя історії, 31
 Тринітарне життя у Церкві, 32, 327
 Церква і трансцендентність людської особи, 49
 Церква і єдність людського роду, 49
 Церква, спасіння й Ісус Христос, 49
 Церква і початок Царства Христа, 49
 Церква і нові християнські спільноти, 50
 Церква, Царство Боже і євангельські цінності, 50
 Церква і політична спільнота, 50, 425
 Церква та спасення й есхатологічна мета, 51
 Церква і спокуса тоталітаризму, 51
 Церква, солідарна з усіма чоловіками і жінками, 60
 Церква, таїнство Божої любові, 60
 Церква, експерт людської природи, 61, 62
 Людина як найперший і найважливіший шлях Церкви, 62, 65
 Соціальна доктрина, Церква і проголошення, 63
 Церква, соціальна доктрина і місія, 64, 65
 Соціальна доктрина, євангелізація і Церква, 66
 Соціальна доктрина, пророча функція і Церква, 67
 Соціальна доктрина, служіння і Церква, 67
 Церква і її компетентність, закоріненна у Євангелії, 68, 81
 Церква, права, обов'язки і соціальна доктрина, 69
 Право Церкви на проголошення Євангелія у суспільному контексті, 70

- Обов'язок Церкви і соціальні питання, 71
- Церква і її висловлювання щодо людських справ, 71
- Традиція Церкви і соціальна доктрина, 74
- Церква, людські знання і науки, 78
- Приналежність соціальної доктрини всій Церкві, 79
- Вчительство, Церква і соціальна доктрина, 79
- Моральне вчення і Церква, 80
- Церква й цілісне бачення людини, 81, 82, 522
- Миряни й обов'язок світського характеру, 83
- Соціальна доктрина та сини і доньки Церкви, 84
- Соціальна доктрина й інші Церкви, 84
- Церква, Мати та Вчителька людства, 86
- Соціальна доктрина, доктринальний корпус і Церква, 87, 162
- Церква і промислова революція, 88, 267
- Право Церкви на «громадянство», 90, 521
- Церква і німецький Райх, 92
- Церква і співпраця з усіма людьми, 94
- Gaudium et spes*, Церква і світ, 96
- Органи Церкви і соціальна справедливість, 99
- Церква і Всесвітній день миру, 99, 520
- Церква, соціальна доктрина і пастирська турбота, 104
- Церква і людина, живий образ Бога, 105
- Церква, засади суспільного життя в людині й людська особа, 106
- Церква і людська гідність, 107
- Церква й теорії, що редукують повноту правди про людину, 125
- Церква і єдність душі і тіла, 129
- Місце жінки в Церкві, 146
- Церква і права людини, 152, 159
- Церква і принципи соціальної доктрини, 160, 161
- Церква і принцип універсального призначення благ, 172
- Церква і надання переваги бідним, 182, 184, 449
- Церква і добродійні справи, 184
- Церква і співвідношення між милосердям і справедливістю, 184
- Церква і взаємовідносини у суспільному житті, 186
- Церква й автономія земного життя, 197
- Церква і родина, 211
- Церква і подружжя любов Христа, 219
- Родина, домашня чи маленька Церква, 220
- Церква і вчення про значення сексуальності, 224
- Церква та ті, хто після розлучення вдруге одружився, 226
- Regnum populum*, Церква і праця, 269
- Церква, капітал і праця, 277
- Церква, безробіття і праця, 287
- Церква і потреби людини, 318
- Церква, Христос і всесвіт, 383
- Церква і концепції влади, 393
- Церква і смертна кара, 405
- Церква і демократичний устрій, 406
- Церква, політична спільнота і громадянське суспільство, 417
- Церква і соціальний плюралізм, 417
- Католицька Церква і релігійна свобода, 421
- Церква, держава і релігійні організації, 423
- Церква і політична спільнота, 424, 425, 427, 445
- Церква, тісний зв'язок із людством, 426
- Церква і юридичне визнання, 426
- Церква і людський рід, 431
- Церква і відносини між народами, 433
- Церква і міжнародна спільнота, 440

Церква і суверенітет Святого Престола, 444
 Церковні легати і влада держав, 445
 Церква і бідність мільярдів людей, 449
 Церква, прогрес, наука і техніка, 457, 458
 Церква і насилля, 496
 Церква і біженці, 505
 Церква і мир у світі, 516
 Церква, мир, прощення і примирення, 517
 Церква і молитва за мир, 519
 Церква і здатність християнства оновлювати, 521
 Церква й інкультурація, 523
 Церква, соціальна доктрина і соціальна пастирська діяльність, 524, 525, 527, 533
 Церква і діалог з юдеями, 536
 Церква і діалог з іншими релігіями, 537
 Церква і дух Асізі, 537
 Церква і роль Божого народу, 538
 Церква і діяльність єпископа, 539
 Церква і участь мирян, 541, 549, 550
 Церква і людський розвиток, 552
 Церква і культура, 554, 560
 Церква і засоби соціальної комунікації, 562
 Церква і світськість держави, 571
 Церква й діяльність християн у політиці, 572, 573, 574
 Церква і сенс людського життя, 576
 Церква та питання добра і зла, 578

Церковна спільнота – див. Християнська спільнота

Цивілізація

Місце людини в світі й цивілізації, 14
 Родина, культура життя й анти-цивілізації, 231
 Кількісний розвиток і цивілізація споживання, 334
 Технологічна цивілізація, людина і довкілля, 461

Світськість держави як спадщина сучасної цивілізації, 571
 Християнство й підвалини цивілізації, 572

Цивілізація любові

Принцип солідарності і цивілізація любові, 103
 Справедливість і цивілізація любові, 391
 Милосердя, цивілізація любові і мир, 582

Цілісний, Глобальний/Світовий

Соціальна доктрина і цілісне бачення людини, 81
 Глобальне поширення праці, 282
 Праця, глобальний рівень і людина, 311
 Праця, локальна і глобальна економіка, 319
 Праця, глобальний і солідарний розвиток, 321
 Економіка як інструмент цілісного розвитку, 326
 Багатство і цілісний солідарний розвиток, 334
 Глобалізація і глобальна перспектива, 361
 Глобальна економіка і нерівність, 362
 Світова політична спільнота і солідарність, 367
 Світовий ринок і фінансові кризи, 368
 Всесвітня влада і світова супер-держави, 441
 Довкілля і глобальна екологічна криза, 466
 Демографічна політика і всесвітній розвиток, 483

Цінність

Автономія земних справ і їхня цінність, 45

- Церква, Царство і євангельські цінності, 50
- Божа любов і цінність людської особи, 54
- Соціальна доктрина як знаряддя, 67
- Міждисциплінарний діалог і цінність, 78
- Соціальна доктрина і цінності, 81, 84, 187, 580
- Соціальна доктрина й універсальні цінності, 85
- Quadragesimo anno* і цінність власності, 91
- Повний гуманізм і духовні цінності, 98
- Чоловік і жінка, однакова цінність, 111
- П'ята заповідь і її сила, 112
- Людина і цінність творіння, 113
- Гріх і цінність людської особи, 116
- Цінність права на релігійну свободу, 155
- Цінність спільного блага і остаточна мета людської особи, 170
- Економіка і моральні цінності, 174
- Солідарність, цінність соціального принципу, 193
- Зв'язок між принципами і цінностями, 197
- Суспільні цінності, 197
- Цінність справедливості, 201
- Цінність людини і критерій користності, 202
- Зв'язок між чеснотами, суспільними цінностями і любов'ю, 204
- Цінності і внутрішнє джерело любові, 205
- Родина і моральні цінності, 213, 229, 238
- Подружжя і його цінність, 215
- Цінність родини і держава, 214, 553
- Цінність подружнього сопричастя і діти, 218
- Люди похилого віку і цінності, 222
- Цінності і терміни економічної ефективності, 222
- Любов, сексуальність і їхня цінність, 223
- Суспільна цінність кожної людської істоти, 230
- Відповідальне батьківство й ієрархія цінностей, 232
- Виховання й основні цінності, 238, 239
- Діти та людські і моральні цінності сексуальності, 243
- Визнання цінності дитинства, 244
- Нові покоління і спадок цінностей, 244
- Політичні дії і родинні цінності, 252, 254
- Цінність кожного, Царство Боже і його справедливність, 260
- Цінність праці, 270, 271, 303
- Цінність людського капіталу, 278
- Церква і цінність праці, 287
- Зміни і цінність сільського господарства, 299
- Суб'єктна цінність праці і солідарність, 308
- Цінності і нова організація праці, 311
- Економічна нерівність і ієрархія цінностей, 321
- Бідність, моральна цінність, 324
- Свобода в економічній сфері як фундаментальна цінність, 336
- Підприємство і цінності, 338, 339
- Ресурси, їхня цінність і користність, 346
- Вільний ринок і цінності, 348
- Цінність і інвестиційні проекти, 358
- Споживання товарів і єдина цінність суспільного життя, 375, 581
- Етико-релігійні і матеріальні цінності, 384
- Народ і спільне життя і спільні цінності, 386
- Політичне життя і цінність спільноти, 392
- Влада і основні людські і моральні цінності, 397
- Покарання, моральна цінність спокути, 403
- Демократія і цінності, 407
- Соціальна комунікація і цінності, 416
- Волонтерська праця – цінний приклад, 420
- Ідеології і цінність людської особи, 433

Дипломатичні служба Святого Престолу і цінність, 445
 Науковці і моральні цінності, 458
 Біоцентризм, біосфера і цінності, 463
 Біотехнологія і цінності, 472
 Вода і цінність життя, 484
 Мир як цінність, 494, 495
 Збройні сили і цінність добра, 502
 Війна і цінність людської особи, 505
 Християнська антропология і людські цінності, 522, 527
 Інкультурація віри і цінності, 523
 Пастирська діяльність у соціальній сфері і цінності, 527
 Виховна цінність соціальної доктрини, 529
 Виховна цінність свідочтва християнського життя, 530
 Зустріч в Асізі і спільні цінності, 537
 Богопосвячені особи і цінність святості, 540
 Духовне життя, цінності і світське життя, 546
 Церковні об'єднання і цінність діалогу, 550
 Католики і спадщина цінностей, 555
 Цінності католицької традиції, 555
 Людська особа і цінності, 558
 Миряни і моральні цінності суспільного життя, 568
 Християни і цінності, 569
 Законодавчі рішення і християнські цінності, 570
 Автономність держави, визнана Церквою цінність, 571
 Політичні інструменти і цінності, 573
 Діяльність у партії і християнські цінності, 574

Ч

Чесноти

Гуманізм і розвиток чеснот, 19
 Солідарність як моральна і соціальна чеснота, 193

Суспільні принципи й особисті чесноти, 197
 Справедливість і відповідна кардинальна чеснота, 201
 Мир, справедливість і чесноти, 203
 Зв'язок між чеснотами, суспільними цінностями і любов'ю, 204
 Діти, родина і чеснота, 210
 Родина, перша школа суспільних чеснот, 238
 Виховання і розвиток чеснот, 242
 Багатство і чеснота солідарності, 332
 Економічна ініціатива як чеснота, 343
 Чеснота і влада як служіння, 410
 Миряни і соціальні чесноти, 546
 Миряни і розсудливість як чеснота, 547, 548
 Любов, як владарка і цариця чеснот, 581
 Надприродні чесноти любові і справедливості, 583

Ш

Школа

Родина, перша школа суспільного життя, 221, 238
 Люди похилого віку, важлива школа життя, 222
 Недержавні школи й економічна допомога, 241
 Право на безкоштовну й загальнодоступну шкільну освіту, 557

Ю

Ювілей

Христос і Великий Ювілей 2000 року, 1
 Ісус і пророче значення ювілею, 28

СКОРОЧЕННЯ

a.	<i>in articulo</i>
AAS	<i>Acta Apostolicae Sedis</i>
ad 1um	<i>in responsione ad 1 argumentum</i>
ad 2um	<i>in responsione ad 2 argumentum et ita porro</i>
c.	<i>corpore articuli</i>
d.	<i>distinctio</i>
DS	H. Denzinger – A. Schunmetzer, <i>Enchiridion Symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum</i>
Ed. Leon.	Sancti Thomae Aquinatis Doctoris Angelici <i>Opera omnia</i> iussu impensaue Leonis XIII P.M. edita
I	Prima Pars Summae Theologiae
I-II	Prima Secundae Partis Summae Theologiae
III	Tertia Pars Summae Theologiae
II-II	Secunda Secundae Partis Summae Theologiae
PG	<i>Patrologia Graeca</i> (J. P. Migne)
PL	<i>Patrologia Latina</i> (J. P. Migne)
q.	<i>quaestio</i>
апост. повч.	апостольське повчання
апост. посл.	Апостольське послання
енц.	енцикліка
інстр.	інструкція
ККЦ	Катехизм Католицької Церкви
пор.	порівняй
р.	рік
роз.	розділ
гл.	глава
декл.	декларація
догм. конст.	догматична конституція
паст. конст.	пастирська конституція

БІБЛІЙНІ СКОРОЧЕННЯ

Ам	Книга пророка Амоса	1 Кор	Перше послання св. апостола Павла до Коринтян
Авд	Книга пророка Авдія	2 Кор	Друге послання св. апостола Павла до Коринтян
Ав	Книга пророка Авакума	Лев	Левіт
Аг	Книга пророка Аггея	Лк	Євангеліє від Луки
Бут	Буття	1 Мак	Книга I Макавеїв
Вар	Книга пророка Варуха	2 Мак	Книга II Макавеїв
Вих	Вихід	Мал	Книга пророка Малахії
Втор	Второзаконня	Міх	Книга пророка Міхея
Гал	Послання св. апостола Павла до Галатів	Мр	Євангеліє від Марка
Дан	Книга пророка Даніїла	Мт	Євангеліє від Матея
Діян	Діяння апостолів	Мудр	Книга Мудрості
Ез	Книга Езри	Наум	Книга пророка Наума
Ест	Книга Естери	Неєм	Книга Неємії
Еф	Послання св. апостола Павла до Ефесян	Одкр	Одкровення св. Йоана Богослова
Євр	Послання св. апостола Павла до Євреїв	Ос	Книга пророка Осії
Єз	Книга пророка Єзекиїла	Пісн	Пісня Пісень
Єр	Книга пророка Єремії	ПлЄр	Книга Плач Єремії
Зах	Книга пророка Захарії	Прип	Книга Приповідок
ІсНав	Книга Ісуса Навина	Проп	Книга Проповідника
Іов	Книга Іова	Пс	Книга Псалмів
Іс	Книга пророка Ісаї	1 Пт	Перше послання св. апостола Петра
Йн	Євангеліє від Йоана	2 Пт	Друге послання св. апостола Петра
1 Йн	Перше послання св. апостола Йоана	Рим	Послання св. апостола Павла до Римлян
2 Йн	Друге послання св. апостола Йоана	Рута	Книга Руди
3 Йн	Третє послання св. апостола Йоана	1 Сам	Книга I Самуїла
Йоїл	Книга пророка Йоїла	2 Сам	Книга II Самуїла
Йона	Книга пророка Йони	Сир	Книга Сираха
Кол	Послання св. апостола Павла до Колосян	1 Сол	Перше послання св. апостола Павла до Солунян

2 Сол	Друге послання св. апостола Павла до Солунян		Послання св. апостола Павла до Филип'ян
Соф	Книга пророка Софонії	1 Хр	Книга I Хронік
Суд	Книга Суддів	2 Цар	Книга II Царів
1 Тим	Перше послання св. апостола Павла до Тимотея	1 Цар	Книга I Царів
2 Тим	Друге послання св. апостола Павла до Тимотея	2 Хр	Книга II Хронік
Тит	Послання св. апостола Павла до Тита	Чис	Числа
Тов	Книга Товита	Юдит	Книга Юдити
Флм	Послання св. апостола Павла до Филимона	Юд	Послання св. апостола Юди
Флп		Як	Послання св. апостола Якова

ЗМІСТ

Лист кардинала Анжело Содано	7
Передмова	11
Вступне слово до українського видання (кардинал Мар'ян Яворський)	13
Вступне слово до українського видання (Блаженніший Любомир кардинал Гузар)	15

Вступ

Цілісний і солідарний гуманізм

а. На світанку третього тисячоліття	19
б. Значення документу	21
в. Служіння повній істині про людину	24
г. На знак солідарності, поваги і любові	27

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ перший

Божий намір любові до людства

I. ВИЗВОЛЬНА ДІЯ БОГА В ІСТОРІЇ ІЗРАЇЛЮ	31
а. Божа присутність як дар	31
б. Принцип сотворення і безкорислива дія Бога	34
II. ІСУС ХРИСТОС – ЗВЕРШЕННЯ ОТЦІВСЬКОГО НАМІРУ ЛЮБОВІ	35

а. В Ісусі Христі здійснилась вирішальна подія в історії відносин Бога і людства	35
б. Одкровення тринітарної Любові	36
ІІІ. ЛЮДСЬКА ОСОБА У БОЖОМУ ЗАДУМІ ЛЮБОВІ	38
а. Тринітарна любов, джерело і мета людської особи	38
б. Християнське спасіння: для всіх народів і цілої людини	39
в. Учень Христа як нове творіння	41
г. Трансцендентність спасіння та автономія земних справ	42
ІV. БОЖИЙ ЗАДУМІ МІСІЯ ЦЕРКВИ	45
а. Церква – знамення і захист трансцендентності людської особи	45
б. Церква, Царство Боже та оновлення суспільних відносин	46
в. Нові небеса та нова земля	48
г. Марія та її згода із Божим задумом любові	49

Розділ другий

Місія Церкви і її соціальна доктрина

І. ЄВАНГЕЛІЗАЦІЯ І СОЦІАЛЬНА ДОКТРИНА	51
а. Церква як оселя Бога з людьми	51
б. Збагачення і насичення суспільства Євангелієм	52
в. Соціальна доктрина, євангелізація і людський розвиток	54
г. Права й обов'язки Церкви	56
ІІ. ПРИРОДА СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ	58
а. Знання, просвітлене вірою	58
б. У дружньому діалозі з усіма галузями знань	60
в. Вияв учительського служіння Церкви	61
г. Задля суспільства, що житиме у згоді, справедливості та любові	63
г. Послання синам і донькам Церкви та людству	64
д. Під знаком послідовності й оновлення	66

III. СОЦІАЛЬНА ДОКТРИНА В НАШ ЧАС: ІСТОРИЧНІ НОТАТКИ	67
а. Початок нового шляху	67
б. Від <i>Rerum novarum</i> і до наших днів	68
в. У світлі і під проводом Євангелія	78

Розділ третій

Людина і її права

I. СОЦІАЛЬНА ДОКТРИНА І ПЕРСОНАЛІСТИЧНИЙ ПРИНЦИП	79
II. ЛЮДИНА ЯК <i>IMAGO DEI</i>	80
а. Створіння на образ Божий	80
б. Трагедія гріха	84
в. Універсальність гріха та універсальність спасіння	86
III. БАГАТОГРАННІСТЬ ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИ	88
А. Єдність людської особи	89
Б. Відкритість до трансцендентності та унікальність людської особи	91
а. Відкритість до трансцендентності	91
б. Унікальна і неповторна	92
в. Повага до людської гідності	92
В. Свобода людської особи	94
а. Цінність і обмеження свободи	94
б. Зв'язок свободи з правдою і природним законом	95
Г. Рівна гідність усіх людей	98
Ґ. Соціальна природа людини	101
IV. ПРАВА ЛЮДИНИ	103
а. Цінність прав людини	103
б. Перелік прав	105
в. Права й обов'язки	106
г. Права народів та націй	106
ґ. Наближення літери до духу	107

Розділ четвертий

Принципи соціальної доктрини Церкви

I. ЗНАЧЕННЯ І ЄДНІСТЬ	109
II. ПРИНЦИП СПІЛЬНОГО БЛАГА	111
а. Значення і основні наслідки	111
б. Відповідальність кожної людини за спільне благо	112
в. Завдання політичної спільноти	113
III. УНІВЕРСАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ БЛАГ	115
а. Походження і значення	115
б. Універсальне призначення благ і приватна власність	117
в. Універсальне призначення благ і надання переваги бідним	120
IV. ПРИНЦИП СУБСИДАРНOSTІ	123
а. Походження та значення	123
б. Конкретні вказівки	124
V. УЧАСТЬ	126
а. Значення і цінність	126
б. Участь і демократія	126
VI. ПРИНЦИП СОЛІДАРНОСТІ	128
а. Значення і цінність	128
б. Солідарність як соціальний принцип і моральна чеснота	129
в. Солідарність і спільне зростання людства	130
г. Солідарність в житті і посланні Ісуса Христа	131
VII. ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ЦІННОСТІ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ	132
а. Зв'язок між принципами і цінностями	132
б. Істина	133
в. Свобода	133
г. Справедливість	135
VIII. ШЛЯХ ЛЮБОВІ	136

ЧАСТИНА ДРУГА

Розділ п'ятий

Родина як життєво важлива клітина суспільства

I. РОДИНА ЯК ПЕРША ПРИРОДНА ГРОМАДА	141
а. Важливість родини для людської особи	142
б. Важливість родини для суспільства	143
II. ПОДРУЖЖЯ ЯК ОСНОВА РОДИНИ	144
а. Значення подружжя	144
б. Таїнство подружжя	146
III. РОДИНА ЯК СУБ'ЄКТ СУСПІЛЬСТВА	148
а. Любов і утворення спільноти осіб	148
б. Родина – святиня життя	153
в. Завдання виховання	159
г. Гідність і права дітей	162
IV. РОДИНА ЯК АКТИВНИЙ УЧАСНИК СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ	163
а. Солідарність у родині	163
б. Родина, економічне життя і праця	164
V. СУСПІЛЬСТВО НА СЛУЖБІ У РОДИНИ	166

Розділ шостий

Праця людини

I. БІБЛІЙНІ АСПЕКТИ	168
а. Обов'язок обробляти і доглядати землю	168
б. Ісус – Людина праці	170
в. Обов'язок працювати	172

II. ПРОРОЧА ЦІННІСТЬ ЕНЦИКЛІКИ <i>RERUM NOVARUM</i>	173
III. ГІДНІСТЬ ПРАЦІ	175
а. Суб'єктний і об'єктний виміри праці	175
б. Зв'язок між працею і капіталом	178
в. Праця і право на участь	181
г. Зв'язок між працею і приватною власністю	181
г. Відпочинок від праці	182
IV. ПРАВО НА ПРАЦЮ	184
а. Необхідність праці	184
б. Роль держави і громадянського суспільства в забезпеченні права на працю	186
в. Родина і право на працю	187
г. Жінки і право на працю	188
г. Дитяча праця	188
д. Імміграція і праця	189
е. Сільське господарство і право на працю	190
V. ПРАВА ПРАЦІВНИКІВ	191
а. Гідність працівників і дотримання їхніх прав	191
б. Право на справедливу оплату праці і розподіл доходу	192
в. Право на страйк	193
VI. СОЛІДАРНІСТЬ МІЖ ПРАЦІВНИКАМИ	194
а. Важливість профспілок	194
б. Нові форми солідарності	195
VII. <i>RES NOVAE</i> У СВІТІ ПРАЦІ	197
а. Період епохальних змін	197
б. Соціальна доктрина і <i>res novae</i> («нові речі»)	200

Розділ сьомий

Економічне життя

I. БІБЛІЙНІ АСПЕКТИ	204
а. Людина, бідність і багатство	204

б. Багатство існує, щоб ним ділитися	207
II. ЕТИКА ТА ЕКОНОМІКА	208
III. ПРИВАТНА ІНІЦІАТИВА ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО	211
а. Підприємство та його цілі	212
б. Роль власників і керівників підприємств	215
IV. ЕКОНОМІЧНІ ІНСТИТУТИ НА СЛУЖБІ ЛЮДИНІ	217
а. Роль вільного ринку	217
б. Дії держави	219
в. Роль проміжних груп	222
г. Заощадження і споживання	223
V. RES NOVAE В ЕКОНОМІЧНОМУ СЕКТОРІ	224
а. Глобалізація: можливості і ризики	224
б. Міжнародна фінансова система	228
в. Роль міжнародної спільноти в епоху глобальної економіки	229
г. Цілісний і солідарний розвиток	230
г. Потреба у більшій виховній і культурній роботі	232

Розділ восьмий

Політична спільнота

I. БІБЛІЙНІ АСПЕКТИ	234
а. Божа влада	234
б. Ісус і політична влада	235
в. Ранні християнські спільноти	236
II. ЗАСАДИ І ЦІЛІ ПОЛІТИЧНОЇ СПІЛЬНОТИ	238
а. Політична спільнота, людська особа і народ	238
б. Захист і утвердження прав людини	240
в. Суспільне життя, засноване на суспільній дружбі	241
III. ПОЛІТИЧНА ВЛАДА	243
а. Основа політичної влади	243

б. Влада як моральна сила	244
в. Право на протест сумління	246
в. Право на опір	247
д. Каральна функція	248
IV. ДЕМОКРАТИЧНА СИСТЕМА	250
а. Цінності і демократія	251
б. Інститути і демократія	252
в. Моральні складові політичного представництва	253
г. Інструменти політичної участі	254
г. Інформація і демократія	254
V. ПОЛІТИЧНА СПІЛЬНОТА НА СЛУЖБІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	256
а. Цінність громадянського суспільства	256
б. Пріоритет громадянського суспільства	257
в. Застосування принципу субсидіарності	257
VI. ДЕРЖАВА І РЕЛІГІЙНІ СПІЛЬНОТИ	258
А. Релігійна свобода як засадниче право людини	258
Б. Католицька Церква і політична спільнота	260
а. Автономія і незалежність	260
б. Співпраця	261

Розділ дев'ятий

Міжнародне співтовариство

I. БІБЛІЙНІ АСПЕКТИ	263
а. Єдність людського роду	263
б. Ісус Христос – прообраз і основа нового людства	264
в. Універсальне покликання християнства	265
II. ЗАСАДНИЧІ ПРАВИЛА МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ	266
а. Міжнародне співтовариство і цінності	266
б. Відносини, побудовані на злагоді між правовим і моральним порядками	268

III. ОРГАНІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВТОВАРИСТВА . . .	270
а. Цінність міжнародних організацій	270
б. Юридична особа Святого Престолу	273
IV. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЗАДЛЯ РОЗВИТКУ	274
а. Співробітництво задля забезпечення права на розвиток	274
б. Боротьба з бідністю	276
в. Зовнішній борг	277

Розділ десятий

Охорона довкілля

I. БІБЛІЙНІ АСПЕКТИ	279
II. ЛЮДИНА Й УСЕСВІТ СОТВОРЕНИХ РЕЧЕЙ	281
III. КРИЗА У ВІДНОСИНАХ МІЖ ЛЮДИНОЮ І ДОВКІЛЛЯМ	285
IV. СПІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	287
а. Довкілля як колективне благо	287
б. Використання біотехнологій	292
в. Довкілля та розподіл благ	295
г. Нові способи життя	297

Розділ одинадцятий

Зміцнення миру

I. БІБЛІЙНІ АСПЕКТИ	299
II. МИР – ПЛІД СПРАВЕДЛИВОСТІ І ЛЮБОВІ	301
III. ПОРАЗКА МИРУ – ВІЙНА	303

а. Необхідний захист	305
б. Захист миру	306
в. Обов'язок захищати невинних	307
г. Заходи проти тих, хто загрожує миру	309
г. Роззброєння	310
д. Осуд тероризму	313
IV. ВНЕСОК ЦЕРКВИ В УТВЕРДЖЕННЯ МИРУ	315

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Розділ дванадцятий

Соціальна доктрина і дія Церкви

I. ПАСТИРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ	321
а. Соціальна доктрина та інкультурація віри	321
б. Соціальна доктрина і соціальна пастирська діяльність	323
в. Соціальна доктрина і формація	325
г. Сприяти діалогу	327
г. Суб'єкти соціальної пастирської діяльності	328
II. СОЦІАЛЬНА ДОКТРИНА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	
ВІРНИХ МИРЯН	330
а. Вірні миряни	330
б. Духовність вірних мирян	332
в. Діяти розсудливо	333
г. Соціальна доктрина і світські об'єднання	334
г. Служіння в різних сферах суспільного життя	335
1. Служіння людині	336
2. Служіння в культурі	337
3. Служіння в економіці	342
4. Служіння в політиці	343

Висновки**До цивілізації любові**

а. Допомога Церкві сучасній людині	350
б. Віра в Христа – новий початок	351
в. Тверда надія	352
г. Побудова «цивілізації любові»	353

Показчики

Показчик текстів	359
Тематичний показчик.	385
Скорочення	535
Біблійні скорочення	536